Slovenski slavistični kongres
Brežice 2026

RAZSEŽNOSTI JEZIKA IN KNJIŽEVNOSTI – MED SISTEMOM, RABO IN INTERPRETACIJO

Uredile Jožica Jožef Beg, Duša Divjak Race in Maruša Žibred
Izdala Zveza slovenskih slavističnih društev

Slovenski slavistični kongres

Brežice 2026

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 36

Razsežnosti jezika in književnosti – med sistemom, rabo in interpretacijo

Uredile:
Jožica Jožef Beg, Duša Divjak Race, Maruša Žibred

Zveza slovenskih slavističnih društev
Ljubljana 2026

Zbornik Slavističnega društva Slovenije 36
Slovenski slavistični kongres, Brežice,
1.–3. oktober 2026

Razsežnosti jezika in književnosti – med sistemom, rabo in interpretacijo
Urednice: Jožica Jožef Beg, Duša Divjak Race, Maruša Žibred

Recenzentke in recenzenti: Urška Arh Valenčič, Saša Babič, Aleš Bjelčevič, Milena Mileva Blažič, Silvija Borovnik, Duša Divjak Race, Nataša Gliha Komac, Dragica Haramija, Miran Hladnik, Barbara Ivančič Kutin, Nataša Jakop, Gašper Jakovac, Alenka Jelovšek, Alenka Jensterle Doležal, Marko Jesenšek, Janoš Ježovnik, Jožica Jožef Beg, Simona Klemenčič, Alenka Koron, Diana Košir, Monika Kropej Telban, Erika Kržišnik, Lucija Mandić, Matej Meterc, Rok Mrvič, Matija Ogrin, Ina Poteko, Špela Sevšek Šramel, Anja Skapin Subanović, Marko Snoj, Matej Šekli, Jožica Škofic, Klara Šumenjak, Luka Vidmar, Melita Zemljak Jontes, Alenka Žbogar, Andrejka Žejn, Vesna Žnidar

Tehnična urednica: Duša Divjak Race

Avtorica naslovnice: Ines Rakar
Slikovni material, uporabljen pri izdelavi naslovnice, je ponujen pod licenco:
Creative Commons mednarodna licenca 4.0: priznanje avtorstva, deljenje pod enakimi pogoji.

Izdala in založila Zveza slovenskih slavističnih društev v Ljubljani septembra 2026.

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.
Naklada: 100 izvodov
Cena: 35 €

To delo je ponujeno pod licenco:
Creative Commons mednarodna licenca 4.0: priznanje avtorstva, deljenje pod enakimi pogoji.

Deli besedil so bili pripravljeni z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani razvil Peter Weiss.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6(082)
821.163.6.09(082)

SLOVENSKI slavistični kongres (2026 ; Brežice)
Razsežnosti jezika in književnosti - med sistemom, rabo in interpretacijo : [Slovenski slavistični kongres, Brežice, 1.–3. oktober 2026] / uredili Jožica Jožef Beg, Duša Divjak Race, Maruša Žibred. - Ljubljana : Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2026. - (Zbornik Slavističnega društva Slovenije ; 36)

ISBN 978-961-6715-59-1
COBISS.SI-ID 291001347

Kazalo

Jožica Jožef Beg
Uvodnik ... 11

Razsežnosti jezika

Marko Jesenšek
Toporišičev jezikovni čut ... 19

Kozma Ahačič
Pregled razvoja portalov Fran in Franček od ideje do prve objave ... 52

Mira Krajnc Ivič
Besedilna skupina, besedilna vrsta, besedilni tip, besedilni prototip ali besedilni vzorec – pojmovna pojasnila ... 77

Jerca Vogel
Digitalna zmožnost in digitalno branje pri pouku slovenščine kot prvega jezika 92

3. Toporišičev dan: Skladnja sklona od praindoevropščine do slovenščine

Miha Sušnik
Kako proučujemo spreminjanje jezika od praindoevropščine do slovenščine: primerjalna metoda in metoda rekonstrukcije na primeru iz glasoslovja ... 111

Luka Repanšek
Sklon v praindoevropščini ... 116

Matej Šekli
Skladnja praslovanskih sklonov ... 126

Alenka Jelovšek
Vezljivost v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja ... 136

Mojca Smolej
Raba sklonov v slovenščini – od Breznikove do Toporišičeve slovnice ... 145

Andreja Žele
Kategorija sklona v slovenščini z vidika sodobne slovanske oblikoskladnje ... 156

Variantnost v jeziku

Maša Rolih
Interpretacija zaznamovanosti in rabe nestandardne spletne leksike z modelom ChatGPT-5 ... 167

Duša Divjak Race
Jezikovne zvrsti v novih učnih načrtih za slovenščino v gimnaziji ... 179

Razsežnosti slovenske frazeologije

Erika Kržišnik
Slovenska frazeologija – od kod in kam 193

Eva Trivunović
Frazemi v časovni razsežnosti: stalnost, spreminjanje in slovarski prikaz 204

Katarina Rigler Šilc
Imajo osnovnošolci frazeme v malem prstu? O frazeološki kompetenci učencev na predmetni stopnji Osnovne šole Ledina 213

Nataša Jakop
Obravnava frazeologije v slovarjih in smernice za frazeološko obravnavo v eSSKJ 224

Slovenska narečja

Jožica Škofic
Posavsko narečje slovenskega jezika 237

Karmen Kenda-Jež
Preplet arealov: pogled na rovtarska narečja z vidika geolingvističnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA) 254

Danila Zuljan Kumar
Brda in briško narečje 274

Barbara Ivančič Kutin
Ozaveščanje, ohranjanje in revitalizacija lokalnega besednega izročila na primeru bovškega govora (obsoško narečje primorske narečne skupine) 287

Razsežnosti književnosti

Katja Mihurko
Od ubogljive do uporniške deklice: reprezentacije deklištva v opusu Zofke Kveder 299

Starejša slovenska književnost od 16. do 19. stoletja

Monika Deželak Trojar
Odnos protestantov do gledališča in protestantsko šolsko gledališče v Ljubljani 315

Nina Ditmajer Prando
Vpliv pietizma na prekmursko protestantsko pesništvo 326

Andrejka Žejn
Šolstvo kot eden od kontekstov pripovedništva Janeza Ciglerja 337

Neža Kočnik
Slovenska književnost na Wikiviru 348

Slovenske ustvarjalke od moderne do danes

Luka Repanšek
Čaraivéti, čaraivéti ali *Sledovi v krvi*: zadnji roman Ilke Vašte 363
Janja Vollmaier Lubej
Ženski liki v *Steklenih stenah* Ane Svetel..... 371

Razsežnosti mladinske književnosti

Barbara Baloh, Mija Umer
Slikanica brez besed kot strategija razvijanja pripovedovalne in interpretativne zmožnosti pri pouku slovenščine v osnovni šoli..... 381
Dragica Haramija
Knjižne serije v sodobni otroški in mladinski književnosti 390
Milena Mileva Blažić
Stolp strelcev na Ljubljanskem gradu kot narativni prostor: interdisciplinarna analiza sgraffitnega cikla slovenskih ljudskih pesmi 399
Milena Mileva Blažić
Otroške in večnaslovniške pesmi Srečka Kosovela: pravljica, avantgarda in kanonizacija 406
Mateja Gaber
Zakaj *Pesem o sokolu*?..... 416

Raba slovstvene folklore med izročilom in sodobnostjo

Saša Babič
Po delu plačilo: družbeni koncepti *dela* v pregovorih..... 427
Katarina Šrimpf Vendramin
Tipni indeks slovenskih folklornih pripovedi med izročilom in sodobnimi raziskovalnimi pristopi..... 439
Sara Vukotić
Pravljični motivi v slovenskih spletnih memih: od začaranosti do razčaranja in nazaj 445
Sara Ban
Slovstvena folklora med tradicijo in sodobnim poukom: problemsko-ustvarjalni model v tretjem triletju OŠ 456

Vrste literarnega branja

Alenka Žbogar
Metoda stopenjske interpretacije: literarnovedna in didaktična izhodišča 469
Namita Subiotto, Đurđa Strsoglavec
Slovanske književnosti kot motivacijsko branje..... 483

Drago Meglič
Domače branje med izzivi in priložnostmi 495
Ivana Zajc
Ko zgodba zahteva čas: Dolgo branje kot priložnost in izziv za dijake 504
Klemen Lah
Primerjalno branje v gimnaziji: most do razvite literarne zmožnosti 513

Iz prakse za prakso

Lea Vrečič Lehner
Branje in razumevanje slovstvene folklore v osnovni šoli 525
Tadej Kralj
Igra vlog kot način razvijanja jezikovne zmožnosti pri pouku slovenščine 533
Urška Stanković Elesini, Barbara Luštek Preskar, Tanja Medved, Jani Toroš
Vabilo v svet poezije Srečka Kosovela: razvoj didaktičnih namiznih iger 541
Andraž Stevanovski
Od bralca k implicitnemu nebralcu? Domače branje slovenskih srednješolcev v času digitalne kulture 550

Priznanja Zveze slovenskih slavističnih društev

Štefan Kardoš
Utemeljitev podelitve častnega članstva Franciju Justu 565
Alenka Černelič Krošelj
Utemeljitev priznanja Ireni Majce 569
Neža Kočnik
Utemeljitev priznanja Miji Michelizza 573
David Križman
Utemeljitev priznanja Rut Zlobec 576
Ernesta Dejak Furlan, Sonja Žežlina
Utemeljitev priznanja Meliti Osmanagić 578
Barbara Ivančič Kutin, Saša Babič
Utemeljitev priznanja Roku Mrviču 580
Hotimir Tivadar
Utemeljitev priznanja Luku Horjaku 583
Klara Šumenjak, Jana Volk
Utemeljitev priznanja Niki Pavletić 586
Marko Jesenšek
Utemeljitev priznanja Nini Zver 589

Uvodnik

Kongresni naslov Razsežnosti jezika in književnosti – med sistemom, rabo in interpretacijo vzpostavlja širok, vendar notranje povezan prostor razmisleka. Med sistemom in rabo, med normo in variantnostjo, med jezikovno preteklostjo in sodobnostjo, med besedilom in njegovim branjem se razkrivajo številne podobe jezika in književnosti. Prav njihova raznolikost je ena temeljnih značilnosti jezikoslovnega, literarnovednega in didaktičnega raziskovanja: jezik in književnost celoviteje razumemo, če ju opazujemo v njuni zgodovinski, družbeni, kulturni in pedagoški umeščenosti. Kongresni program zaznamujejo trije jubilejni poudarki: 50-letnica večine pokrajinskih slavističnih društev, ki se povezujejo v Zvezo slovenskih slavističnih društev, 70 let izhajanja revije *Jezik in slovstvo* in 100-letnica rojstva enega najvidnejših slovenskih jezikoslovcev 20. stoletja Jožeta Toporišiča, častnega člana Slavističnega društva Slovenije. Za današnje razmere je razsežnost Toporišičevega znanstvenega in strokovnega dela nepredstavljiva: pisal je znanstvene razprave, monografije, učbenike, prirejal simpozije, urejal zbornike in revije, tudi reviji Slavističnega društva Slovenije – *Slavistično revijo* ter *Jezik in slovstvo*. Prav tako je avtor *Slovenske slovnice* ([1]1976). Petdeset let po izidu njene prve izdaje postaja potreba po novi, sodobnim jezikoslovnim spoznanjem in današnji jezikovni stvarnosti prilagojeni znanstveni slovnici vse bolj očitna. Slovnica je temeljno delo za razumevanje slovenskega knjižnega jezika; na osnovi znanstvene slovnice nastajajo učbeniki in druga gradiva za pouk slovenščine. Iz izjemno bogate zapuščine jezikoslovca vodnika, kot Toporišiča imenuje Marko Jesenšek v uvodnem prispevku tega zbornika, bomo spoznali le njen delček – deset samostojnih monografij, ki so »višek slovenskega strukturalističnega jezikoslovja v drugi polovici 20. in v začetku 21. stoletja« (Jesenšek, str. 21).

V kongresni program smo vključili sekcijo Toporišičevi dnevi 3, ki se posveča sklonu kot eni od temeljnih slovničnih kategorij. Prispevki sekcije segajo od primerjalnozgodovinskih izhodišč ter praindoevropskega in praslovanskega sistema prek srednjeveških rokopisnih spomenikov in knjižnega jezika 16. stoletja do sodobne slovenščine in primerjalnega slovanskega pogleda. Tako osvetljujejo zgodovinsko spremenljivost kategorije sklona in različne načine njenega opisa. Oboje, uvodni prispevek o desetih monografijah in sekcija o sklonu, je prispevek ZSSD k letošnjim prireditvam, posvečenim velikemu jezikoslovcu, čigar vpliv pa ni ostal omejen na znanstveno jezikoslovje, temveč je segal tudi v šolsko prakso. Pomemben del tega vpliva predstavlja gimnazijski učbenik *Slovenski knjižni jezik*

1–4 (1965–1970), ki je nastal iz kritike *Slovenske slovnice* štirih avtorjev (Bajec, Kolarič, Rupel, Šolar 1956) in postal ena od podlag za njegovo znanstveno slovnico. Znanstvena spoznanja se v izobraževanju uresničujejo skozi didaktično prilagoditev, učne načrte, učbenike, šolske slovnice, slovarje in druga, tudi elektronska gradiva. Zgodovinski pregled razvoja portalov *Fran* in *Franček* jezikoslovni pogled razširja v sodobnost ter k vprašanjem javno dostopne jezikovne infrastrukture in njenega prilagajanja različnim skupinam uporabnikov, tudi šolskim. Razmislek o besedilnih vrstah pa odpira eno temeljnih vprašanj – kako se jezikovni sistem uresničuje v različnih oblikah besedilne rabe.

Če je prvi sklop kongresa izrazito usmerjen k sistemu, se nadaljevanje pomika k rabi jezika. Frazeologija, variantnost in narečja odpirajo pogled na jezik v njegovi živosti in raznolikosti. Frazemi so nosilci kulturnega spomina, hkrati pa se spreminjajo, prilagajajo in dobivajo nove pomene. Narečja razkrivajo bogastvo slovenskega jezikovnega prostora ter opozarjajo na pomen ohranjanja in revitalizacije jezikovne dediščine. Razprave o jezikovnih zvrsteh in nestandardni slovenščini v digitalnem diskurzu pa kažejo, da se jezikovna variantnost danes še posebej izrazito kaže v novih sporazumevalnih okoljih. V tem kontekstu je posebej aktualno vprašanje slovenščine v digitalni dobi. Digitalni diskurz spreminja načine sporazumevanja, meje med govorjenim in pisnim jezikom ter predstave o tem, kaj je standardno in kaj nestandardno. Zanimiv izziv predstavlja tudi interpretacija zaznamovanosti in rabe nestandardnih prvin slovenskega jezika z velikim jezikovnim modelom.

Sodobne tehnologije tako niso več zgolj orodje za uporabo jezika, temveč postajajo tudi okolje njegovega interpretiranja in vrednotenja. Jezik je tudi pomemben nosilec kulturnega spomina. To posebej nazorno pokažeta sklopa o starejši slovenski književnosti ter o slovstveni folklori. Pogled na protestantsko šolsko gledališče, pietizem v prekmurskem protestantskem pesništvu, pomen šolstva pri nastanku Ciglerjeve *Sreče v nesreči* in možnosti raziskovanja starejše književnosti na *Wikiviru* kaže, kako se slovenska literarna in kulturna dediščina oblikuje, ohranja in danes tudi na novo posreduje. Lep primer novih načinov posredovanja kulturne dediščine je slovstvena folklora. Pregovori, folklorne pripovedi in pravljični motivi so obravnavani v različnih sodobnih kontekstih – od raziskovalnih klasifikacij do internetnih memov. Preplet tradicije in sodobnosti odpira vprašanje, kako se kulturni obrazci prenašajo, spreminjajo in dobivajo nove vloge. Prav v tem je ena od pomembnih značilnosti folklornega gradiva: njegova sposobnost, da se prilagaja času, ne da bi pri tem nujno izgubilo svojo prepoznavno kulturno funkcijo.

Drugi tematski sklop kongresa je književnost. Razprave o slovenskih ustvarjalkah od moderne do danes, posebej o Zofki Kveder, odpirajo vprašanja reprezentacij žensk,

deklištva, materinstva in družbenih pričakovanj. Od »ubogljive« do »uporniške« deklice se razgrinja literarni prostor, v katerem lahko prepoznavamo spreminjanje predstav o ženskosti in družbenih vlogah. Literarna zgodovina tako ni zgolj pregled avtorjev in del, temveč tudi nenehno preverjanje perspektiv, iz katerih beremo preteklost.

Leto 2026 je bogato z jubileji, ki ponujajo možnosti za razmislek: poleg 100-letnice rojstva jezikoslovca Jožeta Toporišiča in literarnega zgodovinarja Borisa Paternuja zaznamujemo tudi 100-letnico rojstva Lojzeta Krakarja ter 100-letnico smrti Srečka Kosovela, Zofke Kveder in Ivane Kobilca. Srečku Kosovelu in Zofki Kveder se bomo poklonili s prispevki v posameznih sekcijah; tudi na državni ravni je bilo leto 2026 razglašeno za leto teh dveh umetnikov. Osebno ob Ivani Kobilca pomislim na Ilko Vašte, avtorico številnih zgodovinskih in biografskih romanov. Manj znano je namreč, da je bila nadarjena učenka Ivane Kobilca, vendar se je nadaljnjemu slikarskemu izobraževanju morala odreči zaradi slabega gmotnega položaja družine, ki je že težko financirala bratov študij. O neenakem položaju žensk v njenem času pretresljivo priča izpoved v avtobiografiji *Podobe iz mojega življenja* (1964), kjer med drugim piše: »Norčevala sem se v grenkem zasmehovanju svoje otroške ponižnosti iz pogumnih bojevnic za žensko enakopravnost, toda prvikrat sem se bridko zavedala, da se mi godi krivica le zato, ker sem – ženska.« Ilka Vašte ni postala slikarka, temveč pisateljica. Njena življenjska in ustvarjalna pot je bila zahtevna; izida nekaterih svojih del ni dočakala, njen zadnji roman pa prihaja pred bralce prav v dneh kongresa. Roman *Čaraivéti, čaraivéti* ali *Sledovi v krvi* ima za sodobni čas morda nenavadno, a še vedno pomenljivo sporočilo: vsi nosimo različne sledove preteklosti, zato čiste rase ne obstajajo. Obenem smo vsi popotniki – ne le po svetu, temveč tudi skozi lastno življenje.

Temo ustvarjalk odpira tudi maturitetni program. V šolskem letu 2026/27 bodo maturantje ob klasiki, Gogoljevih novelah, brali kratke zgodbe slovenske pisateljice Ane Svetel. Maturitetni program bomo na kongresu predstavili nekoliko drugače kot običajno. Za udeležence kongresa smo pripravili pogovor z avtorico Ano Svetel, delo ruskega pisatelja in dramatika Gogolja pa bo predstavljeno v daljšem predavanju, kot je običajno za sekcijska srečanja. Oba prispevka bosta objavljena v reviji *Jezik in slovstvo*, ki je pred 70 leti začela izhajati z namenom, da bralcem ponudi dostopnejša, manj strogo znanstvena, a še vedno visoko strokovna besedila s področja jezikoslovja, književnosti in didaktike.

Poseben sklop zbornika je namenjen mladinski književnosti. Prispevki obravnavajo slikanico brez besed, knjižne serije za otroke in mladostnike, pripovedni prostor ter posamezna literarna dela in možnosti njihove obravnave pri pouku. Prehod od

domačega branja k digitalnemu »skrolanju« kaže, kako spremenljive so danes poti mladih v svet besedil. Med tradicionalnim linearnim branjem in novimi digitalnimi praksami se odpira vprašanje, kako pri mladih ohranjati in razvijati zmožnost poglobljenega razumevanja besedila.

Od književnega besedila do bralca nas vodi naslednja osrednja tema kongresa – interpretacija. Različne oblike literarnega branja opozarjajo, da branje ni enoten proces: stopenjska interpretacija, motivacijsko branje slovanskih književnosti, domače branje, dolgo branje in primerjalno branje v gimnaziji predstavljajo različne poti do literarne zmožnosti. Vsem je skupno poudarjanje dejavnega bralnega odnosa do literarnega besedila. Besedila zato ni dovolj zgolj prebrati; treba ga je razumeti, doživeti, interpretirati ter z njim vzpostaviti oseben in kritičen odnos. To velja tako za literarna kot za neliterarna besedila, pri čemer sodobni mediji in tehnologije dodatno spreminjajo načine branja. Prispevek o bralnih navadah srednješolcev ob tem kaže, da mladi ne berejo nujno manj, temveč drugače, digitalno okolje pa odpira tudi vprašanja zbranosti, vztrajnosti in poglobljenega branja. Prav zato ima šola pomembno vlogo pri razvijanju kritičnega branja v različnih medijih, kar prepoznavajo tudi novi učni načrti in katalogi znanj.

Vprašanja, na katera odgovarja didaktika, tj. kako poučevati jezik, kako učencem približati književnost, kako razvijati jezikovno in literarno zmožnost ter kako šolsko delo povezovati s sodobnimi oblikami sporazumevanja, niso ločena od znanstvenega raziskovanja. Nasprotno, z njim se povezujejo, didaktična praksa pa je eden od prostorov, v katerih se raziskovalna spoznanja uresničujejo. Primeri dobre prakse, didaktične igre, igra vlog, problemsko-ustvarjalni pristopi in različne poti obravnave jezika in književnosti kažejo, kako se strokovna izhodišča lahko uresničujejo v premišljeni pedagoški praksi.

Povezovanje teorije in prakse je ena od osrednjih značilnosti kongresa. Slovenski slavistični prostor združuje raziskovalce, učitelje, študente, ustvarjalce in druge strokovne delavce, ki se z jezikom in književnostjo srečujejo iz različnih izhodišč. Njihovi pogledi se med seboj dopolnjujejo: jezikoslovni opis potrebuje poznavanje dejanske rabe, literarna interpretacija jezikovno občutljivost, didaktika pa strokovno znanje in razumevanje konkretnega učnega okolja. Temu povezovanju je namenjena tudi okrogla miza ob 50-letnici pokrajinskih slavističnih društev. Slavistična društva so imela nekdaj v lokalnem okolju posebno vlogo pri povezovanju znanosti, strokovnega dela, šolske prakse in širšega kulturnega okolja. Prav s tem so pomembno prispevala k razvoju, prepoznavnosti in utrjevanju slavistike v različnih slovenskih prostorih. Žal se dandanes spopadajo z različnimi težavami, med njimi z upadanjem članstva ter omejenimi finančnimi in kadrovskimi možnostmi. Upadanje

članstva ne pomeni le manj finančnih sredstev za delovanje (vsega pač ni mogoče opraviti s prostovoljnim delom), temveč lahko omejuje tudi obseg dejavnosti in prepoznavnost društev v okolju. Jubilej zato sicer vabi k pogledu nazaj, hkrati pa odpira vprašanja prihodnosti: kakšna naj bo vloga strokovnih društev v času, ko se spreminjajo načini strokovnega povezovanja, kako krepiti društveno dejavnost in kako ohranjati njihovo prepoznavnost in povezovalno vlogo v strokovnem in širšem kulturnem prostoru.

Če se ob koncu vrnemo k izhodišču – k Toporišiču in njegovemu jezikovnemu čutu –, lahko v programu kongresa prepoznamo temeljno vez med posameznimi temami. Jezikovni čut ni zgolj občutek za pravilnost, temveč občutljivost za jezik v vseh njegovih razsežnostih: za njegovo strukturo, zgodovino, zvrstnost, izrazne možnosti, kulturne pomene in rabo. Podobno je literarni čut občutljivost za besedilo, njegove plasti in njegove možne pomene. Oboje se razvija z raziskovanjem, branjem, izkušnjo in dialogom. Pomembno vez med raziskovanjem in pedagoško prakso pri tem vzpostavlja didaktika. Slovenski slavistični kongres zato ni le vsakoletni pregled jezikoslovnih, literarnovednih in didaktičnih tem, temveč prostor, v katerem se srečujejo preteklost in prihodnost, znanost in šola, norma in ustvarjalnost, tradicija in digitalna sedanjost. Prav ta odprtost je temelj slavistike – vede, ki svoj predmet razume v zgodovinski globini in sodobni živosti. Naj bo zato tudi Slovenski slavistični kongres 2026 priložnost za spomin, strokovni premislek in pogled naprej.

Vse to združujemo tudi ob podeljevanju častnega članstva, ki ga tokrat podeljujemo Franciju Justu, članu Slavističnega društva Prekmurja, Prlekije in Porabja. Iskrene čestitke! Čestitam vsem prejemnicam priznanja za strokovno in pedagoško delo, pa tudi avtoricam in avtorjem doktorskih disertacij s področja slovenščine oz. slavistike, ki so si prav tako prislužili priznanje Zveze slovenskih slavističnih društev.

Zahvaljujem se vsem, ki so prispevali vsebino za pričujoči zbornik in so zaslužni za vsebinsko bogat kongresni program. Hvala Slavističnemu društvu Posavje za soorganizacijo kongresa, Posavskemu muzeju Brežice pa za gostoljubje.

Jožica Jožef Beg,
predsednica Zveze slovenskih slavističnih društev

Razsežnosti jezika

Marko Jesenšek
Slovenska akademija znanosti in umetnosti
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
marko@jesensek.si

Toporišičev jezikovni čut

Prispevek predstavlja Toporišičevo dediščino znanstvenih in strokovnih monografij od njegovega vstopa v slovensko jezikoslovje leta 1957 – takrat je napisal prvo razpravo Naša slovnica in jo ponudil v objavo *Jeziku in slovstvu*, a ni izšla v celoti – do njegove zadnje znanstvene razprave leta 2011 o zaznamovanju glasov v Pleteršnikovem slovarju. Gre za deset znanstvenih monografij, med katerimi je najobsežneje prikazana prva (*Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*), ki je bila ob izidu leta 1978 v javnosti spregledana, čeprav so v njej predstavljeni temelji Toporišičevega strukturalnega fonološkega jezikoslovja.

1 Uvod[1]

Jože Toporišič se je rodil 11. oktobra 1926 na Mostecu pri Brežicah. Med letoma 1933 in 1938 je obiskoval osnovno šolo v Dobovi (od 12. oktobra 2015 se imenuje *Osnovna šola dr. Jožeta Toporišiča*), nato pa je s štipendijo, ki jo je ustanovil njegov leta 1822 rojeni praprastric, župnik in soimenjak Jože/Joseph Toporischitz, nadaljeval šolanje v Mariboru, kjer je živel v tamkajšnjem deškem semenišču z mislijo, da bo po zaključeni klasični gimnaziji študiral teologijo. Gimnazijska leta mu je prekinila druga svetovna vojna; nemški okupator je ukinil slovensko šolstvo, tudi deško semenišče, in začel načrtno ponemčevati Maribor. Žrtve nemške propagande, t. i. tretje fronte, so bili zavedni Slovenci in med njimi tudi slovenski dijaki klasične gimnazije – Toporišičevo šolanje je bilo prekinjeno pred velikonočnimi prazniki leta 1941; vrnil se je domov, od tam pa je bil konec oktobra z družino izseljen v Šlezijo (v taborišču Stigeau je bil do leta 1943, nato pa v taborišču Breslau do januarja 1945). Gimnazijsko izobraževanje je nadaljeval leta 1945, ko se je vrnil iz šlezijskega taborišča; maturiral je leta 1947 – pred tem je že opustil misel na teološki študij, vmes ga je navdušila matematika, razmišljal je tudi o študiju zemljepisa in nemcistike – in se odločil za študij slovenistike in rusistike. Na ljubljanski Filozofski fakulteti je diplomiral leta 1952, leta 1963 pa je zagovarjal doktorsko disertacijo *Nazorska in oblikovna struktura Finžgarjeve*

1 Raziskava je nastala v okviru *Raziskovalnega programa št. P6-0156 Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

proze (v knjižni obliki jo je objavil pri Slovenski matici leta 1964: *Pripovedna dela Frana Saleškega Finžgarja*).

Učiteljsko pot je začel leta 1953 na novomeški gimnaziji, nato je bil do leta 1965 lektor za slovenski jezik na Filozofski fakulteti v Zagrebu – tu je nanj odločilno vplival romanist Petar Guberina, ki ga je usmeril v strukturalizem. Že pred tem je leta 1957 Toporišičeva obsežna ocena mladogramatične čitankarske slovnice štirih avtorjev (Bajec, Kolarič, Rupel, /Šolar/) z več kot 40 stranmi kritičnega razmišljanja »spravila ob ves ugled slovensko knjižno jezikoslovje« in napovedala slovensko strukturalistično jezikoslovno pot. Toporišič je leta 1961 v Zagrebu pripravil učbenik/vaje *Slovenski jezik, Izgovor i intonacija s recitacijama na ploščama*, v katerem je slovensko glasoslovje in stavčno fonetiko obravnaval kot strukturo, uvajati je začel natančnejše strokovno izrazje in si prizadeval, da bi slovenska slovnica dobila čim bolj ustaljeno obliko. Mislim, da je prvi po Škrabcu razmišljal o urejenosti npr. slovenskega soglasniškega sestava s pomočjo razlikovalnosti, tako da je ustvaril fonološki jatni lik (verjetno je na to vplivalo tudi /fonetično in fonološko/ izpopolnjevanje v Hamburgu, kasneje, leta 1968, pa še v Chicagu / Toporišič je to ameriško mesto dosledno zapisoval v poslovenjeni fonološki obliki kot Čikago/). Od 1965 do upokojitve leta 1996 je predaval slovenski knjižni jezik in zgodovino slovenskega jezika na Filozofski fakulteti v Ljubljani; 1971 je na ljubljanski slavistiki ustanovil Katedro za slovenski knjižni jezik in stilistiko ter postal njen prvi predstojnik; bil je dolgoletni urednik *Slavistične revije*; 1991 je bil imenovan za izrednega in leta 1997 za rednega člana SAZU; leta 2006 je prejel *Zoisovo nagrado za življenjsko delo na področju slovenskega jezikoslovja*; 2011 je bil o njem posnet dokumentarni film *Samotni hodec skozi neprijazni čas.* Umrl je 9. decembra 2014 v Ljubljani. Ob pripravah na obeležitev Toporišičeve 90-letnice rojstva je bilo leto 2016 razglašeno za Toporišičevo leto (od 11. oktobra 2015 do 11. oktobra 2016) z željo, da bomo znali »prav upravljati Toporišičevo pozitivno jezikovno dediščino«.[2] Toporišičeva bibliografija obsega 1171 dokumentiranih enot (Sollner-Perdih 2007: 438; Toporišič 1986, 1996), vendar je še veliko nezavedenih.

2 Toporišičeve znanstvene in strokovne monografije

Toporišič sodi v skupino jezikoslovcev izbrancev, ki po pomembnosti in opravljenem delu izstopajo v slovenskem slovničarstvu, slovaropisju in pravopisju. Skoraj neverjetno se zdi, kaj vse je opravil naš jezikoslovec vodnik v svojem življenju – raziskoval je vse jezikovne ravnine slovenskega jezika, zgodovino

2 Biografski podatki o Jožetu Toporišiču so povzeti iz zapisa, ki sem ga pripravil za spletno stran Slovenske akademije znanosti in umetnosti. <https://www.sazu.si/clani/joze-toporisic>.

jezika in dialektologijo. Jezikovne prvine je opisoval sinhrono, in sicer je raziskoval notranjo zgradbo jezika, njegovo zvočno podobo in pomen, tvorjenje besedil in njihove besedilne strukturne značilnosti; zanimalo ga je sporočanje, družbenostno jezikoslovje in raziskovanje jezikovnih prvin v razmerju do uporabnikov jezika. O tem je pisal znanstvene razprave, monografije in učbenike, prirejal je simpozije in urejal zbornike ter jezikoslovne revije. Ustvaril je slovensko strukturalno slovnico ter vanjo vključil tudi sporočanje in besediloslovje (ob zvrstnosti, glasoslovju, besedoslovju, besedotvorju, oblikoslovju in skladnji), odprt pa je bil tudi za sociolingvistiko in pragmatiko. Iz njegove bogate zapuščine predstavljam le nekoliko samostojnih monografij,[3] ki so višek slovenskega strukturalističnega jezikoslovja v drugi polovici 20. in v začetku 21. stoletja. Toporišič je po Bohoriču, Pohlinu, Kopitarju in Janežiču oblikoval peti tip slovenske slovnice (Toporišič 1992: 281), njegovo ime pa je po letu 1965 postalo sopomenka za naše takrat sodobno slovničarstvo, tj. za Toporišičevo strukturalno slovnico, ki jo je začel objavljati po delih leta 1965 pod naslovom *Slovenski knjižni jezik 1*[4] (Toporišič 1965), *Slovenski knjižni jezik 2*[5] (Toporišič 1966), *Slovenski knjižni jezik 3*[6] (Toporišič 1967) in *Slovenski knjižni jezik 4*[7] (Toporišič 1970). *SKJ 1–4* je bil gimnazijski učbenik slovenskega knjižnega jezika, Toporišičev odgovor na drugo izdajo čitankarske slovnice, ki je bila manj ustrezna naslednica »sorazmerno dobre in znanstveno zanesljive Breznikove slovnice«, saj ni nadgradila pozitivne mladogramatične in delno zgodovinsko-primerjalne slovenske slovničarske tradicije na področju glasoslovja in oblikoslovja. Iz kritike *Slovenske slovnice* štirih (Bajec, Kolarič, Rupel, /Šolar/, 1956), ki jo je Toporišič imenoval za srednješolski priročnik brez sodobnega znanstvenega strukturalističnega pristopa, je nastala srednješolska slovnica *SKJ 1–4*, nato pa leta 1976 še znanstvena *Slovenska slovnica*[8] (Toporišič 1976) – četrta prenovljena in razširjena izdaja leta 2000 predstavlja vso intenzivnost slovenskega strukturalističnega jezikoslovja in je največja kakovost Toporišičeve jezikoslovne misli ter njegovega polstoletnega raziskovanja slovenskega knjižnega jezika in »spomenik njegovi generaciji (in učencem), ki so jezikoslovje razumeli kot sistem, jezik pa obravnavali kot strukturo« (Jesenšek 2024: 272).

3 *Slovenski knjižni jezik 1–4,* 1965, 1966, 1967, 1970; *Zakaj ne po slovensko,* 1969; *Slovenska slovnica*, 1976, [2]1984, [3]1991, [4]2000; *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika,* 1978; *Načrt pravil za novi slovenski pravopis,* 1981; *Slovenski pravopis 1, Pravila*, 1990; *Slovenski pravopis,* 2001; *Slovenska zvrstna besedila*, 1981; *Nova slovenska skladnja*, 1982; *Portreti, razgledi, presoje*, 1987; *Družbenost slovenskega jezika*, 1991; *Enciklopedija slovenskega jezika*, 1992; *Slovenski knjižni jezik in stilistika* 1 in 2; *Oblikoslovne razprave*, 2003; *Besedjeslovne razprave,* 2006; *Jezikovni pogovori iz Sedem dni,* 2007. *Stilnost in zvrstnost, 2008; Intervjuji in polemike,* 2011.

4 Prvi del je izšel še v šestih ponatisih leta 1968, 1971, 1973, 1975, 1978 in 1979.

5 Drugi del je izšel še v petih ponatisih leta 1972, 1974, 1978, 1979 in 1981.

6 Tretji del je izšel še v štirih ponatisih leta 1972, 1974, 1979 in 1980.

7 Četrti del je izšel še v treh ponatisih leta 1973, 1979 in 1981.

8 Slovnica je izšla še štirikrat: dopolnjena izdaja leta 1984, ponatis dopolnjene izdaje leta 1991, prenovljena in razširjena izdaja leta 2000 in njen ponatis leta 2004.

> Toporišičeva slovnica […] postaja tako vez med generacijo slovenskih jezikoslovcev, ki so s Toporišičem zaznamovali skoraj petdesetletno obdobje raziskovanja slovenskega jezika, in mlajšim rodom, ki išče novo pot, tako da nadgrajuje delo svojih učiteljev. Četrta izdaja […] ostaja odprta za nestrukturalizem in v novem tisočletju omogoča strpno nadgrajevanje vsega, kar so štiri izdaje slovnice dobrega naredile za razvoj slovničarstva na Slovenskem (poudariti moram predvsem sodoben pristop v raziskovanju slovenskega jezika, natančen opis vseh njegovih izmerljivih zakonitosti /pojav t. i. črne skrinjice/ – slovenski jezik je postal predmet eksaktne znanosti s predvidljivimi rezultati –, zanje je ponudila natančno in /praviloma/ sprejemljivo izrazje, visoko stopnjo normativnosti v oblikoslovju in pisavi, širjenje področja raziskovanja…). (Jesenšek 2024: 273)

Toporišičeva slovnica je petdeset let po prvi izdaji (1976) in šestdeset let po zasnovi »gimnazijske slovnice« *Slovenski knjižni jezik 1–4* še vedno celovito nanosniško delo za slovensko jezikoslovje, čeprav ni več sodobna. Toporišičevo jezikoslovje je izrazito strukturalistično, četrta prenovljena in razširjena izdaja (2000, ponatis 2004) pa vendar nakazuje tudi nova jezikoslovna dognanja in smeri. Potrebujemo novo znanstveno slovnico slovenskega knjižnega jezika, zato je čas, da se Toporišičeva slovnica nadomesti z novimi jezikoslovnimi spoznanji, ki jih metodološko izhajajoč »iz Toporišičevega dela ponuja nova generacija slovenskih jezikoslovcev, ko prevzema odgovornost za razvoj jezikoslovja v svoje roke« (Jesenšek 2024: 273).

2.1 Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika

Jeseni leta 1956 je izšla *Slovenska slovnica* štirih (Bajec, Kolarič, Rupek, /Šolar/), ki so jo na Slovenskem označili za »pravzaprav dogodek desetletja«, saj je od prve izdaje »knjige, ki so jo pač z zanimanjem pričakovali vsi, ki jim je pri srcu slovenska beseda«, leta 1947 minilo skoraj deset let (Toporišič 1978: 7, 1987: 371). Anton Slodnjak je leta 1954 napotil Toporišiča k Franu Petretu na Filozofsko fakulteto v Zagreb, ker zanj v Ljubljani »ni bilo mesta« (Toporišič 2011b: 70) – tam je bil lektor za slovenski jezik in se je pridružil Lingvističkemu krugu zagrebačkemu. Petar Guberina ga je usmeril v strukturalno jezikoslovje in pod njegovim vplivom je v študijskem letu 1962/63 kot Humboldtov štipendist preučeval tonematiko pri nemškem fonetiku in vodji fonetičnega laboratorij na Univerzi v Hamburgu Ottu von Essnu, uglednem strokovnjaku za eksperimentalno fonetiko in intonacijo. Leta 1968 je Jakobsonov učenec Edward Stankiewich, ki je bil takrat vodilni strokovnjak za slovansko naglasoslovje in raziskovalec oblikoglasja, Toporišiča po vrnitvi v Ljubljano povabil za nekaj mesecev na univerzo v Chicagu. Na Toporišiča so v Zagrebu vplivali znameniti tuji jezikoslovci, najbolj npr. (1) ruski jezikoslovec in vplivni član Praškega lingvističnega krožka Nikolaj Trubeckoj, ki je v delu

Grundzüge der Phonologie (Osnove fonologije) utemeljil fonologijo kot samostojno jezikoslovno disciplino in predstavil strukturalistični pogled na oblikoglasje (fonem, fonološka nasprotja in nevtralizacije); kasneje tudi (2) ruski jezikoslovec in eden izmed ustanoviteljev Praškega lingvističnega krožka Roman Jakobson, ki je s Trubeckojem utemeljil fonologijo, strukturalistični pogled pa je razširil še na oblikoslovje, skladnjo in pomenoslovje; (3) naklonjen mu je bil rusko-nemški jezikoslovec Max Vasmer, strokovnjak za zgodovino (južno)slovanskih jezikov in ustanovitelj revije *Zeitschrift für slavische Philologie*; (4) poljski dialektolog Zdzisław Stieber je nanj vplival s strukturalističnim pogledom na fonologijo in ga je leta 1959 povabil v Varšavo, kjer je na poljski akademiji znanosti predaval o Ramovševem in Nahtigalovem jezikoslovju; (5) v Zagrebu je spoznal slovenskega romanista in sintagmatskega strukturalista Radivoja Mikuša, ki je leta 1958 doktoriral pri Petru Guberini z disertacijo *Principi sintagmatike – rasprava o sintagmatsko-strukturalnom jedinstvu čovečjeg govora*. Toporišič je ostal v Zagrebu do leta 1965 in tam od jeseni 1956 do junija 1957 napisal obsežno recenzijo slovnice štirih na skoraj petdesetih straneh, ki pa je v Sloveniji ni mogel v celoti objaviti. *Naša slovnica* (Toporišič 1987) je ostala slovenski javnosti tako rekoč neznana, kar je bila velika škoda, saj je iz zagrebškega okolja prinesla nov pogled na jezikovna vprašanja in je postala izhodišče za Toporišičev strukturalizem in njegovo strukturalno znanstveno slovnico. Nasproti zapozneli teoriji mladogramatične slovnice štirih, ki je bila zgolj posnemovalna do Breznika in ga ni zmogla niti raznočasijsko niti zgodovinsko nadgraditi ter preseči, je postavil funkcionalni strukturalizem. Toporišič je v recenziji opozoril na pomenskorazločevalno vlogo zvočne strani jezika in s tem razmejil fonologijo od fonetike, kar je bila novost v slovenskem jezikoslovju konec petdesetih let 20. stoletja. Predstavil je emične enote fonologije in odprl vprašanje: (1) fonološke povezanosti glasov – soglasniki tvorijo štirienotni četverokotni lik, samoglasniki dvojni štirienotni lik, oboji pa še trikotne in parne like; (2) fonoloških sestavov – prozodični, intonemski, izrazitostni, registrski, hitrostni in členitveni; (3) fonološkega nasprotja – razmernostna do celotnega sistema nasprotij ali med nasprotnostnimi členi in glede na obseg veljavnosti:

> Seveda so za marsikaj od tega tudi pri nas vedeli že pred strukturalizmom, npr. za pomenskorazločevalno vlogo zvenečnosti (*s*ad – *z*ad) že v 17. stoletju; morfematika je po zaslugi Dobrovskega izrazita pri Metelku, sistemnost je značilna za Škrabca, (vštricni glasovi, npr. *i/u, e/o* ipd). Breznik je bil inovativen pri preučevanju besednega reda, glagolske vezljivosti, besedotvorja. Toda tega niso delali sistemsko, temveč bolj v osamljenih in manjših kompleksnih določenih jezikovnih ravninah. V strukturalizmu se pa vse dela v sestavu in z upoštevanjem prav vseh v poštev prihajajočih parametrov. (Toporišič 2011a: 60)

Znanstvena monografija *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika* je prva Toporišičeva jezikoslovna knjiga[9] po učbenikih (*Slovenski jezik. Izgovor i intonacija s recitiranjem na pločama*, 1961; *Uvod u književnost* /soavtor/, 1961; *Zakaj ne po slovensko – Slovene for Direct Method*, 1969), gimnazijski slovnici *(SKJ 1–4,* 1965–1968), znanstveni slovnici slovenskega jezika (*Slovenska slovnica*, 1976) in slovarju slovenske terminologije (*Slovnik slovanské lingvistické terminologie 1* /soavtor/, 1977). Jaka Müller (1979) je napisal poglobljeno recenzijo za *Slavistično revijo* in označil monografijo za vrhunski dosežek sodobnega slovenskega glasoslovja. Pohvalil je Toporišičev moderni strukturalistični pogled na glasoslovje, oblikoglasje in emiko, ki je v monografiji dobil »zaokroženo podobo, ki je sama v sebi zelo urejena« (Müller 1979: 478). Kanadski slavist Tom Priestly (1980) je knjigo predstavil mednarodni javnosti v reviji *Slovene Studies* in pohvalil Toporišičev prispevek k fonetiki, fonologiji in morfofonologiji slovenskega jezika v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja (Priestly 1980: 38). Dve leti po izidu *Slovenske slovnice* (Toporišič 1976) pa je monografija o slovenskem glasu in naglasu kljub temu ostala na obrobju slovenskega jezikoslovnega zanimanja in so jo poznali le Toporišičevi študenti slovenistike na ljubljanski univerzi ter ozek krog jezikoslovcev.

Monografija *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika* je bila Toporišičeva predstavitev »jezikovnega laboratorija«, v katerem je nastajalo poglavje o glasoslovju za strukturalistično *Slovensko slovnico.* Knjiga je pokazala, kako je iz kritike slovnice štirih začela nastajati moderna strukturalistična slovnica slovenskega jezika z natančnim pravorečjem in sistematično dodanim tonemskim naglasom. Monografija je sestavljena iz treh delov: (1) Glasovna podoba slovenskega knjižnega jezika (in moščanskega govora), (2) Naglasna podoba slovenskega knjižnega jezika in (3) Norma in predpis. Prvi in drugi del uvajajo po dve razpravi o glasovni in naglasni podobi slovenščine, ki so bile prvotno objavljene v hrvaščini v reviji *Filologija JAZU* (Slovenska slovnica. Sestavil dr. A. Bajec – dr. R. Kolarič – dr M. Rupel, Ljubljana 1956)[10] in v nemščini v danski reviji *Scando-Slavica* (Probleme der slowenischen Schriftsprache);[11] v prvem delu je tudi

9 Leta 1964 je pri Slovenski matici objavil zbirko razprav in esejev o slovenski književnosti *Pripovedna dela Frana Saleškega Finžgarja* (1964), v katero je vključil tudi skladenjsko interpretacijo umetnostnega besedila.

10 V monografiji je razprava objavljena v dveh delih, in sicer v prvem (glasovnem) delu monografije pod naslovom *Pretres glasoslovja tradicionalne slovnice* (Toporišič 1987: 7–13), v drugem (naglasnem) delu pa *Pretres naglasa tradicionalne slovenske slovnice* (Toporišič 1987: 181–183).

11 V monografiji je razprava objavljena v dveh delih, in sicer v prvem (glasovnem) delu monografije pod naslovom *Problemi slovenskega knjižnega jezika* (Toporišič 1987: 14–20), v drugem (naglasnem) delu pa se nadaljuje pod naslovom *O naglasu v slovnicah slovenskega jezika* (Toporišič 1987: 184–185). Nemški naslov je izbral Toporišič, potem ko so mu oceno slovenske slovnice Gunarja Olafa Svaneja zavrnili pri *Slavistični reviji* in jo je prevedeno v nemščino ter dopolnjeno s primerjavo čitankarske in de Brayeve slovenske slovnice objavil v kopenhagenski reviji *Scando-Slavica*.

prvotno v hrvaščini objavljena razprava v zagrebških *Radovih Slavenskog instituta* (Suglasnićki skupovi u slovenskom književnom jeziku)[12] – v monografiji *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika* so tri tujejezične razprave prvič predstavljene slovenski javnosti in objavljene v slovenskih prevodih. Toporišič leta 1957 v Sloveniji ni mogel v celoti objaviti obsežne kritike slovnice štirih, svojega prvega jezikoslovnega besedila, saj mu je to (birokratsko) vljudno preprečil Anton Bajec, jezikoslovni urednik *Jezika in slovstva* ter ob v naslovu neimenovanem Jakobu Šolarju glavni/prvi avtor čitankarske *Slovenske slovnice*:

> Lepo gradivo je v oceni, ki nam jo je poslal J. Toporišič, toda njegovega obravnavanja je bilo za več kakor 40 tiskanih strani. Ker si časopis ne more privoščiti takšnega razkošja s prostorom, je naprosil avtorja, naj bi spis razdrobil v več samostojnih razpravic. Obljubil je in del obljube že izpolnil. (Bajec 1957/1958: 190)

Toporišič je »spis« sicer »razdrobil«, a tudi »več razpravic« mu v *Jeziku in slovstvu* niso objavili, potem ko je novembra leta 1957 izšla sploh Toporišičeva prva objavljena jezikoslovna razprava *Sistemske premene soglasnikov v knjižnem jeziku* (Toporišič 1978: 24–29), tj. »razpravica«, ki jo je pripravil iz obsežne kritike slovnice štirih; aprila 1958 je izšla še »razpravica« *Glagolski naglasni tipi našega knjižnega jezika*[13] (Toporišič 1978: 186–195); za naslednji letnik *Jezika in slovstva* je Toporišič pripravil še »razpravico« *Tri nedoločne, naglasno še ne dovolj določene glagolske oblike*, v kateri je na enem mestu predstavil naglasnost delžniško-deležijskih oblik na *-č*, namenilnika in glagolnika, vendar jo je urednik Bajec razdelil na dva dela – prvega je objavil novembra 1958 pod naslovom *Še o naglasu nedoločnih glagolskih oblik*[14] (Toporišič 1978: 196–197), drugega pa decembra 1958 z naslovom *Naglas v namenilniku*[15] (Toporišič 1978: 198–200). Toporišiča je samovolja uredništva prizadela, povzročila je obojestransko nezadovoljstvo in je kmalu prerastla v spor, »ki je izbruhnil ob članku *Prešernova Pevcu*, ko so uredniki črtali vsebinsko in avtobiografsko razčlembo te pesmi« (Toporišič 1978: 87). Samostojno je bila objavljena še »razpravica« *Alternativni soglasniški sklopi slovenskega knjižnega jezika*[16] (Toporišič 1978: 43–50).

Prvo Toporišičevo jezikoslovno delo je bilo po delih objavljeno v monografiji *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika,* vendar ne v celoti. Kritiko

12 V monografiji je razprava objavljena v prvem (glasovnem) delu monografije pod naslovom *Soglasniški sklopi slovenskega knjižnega jezika* (Toporišič 1987: 30–42).

13 V monografiji je naslov popravljen v *Glagolski naglasni tipi slovenskega knjižnega jezika.*

14 V monografiji je ta »razpravica« razdeljena na dve samostojni objavi, in sicer v prvem (glasovna podoba) delu kot *Kolikost obrazil -oč in -eč,* v drugem (naglasna podoba) pa še *Naglas glagolnika*. Bajec je v *Jeziku in slovstvu* dodal opombo, da bo Toporišičevo teorijo o dolgonaglašenih deležniško-deležijskih oblikah na -óč/-éč treba upoštevati v *Slovenskem pravopisu*, vendar le za prislovno rabo (Toporišič 1958/1959: 50).

15 V monografiji je naslov popravljen v *Naglas namenilnika*.

16 V monografiji je naslov popravljen v *Premenilni soglasniški sklopi slovenskega knjižnega jezika.*

slovnice štirih, ki je bila oprta na fonologijo, je skupaj objavil konec osemdesetih let 20. stoletja (Toporišič 1987: 371–419) in jo ponudil v »presojo«. Predstavil je razliko med posameznimi fonemi, sprva je po Trubeckoju ločeval še izmenično različico (arhi)fonema (enega in istega fonema), kasneje pa je to opustil, ker so se v slovenščini pokazale težave glede razmerja med *t – d* in *f – v*, hkrati pa je uvajal tudi novo, dosledno slovensko strukturalno izrazje, ki ga je zbral in objavil v *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992), npr.: *strukturalno jezikoslovje, strukturalna slovnica, funkcijsko jezikoslovje, kontekst – sobesedilo, morfonologija – oblikoglasje, fonem, fonetika, fonologija, morfem, leksem, tonem, tonemski naglas, tonemiziranje, akcentuiranje – onaglaševanje, nestanovitni vokali – neobstojni samoglasniki, alternacija – menjava* – (nato pa) *premena, alternativni sklopi – premenilni sklopi, neavtohtone prvine – prevzete prvine* (namesto *tuje* ali *sposojene*), *prezent – sedanjik, preteklik – preterit, particip – deležje : deležnik* itd.:

> Rokopis te recenzije (iz l. 1957) mi je obležal v predalu, ker je tedanji urednik Jezika in slovstva ni želel objaviti in se je našla za JiS posebna rešitev, v glavnem nezadovoljiva. […] Táko je torej moje prvo jezikoslovno delo. Ker ga nisem mogel objaviti doma, sem izkoristil pobudo prof. Josipa Hama in kritiko v skrajšani obliki objavil v Časopisu Hrvaškega filološkega društva (Filologija 3 (1962), str. 278–289). Še prej se mi je neka možnost objave odprla na Danskem. […] Oceni sta v svetu zbudili veliko pozornost, doma pa ni bilo odmeva, saj je zanju redko kdo vedel, slovničarji, prizadeti, pa so se delali gluhe in slepe. […] Res je škoda, da kritika ni izšla v celoti že tedaj. (Toporišič 1987: 418–419)

2.2 Portreti, razgledi, presoje

Toporišič (1987) je pripravil monografijo *Portreti, razgledi, presoje* ob štiristoletnici Trubarjeve smrti. Znameniti slovenski protestantski pisec, avtor prvih tiskanih knjig (*Katekizem* in *Abecednik*) v kranjski različici slovenskega knjižnega jezika je umrl 28. junija 1586 v Derendingnu. Toporišič ga je imenoval za našega prvega jezikoveda, tj. človeka, ki je poglobljeno in odgovorno razmišljal o slovenskem jeziku, čeprav ni bil jezikoslovec (Toporišič 1987: 5). Pomembno Trubarjevo obletnico – leto 1986 je tesno povezano tudi s Toporišičem, ki se je rodil 11. oktobra 1926, prvo jezikoslovno razpravo pa je začel pisati jeseni leta 1956[17] – je »želel obhajati s knjigo, ki bi v precejšnji meri odsevala slovensko in sploh slovenistično jezikoslovje v teh 400 in več letih« (Toporišič 1987: 5).

V razdelku Portreti je zato predstavil jezikoslovce in jezikovede, ki so vsak v svojem času in obdobju odločilno vplivali na razvoj slovenskega knjižnega jezika: (1) začetnik našega knjižnega izročila leta 1500 in prvi superintendent slovenske

17 *Naša slovnica* (Toporišič, 1987), rokopisna ocena slovnice štirih.

evangeličanske cerkve Adam Bohorič; (2) razsvetljenec, duhovnik, slovničar in slovarnik ter pesnik Valentin Vodnik; (3) slovenski duhovni velikan, branilec slovenske samobitnosti, znameniti jezikoslovec in pisec prve znanstvene slovnice slovenskega jezika Jernej Kopitar; (4) pater, največji jezikoslovec slovenist 19. stoletja, utemeljitelj slovenskega pravorečja ter glasoslovja in predhodnik sodobnega jezikoslovnega strukturalizma Stanislav Škrabec; (5) veliki slovenski jezikoslovec naglasoslovec druge polovice 19. stoletja, pesnik in folklorist Matija Valjavec; (6) jezikoslovec, publicist, urednik časopisa *Slovan*, predsednik Slovenske matice in i-/j -človek Fran Ilešič; (7) duhovnik, eden naših največjih jezikoslovcev slovenistov, ki je bil »nad 40 let samo v službi slovenskega jezika, slovničar in pravopisec ter član Slovenske akademije znanosti in umetnosti Anton Breznik; (7) duhovnik, jezikoslovec, raziskovalec slovenskega jezika in književnosti, (neimenovani) soavtor slovnice štirih in pravopisec Jakob Šolar; (8) jezikoslovec, soavtor slovnice štirih, slovaropisec in pravopisec, prvi profesor za slovenski knjižni jezik na ljubljanski univerzi, univerzitetni profesor ter član Slovenske akademije znanosti in umetnosti Anton Bajec; (9) jezikoslovec in soavtor slovnice štirih Rudolf Kolarič; (10) jezikoslovec, slovarnik, pisec učbenikov slovenskega jezika in popularizator slovenistike Stanko Bunc; (11) jezikoslovec, slovenist in bohemist Boris Urbančič; (12) jezikoslovec in univerzitetni profesor Vatroslav Kalenič; (13) jezikoslovec, dialektolog, slovaropisec, pravopisec in član Slovenske akademije znanosti in umetnosti Jakob Rigler.

Prikaz duhovnih tokov slovenističnega jezikoslovja in slovenistične elite od Trubarja do začetka šestdesetih let 20. stoletja se nadaljuje v razdelku Razgledi. Toporišič je dobil pobudo zanj od Maxa Vasmerja, s katerim se je, ko je bil lektor v Zagrebu, dogovoril za serijo razprav o slovenskem jezikoslovju v reviji *Zeitschrift für slawische Philologie*, ki jo je Vasmer ustanovil leta 1924. Velikopoteznega načrta nista uresničila, ker je rusko-nemški jezikoslovec novembra 1962 umrl, nova urednica revije za slovansko filologijo Margarete Woltner pa je spremenila uredniško politiko in ni nadaljevala njune zamisli. Toporišič (1962a: 383–414) je v Vasmerjevi reviji objavil razpravo o slovenskem narečjeslovju *Die slowenische Dialektforschung*, prevedeno v slovenščino, dopolnjeno s sedmim obdobjem v razvoju slovenske dialektologije in naslovljeno *Slovensko narečjeslovje* pa jo je določil za uvodno poglavje drugega razdelka v monografiji *Portreti, razgledi, presoje*. Po *Naši slovnici* je bila to že druga zelo pomembna Toporišičeva razprava, ki je bila v Sloveniji prezrta, čeprav slovenska dialektologija take vednosti in sistematičnega prikaza razvojnih obdobij še ni imela. Toporišič je slovensko narečjeslovje razdelil na sedem obdobij: (1) **od 1550 do 1840** – obdobje zelo splošnih zaznamb, že Trubar pa je razločeval med t. i. temeljnimi narečji

gorenjščino, dolenjščino, koroščino, štajerščino, panonščino in primorščino; (2) **od 1841 do 1872** – s Sreznjevskim (utemeljitvena razprava o slovenskih narečjih *O slavjanskih narečjih*, 1841) se začne nepretrgano narečjeslovno raziskovanje (npr. Jarnik, Vraz, Miklošič, Valjavec, Zakrajšek itd.); (3) **od 1875 do konca 19. stoletja** – obdobje Jana Baudouina de Courtenayja (določajo ga Škrabec, Oblak, Štrekelj, Levec itd., še vedno tudi Miklošič); (4) **od 1900 do 1. svetovne vojne** – Škrabčevo obdobje (čeprav ga Toporišič tako ne imenuje) in raziskovalci dunajske ter graške šole (npr. Ilešič, Lessiak, Tominšek, Ozvald, I. Grafenauer, Breznik) in tudi že mladi Ramovš, v Prekmurju Pavel, Rus Bogorodicki, Madžar Ashbóth itd.; (5) **od 1918 do 1941** – Ramovševo obdobje, saj je Toporišič imenoval Ramovša za vodilno osebnost tistega časa (npr. še Tesnièr, Małecki, Isačenko itd.); (6) **od 1945 do 1960** – v znamenju Ramovša in po letu 1952 njegovega »primernega učenca« Tineta Logarja (sopotniki Rigler, Jesenovec, Legiša, Toporišič, Zdovc, Neweklowsky, Zorko, Povše, Bedenik, Horvat, Orožen, F. Novak); (7) **od 1960 do 1987** – »poraznoterjeno« obdobje, ki ga je Toporišič dodal v objavi slovenskega prevoda v *Portretih, razgledih in presojah*;[18] sprva prevladuje Logarjeva ljubljanska dialektološka šola (npr. Logar, Rigler, Kolarič), oblikuje se močna dunajska šola (npr. Zdovc, Neweklowsky) in še »trenutno najbolj dejavna in metodološko (filmski posnetki) tudi najbolj inovativna« (Toporišič 1987: 256) graška dialektološka šola (npr. Hafner, Prunč, Karničar, Maurer-Lauseger). Toporišič je prepoznal kot najuspešnejše tretje obdobje slovenskega narečjeslovja (od 1875 do konca 19. stoletja – obdobje Jana Baudouina de Courtenayja), v katerem »je bil dosežen kakovostno največji napredek v zgodovini slovenskega narečjeslovja do prve svetovne vojne, če ne sploh največji« (Toporišič 1987: 236). Četrto obdobje je bilo zastojniško, ker ni imelo vodilne osebnosti (Škrabec je pokrival vsa območja slovenističnega jezikoslovja), peto obdobje (1918 do 1941 – Ramovševo obdobje) pa je bilo ponovno presežno zaradi »mogočne postave« (Toporišič 1987: 240) Frana Ramovša, ki je v *Dialektih* »čisto jasno izčrtal posamezne narečne podstave« (Toporišič 1987: 244), s svojo narečjeslovno metodo pa je vplival tudi na šesto obdobje in delo za slovenski lingvistični atlas.

Toporišič je v razdelku Razgledi poskušal uresničiti, kar je načrtoval z Vasmerjem, tako da bi prikazal slovenski knjižni jezik od 16. stoletja do sodobnosti. »Vseobsežni načrt« je ostal nedokončan, na 254 straneh pa je vendar (samo) v glavnih črtah podal primerno podobo slovenskega (knjižnega) jezika. Predstavil je »čudežno življenje« tistih znamenitih Slovencev od Trubarja do svoje generacije, ki jih je uvrstil med vredne prednike svojega (Toporišičevega) jezikoslovja. V posebno skupino

18 »Od časa, ko je bil pisan zgornji del razprave [objavljen 1962 v *Zeitschrift für Slavische Philologie* do 1987, ko izide monografija *Portreti, razgledi, presoje,* op. M. J.] je minilo četrt stoletja, skoraj doba tvornosti celega rodu. […] Slovensko jezikoslovje se je v tem času nekako poraznoterilo.« (Toporišič 1987: 248).

jezikoslovnih izbrancev je uvrstil slovenske protestante Trubarja, Krelja, Bohoriča in Dalmatina, ki so ustanovili in ustalili slovenski knjižni jezik; katoliški (zastojni) krog s Hrenom in Čandkom; baročne pridigarje Schönlebna, Kastelca, Svetokriškega, Hipolita, Rogerija, Romualda, Basarja, Steržinarja, Paglovca, ki so iskali novo pot v razvoju osrednjeslovenskega knjižnega jezika; prerodne (pokrajinske) razsvetljenske pisce iz osrednjega slovenskega prostora Pohlina, Gutsmana, Vodnika, Kumerdeja, Japlja, iz Štajerske Zagajška, Apostla, Volkmerja in Modrinjaka ter iz Prekmurja Temlina, oba Küzmiča in Bakoša; ustaljevalne predmarčne avtorje, ki so pripravljali normo in predpis slovenskega knjižnega jezika: Kopitar, Čop, Prešeren, Ravnikar, Metelko, Dajnko, Murko in Čelakovsky; avtorje, ki so po pomladi narodov spodbujali samobitnost slovenskega jezika, slovenstvo (in slovanstvo): Prijatelj, Janežič, Cigale, Miklošič, Šuman, Škrabec, Pleteršnik, Levec, Valjavec, Oblak; avtorji modernega obdobja po letu 1900, ki so nadaljevali v smeri slovenskosti in državne samostojnosti od Breznika do Bajca in Šolarja. To je bila Toporišičeva družba, ki je razmišljala o slovenskem jeziku.

Izpostavljam še tretji Toporišičev »zgodnji« članek, objavljen spomladi leta 1962 v *Jeziku in slovstvu*, vendar »nekoliko skrajšan« od urednika Bena Urbančiča (Toporišič 1987: 314). Toporišič je v okrnjeno objavo sicer privolil, v *Portretih, razgledih in presojah* pa je besedilo, v katerem je poskušal ponatančiti svoj pogled na povojno raziskovanje slovenskega knjižnega jezika, predstavil slovenskim bralcem v izvirni podobi. Primerjava izvirnega in od urednika *Jezika in slovstva* »ustrezno« objavljenega besedila kaže, kako drugačno in zato moteče je bilo Toporišičevo strukturalno jezikoslovno znanje v primerjavi z mrtvilom, ki so ga po letu 1944 zagovarjali nasledniki Breznikove mladogramatične metode.

(1) *Slovenski pravopis* 1950 in *Slovenska slovnica* 1956 »sta namreč jasno odkrili *nemalo število* svojih slabosti, zato […] je ob njiju postalo očitno, kako zelo obdelave potrebne so prav vse plati slovenskega jezika« (Toporišič 1987: 297). Urbančič je že v uvodu razprave zamenjal ‘nemalo število’ z »bolj sprejemljivo« ublažitvijo ‘nekatere’. V nadaljevanju opozarjam na nekatera črtana mesta v objavi iz leta 1962.

(2) V polemiki med Bajcem in Voduškom, ko je slednji kritiziral *Slovenski pravopis* 1950 (Vodušek 1950, 1951), se je Toporišič postavil na Voduškovo stran, zato mu je Urbančič črtal dve in pol strani besedila:

> Priznati moramo, da se je proti jedru teh Voduškovih nazorov (kakor je pokazala že polemika) težko bojevati iz tega edinega razloga, ker so pravilni in torej upravičeni. Svojo življenjsko moč so najbolje dokazali s tem, da so nekako pridobili zase tudi svojega nekdanjega hudega in menda tudi edinega nasprotnika, Antona Bajca. […] B. Urbančič

> ne more imeti čisto prav, ko se upira vsakršnemu izločanju slavizmov iz slovenskega knjižnega jezika in v načeloma zdravem prizadevanju po realni, neromantični izbiri in ureditvi besed vidi le njegove pretiranosti, tako da na vse to prizadevanje pada hlad ideološke obsodbe, po kateri gre v vsej stvari le za »na jezikovno področje preneseno ideologijo konservativnih sil, ki se bojijo, novega in naprednega«. (Vodušek v tem smislu obtožuje pravopisnike!).[19] […] Toliko o načelih glede usmerjanja izbora besed v slovenskem knjižnem jeziku. Glede njihove uporabe v praksi je treba ugotoviti, da gre ta ali oni besedar[20] tu in tam predaleč. (Toporišič 1987: 299–301)

(3) Tretji poseg v izvirnik se kaže kot slogovno »popravljeno« in skrajšano besedilo, ki izgublja oster polemični ton. Toporišič po Vodušku (in pred njim po Škrabcu) zagovarja reformo glasovne podobe slovenskega knjižnega jezika, nasprotniki pa se ne potrudijo, da bi temu nasprotovali z dejstvi – očita jim, da ne poznajo fonoloških značilnosti slovenskega jezika –, Urbančič pa to sprevrže v misel, da na Slovenskem še ni celostnega pretresa (kritike) fonoloških pojavov nasploh. Opozarjam tudi na množinski samostalnik *pogovorščiki*, ki ga je Toporišič uporabil za avtorje slovnice štirih v slabšalnem pomenu ‘čvekači’, ‘blebetači’, ‘nakladači’, ‘osebe, ki preveč in vsebinsko prazno govorijo’ – besedo *pogovorščica* (*kremlavščica, pomejnščica, ena zgovorna žena*) je našel v Hipolitovem rokopisnem nemško-slovensko-latinskem slovarju:

> 3. Neprizadetega raziskovalca moti nadalje že dejstvo, da pogovorščiki operirajo kot z dodobra znanimi količinami, najsi že gre za knjižni izgovor ali za pogovorni, ne da bi si svoje spoznanje potrudili dokazati z do kraja premišljeno kritiko, ki bi upoštevala celotnost glasovnih in naglasnih pojavov v vsej njihovi oblikoslovni in stavčnofonetični razvrstitvi, drugega pa z vsaj enako podrobno določeno vsaj glasovno fakturo. (Toporišič 1987: 303)

> 3. Nadalje moti dejstvo, da se z izrazi, kot so knjižni jezik ali pogovorni jezik, ravna tako, kot da bi šlo za res tako dobro znane količine, pa je vendar očitno, da nam manjka celotnost glasovnih in naglasnih pojavov slovenskega knjižnega in pogovornega jezika zadevajoča kritika, še posebno v njihovih morfološki in stavčnofonetični porazdelitvi. (Urbančičev poseg, objavljeno 1962 v JiS).

(4) Urbančič je v nadaljevanju razprave zato črtal tista mesta, ki dokazujejo, da je Toporišič raziskoval slovenščino s strukturalnim pogledom na jezik, pri tem pa je uvedel tudi natančno slovensko strukturalistično terminologijo:

---

19 Toporišič je bil tudi oster in nepopustljiv razpravljalec, kadar je zagovarjal jezikoslovno resnico in svoj prav. V opombi k temu odstavku je obtožil B. Urbančiča, da je zaradi njega izgubil odgovorno uredništvo *Slavistične revije,* ker je nasprotoval Urbančičevim purističnim pogledom na jezik (Toporišič 1987: 300, op. //4//).

20 Toporišič je v črtanem besedilu oster kritik Urbančičevega purizma in zagovornik »slovenske mestne govorice«. Nasprotnika zavrača z jezikovnimi dokazi, hkrati pa tudi s stilno zaznamovanim izražanjem in namigi, npr.: ‘ta ali oni’ za ’Boris Urbančič’ ali z izbiro starinskega besedja, ki zmanjšuje strokovnost in znanstvenost udeleženca v polemiki, npr. ‘besedar’ za ‘jezikoslovec’.

> Strukturalizem namreč prinaša tudi slovenskemu oblikoslovju natančno terminologijo, s svojo poudarjeno usmerjenostjo na sinhronijo odkriva živa gibala posameznih jezikovnih ravnin in dob in jih loči od usedlin preteklosti ali vrivkov tujih struktur. S svojim načelom opozicij odkriva dejanske oblikoslovne enote in tako preprečuje napake, ki so posledica diahronične dileme ali sploh teoretične neosveščenosti. Za ponazoritev naj navedem zanimivost, da ima SS 1956 v 3. os. množine za končnico *-jo*, *-ejo*, in *-Ø* (isti tip glagolov!) ali da je *a* v *bežati* samo navidezen. (Toporišič 1987: 306)

(5) Urednik Urbančič ni objavil mest, v katerih je Toporišič preveč nespodobno jemal ugled avtorjem slovnice štirih. Pustil je npr. mnenje, da sta slovnici tujcev – Svanejeva, 1951, in De Brayeva, 1958, – znanstveno zanesljivejši, vendar pa je črtal oceno, da v Bajec-Kolarič-Ruplovi »kar mrgoli napak in nedoslednosti, in sicer začenši z glasoslovje pa vse do pripomb o metriki« (Toporišič 1987: 313). Prav tako je ščitil tudi svoj položaj in ni dovolil objaviti Toporišičevih namigovanj o kadrovanju na Filozofski fakulteti[21] (lektor, predavatelj češkega jezika) in urednikovanju pri *Jeziku in slovstvu* ter *Slavistični reviji*:

> […] in se ne bi dogajalo, kot se sedaj, da se ljudje z najrazličnejših slovenističnih in neslovenističnih področij ukvarjajo s slovenskim knjižnim jezikom tako rekoč le z levo roko. […] Slovenistično glasilo naj bi urejal slovenist (ne pa čehist in rusist), jezikoslovna glasila pa bi morala voditi primerno, vzpodbudno politiko objav. (Toporišič 1987: 314)

Toporišič (1987: 174, 184) je bil prepričan, da ima Urbančič »izkrivljen pogled na to, kar slovensko jezikoslovje objektivno je«, ne pozna glasovne in naglasne norme slovenskega knjižnega jezika, da pa poskuša slediti načelu, česar ni v češčini, tudi v slovenščini ni treba. Manj izviren, ponavljajoč svoja stališča iz petdesetih in šestdesetih let, je v poglavju Slovenistično jezikoslovje v Sloveniji 60. let, ki na področju slovničarstva, pravopisja, slovaropisja in narečjeslovja ne ponatančuje prvih treh poglavij razdelka Razgledi, nekaj površnih novih informacij prinaša le o učbenikih slovenskega jezika. Izvrstno in skladno z načrtom, ki ga je spodbudil Max Vasmer leta 1962, je poglavje Petdeset let jezikoslovne slavistike na ljubljanski filozofski fakulteti, tj. (kadrovski in pedagoško-raziskovalni) pregled dela na ljubljanski slovenistiki in slavistiki od ustanovitve Univerze v Ljubljani do leta 1969. Čeprav je mestoma preveč oseben, ko utemeljuje svojo vrnitev iz Zagreba in možnosti zaposlitve na Filozofski fakulteti v Ljubljani – predavanja in vaje je začel v študijskem letu 1963/64, v »tekmi« z Bredo Pogorelec pa ni bil uspešen, mu je pa bila priznana »vnaprejšnja habilitacija« za docenta za slovenski

21 Urbančič se je vendar zavzel, da se je Toporišič vrnil iz Zagreba v Ljubljano in se zaposlil na Filozofski fakulteti: »Da sem končno le prišel nazaj v Ljubljano, se je zavzel Boris Urbančič. Lektor za češčino, in z njim France Bezlaj. Obema sem se premalo zahvalil za njun podvig. Isto velja tudi za zagrebško univerzo in njeno FF.« (Toporišič 2006a: 55).

knjižni jezik (Toporišič 1987: 340–341) –, je to kronika, ki bi jo morala imeti vsaka generacija slovenistov na vseh slovenskih univerzah. Verjetno bi se pokazalo, da je kakovost znanstvenega in raziskovalnega dela slovenistov na preštevilnih državnih in privatnih univerzah močno padla, zato bo treba čim prej razmisliti, kako naprej. Univerzitetni profesor slovenskega jezika ne more in ne bi smel biti le posrednik (starega) (ne)znanja, ampak bo moral prenesti v predavalnico svoja nova, izvirna jezikoslovna raziskovanja ter odkritja, pred tem pa bo treba razbirokratizirati slovensko univerzo in razmisliti, ali v Sloveniji res potrebujemo toliko univerz, kot jih imamo danes – več univerz pomeni večje število asistentov in profesorjev, to pa je za kakovost slovenističnih predavanj lahko dvorezen meč. Zagotovo pa velja za številne profesorje slovenskega jezika, ki so danes zaposleni na preštevilnih slovenskih univerzah, kar je Toporišič leta 1969 zapisal za asistente ljubljanske slavistike:

> Publicistično je jezikoslovni asistent ljubljanske fakultete tako znanstveno kot poljudnoznanstveno malo aktiven. […] Vse govori za to, da asistentura ne spodbuja preveč k publicistični dejavnosti. Vsaj deloma so temu vzrok profesorji, ki so si asistente izbirali, posebno pa tudi dejstvo, da je s konkretno personalno politiko bilo onemogočeno med njimi kakršno koli tekmovanje bodisi v znanstvenem izpopolnjevanju bodisi v znanstveni ali poljudnoznanstveni publicistični dejavnosti. (Toporišič 1987: 355)

Razdelek Razgledi bi se s tem poglavjem moral zaključiti, sedanje zadnje poglavje Razgledi po stilistiki in stilu pa sodi že v razdelek Presoje, čeprav je Toporišič prvotna Stilistična vprašanja sam preimenoval.

Tretji razdelek monografije *Portreti, razgledi, presoje* uvaja prelomna Toporišičeva razprava *Naša slovnica*, tukaj prvič v celoti objavljena znamenita in pred tem (po delih) težko dostopna ocena čitankarske slovnice (Bajec, Kolarič, Rupel, /Šolar/ 1956), ki je teoretična podlaga za Toporišičevo strukturalno znanstveno *Slovensko slovnico*. Razdelek Presoje je Toporišičev kritični premislek o slovenskem jezikoslovju na prehodu iz mladogramatičnega v strukturalno obdobje. Odpoved zamudništvu je utemeljena z (neobjavljenima) recenzijama čitankarske slovnice štirih slovenskih avtorjev, ki je »nezadostna«, in slovnice slovenskega jezika tujega avtorja, ki »smo je prav veseli«. Presoja je spodbujena s Toporišičevo prvo polemiko *Da ne bo pomote* in njegovo prvo notranjo kritiko *K poglavju o zvočnikih za SP 1962*, v kateri je ob recenziji Šolarjevih predlogov za obdelavo zvočnikov v *Slovenskem pravopisu 1962* pojasnil svoje nazore o slovenskih zvočnikih, zvočniških sklopih in zvočniških premenah.

2.3 Družbenost slovenskega jezika

Monografija *Družbenost slovenskega jezika* predstavlja socio- in psiholingvistično jezikovno prepletanje med nekaterimi govorci slovenščine in srbohrvaščine v bivši Jugoslaviji in kaže, kaj mora slovenščina predstavljati Slovencem. Toporišič je samobitnost slovenščine v povojni Jugoslaviji branil z besedo, ne s puško – boril se je proti srbohrvaški jezikovni prevladnosti, to pa je bil politični boj, ki je bil izbojevan leta 1991, ko je Slovenija postala suverena država, slovenščina pa je pridobila položaj državnega jezika. Toporišičev sociolingvistični boj je razkrival simbolno moč srbohrvaščine, ki je pozakonjala vse druge pomembne položaje in prevladne oblike moči v socialistični Jugoslaviji (Paternost 1997: 200). Toporišič je v monografiji *Družbenost slovenskega jezika* predstavil svoj pogled na družbenostna vprašanja slovenskega jezika. V sedmih razdelkih preučuje odnos med (slovenskim) jezikom in (slovensko) družbo, tako da analizira rabo slovenščine v javnosti (in zasebnem življenju), pri tem pa bralcem ponuja vpogled v zgodovino slovenskega jezika in njegov razvoj, poudarja samobitnost slovenskega jezika ter kritično v podrobnostih prikazuje slovensko jezikovno politiko, ki se je v socialistični Jugoslaviji osamosvajala izpod plašča jezikovnega načrtovanja, jezikovne kultiviranosti in jezikovne kulture v ožjem pomenu (ustreznost jezikovnih sredstev, jezikovna in sporočanjska norma). Slovensko jezikovno vprašanje, razen ohlapne ustavne določitve, da je slovenščina eden izmed uradnih jezikov SFRJ, ni bilo zakonsko urejeno, namesto vzpostavitve aktivne slovenske jezikovne politike pa so se mnenja »usklajevala« v okviru jezikovnokulturnih razmišljanj, ki so bila (največkrat) politično nezrela. Več se je molčalo kot naredilo, bolj izmikalo kot delalo, predvsem pa se je razprava o položaju slovenskega jezika v federaciji prilagajala »beograjskemu« mišljenju in trenutnim partijskim okoliščinam. Preračunljivost odločevalcev in njihova želja za uveljavitev v (jugoslovanski) družbi in politiki nista dopuščali samostojne in učinkovite slovenske jezikovne politike po načelu, da je Slovenija vključena v Jugoslavijo (ta pa tako ni imela jasno izoblikovane jezikovne politike), »globalni jezik« nekdanje skupne države pa je bila t. i. srbohrvaščina (jezik državne uprave in politike, jezik v gospodarstvu, jezik v vojski itd.). Raba izključno srbohrvaščine v (jugoslovanski) javnosti na področju Slovenije je bila moteča, vendar tako rekoč samoumevna in ščitena z ustrezno močjo jugoslovanske vojske, ki je zanikovala slovenski jezik kot simbol slovenske neodvisnosti, samostojnosti in nedotakljivosti. Toporišič je poudarjal, da je pripadnik slovenskega naroda in da je zato slovenščina zanj ena največjih vrednot: »V Sloveniji je doma slovenščina.« Njen položaj enakovrednega jezika v SFRJ se je začel konec sedemdesetih let 20. stoletja brezobzirno slabšati zaradi pregovorne slovenske prilagodljivosti, samozatajevanja slovenske kulturne in jezikovne samobitnosti ter pišmeuhovskega odnosa do

kratenja jezikovnih pravic doma, v »širši domovini« in v zamejstvu. Razširjati se je začelo jugoslovenarstvo, ki je v osemdesetih letih že odkrito poudarjalo manjvrednost slovenščine – tako rekoč samoumevno je postajalo, da je »večina Slovencev vsaj pasivno dvojezična v razmerju do srbohrvaščine«, medtem ko je za srbohrvaško govoreče Neslovence v SFRJ »pasivno znanje slovenščine skoraj še izjema« (Toporišič, 1991: 152). Pristajanje slovenskih govorcev na slovensko-srbohrvaško večjezičnost je posameznike vodilo v drugojezičnost, saj prvega, tj. slovenskega jezika niso uporabljali v vseh govornih položajih, npr. v politiki, vojski, znanosti, v javnosti v drugih republikah SFRJ itd. Toporišič je take posameznike imenoval za »jugoslovanske Slovence« in opozarjal, da je od »individualnega ali posameznega funkcijskopodročnega abstiniranja jezika pravzaprav le še korak do celostnega – imenujmo ga tako – jezikovnega (samo)morilstva« (Toporišič, 1991: 153).

Samomorilni skupek simptomov, značilnih za materne govorce slovenščine, ki ga je Toporišič prepoznal v osemdesetih letih 20. stoletja pri večjem številu Slovencev državljanov SFRJ, ima očitne predhodnike v nemškutarjih, italijanaših in madžaronih, žalostne naslednike pa danes v angležarjih (pospeševalcih poprepprostene angleščine, zagovornikih globalnega enojezičja). Prevzemanje v preteklosti srbohrvaške (pred tem nemške, italijanske, madžarske) in danes trivialne angleške drugojezičnosti je bilo za materne govorce slovenščine v javnosti nekoč predvsem vprašanje jezikovnega prestiža (družbeno manj sprejemljiva slovenščina, ugledna tujščina), danes pa je to posledica »logike« kapitala, da je na globalnem trgu najcenejše poprepreprosteno samoangleško sporazumevanje – Toporišič je to danes vseprisotno razmišljanje ubesedil s spoznanjem, da je obstajanje npr. slovenščine, ki ima 2,5 milijona govorcev, »do določene mere manj rentabilno«, saj potrebuje višje stroške za svoj obstoj kot danes npr. trivialna angleščina. Protestiral je proti nepotrebnemu zapostavljanju in celo trajni zapostavljenosti slovenščine nasproti srbohrvaščini, danes pa so rektorji naših univerz najbolj nasilni razširjevalci angleškega učnega jezika na slovenskih univerzah. Toporišič bi jih zagotovo vprašal, ali želijo, da slovenski učni jezik sploh še obstaja, ali pa mislijo, da se mora v šolah (predvsem na univerzah) umakniti in prepustiti mesto globalni poprepreprosteni angleščini in se v njej razpustiti (Toporišič 1991: 169). Danes je »funkcijska zasičenost« značilna za strokovni in znanstveni jezik, kljub temu pa moramo vedeti, da poučevanje v tujem jeziku ni učenje tujega jezika – globalno enojezičje ni zadostno, potrebujemo pa znanje več tujih jezikov, »da bi prišli do bogatejših virov obveščanja, ki odločajo o našem bitju in žitju«.

Toporišič je soočil slovensko družbo v osemdesetih letih 20. stoletja z resnico o samobitnosti slovenskega (knjižnega) jezika, opozoril na slaba dejanja jezikovne politike in nakazal njegov nadaljnji obstoj ali obstanek. Vpliv družbe na jezik je

povezal s pravico do funkcijske enakopravnosti slovenščine v združbi jugoslovanskih političnih interesov. Grajal je »samoupravno« slovenščino, ki ni upoštevala sistema slovenskega knjižnega jezika, ampak je bila »upravljana« od birokratov (Toporišič 1991: 191), ki so zvijali (1) rodilniško jaro kačo, npr.: *sekretar izvršnega odbora predsedstva krajevne ljudske skupnosti*, (2) mednarodniščino, npr. *komite, sekretariat, partija; večnacionalen, dezorganizacija, kulturni pluralizem, množični mediji, parcialni interesi, medijski komunikacijski procesi*; (3) kratična poimenovanja, npr. *RK SZDL, SRS, SFRJ, AVNOJ;* (4) samostalniško izražanje, npr.: »*Rešitve v zvezi z opuščanjem posipanja s soljo so v osveščanju občanov, navajanju uporabe primerne opreme v času snega, kot so verige, zimske gume itd. na avtomobilih, kakor tudi oprema občanov predvsem primerna obutev, ter gledanje na čas zimskega obdobja, v katerem ne moremo hoditi letno obuti*.« (slovenščina, od kod lepote tvoje!?); (5) aktivistični jezik, npr. *treba jih je osveščati v naši situaciji nestudiozne ocene in teoretična idejna hotenja, konservativna mentaliteta in infantilni odpor, imaginarna deterministična miselnost, postopek selekcije in diskusije, perspektivni vidiki marksistične teorije, določen aspekt problematike univerza je nacionalni znanstveni univerzum in intelektualni globus*; (6) modnost, npr. *terjati* namesto *zahtevati*, *zategadelj* namesto *zato, objektiviteta, realiteta, subjektiviteta;* (7) poimenovanja za še neobstoječo stvarnost *bo-bi-najstvo*; (8) zanemarjenost glasovne podobe jezika, npr. govorništva ne gojimo; (9) ljubiteljsko prišepetavanje, npr. nasveti nestrokovnjakov, nezavidljiva raven jezikovne kultur. (Toporišič 1991: 191). Slovenski jezik je največja kulturna dobrina za slovensko skupnost, sopomenka za upiranje vsem poskusom raznarodovanja in zlitja v čem večjem ne glede na trenutno ideologijo na oblasti in njenih zastopnikov v javnih občilih. Vedno gre za domače jezikovno odpadništvo, za Slovence, ki so nekoč podpirali ilirizem, v Toporišičevih časih jugoslovenarstvo, danes pa trivialno angleščino. Zedinjena Slovenija se je pretvorila v nerazdruženo kulturo nekdanje skupne države, danes je podobnost z Evropsko zvezo očitna. Vodilnost v tej skupnosti naj pripada najsposobnejšim na svojem področju, ki rešujejo odprta vprašanja z močjo argumentov, ne z močjo položaja – potrebna je premišljena jezikovna politika, ne politična ideologija globalnega talilnega lonca, ki vodi v drugojezičnost (Toporišič, 1991: 177).

> Da gre za žgoče nujno knjigo, ni dvoma. Vprašanje slovenskega bitja in prebitja je neobvladljivo brez razumevanja družbenega položaja in vloge slovenskega jezika. Tega razumevanja slovenski javnosti kljub njeni občasni »sociolingvistični« glasnosti in gostobesednosti v resnici krvavo manjka, in eden od razlogov za to je, da ji manjka tudi sociolingvističnih knjig, kakršna je Toporišičeva. (Gjurin 1991)

2.4 Jezikovni pogovori iz *Sedem dni*

7D (tudi *7 dni* in *Sedem dni*) je bil slovenski tednik, ki ga je izdajalo mariborsko podjetje Večer med letoma 1972 (prva številka je izšla 6. januarja) in 2014 (zadnja številka je izšla 2. aprila), pred tem pa je bil od leta 1951 priloga tedenska mariborskega *Vestnika*, ki se je kasneje preimenoval v *Večer*. Revija *7D* je bila med letoma 1970 in 1991 zelo brana in je zaradi kakovostnih reportaž, družabne kronike, izbranih intervjujev, jezikovne kulture in odmevnih jezikovnih kotičkov presegla naklado 50.000 izvodov. V reviji *7D* so izjemno priljubljene jezikovne kotičke pisali Jože Toporišič, Velemir Gjurin in Marko Jesenšek, ki so utrjevali javno vlogo slovenščine in vplivali na oblikovanje slovenske jezikovne politike. Toporišič je bil jezikovni kotičkar v *7D* med letoma 1985 in 1987 ter 1989 in 1991. V prvem obdobju (1985–1987) je še ostajal v okvirih jezikovne kulture, vendar v najširšem pomenu, tako da je (poljudno) teoretično in praktično razlagal slovenski knjižni jezik, vrednotil njegovo razvitost, pojasnjeval ustaljenost enotne slovenske knjižne norme in vplival na jezikovno kulturo maternih govorcev slovenščine. V drugem obdobju (1989–1991) pa so njegove »minuskule« (Toporišič 2007: 7) iz *Sedem dni* presegle splošno jezikovno kotičkarstvo in postale značilne za t. i. tendenčni jezikovni kotiček.[22] Kažejo podobo slovenske družbe pred osamosvojitvijo Slovenije in Toporišičevo odločno držo za slovenstvo in slovenski jezik, ki jo je prenašal na rojake. Slovenska jezikovna politika je shodila s Toporišičem od načel jezikovne kulture v najširšem pomenu – funkcijski pogled na jezik in zavrnitev (pre)ozkih purističnih pogledov na jezik – do aktivne jezikovne politike, ki spregovori o skupnih jedrih, usmerjenem šolstvu, neenakopravnem položaju slovenščine v bivši Jugoslaviji, zlasti o (ne)slovenščini v jugoslovanski armadi in izjavi srbskih akademikov. Toporišičevo družbeno »kotičkarstvo« v *7D* je vodilo do edinega možnega cilja, do obplebiscitarnega intermeca in spoznanja: »Bodimo samosvoji, postanimo državni narod, tj. narod z resnično samostojno državo.« Jezikovno vprašanje je (kot že večkrat v zgodovini slovenstva) nedvoumno prerastlo v politično – jezikoslovec je s tem »opravil« svoje poslanstvo: utrl je pot, nato pa se je moral umakniti politiku.

Danes se zgodba iz Toporišičevih časov ponavlja in domači anglizatorji brezsramno nadomeščajo slovenski učni jezik z angleškim. So Toporišičeva razmišljanja v *7D* pozabljena, zavržena, zastarela, nas niso ničesar naučila?

22 Na Slovenskem ga je jezikovnopolitično uveljavil Gjurin v *7D* med letoma 1987 in 1989; pred njim konec šestdesetih let tudi Korošec, Majdič, Muha, Urbančič in Novak v jezikovnokulturnem pogledu (Kalin Golob 1996: 153).

2.5 Intervjuji in polemike

Monografija *Intervjuji in polemike*, uredila jo je Mateja Jemec Tomazin, je Toporišičev izbor avtoriziranih besedil, ki so bila objavljena v javnih občilih. Knjiga ima dva razdelka, in sicer (1) Intervjuji in (2) Polemike, drugi se tematsko še dodatno členi na štiri področja, ki so v javnosti povezana z zgodovino nastajanja (novega) slovenskega pravopisa od SP 1962, Načrta Pravil za novi slovenski pravopis, SP I, Pravila 1990 do SP 2001: (A) V pričakovanju novega slovenskega pravopisa – polemike o starem in zavrnitveni odnos posameznikov do novega slovenskega pravopisa, ki jih je naš polemik in profesor[23] zaključil z »ognjemetom«; o prečrkovanju tujejezičnih pisav, npr. pinjinstvo; o fonoloških lastnostih slovenskega jezika, ki so bile v šoli dolgo zavračane, uvedene pa nato v novi pravopis; o pripravah za novi slovenski pravopis; (B) Načrt pravil za novi slovenski pravopis; (C) Ob Slovenskem pravopisu I, Pravila, 1990; (Č) Ob Slovenskem pravopisu 2001. SP 2001 je v javnosti znan kot »Toporišičev pravopis«, k temu pa je veliko pripomogel tudi sam urednik (Toporišič je podpisan kot urednik SP 2001), ki je v intervjujih rad poudarjal svojo vodilno, odločilno vlogo pri skoraj tridesetletnem nastajanju novega slovenskega pravopisa med letoma 1972 in 2001:

> Res tudi mislim (in to se dobro vidi iz moje tiskane in javno, na radiu, govorjene besed), da sem za novi slovenski pravopis veliko, največ prispeval prav jaz v teh dolgih sedemnajstih[24] letih (ki pomenijo skoraj polovico vrhunske ustvarjalne dobe pri človeku). Pri tej dolgosti razpravljanj v komisijah s preveč člani gre v veliki meri tudi prav za zapravljanje ustvarjalnih zmogljivosti (kar je naš tipikum) […] K sreči se je številno članstvo obeh pravopisnih komisij kmalu osulo na četverico, peterico, ki je nato (skoraj samo moje) pisne predloge za besedilo pravopisa in kasneje spet za posamezna mesta v njem rešetala po dolgem in počez. (Toporišič 2011: 45–46)

Nekateri so mu očitali (jezikoslovno) samodrštvo, značajsko vzvišenost in nestrpnost do neenakomislečih, a se zdi, da je takim javnim ocenjevalcem čisto pravilno odgovarjal z molkom, če je presodil, da neupravičena graja ne sliši polemičnega odgovora:

> Napisal sem veliko, nekateri drugi (Kopitar, Miklošič) pa še veliko več. Bojevati pa se splača s pravim nasprotnikom, takim, ki sam kaj zna in ve in tudi kritiko piše z odgovornostjo do predmeta in nravnosti. […] Ramovš je obžaloval, da je Škrabec potratil toliko svojih moči in časa v bojih z nevrednimi njegove pozornosti. — Saj je tudi v takem pisanju odličnika kaj zrnja, veliko pa je nekoristnega zavračanja, očitnih zmot. Čas pa teče in na koncu tisto zadnje, sintetično, ostane nepovedano. (Toporišič 2011a: 66)

23 Toporišič polemik je »ognjevit in polemičen«, takega »smo spoznali študentje v predavalnici in občutili sodelavci pri njegovem intenzivnem večdesetletnem prizadevanju za slovenski knjižni jezik« (Jemec Tomazin 2011: 9).

24 Peter Kolšek je intervju s Toporišičem *Šesti slovenski pravopis* objavil v *Delu* (7. junij 1989).

2.6 Enciklopedija slovenskega jezika

Toporišičev vstop v slovensko jezikoslovje sta zaznamovala strukturalizem in želja, da se slovenski strukturalni znanstveni jezik ustrezno posloveni. *Enciklopedija slovenskega jezika* ima približno pet tisoč geselskih člankov – ob socio- in psiholingvističnem jezikoslovnem izrazoslovju (tudi mladogramatičnem) prevladuje takrat sodobno strukturalno izrazje –, v njih pa je približno petina slovenskega jezikoslovnega izrazja ponatančena z mednarodno terminologijo. Tuja beseda je s kazalko preusmerjena na slovensko iztočnico z geselskim člankom. Skubic (1994: 152) je v reviji *Linguistica* v francoščini predstavil *Enciklopedijo slovenskega jezika* tujim jezikoslovcem, ki se raziskovalno srečujejo s slovenskim jezikom ali na splošno s slovanskimi jeziki, in sicer je Toporišičevo izrazoslovje prepoznal za »uporabno orodje za vse, ki prihajajo v stik s slovenščino na strogo jezikoslovnem področju«. Toporišič je izpisal splošno, narečjeslovno in zgodovinsko izrazje slovenskega jezikoslovja 20. stoletja, s tem pa je prikazal tudi sinhrono in diahrono podobo slovenskega (knjižnega) jezika. Nastajanje novega strokovnega jezikoslovnega izrazja lahko spremljamo že v stvarnih kazalih *Slovenske slovnice* 1976 in *Nove slovenske skladnje* 1982 – Toporišič je tam začel oblikovati »nove podstavne skladenjske pomene« pri zlaganju in izpeljevanju (Vidovič Muha 1984: 154). V *Enciklopediji* je pomembna novost poslovenjeno in razloženo strukturalistično fonološko izrazje, kakor se je v 20. stoletju oblikovalo od Baudouina de Courtenaya in Ferdinanda de Saussureja do predvsem praške jezikoslovne šole (tudi ženevske) in Jakobsonovega binarnega opisa jezika; iz danskega funkcionalnega jezikoslovja je v slovensko jezikoslovje preslikal kognitivizem, metode semantike in pragmatike, s tem pa še terminologijo funkcionalne slovnice in kognitivnega jezikoslovja, tudi glosomatike. Po *Slovenski slovnici* (Toporišič 1976), *Novi slovenski skladnji* (Toporišič 1982) in *Enciklopediji slovenskega jezika* (Toporišič 1992) je Toporišičeva terminologija postala v najvišji meri značilna za slovensko jezikoslovje. Greenberg (1992: 489) je potrdil, da je Toporišičeva *Enciklopedija* »pravi zaklad slovenskega jezika in njegovega jezikovnega izrazja«. Mestoma se bere kot članek o slovenskem knjižnem jeziku ali zgodovini slovenskega jezika ali slovenskem narečjeslovju in je dober, zaokrožen pregled slovenskega jezikoslovnega izrazja 20. stoletja:

> Članki so izredno informativni. V jedrnati obliki zainteresirani bralec lahko spozna najpomembnejše stvari o obsežnih problemih, za katere bi sicer moral prelistati številne članke in knjige, kot je npr. položaj slovenskega jezika v odnosu z drugimi jeziki: *angleščina* (*francoščina…, furlanščina…, italijanščina…, latinščina…, madžarščina…, nemščina…*) *kot stični jezik, čitalničarstvo in slovenščina, germanizem, hrvatar, hrvatenje, jezik med NOB, jezik v vojski, jugoslovanstvo, kroatizem, namčevati, nemčur, slovenski jezik, slovenski jezik v izseljenstvu* (*…v Jugoslaviji, …v zamejstvu, …v zdomstvu*),

manjšinski jezik, mešano ozemlje, neslovenski jezikovni otoki na Slovenskem, poitaljanjenje, romanski jeziki kot stični, slovensko-angleški (*-francoski, -italijanski, -nemški, -ruski, -severnoslovanski*) *stiki, slovenščina in hrvaščina* (*…in srbohrvaščina…, in srbščina, …in stara cerkvena slovanščina*), *slovenščina kot slovanski jezik, slovenščina kot tuji jezik, slovenščina na neslovenskih univerzah, slovenščina za tujce, srbohrvatizem, stični jezik, stični jeziki slovenščine, tujska slovenščina, učni jezik, umiranje jezika, uradni jezik, vzhodnoslovanski jeziki* (*zahodnoevropski jeziki…, zahodnoslovanski jeziki…*) *in slovenščina, zamejska knjižna jezikovnost, zamejska slovenščina, zatiranje jezika, zdomska slovenščina; slovenska knjižna izročila: beneškoslovensko* (*celjsko…, koroško…, mariborsko…, pokrajinsko…, primorsko…, rezijansko…, vzhodnoslovensko…*) *knjižno izročilo, katoliško* (*predmarčno…, preporodno…, prerodno…, pridigarsko-bratovščinsko…, razsvetljensko…, reformacijsko-protireformacijsko…*) *obdobje* (*vseslovenskost…, začetnik…*) *knjižnega jezika, knjižno jezikovna izročila, obdobja* (*protestantska podlaga…, razvoj…, samobitnost…, slovarji…, teze o narečni podstavi…, zgodovina…*) *slovenskega knjižnega jezika, vseslovenski knjižni jezik, zabloda, zborni knjižni jezik*. Vsebina člankov teh dveh tematskih sklopov v ESJ daje bralcu solidno osnovno izobrazbo na področjih, o katerih (vsaj po večini) definitivne knjige še niso napisane. (Greenberg 1992: 490)

2.7 Nova slovenska skladnja

Ada Vidovič Muha (1984: 155) je v poglobljeni oceni Toporišičeve *Nove slovenske skladnje* ugotovila, da se je slovenska jezikoslovna teorija s to monografijo potrdila kot strukturalistična, ker je v raziskovanju slovenske skladnje uveljavila tip Chomskyjeve tvorbene slovnice in metode, »ki omogočajo kakovostni premik jezikovnega pomena iz intuicije v logično obvladljivo in v veliki meri tudi predvidljivo jezikovno bistvo«. Novo strukturalistično slovensko skladnjo je napovedala Breznikova znamenita razprava *Besedni red v govoru* (Breznik 1908), ki je izhajala iz besedilnega odstavka in ga analiziral s pomočjo členitve po aktualnosti. Breznik je v domačem in mednarodnem jezikoslovju še danes zamolčani začetnik strukturalističnega pogleda na jezik, saj je ob nastanku povsem prezrta Breznikova razprava – strukturalizem je bil leta 1908 v Sloveniji le »druga možnost« ob prevladujoči mladogramatični smeri –, neodvisno od Mathesiusa oblikovala strukturalistični pogled na besedni red. Toporišič je uvedel strukturalistično skladnjo v *Slovenski knjižni jezik 3* (1967) in nato v *Slovensko slovnico* (1976), in sicer na osnovi slovnične zgradbe jezika, kakor jo je predstavil v razpravah do leta 1976, in razprav o skladnji besedila, predvsem upovedovanja, do leta 1976, ki so objavljene v prvem in drugem razdelku *Nove slovenske skladnje*. Razprave, ki so nastale po letu 1976, so dopolnile in ponatančile poglavje o skladnji v naslednjih izdajah Toporišičeve slovnice (do četrte, prenovljene izdaje leta 2000). V prvem razdelku je to poglavje Skladnja (Toporišič 1982: 11–38), ki obravnava besedovrstna vprašanja

slovenskega knjižnega jezika kot skladenjske vloge besenih vrst, in sicer njihovo prvo skladenjsko vlogo (npr. osebkovna in predmetna pri samostalniku, prilastkovna pri pridevniku, povedkovna pri glagolu itd.) in še ostale, saj imajo besedne vrste različne skladenjske vloge. V drugem razdelku opozarjam na poglavje Upovedovanje (Toporišič 1982: 225–295), ki je bilo v skrčenem obsegu pripravljeno za slovnico 1976, v *Novi slovenski skladnji* pa so ponatančena načela za podčrtovanje stavčnih členov, tvorjenje povedi (upovedovanje) pa je predmetno poglobljeno razširjeno, npr. dodaja še dve modifikaciji (možnostno in istovetnostno), razčlenja vprašalne povedi (dopolnjevalne in odločevalne), trinajst skupin hotenjskih izrazov, stavčno intonacijo (pravopisna in pravorečna vprašanja), členitev po aktualnosti (besedni red) itd.: »Merila za razumevanje aktualnostnih členov skuša avtor določiti skladenjskostrukturno – jedro naj bi bil tisti del povedi, ki ustreza zaimenski vprašalnici, prehod tisti povedki, ki se lahko opuščajo, izhodišče pa verjetno vse drugo.« (Vidovič Muha 1984: 154)

Toporišičeva tvorbeno-pretvorbena skladnja je v slovensko slovničarstvo vključila jedrne stavke ter skladenjsko (na ravni simbolov) in fonološko (tudi slovar slovenskega jezika) pretvorbo.

2.8 Oblikoslovne razprave

Toporišič je zbral svoje razprave o oblikoslovju slovenskega knjižnega jezika v monografiji *Oblikoslovne razprave*. V njej je objavil sedeminštirideset razprav v petih razdelkih, ki se nanašajo na (1) splošna oblikoslovna vprašanja slovenskega jezika, (2) posamezne besedne vrste, (3) odstopanja od Toporišičeve oblikoslovne teorije, (4) oblikoslovje samostalnika (tudi spolsko vprašanje), zaimka, pridevniške besede, glagola in členka ter (5) oblikoslovna poglavja v slovenskih slovnicah (Bohoričevi, 1584; celovški predelani Bohoričevi, 1758; Pohlinovi, 1768; Gutsmanovi, 1777; Kopitarjevi, 1808/09; Janežičevi, 1854; Škrabčevi, 1893; Nahtigalovi, 1952; čitankarski, 1956). Štiriindvajset razprav, ki so zbrane v monografiji, je bilo napisanih med letoma 1957 in 1975, tj. pred izidom *Slovenske slovnice* (Toporišič 1976), triindvajset pa med letoma 1977 in 1996 – znanstvena odkritja *Oblikoslovnih razprav* so, tako kot iz drugih Toporišičevih monografij, vključena v strukuralno slovnico, ki jo je začel snovati ob kritiki slovnice štirih, jo okvirno predstavil v SKJ 1–4, zgradil v SS 1976 in dopolnjeval, razširjal ter poglabljal v štirih izdajah (1984, 1991, 2000 in 2004). Na spletni strani Založbe ZRC (knjiga je izšla v zbirki Linguistica et philologica) je monografija predstavljena kot teoretični oblikoslovni del trilogije strukturalističnega jezikoslovja, istočasijskega, ki je formaliziralo slovensko jezikoslovje in postalo prepoznavno za Toporišičevo slovnico in *Slovenski pravopis* 2001: »Oblikoslovne razprave tvarinsko

obsegajo tretji del tega, kar nam je predstavila slovenska slovnica: izrazno stran knjižnega jezika je raziskovala knjiga *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika* (1978), skladenjsko *Nova slovenska skladnja* (1982), oblikoslovno pa nam podajajo te *Oblikoslovne razprave.*« Kljub skoraj petdesetletnemu načrtnemu raziskovanju slovenskega oblikoslovja in prizadevanjih za oblikovanje natančnega oblikoslovnega izrazja velja, kar je Toporišič ugotovil že na prelomu šestdesetih in sedemdesetih let 20. stoletja, tj. da bi morala vsaka generacija in sodobna jezikoslovna smer ustvariti popolnejše strokovno izrazje: »Oblikoslovnih poimenovanj imamo pravzaprav dovolj. Težave so v tem, da so večinoma enodimenzionalna, […] niso enoznačna.« (Toporišič 2003: 13) Ugotovitev velja še kako tudi danes. Jeziki, tudi slovenski, se hitro spreminjajo, normativni jezikovni priročniki slovenskega jezika pa nastajajo (pre)počasi. Nove jezikovne *enciklopedije* nimamo, strukturalistično jezikoslovno izrazje danes ne zadostuje, slovenska slovnica ima neobrito brado že več kot pol stoletja, pravila »Toporišičevega« slovenskega pravopisa so iz sedemdesetih let, prvič natisnjena leta 1981. Toporišičevo jezikoslovje je strukturalno, iz prejšnjih časov, nemoderno, kljub temu pa ostaja moderna njegova misel, da je »táko stanje pri nas v nasprotju z modernejšimi jezikoslovnimi prizadevanji«. Ali v (srednji) šoli pri oblikjoslovju še razlikujemo med morfom in morfemom oz. se nam zdi potrebno vedeti, da je morf v pomenonosni vlogi morfem, sicer pa je morf najmanjša oblikoslovna prvina, morfem pa je najmanjši del besede kot nosilec pomena? Kdo še pozna slovenski izraz oblikovnik, ki ga je Toporišič predlagal za morfem (Toporišič 2003: 13) leta 1957; ali ve, da je glasnik sopomenka za fonem? Ko se pogovarjam s študenti slovenistike, mi nihče ne pritrdi, da je potrebno za razumevanje slovenskega oblikoslovja, pa naj bo mladogramatično, strukturalno ali modernejše, temeljito poznati oblikoslovje slovenskih slovnic od Bohoriča do Toporišiča – tako védenje se jim zdi odvečno. Toporišič je bil Ramovšev učenec, »iz glave« je poznal njegovo *Morfologijo*, študiral je Nahtigalovo imensko oblikoslovje v *Slovanskih jezikih*, bil je najboljši poznavalec Škrabčevega oblikoslovja v svoji generaciji slovenistov, (s)kritiziral je oblikoslovje v čitankarski slovnici, pa vendar je, preden je predstavil novo slovensko oblikoslovje, moral povezati vsa jezikoslovna iskanja svojih predhodnikov (ne samo velikih Miklošiča in Kopitarja) z jezikoslovci vodniki; le tako se je izbrancem lahko pridružil tudi Toporišič.

2.9 Besedjeslovne razprave

Četrta, prenovljena in razširjena izdaja *Slovenske slovnice* (2000) obsega 923 strani (SS 1976 ima 588 strani), med Toporišičevimi nejezikovnimi priročniki pa so najobsežnejše *Besedjeslovne razprave*. V monografiji, ki je izšla leta 2006, je na 667 straneh objavljen zbir znanstvenih razprav, ki jih je naš vodilni strukturalistični

jezikoslovec napisal med letoma 1965 in 2005. »Sprva nenavaden naslov, ki ga mnogi takoj po izidu knjige niso pravilno izgovarjali, z ogledom vsebine postane jasen in razumljiv, predvsem pa potrjuje avtorjevo dolgoletno prizadevanje za slovensko strokovno izrazje na vseh področjih.« (Jemec Tomazin 2007: 687) Besedjeslovje iz naslova monografije pokriva celoto Toporišičevega strukturalističnega raziskovanja slovenskega besedišča in slovenskega jezika nasploh, tj. vseh njegovih (pod)zvrsti in stalnih oblik sporočanja. To je monografija o slovenskih besedah in besednih zvezah, najpopolnejša teoretična podlaga za uslovarjanje slovenskega besedja, ki predstavlja slovensko strukturalno besedoslovje v ožjem pomenu, v širšem seveda besedotvorje, dodatno še vse, kar se v strukturalizmu ve o oblikoglasju, izrazoslovju, slovaropisju in slovaroslovju. Toporišič pomen besed razlaga s pomenskimi sestavinami, ki jih določajo medbesedna nasprotja, tako da si pomaga s sopomenkami, protipomenkami, nad- in podpomenkami, upošteva druge enote besedne družine, zvrstnost in tujejezičnost. Besede nastajajo iz ubeseditvenih potreb danega jezika. Za slovenščino je Toporišič izdelal besedotvorno teorijo in model splošnega besedotvornega algoritma. V slovenskem oblikoglasju je uredil sestav samoglasnikov in soglasnikov, odprl razpravo o prozodijskih lastnostih slovenskih besed in morfemom ter »uzakonil« (dolenjsko) tonemskost v slovenskem knjižnem jeziku. Prizadeval si je za stanovitnost slovenskega strokovnega in znanstvenega izrazja in ga, prvi doslej na Slovenskem, ustalil v *Enciklopediji slovenskega jezika*. Frazeologijo je razumel kot stalne besedne zveze (frazeološke zveze) in kot nauk o njih, tako da je raziskoval frazeološke sestave, sklope, skupe in zrasleke.

Vse to je bilo mogoče, ker je imel veliko znanja o slovenskem slovaropisju, slovarnikih in slovaroslovju nasploh od Bohoriča, Dalmatina in Megiserja do *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* – Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* s konca 19. stoletja je imenoval nanosniški za slovensko slovaropisje in sploh »skoraj za sto let najboljši slovar slovenskega jezika«. Obsežno Toporišičevo delo še čaka na poglobljeno oceno, zagotovo pa je monografija o slovenskem besedju nespregledljiva študijska literatura za študente slovenistike. Veliko znanje, ki je zbrano v monografiji, omogoča študentom razumevanje slovenskega strukturalnega besedoslovja in besedotvorja, Toporišičevim naslednikom pa je zanesljivo znanstveno izhodišče za nadaljnje jezikoslovne raziskave na tem področju – danes vemo, da bo nova slovenska slovnica kolektivno delo, saj posameznik ne (z)more več pokriti celotne tvarine. Toporišičevo besedjeslovje ima stvarno vrednost. To dokazuje *Slovenska slovnica* 2000 in vse teoretične rešitve, ki so bile sprejete v srednješolske učbenike in v *Slovenski pravopis* 2001:

> Gledano z današnje časovne oddaljenosti so razprave v strokovni javnosti malodane vedno dvignile veliko prahu, čeravno sam avtor na več mestih opozarja, da njegovo

> delo (še) ni bilo ustrezno ocenjeno. Prav jasno izražena prvoosebnost in opominjanje bralca na avtorjev prispevek k jezikoslovni znanosti (kjer ni mogoče prezreti tudi nekaj grenkobe – konec spremne besede zaključuje avtor z besedami Ne nazadnje sem tudi avtor stvarnega in imenskega kazala te knjige) pa obsežno knjigo (mimogrede, tehta skoraj kilogram in pol!) dela bolj poljudno, kakor je videti na prvi pogled. […] In če sklenemo spet pri študentih, generacije slovenistov (pa ne le ljubljanskih), ki profesorja Toporišiča niso imele možnosti spoznati v živo in ga doživeti na predavanjih (in izpitih), bodo v knjigi Besedjeslovnih razprav spoznale kar nekaj njegovega duha, ki pa ga morda prav zaradi tega, ker jim ne bo treba iskati po letnikih revij, ne bodo razumele v celoti, saj bodo polemične odgovore na profesorjeve razprave morda poiskali le najbolj prizadevni. (Jemec Tomazin 2007: 690)

2.10 Stilnost in zvrstnost

Monografija se »spogleduje« s Toporišičevo disertacijo *Nazorska in oblikovna struktura Finžgarjeve proze* (1962), in sicer s tam predstavljeno (takrat sodobno) teorijo stilistike – Toporišič je objavil disertacijo leta 1964 v knjižni obliki pri Slovenski matici (*Pripovedna dela Franca Saleškega Finžgarja*). Monografija predstavlja stilnost in zvrstnost v razpravah, ki jih je Toporišič napisal med letoma 1958 in 2002. Prav prva (*Prešernova »Pevcu«*) je povzročila spor med Toporišičem in uredništvom *Jezika in slovstva*, ki je tlel že od leta 1957, ko mu niso želeli objaviti utemeljene in izčrpne kritike/ocene čitankarske slovnice. Prvi del monografije ima tri razdelke (Stilistika, Interpretacija besedil slovenske književnosti 19. in 20. stoletja, Praktična stilistika neumetnostnih besedil), drugi dva (Zvrstnost/Pojmovanja in poimenovanja za zvrstnosti slovenskega jezika/ in Časovne razvojne smeri slovenske knjižne besede od 16. do 40. let 19. stoletja), ki se še dodatno členijo.

V monografiji je predstavljena stilnost besednega in stavčnega reda, stavčna fonetika (stavčna členitev ali segmentacija, stavčno poudarjanje, stavčna intonacija, register in hitrost ter trajanje). Interpretiran je stil Župančičevih pesmi v *Časi opojnosti,* stil *Prešernovih pesmi,* predstavljena je Jenkova rima v pesniški zbirki *Pesmi* (1856), interpretirani so Prešernova pesem *Pevcu*, odlomki iz Levstikovega *Martina Krpana,* Jenkovega *Jeprškega učitelja*, Jurčičevega *Sosedovega sina*, Kersnikovega *Mačkovega očeta* in *Ciklamna*, Stritarjevih *Literarnih pogovorov*, Tavčarjeve *Visoške kronike*, Cankarjeve *Hiše Marije pomočnice*, Pregljeve *Matkove Tine*, Vorančevega *Boja na požiralniku* in Kosmačeve *Balade o trobenti in oblaku*; sledi še interpretacija Župančičeve, Gradnikove, Jarčeve, Kosovelove, Voduškove, Zajčeve in Šalamunove lirike. Vse to je bilo vključeno tudi v učbenik *Slovenski knjižni jezik 1–4* in leta 1981 še v priročnik *Slovenska zvrstna besedila*. Toporišič je v zanj samozavestni neskromnosti opravljeno delo takole ocenil: »Mislim, da je vse

to največji interpretacijski korpus slovenskega razpravljanja o stilu tako velikega števila avtorjev.«

Posebno pozornost je namenil stilistiki neumetnostnih besedil v okviru posameznih zvrsti in besedilnih vrst. Za t. i. »razumno sporočilo« je treba upoštevati jezikovno pravilnost, jasnost, jedrnatost (ničesar preveč, nepotrebna mašila, samo v mlinu se dvakrat pove, ne pregosto itd.), živost, primernost itd. Pri tem je ostal v okvirih *Besedne umetnosti* Silve Trdine. Razdelek se zaključuje s kratkimi pogovori o stilu in stilnimi drobci.

Pomembnejši se zdi razdelek o zvrstnosti slovenskega jezika, najprej zato, ker je Toporišič v slovensko jezikoslovje uvedel izraz *zvrst* (*zvrsten, zvrstnost*), in sicer »zvrst zaznamuje posamezne pojavne oblike velikoobraznega pojma in poimenovanja jezika (v konkretnem primeru slovenski jezik). Nanaša se na svet jezika (langue), za vsako zvrst pa obstajajo seveda tudi besedila s takimi ali drugačnimi delnimi značilnostmi« (Toporišič 2008: 205). Natančno je določil socialne zvrsti, tj. pojavne oblike slovenskega jezika na podlagi upoštevanja družbene in družabne vloge (knjižni, neknjižni jezik), funkcijske zvrsti (izraz *funkcijski* je prevzel iz češčine), prenosniške zvrsti, časovne zvrsti in merniški zvrsti (vezana in nevezana beseda), monografijo pa zaključuje s ponazoritvijo vsega skozi zgodovino slovenskega jezika po obdobjih od Bohoriča do pomladi narodov (to je primerno učno gradivo pri pouku zgodovine slovenskega knjižnega jezika).

2.11 Toporišičev učbeniški sestav

Toporišičeva znanstvena misel je bila od šestdesetih let prejšnjega stoletja posredovana tudi slovenskim osnovno- in srednješolcem. Učbeniki so bili potrjeni na Zavodu za šolstvo, Toporišičevo jezikoslovje je bilo vključeno v učne načrte, med učitelji in profesorji pa je bilo sprejeto z deljenim (ne)navdušenjem. Mogoče je bil za to kriv tudi študij slovenistike na ljubljanski fakulteti, kjer sta si Brada Pogorelec in Jože Toporišič letno »delila« študente, tako da je generacijam študentov, ki so se vpisali na slovenistiko v parnih študijskih letih (npr. 1978/79), knjižni jezik predaval Toporišič, drugi generaciji pa Pogorelčeva (obratno je veljalo za zgodovino slovenskega knjižnega jezika) – Toporišičevi študenti, se mi zdi, da so po diplomi (praviloma) prenesli njegovo strukturalno slovnico v razrede, študenti Brede Pogorelec pa ne v tako veliki meri. Gre predvsem za znanje, ki je bilo zbrano v učbenikih *Slovenski knjižni jezik 1–4* in *Slovenski jezik in sporočanje 1–4* ter priročniku *Slovenska zvrstna besedila*. Bolj prijazno pa so tujci sprejeli Toporišičev *Slovenski jezik na pločama* (izgovarjava in intonacija), ki ga je pripravil leta 1961, ko je bil lektor slovenskega jezika na zagrebški univerzi. Iz kasnejšega obdobja

omenjam še strukturalistični učbenik (in štiri kasete) o poučevanju slovenskega knjižnega jezika *Slovene by synthetic method*, ki je izšel najprej v Trstu (1992), istega leta pa še v Ljubljani pri Komisiji za pospeševanje slovenščine na neslovenskih univerzah kot *Zakaj ne po slovensko. Slovene by synthetic method*. Namenjen je bil poučevanju slovenskega jezika na tujih univerzah, predvsem govorcem angleščine, ki bi se radi naučili slovenskega jezika po sintetični metodi (učenje slovnice in razumevanje strukture jezika) – kasneje je prevladal t. i. princip avtentičnosti pri učenju tujega jezika, ko se tuji govorec uči slovenskega jezika s stvarnim sporazumevanjem, tj. s pogovorom in »naravnim« pristopom.

3 Toporišičevo uredniško delo

Na Toporišiča so med slovenskimi jezikoslovci najbolj vplivali Kopitar, Miklošič, Škrabec, Pleteršnik, Breznik in Ramovš – njihovo jezikoslovno delo je poznal, naj mi bo dopuščeno izraziti se ekspresivno s starim slovenskim frazemom, do obisti,[25] tj. vse prednosti (in tudi nedorečenosti) njihovih jezikoslovnih misli. O njih in njihovem delu je prirejal simpozije, pisal razprave, izdajal zbornike in urejal njihovo delo.

Kopitarja je študiral ves čas, vodil je mednarodni simpozij *Obdobja* ob stopetdesetletnici njegove smrti in uredil *Kopitarjev zbornik* (Toporišič ur. 1996). Za znamenitega jezikoslovca Kopitarja je ob zaključku simpozija *Obdobja 15* dejal, da so udeleženci »spoznali del tistega, kar je Kopitar imel za neprecenljivo vrednoto slovenstva, preko tega pa in čez to slovanstvo, ki sta ga s tako toplino in duševnim žarom ves čas objemala Kopitarjeva misel in čustvo, da se nikoli ni utrudil razodeti in veličati njunega lepega bistva« (Toporišič ur. 1996: IV). Med številnimi drugimi objavami izpostavljam še uredniško delo in izdajo Kopitarjevega največjega dela zrelih let *Cločev glagolit* s slovnico stare cerkvene slovanščine (Toporišič ur. 1995).

Soorganiziral je simpozij *Obdobja* ob stoletnici smrti jezikoslovca evropskega in svetovnega formata Franca Miklošiča in (z Logarjem ter Jakopinom) souredil *Miklošičev zbornik* (Toporišič ur. 1992). Simbolično je povezal stoletnico smrti

25 Samostalnik ženskega spola *obíst -i* je (navadno množinski) starinski sinonim za samostalnik *ledvica -e* (navadno tudi množinski). Frazem *poznati koga/kaj do obisti* navajam za Toporišiča v izrazito pozitivnem pomenu ‘nekoga ali nekaj temeljito poznati’, ki se je v slovenskem prostoru ustalil po nemški poenostaviti zveze *srce in obisti* v *obisti* (*jmdn. etwas auf Herz und Nieren prüfen* ‘preiskati misli in srca nekoga’). Domnevno prvotni, a v slovenskih slovarjih odsoten pomen se navezuje na nekoč splošno prepričanje, da so bile ledvice nosilke različnih čustev, tudi spolnega nagona. Gledati, spoznavati obisti (ledvica) je pomenilo spoznavati notranjost človeka, njegovo miselnost, čustva ipd., včasih zlasti/tudi tisto, kar je v njem slabega. Odtenek slabega, ki se v zvezi z obistmi pojavlja v frazemih *poznati koga do obisti* ali *preiskati komu obisti*, *pretipati komu obisti* in *obrati koga do obisti* ‘zelo obrekovati koga’, je morda povezan z domnevo, da naj bi bile obisti mesto za spolni nagon. <https://www.fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=192&View=1&Query=obisti>.

veleuma 19. stoletja z rojstvom »prave slovenske državnosti slovenskega naroda, ki mu je ravno on leta 1848 pomagal ustvarjati program v smislu pojma Zedinjene Slovenije, tj. v bistvu zahteve, da bodi na svojem ozemlju vsak narod sam svoj gospodar« (Toporišič ur. 1992: 630).

O Stanislavu Škrabcu, ki je bil v bivši Jugoslaviji (bolj kot ne) zamolčani »platničar« in urednik frančiškanskega *Cvetja z vrtov svetega Frančiška* – na njegovih platnicah je Škrabec snoval moderno slovensko glasoslovje in reševal najtežja vprašanja slovenskega jezikoslovja –, je Toporišič vedel največ in največ o njem tudi pisal. Leta 1994 je na Kostanjevici začel organizirati Škrabčeve dneve (med letoma 1994 in 2007 jih je organiziral šest), urejati in izdajati *Škrabčevo misel*, tj. zbornike s teh simpozijev (uredil je prvih šest), med letoma 1994 in 1998 pa je zbral Škrabčevo jezikoslovje in ga urejenega izdal v štirih knjigah *Stanislav Škrabec: Jezikoslovna dela 1–4*, leta 1995 pa poskrbel, da je Janko Moder pripravil in izdal še *Kazalo k Jezikoslovnim delom p. Stanislava Škrbca*.

Podobno organizacijsko, simpozijsko in uredniško delo je spodbudil tudi v Pišecah – dejaven je bil pri obnovi Pleteršnikove rojstne hiše, nato pa je začel voditi Pleteršnikove dneve, prvega leta 1996, naslednjega pa leta 1999; referate z obeh simpozijev je zbral in uredil v monografijah *Pleteršnikov slovensko-nemški slovar. Zbornik s simpozija '96 v Pišecah* (1998) in *Simpozij Slovenska lastnoimenskost* (2001), nato pa je vodenje Pleteršnikovih dni poveril Marku Jesenšku, sam pa je na simpozijih redno sodeloval in objavljal v Pleteršnikovih zbornikih (2004, 2008, 2011c). Brezniku se je poklonil z monografijo *Anton Breznik. Jezikoslovne razprave* – izbral in uredil je razprave, ki so dokazovale, da je Breznik »naš največji raziskovalec zgodovine knjižnega in prevažnih zadev z ravnin slovenske jezikovne zgradbe« (Toporišič ur.1982: 454). Veliko je pisal o svojem profesorju Franu Ramovšu, souredil pa je *Ramovšev zbornik* s simpozija *Obdobja 12*, jezikoslovni del je izšel v *Slavistični reviji* (Toporišič 1994), in drugo knjigo Ramovševega *Zbranega dela* (Toporišič ur. 1997).

4 Ocena Toporišičevega dela

Toporišič je leta 2006 prejel Zoisovo nagrado za življenjsko delo na področju sodobnega knjižnega jezika, leta 2011 pa je RTV Slovenija o njem posnela dokumentarni film *Toporišič, samotni hodec skozi neprijazni čas. Portret akademika Jožeta Toporišiča.*[26] Toporišičevo ime je danes z velikimi črkami zapisano v kulturni zgodovini Slovencev med jezikoslovci izbranci, njegovo jezikoslovje pa še vedno

26 Film je bil prvič predvajan 1. septembra 2011, ob 21.35 na prvem programu RTV Slovenije; ogled je možen na povezavi <https://365.rtvslo.si/arhiv/dokumentarci-kulturno-umetniski/118016271>.

čaka na veliko strokovno presojo in končno oceno. Ob osemdesetletnici Jožeta Toporišiča, osrednje osebnosti jezikoslovne slavistike druge polovice dvajsetega stoletja, je njemu v čast sicer izšla obsežna monografija *Jezikovna predanost* (Jesenšek ur., Zorko ur. 2006), vendar sta med dvainpetdesetimi Toporišičevimi sodobniki iz Evrope (Avstrije, Bolgarije, Češke, Estonije, Francije, Madžarske, Nemčije, Poljske, Rusije, Slovaške, Velike Britanije) in Severne Amerike (Kanade in Združenih držav Amerike) le dva (Jochen Recke in Marko Jesenšek) pisala o Toporišičevem jezikoslovnem delu, drugi avtorji pa so se v 597 straneh obsežni monografiji odločili, da ob Toporišiču slavljencu »še ni čas za oceno njegovega jezikoslovja«; veliko čast mu je izkazalo 252 podpisnikov Tabule gratulatorije, ki uvaja *Jezikovno predanost*. Deset let kasneje je Republika Slovenija razglasila Toporišičevo leto 2016 – Pleteršnikove dneve v Pišecah sem takrat posvetil spominu na že umrlega ustanovitelja in izdal monografijo *Toporišičevo leto* z devetnajstimi razpravami Toporišičevih mlajših sopotnikov, uvodnim nagovorom predsednika Slovenske akademije znanosti in umetnosti Tedeja Bajda in Toporišičevim albumom na koncu monografije (Jesenšek ur. 2016). To je do sedaj edina monografija, v kateri so vsa poglavja posvečena naslovniku – razprave so spominske, povezane s srečanji, srečevanji in sopotništvom s Toporišičem; ob njegovi stoletnici rojstva je po pišeški spodbudi na vrsti poglobljena ocena Toporišičevega dela, saj prve resne poskuse načrtujem na letošnjem oktobrskem akademijskem simpoziju v Ljubljani, ko bomo razpravljali o jezikoslovnem delu Jožeta Toporišiča med njegovo prvo in zadnjo znanstveno objavo med letoma 1957 in 2011: *Sistemske premene soglasnikov v knjižnem govoru* (Toporišič 1957/58)[27] in *Škrabec o zaznamovanju naglasov v Pleteršnikovem slovarju* (Toporišič 2011c).[28]

5 Zaključek

Ali je sploh možna končna sodba o slovenskem jeziku in/ali Toporišičevem jezikoslovju? Ko sem ponovno zrl v njegovo delavnico in užival v od Toporišiča izbranem slovenskem jezikoslovnem okolju, sem ugotovil, da lahko dobi jezikoslovec vodnik spoštljiv poklon za delo, ki ga je opravljal, šele ko »čas dozori« in je jasno, kaj je nova doba dobrega od njega prevzela in vključila v nadaljnje življenje slovenskega jezika; o tem pa (z)more soditi samo njegov vredni naslednik

27 Jeseni leta 1956 je začel pisati oceno čitankarske slovnice in jo dokončal spomladi naslednjega leta ter jo poslal *Jeziku in slovstvu* v objavo, vendar pa mu je niso nikoli objavili v celoti, ker bi z njo »spravil ob ves ugled slovensko knjižno jezikoslovje«. Novembra 1957 je izšel prva kratka »razpravica« iz rokopisne razprave *Naša slovnica.* O usodi prve Toporišičeve razprave *Naša slovnica* (rokopis 1956/57) prim. zgoraj poglavje 2.1. V celoti je bila objavljena šele v monografiji *Portreti, razgledi presoje* (Toporišič 1987: 371–419).

28 Razprava je objavljena v monografiji *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*, ki jo je uredil Marko Jesenšek kot peto v seriji pišeških Pleteršnikovih dnevov.

in Toporišič nanj še čaka. Sam je ocenjeval vrednost najznamenitejših slovenskih jezikoslovcev, ki jih je glede na svoje presežno znanje o jeziku in občutku za pravico slovenske besede imenoval za izbrance. Toporišič je celostno ocenil Breznika v osemdesetih letih 20. stoletja, Škrabca, Pleteršnika in Ramovša v devetdesetih, Kopitarja in Miklošiča je študiral celo življenje, od Riglerja pa se je tiho poslovil ob odprtem grobu – »v zunanjem mojem [Toporišičevem] življenju« mu je bil najbližji – in takoj pregledno predstavil njegovo delo, celota pa še vedno čaka na temeljiti pretres (in zaključno) oceno; to velja tudi za Toporišičevo jezikoslovno delo, saj kdor hoče ocenjevati, mora veliko znati.

Zgodba o slovenskem jeziku se nadaljuje, *presoja* Toporišičeve dediščine in njegovega jezikovnega čuta pa je še vedno nedokončana šahovska partija na Toporišičevem memorialu slovenskega strukturalnega jezikoslovja. Šahovski spektakel je dotlej mogoče spremljati z velemojstrovim pogledom:

> Nekje v globini je še občutek, da si zares človek zlasti tedaj, ko delaš zase in za druge, in da s svojim delom tako ali drugače moraš zaznamovati svojo življenjsko sled, morda ne samo za bežni trenutek sedanjosti in njenih potreb, zaznamovati na način, ki ti je določen z umskim in naravnim potencialom, kakor si ga z rojstvom in vzgojo in izobrazbo prejel in sam dalje razvil. Morda se tako kaže tudi hvala življenja in odkupitev za tisto, česar na drugih področjih pač nisi izpolnil v optimalni meri. (Toporišič 1991: 470)

Literatura

Bajec, Anton, Kolarič, Rudolf, Rupel, Mirko, /Šolar, Jakob/), 1956: *Slovenska slovnica.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Bajec, Anton, 1957/1958: *Še* ob slovenski slovnici. *Jezik in slovstvo* 3/4. 190–192.

Breznik, Anton, 1908: Besedni red v govoru. *Dom in svet* 21/5. 222–230, 258–267. Tudi v: Jože Toporišič (ur.): *Anton Breznik, 1982, Jezikoslovne razprave*. Ljubljana: Slovenska matica. 233–253.

Greenberg, L. Marc, 1992: Enciklopedijsko o slovenskem jeziku. *Slavistična revija* 40/4. 489–492.

Gjurin, Velemir, 1991: O knjigi. [Besedilo na zavihku knjige] *Jože Toporišič, 1991, Družbenost slovenskega jezika.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Jemec Tomazin, Mateja: 2007: Jože Toporišič: Besedjeslovne razprave. Zbirka Linguistica et philologica 13. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2006. *Slavistična revija* 55/4. 587–690.

Jemec Tomazin, Mateja: 2011: Uredniška pojasnila. *Jože Toporišič, 2011, Intervjuji in polemike*. (Zbirka Linguistica et philologica 25). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 9.

Jesenšek, Marko, 2024: Toporišičeva jezikoslovna dediščina. *Imenitnost slovenskega jezika.* (Zora 157). Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba). 264–278.

Jesenšek, Marko (ur.), 2016: *Toporišičevo leto* (Zora 115). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Slavistično društvo; Ljubljana: SAZU.

Jesenšek, Marko, Zorko, Zinka (ur.), 2016: *Jezikovna predanost* (Zora 44). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti Univerza v Mariboru.

Kalin Golob, Monika, 1996: *Jezikovna kultura in jezikovni kotički*. Ljubljana: Jutro.

Müller, Jakob, 1979: Knjiga slovenske fonologije. *Slavistična revija,* 27/3–4. 477–486.

Paternost, Joseph, 1997: Recent sociolinguistic struggles for language sovereignty among the Slovenes. *International Journal of the Sociology of Language 124.* 185–200.

Priestly, Tom, 1980: Jože Toporišič. Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika. Maribor: Obzorja, 1978. *Slovene Studies Journal* 2/1. 33–38. <https://doi.org/10.7152/ssj.v2i1.3464>.

Skubic, Mitja, 1994: Jože Toporišič, Enciklopedija slovenskega jezika, Cankarjeva založba, Ljubljana 1992, pgs. 384. *Linguistica* 34/2. 152–153. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-DZY6MF0H>.

Svane, Max, 1958: *Grammatik der slowenischen Schriftsprache. Kopenhagen: Rosenkilde und Bagger.*

Toporišič, Jože, 1957/58: Sistemske premene soglasnikov v knjižnem govoru. *Jezik in slovstvo*. 3/2. 70–76. Ponatis v: Jože Toporišič, *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*, 1978. Maribor: Založba Obzorja. Toporišič, Jože, 1960: Probleme der slowenischen Schriftsprache. *Scando-Slavica* 6/1. 53–64.

Toporišič, Jože, 1962: Slovenska slovnica. Sestavil dr. A. Bajec – dr. R. Kolarič – dr. M. Rupel, Ljubljana 1956. *Filologija* 3. 278–289. <https://hrcak.srce.hr/file/231881>.

Toporišič, Jože, 1962a: Die slowenische Dialektforschung. *Zeitschrift für slawische Philologie* 30/2. 383–414.

Toporišič, Jože, 1965: *Slovenski knjižni jezik 1*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič, Jože, 1966: *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič, Jože, 1967: *Slovenski knjižni jezik 3*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič, Jože, 1968: *Slovenski knjižni jezik 4*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Toporišič, Jože, 1985: Soziolinguistische Probleme der slowenischen (Schrift)Sprache. *Linguistica* 25/2. 133–156.

Toporišič, Jože, 1986: Bibliografija Jožeta Toporišiča ob šestdesetletnici. *Slavistična revija* 34/4. 451–490. <https://srl.si/ojs/srl/article/view/>.

Toporišič, Jože, 1987: Naša slovnica. *Portreti, razgledi, presoje. K zgodovini slovenskega jezikoslovja ob 400-letnici Trubarjeve smrti.* Maribor: Založba Obzorja. 371–419.

Toporišič, Jože, 1991: *Družbenost slovenskega jezika*. *Sociolingvistična razpravljanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Toporišič, Jože, 1996: Bibliografija Jožeta Toporišiča za desetletje 1986–1996 ob sedemdesetletnici (1996). *Slavistična revija* 44/4. 485–501. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-KNRMJV2F>.

Toporišič, Jože, 2003: *Oblikoslovne razprave.* (Zbirka Linguistica et philologica). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Toporišič, Jože, 2006: *Besedjeslovne razprave.* (Zbirka Linguistica et philologica 13). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Toporišič, Jože, 2006a: Moja zagrebška leta. *Preseganje meja.* (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 17). Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije). 49–55.

Toporišič, Jože, 2007: *Jezikovni pogovori iz Sedem dni*. Maribor: Založba Pivec.

Toporišič, Jože, 2008: *Stilnost in zvrstnost.* (Zbirka Linguistica et philologica 20). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Toporišič, Jože, 2011: *Intervjuji in polemike*. (Zbirka Linguistica et philologica 25). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Toporišič, Jože, 2011a: »Je nekje v meni vera, da dobro in pravo mora zmagati«. Mateja Jemec Tomazin (ur.): *Intervjuji in polemike*. (Zbirka Linguistica et philologica 25). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 56–66.

Toporišič, Jože, 2011b: Tito in Ceauşescu se v mojih učbenikih nista omenjala. Mateja Jemec Tomazin (ur.): *Intervjuji in polemike*. (Zbirka Linguistica et philologica 25). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 69–77.

Toporišič, Jože, 2011c: Škrabec o zaznamovanju naglasov v Pleteršnikovem slovarju. Marko Jesenšek (ur.): *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*. (Zora 75). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 13–18.

Toporišič, Jože (ur.), 1982: *Anton Breznik. Jezikoslovne razprave.* Ljubljana: Slovenska matica.

Toporišič, Jože (ur.), 1992: *Miklošičev zbornik.* (Obdobja 13). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Univerza v Mariboru.

Toporišič, Jože (ur.), 1994: *Ramovšev zbornik.* (Obdobja 12). Ljubljani: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. Jezikoslovne razprave objavljene v: *Slavistična revija* 42/2–3. 135–435.

Toporišič, Jože (ur.), 1995: *Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus – Cločev glagolit.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Toporišič, Jože (ur.), 1996: *Kopitarjev zbornik.* (Obdobja 15). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture.

Toporišič, Jože (ur.), 1997: *Fran Ramovš. Zbrano delo. Knj. 2: Razprave in članki*. (Dela 23. Razred za filološke in literarne vede). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Vidovič Muha, Ada, 1984: Nova slovenska skladnja J. Toporišiča. *Slavistična revija,* 32/2. 142–155.

Vodušek, Božo, 1950: Pripombe k Slovenskemu pravopisu. *Novi svet* 5/10. 947–953, 1045–1052, 1147–1152. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-DFQDSHFX>.

Vodušek, Božo, 1951: O Slovenskem pravopisu in o jezikovnih načelih. *Slovenski poročevalec* 4. 141–150.

Kozma Ahačič
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
kozma.ahacic@zrc-sazu.si

Pregled razvoja portalov Fran in Franček od ideje do prve objave

Prispevek[1] na podlagi arhivskih virov predstavi razvoj portalov Fran in Franček od prvih zamisli do javne objave. Fran je leta 2014 nastal kot izhodiščni slovarski portal Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Franček pa med letoma 2017 in 2021 v okviru projekta kot šolskim uporabnikom prilagojeno jezikovno orodje. Posebej so predstavljeni začetni dogovori, oblikovanje zasnove, priprava gradiva, sodelujoči in potek dela do objave obeh portalov.

Jezikovna portala Fran in Franček sta bila doslej v znanstveni literaturi že izčrpno popisana,[2] pri čemer ni bila zajeta zgodovina njunega nastanka. S prispevkom zato na podlagi digitalnih arhivskih virov in projektne dokumentacije dopolnjujemo to vrzel.[3]

1 Fran

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU je bil že od devetdesetih let 20. stoletja med tehnološko najnaprednejšimi evropskimi inštituti za jezik. *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) je bil leta 1997 izdan na disketah, od leta 1998 večkrat na CD-ROM-u, leta 2000 pa tudi na spletu. Sledili so *Slovenski pravopis* (CD-ROM: 2003; splet: 2010), Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* (CD-ROM: 2007; splet: 2010) ter nekaj drugih slovarjev.[4] Inštitut je razpolagal tudi z več podatkovnimi zbirkami, ki še niso bile javno objavljene. Za vse navedene vsebine

1 Prispevek je nastal v okviru programa P6-0038, ki ga financira ARIS, in v okviru programa NKDSN, ki ga financira SAZU.

2 Portal Fran je bil doslej obravnavan zlasti z vidika zgradbe, začetnega stanja in nadaljnjega razvoja (Ahačič idr. 2015a, 2015b; Perdih 2018, 2020), Franček pa z vidika priprave jezikovnih podatkov, povezovanja obstoječih slovarskih virov in pedagoške rabe (Ahačič idr. 2021; Perdih idr. 2021; Perdih 2021, 2022; Ledinek idr. 2022a). O širši umestitvi prim. Ahačič idr. 2022; Gliha Komac, Perdih 2023.

3 Navedeni dokumenti so dostopni v obliki raziskovalnih podatkov <https://doi.org/10.5281/zenodo.21232925> in v arhivu ZRC SAZU.

4 SSKJ, *Slovenski pravopis*, Pleteršnikov slovar, *Odzadnji slovar slovenskega jezika* in *Besedišče slovenskega jezika* so bili dosegljivi tudi prek sistema slovarjev ASP32 podjetja Amebis. Različica ASP32, ki je vsebovala 29 slovarjev (od navedenih le SSKJ), je bila med letoma 1995 in 2015 piratsko največkrat kopiran program v Sloveniji. Ocenjujejo, da je bilo na slovenskih računalnikih okrog 400.000 nelegalnih kopij tega programa.

je imel urejene avtorske pravice, kar je bil eden od temeljnih pogojev za nastanek Frana.[5]

Na začetku leta 2014 je bil inštitut v neugodnem položaju: zaključilo se je vsebinsko delo na drugi, dopolnjeni in deloma prenovljeni izdaji SSKJ, sledila sta prelom in priprava spletne strani.[6] Spopadali smo se s finančno krizo inštituta in z zunanjimi kritikami dela inštituta, ki v javnosti tudi dejansko ni bilo dovolj vidno. Vzpostavljala se je pobuda za oblikovanje novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika, ki je bil sprva mišljen kot medinstitucionalen, a se je pozneje izkazalo, da se bo konceptualno oblikoval samo v okviru inštituta.[7] V teh okoliščinah sem kot namestnik predstojnika tedanjemu predstojniku Marku Snoju predlagal, da bi na novo postavili slovarske spletne strani inštituta, natančneje vsebine, ki so bile tedaj objavljene na portalu BOS. Na tem portalu so bili poleg korpusov *Nova beseda*, *Beseda* ter *Besede slovenskega jezika* in več manjših slovarjev locirani naslednji slovarji: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, *Slovenski pravopis* 2001, Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar*, *Odzadnji slovar slovenskega jezika* in *Besedišče slovenskega jezika*. Projekt je v prvem letu potekal razmeroma izven ustaljenih poti, saj z delom na njem ni bil seznanjen niti Znanstveni svet, ki je sicer spremljal delo na vseh drugih projektih,[8] nihče od sodelujočih pa se ni zavedal, kakšne razsežnosti bo sam projekt doživel.

V prvem tednu aprila se je predstojnik Marko Snoj z direktorjem Otom Lutharjem dogovoril, da bi takšno prenovo lahko financirala uprava ZRC SAZU, saj inštitut sredstev za to ni imel. O dogovarjanju sem 4. 4. 2014 po e-pošti[9] obvestil urednika portala BOS. 8. 4. 2014 pa sem po e-pošti povabil na neuradni sestanek glede portala Nino Ledinek, Andreja Perdiha, Heleno Dobrovoljc in Mojco Žagar Karer. V tem pismu je bila že napovedana tudi zasnova portala:

> Pozdravljeni vsi, po dogovoru Ota Lutharja z Markom Snojem se bo vizualno (deloma pa s tem seveda tudi vsebinsko) prenovilo in poenotilo *vse* glavne elektronske slovarje na Inštitutu. Zraven bosta organsko vključeni tudi pravopisna in terminološka svetovalnica. Projekt sem prevzel jaz, izvedel pa ga bo Amebis. Preden se dobimo na uradnem sestanku, bi se rad z vami čisto neuradno – a delovno posvetoval. Moja želja

5 Zamisli o novem inštitutskem portalu so se sicer pojavljale že prej. Na potrebo po povezovanju in združevanju inštitutskih in drugih slovarjev je pokazala že zbirka ASP32, omenjena v prejšnji opombi. Primož Jakopin je potrebo po novi spletni strani, ki bi povezovala inštitutske in druge slovarje, navedel tudi v programu kandidature za predstojnika 5. 11. 2007 v Prešernovi dvorani. Kot prvi tovrstni portal je leta 2010 začela delovati Termania podjetja Amebis.

6 Letopis 2014: 25.

7 Letopis 2014: 25.

8 Prim. zapisnike od 60. do 71. seje Znanstvenega sveta ISJFR ZRC SAZU. Prvič zasledimo v zapisnikih Znanstvenega sveta portal šele na 81. seji 6. 2. 2017, ko je prišlo do spremembe v sestavi uredniškega odbora. V poročilih oz. načrtih posameznih sekcij je Fran prvič omenjen 17. 2. 2015 (poročilo Leksikološke sekcije).

9 Vsa navedena uradna e-pošta je na voljo v obliki raziskovalnih podatkov na portalu Zenodo <https://doi.org/10.5281/zenodo.21232926>.

je naslednja: narediti stran, ki bo vizualno čim manj obložena (= skoraj prazna, dokler česa ne iščeš) in čim bolj poenotena, hkrati pa bo omogočala čim več. In ki bo tako lepa, da te bo zaradi strani same mikalo iskati po slovarjih. Poleg tega bi želel vzpostaviti sistem, ki bo veljal tudi za naslednje slovarje.

Slika 1: Idejni osnutek vstopne strani (9. 4. 2014)

Že naslednji dan, 9. 4. 2014, sem pripravil osnovno zasnovo spletne strani in jo poslal zgoraj navedenim naslovnikom, v vednost tudi predstojniku (izbrani ponazoritvi iz te zasnove sta na slikah 1 in 2). S predstojnikom sva se ob tem sporazumela tudi o tem, da bo ime novega portala Fran in da bo postavljen na naslovu <www.fran.si>, o čemer sem obvestil tudi vse naslovnike pisma.

V petek, 11. 4. 2014, smo nato na sestanku v Dvornem baru sprejeli nekaj pomembnih sklepov: slovarjev je lahko na novem portalu več, kot jih ima BOS – obstoječe, še neobjavljene baze bomo zmogli prilagoditi zahtevam objave; slovarje bomo urejali po smiselnih vsebinskih skupinah; za znanstveno rabo bo bistveno dobro urejeno zahtevno iskanje.

Slika 2: Idejni osnutek seznama zadetkov in desnega okenca (9. 4. 2014)

Za dodatne pripombe smo si vzeli še teden časa. Glavni pomislek so imeli terminologi, ki so predlagali, da iz vsebinskih razlogov zadetkov terminoloških

slovarjev Fran ne bi prikazoval direktno, ampak zgolj s povezavo do Terminološča.[10] Več uporabnih predlogov je v priponki k sporočilu 17. 4. 2014 poslal tudi Andrej Perdih: spustni seznam iztočnic ob iskanju, potreba po predstavitvi vseh slovarjev določene skupine, skrivanje dela predolgih gesel ali podobna rešitev, povezava na spremna besedila, definiranje iskanih elementov za vsak slovar posebej.

Naslednji petek, 18. 4. 2014, sem lahko v pregled poslal dodelan in razširjen načrt portala Fran, ki je imel že vse sedanje poteze – le da seveda v nedodelani obliki. Nanj je dala nekaj uporabnih pripomb še istega dne tudi Nina Ledinek. V nadaljevanju navajam ta načrt, pripombe Nine Ledinek so v oglatih oklepajih.

IDEJNI OSNUTEK ZA SPLETIŠČE FRAN.si (18. 4. 2014)

Načelo **vstopne strani** (slika 2) je podati čim več možnosti, a hkrati obdržati čim bolj prazno stran.

Vprašaj na vstopni strani prinese predstavitev strani, navodila za iskanje, bibliografske podatke, uvode itd. od vseh slovarjev.

Sledi **naslov portala** FRAN, Spletni servis Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Klik na »Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša« vsebuje povezavo na inštitutsko vstopno stran, klik na ZRC SAZU pa povezavo na spletno stran ZRC. Za portal Fran bomo imeli naslov www.fran.si. POZOR: Vsi posamični slovarji morajo imeti naslove v takšni obliki, da bo dovolj preprosta, da bo uporabnik lahko po želji prišel tudi prek naslova že takoj do posamičnega slovarja (npr. naslov za SSKJ: sskj.fran.si, naslov za Slovenski pravopis: pravopis.fran.si itd.).

Na vstopni strani bo na voljo **hitri iskalnik** po vseh virih na portalu. Vnaprej naj bo sestavljen seznam iztočnic iz vseh slovarjev, ki se bo pri vpisu v iskalno polje ponujal kot spustni seznam, tako kot pri iskanju v Googlu. Od slovarjev, ki niso na voljo v ustrezni obliki, bodo vključeni tisti, ki bodo imeli narejen seznam iztočnic (to velja predvsem za dialektološke slovarje ipd.).

Hitro iskanje bo iskalo samo po iztočnicah. Omogočalo bo iskanje z zvezdico/vprašajem spredaj in zadaj.

Sistem naj bo narejen tako, da bo preprosto dodajati nove slovarje in odvzemati stare, če bi se izkazalo, da bi bilo to potrebno pri hitrem iskanju.

Za slovarje v nastajanju (= slovarji, kjer so iztočnice dokončne, ni pa še na voljo vseh iztočnic) veljajo enaka načela kot za vse druge. Pod katero kategorijo jih bomo uvrščali, se bomo odločali sproti.

Ob strani bo možno preiti na **zahtevno iskanje**. Na voljo bo ikona za tipkovnico.

V nadaljevanju bo mogoče že iz vstopne strani preiti na zoženo iskanje. Na voljo bodo naslednje izbire:

10 Pismo Mojce Žagar Karer, 15. 4. 2014.

Splošni slovarji Δ (– Slovar slovenskega knjižnega jezika, – Slovar slovenskega knjižnega jezika, 2. izdaja, – Slovar novejšega besedja slovenskega jezika, – Sprotni slovar)
Pravopis
Zgodovinski slovarji [zaenkrat samo Pleteršnik]
Terminološki slovarji
Svetovanje Δ (– Splošnojezikovno, – Terminološko)
Dialektološke zbirke
Gradivske zbirke Δ (– Nova beseda, – Besedišče slovenskega jezika, – Odzadnji slovar, – Listkovna kartoteka za SSKJ, – Drugi slovenski korpusi)
Pri razdelkih z znakom Δ naj bo možnost za klik na osnovni zapis, npr. »Splošni slovarji«, ki odpre iskanje po vseh možnostih (ali seznam vseh možnosti), in možnost za klik na jeziček Δ, ki omogoči izbiro posameznega slovarja/posamezne izbire s spustnega seznama.

Slika 3: Novi predlog vstopne strani (18. 4. 2014)

Spodaj bo kratek kolofon in povezava na stare strani (http://bos.zrc-sazu.si/). [NL: Dobro bi bilo, če bi se izpisale vsebine, skrite za ?, če bi se z miško zapeljal čez vprašaj (kot nekakšen pop-up, lahko z nekakšnim pomenskim menijem, morda tudi že kar povezavami, npr. na uvod, kolofon, zahtevno iskanje).]

Rezultati iskanja pri enostavnem iskanju (slika 4) bodo vsebovali izpis iz vseh slovarjev po naslednjem vrstnem redu: SSKJ, SNB, SSKJ2, Pravopis, Pleteršnik, terminološki slovarji od mlajših do starejših, kazalke na druge slovarje po potrebi (koliko naj se izpiše, bomo videli, ko bo narejena testna stran).

Na desni strani (ali »mobilno« spodaj) bo seznam zadetkov po slovarjih, korpusih in svetovalnicah (iztočnice kot glavne številke, zadetki drugje v besedilu v oklepaju [pri korpusih ni zraven številk]).

Pri jezikovnem in terminološkem svetovanju bo povezava na oddajo vprašanja v obeh svetovalnicah. Pri zadetkih iz jezikovnega ali terminološkega svetovanja ter zadetkih iz Terminologišča, se avtomatično naredi ustrezna preusmeritev.

Klik na ime slovarja bo izpisal vse zadetke v tem slovarju, klik na glavno številko samo iztočnice, klik na številko v oklepaju samo zadetke znotraj besedila. Klik na *Terminološki slovarji* bo odprl ustrezni slovar, če jih bo več, pa podrobnejši podseznam s podatki o zadetkih po posameznih terminoloških slovarjih.

Izpisi bodo obsegali do 5–20 vrstic (oziroma kakor se bo izkazalo najprimerneje za vsak slovar posebej nastavljeno), pri terminoloških slovarjih pa samo iztočnico z oblikoslovnimi podatki in možnostjo za klik na *Več...*, kjer bo preusmeritev na ustrezni slovar v Terminologišču. Za nadaljevanje bi uporabnik kliknil na *Več...*

Zadetki iz SSKJ2 bodo prav tako vsebovali samo iztočnico, s klikom na *Več...* bodo prijavljeni uporabniki direktno prišli do izpisa zadetka (morda celo kar na naši strani?), neprijavljeni pa do vstopne strani.

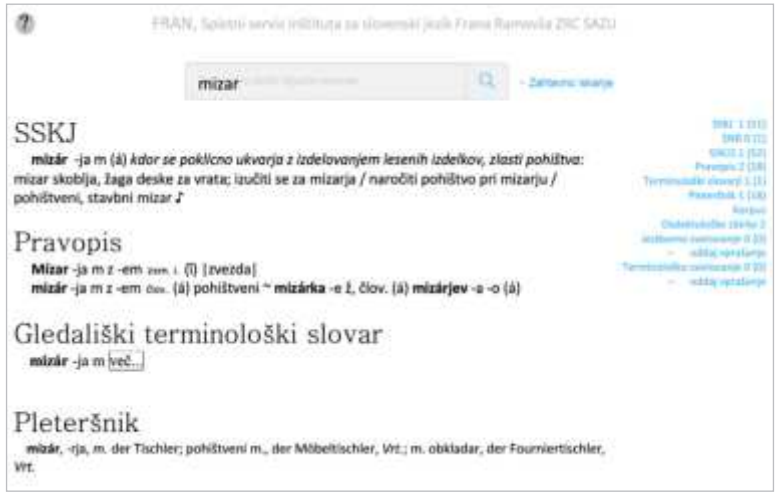

Slika 4: Primer strani s »hitrim iskanjem«

Pri **razdelkih s posameznimi slovarji** (sliki 5 in 6) bo klik na vprašaj ponujal uvod v slovar (ali pravopisna pravila). Pri pravopisnem slovarju je treba predvideti tudi možnost za bodočo povezavo iztočnice s pravilom. Zadetki ne bodo okrajšani.

[NL: Vsaj kot možnost (za čez čas) bi sama predvidela še možnost izkazovanja namigov (*hint file*, *tooltip*). Ko se v izpisani iztočnici postaviš na znak za terminološko gnezdo, se kot pop-up napiše, da si na terminološkem gnezdu. Poleg tega je tam še sklic na ustrezno mesto v uvodu (če je to mogoče). Tole po Andrejevem mnenju tehnološko ni preveč zahtevno, je pa več dela za nas. Ampak bi bilo pa z uporabniškega vidika idealno, če bi takoj izvedel, kaj kak zapis v iztočnici pomeni. Nekaj podobnega je narejeno tukaj: http://www.narecna-bera.si/.]

Zahtevno iskanje bo omogočalo izbiro (s kljukicami) slovarjev. (Po terminoloških slovarjih bo zaenkrat mogoče iskati samo prek iztočnice, za drugo bo na voljo link do Terminologišča.) Omogočalo bo tudi izpis abecednega seznama iztočnic na levi (kljukica). Glede na možnosti izbranega slovarja/izbranih slovarjev bo možno iskanje po naslednjih kriterijih (tudi kombinirano! [v smislu kombiniranega iskanja, kot ga ponuja ASP]): – vse, – iztočnica, – vse drugo, – kvalifikator, – zaglavje, – razlaga, – primer, – podgeslo + – vse besede, – vsaj ena od besed. [NL: Mislim, da bi bilo fino razmišljati o tem, da bi bili elementi, po katerih se da iskati, prilagojeni za vsak slovar posebej (ker slovarji so lahko precej različni, mogoče vsaj čez čas, če že ne takoj). Zaglavje je npr. v večini slovarjev zaenkrat strukturirano tako, da po njem nima smisla iskati. ASP je bil splošno orodje, ki je omogočalo prilagoditev iskanja za vsako podatkovno zbirko posebej. Seveda če je to mogoče v okviru našega proračuna.]

Slika 5: Primer strani z zadetki po iztočnicah pri izbranem slovarju (SSKJ)

Morda bi bila najcenejša rešitev predelava iskalnika za ASP, ki bi bil za zahtevno iskanje za nas idealen. [NL: Kozma, mislim, da ne smemo govoriti o predelavi iskalnika ASP, ker ta niti ne dela na bazi XML. Poleg tega mislim, da ne dela na mobilnih platformah (oz. kakor koli se že temu reče). Po mojem je treba reči, da potrebujemo iskalnik, ki bo imel funkcionalnost tipa ASP. Torej splošno orodje, ki pa bo razmeroma zmogljivo. Ne bo ravno Ilex, ne pa tudi iskalnik tipa »iztočnica ali vse«.]

Slika 6: Primer strani z zadetki po iztočnicah pri izbranem slovarju (Pravopis)

Če bo uporabnik izbral slovar (slovarje), ki katere od možnosti ne omogoča (ali če eden od izbranih slovarjev tega ne bo omogočal), se mu bo ta možnost avtomatično osenčila.

Znotraj posameznega slovarja bo pri kliku na zahtevno iskanje avtomatično obkljukan ta slovar.

Oblikovanje bi se moralo neposredno naslanjati na oblikovanje strani slovenska-biografija.si, tako da bi ga lahko prevzel isti oblikovalec.

Končno besedilo sem nato 22. 4. 2014 poslal na Amebis, s katerim smo se že predhodno dogovorili za sodelovanje. Miro Romih z Amebisa se je odzval 5. 5. 2014, saj je bil vmes sodelavec Rok Rejc na bolniški. Predlagal je skupni sestanek, na katerem bi pred izdajo ponudbe predebatirali še nekaj odprtih vprašanj. Zahtevali smo namreč ponudbo z vnaprej določeno ceno, ni pa bilo povsem jasno, na katere težave lahko vse naletimo. 6. 5. 2014 sem predstojnika Marka Snoja prosil za sestanek pri njem, kjer bi bili prisotni poleg naju še Nina Ledinek, Andrej Perdih, Mojca Žagar Karer in Helena Dobrovoljc, iz Amebisa pa Miro Romih in Rok Rejc. Sestali smo se v četrtek, 8. 5. 2014, ob 9.30.

Teden dni po sestanku sva z Mirom Romihom po telefonu uskladila še zadnje podrobnosti.[11] Podjetje Amebis nam je na uro dela dalo 30-odstotni popust. Začeli bi 1. 6. in končali 1. 9., sledil bi mesec za odpravljanje napak. Po nadaljnjih pogajanjih glede cene, v katerih sta sodelovala Jerneja Fridl z uprave in predstojnik Marko Snoj,[12] je bila 27. 5. 2014 usklajena pogodba v znesku 15.120 evrov neto, v kar pa ni bilo vključeno oblikovanje portala.

Pogodba je bila podpisana 3. 6. 2014 in delo se je začelo tako na strani Amebisa kot na naši strani (priprava slovarskih baz in navodil). V naslednjih dneh smo zbrali podatke o vseh bazah in slovarjih, ki bi prišli v poštev na posameznih sekcijah: za slovarje Leksikološke sekcije je podatke poslala Nina Ledinek 4. 6. 2014, za Sekcijo za terminološke slovarje je poslala podatke Mojca Žagar Karer 3. 6. 2014, za slovar jezika Janeza Svetokriškega in Kastelec-Vorenčev slovar pa 3. 6. 2014 Marko Snoj. Ostalo sem zbral sam, dialektologijo pa smo vključili z majhnim zamikom 10. 6. 2014, in sicer nam je pomagal Peter Weiss, za SLA pa je delo prevzela Jožica Škofic skupaj z Jernejem Vičičem.

Treba je bilo izbrati še podjetje za oblikovanje. Z dvema podjetjema smo se v sredo, 4. 6. 2014, dobili na Wolfovi 8. Sestanka smo se udeležili Nina Ledinek, Andrej Perdih, Miro Romih, Rok Rejc in jaz; odtlej smo sestavljali tudi osnovno ožjo operativno ekipo pri pripravi portala. Soglasno smo izbrali podjetje Hruška, saj je bilo finančno najugodnejše, hkrati pa je Damijan Omerza že na tem sestanku podal nekaj predlogov, na podlagi katerih smo sprejeli še preostale, z uporabniškega vidika ključne odločitve glede zasnove portala: naslovnice na prvi strani, pomikanje med skupinami slovarjev po zgledu spletne strani <www.apple.com> in izpopolnjen videz ter funkcionalnost desnega okvirčka. 9. 6. 2014 smo podjetje

11 Pismo Marku Snoju, 16. 5. 2014.

12 Pismo Jerneje Fridl 21. 5. 2014, odgovor Jerneji Fridl 21. 5. 2014, pismo Marka Snoja 2. 6. 2014. Jerneji Fridl sem v pismu 21. 5. 2014 med drugim zapisal: »Mislim, da nam je uspelo zasnovati nekaj ‚velikega'. Zelo dobro bi bilo, če bi lahko s pripravo spletišča začeli že 1. junija […], saj bomo tako lahko obenem z novim SSKJ2 predstavili tudi portal, s čimer se bomo lahko izognili očitkom o ceni za SSKJ2, saj bo portal zastonj in bo ponujal veliko. Bi to šlo?«

Hruška obvestili o izbiri in 15. 6. 2014 so že začeli z delom. Dostavili smo jim konceptualno oblikovane strani, ki so jih nato preoblikovali v današnjo podobo (slike 7–11).

Slika 7: Vstopna stran pred posegom oblikovalcev

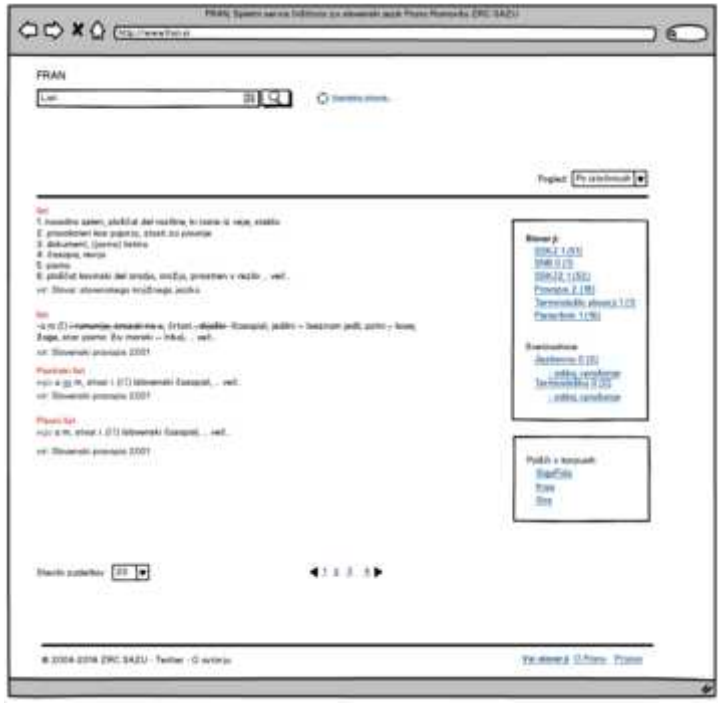

Slika 8: Primer strani z zadetki po iztočnicah pri vseh slovarjih

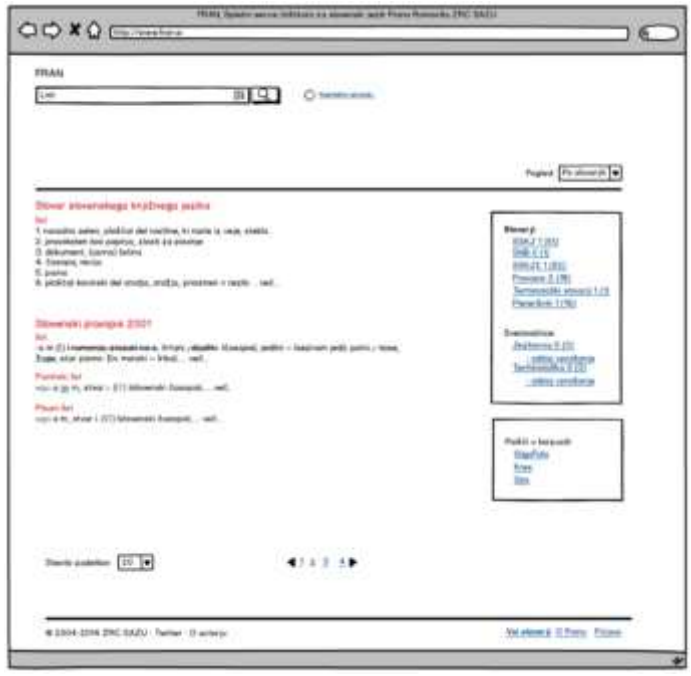

Slika 9: Primer strani z ureditvijo iztočnic po posameznih slovarjih

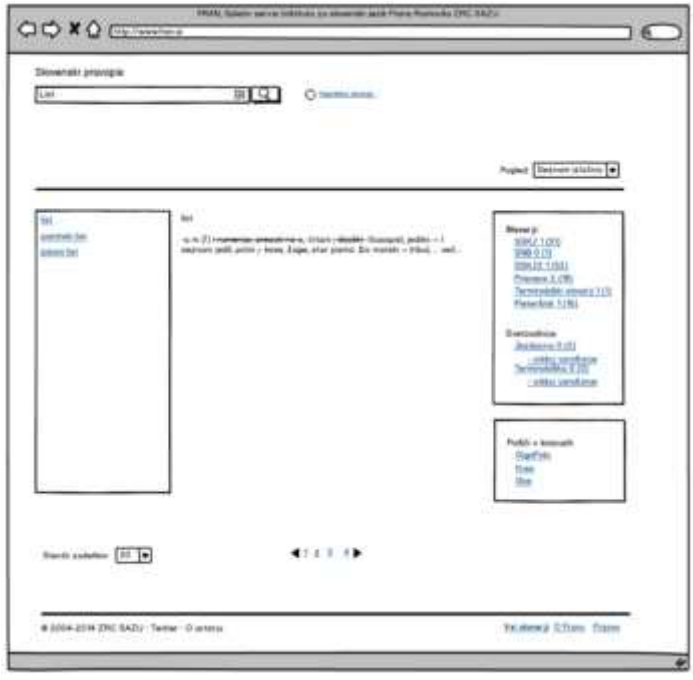

Slika 10: Prikaz zadetkov znotraj posameznega slovarja z abecednim seznamom iztočnic

Slika 11: Napredno iskanje

Vzporedno sva z Nino Ledinek uskladila razpredelnico elementov, ki pri posameznem slovarju pridejo v poštev za napredno iskanje, uskladili pa smo tudi že oblikovne rešitve za vse slovarje, ki so prišli v poštev za postavitev na Frana.[13]

Napredno iskanje:	**SSKJ**	**SSKJ 2**	**SNB**	**Pravopis**	**Pleteršnik**	**Besedje 16**	**Svetokriški**
iztočnica	<IZT>, <PIZT>	<IZT>, <PIZT>	<iztočnica>, <podiztočnica>	<gn>, <pi>, <mp>	<oi>	<besed zvezdica= »da«>, <besed>	<iz>, <pi>
oznaka, krajšava, kvalifikator	<KV>	<KV>, <BV>	<BV-podkategorija>, <KV-pojasnilo>, <S-podkategorija>, <BV>, <BV-podkategorija>, <KV>, <KV-pojasnilo>	<vo>, <bv>, <zn>, <lo>, <co>, <fo>, <go>, <nd>, <pj>, <po>, <so>, <to>, <vo>, <do>, <ro>	<kr>, <ov>, <ko>, <pi>, <vi>	<bv>, <bvo>, <kaz>, <obl>	<sk>, <p>,
razlaga	<STR>, <RAZ>	<RAZ>, <SIN>, <STR>	<razlaga>, <sinonim_SSKJ>, <novi_sinonim>, <stranska_razlaga>	<id>, <sp>, <pu>	<ra>		<po>

13 Pismo Marku Snoju 15. 6. 2014 s poročanjem o delu na Franu; Ahačič idr. 2015b: 59–60.

Napredno iskanje:	**SSKJ**	**SSKJ 2**	**SNB**	**Pravopis**	**Pleteršnik**	**Besedje 16**	**Svetokriški**
zgled	<BES>: razen v <GNEZDO>	<BES>: razen v <GNEZDO>	<zgled>, <dvojnični_zgled>	<zg>			<zg>
podiztočnica, povezana iztočnica	<PIZT>	<PIZT>	<podiztočnica>	<pi>			<pi>
zaglavje	<Z>	<Z>	<zaglavje>	<za>, <zm>, <zp>, <zd>	<pr>	<obl>, <bv>, <bvo>, <slov>, <zst>	<so>, <sk>
term. in frazeol. gnezdo	<BES> znotraj <GNEZDO>	<BES> znotraj <GNEZDO>					
tuje-jezični ustreznik					<po>		

Tabela: Izhodiščna kombinatorična skica za napredno iskanje (4. 6. 2014)

Alenka Porenta je 17. 6. 2014 začela z zbiranjem podatkov za postavitev in objavo kolofonov in spremnih besedil za portal, in sicer z idejno strukturo: »Novi kolofon in CIP spletne izdaje [.pdf], Urednik, avtorji itd. knjižne izdaje [.pdf], Spremna besedila [.pdf], Krajšave/oznake [.pdf].«[14] Šlo je za zahteven projekt. Gradiva so ji pošiljali vodje sekcij, Alenka Porenta jih je oblikovno in strukturno poenotila, ustrezno bibliografsko uredila, nato so šla v pregled k predstojniku in bila iz oblike .doc pretvorjena v .pdf ter objavljena.[15] Kolofoni so bili na ta način potrjeni 3. 10. 2014[16] in poslani na Amebis.

31. 7. 2014 smo dobili novico, da je domena <www.fran.si> že dva meseca zasedena.[17] V rezervi smo imeli fran.zrc-sazu.si, zrc-fran.si, slovarji-fran.si ali portal-fran.si. Predstojnik Marko Snoj je kontaktiral lastnika domene <www.fran.si> in se z njim dogovoril, da nam jo je prodal za simbolni znesek.[18] Domeno je sicer

14 Pismo Alenki Porenta 17. 6. 2014.

15 Natančneje je postopek opisan v pismu Alenki Porenta in Marku Snoju 25. 9. 2014: »Alenka [Porenta] pošlje kolofon v pregled vodji dela na slovarju ali vodji sekcije (za Pleteršnika Metki Furlan kot urednici spletne izdaje, za Vorenca in Besedje16 lahko kar meni, ker me je tako prosila Majda Merše). Ta takoj pregleda kolofon. Nato gre kolofon k predstojniku. Ko ga potrdi in ko midva z Alenko morda še kaj dopolniva v skladu s predstojnikovimi navodili, gre kolofon v objavo.«

16 Pismo Marka Snoja 3. 10. 2014.

17 Pismo Marka Snoja 31. 7. 2014.

18 Pismo Marka Snoja 5. 8. 2014, pismo Marku Snoju 5. 8. 2014.

lastnik kupil za svojega sina Frana (Kreutza Kržana).[19] Spletišče z napovedjo Frana je na povezavi <www.fran.si> začelo delovati 8. 8. 2014.[20]

Sledila je intenzivna priprava Frana, dopisovanje pa je potekalo zlasti v krogu Kozme Ahačiča, Roka Rejca, Mira Romiha, Nine Ledinek in Andreja Perdiha. Obenem pa sta se na novo postavljala in usklajevala dva prihajajoča rastoča slovarja: *Sprotni slovar slovenskega jezika* (kontakt je bil Domen Krvina) in *Slovar pravopisnih težav* (kontakt je bila Helena Dobrovoljc).[21]

Končno testiranje Frana pred objavo na strežniku ZRC SAZU za tiste, ki niso bili neposredno vključeni v pripravo portala, se je začelo 21. 9. 2014,[22] preizkusna verzija portala je bila objavljena 1. 10. 2014, testiranje po interni objavi na strežniku ZRC SAZU pa je potekalo zlasti do 9. 10. 2014.[23] Testiranje je imelo enotno metodologijo: pregledovalci so pripravili pripombe, ki sem jih združil v skupno datoteko in smiselno preoblikoval, to sta pregledala Nina Ledinek in Andrej Perdih, nato pa so popravke vnesli na Amebisu (večinoma Rok Rejc, delno tudi Miro Romih in Aleš Velušček). Pripombe so bile številne in so se zgostile okrog 9. 10. 2014, od tedaj naprej pa sva znova zadnje posege usklajevala z Rokom Rejcem s pomočjo Nine Ledinek, Andreja Perdiha in Aleša Velušček. Drugi val širših pripomb je prišel nato po objavi (14.–20. 10. 2014).

Fran je bil na povezavi <www.fran.si> za širšo javnost objavljen v torek, 14. 10. 2014, natančno ob 8.00.

Prvi uredniški odbor smo sestavljali Kozma Ahačič (urednik), Helena Dobrovoljc, Nina Ledinek, Andrej Perdih, Peter Weiss, Mojca Žagar Karer (člani uredniškega odbora), Marko Snoj (predstojnik) in Alenka Porenta (obdelava podatkov o slovarjih).[24]

Začetni obisk portala je bil nad pričakovanji. Milijon iskanj je portal zabeležil že po petih mesecih delovanja (1. 3. 2015), pet milijonov po naslednjih desetih mesecih (3. 1. 2016), deset milijonov pa nato že po slabih osmih mesecih (22. 8. 2016). Do danes se rast obiska iz leta v leto stopnjuje.[25]

19 Prim. Bandur 2024: 23.

20 Pismo Marka Snoja 9. 8. 2014.

21 Pisma od 6. 8. 2014 do 20. 9. 2014.

22 Pismo Heleni Dobrovoljc, Marku Snoju, Alenki Porenta, Jožici Škofic in Petru Weissu.

23 Pismo Roka Rejca 9. 10. 2014.

24 Navedeno po arhivskem posnetku spletne strani Fran.si, 25. 11. 2014 (Wayback machine: Web archives). Uredniški odbor ni bil nikdar uradno imenovan, je pa Znanstveni svet ISJFR na 81. seji dne 6. 2. 2017 ob zamenjavi Petra Weissa z Mojco Horvat potrdil nov uredniški odbor v sestavi Kozma Ahačič (urednik), Marko Snoj (kot predstojnik), Helena Dobrovoljc, Mojca Horvat, Nina Ledinek, Andrej Perdih, Alenka Porenta, Mojca Žagar Karer (člani uredniškega odbora).

25 Navedeno po arhivskih posnetkih spletne strani Fran.si (Wayback machine: Web archives), 30. 10. 2016: 11.600.803

Prva različica portala Fran (1.0) je vsebovala 20 slovarjev, atlas, 2 svetovalnici, 4 zbirke, skupaj 513.432 slovarskih sestavkov. Do danes je ta obseg bistveno narastel. Različica 13.0, ki je bila objavljena 3. 12. 2025, obsega že 47 slovarjev, atlas, 2 svetovalnici, 14 zbirk, skupaj 777.703 slovarskih sestavkov.

Prva različica (1.0) je vsebovala že vse temeljne funkcionalnosti portala Fran: navigacijsko okence na desni (kot posebnost, prilagojena slovarski rabi), posredovanje številčnih podatkov o zadetkih v vseh slovarjih hkrati, osnovno in napredno iskanje s številnimi možnostmi, tipkovnico za lažji vnos posebnih znakov, prikaz zadetkov: po abecedi v kombinaciji s pomembnostjo slovarja; po slovarjih; po abecedi znotraj posameznega izbranega slovarja. Za portal so bili slovarji iz različnih formatov in podatkovnih baz (XML, Eva, dokument Microsoft Word, SQL) pretvorjeni v format XML.[26]

2 Franček

Ideja za portal Franček sega v konec septembra leta 2014, ko se je zaključevalo delo na portalu Fran. Inštitut se je razgledoval po novih razpisih in eden od njih je vseboval pripravo mobilnih aplikacij, ki bi služile neposredno za izobraževalne namene. Amebis je bil na načelni ravni zainteresiran za sodelovanje, a zgolj prestavitev pravkar narejenega Frana na mobilno aplikacijo ne bi bila dovolj, zlasti ker je bila že spletna stran Frana sama prilagojena mobilnim napravam.[27] Časa je bilo manj kot tri tedne, zato naju je z Nino Ledinek predstojnik Marko Snoj prosil, naj pripraviva morebitne ideje. Moj odgovor je bil 1. 10. 2014 naslednji:

> Super, če bi šlo za Frana za mlade, ki bi bil hkrati uporaben tudi kot hitra orientacija za vse ostale, imam kup idej. Morda bi vključili prepoznavo govora, ki bi bila možna, ker gre za predvidljivo število besed, vse v osnovni obliki (Alpineon), Frana bi dodatno skrčili (morda končno[28] dobili Frančka) in ga cepili na tisto, kar je pokazal korpus Šolar, da bi bilo pametno, in na tisto, česar se pedagoški slovnični portal loteva na napačen način. Senzorje lahko zelo dobro vključimo: slikaš besedo, portal jo skenira, pretvori v najbolj verjetno osnovno obliko in razloži. Vse pa bi moralo biti še bolj enostavno kot

iskanj, 27. 2. 2017: 14.414.127 iskanj, 31. 5. 2017: 16.945.335 iskanj, 18. 6. 2017: 17.475.762 iskanj, 25. 9. 2017: 20.155.025 iskanj, 22. 7. 2019: 54.935.327 iskanj, 14. 4. 2020: 91.197.708 iskanj, 1. 10. 2020: 122.442.798 iskanj, 16. 1. 2021: 144.564.077 iskanj, 21. 4. 2021: 169.091.807 iskanj, 18. 6. 2021: 184.777.754 iskanj, 21. 7. 2021: 191.722.435 iskanj, 14. 8. 2021: 195.896.958 iskanj, 18. 10. 2021: 207.936.975 iskanj, 19. 1. 2022: 226.070.328 iskanj, 5. 3. 2022: 234.257.082 iskanj, 1. 9. 2022: 264.285.523 iskanj, 2. 12. 2022: 285.507.434 iskanj, 21. 3. 2023: 305.256.724 iskanj, 25. 9. 2023: 348.372.569 iskanj, 8. 12. 2023: 368.182.405 iskanj, 23. 5. 2024: 401.816.024 iskanj, 20. 3. 2025: 498.279.176 iskanj, 17. 5. 2025: 529.043.695 iskanj, 17. 2. 2026: 684.871.589 iskanj, 8. 3. 2026: 705.103.908 iskanj, 16. 6. 2026: 816.062.226 iskanj.

26 Več Perdih 2020: 999; prim. tudi Perdih 2018 ter Ahačič idr. 2015b: 57–66.

27 Pismo Marka Snoja Miru Romihu 27. 9. 2014, pismo Mira Romiha Marku Snoju 1. 10. 2014.

28 Tak je bil namreč moj prvi predlog za poimenovanje portala Fran. Predstojnik Marko Snoj je na ta predlog odvrnil, da naj bo poimenovanje raje Fran, s čimer sem se strinjal.

> na Franu, nekako v smislu: sodobna slovenščina, stara slovenščina, narečja, znanost. Zadetkov čim manj in čim bolj osnovni. Nekako takole si predstavljam. Ne veš, kako bi sklanjal *mater* ali rabiš izpis pomena za kako »čudno« besedo v berilu. V razredu pri slovenščini ali drugje (pa seveda tudi na sestanku, kar [po poklicu] že si) lahko vzameš v roke Frančka, ga vklopiš (to bi šlo tudi v bodoče prek ur, prek Apple Watch in Samsungovih zagotovo, lahko naredimo že aplikacijo zanjo), poveš besedo in dobiš najboljši zadetek. Če te zanima več, pa še malo pobrskaš.[29]

Izkazalo se je, da se na razpis ne moremo prijaviti, hkrati je bilo preveč dela s končevanjem Frana, zato je ideja za nekaj časa zamrla. Vseeno pa sem jo v naslednjih tednih znova premislil in pripravil nov idejni osnutek za portal Franček. Poslal sem ga Marku Snoju, Nini Ledinek in Andreju Perdihu (pismo 24. 10. 2014).

Idejni osnutek je opisal Frančka takole (priloga pismu 24. 10. 2014):

> FRANček. Preprosta verzija Frana s številnimi naprednimi funkcijami. Ker gre za aplikacijo, je osnovni nabor podatkov dostopen tudi brez povezave z internetom. Gumbi zato delujejo hitro in niso ovira pri nalaganju. Delovanje: Mikrofon: Uporabnik vtipka besedo ali jo narekuje, tako da jo črkuje, prepoznava govora pa jo nato zapiše. Oblaček: Sintetizator govora prebere besedo (morda celo vse pomene). Uporabnik dobi razlago besede po naslednjem algoritmu: Za Pomen: SSKJ2 (če je prijavljen in ima kodo), SSKJ, SNB, SSSJ. Za Pravopis: Pravopis, SPT. Za Pregibanje: kombinacija zaglavja ustreznega priročnika s podatki iz Sloleksa. Za Frazeologijo: frazeološko gnezdo v SSKJ2, SSKJ, SNB, SSSJ. Iskanje: Možno je samo enostavno iskanje po iztočnicah ter iskanje z zvezdico ali vprašajem, kjer izbereš nato iztočnico.

Predlagal sem poglede, prikazane na slikah 12–16.

Ta ideja je nato na uresničitev čakala več let. V drugi polovici leta 2016 smo jo začeli obujati, saj so do nas prišle informacije, da se pripravlja večji razpis Ministrstva za kulturo RS iz sredstev Evropskega socialnega sklada. Razpis je bil objavljen 10. 3. 2017 pod naslovom »Spodbujanje prožnih in inovativnih oblik učenja z razvojem jezikovnih virov in tehnologij«. Rok za oddajo projekta je bil 20. 4. 2017.[30] Predstojniku Marku Snoju sem takoj pisal:

> Razpis za projekt je zunaj. Mislim, da lahko pripravimo dober projekt, ki nam ne bi vzel preveč dodatnega časa. V razpisu je zgolj *prosta* dostopnost, kar je dobro. Kandidiramo lahko samo za največ 880.000 evrov. Projekt lahko pripravim jaz, je pa res, da bodo

29 Pismo Marku Snoju in Nini Ledinek 1. 10. 2014.

30 Pismo Jerneje Fridl 16. 3. 2017. Upravičene dejavnosti na projektu so bile: predstavitve izbranih vidikov slovarsko-slovničnega opisa in/ali jezikovnonormativnih informacij in/ali jezikovnostilističnih opisov; izdelava učnih jezikovnih e-orodij, tehnično in vsebinsko vzdrževanje, potrebno za njihovo nemoteno delovanje, ter nadgradnje učnih jezikovnih e-orodij; razvoj inovativnih učnih pristopov in metod za pouk slovenskega jezika s književnostjo (izdelava smernic in strategij na področju prožnih oblik učenja); izvedba izobraževanj učiteljev na vzgojno-izobraževalnih zavodih; izvedba dejavnosti informiranja in komuniciranja; koordinacija projekta, administrativno delo pri projektu.

vse priprave vzele kar nekaj časa. Tudi potem bo nekaj birokracije. Če bi se nam vmes financiranje uredilo, morda ne bi kandidirali. Predlagam, da se dobiva in predebatirava, kaj in kako. Lahko že v ponedeljek, saj se mudi.[31]

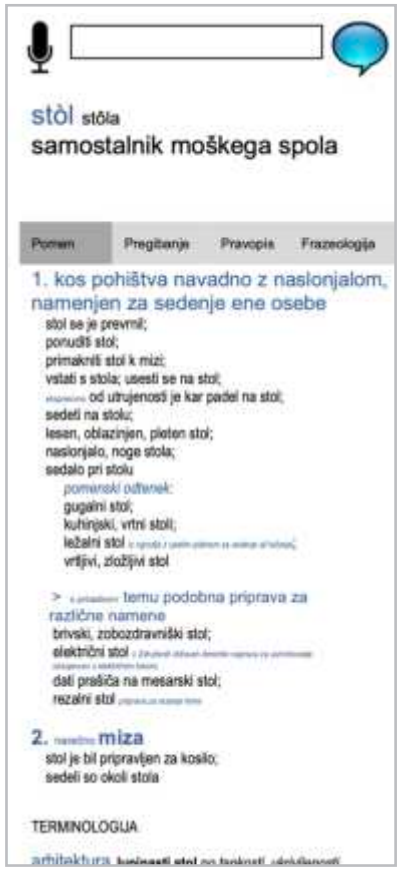

Slika 12: Pomen – strnjeni prikaz (Franček, 2014)
Slika 13: Pravopis – strnjeni prikaz (Franček, 2014)
Slika 14: Pomen – razprti prikaz (Franček, 2014)
Slika 15: Pregibanje (Franček, 2014)

31 Pismo Marku Snoju 10. 3. 2017.

Na sestanku 13. 3. 2017 sva se dogovorila, da prevzamem vodenje projekta, v prvi fazi pa oblikujem prijavo skupaj z Nino Ledinek. Po potrebi bi se vključil še kdo z inštituta.

Slika 16: Frazeologija (Franček, 2014)

Delo za pripravo projekta je nato steklo izjemno hitro. 14. 3. 2017 sem se po telefonu dogovoril z Mirom Romihom, da bo Amebis pripravljen na sodelovanje,[32] hkrati pa sem pripravil in z Nino Ledinek uskladil pismo potencialnim sodelujočim šolam, ki smo jih morali pridobiti, da bi sploh lahko prijavili projekt.[33] Do 12. 4. 2017 smo uspeli zbrati vse odzive in dokumentacijo.[34] 17. 4. 2017 je bil projekt pripravljen za oddajo.[35]

Vsebinski načrt portala Franček sem najprej pripravil kot osnutek na 7 straneh in ga 26. 3. 2017 poslal Nini Ledinek v pregled. Na tej osnovi sva nato z Nino Ledinek s pomočjo informacij drugih sodelavk in sodelavcev Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU pripravila celoten načrt projekta. Osnovni opis projekta je obsegal 17 strani, načrt dela po posameznih fazah, ki ga je skoraj v celoti pripravila Nina Ledinek, pa je obsegal 33 strani. Skupaj z dodatki, tudi fotokopijami listin, je prijava obsegala okrog 300 strani, od tega 228 strani napisanega gradiva. Osnovna ideja je razvidna iz odlomka iz prijave projekta:

> 1. Izhodiščno orodje bo predstavljal **portal** z imenom Franček. Njegov namen bo uvesti učence in dijake v svet sodobnih jezikovnih priročnikov s pomočjo povsem novega tehnološko in vsebinsko zaokroženega orodja. To bo črpalo podatke iz na novo narejenih baz (npr. korpusa šolskih besedil, šolskega slovarja, šolskega eSSKJ, šolske baze pomenov in pomenskih povezav), jih povezovalo z ustrezno prilagojenimi podatki iz že obstoječih virov (npr. SSKJ^2, SP 2001, šolska slovnica) ter jih predstavljalo na inovativen in interaktiven način.

32 Pismo Marku Snoju 14. 3. 2017.
33 Pismo Nini Ledinek in Marku Snoju 14. 3. 2017.
34 Arhiv korespondence projekta Franček.
35 Pisma Nini Ledinek in Marku Snoju 17. 4. 2017.

Slika 17: Vstopna stran (Franček, 2017)

Franček bo uporabniku, ki bo v iskalnik portala vpisal določeno slovensko besedo, ponujal odgovore na naslednja vprašanja:

– **»Poišči besede s podobnim pomenom«:** Portal bo učencem in dijakom (v nadaljevanju: UD) ponudil nabor sinonimov, ki so na voljo v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku. Pokazal jim bo, v katero pomensko skupino (v okviru pomenske mreže) se izbrani izraz uvršča. Uporabniki si bodo lahko ogledali tudi ostale izraze iz določene pomenske skupine. V ta namen bodo izdelane pomenske uvrstitve posameznih besed.

Uporabniki si bodo v tem in drugih razdelkih lahko ogledali, koliko njihovih sovrstnikov je opravilo podobno iskanje, lahko bodo dodajali svoja opažanja in odgovarjali na opažanja sovrstnikov. Mreža moderatorjev bo skrbela za vsebinsko ustreznost posameznih pripomb uporabnikov.

– **»Kaj pomeni ta beseda?«**: Portal bo UD prikazoval pomen posamezne besede, prilagojen ustrezni starostni skupini.[36] Za najnižjo starostno skupino bo pripravljen poseben »Šolski slovar slovenskega jezika«, ki bo namenjen učencem do 5. razreda osnovne šole. Srednji starostni skupini (6. do 9. razred osnovne šole) bodo na voljo pomenski opisi besed, kakor jih najdemo v splošnih slovarjih, vendar z močno prilagojenim aparatom in z vizualnim prikazom pogostejših samostalnikov. Najstarejši starostni skupini (srednja šola) pa bo portal omogočil didaktično premišljen vstop v rabo splošnih jezikovnih priročnikov.[37]

Sinonimija in pomen besede bosta predvidoma najbolj uporabljani del Frančka, saj na to kažejo raziskave rabe podobnih (sicer manjših) slovarjev, ki so namenjeni mlajšim uporabnikom (gl. spodaj).

– **»Kdaj lahko uporabljam to besedo?«**: Portal bo UD vpeljeval v zmožnost ustreznega opazovanja okoliščin, v katerih tvorijo določeno besedilo, in v zmožnost presoje, kakšen je namen določenega besedila. Normativne oznake glede rabe slovenskega besedja bodo podane v jeziku, ki bo učencem razumljiv in s pomočjo katerega bodo lahko samostojno izbrali najustreznejši izraz. Omogočal bo tudi hitro povezavo z informacijami o rabi ustreznih sinonimov.

– **»Kako pregibam to besedo?«**: Portal bo UD prikazal celotno sklanjatveno ali spregatveno paradigmo. V njej bodo še posebej nazorno izpostavljeni primeri, ki kažejo uporabniške zadrege zaradi dvojnične rabe ali tudi zaradi sprememb v jezikovni rabi.

– **»Kako izgovorim to besedo?«**: Portal bo s pomočjo posnetkov (v vmesni fazi tudi s pomočjo sintetizirane izgovorjave) prikazal zvočni posnetek izbrane besede, pri čemer bo ustrezno upoštevan tako jakostni kakor tudi tonemski naglas.

36 Starost uporabnikov bo portal preverjal s pomočjo vhodnega vprašanja, ki bo shranjen v piškotku, ali s pomočjo prijave v portal.

37 O izvedbi prim. Perdih idr. 2024.

– **»Od kod izvira ta beseda?«**: Portal bo bolj radovednim učencem osnovne šole in vsem dijakom srednjih šol od primera do primera prikazoval pot do rabe etimoloških priročnikov.
– **»Kako uporabljajo to besedo v narečjih?«**: Portal bo UD prikazal rabo posameznih izrazov v različnih slovenskih narečjih oziroma narečne sopomenke izbrani besedi.[38]
– **»Od kdaj uporabljamo to besedo?«**: Portal bo UD uvajal v rabo zgodovinskih slovarjev.
– Sam iskalnik bo deloval tudi kot **pravopisni pripomoček**, saj bo zaznal nepravilno vnesene besede (npr. *življenski*) in namesto njih predlagal pravilne (npr. *življenjski*).

2. **Šolski slovar slovenskega jezika** z dodanimi interaktivnimi gradivi za uporabnike prvih dveh triad OŠ bo inkorporiran v portal Franček, hkrati pa bo na voljo tudi kot samostojno e-orodje.[39] Izbira iztočnic, slog pisanja pomenskih razlag, količina slovarskih informacij, zgradba slovarskega sestavka, način predstavitve in izgled slovarja bodo sledili smernicam najsodobnejših šolskih slovarjev za najmlajše uporabnike. Slovar bo zasnovan v skladu z načeli transakcijskega pouka in bo spodbujal aktivno dejavnost učencev. Ti ga bodo lahko uporabljali samostojno (tudi doma), v paru ali v skupinah ob sodelovalnem učenju. V okvir izdelave tega slovarja bo sodila tudi priprava slovenskega **korpusa šolskih besedil do 5. razreda osnovne šole**.[40]

Za drugo triado OŠ bodo prilagojena dosedanja in pripravljena nova gesla **nove pedagoške izdaje eSSKJ** (Slovarja slovenskega knjižnega jezika[3]), ki se bo nadaljevala tudi po zaključku projekta obenem z delom na novem eSSKJ.

3. **Kje je kaj v slovnici?**

To orodje bo prinašalo pregled vsebin, ki bodo sicer inkorporirane v portal Franček, v pregledni obliki, primerni za učence.[41] Vsebovalo bo a) šolske opise slovničnih, slovarskih, stilističnih in normativnih oznak; b) opise najpogostejših napak, narejene na podlagi korpusa Šolar, na katere bo sicer opozarjal portal Franček ob posameznih besedah, ter c) ustrezno prilagojen opis problematike, ki jo vsebuje učni načrt, in aktualne, na korpuse oprte problematike, ki jo rešuje Pravopisna komisija.

Posamezni odgovori na slovarsko-slovnične in stilistične dileme bodo na voljo tudi v obliki učnih interaktivnih gradiv pri posameznih opisih besed na portalu Franček.

38 O prilagoditvi znanstvenih narečnih podatkov za rabo v jezikovnem portalu za šolarje prim. Ježovnik idr. 2020.
39 O Šolskem slovarju slovenskega jezika in razlagah v njem prim. Petric Žižić 2020, 2022; o didaktičnem gradivu na portalu Franček Godec Soršak idr. 2023; o pripravi slikovnega gradiva Gabrovšek idr. 2026.
40 O zasnovi in gradnji Korpusa šolskih besedil slovenskega jezika gl. Ledinek idr. 2022b.
41 Za tedanji korpusni pristop k analizi jezikovnih težav učencev prim. Kosem idr. 2012.

Slika 18: Poišči besede s podobnim pomenom (Franček, 2017)
Slika 19: Kaj pomeni ta beseda? (Franček, 2017)
Slika 20: Kdaj lahko uporabljam to besedo? (Franček, 2017)
Slika 21: Kako pregibam to besedo? (Franček, 2017)

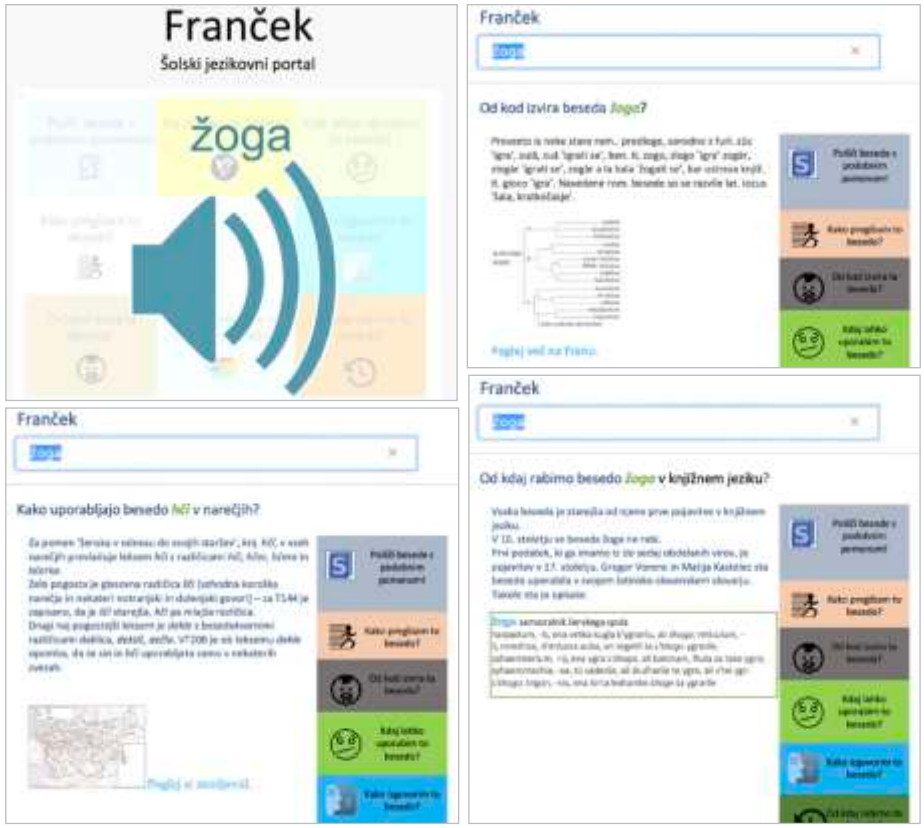

Slika 22: Kako izgovorim to besedo? (Franček, 2017)
Slika 23: Od kod izvira ta beseda? (Franček, 2017)
Slika 24: Kako uporabljajo to besedo v narečjih? (Franček, 2017)
Slika 25: Od kdaj uporabljamo to besedo? (Franček, 2017)

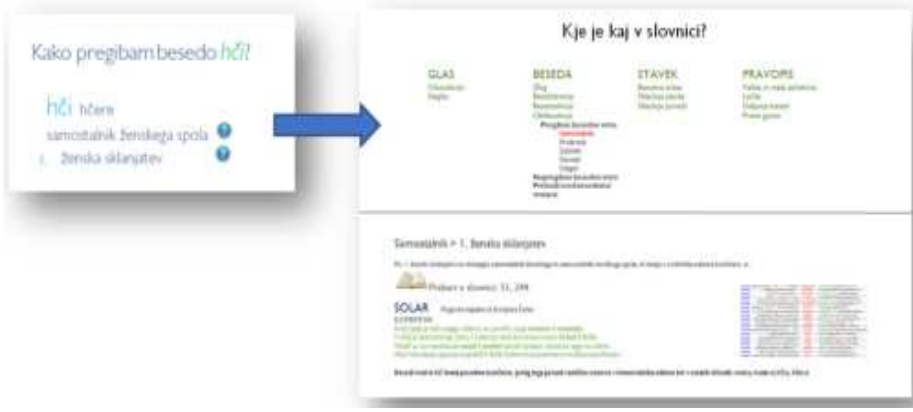

Slika 26: Kje je kaj v slovnici? (Franček, 2017)

Pri projektu je sodelovalo 19 vzgojno-izobraževalnih zavodov s skupno 537 oddelki. Poleg njih so bili v projekt vključeni skoraj vsi zaposleni na ISJFR ZRC SAZU, nekaj drugih sodelavcev z ZRC SAZU, podjetji Amebis in Alpineon ter več posameznikov z različnih slovenskih fakultet in drugih inštitucij, in sicer po vsebinskih sklopih: Kozma Ahačič, Nina Ledinek, Andrej Perdih, Nataša Jakop, Jerneja Žganec Gros, Milan Ojsteršek, Aleš Mihelič, Boštjan Vesnicer, Jernej Vičič, Primož Jakopin, Majda Kaučič Baša, Jerca Vogel, Špela Bregač, Katja Pavlič Škerjanc, Helena Dobrovoljc, Aleksandra Bizjak Končar, Nataša Gliha Komac, Marko Snoj, Jerica Snoj, Andreja Žele, Domen Krvina, Branka Lazar, Matej Meterc, Mija Michelizza, Tanja Mirtič, Špela Petric, Jožica Škofic, Tjaša Jakop, Simona Klemenčič, Danila Zuljan Kumar, Matej Šekli, Januška Gostenčnik, Mojca Horvat, Karmen Kenda Jež, Mateja Jemec Tomazin, Mojca Žagar Karer, Tanja Fajfar, Simon Atelšek, Metka Furlan, Andreja Legan Ravnikar, Metod Čepar, Peter Weiss, Janoš Ježovnik, Mitja Trojar, Duša Divjak Race, Urška Vranjek Ošlak, Alenka Porenta, Tanja Pavčič, Agata Tomažič.

Delo na posameznih modulih je potekalo v okviru rednega dela v posameznih sekcijah inštituta, na rednih letnih skupnih srečanjih 17. 11. 2017, 30. 11. 2018, 23. 11. 2019, 21. 11. 2020, 25. 8. 2021 in na sestankih ožje operativne skupine, ki je redno vsaka dva tedna od 14. 9. 2017 do 2. 12. 2021 usklajevala delo in reševala odprta vprašanja. To skupino smo sestavljali Kozma Ahačič, Nina Ledinek, Miro Romih, Luka Romih, Jure Artiček, Andrej Perdih (od 22. 3. 2018), Janoš Ježovnik (od 11. 10. 2018), Duša Divjak Race (od 8. 10. 2020), Peter Holozan (do 15. 11. 2018), po potrebi pa so se sestankom pridružili tudi drugi (Tanja Mirtič, Aleksandra Bizjak Končar, Matej Meterc, Špela Petric Žižić).[42] Ločene skupine so vodili Špela Petric Žižić (šolski slovar), Janoš Ježovnik in Andrej Perdih (obdelava baz), Alenka Jelovšek (zgodovina), Janoš Ježovnik in Mojca Kumin Horvat (dialektologija), Nataša Jakop (koordinacija učiteljev), Marko Snoj in Janoš Ježovnik (etimologija), Aleksandra Bizjak Končar (svetovalnica), Mateja Jemec Tomazin (pravna vprašanja). Do konca projekta so se oblikovale skupine za posamezna področja in posamezni področni uredniki, ki so navedeni na <franček.si> na podstrani O portalu > Kolofon.

Vse dejavnosti znotraj projekta so natančno popisane v dokumentu *Končno poročilo o zaključku projekta Portal Franček, Jezikovna svetovalnica za učitelje slovenščine in šolski slovar slovenskega jezika*, zato jih tu ne navajamo.[43]

42 Arhiv zapisnikov projekta.

43 Arhiv dokumentov projekta. O spletni jezikovni svetovalnici za slovenski jezik prim. Dobrovoljc idr. 2018.

Interna preizkusna različica portala je začela delovati 9. 10. 2018 in je vsebovala vse osnovne funkcionalnosti, se pa od objave redno posodablja. Poznejši dodatki so opisani na portalu (stran Novosti na portalu). Večjo spremembo je doživel portal 14. 10. 2025, ko je bilo podatkom o besedah dodano t. i. lebdeče zaglavje, odpravljeno pa je bilo vhodno okno, kjer je moral uporabnik izbrati svoj razred ali se prijaviti v portal. Portal Franček danes[44] na osnovnošolcem in srednješolcem prijazen način združuje informacije iz slovarjev, slovenističnih jezikovnih virov in portalov. Prilagojen je vsaki od treh starostnih skupin osnovnošolcev in srednješolcev. Namen portala je omogočiti dostop do slovarskih informacij mlajšemu delu uporabnikov in jih usposobiti za uporabo portala Fran. Njegov geslovnik obsega 100.393 iztočnice.

Pomemben del Frančka sestavlja razdelek *Kje je kaj v slovnici?*, kjer sta z dovoljenjem založbe Rokus Klett objavljeni moji slovnici.[45] Prosta dostopnost slovnic na tem portalu je bila pomembna tudi ob snovanju novega učnega načrta za slovenščino za osnovne in srednje šole (potrjeno 2025), ki je neposredno naslonjen na ti dve slovnici.

Portal je začel uradno delovati 14. 9. 2021 in je imel v prvem letu delovanja (do 31. 8. 2022) že 368.337 obiskov,[46] milijon pa je presegel v letu 2024.[47] To so za šolski prostor velike številke.

Uredništvo se doslej ni spreminjalo. Sestavljamo ga Kozma Ahačič (glavni urednik), Nina Ledinek, Janoš Ježovnik, Andrej Perdih, Duša Divjak Race, Špela Petric Žižić (člani uredniškega odbora). Ob tem vsebuje Franček tudi več drugih vsebin oziroma podstrani, ki imajo svoje urednike in sodelavce.

Viri, literatura in raziskovalni podatki

Arhivsko gradivo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU: korespondenca, projektna dokumentacija, zapisniki.

Ahačič, Kozma, Ledinek, Nina, Perdih, Andrej, 2015a: Fran: The Next Generation Slovenian Dictionary Portal. Katarína Gajdošová, Adriána Žáková (ur.): *Natural language processing, corpus linguistics, lexicography / Eighth International Conference, Bratislava, Slovakia, 21–22 October 2015: proceedings*. Bratislava: RAM-Verlag. 9–16.

44 <https://www.franček.si/vsebine/o-portalu>; o zasnovi, pripravi podatkov in povezovanju slovarskih virov na portalu Franček prim. Ahačič idr. 2021; Perdih idr. 2021; Perdih 2021, 2022; Ledinek idr. 2022a.

45 Prim. Ahačič 2017a, 2017b; o predstavitvi slovničnih podatkov na Frančku tudi Ledinek idr. 2022a. Za gradivo o jezikovnih zvrsteh in besedilnih vrstah prim. Gliha Komac, Race 2021 oz. Gliha Komac, Divjak Race 2025 (posodobljena aktualna različica).

46 <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/novice/kaj-prinasa-portal-francek-ob-novem-solskem-letu>.

47 <https://uprava.zrc-sazu.si/sites/default/files/1_POSLOVNO_POROCILO_2024_podpis.pdf>.

Ahačič, Kozma, Ledinek, Nina, Perdih, Andrej, 2015b: Portal Fran – nastanek in trenutno stanje. Mojca Smolej (ur.): *Simpozij Obdobja 34, Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 57–66.

Ahačič, Kozma, 2017a: *Kratkoslovnica: Slovenska slovnica za osnovno šolo*. Ljubljana: Rokus Klett.

Ahačič, Kozma, 2017b: *Slovnica na kvadrat: Slovenska slovnica za srednjo šolo*. Ljubljana: Rokus Klett.

Ahačič, Kozma, 2026. *Dopisi in obisk* [Dataset]. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.21232926>.

Ahačič, Kozma, Gliha Komac, Nataša, Ježovnik, Janoš, 2022: Developing a comprehensive service for Slovenian language users: the Fran and Franček web portals and language advisory service. Željko Jozić, Sabine Kirchmeier (ur.): *The Role of National language institutions in the digital age: Contributions to the EFNIL Conference 2021 in Cavtat*. Budapest: Hungarian Research Centre for Linguistics. 101–110.

Ahačič, Kozma, Ježovnik, Janoš, Ledinek, Nina, Perdih, Andrej, Petric Žižić, Špela, Race, Duša, 2021: Priprava jezikovnih podatkov za pedagoški portal o slovenščini Franček = Preparation of language data for the Franček educational portal for Slovenian language. *Philological studies* 19/1. 203–223. <https://doi.org/10.17072/1857-6060-2021-19-1-203-223>.

Bandur, Simona, 2024: *Čudežni deček po imenu Fran danes praznuje*. *Delo*, 14. 9. 2024. 23.

Dobrovoljc, Helena, Lengar Verovnik, Tina, Bizjak Končar, Aleksandra, 2018: Spletna jezikovna svetovalnica za slovenski jezik ter normativne zadrege uporabnikov in jezikoslovcev. Aleksandra Bizjak Končar, Helena Dobrovoljc (ur.): *Škrabčevi dnevi 10: Zbornik prispevkov s simpozija 2017*. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici. 52–69.

Gabrovšek, Dejan, Ježovnik, Janoš, Pavlič, Matic, Perdih, Andrej, 2026: Metodologija priprave nabora slik za pedagoški portal Franček: izbor, semantična opredelitev in nadaljnja uporaba. *Jezikoslovni zapiski* 32/1. 53–68. <https://doi.org/10.3986/JZ.32.1.03>.

Gliha Komac, Nataša, Perdih, Andrej, 2023: Slovenian Language Resources at Your Fingertips: Fran, Franček, The Terminologišče Web Portal, and the Language Advisory Service. Mariana Nastasia, Gabriela Haja (ur.): *Actele Colocviului Internațional Lexicografia academică românească: Provocările informatizării 2023*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană. 11–25. <https://doi.org/10.52257/30086159>.

Gliha Komac, Nataša, Race, Duša, 2021: Družbene zvrsti in besedilne vrste v slovenskem jeziku. Ljubljana. <https://kje-je-kaj-v-slovnici.xn--franek-l2a.si/pdf/zvrsti.pdf>.

Gliha Komac, Nataša, Divjak Race, Duša, 2025: Zvrstnost in besedilne vrste slovenskega jezika. Ljubljana. <https://kje-je-kaj-v-slovnici.xn--franek-l2a.si/pdf/zvrstnost_slovenskega_jezika.pdf>.

Godec Soršak, Lara, Ledinek, Nina, Bizjak, Niki, Rot Vrhovec, Alenka, 2023: Didaktično gradivo na portalu Franček. *Jezikoslovni zapiski* 29/2. 225–247. <https://doi.org/10.3986/JZ.29.2.09>.

Ježovnik, Janoš, Kenda-Jež, Karmen, Škofic, Jožica, 2020: Reduce, Reuse, Recycle: Adaptation of Scientific Dialect Data for Use in a Language Portal for School children. Zoe Gavriilidou, Maria Mitsiaki, Asimakis Fliatouras (ur.): *Proceedings of XIX EURALEX*

Congress: Lexicography for Inclusion: Vol. I. Alexandroupolis: Democritus University of Thrace. 31–37. <https://euralex2020.gr>.

Kosem, Iztok, Stritar, Mojca, Može, Sara, Zwitter Vitez, Ana, Arhar Holdt, Špela, Rozman, Tadeja, 2012: *Analiza jezikovnih težav učencev: korpusni pristop.* Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno humanistiko.

Ledinek, Nina, Ahačič, Kozma, Petric Žižić, Špela, 2022a: Presenting and linking grammatical data on the Franček educational language portal. *Slovenski jezik / Slovene linguistic studies* 14. 152–179. <https://doi.org/10.3986/sjsls.14.1.06>.

Ledinek, Nina, Jemec Tomazin, Mateja, Trojar, Mitja, Perdih, Andrej, Ježovnik, Janoš, Romih, Miro, Erjavec, Tomaž, 2022b: Korpus šolskih besedil slovenskega jezika: zasnova in gradnja. Jezikoslovni zapiski 28/1. 123–137. <https://doi.org/10.3986/JZ.28.1.07>.

Letopis 2014 = Ažman, Matej, Šterbenc Svetina, Barbara, 2015: *Poročilo o delu 2014*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Perdih, Andrej, 2018: Dictionary portal Fran: Current state and future developments. B. Niševa idr. (ur.): *Slovanská lexikografie počátkem 21. století: sborník příspěvků z mezinárodní konference, Praha 20.–22. 4. 2016*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i. 57–65.

Perdih, Andrej, 2020: Portal Fran: Od začetkov do danes. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 46/2. 997–1018. <https://doi.org/10.31724/rihjj.46.2.28>.

Perdih, Andrej, Ahačič, Kozma, Ježovnik, Janoš, Race, Duša, 2021: Building an educational language portal using existing dictionary data. *Jazykovedný časopis* (*SLOVKO 2021, 11th international conference NLP, Corpus Linguistics and Interdisciplinarity, 13–15 October 2021, Bratislava*) 72/2. 568–578. <https://doi.org/10.2478/jazcas-2021-0052>.

Perdih, Andrej, 2021: Učenje o slovarjih v šoli: portal Franček kot most med splošno in pedagoško leksikografijo. Stana Ristić idr. (ur.): *Leksikografija i leksikologija u svetlu aktuelnih problema: zbornik naučnih radova*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. 1119–1132.

Perdih, Andrej, 2022: Pedagoški leksikografski portal Franček = Педагогический словарно--грамматический портал «FRANČEK» = The educational lexico-grammatical language portal Franček. M. I. Černyševa (ur.): *Sovremennoe razvitie slavjanksoj leksikologii i leksikografii = Contemporary development of Slavic lexicology and lexicography*. Moskva: Institut ruskoggo jazyka im. V. V. Vinogradova RAN. 340–354. <https://doi.org/10.31912/slavic_lexicology.2022.340-354>.

Perdih, Andrej, Ahačič, Kozma, Jakop, Nataša, Ledinek, Nina, Petric Žižić, Špela, 2024: Semantic information on the Franček educational language portal for Slovenian. Kristina Štrkalj Despot, Ana Ostroški Anić, Ivana Brač (ur.): *Lexicography and Semantics: proceedings of the XXI EURALEX International Congress, 8–12 October 2024, Cavtat, Croatia*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik. 155–169. <https://euralex.jezik.hr/wp-content/uploads/2021/09/Euralex-XXI-proceedings_1st.pdf>.

Petric Žižić, Špela, 2020: Tipologija razlag v Šolskem slovarju slovenskega jezika. *Slavistična revija* 68/3. 391–409. <https://srl.si/ojs/srl/article/view/3875>.

Petric Žižić, Špela, 2022: School dictionary of the Slovenian language on the Franček web portal. *Slavistica Vilnensis* 67/2. 126–140. <https://doi.org/10.15388/SlavViln.2022.67(2).100>.

Mira Krajnc Ivič
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta
mira.krajnc@um.si

Besedilna skupina, besedilna vrsta, besedilni tip, besedilni prototip ali besedilni vzorec – pojmovna pojasnila

Prispevek[1] predstavlja teoretična ozadja poimenovanj in pojmovanj: besedilna skupina, besedilni tip, besedilna vrsta oz. žanr, besedilni prototip in besedilni vzorec ter pojasnjuje razmerje med funkcijskim členjenjem jezika in komunikacijskim področjem. Pokaže, da ta poimenovanja in pojmovanja ne označujejo istovrstnih meril enega samega načina klasifikacije besedilnih skupin. Njihovo razumevanje in razlikovanje je pomembno za tvorjenje in kritično razumevanje ter interpretacijo posameznega konkretnega besedila.

1 Uvod: zakaj pojmovna pojasnila

Besedila nastajajo v povezavi s človekovim delovanjem, saj je vse človekovo delovanje tako ali drugače pospremljano s komunikacijo (Ayaß 2023: 9). V teh procesih posamezniki ne izmenjujejo le informacij, ampak oblikujejo in posredujejo védenje, vzpostavljajo medosebna in družbena razmerja, delujejo ter usklajujejo svoje delovanje. Komunikacijske naloge, ki se v posamezni skupnosti ponavljajo, se postopoma ustalijo v bolj ali manj prepoznavne načine komuniciranja, v stalne oblike jezikovnega sporočanja oz. žanre. Analizo žanrov je zato mogoče razumeti kot analizo komunikacijskega konstruiranja družbene pojavnosti, saj z njo ugotavljamo, kako se družbena pojavnost v komunikaciji konstruira, rekonstruira in posreduje (Ayaß 2023: 9).

Pri opisovanju in razvrščanju besedil se uporabljajo različni termini: *besedilna vrsta* oz. *žanr*, *besedilni tip*, *besedilni prototip*, *besedilni vzorec; funkcijska zvrst, področna besedilna zvrst* itd. Poimenovalna različnost sama po sebi ni problematična, če posamezni izrazi označujejo jasno opredeljene pojme.

1 Avtorica je prispevek pripravila v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) iz državnega proračuna.

Upravičeno se zato lahko vprašamo, zakaj vpeljevati še pojem *besedilna skupina*. V čem se razlikuje od besedilne vrste? Na prvi pogled se zdi, da novih oz. dodatnih izrazov ni treba uvajati, še zlasti ne v izobraževalni sistem. A gre za poimenovanje in pojmovanje, ki je glede na merilo razvrščanja nevtralno in krovno, torej za metatermin oz. nadpomenski izraz.

Pojmovna natančnost je pomembna tudi pri pouku, še zlasti, ko je v ospredju razvijanje bralne pismenosti kot ene ključnih kompetenc, ki jo sestavlja več medsebojno povezanih gradnikov (govor, motiviranost za branje, razumevanje koncepta bralnega gradiva, glasovno zavedanje, besedišče, tekoče branje, razumevanje besedil, odziv na besedilo in tvorjenje besedil, kritično branje) (Haramija 2020: 2). Poznavanje meril skupinjenja zato ni zgolj terminološko znanje, ampak pripomore k razvijanju treh od devetih gradnikov bralne pismenosti (razumevanje besedil, odziv na besedilo in tvorjenje besedil ter kritično branje), na katero so vezani tudi cilji učnega načrta za slovenščino (Učni načrt 2025: 16, 61–62).

Namen prispevka je pojasniti razmerja med izrazi besedilna skupina, besedilna vrsta, besedilni tip, besedilni prototip in besedilni vzorec, zato prispevek najprej podaja kratek teoretični pregled teh pojmovanj in poimenovanj v izbranih prispevkih ter pojasni razmerja med njimi. Dodatno osvetli razmerja med funkcijskimi zvrstmi, besedilnimi vrstami in komunikacijskimi področji. V sklepu so ključne ugotovitve na kratko povezane z gradniki bralne pismenosti.

2 Pojmovanja in poimenovanja besedilnih skupin

2.1 Skupne lastnosti besedil kot podlaga skupinjenja

Vsako besedilo je enkratna uresničitev jezikovnokomunikacijske interakcije, a ima z drugimi besedili nekatere skupne, predvidljive lastnosti, recimo besedila istega avtorja, besedila iz istega obdobja, besedila v istem jeziku ali besedila o isti temi. Pri vsakem skupinjenju besedil je zato treba najprej določiti, po katerih merilih besedila povezujemo v skupine (Adamzik 2019: 1–2).

Skupinjenje besedil je pomembno vsaj s treh vidikov, tj. a) z vidika vsakdanje komunikacijske prakse, b) znanstvene obravnave izbranih besedil in c) z vidika teoretične klasifikacije celotnega besedilnega univerzuma (Adamzik 2019: 1–2). V vsakdanji komunikaciji naslovnik besedilo običajno hitro prepozna kot vremensko napoved, navodilo, pismo, prošnjo, recept ali komentar. Poimenovanje besedilne skupine usmeri njegovo pozornost in sproži pričakovanja o vsebini, zgradbi, jezikovnih sredstvih, vplivanjski besedilni funkciji in načinu uporabe tega besedila.

Tudi tvorec ne tvori kar nekega besedila, temveč besedilo določene besedilne vrste, npr. prošnjo za dodelitev štipendije, poročilo o udeležbi na strokovnem izobraževanju, seminarsko nalogo. Védenje o besedilnih skupinah je zato po Beaugrandu in Dresslerju (1992: 108) eden od virov pričakovanj pri določanju stopnje informativnosti kot merila besedilnosti. A vsakdanja poimenovanja so lahko večpomenska in ohlapna, zato jih ni mogoče neposredno prevzeti kot podlage za znanstveno klasifikacijo. Ta zahteva jasno določitev meril, ki ustrezajo namenu razvrščanja (Adamzik 2019: 21–24). Tudi tukaj so se izhodiščno izrazi *besedilni razred, besedilni tip* in *besedilna vrsta* uporabljali precej neenotno, npr. intervju je poimenovanje glede na vlogo udeležencev, politično besedilo glede na udeleženca, temo oz. komunikacijsko področje in časopisno besedilo glede na medij. Posamezno besedilo pa je lahko hkrati časopisno, politično in intervju, saj gre za različna merila razvrščanja (Adamzik 2019: 4–7).

2.2 Pojmovanja besedilnih skupin v slovenskem besediloslovju

V tem poglavju povzemam pojmovanja skupin besedil po prispevkih Jožeta Toporišiča in Franceta Žagarja, objavljenih v zborniku 29. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture leta 1993.[2]

Žagar (1993) med poimenovanji za besedilno vrsto navaja še *vrste besedil, zvrsti besedil, stalne oblike sporočanja, tekstne tipe, diskurzne tipe, registre* in *žanre*. Besedilno vrsto opredeli kot skupino besedil z določenimi skupnimi lastnostmi, npr. pozdrav, voščilo, kuharski recept, novica, sonet, disertacija in roman (Žagar 1993: 85). Navedeni primeri kažejo, da zajame raznovrstna besedila, a ne pojasni, ali so vse navedene skupine oblikovane po istih oziroma primerljivih merilih. Zanimivo je še vsaj dvoje, tj. dinamičnost oziroma fleksibilna stalnost besedilnih vrst in verjetna sopomenska raba terminov besedilna vrsta in žanr. Navaja namreč, da besedilne skupine nastajajo tako, da jezikovni uporabniki pri reševanju ponavljajočih se komunikacijskih nalog uporabijo že znane načine tvorjenja besedil, vendar jih prilagajajo vsakokratnemu namenu, naslovniku in okoliščinam. Besedilne vrste se zato spreminjajo, povezujejo z drugimi vrstami, razcepijo na več skupin, lahko pa tudi izginejo (Žagar 1993: 86).

Toporišič (1993) v svojem prispevku predstavlja prisotnost besediloslovnih tem v takratnem šolskem prostoru (pregled učbeniškega gradiva). Funkcijsko zvrst, besedilno vrsto in slogovni postopek obravnava kot povezane izbire pri tvorjenju besedila. Tak prikaz je razumljiv v okviru slovnice, ki izhaja iz členjenosti

2 Zaradi omejitve obsega v prispevek niso vključene še druge pomembne slovenske besediloslovne razprave o žanru. Zdi se tudi, da sta v izobraževalnem sistemu imela najizrazitejši vpliv prav Toporišič in Žagar.

knjižnega jezika, vendar lahko ustvari vtis, da tvorec najprej izbere funkcijsko zvrst in šele znotraj nje besedilno vrsto. Dejansko komunikacijski položaj, vplivanjska besedilna funkcija in družbena praksa delujejo hkrati. Znanstvenega članka ne določajo samo sredstva strokovne oz. znanstvene funkcijske zvrsti, ampak tudi mesto objave, razmerje med avtorjem in strokovno skupnostjo, zahteva po preverljivosti ter ustaljena zgradba. Razmerje med funkcijsko zvrstjo in slogovnim postopkom oz. besedilnim prototipom Žagar (1993: 89–90) ponazori s shematskim povezovanjem, npr. intervju poveže z dvogovornostjo in publicistiko, kuharski recept z razlaganjem in praktičnim sporazumevanjem, disertacijo pa z razlaganjem in znanostjo. Tako križa praktično sporazumevanje, publicistiko, znanost in književnost z dvogovornostjo, pripovedovanjem, opisovanjem, razlaganjem in poročanjem ter v presečišča umešča posamezne besedilne vrste. Zagotovo gre za pomemben poskus ponazoritve možnega večrazsežnostnega urejanja besedil, ki pa ima vsaj eno večjo pomanjkljivost. Osi matrike nista pojmovno enotni: na isto os uvrsti besedilne prototipe in merilo interakcijske zgradbe besedila, to je na isto os umesti *pripovedovanje, opisovanje* in *dvogovornost*.

2.3 Funkcijska zvrstnost in skupinjenje besedil

V slovenskem jezikoslovju je funkcijska zvrstnost osrednji okvir za povezovanje izbire jezikovnih sredstev z nalogami, ki jih jezik opravlja na različnih področjih človekovega delovanja.[3] Njena teoretična podlaga je praški funkcionalizem, po katerem knjižni jezik zaradi različnih družbenih nalog ni notranje enoten. Izhodišča praške funkcijske stilistike so pomembno vplivala tudi na oblikovanje besedilnih tipologij v slovanskem jezikoslovju. Posamezne besedilne skupine so bile praviloma umeščene znotraj funkcijskih stilov, zato se je besedilna tipologija pogosto prekrivala s stilno. Tak pristop je omogočil povezovanje področja jezikovne rabe in funkcije knjižnega jezika s strukturnimi značilnostmi besedil, ni pa prinesel natančne razmejitve med besedilnim tipom, besedilno vrsto, žanrom in različico besedilne vrste (Mazur 2000: 157–158).

3 Termin *funkcijska zvrst* je v učnem načrtu iz leta 2025 izpuščen, a to ne pomeni, da so izpuščene tudi vsebine, povezane s funkcijsko pogojeno jezikovno rabo. Poimenovanja praktičnosporazumevalno, medijsko, strokovno, znanstveno, poljudnoznanstveno in uradovalno besedilo ostajajo, vendar niso več predstavljena kot poimenovanja jezikovnih zvrsti, temveč so vključena v obravnavo besedil in njihovo razvrščanje (Učni načrt 2025: 64–65). Za razvijanje bralne pismenosti ni odločilno poznavanje krovnega termina, ampak učenčeva zmožnost, da besedilno vrsto in jezikovne značilnosti besedila poveže s področjem rabe, torej s komunikacijskim področjem, z vplivanjsko besedilno funkcijo, udeleženci in drugimi kontekstnimi dejavniki. Prav prepoznavanje besedilne vrste, tvorčeve namere, deloma razvidne skozi vplivanjsko besedilno funkcijo, ter jezikovnih in nejezikovnih prvin konteksta namreč omogoča razumevanje smisla besedila (Krajnc Ivič 2020b: 190, 193). Ohranitev posameznih poimenovanj je zato za bralno pismenost smiselna, če so njihova medsebojna razmerja in povezave s komunikacijskimi področji ustrezno pojasnjeni.

Funkcijska zvrst v klasičnem strukturalističnem pojmovanju je funkcijsko določena skupina jezikovnih sredstev in načinov njihove rabe. Toporišič (2000: 27) jo opredeljuje kot skupino jezikovnih značilnosti, lastnih besedilom, ki se uporabljajo za določene uporabnostne namene.[4] Funkcijsko zvrst ločuje od stila, ki se kot način uporabe jezikovnih sredstev uresničuje šele v konkretnem besedilu (Dukič 2010: 324–325). Pri funkcijski zvrstnosti gre torej izhodiščno za členjenje jezika, vendar se posamezne funkcijske zvrsti prepoznavajo in opisujejo na podlagi značilnosti besedil, v katerih se uresničujejo. Zato se skupinjenje jezikovnih sredstev prepleta s skupinjenjem besedil.

Pragmatične obravnave so funkcijo povezale s spremembo, ki jo želi tvorec z besedilom povzročiti v pojavnosti, zato funkcijsko členjenje ni omejeno na izbiro jezikovnih sredstev, temveč je povezano z družbenimi praksami, ustanovami, žanri in položaji udeležencev. Glede na to Skubic (1994/95: 155–168; 2005: 95–101; Dukič 2010: 327–328) razlikuje znanstveni, sporočanjsko-vplivanjski, konvencionalnoperformativni in umetnostni govor oziroma spoznavni, uporabnostni, izvršni in imaginativni diskurz, ki zato niso le področja rabe (knjižnega) jezika niti skupine jezikovnih sredstev.

Tudi Mikolič (2007) izhaja iz pragmatičnega razumevanja funkcije. Besedilo kot ilokucijsko dejanje lahko uvrstimo v skupino glede na vrsto prevladujoče vplivanjske oziroma ilokucijske vloge/funkcije in stopnjo njene eksplicitnosti. Razlikuje spoznavna, sporazumevalna oz. interaktivna, izvršilna in umetnostnoizrazna besedila, sporazumevalna besedila pa nadalje člení glede na prikazovalno, usmerjevalno, zavezovalno in povezovalno-izrazno vlogo (Mikolič 2007: 342–344).[5] Nadalje avtorica (2007: 341) *besedilno zvrst* razume kot besedilni vrsti nadrejeno kategorijo: znanstvena besedila so zanjo besedilna zvrst, znanstveni članek pa besedilna vrsta. Še vedno gre torej za hierarhično razvrščanje besedilnih vrst v širšo skupino, tokrat poimenovano besedilna zvrst. Poimenovanje je analogno z razlikovanjem med besedilnimi vrstami in besedilnimi zvrstmi na področju literarne vede.

Kasneje je Mikolič (2009) izhodiščno razvrstitev dopolnila s področjem kot funkciji nadrejenim merilom. Besedilne zvrsti in vrste se oblikujejo v okviru določene področne sfere oziroma glede na potrebe diskurzivne skupnosti, ki deluje na tem področju. Področje je prvi kriterij skupinjenja, znotraj istega področja pa se lahko

4 Toporišič (2000: 27) funkcijske zvrsti enači z registri. V sistemsko-funkcijskem jezikoslovju je register natančneje opredeljen s tremi razsežnostmi situacijskega konteksta: a) s področjem, tj. družbeno dejavnostjo oziroma tem, kar se dogaja, b) s tonom, tj. udeleženci in razmerji med njimi, ter c) z načinom, tj. vlogo jezika in načinom njegovega uresničevanja (Martin 2001: 45–46). Gre torej za sorodna pojma v različnih teoretičnih modelih.

5 Takšna razvrstitev bi lahko implicirala, da se v spoznavni zvrsti, npr. v akademskem diskurzu, ne moreta uresničevati tudi zavezovalna in povezovalno-izrazna funkcija.

uresničujejo različne funkcije, besedilne zvrsti in vrste ter uporabljajo različna jezikovna sredstva. Zato funkcijska zvrstnost po njenem mnenju ne more v celoti zajeti kompleksnosti področnega skupinjenja besedil (Mikolič 2009: 260–263).

Razvoj od klasičnega strukturalističnega pojmovanja funkcije prek njene Skubičeve pragmatične opredelitve do področne besedilne zvrstnosti po Mikoličevi kaže postopno preusmerjanje pozornosti: od členjenja knjižnega jezika in njegovih sredstev k besedilom, diskurzivnim skupnostim in družbenim dejavnostim, znotraj katerih besedila nastajajo. Ugotovitev Vesne Mikolič (2009: 260–263), da področje usmerja oblikovanje besedilnih zvrsti in vrst ter izbiro jezikovnih sredstev, je zato neposredno izhodišče za prehod h komunikacijskemu področju.

2.4 Razmerje med funkcijskimi zvrstmi in komunikacijskim področjem

Komunikacijsko področje oz. družbeni sistem Gansel in Jürgens (2007: 70) opredelita kot družbeno področje, za katero so značilne posebne norme dejanj in vrednotenja, oz. kot položajno in družbeno opredeljen sklop besedilnih vrst. Seznam komunikacijskih področij (v nadaljevanju KP) ni zaprt, npr. Gansel in Jürgens navajata vzgojo in izobraževanje; množične medije; gospodarstvo; pravo; religijo; znanost; politiko in umetnost; Adamzik (2019) dodaja še vsakdanjo komunikacijo, upravo, medicino in zdravstvo, šport ter vojaški sistem, poleg gospodarstva se kot samostojno KP pojavlja še tehnika, KP religija je razširjena v religija in cerkev, pravo v pravo in pravosodje, umetnost v književnost in umetnost ali kultura in umetnost, KP vzgoja in izobraževanje ter KP znanost sta povezani v enotno KP šola, univerza in znanost, omenjena avtorica kot KP navaja še KP zabavna industrija.

KP oz. družbeni sistem ni določen samo s tem, čemu jezik služi ali katere jezikovne prvine se v besedilih pogosto pojavljajo. Opredeljujejo ga družbene dejavnosti, udeleženske vloge, pričakovani načini ravnanja udeležencev komunikacijskega dogodka, ustaljene družbene prakse, norme vrednotenja in značilne komunikacijske naloge. Besedilne vrste se znotraj KP oblikujejo kot konvencionalizirani načini opravljanja ponavljajočih se komunikacijskih nalog. Razmerje med KP in besedilno vrsto zato ni razmerje med splošnim jezikovnim stilom in njegovo konkretno uresničitvijo. KP predstavlja fizični svet skozi družbeno-kulturni kontekst oz. situacijski kontekst, v katerem nastane besedilna vrsta, deluje in se s ponavljanjem ohranja, sooblikuje KP ali pa se glede na njegove potrebe spreminja. KP znanost se tako ne vzpostavlja neodvisno od zanj tipičnih besedilnih vrst, saj ga te (recimo znanstveni članek, recenzija znanstvene monografije, strokovno mnenje o ustreznosti doktorske disertacije) konstituirajo.

Ker se KP povezujejo, npr. politik svojo nalogo uresničuje tudi z nastopanjem v medijih, meje med posameznimi KP niso ostre, posledično določena besedilna vrsta lahko povezuje dejavnosti, udeležence in komunikacijske naloge različnih KP. Izvirni znanstveni članek je prototipična besedilna vrsta znanstvenega področja, poljudnoznanstveni članek pa povezuje znanost in množične medije.

2.5 Besedilna vrsta oziroma žanr

Besedilna vrsta je besedilna skupina, ki se je oblikovala, kot rečeno, ob ponavljanju primerljivih komunikacijskih nalog, uresničenih skozi vplivanjske besedilne funkcije, v določeni družbeni in jezikovni skupnosti na določenem KP. Besedila iste besedilne vrste povezujejo prototipične jezikovne in nejezikovne prvine,[6] zato jih ni mogoče določiti samo po eni prvini, npr. glede na vplivanjsko besedilno funkcijo, kot je recimo prošnja. Nastajajo kot rezultati konvencionalnih jezikovno-komunikacijskih dejanj znotraj KP.

Termina *besedilna vrsta* in *žanr* je mogoče uporabljati kot sopomenski ustreznici, ki pa izhajata iz različnih znanstvenih tradicij. Žanr se od antike obravnava predvsem v literarni vedi, folkloristiki in retoriki, pozneje tudi v filmskih študijah, v jezikoslovju pa se je uveljavil razmeroma pozno.

Bahtin (1986: 78–79, povzeto po Ayaß 2023: 2) žanra ne omeji na literarna besedila, ampak ga poveže z vsakdanjo in institucionalno komunikacijo ter tako termin žanr vpelje na področje jezikoslovja, a ne le z vidika proučevanja jezikovnih fenomenov, ampak hkrati tudi z vidika proučevanja procesov družbenega in kulturnega utrjevanja komunikacijskih rešitev za ponavljajoče se komunikacijske probleme in z vidika védenja, ki članom skupnosti omogoča oporo pri uspešnem medsebojnem komuniciranju ter prepoznavanje komunikacijskih namer, saj govorci žanre usvajajo z rabo in na osnovi tega že med sprejemanjem predvidevajo nadaljnji potek, obseg in zgradbo govora. Na to izhodišče se navezuje analiza komunikacijskih žanrov, ki je metodološko oprta na konverzacijsko analizo (Ayaß 2023: 2–4).

Po etnografiji sporočanja pa je žanr ena od sestavin Hymesove mreže SPEAKING, analitično ga je treba ločiti od govornega dogodka. Govorni dogodek je dejavnost ali sklop dejavnosti, ki jih neposredno urejajo pravila oziroma norme jezikovne rabe, in je umeščen v širši komunikacijski položaj (Hymes 1972; Krajnc Ivič 2009: 79–81) znotraj komunikacijskega področja. Žanr lahko prototipično sovpada z določeno vrsto govornega dogodka, vendar po Hymesu pojava nista v celoti prekrivna: v posameznem govornem dogodku se lahko za določen učinek uporabijo tudi prvine

6 Izraz nejezikovna prvina ne pomeni le drugih, to je nejezikovnih kodov, s katerimi tvorimo besedilo, ampak tudi prvine konteksta, ki ga sooblikujejo glede na prvine določene besedilne vrste.

žanra, ki zanj sicer niso običajne. Tako se lahko značilnosti pridige pojavijo zunaj cerkvenega obreda kot humorno posnemanje pridige (Hymes 1972: 65).

V sistemsko-funkcijskem jezikoslovju sta register in žanr dve ravni povezovanja besedila s kontekstom. Žanr je registru nadrejena kontekstna raven: register zajema področje, ton in način, žanr pa te situacijsko pogojene izbire povezuje z družbenimi procesi (Martin 2001: 46–47). Martin in Rose (2007: 8) žanr opredeljujeta kot stopenjsko organiziran, ciljno usmerjen družbeni proces, ker se uresničuje v sodelovanju z drugimi in ker tvorec z njim v več korakih oz. stopnjah dosega določen cilj. Register in žanr torej nista sopomenska, saj register opisuje situacijsko pogojene pomenske in jezikovne izbire, žanr pa njihovo povezovanje v družbeno prepoznaven in k določenemu cilju usmerjen proces.

Znotraj uporabnega jezikoslovja se termin *žanr* nanaša na govorjeni in pisni diskurz. Swales (2001: vii, 1–8) navaja, da je diskurz družbeno umeščen in usmerjen k doseganju retoričnih ciljev, žanrska analiza zato ne obravnava le jezikovne oblike, ampak tudi konvencije skupnosti, ki usmerjajo tvorjenje, sprejemanje in razumevanje besedil (Swales 2001: 4–5). Njen temeljni cilj zato ni izdelava zaprte klasifikacije žanrov, temveč pojasnjevanje jezikovne rabe v družbeno prepoznavnih komunikacijskih dejavnostih.

Če sledimo nemškemu besediloslovju, ki je vpeljalo pojem KP, meje besedilnih vrst niso ostre. Konkretno besedilo je bolj ali manj prototipična uresničitev določene besedilne vrste in lahko povezuje prvine več besedilnih vrst ali sodeluje pri nastanku nove različice. Besedilna vrsta usmerja tvorjenje in razumevanje konkretnega besedila, posamezne uresničitve besedilne vrste pa skupnostno védenje o njej potrjujejo, širijo ali spreminjajo. Adamzik (2019: 33–34) zato opozarja, da ni upravičeno vnaprej predpostaviti, da vsako besedilo uresničuje samo eno besedilno vrsto. Hibridnost besedila tako ni napaka v klasifikaciji, temveč lastnost gradiva, ki naj bi jo opis upošteval.

Slika: Primer besedila, ki lahko sodi v več besedilnih skupin, vir: Slovenščina na dlani <https://www.slo-na-dlani.si/berta/187>

Besedilo (gl. sliko) lahko razumemo kot vabilo, ki bodoče študente vabi na informativne dneve, kot oglaševalsko besedilo, ki oglašuje študijske programe, ali kot obvestilo, da tudi na omenjeni fakulteti potekajo informativni dnevi. Vse tri opredelitve so mogoče in so povezane z večfunkcijskostjo besedila ter prepletanjem prvin več besedilnih skupin. Odločilno vlogo pri dokončni strokovni opredelitvi besedilne vrste bi lahko imel neposredni kontekst: besedilo je nastalo na pobudo fakultete in ob pomoči oglaševalske agencije. A tudi ta sklep je lahko napačen. Za laičnega uporabnika tako natančno ločevanje za samo razumevanje besedila ni nujno, razvija pa védenje o delovanju, normah članov diskurzne skupnosti.

2.6 Besedilni tip

Besedilni tip je besedilna skupina, oblikovana na podlagi izbranega jezikovnega merila. Merilo je lahko slog, prenosnik, vplivanjska besedilna funkcija ali besedilni prototip. Tako govorimo o govorjenih in pisnih, pozivnih, ironičnih, pripovednih ali argumentativnih besedilih. Besedilni tip ni vezan na opravljanje določene komunikacijske naloge na določenem KP, ampak njegove prvine prečijo različne besedilne vrste, oz. besedilni tipi so vir za tvorjenje besedilnih vrst.

Razlika je razvidna iz primerjave argumentativnega besedila in komentarja. Argumentativno besedilo je besedilni tip glede na slogovni postopek oz. besedilni prototip; komentar pa besedilna vrsta, ki ima prepoznavne vplivanjske besedilne funkcije (pozivno, vrednotenjsko in informativno) in se običajno tvori skladno z argumentacijskim besedilnim prototipom, vezan pa je na KP množični mediji. Argumentiranje pa se uresničuje tudi v drugih besedilnih vrstah. Besedilnega tipa zato ni mogoče uvrstiti v hierarhijo besedilnih vrst kot njeno nadrejeno ali podrejeno stopnjo (Gansel in Jürgens 2007: 68–70; Krajnc Ivič 2020a: 62–66).

Posamezno besedilo določene besedilne vrste je mogoče opisati z več besedilnimi tipi hkrati: je govorjeno, povezovalno-izrazno, ironično in pripovedno, saj se oznake nanašajo na prenosnik, vplivanjsko besedilno funkcijo, slog in besedilni prototip. To ne pomeni, da je uvrščeno v več medsebojno izključujočih se tipov iste klasifikacije, ampak da so bila uporabljena različna merila, od katerih vsako uvršča določeno besedilo v te štiri različne besedilne tipe.

2.6.1 Besedilni prototip

Besedilni prototip (nem. *Vertextungsmuster*) se nanaša na eno od besedilnih suprastruktur, označuje namreč način besedilnega oblikovanja in razvijanja teme, npr. opisovanje, pripovedovanje, razlaganje in argumentiranje (Heinemann 2000b: 356–368; Krajnc Ivič 2020a: 64–65). V izobraževalnem sistemu in širše

se zanj uporabljajo še termini *slogovni postopek* ali *slogovni ubeseditveni način*, *tematski razvoj* ali *ubeseditveni način*, ki pa so se izkazali kot manj primerni. Prvi termin v ospredje postavlja slog, zato je pomensko širši in lahko pomeni katero koli nenevtralno jezikovno izbiro, ki vpliva na razumevanje smisla konkretnega besedila, tudi npr. rabo metafore. Termin *tematski razvoj* je pojmovno vezan na členitev po aktualnosti in na status informacije v besedilu kot znane ali nove. Tretji termin, *ubeseditveni način*, poudarja leksiko in njeno rabo v besedilu, zato je pomensko splošnejši, saj ne pomeni nujno prepletanja in soodvisnosti med propozicijami, ilokucijami in kohezivno-konektorskimi sredstvi v besedilu. Kot že omenjeno, besedilni prototip ne določa besedilne vrste, saj se pripovedovanje lahko pojavi v intervjuju, romanu, reportaži, sodnem zaslišanju ali pogovoru med družinskimi člani, v razgovoru z duhovnikom idr. Poimenovanja, kot sta opis osebe in pripoved o doživetju, zato lahko označujejo besedilni prototip in vsebino ali po njem oblikovani besedilni tip, ne nujno besedilne vrste.

Tudi besedilni prototipi se v konkretnem besedilu navadno povezujejo. Znanstveni članek lahko opisuje gradivo, razlaga pojme in argumentira sklepe; reportaža pripoveduje o dogodku ter opisuje kraj in udeležence.[7] Eden od načinov je lahko glede na komunikacijsko nalogo prevladujoč, drugi pa se uresničujejo v posameznih delih. Zato pripovednega, opisnega, razlagalnega ali argumentativnega besedila ni ustrezno samodejno enačiti z eno besedilno vrsto.

2.7 Besedilni vzorec

Od besedilne vrste je treba razlikovati besedilni vzorec, nem. *Textmuster*. Ta označuje mentalno oziroma kognitivno shemo, ki jo jezikovni uporabnik pridobi z izkušnjami in učenjem ter se po njej ravna pri tvorjenju in razumevanju besedila določene besedilne vrste. Besedilni vzorec zato ni dodatna besedilna skupina in tudi ne poimenovanje za konkretno zgradbo posameznega besedila.[8]

Besedilni vzorec vključuje védenje o tem, čemu je besedilo določene besedilne vrste namenjeno, v katerem kontekstu oz. KP nastaja, kdo je torej tvorec in komu je besedilo namenjeno, katere vsebine navadno vključuje, kako je členjeno ter katere jezikovne in slogovne prvine so zanj pričakovane. Jezikovni uporabnik ima npr. bolj ali manj izoblikovan besedilni vzorec[9] prošnje za izvolitev v naziv,

7 Opisna zgradba je sicer ena od štirih zgradbenih sestavin pripovedovanja.

8 Toporišič (1993: 10) uporabi izraz zgradbeni vzorec, a ga ne pojasni natančno. Lahko sklepamo, da se nanaša na zgradbo v smislu razporeditve besedilnih enot znotraj besedila (npr. izrek prošnje znotraj celotne prošnje), ali pa na jezikovna sredstva, s katerimi je (ne)izrecno izražena vplivanjska besedilna funkcija (npr. prosim za …, ali lahko …), lahko tudi na druga jezikovna sredstva, tipična za določeno besedilno skupino, ali morda celo kohezivno-konektorsko in koherentno zgradbo besedila.

9 Poimenovanja in opredelitve struktur, povezanih z znanjem o besedilih in besedilnih vrstah, niso enotne, pa tudi

znanstvenega članka, vremenske napovedi ali kuharskega recepta. Pri tvorjenju konkretnega besedila tega vzorca ne uresničuje nujno nespremenjenega, ampak ga po potrebi prilagodi cilju, nameri, naslovniku in drugim prvinam konteksta.

Heinemann (2000a: 507–523) besedilnovrstno védenje razume kot del védenja, ki ga jezikovni uporabnik pridobiva v procesu socializacije. Besedilni vzorec tako povezuje skupnostno védenje o besedilni vrsti s tvorjenjem in razumevanjem posameznega besedila. Tudi Adamzik (2019: 36–37) ugotavlja, da se zlasti v raziskovanju pisanja izraz *Textmuster* uporablja za kognitivne sheme, po katerih se tvorci ravnajo pri pisanju nekega besedila.

Razmerje med besedilno vrsto, besedilnim vzorcem in konkretnim besedilom je mogoče povzeti tako: besedilna vrsta je družbeno prepoznavna besedilna skupina, besedilni vzorec je v védenju jezikovnih uporabnikov shranjena predstava o njenih prototipičnih jezikovnih in nejezikovnih prvinah ter kontekstu tvorjenja, konkretno besedilo pa je enkratna uresničitev, nastala ob upoštevanju besedilnega vzorca in njegovem prilagajanju konkretnemu kontekstu. Posamezna besedila obenem utrjujejo ali postopoma spreminjajo skupnostni besedilni vzorec, saj je ta kognitivna shema dinamična.

2.8 Razmerja med obravnavanimi pojmi

Besedilna skupina, besedilna vrsta, besedilni tip, besedilni vzorec in besedilni prototip ne označujejo različnih stopenj iste hierarhije. Hierarhična razmerja je mogoče vzpostaviti le znotraj posamezne sistematizacije besedilnih skupin. Gansel in Jürgens (2007: 70–72) po analogiji z biološko sistematiko razlikujeta besedilni razred, besedilni red, besedilno družino, besedilno vrsto in različico besedilne vrste. Model razlikuje stopnje abstraktnosti znotraj sistematizacije besedilnih vrst, vendar hierarhični položaj posamezne besedilne skupine ni nespremenljiv, temveč je odvisen od namena in meril razvrščanja. Ker se besedila z rabo spreminjajo in ker lahko povezujejo več komunikacijskih področij, vplivanjskih besedilnih funkcij in besedilnih prototipov, model ni splošno sprejeta taksonomija (Adamzik 2019: 29–30 , 32–34). Razmerja med pojmi, obravnavanimi v tem prispevku, vključno s funkcijsko zvrstjo in komunikacijskim področjem, povzema tabela.

navedeni pojmi se pomensko ne prekrivajo povsem. Za različne vrste in načine organizacije znanja se uporabljajo izrazi okvir, shema, načrt, scenarij in vzorec (prim. Beaugrande, Dressler 1992; Attardo 2001: 2–3; Heinemann 2000a: 516–517). Swales (2001: 58) govori o shematični zgradbi žanra in zgradbi retoričnih korakov, Bhatia (1993: 19–22, 32) pa o kognitivnem strukturiranju oziroma kognitivni zgradbi žanra. Besedilne vrste so opredeljene tudi kot konvencionalno veljavni vzorci kompleksnih jezikovnih dejanj, ki usmerjajo tvorjenje in razumevanje besedil (Gansel 2011: 33). Ker se za kognitivno shemo, po kateri se tvorci ravnajo pri tvorjenju besedil, uporablja poimenovanje besedilni vzorec (Heinemann 2000a: 516–517; Adamzik 2019: 36), mu sledimo tudi v tem prispevku.

Termin	Kaj poimenuje	Osrednja podlaga
besedilna skupina	katerikoli nabor besedil s skupnimi prvinami	merilo po namenu skupinjenja
besedilna vrsta oz. žanr	družbeno prepoznavno in konvencionalizirano besedilno skupino	povezava vplivanjske besedilne funkcije, tematike, KP, prototipičnih jezikovnih in nejezikovnih prvin
besedilni vzorec	mentalno oz. kognitivno shemo o besedilni vrsti	skupnostno védenje o tvorjenju in razumevanju besedilne vrste
besedilni tip	besedilno skupino po izbranem jezikovnem merilu	slog, prenosnik, vplivanjska besedilna funkcija ali besedilni prototip
besedilni prototip	način besedilnega oblikovanja oz. razvijanja teme	pripovedovanje, opisovanje, razlaganje, argumentiranje
funkcijska zvrst	členjenje jezika glede na funkcijsko pogojeno rabo	funkcija knjižnega jezika in z njo povezana izbira jezikovnih sredstev
komunikacijsko področje	družbeni sistem z značilnimi dejavnostmi, normami, udeleženskimi vlogami in besedilnimi vrstami	družbena dejavnost, komunikacijska naloga in norme ravnanja

Tabela: Pregled terminov in njihovih pojmovanj

Termina *funkcijska zvrst* in *komunikacijsko področje* ne poimenujeta besedilnih skupin: prvi poimenuje funkcijsko pogojeno jezikovno rabo, drugi pa družbeni okvir, v katerem poteka jezikovnokomunikacijska interakcija. Veljavni učni načrt za slovenščino ne uporablja vseh v tabeli navedenih terminov. Izrecno omenja le *besedilno vrsto* in *besedilno skupino* ter neterminološko zvezo *vrste besedil* (Učni načrt 2025: 17, 63). Zato ne gre za izbiro enega samega pravilnega poimenovanja, temveč za razločevanje, kaj posamezni termin poimenuje in na kateri ravni opisa ga uporabljamo. Kadar termin poimenuje besedilno skupino, je treba navesti tudi merilo, po katerem je bila ta oblikovana.

3 Sklep

Obravnavani pojmi ne označujejo različnih stopenj iste klasifikacije. Besedilna skupina je krovno poimenovanje za besedila z eno ali več skupnimi prvinami. Besedilna vrsta oz. žanr je družbeno konvencionalizirana in prepoznavna besedilna skupina, povezana s ponavljajočo se vplivanjsko besedilno funkcijo na določenem KP, torej z reševanjem ustaljenega komunikacijskega problema, in z drugimi skupnimi jezikovnimi in nejezikovnimi prvinami, besedilni tip pa se oblikuje po izbranem jezikovnem merilu. Besedilni vzorec je skupnostno pridobljena védenjska shema o besedilni vrsti, besedilni prototip pa način oblikovanja in razvijanja teme, torej besedilna suprastruktura.

Razmerja med obravnavanimi pojmi sodijo predvsem v strokovno znanje učitelja, saj mu omogočajo, da učencem ne predstavlja skupin, oblikovanih po različnih

merilih, kot členov iste klasifikacije. Na osnovnošolski ravni zadostuje, da učenec kot krovno poimenovanje pozna termin *besedilna skupina*, ob konkretnih besedilih pa ugotavlja, po katerih skupnih značilnostih jih je mogoče povezovati. Z različnimi pojmovanji besedilnih skupin ter razmerji med besedilno vrsto, besedilnim tipom in besedilnim prototipom bi ga bilo mogoče seznaniti v zadnjih letnikih srednje šole. Poznavanje teh pojmov prispeva k bralni pismenosti, če učenca ozavešča o različnih merilih skupinjenja ter ga usmerja k primerjanju, razčlenjevanju in kritičnemu vrednotenju besedil. To pojmovno ozaveščanje se pri pouku uresničuje predvsem ob razčlenjevanju konkretnih besedil, ko učenec ne išče le podatkov, temveč prepoznava okoliščine nastanka, tvorčevo namero, udeleženske vloge, zgradbo in jezikovne izbire ter jih povezuje s svojim védenjem (Krajnc Ivič 2020b: 189–210).

Primerjanje različnih uresničitev iste besedilne vrste pokaže, katere njene prvine se ohranjajo in katere se prilagajajo okoliščinam, primerjanje različnih besedilnih vrst z istim besedilnim prototipom pa preprečuje enačenje pripovedovanja, opisovanja ali argumentiranja z besedilno vrsto. Tako zasnovano delo učencu omogoča, da znanje uporabi tudi pri neznanih, manj prototipičnih in hibridnih besedilih ter presoja, kako besedilo v danem kontekstu z izbiro jezikovnih in nejezikovnih prvin dosega svoj namen. Pojmovna pojasnila so zato sredstvo za razčlenjevanje in kritično razumevanje besedil, ne cilj pouka samo po sebi.

Viri in literatura

Adamzik, Kirsten, 2019: Textsorten und ihre Beschreibung. Nina Janich (ur.): *Textlinguistik. 15 Einführungen und eine Diskussion*. Tübingen: Narr Francke Attempto. 1–41. Sprejeta rokopisna različica dostopna na <https://archive-ouverte.unige.ch/unige:113921>.

Attardo, Salvatore, 2001: *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. (Humor Research 6.) Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Ayaß, Ruth, 2023: Conversation Analysis and genre theory. *Frontiers in Sociology* 8. 1–11. <https://doi.org/10.3389/fsoc.2023.1258672>.

Bhatia, Vijay Kumar, 1993: *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. London, New York: Longman.

de Beaugrande, Robert-Alain, Dressler, Wolfgang Ulrich, 1992: *Uvod v besediloslovje*. Prev. Aleksandra Derganc, Tjaša Miklič. Ljubljana: Park.

Dukič, Davorin, 2010: Razvoj koncepta funkcijske zvrstnosti v slovenskem jezikoslovju. *Slavistična revija* 58/3. 311–334.

Gansel, Christina, 2011: *Textsortenlinguistik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Gansel, Christina, Jürgens, Frank, 2007: *Textlinguistik und Textgrammatik: Eine Einführung.* Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Haramija, Dragica (ur.), 2020: *Gradniki bralne pismenosti: teoretična izhodišča.* Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, Pedagoška fakulteta; Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. <https://doi.org/10.18690/978-961-286-403-3>.

Heinemann, Wolfgang, 2000a: Textsorte – Textmuster – Texttyp. Klaus Brinker idr. (ur.): *Text- und Gesprächslinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 507–523.

Heinemann, Wolfgang, 2000b: Vertextungsmuster Deskription. Klaus Brinker idr. (ur.): *Text- und Gesprächslinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 356–369. <https://doi.org/10.1515/9783110194067-038>.

Hymes, Dell, 1972: Models of the Interaction of Language and Social Life. John J. Gumperz, Dell Hymes (ur.): *Directions in Sociolinguistics*: *The Ethnography of Communication*. New York: Holt, Rinehart and Winston. 35–71.

Krajnc Ivič, Mira, 2009: *Razgovor kot vrsta komunikacijskega stika*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

Krajnc Ivič, Mira, 2020a: Obravnava besedil: merila za razlikovanje med besedilno vrsto in besedilnim tipom. *Slavistična revija* 68/1. 55–71.

Krajnc Ivič, Mira, 2020b: 7. gradnik: Razumevanje besedil. Dragica Haramija (ur.): *Gradniki bralne pismenosti: teoretična izhodišča*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 189–210. <https://press.um.si/index.php/ump/sl/catalog/book/515>.

Martin, James Robert, 2001: Cohesion and texture. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen in Heidi E. Hamilton (ur.): *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers. 35–53. <https://doi.org/10.1002/9780470753460.ch3>.

Martin, James Robert, Rose, David, 2007: *Working with Discourse: meaning beyond the clause*. 2. izdaja. London: Continuum.

Mazur, Jan, 2000: Textlinguistik im slawischen Sprachraum. Klaus Brinker idr. (ur.): *Text- und Gesprächslinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 153–163.

Mikolič, Vesna, 2007: Modifikacija podstave in argumentacijska struktura besedilnih vrst. *Slavistična revija* 55/1–2. 341–355.

Mikolič, Vesna, 2009: Specializirani jezikovni korpusi in funkcijska zvrstnost. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Obdobja 28. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 257–263.

Skubic, Andrej E., 1994/95: Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. *Jezik in slovstvo* 40/5. 155–168.

Skubic, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

Swales, John M., 2001: *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. 8. ponatis. Cambridge: Cambridge University Press.

Toporišič, Jože, 1993: Pojmovanja in izrazje slovenskega besediloslovja (v priročnikih za / srednje/ šole). *XXIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*: *zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 5–14.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. 4. izdaja. Maribor: Obzorja.

Učni načrt, 2025: *Slovenščina: učni načrt: osnovna šola*. Ljubljana: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, Zavod RS za šolstvo. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/Ucni-nacrti/2025/UN_OS/Ucni_nacrt_slovenscina_2025.pdf>.

Žagar, France, 1993: Šolske besedilne vrste. *XXIX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 85–96.

Jerca Vogel
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
jerica.vogel@ff.uni-lj.si

Digitalna zmožnost in digitalno branje pri pouku slovenščine kot prvega jezika

Prispevek izhaja iz sodobnih opredelitev digitalne kompetence in njenega pomena pri izobraževanju. Analizira, kako je digitalna zmožnost skozi vsa tri temeljna področja – jezikovne tehnologije, informacijsko in sporazumevalno zmožnost – vključena v učni načrt za slovenščino v gimnazijah iz leta 2025 (UN), ter se usmeri v digitalno sporazumevanje oz. branje, ki je v UN opredeljeno le splošno. Pri tem opredeljuje kritično branje kot temeljno strategijo digitalnega branja ter hkrati opozarja na posebnosti bralnega procesa zaradi drugačnega medija.

1 Uvod

V didaktiki prvega jezika je zaradi družbenih sprememb, novih strokovnih spoznanj in sporazumevalnih izzivov, s katerimi se srečujeta tako družba kot posameznik, v zadnjem desetletju eden osrednjih pojmov digitalno sporazumevanje oziroma digitalna sporazumevalna zmožnost (Ilomäki idr. 2011: 2). Čeprav politične opredelitve, ki izhajajo iz tržno usmerjenih pogledov, govorijo predvsem o spretnostih, potrebnih za učinkovitejše pridobivanje, analizo in uporabo podatkov pri reševanju nalog in problemov, sodobne opredelitve kažejo, da je digitalna zmožnost kompleksna, saj poleg spretnosti in znanja zajema tudi družbene in čustvene vidike, povezane z uporabo in razumevanjem digitalnih tehnologij (Ilomäki idr. 2011: 2). Hkrati pa presega posamezne stroke, kar je razvidno tudi iz izhodišč za oblikovanje novih učnih načrtov.

Pri vključevanju digitalne zmožnosti v učne načrte so se avtorji naslanjali na *Evropski okvir digitalnih kompetenc* (DigComp 2025: 16–17). Zaradi operativizacije je razdeljena na posamezna področja oz. kompetence. To so:

- informacijska in podatkovna pismenost, ki se nanaša na brskanje, iskanje, filtriranje, vrednotenje in upravljanje podatkov, informacij in digitalnih vsebin;
- komunikacija in sodelovanje, ki vključujeta interakcijo, deljenje, državljansko udejstvovanje, sodelovanje z uporabo digitalnih tehnologij, spletni bonton in upravljanje digitalne identitete;

- varnost, ki zajema varovanje naprav, osebnih podatkov in zasebnosti, zdravja in dobrobiti, okolja;
- reševanje problemov, kar vključuje reševanje tehničnih težav, prepoznavanje potreb in opredelitev tehnoloških odzivov, ustvarjalno uporabo digitalne tehnologije in prepoznavanje vrzeli v digitalnih kompetencah. (Bregač idr. 2025: 121–122)

Digitalna zmožnost je torej kompleksna večrazsežnostna zmožnost, ki sega na različna področja in ki jo je mogoče razvijati le tako, da jo neposredno in posredno vključujemo v vse šolske predmete in dejavnosti. Z vidika pouka slovenščine to pomeni, da se srečevanju z digitalnimi tehnologijami in sporazumevanjem v digitalnem svetu ne moremo izogniti – a da nam kot učiteljem hkrati ni treba usvojiti in razvijati vseh posameznih sestavin, od oblikovanja spletnih strani do programiranja in obdelave svežnjev podatkov.

2 Digitalna zmožnost pri pouku slovenščine kot prvega jezika

Ko se sprašujemo, kaj in kako načrtno vključevati v pouk slovenščine kot prvega jezika, se je morda najbolje nasloniti na dogajanje v strokovnem prostoru. Tudi v njem se namreč zaradi splošnosti in kompleksnosti digitalne zmožnosti raziskave praviloma osredotočajo na njene posamezne vidike. Ko govorimo o jeziku in jezikovnem sporazumevanju, se ta pojem udejanja predvsem v treh temah:

- jezikovnih tehnologijah,
- pridobivanju, razumevanju, vrednotenju podatkov, s katerimi se srečujemo prek digitalnih tehnologij;
- ter sodelovanju v kompleksnih digitalnih sporazumevalnih dogodkih, ki se bistveno razlikujejo od nedigitalnih.

2.1 Digitalna zmožnost v učnem načrtu za slovenščino v gimnazijah 2025

Učnih ciljev, povezanih z digitalno zmožnostjo, je v učnem načrtu za slovenščino v gimnazijah iz leta 2025 veliko. V sklopu književnega pouka se – ker so izhodišče literarna besedila, ki so bila zapisana v tradicionalnem mediju in jih je zato ustrezno v tem mediju tudi brati – pojavljajo predvsem v povezavi z iskanjem in analiziranjem podatkov oziroma vsebin o posameznih obdobjih, avtorjih, književnih delih (prim. Bele 2026: 34).

> Dijak v pisnih in elektronskih virih raziskuje zgodovinske, družbene in kulturne okoliščine obravnavane literature, pri tem izboljšuje osebne strategije iskanja podatkov, analizira, primerja in kritično vrednoti verodostojnost in zanesljivost podatkov, informacij in digitalnih vsebin ter ugotovljeno predstavi (Bregač idr. 2025: 53).

V učni načrt, ki se navezuje na jezikovni del pouka, je zaradi drugačnih izhodišč vključenih več ciljev, standardov in vsebin, povezanih z digitalno zmožnostjo. Celostno se vključuje v poseben tematski sklop *Slovenščina v digitalni dobi*, s posameznimi elementi pa neposredno tudi v druge tematske sklope. Avtorji jo opredeljujejo kot »biti sposoben razumeti medije, poiskati informacije, se kritično odločati o najdenih informacijah ter komunicirati z drugimi z uporabo različnih digitalnih orodij in aplikacij« (Ahačič idr. 2024: 14), temeljni cilj sklopa *Slovenščina v digitalni dobi* pa je v skladu s to opredelitvijo zapisan kot:

> Dijak v okviru teme Slovenščina v digitalni dobi, ki je zasnovana odprto in omogoča sodoben pouk (tudi ob morebitnih nepredvidenih novih jezikovnih tehnologijah ipd.), pridobi znanje, ki je potrebno za soočenje z jezikom in z drugimi jeziki v digitalni dobi. Pri tem se vsebinsko neposredno navezuje in povezuje z več skupnimi cilji, kot so razvoj digitalnih kompetenc, komunikacija in sodelovanje v digitalnem okolju.

Posebej je dodano pojasnilo, da naj ima učenec »možnost samostojnega dela, ki naj temelji na kritičnem razmišljanju, snov pa naj se obravnava tudi v obliki medpredmetnega povezovanja in kratkih pojasnil/izzivov ob obravnavi drugih tem«.

V nadaljevanju so v okviru podtem *Oblikovanje in razvijanje zavesti o slovenščini v digitalni dobi* ter *Jezikovne tehnologije, orodja, viri in priročniki* konkretno vključene spretnosti in znanje, povezani z rabo jezikovnih tehnologij, orodij in virov, ter mnenja in stališča, ki oblikujejo zavest o pomenu izbire slovenščine pri njihovi rabi (Bregač idr. 2025: 38 –40). Le prva cilja v razdelku *Oblikovanje in razvijanje zavesti o slovenščini v digitalni dobi* sta splošnejša in povezana z razvijanjem digitalnega branja in kritične sporazumevalne zmožnosti:

- Dijak spoznava razlike med običajnim (tj. linearnim, klasičnim) in digitalnim branjem;
- digitalno tehnologijo uporablja pri razvijanju kritične sporazumevalne zmožnosti s sprejemanjem digitalnih besedil, kot podporo kritičnemu mišljenju in razvijanju ustvarjalnosti, za iskanje, zbiranje, izmenjavo in obdelavo podatkov ter za (kritični) odziv na sprejeto besedilo (Bregač idr. 2025: 39).

Splošnejši zapis v UN je razumljiv, saj gre po eni strani za kompleksna pojma, ki se tesno povezujeta s tematskim sklopom o sporazumevanju in besedilih in ki ju je po drugi strani mogoče razvijati le celostno, ob razmisleku o besedilnih uresničitvah v konkretni digitalni sporazumevalni situaciji, česar učni načrt s svojo zasnovo in vlogo ne more opredeljevati.

Prav zato se bomo v nadaljnji razpravi usmerili v razumevanje digitalnega (in) kritičnega sporazumevanja in še posebej branja. Ob tem nas bodo zanimale posebnosti kritičnega branja v primerjavi z nekritičnim, digitalnega v primerjavi z nedigitalnim in vloga kritičnega branja v digitalnem sporazumevanju.

3 Kritično (in) digitalno branje

Izhodiščni spodbudi za razmislek o povezanosti med kritičnim in digitalnim branjem sta bili dve. Prva so ugotovitve strokovnjakov, ki se ukvarjajo z digitalnim branjem, da tudi pri digitalnem sporazumevanju jedro komunikacije ostaja pisno besedilo (Merchant 2007: 121), temeljno načelo pa mora biti kritičnost. Po Leuju idr. (2004: 14–15) namreč kritičnost omogoča, da internet in druga IKT-orodja uporabljamo za prepoznavanje pomembnih vprašanj, iskanje informacij, njihovo kritično vrednotenje in sintezo ter s tem za odgovarjanje na zastavljena vprašanja. Hkrati mladim ponuja orodja za razumevanje, interpretacijo in raziskovanje konstruirane narave popularne kulture (prim. Hague, Williamson 2009).

Druga spodbuda so rezultati raziskav PISA, saj zadnji dve raziskavi, v katerih se je preverjanje premaknilo v digitalni in spletni svet ter se je hkrati povečal delež nalog, ki zahtevajo kritično razumevanje, kažeta upad rezultatov ne le pri slovenskih dijakih, temveč tudi v državah, kjer tega morda ne bi pričakovali, saj kritičnost in elemente digitalne zmožnosti analitično vključujejo v več sestavin učnega načrta. Rezultati ostajajo relativno nespremenjeni v državah, kjer sporazumevalno zmožnost razvijajo sintetično, s sočasno usmerjenostjo v vsebino, besedilo, jezik in kontekst, ter kjer se kritično branje digitalnih besedil razvija vzporedno z branjem besedil drugih vrst.

3.1 Lastnosti, po katerih se kritično branje bistveno razlikuje od funkcionalnega (nekritičnega)

Branje je kompleksna dejavnost, v kateri potekajo številni procesi, ki se prepletajo in vplivajo drug na drugega (Pečjak 1999: 11–22), a se v različnih kontekstih hkrati pomembno razlikujejo. Zato jo moramo, če jo želimo sistematično razvijati, razvrščati po različnih kriterijih. Z vidika pouka prvega jezika najpogosteje upoštevamo dve merili: glede na prevladujočo funkcijo besedila govorimo predvsem o informativnem/predstavitvenem in medosebnem (tudi prepričevalnem) sporazumevanju; z vidika bralnih strategij oz. bralčevega pristopa k besedilu pa ločujemo funkcionalno (tudi nekritično) in kritično branje.

V šolskem prostoru in razpravah o bralnih strategijah je bilo v 20. stoletju v ospredju t. i. branje za učenje. To je branje, ob katerem smo pozorni na informacije, prepoznavanje najpomembnejših in povzemanje besedila, pa tudi njihovo pomnjenje, povezovanje v nove celote in uporabo pri reševanju nalog. Pri tem je avtor kot nosilec znanja razumljen kot avtoriteta, kar pomeni, da se bralec ne sprašuje o resničnosti tega, kar je zapisano. Podobna orientacija do besedila in avtorja se je dolgo uveljavljala tudi ob besedilih, ki niso strokovna in ki poleg predstavitvene

vloge uresničujejo prepričevalno ali povezovalno, tako da se je pri pouku razvijalo predvsem funkcionalno sporazumevanje. To bi lahko v najširšem smislu opredelili kot zmožnost razumeti in uporabljati informacije iz besedil ter tvoriti ustrezna in učinkovita besedila značilnih žanrov (Carr 2010; Crystal 2011), pridobljeno z individualnimi izkušnjami v kulturno prepoznavnih sporazumevalnih kontekstih.

Pomen kritične sporazumevalne zmožnosti se je tudi v šolskem prostoru posebej povečal od preloma 20. in 21. stoletja zaradi geografske, socialne, interesne medkulturne ali subkulturne fluktualizacije prebivalstva ter novih sporazumevalnih možnosti in komunikacijskih okvirov. Posledično je ključno vprašanje postalo, kako besedilo deluje v kontekstu, pri čemer je besedilo razumljeno kot katera koli jezikovna uresničitev, kontekst pa kot najširši družbeno-kulturni okvir, v katerem se posameznik sporazumeva in ki ga v sporazumevanje prinaša s seboj.

Obe vrsti oziroma strategiji branja se razlikujeta predvsem po razumevanju konteksta in njegove vloge, namenu in orientaciji, poudarjenih miselnih procesih ter bralčevi dejavnosti (prim. z Wheeler 2018: 2).

- Z vidika **konteksta** funkcionalnega bralca zanima predvsem, kdo je pisec besedila, kdaj in kje je bilo objavljeno, komu je bilo namenjeno ter kakšno je formalno razmerje med piscem in bralcem. Ob kritičnem branju pa se sprašuje, kako besedilo deluje v celotnem družbeno-kulturnem okviru (O'Byrne 2018: 1), saj branje ni le individualna, temveč vedno tudi družbena dejavnost. Poleg razumevanja vloge in pomena jezikovnih elementov v konkretnem govornem položaju ter v razmerju do drugih sistemsko določenih možnosti morajo razumeti tudi, kako kultura sooblikuje jezik ter njihovo lastno jezikovno vedenje, prepričanja, vrednotenje in temeljne predpostavke.[1]
- Ob funkcionalnem branju je bralčev temeljni **namen** besedilo razumeti. V njem išče podatke, izlušči bistvene ali zanj najbolj relevantne, logično sklepa o novih podatkih in jih uporabi pri reševanju nalog. (Pečjak 1999: 9) Usmerjen je skladno z besedilom in zapisano obravnava kot resnično oziroma preverjeno. Kadar bere kritično, pa je njegov temeljni namen besedilo interpretirati in ovrednotiti. Orientiran je proti besedilu, zato preverja resničnost in celostnost informacij, predpostavke in teze, kakovost argumentacije in veljavnost trditev, razbira stališča in implikacije ipd. (Vogel 2022: 10)
- Miselni procesi, ki so poudarjeni ob funkcionalnem branju, so tako predvsem dekodiranje, razumevanje, analiziranje podrobnosti, povzemanje, pomnjenje in neposredna uporaba, medtem ko kritično branje vključuje še interpretiranje, spreminjanje perspektiv, razmislek o implikacijah in postavitev podatka v smiselni kontekst, analizo odnosov in sintezo, oblikovanje stališč, vrednotenje, (po)ustvarjanje. Funkcionalno branje je torej izhodišče in zato

1 Prim. <www.culturaldiversity.com.au>.

> temeljna vrsta branja. Kritično branje pa zagotavlja pogled onkraj sklepov, ki so eksplicitno predstavljeni v besedilu, ter razmislek o tem, kako je avtor takšen sklep dosegel. (Vogel 2022: 10)

Kritično brati torej ne pomeni samo ovrednotiti besedilo, temveč pomeni umeščati prebrano v osebni in družbeno-kulturni kontekst, se o besedilu spraševati in se do njega opredeljevati na podlagi relevantnih meril. Opredelimo ga lahko kot dejavnejši, dialoški način branja, ki zahteva vživljanje v besedilo ter reflektiranje tako prebranega kot svojega branja. Proces kritičnega branja je pogosto kompleksnejši in napornejši, zato od učiteljev zahteva razmislek o tem, ob katerih besedilih ga je smiselno uporabiti.

3.2 Kritičnost kot temeljno vodilo branja digitalnih besedil

Kadar govorimo o branju nedigitalnih besedil, je kritično branje razumljeno kot nadgradnja funkcionalnega, ob digitalnih besedilih pa se zdi kritičnost temeljno vodilo skozi celoten proces (prim. Merchant 2007: 121; Leu idr. 2004: 14–15). Na to opozarja OECD, ko poudarja, da je bralna zmožnost v 20. stoletju poudarjala razumevanje, interpretiranje in uporabo informacij iz dokončno oblikovanih besedil (učence smo lahko, denimo, usmerili v enciklopedije, kjer so poiskali zanesljive in preverjene informacije), v 21. stoletju pa v ospredje postavlja izbiranje, oblikovanje, preverjanje in vrednotenje informacij, saj spletni iskalniki učencem ponujajo na tisoče odgovorov, nihče pa jim ne pove, kaj je resnično in kaj ne (prim. z OECD 2021: 3). Podobno Pegrum idr. (2022: 33) ugotavljajo, da so z razvojem interneta zmožnosti pomnjenja informacij postale manj pomembne, pomembnejše pa zmožnosti iskanja in označevanja informacij, njihovega filtriranja ter interpretacije in vrednotenja podatkov, kar zajema učinkovito navigacijo med informacijami, napačnimi informacijami in lažnimi informacijami, pri čemer bralec uporablja svoje znanje, si zastavlja kritična vprašanja, primerja vire informacij in sledi izvoru in razvoju skozi čas in prostor.

Značilnosti digitalnega sporazumevanja, ki v ospredje postavljajo zahtevo po kritičnosti, so tudi naslednje:

- **Večpredstavnost**: Kot bistveno lastnost sodobne tehnologije po navadi poudarjamo večpredstavnost, tj. sprejemanje informacij prek različnih medijev, ki ga nadzira, upravlja in krmili računalnik ter ki pri uporabniku spodbujajo različna čutila (prim. Merchant 2007; Gerlič 2016). Uporabnik lahko v to dogajanje posega, ga spreminja in prilagaja svojim željam, zmožnostim in potrebam. V večpredstavnostnem svetu se, kot je opozoril Crystal (2011), ni več mogoče osredotočiti le na govorjeni ali zapisani

element, ampak moramo biti pri interpretaciji večpredstavnostnih besedil pozorni na skupno učinkovanje vseh elementov (Pegrum idr. 2022: 27).

- **Interaktivnost**: Ena bistvenih značilnost večpredstavnostnega sporazumevanja je interaktivnost[2]. V dobi digitalnih omrežij je posredovanje pomenov in upravljanje informacij tesno povezano z vzpostavljanjem in ohranjanjem medosebnih povezav. M**reženje** namreč oblikuje filtre za informacije, ki jih bomo prejemali, in s tem posredno vpliva na stališča, ki se bodo verjetno krepila in jih bomo širili naprej. Pegrum idr. (2022: 6–9) tako govorijo o zmožnostih spletnega povezovanja kot posebnem sklopu digitalnih zmožnosti, vanjo pa umeščajo tudi zmožnost spletne varnosti (tj. prepoznavanje tveganj in lažnih profilov) in t. i. participacije, ki ne poteka zgolj skozi lastne izhodiščne besedilne prispevke, temveč tudi kot bralčevo odzivanje z všečki, delitvami, komentarji.
- **Spremenljivost vlog udeležencev sporazumevalnega dogodka:** Strukturna značilnost spletnih virov je spodbujanje govorcev k neposrednemu delovanju, zaradi česar se spreminjajo tradicionalne vloge piscev in bralcev. Kot bralcem se nam ponuja možnost neposrednega odzivanja. S tem se je po Hwang (2011: 925) spremenilo razumevanje pojma družbene prisotnosti – ne gre več za neposredno prisotnost v istem prostoru in času, ki je bila značilna za ustno komunikacijo, temveč za posameznikov kognitivni status oz. za to, kako občutimo njegovo prisotnost v govornem dogodku, tudi kadar je izhodišče zapisano besedilo.
- **Raznovrstnost in izbira diskurzov in žanrov znotraj sporazumevalnega dogodka:** Možnost izmenjave vlog pisca in bralca, prevzemanje različnih identitet v različnih govornih dejanjih (od zasebne družinske ali interesne do strokovne, poklicne), vstopanje zasebnih tem v (napol) javni prostor oz. družbenih in strokovnih v (napol) zasebni vodijo tudi k prepletanju diskurzov, žanrov, zvrsti znotraj istega besedilnega dogodka in/ali na istem kanalu. To pomeni, da govorni dogodki, s kakršnimi se kot bralci srečujemo na spletu, niso nujno podobni sporazumevalnim vzorcem, kakršnih smo navajeni iz realnega sveta. To zahteva vrsto dodatnih bralnih spretnosti, kot so zmožnost interpretacije različnih odzivnih besedil, besedil, objavljenih kot niz odlomkov (Baron 2015), SMS-sporočil, za katere so značilne krajšave in nebesedni kontekstualni označevalci (ločila, emotikoni ipd.), pa tudi grajenje znanja iz nelinearnega, hipertekstualnega sprejemanja virov (Ilomäki idr. 2011: 5).
- **Pravila komunikacije v spletnem prostoru:** Eden bistvenih procesov spletne komunikacije je kontekstualizacija, ki poleg razumevanja družbeno-kulturnih

2 Ta se v spletnem sporazumevanju uresničuje na različnih ravneh: kot medsebojno komuniciranje med uporabniki Kiousis (2002), kot uporabnikovo izbiranje ponujenih medijskih vsebin in nizov informacij; z uporabnikovo zahtevo po vsebinah in podatkih, ne le z izbiro izmed tistih, ki jih ponudi strežnik; s sistemskim preverjanjem uporabnikovega delovanja in odzivanjem nanj; z interakcijo med različnimi družbenimi skupinami; s posameznikovim poustvarjanjem, soustvarjanjem in ustvarjanjem vsebin.

> kontekstov in razlik med njimi zahteva tudi razumevanje »pravil«, ki prevladujejo v spletnem prostoru. (Ilomäki idr. 2011: 3) Bistvena pogoja za uspešno spletno komunikacijo sta tako medkulturna in etična zmožnost. Medkulturna zmožnost pomeni sposobnost učinkovitega in konstruktivnega komuniciranja v vedno bolj raznolikem kulturnem kontekstu in vključuje sporazumevanje med različnimi glasovi, perspektivami, kulturami ter besedilnostmi. Etična zmožnost pomeni zmožnost pozitivnega delovanja na podlagi zavesti o etičnem pluralizmu, prepoznavanje različnih perspektiv, pogledov na svet in načinov samoizražanja, spoštljivo in konstruktivno komuniciranje kljub razlikam ter proaktivno prispevanje komunikaciji. (Pegrum idr. 2022: 55)

Sodobni komunikacijski prostor širi možnosti javnega sporazumevanja in posameznika vse pogosteje postavlja v vlogo tvorca (blogi, forumi, družbena omrežja) ter hkrati na novo premišlja meje med javnim in zasebnim, formalnim in neformalnim, standardnim in nestandardnim, diskurzi prevladujoče kulture in marginaliziranih mikrokultur ipd. Zgolj naučeni vzorci rabe, shematični opisi razmerij med pomeni, zaznamovanostmi in tipičnimi položaji ter razumevanje strukture priročnikov ne zadostujejo več. Zdi se, da je pomembneje prepoznavati sporazumevalne vloge posameznih govornih dejanj, tudi znotraj govornega dogodka. (Prim z Ilomäki idr. 2011: 3–4.)

3.3 Razlike v poteku kritičnega branja nedigitalnih in digitalnih besedil

Transakcijsko razmerje med sporazumevanjem in tehnologijo (prim. z Leu idr. 2004: 19) vpliva tudi na temeljne procese kritičnega branja, ki po navadi poteka skozi tri temeljne faze: pripravo na branje, natančno branje ter vrednotenje in odziv.[3]

3.3.1 Priprava na kritično branje

- Priprava na branje je ob kritičnem branju v primerjavi s funkcionalnim kompleksnejša in pomembnejša za nadaljnji bralni proces. (Vogel 2022: 11) Poleg motivacije za kritično branje[4] vključuje celostno kontekstualizacijo, pregled strukture besedila in ob njem razmislek o piščevih izbirah in oblikovanje pričakovanj (Wheeler 2018: 5). Ob predvidevanju so za bralca nedigitalnih besedil orientacijska točka tipični diskurzivni položaji s predvidljivimi scenariji.
- Ob branju digitalnih besedil je predvidljivost precej manjša. Ker je strukturna značilnost spletnih objav spodbujanje bralcev k odzivu, se namreč ob kritičnem branju digitalnih besedil najpogosteje ne srečujemo z enim koherentnim

3 Strategije so povzete in dopolnjene po Wheeler, 2018, *Critical reading and Reading Startegy*, Rise B. Axelrod; Charles R. Cooper; Ellen Carillo, 2020, *Reading Criticaly*, Vogel 2023. Sklicevanje v besedilu je posebej označeno, kadar gre za neposredno povzemanje.

4 Vseh besedil, s katerimi se srečujemo, ne moremo in tudi ni smiselno brati kritično, če lahko svoj namen dosežemo s hitrejšimi vrstami branja (Wheeler 2018).

besedilom, temveč se znajdemo sredi sporazumevalnega dogodka, v katerem si udeleženci v različnih vlogah izmenjujejo nebesedne, besedne ali večkodne povratne informacije v nizu govornih dejanj z različnimi vlogami, diskurzi, žanri, s spremenljivimi perspektivami in konteksti.[5] Relevantne razprave pa se pojavljajo tako v uveljavljenih strokovnih e-revijah kot na medijskih portalih, na blogih ali celo v diskusijah na družbenih omrežjih, kjer so postavljene neposredno ob boku z nestrokovnimi, ekspresivnimi, laičnimi, celo lažnimi objavami. Zato mora bralec kritično uporabljati IKT že za prepoznavanje pomembnih vprašanj, natančno poizvedovanje po zadetkih, iskanje relevantnih informacij, določanje zanesljivih virov oz. avtorjev, predvidevanje razmerja med informativnostjo in prepričevalnostjo ipd. (prim. tudi Leu idr. 2004: 15).

Hkrati je govorni dogodek po izbiri bralca lahko razširjen s povezavami, ki prav tako niso nujno monolitna besedila, temveč kompleksni govorni dogodki. V fazi pred natančnim branjem moramo razumeti predvsem njihovo delovanje z navigacijskega vidika (kot bralci se odločimo ali bomo sprejeli povabilo in razširili branje zunaj trenutnega besedila ter tako prevzeli odgovornost za raziskovanje na spletu). Kritični bralec jih tako preleti še pred branjem, skuša predvideti njihovo vlogo, in – če se že vnaprej odloči, da jih je vredno/pomembno brati – izbirati strategije hipertekstualnega branja (ali jih bo, npr., bral sproti, kot so v besedilo umeščene, ali jih bo odpiral po njegovem branju ali morda katero od njih že prej).

PRIMER

Vzpostavitev motivacije in oblikovanje sporazumevalnega konteksta ter problema[6]

Najbolj odmevna in komentirana kulturna novica na družbenih omrežjih ter v osrednjih medijih poleti je bila smrt legendarne slovenske igralke Milene Zupančič. Ker ste na umetniški gimnaziji (gledališka in plesna smer), se vam zdi kot sooblikovalki/sooblikovalcu spletne strani smiselno, da ob pregledu poletnega dogajanja kaj o njej ob njeni smrti objavite tudi na šolski spletni strani.

- Kje ste na novice o njeni smrti naleteli? Zakaj je bila po vašem mnenju njena smrt tako odmevna?
- Ali kaj veste o Mileni Zupančič? Imate o njej kot igralki izoblikovano stališče, naklonjen (ali nenaklonjen) odnos do nje?
- Če bi želeli izvedeti o igralki in njeni karieri kaj več – katere ključne izraze bi vtipkali v iskalnik? Kateri viri so se vam prikazali, če ste vtipkali le Milena Zupančič – vsem enaki ali deloma različni?

5 Kot v primerjavi telefonskega pogovora s pogovorom v katerem izmed spletnih omrežij na primer ponazarja Hwang (2011: 925), naše replike niso dostopne samo specifičnemu sogovorcu, temveč so vidne vsem udeležencem pogovora ali članom skupine.

6 Ponazoritve so zastavljene ob P. G., A. P.: Umrla je igralska ikona Milena Zupančič. MMC RTV SLO, 15. avgust 2026 <https://www.rtvslo.si/kultura/oder/umrla-je-igralska-ikona-milena-zupancic/731751>.

- Kaj bo namen besedila, ki ga boste delili ali sami napisali? Kaj vse bi vanj vključili: predstavitev osebnega življenja, igralskega opusa, nagrad in mnenja kritikov ali novinarjev s kulturnega področja, odzive znanih oseb ob njeni smrti, odzive ljudi na forumih in družbenih omrežjih …? S katerim virom bi glede na izbrani namen začeli in zakaj? S čim bi – ker gre za nekrolog – primerjali podatke in/ali dopolnili podatke z mnenji, da bi dobili celovitejši pogled? (Izbrane vire odprite, shranite povezave ali kliknite ikono »shrani članek«.) Kako boste vire brali – najprej osnovnega in ga nato primerjali z drugimi ali vzporedno?

Kontekstualizacija

- Razmislite o izbranem mediju (npr. RTV SLO kot javnem servisu) in o svojih izkušnjah z njim. Ali pričakujete zanesljivost tako z vsebinskega kot jezikovnega vidika?
- Kaj lahko ugotovite o avtorju (RTV SLO, MMC; podpisana P. G., A. P.) – ali se je podpisal pod katere druge članke, so tudi ti povezani z uprizoritveno umetnostjo, je že kdaj pisal o Mileni Zupančič …?
- Predvidite, kakšen ton lahko pričakujete: spoštljiv, informativen, čustveno zaznamovan, privzdignjen …?

Pregled strukture besedila ter oblikovanje predvidevanj in bralnih pričakovanj

- Pred branjem preletite odprto spletno stran: naslov, podnaslov, fotografije, poudarke, citate, videoposnetke, sorodne novice, hiperpovezave, možnost in število komentarjev.
- Ali lahko na podlagi poudarkov (in citiranih delov) predvidevate, kako je strukturiran osnovni prispevek: biografski pregled, opis nagrad, ključne vloge, citati, odzivi?
- Katere vrste videoposnetki so vključeni, kaj od njih pričakujete: ali bodo besedilo dopolnjevali z novimi podatki ali bodo predvsem pomagali pri oblikovanju stališč in čustvenega odnosa?
- Kako so z osnovnim prispevkom po vašem mnenju povezane povezave? Ali povezava krepi kredibilnost? Ali razširja kontekst? Ali odvrača pozornost od osnovnega besedila? Bodo predvsem informativne ali prepričevalne?
- So komentarji za vaš prispevek pomembni? Če so, ali predvidevate, da bodo konstruktivni, čustveni, (etično) sporni? Kaj pričakujete poleg tipičnih izrazov sožalja?

Navigacijska odločitev o videoposnetkih in hiperpovezavah

- Ali si boste ogledali vse videoposnetke ali jih boste odpirali šele potem, ko boste ugotovili, kateri podatki, mnenja vam manjkajo?
- Odločite se, ali boste odpirali hiperpovezave, in če jih boste, katere. Kdaj jih boste odpirali: pred branjem osnovnega besedila, med branjem, ko boste naleteli na nejasnosti, pred ogledom videoposnetkov, pred branjem odzivov ali po koncu branja osnovnega prispevka?

3.3.2 Natančno branje

- Faza natančnega kritičnega branja nedigitalnih besedil – vsaj dokler nismo izurjeni bralci – predvideva vsaj dve branji, analitično in interpretacijsko.

Med analitičnim branjem bralec spremlja svoje branje na dveh ravneh. Na besedilni ravni se sprašuje, kaj je tema besedila in kaj o njej izve, hkrati pa prepoznava težje razumljiva ali nejasna mesta. Na ravni lastnega odzivanja pa se sprašuje, s čim se strinja in s čim ne, katero trditev lahko podpre s svojim primerom in kaj ga je v besedilu presenetilo, navdušilo, razjezilo, razočaralo. (Vogel 2022: 12) Ob interpretacijskem branju pa skuša na vprašanja, ki si jih je zastavil, odgovoriti. To od njega zahteva povezovanje prebranega s svojim in piščevim kontekstom, razmislek o veljavnosti dokaznega postopka (Hacker, Sommers 2014), razlogih za avtorjevo ali lastno stališče, pa tudi o vlogi jezikovnih, zgradbenih in slogovnih prvin. Hkrati ob svojih odzivih razmišlja o tem, ali so na (ne)strinjanje z avtorjevim stališčem vplivali naklonjenost avtorju/njegovi tezi, morebitni predsodki (do avtorja, teme ipd.), stereotipi, kateri vsebinski ali jezikovni elementi so povzročili čustveni odziv.[7] (Vogel 2022: 13)

– Čeprav tudi ob nedigitalnem kritičnem branju koraki med seboj niso strogo ločeni, jih analitično vendarle lahko opredelimo. Ob kritičnem branju digitalnih besedil pa procesi razumevanja, interpretacije in primerjalnega branja že ob osnovnem besedilu potekajo veliko bolj prepleteno in sočasno. Tako se ob nekaterih bralnikih ponuja sprotno preverjanje pomena manj znanih besed, ob vsakem branju pa so na voljo jezikovni priročniki. Iskalniki omogočajo sprotno preverjanje podatkov, iskanje podatkov o avtorju, njegovih drugih objavah, stališčih, sledilcih … Digitalno besedilo se prekinja z videoposnetki, pri čemer se sproti odločamo, ali jih bomo odprli, ob ogledu povezujemo vsebino zapisanega in posnetega besedila, določamo njihovo vlogo (ali je informativna, ali vpliva na občutke, stališča …), besedilo pogosto primerjamo s podobnimi besedili iz drugih virov. Še tesneje so prepleteni procesi razumevanja, interpretacije in vrednotenja ob hiperpovezavah in komentarjih k osnovnemu besedilu. Ob povezavah se kot bralci odločimo, ali bomo razširili branje, presojamo, ali povezave implicitno opravljajo prepričevalno vlogo, potrjujejo argumente, povečujejo kredibilnost; ter se zavedamo, da lahko usmerjenost v povezave odvrača pozornost od osnovnega besedila in zmanjšuje razumevanje (Carr 2010). Hkrati ob dodatnih besedilih in komentarjih informacije ves čas povezujemo z informacijami iz izhodiščnega besedila ter se odločamo, ali potrebujemo še dodatne informacije z različnih platform … (Haryanto idr. 2019: 396) Končno se ob povezavah in komentarjih po navadi sproti odločamo, ali se bomo nanje besedno ali drugače odzvali. (Carr 2010)

7 Analitičnemu in interpretacijskemu branju lahko po nekaterih avtorjih sledi še tretji korak natančnega branja, tj. intertekstualna primerjava. Pri njej bralec vzporeja besedilo, ki ga bere, z drugimi besedili o isti temi. Gre torej za vzporedno natančno branje različnih virov, ki jih primerjamo med seboj.

Ena temeljnih zahtev digitalnega branja je zato prožnost pri izbiri bralnih strategij. Pri tem zaradi kompleksnosti govornega dogodka orientacijska točka niso več žanri, temveč sproti presojamo, ali je govorno dejanje v prvi vrsti informativno ali vplivanjsko oz. prepričevalno, in se odločamo, ali bomo v njem iskali informacije, stališča in argumente zanje, ali se bomo odzivali na spoznavno ali čustveno-vrednotno sestavino. (Prim. Hwang 2011: 926)

Analitično branje

Preberite osnovno besedilo (zapis novinarjev). Pri tem skušajte sproti ugotavljati, ali je v odstavku kaj nejasnega in ali je kaj posebej zbudilo vašo pozornost.

Po vsakem odstavku oziroma vsebinskem delu besedila razmislite o naslednjem:

- O čem govori, katere informacije vsebuje, kako potrjuje vaše izhodišče, da je smrt Milene Zupančič pomembno zaznamovala slovenski prostor?
- Ali bi o čem potrebovali dodatne informacije? Je kaj zapisano nejasno?
- Kako so uporabljeni citati (npr. igralkini spomini, nagradne utemeljitve)?
- Katera mesta izražajo stališča, so čustveno obarvana, retorično poudarjena?
- Se vas je kaj posebej dotaknilo – vas je kaj presenetilo, se s čim zelo strinjate ali ne strinjate, vas je kaj *navdušilo, razžalostilo, razjezilo, razočaralo, razveselilo, nasmejalo*?

Interpretacijsko branje – poteka lahko vzporedno z natančnim ali (vsaj sprva) kot dodatno branje

- Od kod izvirajo nejasnosti – zaradi uporabljenih jezikovnih vzorcev (npr. posamostaljenja, nejasno izraženih logičnih razmerij) ali pomanjkljivih informacij? Če je razlog v jeziku, ali imate dovolj informacij, da oblikujete bolj jasen zapis? Katere dodatne informacije potrebujete/si želite izvedeti? Ali jih boste po vašem mnenju našli v kateri od povezav ali videov ali hitreje na kateri drugi spletni strani? Jih boste preverili takoj?
- Razmislite o tem, zakaj so se vas posamezni deli posebej dotaknili: zaradi informacij, ki jih prinašajo; zaradi načina, na katerega so napisani; ker potrjujejo vaše mnenje o Mileni Zupančič oziroma mu nasprotujejo; ker se vam zdijo glede na priložnost in mesto objave pretirano ali premalo čustveni, preveč hvalilni oz. nevtralni; ker razkrivajo stereotipe ali predsodke, s katerimi se ne strinjate …
- Ali je vaš prvotni odziv po razmisleku enak/upravičen?

Vključevanje izbranih hiperpovezav in videoposnetkov – na mestih, ki jih določijo dijaki

A. Preletite izbrane hiperpovezave in ob njih ugotovite:

- Ali dodajajo podatke, širijo kontekst, podajajo nova stališča, osebne poglede? Jih boste natančno brali? Kaj v njih iščete?
- Ste v njih našli, kar ste iskali, ali so vas bolj odvrnile od osnovnega besedila? Morate tisto, kar boste uporabili ob svojem besedilu, dodatno preveriti?

B. Oglejte si izbrane videoposnetke:

- Ali dopolnjujejo informacijo ali ustvarjajo čustveni učinek?

- Ali se ton videa ujema s tonom članka?
- Ali lahko podatke, odlomke iz katerega od videov uporabite kot dopolnilo osnovnemu besedilu? Bi bilo smiselno dodati povezavo na katerega od videov?

C. Komentarji in forum – če jih odprete:

- Ali so komentarji informativni ali čustveni? Ali izražajo žalovanje, nostalgijo, kritiko RTV?
- Ali se pojavljajo laične, nestrokovne, napačne trditve? Ali se pojavljajo manipulativni profili?
- Ali jih boste, če jih boste vključili v svoj komentar, jezikovno kako uredili in zakaj?

3.3.3 Vrednotenje in odziv

- Zadnja faza je ob nedigitalnem kritičnem branju namenjena predvsem vrednotenju tako avtorjevega sporočila kot svojega branja.[8] Ob odzivu pa po navadi govorimo o ustvarjalni uporabi podatkov ob novih problemih, diskurzivnih vzorcev v novih besedilih, polemično ali podporno odzivanje na stališča v lastnih enogovornih besedilih ipd. (prim. z Vogel 2022: 14)
- Ob vrednotenju temeljnega govornega dejanja (besedila) smo tudi pri kritičnem digitalnem branju pozorni na podobne elemente kot ob nedigitalnem, in to tudi ob povezavah, ki smo se jih odločili odpreti. Hkrati presojamo elemente, ki izhajajo iz posebnosti digitalnega komuniciranja, npr. resničnost profilov, manipulativnost, lažnost …. Prav tako predvidevamo simultano komuniciranje (branje in odzivanje na prebrano) z več ljudmi, pri čemer lahko udeleženci izbirajo, s kom bodo komunicirali in s kom ne. Odziv, ki je namenjen bodisi avtorju bodisi komentatorjem, pa ni vedno v obliki ubesedenja lastnih stališč ali sodb. Svoje čustvene odzive, strinjanje ali nestrinjanje izražamo tudi z emotikoni, z deljenjem, sledenjem, blokiranjem, pri čemer se moramo kot kritični bralci zavedati, da drugi vidijo le naše odzive, ne pa tudi argumentov zanje; ter da ni vedno jasno, ali se odzivamo na vsebine, čustva ali stališča.

Vrednotenje osnovnega besedila

- Ali je članek usklajen z vašimi pričakovanji?
- Je zajel vse vidike, ki bi jih v komentar vključili tudi sami? Ali kaj manjka, je kaj nepotrebno? Ste našli dodatna pojasnila ob povezavah in videoposnetkih ali morate odpirati še druge vire?
- Ali je ton spoštljiv, informativen, pretirano hvalilen? Ga boste morali za šolsko spletno stran spremeniti? Kako in zakaj?

8 Sprašujemo se npr., kaj je besedilo prispevalo k mojemu znanju, koliko so njegovi sklepi veljavni in zanesljivi; ali je pisec za razvijanje teme in doseganje učinka izbiral ustrezna sredstva, ali je znal svoje znanje ali svoja stališča izraziti na korekten način in kako je bil pri tem ustvarjalen; ali so bili nepristransko in objektivno predstavljeni različni pogledi, so tuje misli ustrezno navajane in označene; ali je bil pisec pri izreku namena iskren, je uporabljal manipulativna sredstva …

- Je jezik razumljiv, bi bilo smiselno za šolsko spletno stran katere skladenjske vzorce ali besede nadomestiti s sopomenskimi? Zakaj?
- Ali so hiperpovezave in videoposnetki relevantni? Kaj bi v komentar vključili iz (drugih) digitalnih elementov in kako – bi to vključili v svoje osnovno besedilo ali dodali povezave?
- Ali portal omogoča varno razpravo – moderatorji ohranjajo spoštljivost, vam omogočajo prijavo nespoštljivih komentarjev oziroma odzivanje nanje? Kako so komentatorji izražali čustveno vpletenost? Ali bi jo v svojem komentarju izrazili na enak način?

Odziv

Odločite se, ali boste za šolsko spletno stran:

- delili članek,
- dodali nove povezave in vire,
- ustvarili lastno refleksijo (zapis o igralki) s fotografijami, povezavami in videoposnetki,
- pod deljenim ali svojim člankom odprli možnost komentiranja.

4 Sklep

Razprava je pokazala, da zmožnost digitalnega branja zahteva razvito kritično bralno zmožnost, a da zaradi specifik drugačnega medija zgolj prenos spretnosti in znanja, usvojenih ob branju nedigitalnih besedil, ne zadostuje. Potrebne so tudi določene digitalne spretnosti in sinteza obojih v novem kontekstu. Da prenos ni samoumeven, kaže tudi razvoj razumevanja pojma t. i. digitalne ločnice. Ta je namreč sprva pomenila razkorak med tistimi z dostopom do IKT-opreme in svetovnega spleta in tistimi brez njega ter je zaznamovala razlike med svetovnim severom in jugom, v najbolj razvitih državah pa opozarjala na družbene skupine, ki so z vidika digitalne zmožnosti v podrejenem položaju (Helsper, Reisdorf 2017). Podatki raziskav pa kažejo, da obstajajo razlike tudi znotraj politično, gospodarsko in tehnološko primerljivih držav. Pri mladih v razvitih družbah digitalne ločnice ne moremo povezovati toliko z dostopom do tehnologij in njihovo uporabo, temveč bolj z razlikami v digitalni in sporazumevalni zmožnosti, ki omogočata učinkovito uporabo tehnologij za izobraževanje, delo in družbeno vključenost/aktivnost. Prostor, ki lahko k premagovanju te ločnice največ prispeva, pa jo po Ilomäki idr. (2011: 4) šola.

Literatura

Ahačič, Kozma idr., 2024: *Skupni cilji in njihovo umeščanje v učne načrte in kataloge znanj.* Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. <https://www.zrss.si/pdf/skupni_cilji.pdf>.

Axelrod, Rise B., Cooper, Charles R., Carillo, Ellen C., 2020: *Reading Critically, Writing Well: A Reader and Guide.* 12. izdaja. Boston: Bedford/St. Martin's.

Baron, Naomi S., 2015: *Words Onscreen: The Fate of Reading in a Digital World.* New York: Oxford University Press.

Bele, Laura, 2026: *Raba IKT pri pouku slovenskega in angleškega jezika.* Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. <https://hdl.handle.net/20.500.12556/RUL-182976>.

Bregač, Špela idr. 2025: *Učni načrt. Slovenščina. Srednje splošno izobraževanje.* Ljubljana: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, Zavod RS za šolstvo. <https://eportal.mss.edus.si/msswww/datoteke/ucni_nacrti/2026/un-slovenscina_gim-si-dv-kl-ek-ek_si-teh-teh_si-um-um_si.pdf>.

Carr, Nicholas G., 2010: *The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains.* New York: W. W. Norton.

Cosgrove, Judith, Cachia, Romina, 2025: *DigComp 3.0: European Digital Competence Framework.* 5. izdaja. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC144121>.

Crystal, David, 2011: *Internet Linguistics: A Student Guide.* London, New York: Routledge.

Gerlič, Ivan, 2016: *Informatika v zdravstvu. II. del: Mreže, internet in multimedija.* <http://www.uni-nm.net/igerlic/v02/index.html>.

Hacker, Diana, Sommers, Nancy, 2014: *A Writer's Reference.* 8. izdaja. Boston: Bedford/St. Martin's.

Hague, Cassie, Williamson, Ben, 2009: *Digital Participation, Digital Literacy, and School Subjects: A Review of the Policies, Literature and Evidence.* Futurelab. <https://www.nfer.ac.uk/media/suugq2ar/digital_participation_digital_literacy_and_school_subjects_a_review_of_the_policies_literature_and_evidence.pdf>.

Haryanto, Eddy, Sulistiyo, Urip, Fransiska, Povi, Yose, Imelda, 2019: English Exposure from Digital Media and its Influence on Communicative Competence: Students' Perspectives and Experiences. *Indonesian Research Journal in Education* 3/2. 387–406.

Helsper, Ellen J., Reisdorf, Bianca C., 2017: The Emergence of a "Digital Underclass" in Great Britain and Sweden: Changing Reasons for Digital Exclusion. *New Media & Society* 19/8. 1253–1270. <https://doi.org/10.1177/1461444816634676>.

Hwang, Yoosun, 2011: Is Communication Competence Still Good for Interpersonal Media? Mobile Phone and Instant Messenger. *Computers in Human Behavior* 27/2. 924–934. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.11.018>.

Ilomäki, Liisa, Kantosalo, Anna, Lakkala, Minna, 2011: What Is Digital Competence? *Linked Portal.* Brussels: European Schoolnet. 1–12. <http://hdl.handle.net/10138/154423>.

Kiousis, Spiro, 2002: Interactivity: A Concept Explication. *New Media & Society* 4/3. 355–383. <https://doi.org/10.1177/146144480200400303>.

Leu, Donald J., Kinzer, Charles K., Coiro, Julie, Cammack, Dana W., 2004: Toward a Theory of New Literacies Emerging from the Internet and Other Information and Communication Technologies. Robert Ruddell idr. (ur.): *Theoretical Models and Processes of Reading.* 5. izdaja. Newark, DE: International Reading Association. 1570–1613.

Merchant, Guy, 2007: Writing the Future in the Digital Age. *Literacy* 41. 118–128. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9345.2007.00469.x>.

O'Byrne, W. Ian, 2018: Empowering Students as Critical Readers and Writers in Online Spaces. Evan Ortlieb idr. (ur.): *Best Practices in Teaching Digital Literacies.* (Literacy Research, Practice and Evaluation 9.) Bingley: Emerald Publishing Limited. 233–250.

OECD, 2021: *21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World.* (PISA.) Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/a83d84cb-en>.

Pečjak, Sonja, 1999: *Osnove psihologije branja.* Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Pegrum, Mark, Hockly, Nicky, Dudeney, Gavin, 2022: *Digital Literacies.* 2. izdaja. London, New York: Routledge.

Vogel, Jerca, 2022: Razvijanje strategij kritičnega branja pri pouku prvega jezika. Alenka Žbogar (ur.): *Branje v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi.* (58. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 9–16. <https://doi.org/10.4312/SSJLK.58.9-16>.

Vogel, Jerca, 2023: Mladi in sporazumevanje v digitalnem svetu. Jerca Vogel (ur.): *Slovenski jezik, literatura, kultura in digitalni svet(ovi).* (59. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 29–38. <https://doi.org/10.4312/SSJLK.59.29-38>.

Wheeler, L. Kip, 2018: *Critical Reading of an Essay's Argument.* <https://web.cn.edu/kwheeler/reading_basic.html>.

3. Toporišičev dan: Skladnja sklona od praindoevropščine do slovenščine

Miha Sušnik
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
miha.susnik@zrc-sazu.si

Kako proučujemo spreminjanje jezika od praindoevropščine do slovenščine: primerjalna metoda in metoda rekonstrukcije na primeru iz glasoslovja

Kot vemo, se je slovenščina razvila iz starejših jezikovnih sistemov. V tem prispevku bomo sledili enemu delu tega razvoja: razvoju glasov. Pri tem pa nas ne bo zanimalo le, kaj se je spreminjalo, temveč predvsem, kako to sploh vemo. Jezikovni razvoj seveda poteka od prajezika k sodobnim jezikom, toda jezikoslovec ga preučuje v obratni smeri – iz izpričanih jezikov rekonstruira njihove nezapisane prednike. Zato bomo sledili metodologiji primerjalnega jezikoslovja in spremljali glasovni razvoj vedno globlje v čas.

1 Primerjalna metoda

Začnimo z enostavnim primerom: primerjavo knjižne slovenščine in knjižne hrvaščine (gl. tabelo 1). V tabeli so tri skupine sorodnih besed. V prvi skupini besed slovenskemu samoglasniku *u* ustreza hrvaški *u*: *ključ*, *suša*, *gluh*, *duša*. V drugi skupini slovenskemu *o* ustreza hrvaški *o*: *nos*, *most*, *kost*, *rod*, *noč*. V tretji skupini pa se pojavi drugačen vzorec: slovenskemu *o* v *zob*, *rob*, *kot*, *loka* ustreza hrvaški *u* v *zub*, *rub*, *kut* in *luka*.

Knjižno slovensko	**Knjižno hrvaško**	**Izhodiščno**
1. *ključ*, *suša*, *gluh*, *duša*	1. *ključ*, *suša*, *gluh*, *duša*	vzorec 1 → glas 1
2. *nos*, *most*, *kost*, *rod*, *noč*	2. *nos*, *most*, *kost*, *rod*, *noć*	vzorec 2 → glas 2
3. *zob*, *rob*, *kot*, *loka*	3. *zub*, *rub*, *kut*, *luka*	vzorec 3 → glas 3

Tabela 1: Trije vzorci ujemanj ujevskih in ojevskih samoglasnikov med sorodnimi besedami knjižne slovenščine in knjižne hrvaščine

Imamo torej tri vzorce ujemanj med jezikoma. Prvi dve skupini bi brez težav razložili z različnima izhodiščnima glasovoma v skupnem predniku obeh jezikov, tj. v praslovanščini. Težavo pa predstavlja tretja skupina. Zakaj imajo besede tipa *zob* : *zub* v slovenščini isti samoglasnik kot *nos*, v hrvaščini pa isti samoglasnik

kot *ključ*? Ali so te besede imele v prajeziku enak samoglasnik kot *ključ*, enak samoglasnik kot *nos* ali morda neki tretji samoglasnik?

V razvoju jezika pogosto pride do t. i. položajnih razvojev, ko se glas spremeni le v določenem položaju. Tako se je npr. slovenski **l* na koncu besede spremenil v **u̯*, npr. *koza je* [céla], *kozel je pa* [céu̯]. Teoretično bi lahko izhajali iz izhodiščne oblike **zub*, ki se je pod določenimi pogoji v slovenščini razvila v **zob*, ali pa obratno, da se je izhodiščna oblika **zob* v hrvaščini pod nekimi pogoji razvila v **zub*. Toda takega položaja, ki bi pojasnil vse primere tretje skupine, ni mogoče določiti.

Zato moramo pri teh besedah za skupnega prednika slovenščine in hrvaščine predpostaviti ne dva, ampak tri različne izhodiščne samoglasnike. Do tega sklepa pridemo zgolj na podlagi sistematičnih ujemanj med sorodnima jezikoma. Ta postopek se imenuje **primerjalna metoda**.

2 Metoda rekonstrukcije

Primerjalni metodi vedno sledi **rekonstrukcija**. Če smo pri prvi točki ugotovili, da so morali v prajeziku obstajati trije različni samoglasniki, nas zdaj zanima, kakšni so bili. To ugotavljamo tako, da primerjamo vse odraze posameznega izhodiščnega samoglasnika.

Ker je naš skupni prednik praslovanščina, si bomo zdaj ogledali še odraze iz drugih slovanskih jezikov. Vsi so podedovali iste izhodiščne samoglasnike, vendar so jih razvijali različno. Naloga primerjalnega jezikoslovca je iz teh različnih rezultatov sklepati na najverjetnejše izhodiščno stanje in hkrati na najbolj prepričljivo razvojno pot za vsak izpričani odraz.

Glas 1		**Glas 2**		**Glas 3**	
rusko	***ключ*** [*ključ*]	rusko	***нос*** [*nos*]	rusko	***зуб*** [*zup*]
poljsko	***klucz***	poljsko	***nos***	poljsko	***ząb*** [*zomp*]
češko	*klíč* (< staročeško ***kľúč***)	češko	***nos***	češko	***zub***
bolg.	***ключ*** [*ključ*]	bolg.	***нос*** [*nos*]	bolg.	***зъб*** [*zəp*]
podj.[1]	***qluč***	podj.	***nuəs***	podj.	***zǫf***
psl.	****u*** (**ključъ*)	psl.	****o*** (**nosъ*)	psl.	****ǫ*** (**zǫbъ*)

Tabela 2: Primerjava odrazov treh samoglasnikov na primeru odrazov praslovanskih besed **ključъ*, **nosъ* in **zǫbъ*[2] v različnih slovanskih jezikih

1 Podj. = podjunsko narečje slovenščine, ki spada v koroško narečno skupino in se večinoma govori na avstrijskem Koroškem, a sega tudi na slovensko Koroško. Zgornje besede so iz govora kraja Kneža – Grafenbach in se v tonemskem zapisu glasijo *qlúč*, *nûəs* in *zǫ̂f*.

2 V natančnejšem tonemskem zapisu se praslovanske rekonstrukcije glasijo **kl̀účь*, **nȍsъ* in **zǫ̂bъ*.

Glas 1

Ob slovenskem *ključ* in hrvaškem *ključ* imamo še rusko *ключ*, poljsko *klucz* in bolgarsko *ключ*, ki vsi kažejo samoglasnik *u*. Tako je tudi v podjunskem narečju slovenščine, ki ima obliko *qluč*. Češčina ima obliko *klíč*, a gre tu za mlajši preglas iz prvotnega *ú* (v položaju za mehkim *ľ* [lj]), ki ga še vidimo v staročeški obliki *kľúč*. Obravnavani slovanski jeziki torej jasno kažejo na izhodiščni **u*.

Glas 2

Tudi pri tem glasu so si naši slovanski jeziki enotni v tem, da kažejo ojevski odraz prvotnega samoglasnika, za katerega je najbolj smiselno rekonstruirati prav tako izhodiščno vrednost, torej praslovansko **o*. Od tu navedenih oblik najbolj izstopa slovenska podjunska oblika *nuəs*. Tu gre za zgodnjo spremembo v formiranju slovenskih narečij, ko se je izhodiščni dolgi *o* v severnem in zahodnem delu slovenskega jezikovnega ozemlja spremenil v **uo*, v južnem in vzhodnem delu pa v **ou̯*. Že v srednjem veku se je južnoslovenski **ou̯* v dolenjščini dalje spremenil v dolgi *u*, zato pri Trubarju že dobimo *nus*, *must*, *kust* namesto današnjih knjižnih *nos*, *most*, *kost*.

Glas 3

Pri tretjem glasu so odrazi veliko bolj neenotni. V ruščini in češčini imamo enako kot v knjižni hrvaščini sovpad z glasom 1. V poljskem *ząb* imamo zvezo samoglasnika in nosnika, v bolgarskem *zъb* imamo polglasnik, v podjunskem *zǫf* pa nosni samoglasnik. Relevantnih argumentov za rekonstrukcijo tega samoglasnika je več, kot jih lahko tukaj predstavim, rezultat pa je nedvomno nosni ojevski samoglasnik **ǫ*.

Rekonstrukcija nas torej vodi do treh praslovanskih samoglasnikov: **u*, ustnega **o* in nosnega **ǫ*. Čeprav je v nekaterih jezikih prišlo do sovpadov, so drugi jeziki ohranili razlikovanje med vsemi tremi. To lahko opazujemo v tabeli 2, če primerjamo oblike v vodoravni smeri. Poljščina ima *klucz* in *nos* toda *ząb*, bolgarščina ima *ключ* in *nos* toda *zъb*, podjunsko narečje slovenščine pa *qluč* in *nuəs* toda *zǫf*. Taki primeri jasno potrjujejo našo tezo, ki smo jo postavili zgolj na podlagi primerjave knjižne slovenščine in knjižne hrvaščine, da je njun skupni prednik v teh besedah moral razlikovati tri različne samoglasnike.

Naše sklepanje na podlagi le dveh jezikov je pomembno zato, ker obilica primerjalnega gradiva ni vedno na voljo. Naj podam primer. Indoevropski primerjalni

jezikoslovci so na podlagi primerjalne metode rekonstruirali prajezične soglasnike, ki jih tedaj ni imel noben znan indoevropski jezik. Predvidevali so, da so ti povsod izginili in pustili le posredne sledi. Kasnejše odkritje hetitščine, najstarejšega zapisanega indoevropskega jezika, pa je pokazalo, da se je prav na teh mestih ohranil soglasnik *h*. Gre za doslej najbolj očitno potrditev zanesljivosti primerjalne metode: omogoča nam sklepanje o jezikovnih stanjih, ki niso neposredno izpričana.

3 Izhodišče praslovanskega **ǫ*

Kako je torej nastal praslovanski **ǫ*? Da lahko odgovorimo na to vprašanje, moramo prodreti dlje v preteklost. Na srečo je to mogoče, saj ima slovenščina starejše, bolj oddaljene sorodnike, s katerimi deli izhodišče v indoevropskem prajeziku ali praindoevropščini. Če ob slovanskih jezikih primerjamo še druge indoevropske jezike, lahko po istem principu rekonstruiramo še starejšo razvojno stopnjo.

Kot primer nam lahko služi beseda *zob*. S praslovanskim **zǫ̂bъ* so sorodni litovsko *žam̃bas*, staroindijsko *jámbhas*, starogrško *gómphos* in pragermansko **kambaz*. Ob upoštevanju znanih glasovnih zakonov te oblike kažejo na izhodiščno praindoevropsko obliko **ĝómb^{h}os* (gl. tabelo 3).

praslovansko	**zǫ̂bъ*	*	*z*	*ǫ*		*b*	*ъ*	
litovsko	*žam̃bas*		*ž*	*a*	*m*	*b*	*a*	*s*
staroindijsko	जंभ॑स् = *jámbhas*		*j*	*á*	*m*	*bh*	*a*	*s*
starogrško	*γόμφος = gómphos*		*g*	*ó*	*m*	*ph*	*o*	*s*
pragermansko	**kambaz*	*	*k*	*a*	*m*	*b*	*a*	*z*
praindoevropsko	**ĝómb^{h}os*	*	*ĝ*	*ó*	*m*	*b^h*	*o*	*s*

Tabela 3: Primerjava praslovanske besede **zǫ̂bъ* s sorodnimi besedami v litovščini, stari indijščini, stari grščini in pragermanščini ter njihova praindoevropska rekonstrukcija

Pri tej besedi lahko v odrazih prvega glasu opazujemo razliko med kentumskimi in satemskimi jeziki.[3] Za nas pa je pomembneje, da vsi ostali jeziki kažejo nosnik *m*, ki je bil gotovo prisoten tudi v izhodiščni praindoevropski obliki. Praslovanski **ǫ* je torej nastal tako, da sta se samoglasnik in nosnik *m* zlila v nosni samoglasnik.

3 V satemskih jezikih (po avestijski besedi *satəm* 'sto') so se praindoevropski palatovelari (mehke različice mehkonebnih zapornikov) **ḱ*, **ĝ*, **ĝ^h* spremenili v sičniške ali šumniške zlitnike ali pripornike; tako je **ĝ* postal praslovanski **z*, litovski *ž* in staroindijski *j* (ta se izgovarja približno [dž]). V kentumskih jezikih (po latinski besedi *centum* [kentum] 'sto') so praindoevropski palatovelari **ḱ*, **ĝ*, **ĝ^h* sovpadli z mehkonebniki **k*, **g*, **g^h*; tako je **ĝ* postal starogrški *g* in pragermanski **k*.

Razvoj samoglasnika v besedi za *zob* je torej potekal nekako tako: v praindoevropski besedi smo imeli zvezo samoglasnika in soglasnika **om*, ki je kasneje prešla v **am* in se nato zlila v praslovanski **ǫ*. Ta **ǫ* se je v mnogih slovanskih jezikih raznosnil in zvišal v **u*. V poljščini je, če nekoliko poenostavimo, spet razpadel na *o* + *m*, v bolgarščini se je centraliziral v polglasnik, v knjižni slovenščini, ki odraža gorenjski razvoj, se je raznosnil in sovpadel z dolgim *o* (ki je v gorenjščini nastal tudi iz južnoslovenskega **ọu̯*), nespremenjen pa se je ohranil v podjunskem narečju slovenščine.

Priporočena literatura

Bezlaj, France, 1976–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika.* Zvezki I: A–J (1976), II: K–O (1982), III: P–S (1995; dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan), IV: Š–Ž (2005; avtorji gesel France Bezlaj, Marko Snoj in Metka Furlan, uredila Marko Snoj in Metka Furlan) in V: Kazala (2007; izdelala Marko Snoj in Simona Klemenčič). Ljubljana: Mladinska knjiga, Založba ZRC.

Furlan, Metka, 2008: Interna in eksterna rekonstrukcija v slovanski etimologiji. *Slavistična revija* 56. 3–16.

Hock, Hans Henrich, [3]2021: *Principles of Historical Linguistics*. Berlin: De Gruyter Mouton.

Lehmann, Winfred P., 1993: *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*. London: Routledge.

Šekli, Matej, 2014: *Primerjalno glasoslovje slovanskih jezikov 1: Od praindoevropščine do praslovanščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Luka Repanšek
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje, Katedra za indoevropsko primerjalno jezikoslovje
luka.repansek@ff.uni-lj.si

Sklon v praindoevropščini

Prispevek nazorno prikaže stanje v sistemu brezpredložnih sklonov, kot ga je za indoevropski prajezik mogoče rekonstruirati na podlagi (starih in arhaičnih) indoevropskih jezikov, in sicer tako z ozirom na nabor sklonov kot na njihove osnovne funkcije. Razložena je struktura posameznih sklonskih končnic in njihova geneza ter pojasnjen koncept sklonskega sinkretizma (spajanja sklonskih oblik) in nastanek t. i. drugotnih sklonov.

1 Nabor praindoevropskih sklonov in njihove funkcije

Na podlagi celotnega nabora indoevropskih jezikov je na indoevropski prajezik mogoče projicirati devet oblikovno in funkcijsko različnih sklonov, in sicer: 1) nominativ ali imenovalnik, 2) akuzativ ali tožilnik, 3) vokativ ali zvalnik, 4) genetiv (tudi genitiv)[1] ali rodilnik, 5) ablativ ali ločilnik, 6) dativ ali dajalnik, 7) instrumental ali orodnik, 8) lokativ ali mestnik, 9) direktiv (ali alativ) ali smernik. Sklonske funkcije, kot jih je mogoče rekonstruirati na podlagi vseh indoevropskih jezikov, so v praindoevropščini bile:

1) **nominativ/imenovalnik**: a) osebek, tj. osebkov imenovalnik (*nominativus subiectivus*), npr. sln. *konj teče*; b) povedkovo določilo, tj. povedkov imenovalnik (*nominativus praedicativus*), npr. sln. *ta žival je konj*; c) prilastek, tj. prilastkov imenovalnik (*nominativus attributivus*), in sicer za poimenovanje oseb, stvari in krajev, npr. sln. *reka z imenom Sava*;

2) **akuzativ/tožilnik**: a) premi predmet (direktni objekt), tj. predmetni tožilnik (*accusativus obiectivus*), npr. sln. *zidam*/*rušim zid*; b) smer gibanja proti cilju, tj. tožilnik smeri (*accusativus directionis*), npr. *grem v mesto*; c) časovno in prostorsko raztezanje oz. obseg (trajanje, razdalja), tj. tožilnik raztezanja (*accusativus extensionis*), npr. *hodim pet kilometrov*, *praznujem štiri dni*;

3) **vokativ/zvalnik**: neposredni nagovor, npr. sln. *Oče, pridi sem!*;

1 Bolj ustrezen je izraz *genetiv*, saj se ta sklon latinsko imenuje *(casus) genetivus*. Bolj uveljavljena različica *genitiv* je manj primerna, gre namreč za prevzeto nemško podomačitev *Genitiv*.

4) **genetiv/rodilnik**: izražanje imenskega razmerja, ki je bilo lahko: a) svojilno (od koga/česa?), tj. svojilni rodilnik (*genetivus possessivus*), npr. *hiša mojega očeta*; b) subjektno (čigav?), tj. osebkov rodilnik (*genetivus subiectivus*), npr. *očetova jeza*; c) objektno (koga ali česa?), tj. predmetni rodilnik (*genetivus obiectivus*), npr. *srečanje očeta*; č) atributivno, tj. prilastkov rodilnik (*genetivus attributivus*), npr. *pripoved o očetu* v smislu *'očetova pripoved'; ali d) partitivno/delnostno, tj. delni rodilnik (*genetivus partitivus*), npr. *kos kruha*;

5) **ablativ/ločilnik**: a) izhodišče oz. izvor, tj. ločilnik izvora (*ablativus originis*), npr. sln. *prihaja z vasi*; b) ločitev od nekoga oz. nečesa, tj. ločilnik ločitve (*ablativus separationis*), npr. *beži iz gozda*;

6) **dativ/dajalnik**: indirektni objekt (nepremi predmet), npr. sln. *učencu dam knjigo*;

7) **instrumental/orodnik**: a) sredstvo dejanja oz. orodja za dejanje, tj. orodnik sredstva (*instrumentalis instrumenti*), npr. *rože zalivam z vodo*; b) spremstvo, tj. orodnik spremstva (*instrumentalis comitativus* oz. *sociativus*), npr. sln. *v šolo hodi z mamo*;

8) **lokativ/mestnik**: mesto oz. okoliščine (časovne in prostorske) dejanja oz. stanja, npr. sln. *spi v domači postelji*, *domov se vrne ob polnoči*;

9) **direktiv/smernik**: cilj gibanja, npr. sln. *prispeli so do morske obale*.

Vse ostale, pridružene funkcije posameznih sklonov, ki so izpričane v posameznih indoevropskih jezikih, so nastale v procesu metaforičnega širjenja pomena osnovnih sklonskih funkcij. Tako npr. orodnik pogosto izraža sredstvo, vzrok, način in okoliščine, podobnost ali enakost, vršilca dejanja, mero in ceno, dajalnik cilj oz. prejemnika dejanja, namen, korist ali škodo, ločilnik vzrok, vir primerjave (npr. *lepši od koga/česa*), pomanjkanje, mestnik smer proti cilju ali namen z impliciranim doseženim ciljem itd.

1.1 Predložne zveze

Vse naštete funkcije so se izražale z golo sklonsko obliko (t. i. brezpredložni skloni), kakor še vedno velja v najstarejših izpričanih indoevropskih jezikih. Kot v vseh indoevropskih jezikih pa so tudi v prajeziku hkrati obstajale tudi adpozicije, tj. prepozicije (predlogi) in postpozicije (zapostavljeni predlogi), ki so nastale iz prvotnih prislovov (in na sinhroni ravni praviloma še vedno soobstajajo v obeh vlogah) ter so se vezale z različnimi skloni, najpogosteje zagotovo s tožilnikom in mestnikom:

sklonska oblika	+	*prislov v vlogi predloga*

Tovrstne prepozicionalne (predložne) ali postpozicionalne besedne zveze so se uporabljale za bolj natančno prostorsko ali časovno umestitev, torej za ponatančitev informacije o tovrstni umestitvi, ki jo je prispevala že sama sklonska funkcija, npr. **entér* 'med', **káto* 'dol', **sér* '(zgoraj) na', **sró* '(gor) na' itd. Vsaj glede na stanje v anatolskih in starih indoiranskih jezikih je verjetno, da so tudi v prajeziku prislovi v predložni rabi tipično sledili samostalniku oz. zaimku; s tem je tudi lažje pojasniti postopno univerbizacijo (poenobesedenje) takih besednih zvez v nove sklonske oblike (o čemer gl. spodaj).

1.2 Sklonski sinkretizem (spajanje sklonskih oblik)

Podedovani sklonski sistem je v posamezne indoevropske jezike preživel v okrnjenem naboru zaradi spojitve sklonskih oblik, tj. formalnega sovpada dveh ali več sklonov v eno samo sklonsko obliko (ob ohranitvi različnih sklonskih funkcij, ki so nato združene v funkcijsko razširjenem sinkretičnem sklonu).

Glavni razlog za sklonski sinkretizem je sovpad sklonskih funkcij, ki ga sproži njihova izvorna delna funkcijska prekrivnost (npr. mestnik in dajalnik, ločilnik in rodilnik, smernik in dajalnik). Sklonski sinkretizem lahko pospeši tudi sistemska obrobnost sklonskih oblik, zato je večjo mero sinkretizma npr. mogoče pričakovati v sklopu stranskih sklonov dvojine. Lahko ga sicer sproži tudi drugotna oblikovna prekrivnost sklonskih oblik, do katere pride zaradi glasovnih sprememb, a o pravem sinkretizmu smemo govoriti zgolj v prvem primeru, tj. ko ena sklonska oblika prevlada nad drugo in jo absorbira vase. Zgolj formalni spoj na sinhroni ravni sicer lahko vzpodbudi naknadni sklonski sinkretizem,[2] a pojav sam po sebi ni izenačljiv s pravim sinkretizmom, saj v jezikovnem sistemu (vsaj sprva) ne povzroči nobene strukturne spremembe.

Indoevropski jeziki izkazujejo različno mero sklonskega sinkretizma. Do sinkretizma med smernikom in dajalnikom je v sklopu dvojine in množine prišlo že na prajezični stopnji, saj ga izkazujejo vsi indoevropski jeziki, vključno z anatolskimi, prav tako so sinkretični imenovalnik, tožilnik in zvalnik dvojine ter imenovalnik in zvalnik množine. V vse neanatolske indoevropske jezike z izjemo toharščine je podedovan tudi sinkretizem med rodilnikom in ločilnikom ednine v okviru atematskih osnov (medtem ko sta v sklopu tematskih osnov formalno distinktivna).

2 Kot npr. v primeru latinskega dajalnika, ločilnika in mestnika množine, ki fonetično sovpadejo v lat. *-īs*, ali v primeru množinskega orodniškega in dajalniškega *-m* v starih germanskih jezikih, ki je nastal po fonetičnem sovpadu podedovanih pragermanskih **-maz* in **-miz*.

Med tistimi sistemi, ki stari prajezični sistem ohranjajo s skoraj intaktno strukturo, so hetitščina (osemsklonski sistem), stara indoiranska jezika stara indijščina in avéstijščina (osemsklonski sistem), mikenska grščina (sedemsklonski sistem) kot tudi balto-slovanski jeziki, tj. stara cerkvena slovanščina oz. slovanski jeziki ter vzhodnobaltska jezika litovščina in latvijščina (sedemsklonski sistem).

	hetitščina	vedska stara indijščina	mlada avestijščina	mikenska grščina	litovščina	stara cerkvena slovanščina
N	*atta**š***	*áśva**s***	*asp**ō***	*a^{n}-ke-ro^{s}*	*rãta**s***	*vlьk**ъ***
A	*atta**n***	*áśva**m***	*aspə**m***	*a^{n}-ke-ro^{n}*	*rãt**ą***	*vlьk**ъ***
V	*atta*	*áśva*	*aspa*	**angele*	*rãt**e***	*vlьč**e***
G	*atta**š***	*áśva**sya***	*aspa**he***	*a^{n}-ke-ro^{j}**-jo***	*rãt**o***	*vlьk**a***
Abl.	*atta**z***	*áśv**ād***	*asp**āṯ***	*a^{n}-ke-r**o***	= G	= G
D	= L	*áśv**āya***	*asp**āi***	*a^{n}-ke-ro^{j}*	*rãt**ui***	*vlьk**u***
Dir.	*arun**a***	/	/	/	/	/
I	*att**it***	*áśv**ā***	*asp**a***	**a^{n}-ke-r**o***	*rat**ù***	*vlьko**mь***
L	*att**i***	*áśv**e***	*asp**e***	*a^{n}-ke-ro^{j}*	*rat**è***	*vlьc**ě***

Tabela: Primer edninske sklanjatve v najbolj konservativnih indoevropskih jezikih s stališča ohranitve podedovanega sklonskega sistema.[3]

2 Morfološka podoba sklonskih oblik

2.1 Glavni in stranski skloni

Nabor sklonov indoevropskega prajezika je mogoče razdeliti na dve skupini. Glavni ali krepki skloni (*casus recti*) so imenovalnik, tožilnik in zvalnik, stranski ali šibki skloni (*casus obliqui*) so rodilnik, ločilnik, dajalnik, orodnik in mestnik. Alternativna izraza *krepki* in *šibki skloni* sta osnovana na oblikotvornem dejstvu indoevropskega prajezika, da so stranski skloni v tistih kategorijah, ki so poznale prevoj,[4] vedno izkazovali drugačno osnovo kot glavni, npr. krepkosklonska osnova **H$_2$éu̯s-os-* :: šibkosklonska osnova **H$_2$us-s-* 'zora'. Znotraj tega sistema je posebno mesto zavzemal mestnik ednine (t. i. brezkončniški mestnik), ki je bil prvotno tvorjen samo s pomočjo prevoja in brez uporabe končnice, in sicer tako, da se je po svojih prevojnih lastnostih ločil od vseh ostalih oblik v posamezni paradigmi.[5]

3 Het. *atta-* 'oče', stind. *áśva-* 'konj', avest. *aspa-* 'konj', mik. grš. *a-ke-ro* 'odposlanec', lit. *rãtas* 'kolo', stcsl. *vlьkъ* 'volk'.

4 Tj. alternacija med prisotnostjo **e* ali **ē* oz. **o* in popolno odsotnostjo ejevskega vokalizma v posameznem morfemu, npr. **nók^{u}t-s* proti **nék^{u}t-s* 'noč', **du̯éi-s* proti **du̯is-és* 'sovražnik' itd.

5 Npr. **H$_2$éu̯s-os-*/**H$_2$us-s-*, Med. **H$_2$us-és* 'zora'; **d^{h}ég^{h}-om-*/**d^{h}g^{h}-m-*, Med. **d^{h}g^{h}-ém* 'zemlja'; **g^{h}i̯óm-*/**g^{h}i̯ém-*, Med. **g^{h}éi̯m* 'zima'; **ḱérd-*/**ḱr̥d-*, Med. **ḱréd* 'srce'; **u̯ód-r-*/**u̯éd-n-*, Med. **ud-én* 'voda'; **séH$_2$-u̯l-*/**sH$_2$-u̯én-*,

Razlog za dvojnost med glavnimi in stranskimi skloni je v tem, da imenovalnik in tožilnik za razliko od ostalih sklonov nimata nobene pomenske vsebine, saj je njuna funkcija avtomatično določena s strukturo stavka: osebek prehodnih in neprehodnih glagolov je avtomatično izražen z imenovalnikom, predmet prehodnih glagolov pa avtomatično s tožilnikom. Zvalnik sam pa je izvensistemski, saj se obnaša povsem drugače kot ostali skloni: zvalnik sicer jè sklon, vendar ni sklonska oblika, sestoji namreč iz gole osnove brez kakršnih koli dodatnih oblikotvornih sredstev. Razlog za formalno neoznačitev zvalnika je v tem, da se zvalnik ne vključuje v sintaktično razmerje do nobene druge besede v stavku, saj je edini član svojega lastnega zvalniškega pastavka in s tem skladenjsko celostno neodvisna oblika, katere funkcija je bila zgolj naslovitev.

2.2 Oblika in izvor sklonskih končnic (sklonil)

Posamezne sklonske oblike so bile v indoevropskem prajeziku izražene s sklonilom,[6] ki je bilo dodano na osnovo. Sklonilo je v primeru nominalnih (tj. samostalniških in pridevniških) osnov fuzijski (zliti) oblikotvorni morfem, ki v sebi združuje informacijo tako o sklonu kot o številu (ednina, dvojina, množina).

Imenovalnik, tožilnik, zvalnik. Oblikovna vsebina sklonil za t. i. glavne sklone kaže na identično izhodišče za vse indoevropske jezike, vključno z anatolskimi, in sicer:

ednina	*dvojina*	*množina*
imenovalnik *-*s*	*-*(e)H*$_1$	*-*(e)s*
tožilnik *-*m*	= imenovalnik	*-*m-s*
zvalnik [gola osnova]	= imenovalnik	= imenovalnik

Kot je razvidno, je bil tožilnik množine oblikovan kot kombinacija tožilniškega sklonila in množinskega znaka, ki je v sklopu imenovalnika množine samostojno nosil vlogo sklonila. Osnove neživega spola v prvotno še binarnem sistemu, ki je razlikoval le med osnovami živega (*genus animatum*) in neživega spola (*genus inanimatum*, kasneje osnove srednjega spola), sprva niso nastopale kot osebek prehodnih ali neprehodnih glagolov, zato imenovalniške oblike niso poznale, njihova edninska tožilniška oblika pa je bila označena z ničtim sklonilom (le v sklopu mlajših, tematskih osnov prav tako z *-*m*).

Ostanek takega sistema se še zrcali v anatolskih jezikih, kjer samostalniki srednjega spola (*genus neutrum*) lahko nastopajo v vlogi vršilca glagolskega dejanja zgolj, če so označeni s pripono *-*ent*-. V ostalih indoevropskih jezikih je to vlogo prevzela nekdanja tožilniška oblika, tako da so si imenovalnik, tožilnik in zvalnik osnov

Med. *sH_2-u̯él* 'sončna svetloba'; *pér-tu-/*pr̥-téu̯-*, Med. *pr̥-tḗu̯* 'prehod' itd.

6 Končnice se delijo na sklonila in osebila.

srednjega spola vseh treh števil formalno identični, temeljijo pa (vsaj v ednini) na podedovani obliki za tožilnik.

Rodilnik, mestnik. Enako izhodišče je mogoče ugotavljati tudi za rodilniška in mestniška sklonila:

ednina	*dvojina*	*množina*
*rodilnik *-(e)s (> *-os)*	*$*-H_1$-(e)s*	**-oHom*
*mestnik *-i*	*$*-H_1$-u*	**-s-u*

Rodilniško sklonilo *-*(e)s* je bilo realizirano kot *-*és*, kadar je bilo naglašeno, sicer kot *-*s* ali kot *-*os*. Dvojinsko rodilniško sklonilo je sestavljeno iz kombinacije dvojinskega znaka *$*(e)H_1$-* in rodilniškega sklonila *-*(e)s*, medtem ko je geneza sklonila za rodilnik množine še nezadovoljivo dognana.

Mestniško sklonilo *-*i* temelji na krajevnem prislovu **i* s pomenom *'tukaj', vendar se je mestnik lahko izražal tudi brezkončniško. Ob tem so se lahko edninske mestniške oblike tvorile tudi analitično, tj. z dodatkom prislova **en* *'v, na' na osnovo, ki je v tem primeru služil kot postpozicija, npr. *$d^h\acute{g}^h$-m-én* 'na zemlji', *$\acute{g}^h\acute{e}\underset{\cdot}{i}$m-en* 'pozimi'.

Mestnik množine je tvorjen kot kombinacija množinskega znaka in elementa *-*u*, ki je ničta prevojna stopnja prislova *$a\underset{\cdot}{u}$* v pomenu *'proč, stran'. Mestnik dvojine posnema strukturo mestnika množine, pri čemer je pluralni znak *-*s*- nadomeščen z dualnim znakom *-H_1-.

Needninska sklonila so bila dodatno označena, in sicer skoraj vsa množinska sklonila s t. i. množinskim znakom *-*(e)s*, brez izjeme pa vsa dvojinska z dvojinskim znakom *-*(e)*H_1, ki sta bila dodana za tisti oblikovni del sklonila, ki je izražal sklon (npr. Omn. *-b^hi-s*, Odv. *-b^hi-H_1), v edinstvenem primeru mestnika množine, mestnika dvojine in rodilnika dvojine pa pred tem morfemom (Mmn. *-*s-u*, Mdv. *-H_1-u*, Rdv. *-H_1-(e)s*).

Dvojinska sklonila. Dejstvo, da so vsa dvojinska sklonila označena za število, govori v prid temu, da so bile stranskosklonske oblike za dvojino izoblikovane najkasneje. Tak sklep podpira tudi dejstvo, da so skoraj vsa stranskosklonska dvojinska sklonila osnovana na množinskih, in sicer tako, da je množinski znak enostavno zamenjan z dvojinskim (Mmn. *b^ho-s*, Mdv. *-b^ho-H_1, Dmn. *-o-s*, Ddv. *-o-H_1, Omn. *-b^hi-s*, Odv. *-b^hi-H_1, Mmn. *-s-u*, Mdv. *-H_1-u*).

Priponski prislovi. Vsi preostali skloni so zgrajeni kot kombinacija osnove z različnimi priponskimi prislovi, ki so bili v nadaljnjem procesu gramatikalizirani kot sklonila (tj. v sinhronem jezikovnem sistemu niso bili več dojeti kot prislovi,

pač pa kot sklonske končnice). V izhodišču takšnega razvoja so bile morda zveze samostalnikov oz. zaimkov z zapostavljenim prislovom v funkciji zapostavljenega predloga, nato pa je bila v procesu univerbizacije (poenobesedenja) takšna besedna zveza razumljena kot sklonska oblika.

Gledano generalno se nabor prislovov, ki se v vlogi priponskih prislovov, gramatikaliziranih v sklonila, pojavljajo v anatolskih jezikih, bistveno razlikuje od nabora, ki je tipičen za neanatolske indoevropske jezike. Tako eni kot drugi si posamezne priponske prislove sicer delijo, le da je npr. posamezni priponski prislov v enem od sistemov hkrati gramatikaliziran kot sklonilo imenske oz. zaimenske sklanjatve, medtem ko se drugje pojavlja zgolj v prislovih, npr. hetitsko ločilniško sklonilo *-z* < **-ti* ob neanatolsko indoevropskem prislovu **é-ti* 'od tod (dalje)', ki je nato v mnogih indoevropskih jezikih postal dodajalni členek *'tudi' oz. vezalni veznik *'in'.

Za anatolski sistem je mogoče predpostaviti naslednje izhodišče:[7]

ednina	*množina*
ločilnik **-ti*	ločilnik **-ti*
dajalnik **-ei̯*	sinkretična dajalnik + smer-
orodnik	nik **-o-s*
**-(i)t*	orodnik **-(i)t*
smernik **-o*	

A niti za sistem preostalih indoevropskih jezikov ni mogoče predvideti povsem enotnega izhodišča, iz česar sledi sklep, da je bil proces izoblikovanja nejedrnih sklonskih oblik (tj. ločilnika, dajalnika in orodnika) tudi po odcepitvi anatolske veje še živ in produktiven proces. Edina sklonska oblika, ki je skupna vsem indoevropskim jezikom, vključno z anatolskimi, je dajalnik ednine **-ei̯*.

ednina	*dvojina*	*množina*
ločilnik **-(a)d*, **-ti*, **-tos*	ločilnik **-bʰo-H*$_1$, **-mo-H*$_1$	ločilnik **-bʰo-s*
dajalnik **-ei̯*	dajalnik **-bʰi-o-H*$_1$	dajalnik **-bʰi-o-s*, **-m-o-s* (?)
orodnik **-(ê)H*$_1$, **-bʰi*	orodnik **-bʰî-H*$_1$, **-miH*$_1$	orodnik **-is*, **-bʰi-s*, **-m-is*

Pri tem je mogoče **-(e)H*$_1$, **-(i)m*, **-(i)s*, **-ti* in **-tos* rekonstruirati zgolj kot priponske prislove, in sicer **-(e)H*$_1$ in **-(i)s* z orodniško, **-ti* in **-tos* z ločilniško ter **-(i)m* z orodniško in ločilniško funkcijo, medtem ko so priponski prislovi **-ad*, **-bʰi* in **-bʰo* izpričani tudi kot samostojni prislovi. Pri tem ima **-ad* prvotno ciljnostno funkcijo, ki pa je bila pri njegovi rabi kot priponski prislov reinterpretirana v izhodiščno, torej ločilniško, **-bʰi* ima prvotno mestovno funkcijo in **-bʰo* ločilniško.

7 Dvojinske oblike v anatolskih jezikih niso izpričane z izjemo pičlih ostankov nekaj glavnih sklonskih oblik, ki pa v sinhronem sistemu niso več dvojinske.

Izven tematskih osnov je ločilnik v vseh neanatolskih indoevropskih jezikih z izjemo toharščine, ki ločilnik še gradi na enak način kot anatolski jeziki, prvotno sinkretičen z rodilniškim *-*(e)s*.

Prvotni pomen priponskega prislova *-*b*^{h}*i* je bil mestovni (*'pri'), iz katerega sta se razvila tako ciljnostni (*'proti') kot orodniški (*'s/z'). V svojem ciljnostnem pomenu je bil *-*b*^{h}*i* prestrukturiran z množinsko različico smerniškega priponskega prislova *-*o-s* in gramatikaliziran kot pluralno dajalniško sklonilo *-*b*^{h}*i̯os*. Na enak način je bil izvorni *-*b*^{h}*i* s ciljnostno funkcijo v dajalniku osebnih zaimkov za prvo in drugo osebo vseh treh števil ali predelan v *-*b*^{h}*i̯-o*, tj. z dodatkom smerniškega priponskega prislova *-*o*, ali priličen dajalniškemu sklonilu *-*ei̯* (*-*b*^{h}*i* → *b*^{h}*ei̯*).

V orodniškem pomenu je bil priponski prislov *-*b*^{h}*i* gramatikaliziran kot sklonilo za orodnik množine in ustrezno opremljen z množinskim znakom (*-*b*^{h}*i-s*).

Ob *-*b*^{h}*is* je vsaj v okviru jedrne praindoevropščine, iz katere so se izluščili vsi neanatolski indoevropski jeziki z izjemo toharščine in italo-keltščine, obstajal še vzporedno zgrajeni orodniški priponski prislov *-*m-is*, ki ga sestavljata orodniško-ločilniški *-*(i)m* ter orodniški *-*(i)s*, pri čemer je tudi v tem primeru zagotovo prišlo do naknadne reinterpretacije izglasnega *-*s* kot množinskega znaka. Priponski prislov *-*mis* je namreč treba projicirati vsaj na najpoznejšo razvojno stopnjo indoevropskega prajezika, saj sta ga podedovali tako balto-slovanska kot germanska veja.

Kar se tiče geneze vzporednega dajalniškega *-*mos*, ki ga prav tako izkazujejo germanski in balto-slovanski jeziki, je na voljo več možnosti: a) *-*mo-s* temelji na priponskem prislovu *-*(i)m* in je po funkciji zato izvorno ločilniški, b) *-*m-os* je z množinskim smerniškim *-*o-s* nastal na podlagi priponskega prislova *-*(i)m*, in sicer na enak način, kot je *-*b*^{h}*i̯os* nastal v procesu predelave izvorno mestovnega *-*b*^{h}*i* v dajalniško sklonilo, c) *-*mos* je zgolj analoško preoblikovani ločilniški *-*b*^{h}*os*, in sicer preko križanja z *-*mis*.

Za izhodiščni sistem indoevropskih jezikov z izjemo anatolske in toharske veje, ki sta se od prajezične skupnosti odcepili najprej in zato še ohranjata starejše razvojno stanje, je mogoče rekonstruirati sledeči nabor sklonil:

ednina	*dvojina*	*množina*
ločilnik	**-b^ho-H_1*	**-b^ho-s*
tematske osnove: **-(a)d*[8]		
atematske osnove = rodilnik[9]		
dajalnik **-ei*	**-b^hi-o-H_1, *-mo-H_1*	**-b^hi-o-s, *-m-o-s (?)*
orodnik **-(e)H_1, *-b^hi*	**-b^hi-H_1, *-miH_1*	**-is, *-b^hi-s, *-m-is*

2.3 Drugotni skloni

Starogrški, toharski in vzhodnobaltski (starolitovski, starolatvijski) jeziki so ob sklonskem sistemu, podedovanem iz (različnih razvojnih stopenj) indoevropskega prajezika, razvili še drugotne sklone, ki temeljijo na poenobesedeni kombinaciji posamezne sklonske oblike s prislovom, ki je taki sklonski obliki sledil.

Drugotni skloni torej po svoji vlogi učinkujejo na enak način kot predložne zveze, le da so se tu zapostavljeni predlogi v kombinaciji s sklonsko obliko samostalnika razvili v sklonilo (vzhodnobaltski sistem). Vloga takih novih sklonskih oblik je končniško izražanje bolj specifičnih sklonskih funkcij.

Mikenska in homerska grščina tako na primer poznata smernik na *-de*/*-δε* < **-de* (cilj gibanja) in ločilnik (izhodišče/izvor gibanja) na *-te*/*-θεν* < **-d^he-m* (npr. οἶκονδε ‘v hišo’, οἴκοθεν ‘iz hiše’), litovščina in latvijščina pa ob podedovanem sistemu sedmih sklonov poznata še inesiv (nahajanje znotraj nečesa, npr. lit. ***namè*** ‘v hiši’), adesiv (nahajanje pri nekom oz. nečem, npr. lit. *dievíe**p*** ‘pri bogu’), ilativ (gibanje, usmerjeno v notranjost nečesa, npr. lit. *nama**ñ*** ‘v hišo’) in alativ (gibanje, usmerjeno k nekomu oz. nečemu, npr. lit. *dievó**p*** ‘k bogu’).

Priporočena literatura

Clackson, James, 2007: *Indo-European linguistics: An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dunkel, George E., 2014: *Lexikon der indogermanischen Partikeln und Pronominalstämme. Band 1: Einleitung, Terminologie, Lautgesetze, Adverbialendungen, Nominalsuffixe, Anhänge und Indices, Band 2: Lexikon*. (Indogermanische Bibliothek. 2. Reihe: Wörterbücher.) Heidelberg: Winter.

Eichner, Heiner, 1982: *Studien zu den indogermanischen Numeralia. Rekonstruktion des urindogermanischen Formensystems und Dokumentation seiner einzelsprachlichen Vertretung bei den niederen Kardinalia ‘zwei’ bis ‘fünf’*. Neobjavljena doktorska disertacija. Regensburg.

Eichner, Heiner, 1985: Das Problem des Ansatzes eines urindogermanischen Numerus ‘Kollektiv’ (‘Komprehensiv’). Bernfried Schlerath, Veronica Rittner (ur.): *Grammatische*

8 Npr. Led. **H_1ék̑u̯o-(H_1)-ad* ‘(proč) od konja’ proti Red **H_1ék̑u̯o-s* ‘konja’ (kasneje **H_1ék̑u̯o-s-(H_2)i̯o*).

9 Npr. Led. **ud-én-s* ‘iz vode’ = Red. **ud-én-s* ‘vode’.

Kategorien. Funktion und Geschichte. Akten der VII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, Berlin 1983. Wiesbaden: Reichert. 134–169.

Fritz, Matthias, Meier-Brügger, Michael, [10]2021: *Indogermanische Sprachwissenschaft*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter.

Joseph, Brian, Fritz, Matthias, Wenthe, Mark (ur.), 2017–2018: *Handbook of comparative and historical Indo-European linguistics* I–III. Berlin/Boston: De Gruyter.

Katz, Joshua T., 1998: *Topics in Indo-European personal pronouns*. Neobjavljena doktorska disertacija. Harvard.

Malzahn, Melanie, 1999 [2000]: Die nominalen Flexionsendungen des idg. Duals. *Historische Sprachforschung* 112/2. 204–226.

Malzahn, Melanie, 2000: *Die Genese des idg. Numerus Dual*. Michaela Ofitsch, Christian Zinko (ur.): *125 Jahre Indogermanistik in Graz. Festband anläßlich des 125jährigen Bestehens der Forschungsrichtung "Indogermanistik" an der Karl-Franzens-Universität Graz*. Graz: Leykam. 291–315.

Matzinger, Joachim, 2005: *Untersuchungen zum altarmenischen Nomen: Die Flexion des Substantivs*. (Beihefte zu MSS 22.) Dettelbach: Röll.

Melchert, Craig H., Oettinger, Norbert, 2009: Ablativ und Instrumental im Hethitischen und Indogermanischen. Ein Beitrag zur relativen Chronologie. *Incontri Linguistici* 32. 53–73.

Neri, Sergio, Schuhmann, Roland (ur.), 2014: *Studies on the collective and feminine in Indo-European from a diachronic and typological perspective*. (Brill's studies in Indo-European languages & linguistics 11.) Leiden/Boston: Brill.

Matej Šekli
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko, Katedra za primerjalno slovansko jezikoslovje
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
matej.sekli@guest.arnes.si

Skladnja praslovanskih sklonov

V prispevku[1] je upoštevaje spoznanja indoevropskega in slovanskega primerjalnega jezikoslovja na podlagi gradiva stare cerkvene slovanščine (ok. 863–885 n. št.) pregledno predstavljena skladnja praslovanskih sklonov, ki so bili prvotno samo nepredložni in šele drugotno tudi predložni. Prikaz izhaja iz oblike, tj. sklona (oblikovni, formalni vidik), ter ugotavlja njegove stavčnočlenske, tj. skladenjske vloge (skladenjski, sintaktični vidik) in udeleženske, tj. pomenske vloge (pomenski, semantični vidik).

1 Praslovanski skloni[2]

Praindoevropščina (do ok. 4000 pr. n. št.) je oblikovno, formalno, tj. s končnico, natančneje s sklonilom, lahko razlikovala devet različnih sklonov (*casus*). Gledano glasovno in oblikovno so bili krepki skloni imenovalnik (nominativ, *nominativus*), tožilnik (akuzativ, *accusativus*) in zvalnik (vokativ, *vocativus*), šibki pa dajalnik (dativ, *dativus*), rodilnik (genetiv, *genetivus*), ločilnik (ablativ, *ablativus*), mestnik (lokativ, *locativus*), orodnik (instrumental, *instrumentalis*) in smernik (direktiv, *directivus*, tudi alativ, *allativus*). Vsak od naštetih sklonov z izjemo zvalnika je imel prvotni pomen, iz katerega so s pomenskimi spremembami (v smeri širitve pomena) nastajali drugotni pomeni.

Praslovanščina (do ok. 800 n. št.) je iz praindoevropščine podedovala sedem sklonskih oblik, in sicer imenovalnik, tožilnik, zvalnik, dajalnik, rodilnik, mestnik in orodnik. Praindoevropski rodilnik in ločilnik se oblikovno nista ohranila kot različni sklonski obliki. Praslovanski rodilnik namreč v večini sklanjatvenih vzorcev oblikovno nadaljuje praindoevropski rodilnik (le v *o*-jevski sklanjatvi praindoevropski ločilnik), pomensko pa tako praindoevropski rodilnik kot ločilnik. S

1 Prispevek je sinteza in dopolnitev avtorjevih objav s področja primerjalne skladnje slovanskih sklonov (Šekli 2013, 2015a, 2015b, 2016, 2018). Morebitne razlike med že objavljenimi besedili in pričujočim je po pravilu zadnje roke (*ultima manus*) treba razumeti kot popravek oziroma ponatančitev predhodnih izvajanj.

2 Upoštevana je skladnja sklonov v indoevropskem primerjalnem jezikoslovju (Delbrück 1893: 393–394; Fritz, Meier-Brügger 2021: 265–277 in v slednjem navedena predhodna znanstvena literatura), slovanskem primerjalnem jezikoslovju (Miklosich 1883: 344–762; Vondrák 1928: 226–228) ter slovenističnem jezikoslovju (Bajec idr.1956: 319–327; Toporišič 2000: 267–270; pri obravnavi udeleženskih vlog posredno Žele 2001: 109–110).

pomenskega vidika je zato za praslovanščino smiselno ločevati rodilniški rodilnik (iz praindoevropskega rodilnika) in ločilniški rodilnik (iz praindoevropskega ločilnika). Prav tako se v praslovanščini ni ohranil praindoevropski smernik (kot relikt se ohranja v praindoevropskih podedovanih prislovih, npr. pie. **pr-o* 'naprej' > psl. **pro* 'pred, naprej, za, pre-' > sln. *pro-*, npr. v *pro-dáti*).

Pomen sklona v besedilu v prvi vrsti določa njegov osnovni (najpogosteje prvotni) pomen, pri čemer ga konkretizira kategorialni pomen samostalnika v tem sklonu (razlikovati je treba med »podspoloma« **samostalnika**, in sicer *genus animatum*, tj. živo, in *genus inanimatum*, tj. neživo; nadalje imajo *nomina concreta* predmetni, konkretni pomen, *nomina abstracta* pa pojmovni, abstraktni pomen), predvsem pa slovarski, leksikalni pomen samostalnika (npr. pomeni prislovnega mestnika so glede na slovarski pomen samostalnika prostor/kraj, čas, način, vzrok). Pomen večpomenskega sklona je odvisen tudi od slovarskega pomena glagola (npr. tožilnik pomeni prizadeto ob prehodnih glagolih dejanja in ciljno mesto ob glagolih premikanja). Po drugi strani pa je stavčni člen sklona določen z njegovim okoljem v stavku: sklon se lahko pojavlja obglagolsko (adverbalno) – kot osebek (subjekt), predmet (objekt), znotraj tega premi predmet (direktni objekt) in nepremi predmet (indirektni objekt), prislovno določilo (adverbial), povedkovo določilo (predikativ) ali povedkov prilastek – ali obimensko (adnominalno), tj. ob imenskih in zaimenskih besednih vrstah (ob samostalniškem, pridevniškem ali zaimkovnem oblikovnem jedru) – kot prilastek (atribut) samostalnika ali pridevnika. V nadaljevanju so za vsak praslovanski sklon z izjemo zvalnika, ki je jedro zvalniškega pastavka in se praviloma pomensko ne spreminja, navedene njegove stavčnočlenske, tj. skladenjske vloge, znotraj teh pa še udeleženske, tj. pomenske vloge. Te so delovalniki (aktanti) – kot vršilec (*agens*), prizadeto (*patiens*), prejemnik (recipient, *recipiens*) – ter okoliščine (cirkumstanti) – kot prostor/kraj (*locus*),[3] čas (*tempus*), način (*modus*) in vzrok (*causa*) – slednje z natančneje določenimi podpomeni.

2 Imenovalnik

1) **Osebek**, tj. osebkov imenovalnik (subjektivni nominativ, *nominativus subiectivus*), ob neprehodnih in prehodnih polnopomenskih in nepolnopomenskih glagolih:

3 Pomen prostor/kraj ima naslednje podpomene: a) mesto (lokativni pomen) (*kje?*) ob glagolih nepremikanja; b) ciljno mesto (direktivni pomen) (*kam?*) ob glagolih premikanja; c) izhodiščno mesto (ablativni pomen) (*od kod?*) ob glagolih premikanja; č) pot (perlativni pomen) (*kod?*) ob glagolih premikanja; d) razmeščenost (distributivni pomen) (*kod?*) ob glagolih premikanja in nepremikanja; e) količina kraja/prostora oziroma poti (prostorske razsežnosti) (*kako daleč?*) ob glagolih premikanja.

a) **vršilec dejanja** ob polnopomenskih glagolih s pomenom dejanje (stcsl. *bogъ sъtvori nebo i zemljǫ* ‘Bog je ustvaril nebo in zemljo’);

b) **nosilec stanja** ob polnopomenskih glagolih s pomenom stanje, ki imajo lahko esivni pomen ‘biti’ (stcsl. *dъva slěpьca sěděsta pri pǫti* ‘Dva slepca sta sedela pri poti’) ali fientivni pomen ‘postajati’ (stcsl. *i tu abije smoky sъxněaše* ‘In tam je tedaj smokva usihala’);

c) **nosilec lastnosti** ob pridevniškem imenskem povedku, in sicer esivno (stcsl. [*ty] *ne bǫdi nesytъ* ‘Ne bodi nenasiten’) ali fientivno (stcsl. *da svętyi tvoi vъsǫdъ prijemljǫce, dostoini* [*my] *bǫdemъ očiščenija tvojego* ‘Sveto tvoje obhajilo prijemajoč, bomo postali vredni tvojega očiščenja’);

č) **nosilec istovetnosti** (identitete) ob samostalniškem imenskem povedku, in sicer esivno (stcsl. *azъ jesmь pǫtь i istina i životъ* ‘Jaz sem pot in resnica in življenje’) ali fientivno (stcsl. *ledъ bystъ voda topla* ‘Led je postal topla voda’);

2) **Povedkovo določilo**, tj. povedkov imenovalnik (predikativni nominativ, *nominativus praedicativus*) ob neprehodnih nepolnopomenskih glagolih, in sicer ob glagolih z esivnim pomenom ‘biti’ (stcsl. *azъ jesmь pǫtь i istina i životъ*, prim. 1c) ali s fientivnim pomenom ‘postajati’ (stcsl. *ledъ bystъ voda topla*, prim. 1č) ter ‘imenovati’ (stcsl. *davidъ i ubo gospodь naricajetъ* ‘Gospod ga torej imenuje Davíd’).

3) **Prilastek**, tj. prilastkov imenovalnik (atributivni nominativ, *nominativus attributivus*) (sln. *bog oče in sin in Sveti Duh*).

3 Tožilnik

1) **Premi predmet**, tj. predmetni tožilnik (objektivni akuzativ, *accusativus obiectivus*), s pomenom **celostno prizadeto** ob polnopomenskih prehodnih glagolih s pomenom dejanje, in sicer natančneje: a) **aficirani objekt** (*affectum*), tj. prizadeti predmet, ob prehodnih glagolih prizadevanja (*verba afficiendi*) (stcsl. *bijaaxǫ i po lanitama* ‘Bíli so ga po licih’); b) **eficirani objekt** (*effectum*), tj. proizvedeni predmet, rezultat dejanja, ob prehodnih glagolih proizvajanja (*verba efficiendi*) (stcsl. *sъzьda xraminǫ svojǫ na kamene* ‘Sezidal je svojo hišo na skali’).[4]

2) **Povedkovo določilo**, tj. povedkov tožilnik (predikativni akuzativ, *accusativus praedicativus*), tudi dvojni tožilnik oz. tožilnik s tožilnikom (*accusativus cum*

4 Pojavlja se tudi pomen **vsebina** oz. **notranji predmet** (interni objekt) ob glagolih z istim korenom (*figura etymologica*) (stcsl. *běaxǫ parstyŕi* [...] *strěgǫšte stražǫ* ‘Bilí so pastirji stražeči stražo’) ali istim pomenom (*figura synonymica*).

accusativo), s pomenom **celostno prizadeto** ob pomensko oslabelih prehodnih glagolih (stcsl. *člověče, kъto mę postavi sǫdijǫ li dělateĺь nadъ vami* ‘Človek, kdo me je postavil za sodnika ali delovalca nad vami?’).

3) **Prislovno določilo**, tj. prislovni tožilnik (adverbialni akuzativ, *accusativus adverbialis*):

a) **ciljno mesto** ob glagolih premikanja in samostalnikih s slovarskim pomenom prostora/kraja, tj. tožilnik smeri (*accusativus directionis*) (stcsl. *grędi vъnъ* *‘Pojdi na zrak!’ ≥ ‘Pojdi ven!’); pomen ciljno mesto se je po pomenskem prenosu lahko spremenil v pomen **pot** (stcsl. *pride xristosъ nebesьskyję dvьri* ‘Kristus je prišel skozi nebeška vrata’);

b) **mera/količina** ob samostalnikih s slovarskim pomenom prostora/kraja in časa, tj. tožilnik raztezanja (*accusativus extensionis*), in sicer **količina prostora/kraja**, tj. prostorska razsežnost (*kako daleč?*) (csl. *ide sъ njejǫ dъvě vrьstě* ‘Šel je z njo dve vrsti’; sln. *hoditi tri kilometre*), in **količina časa**, tj. časovna razsežnost (*kako dolgo?*) (stcsl. *iona [bě] vъ črěvě kitově tri dьni i tri nošti* ‘Jona je bil v trebuhu velike ribe tri dni in tri noči’; sln. *spati vso noč*, *hoditi tri ure*); pomenu količina časa je pomensko zelo blizu pomen **trenutek ali obdobje** (*kdaj?*) (stcsl. *ubijǫtъ i i tretii dьnь vъstanetъ* ‘Ubili ga bodo in tretji dan bo vstal’);

c) **odnos** (*relatio*), in sicer **omejitev** (*limitatio*), **ozir** (*respectus*) s pomenom ‘glede na kaj’, tj. tožilnik odnosa (*accusativus relationis*), tudi tožilnik omejitve (*accusativus limitationis*), tožilnik ozira (*accusativus respectūs*) (csl. *plešti i ǫtrobǫ sъžeženъ* ‘po hrbtu in po trebuhu ožgan’); po pomenskem prenosu tudi drugi pomeni kot **način**, tj. tožilnik načina (*accusativus modi*), in **vzrok**, tj. tožilnik vzroka (*accusativus causae*) (stcsl. *gladь zamoriti* ‘umreti od lakote’, *čьto truždajete ženǫ* ‘Kaj/zakaj nadlegujete ženo?’).

4 Dajalnik

1) **Nepremi predmet**, tj. predmetni dajalnik (objektivni dativ, *dativus obiectivus*), s samostalniki s predmetnim pomenom in podspolom živo:

a) **prejemnik (recipient)**, tj. dajalnik prejemnika (*dativus recipientis*), ob glagolih s pomenom dejanje (stcsl. *prělomĺь xlěby, dastъ učenikomъ svojimъ* ‘Prelomivši kruh, je dal svojim učencem’; *tlьcěte i otъvrьzetъ sę vamъ* ‘Potrkajte in odprlo se vam bo’);[5]

5 Pomen *prejemnik* v širšem pomenu je natančneje lahko **prejemnik (recipient)** v ožjem pomenu, tj. prejemnik predmeta (sln. *dati otroku kruh*), **koristnik (beneficient)**, tj. prejemnik dejanja (sln. *opreti gostu vrata*), **naslovnik**

b) **lastnik (posesor)**, tj. dajalnik lastnika (*dativus possessoris*), ob neprehodnih glagolih s pomenom stanje (stcsl. *ruměno lice jemu jestъ* 'Rdeč obraz mu je').

2) **Prislovno določilo**, tj. prislovni dajalnik (adverbialni dativ, *dativus adverbialis*):

a) **pozitivna/negativna prizadetost**, tj. dajalnik koristi/škode (*dativus commodi/incommodi*), ob samostalnikih s podspolom neživo v smislu omejitev, ozir (stcsl. *jedъva polučitъ oslabǫ vrědu svojemu* 'Komaj dobi olajšanje za svojo škodo');

b) **namen** (*finis*), tj. dajalnik namena (*dativus finalis*), s pojmovnimi samostalniki (stcsl. *otъdati dъšterь braku* 'dati hčer za poroko');

c) **prostor/kraj**, tj. dajalnik prostora/kraja (*dativus loci*), natančneje **ciljno mesto** ob glagolih premikanja, tj. dajalnik smeri (*dativus directionis*) (stcsl. *se cěsařь tvoi grędetъ tebě* 'In glej, tvoj cesar gre k tebi').

3) **Prilastek**, tj. prilastkov dajalnik (atributivni dativ, *dativus attributivus*), npr. dajalnik namena (stcsl. *xramъ molitvě* 'hiša za molitev').

5 Rodilniški rodilnik

1) **Prilastek**, tj. prilastkov rodilnik (atributivni genetiv, *genetivus attributivus*), pri čemer je njegov pomen odvisen od slovarskega pomena oblikovnega jedra in njegovega rodilniškega določila:

a) **delnost**, tj. delni rodilnik (partitivni genetiv, *genetivus partitivus*) (stcsl. *krinica medu* 'vrč medu', *stado volovъ* 'čreda volov');

b) **kakovost** (*qualitas*), tj. kakovostni rodilnik (kvalitativni genetiv, *genetivus qualitatis*) (stcsl. *člověkъ jedinъ dobra roda* 'neki človek dobrega rodu');

c) **svojina**, tj. svojilni rodilnik (posesivni genetiv, *genetivus possessivus*) (stcsl. *gospodinъ xrama* 'gospodar hiše');

č) **snovnost** (*materia*), tj. snovni rodilnik (materialni genetiv, *genetivus materialis*) (csl. *grobъ mramora* 'grob iz marmorja');

d) **odnos**, tj. rodilnik odnosa (*genetivus relationis*) (stcsl. *dostoinъ jestъ dělateĺь mьzdy svojeję* 'Vreden je delavec svojega plačila');

e) **vršilec dejanja**, tj. osebkov rodilnik (*genetivus subiectivus*) (sln. *igranje brata*, tj. 'brat igra');

(adresat) ob glagolih rekanja (*verba dicendi*) (sln. *povedati prijatelju resnico*) itd.

f) **prizadeto**, tj. predmetni rodilnik (*genetivus obiectivus*) (sln. *igranje piščali*, tj. 'igrati piščal').

2) **Povedkovo določilo**, tj. povedkov rodilnik (predikativni genetiv, *genetivus praedicativus*), ob glagolu **byti* 'biti', in sicer kakovostni, svojilni in snovni rodilnik obglagolsko (stcsl. *tacěxъ bo jestъ cěsaŕьstvije božije* 'Takih je namreč nebeško kraljestvo').

3) **Premi predmet**, tj. predmetni rodilnik (objektivni genetiv, *genetivus obiectivus*), s pomenom **delno prizadeto** ob glagolih z določenih pomenskih polj, kot so npr. glagoli s pomeni kot *'jesti', *'piti', *'pokusiti', *'(za)užiti' (stcsl. *jako že vъkusi arxitriklinъ vina [...] priglasi ženixa* 'Ko pa je starešina gostije pokusil vino, je poklical ženina'), glagoli čutnega in duševnega zaznavanja (stcsl. *ovьcę moję glasa mojego slušajǫtъ* 'Moje ovce poslušajo moj glas') idr.

4) **Prislovno določilo (adverbial)**, tj. prislovni rodilnik (adverbialni genetiv, *genetivus adverbialis*):

a) **čas**, tj. rodilnik časa (*genetivus temporis*), in sicer natančneje **trenutek ali obdobje** (csl. *konьčaxъ togože lěta měsęca dekębrja* 'Končal sem istega leta meseca decembra');

b) **mera/količina** (*mensura*), tj. rodilnik mere (*genetivus mensurae*) (stcsl. *šьdъšu trii popьrištь* 'šədšemu tri milje').

5) **Zanikanje**, tj. rodilnik zanikanja (negativni genetiv, *genetivus negationis*), lahko je **zanikani premi predmet** ob zanikanem prehodnem glagolu (stcsl. *ni vъlivajǫtъ vina nova vъ měxy vętъxy* 'Niti ne vlivajo novega vina v stare mehove') ali **zanikani osebek** ob zanikanem polnopomenskem glagolu **byti* 'biti, obstajati, nahajati se' (stcsl. *bež njego ničesože ne bystъ, ježe bystъ* 'Brez njega ni bilo ničesar, kar je bilo').

6 Ločilniški rodilnik

1) **Prislovno določilo**, tj. prislovni ločilnik (adverbialni ablativ, *ablativus adverbialis*):

a) **izhodiščno mesto** ob glagolih premikanja in samostalnikih s slovarskim pomenom prostora/kraja (stcsl. *monastyrja otъšьdъša* 'šədša od samostana', *nikъtože obьštajego konьca uběža* 'Nihče ni ubežal skupnemu koncu', *těla razlǫčiti sę* 'ločiti se od telesa');

b) **ločitev**, tj. ločilnik ločitve (*ablativus separationis*) (stcsl. *běžimъ kyčenija* ‘Bežimo od domišljavosti’, *bojaaše sę těxъ městъ* ‘Bal se je teh mest’);

c) **ciljno mesto** (stcsl. *vъzvrati sę, ne došьdъ rěky* ‘Vrnil se je, ne prišədši do reke’).

2) **Prilastek**, tj. prilastkov ločilnik (atributivni ablativ, *ablativus attributivus*):

a) **pomanjkanje**, tj. ločilnik pomanjkanja (*ablativus inopiae*) (stcsl. *tъštъ jestъ viděti grobъ ležęštiixъ* ‘Prazen je videti grob ležečih’);

b) **primerjava**, tj. ločilnik primerjave (*ablativus comparationis*) (stcsl. *vьsjakogo zvěri tęžii* ‘težji od vsake zveri’).

3) **Povedkovo določilo**, tj. povedkov ločilnik (predikativni ablativ, *ablativus praedicativus*), npr. **izvor**, tj. izvorni ločilnik (*ablativus originis*) (stcsl. *azъ bo jesmь vašego plemene* ‘Jaz sem namreč (iz) vašega plemena’).

4) **Premi predmet**, tj. predmetni ločilnik (objektivni ablativ, *ablativus obiectivus*) s pomenom **prizadeto** ob glagolih nepremikanja, prvotno ločilnik pomanjkanja (stcsl. *žrьtvъ trěbujetъ* ‘Potrebuje žrtve’).

7 Mestnik

1) **Prislovno določilo**, tj. prislovni mestnik (adverbialni lokativ, *locativus adverbialis*):

a) **prostor/kraj**, tj. mestnik prostora/kraja (*locativus loci*), ob glagolih nepremikanja, in sicer natančneje **mesto** (stcsl. *jako sǫtъ sъxranjeny kosti našę semь městě* ‘Saj so naše kosti shranjene na tem mestu’);

b) **čas**, tj. mestnik časa (*locativus temporis*) (stcsl. *iscělě otrokъ tomь časě* ‘Otrok je ozdravel v tisti uri’);

c) **način**, tj. mestnik načina (*locativus modi*) (stcsl. *da ne mьniši igri to rečeno* ‘Da ne misliš, da je to rečeno v igri / igraje’);

č) **vzrok**, tj. mestnik vzroka (*locativus causae*) (stcsl. *ne veseli sę mъnozě brašьně* ‘Ne veseli se v mnogi hrani / zaradi mnoge hrane’).

2) **Premi predmet**, tj. predmetni mestnik (objektivni lokativ, *locativus obiectivus*), s pomenom **prizadeto** (stcsl. *kosnǫ sę vъskrilii rizy jego* ‘Dotaknila se je na robu njegove obleke / roba njegove obleke’).

8 Orodnik

1) **Prislovno določilo**, tj. prislovni orodnik (adverbialni instrumental, *instrumentalis adverbialis*):

a) **spremstvo** (komitativni oz. sociativni pomen), tj. orodnik spremstva (*instrumentalis sociativus* oz. *instrumentalis comitativus*)[6] (stcsl. *nužda jemu běaše iti voi* 'Moral je iti z vojaki', *radovaašę sę vьsěmь domъmь* 'Veselili so se z vso hišo');

b1) **orodje in sredstvo** (*instrumentum*)[7] s samostalnikom s podspolom neživo, tj. orodnik orodja (*instrumentalis instrumenti*) (stcsl. *jedinъ otъ voinъ kopijemь jemu rebra prebode* 'Eden od vojakov mu je s kopijem prebodel rebra');

b2) **vršilec dejanja** (*agens*) s samostalnikom s podspolom živo, tj. orodnik vršilca dejanja (*instrumentalis agentis*), v trpnih (pasivnih) stavkih (stcsl. *vъzvedenъ bystъ duxomь* 'Dvignjen je bil od duha');

c) **prostor/kraj**, tj. orodnik kraja (*instrumentalis loci*), ob glagolih premikanja, in sicer natančneje **pot** (stcsl. *vъniděte ǫzъkyimi vraty* 'Vstopíte skozi ozka vrata') in **razmeščenost** (stcsl. *iněmь pǫtьmь otidǫ* 'Po drugi poti so odšli'); po izpustu glagola premikanja je nastal pomen **mesto** (stcsl. *pǫtьmь idǫšte plakaaxǫ* 'Po poti gredoč so jokali' vs. *pǫtьmь plakaaxǫ* 'Po poti so jokali' ≥ 'Na poti so jokali');

č) **čas**, tj. orodnik časa (*instrumentalis temporis*), in sicer natančneje **količina časa** (stcsl. *trьmi dьnьmi sъzьdati jǫ* 'tri dni jo zidati') in **trenutek ali obdobje** (stcsl. *otъvede voiny noštijǫ* 'Odvedel je vojake ponoči');

d) **način**, tj. orodnik načina (*instrumentalis modi*) (stcsl. *sъnide duxъ svętyi tělesьnyimь zrakomъ* 'Sveti duh se je spustil v telesni podobi');

e) **vzrok**, tj. orodnik vzroka (*instrumentalis causae*) (stcsl. *vьsь mirъ, tręsǫštь straxomь* 'ves svet, tresoč se od strahu');

f) **primera** (*comparatio*), tj. orodnik primerjave (*instrumentalis comparationis*) (stcsl. *kry tečaaše rěkami* 'Kri je tekla kot potoki');

g) **omejitev**, **ozir**, tj. orodnik omejitve, ozira (*instrumentalis limitationis, respectūs*) (stcsl. *umьrě plъtijǫ* 'Umrl je s telesom', tj. 'na telesu');

h) **snovnost**, tj. orodnik snovi (*instrumentalis materiae*) (csl. *crьkъvь kamenijemь vъzgraditi* 'zgraditi cerkev iz kamenja').

---

6 Komitativnost se nanaša na spremstvo neživega (sln. *priti z dežnikom*), medtem ko se sociativnost nanaša na spremstvo živega (sln. *priti s prijateljem*).

7 Pojem *orodje* ima predmetni (konkretni) pomen (sln. *s kladivom*), *sredstvo* pa pojmovni (abstraktni) pomen (sln. *z besedo*).

2) **Prilastek**, tj. prilastkov orodnik (atributivni instrumental, *instrumentalis attributivus*):

a) **kakovost**, tj. orodnik kakovosti (*instrumentalis qualitatis*) (stcsl. *i bě na sъnьmištixъ člověkъ nečistomь duxomь* ‘Na shodnicah je bil človek nečistega duha’);

b) **omejitev**, **ozir** (stcsl. *vysokъ sanomь* ‘visok po položaju’);

c) **mera**, tj. orodnik mere (*instrumentalis mensurae*) (stcsl. *ničimьže mьńьši jezi* ‘Po ničemer nisi manjša’).

3) **Povedkovo določilo**, tj. povedkov orodnik (predikativni instrumental, *instrumentalis praedicativus*), ob glagolih z oslabelim pomenom, in sicer esivno ali fientivno (stcsl. *sirotojǫ dětišťь bǫdetъ* ‘Otrok bo sirota’).

Viri in literatura

Bajec, Anton, Kolarič, Rudolf, Rupel, Mirko, [Šolar, Jakob], 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Delbrück, Berthold, 1893: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen III/1: Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*. Strassburg: Karl J. Trübner.

Fritz, Matthias, Meier-Brügger, Michael, [10]2021: *Indogermanische Sprachwissenschaft*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter.

Miklosich, Franz, 1883: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen: IV. Syntax*. Wien: Wilhelm Braumüller.

Šekli, Matej, 2013: K Miklošičevi primerjalni skladnji sklonov slovanskih jezikov. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika: vidiki, merila, opredelitve*. (Simpozij Obdobja 32.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 427–433.

Šekli, Matej, 2015a: Glagolska vezljivost v jeziku Brižinskih spomenikov. *Slovenski jezik – Slovene linguistic studies* 10. 53–80. <https://doi.org/10.17161/SLS.1808.18310>.

Šekli, Matej, 2015b: Prislovna določila v jeziku Brižinskih spomenikov. Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. (Simpozij Obdobja 34.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 721–729.

Šekli, Matej, 2016: Neprostorska/nekrajevna prislovna določila v stari cerkveni slovanščini in jeziku Brižinskih spomenikov. Marko Jesenšek (ur.): *Rojena v narečje: akademikinji prof. dr. Zinki Zorko ob 80-letnici*. (Mednarodna knjižna zbirka Zora 114.) Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 424–438.

Šekli, Matej, 2018: Prislovno določilo kraja. Matej Šekli (ur.): *Skladnja enostavčne povedi slovenskega jezika: povzetki prispevkov*. (Znanstveni simpozij 1. Toporišičev dan.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 27–29.

Toporišič, Jože, [4]2000 ([1]1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

VONDRÁK, Wenzel, [2]1928 ([1]1908): *Vergleichende Slavische Grammatik II: Formenlehre und Syntax*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

ŽELE, Andreja, 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku*. (Linguistica et philologica [4].) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Alenka Jelovšek
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
alenka.jelovsek@zrc-sazu.si

Vezljivost v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja

V prispevku[1] so predstavljene nekatere posebnosti pri glagolski vezljivosti v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. Pri tem je upoštevano predvsem gradivo iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, dopolnjeno z analizami posameznih glagolov. Izpostavljena je izražena leva vezljivost vremenskih glagolov, pri desni vezljivosti pa je poudarek na rodilniški in dajalniški vezljivosti enovezavnih glagolov.

1 Uvod

Glagolska vezljivost (valenca) v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja še ni bila izčrpno in sistematično obravnavana, saj tovrstne raziskave otežuje tako količinska razsežnost gradiva (med okoli 20.000 različnimi besedami, izpričanimi v delih slovenskih protestantov, je nekaj manj kot 6000 različnih glagolov (Besedje 16), samo glagolski primitivi *biti*, *dati*, *hoteti* in *imeti* pa imajo skupaj več kot 150.000 pojavitev) kot njegova slaba digitalna dostopnost (besedila so sicer v večini digitalizirana in dostopna v obliki elektronskega korpusa (*Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*), a ta ni lematiziran in oblikoskladenjsko označen, kar onemogoča zahtevnejše analize). Doslej je bila tako jezikoslovno obravnavana zgolj parcialno, v okviru drugih raziskav (npr. Merše 2009, 2013) ali pri posameznih pomenskih skupinah glagolov (Grošelj 2010, 2012). Sistematične podatke o vezljivosti posameznih glagolov prinaša rastoči *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*, kjer so trenutno obdelana vsa gesla od A do D in neizčrpno tudi gesla od E do J. Ti podatki predstavljajo osnovo za pričujoči prispevek, katerega namen je preveriti njihovo uporabnost za širše raziskave vezljivosti, izpostaviti nekaj vezljivostnih posebnosti slovenskega knjižnega jezika v času njegovega nastanka in prvega zagona ter opozoriti na nekatera nihanja med podedovanim vezljivostnim sistemom, notranjim sistemskim razvojem slovenščine in medjezikovnimi vplivi. Najprej so predstavljene posebnosti pri levi vezljivosti; pri desni vezljivosti

1 Prispevek je nastal v okviru programa *PODOBA – BESEDA – ZNANJE. Življenje idej v prostoru med vzhodnimi Alpami in severnim Jadranom 1400–1800* (P6-0437), ki ga iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

je zaradi prostorskih omejitev poudarek na enovezavnih glagolih, primerjalno pa so izpostavljene še nekatere druge vezljivostne posebnosti.

2 Posebnosti pri levi vezljivosti

Pri levi vezljivosti velja izpostaviti posebne (pod)pomene pri danes samo brezosebkovno rabljenih (vremenskih) glagolih, kjer je v 16. stoletju leva vezljivost izpričana: osebek je bodisi nosilec procesa (npr. *oblaki*) ali njegov božanski povzročitelj.[2]

dežiti -im *nedovršni glagol* […]
1. brezoseb.; čez koga/kaj padati iz oblakov v obliki vodnih kapelj; SODOBNA USTREZNICA: deževati
Sakai on [Bog] puſti ſuie ſonze vshaiati zhes te hude inu puſti **deshiti** zhes prauizhne inu zhes kriue TE 1555, C6b, podobno tudi DB 1584 […][3]
1.1 kaj; koga$_{tož.}$, na koga obdariti, oskrbeti z dežjem
Vi nebeſſa oſgorai roſſite doli, inu vi oblaki **deshite** tiga Prauizhniga TR 1558, S4b
Oblaki **dashye**, da Shito inu Vino raſte da ie ishe myr na Semly JPo 1578, III,45a
/ Ieſt [Bog] vam hozhem pokasati, kaj jeſt hozhem mojmu Vinogradu [izraelski hiši] ſturiti .. Ieſt ga hozhem v'puſtoti leshati .. Inu hozhem oblakom sapovédati, de na njega ne**dishé** DB 1584, II,2b (eSSKJ16, avtor gesla France Novak)

grmeti (grmeti, grmejti) -im *nedovršni glagol* […]
1. brezoseb.; s prisl. določilom kraja dajati zelo intenzivne, glasne zvoke ob bliskanju; SODOBNA USTREZNICA: grmeti:
vtih oblakih, kir ſe is nih bliska, **garmi**, deeshi, tozha gre, inu vtih Veitrih, kir tu veliku dreuye podiraio, imamo to veliko Boshyo Muzh ſpoſnati TPs 1566, 55b […]
// kdo/kaj; s prisl. določilom kraja povzročati ta pojav:
Ta shtyma tiga Goſpudi ie, ta zheſtni Bug ta **garmi**, Ta Goſpud na velikami[!] vodami TPs 1566, 56b
Inu GOSPVD ie is Nebes doli **germil**, inu ſe je puſtil ſlishati venim velikim vihariu DJ 1575, 205
Ta Goſpud **garmy** vNebeſsih, inu ta nervishi vun puſti ſuoie garmeine TkM 1579, 115a
GOSPVD je **gàrmil** od Nebes, inu ta ner viſſokéſhi, je ſvoje gàrmenje ispuſtil DB 1584, I,180b
Goſti oblaki ſo vodo pyli, Oblaki ſo **gàrméli**, inu tvoji trejſki ſo ſemkaj leteli DB 1584, I,298b (še neobjavljeno geslo za eSSKJ16, avtorica Maruša Žibred)

Pod vplivom nemščine pa se lahko ob tovrstnih primerih pojavlja tudi neosebno rabljeni srednjespolski zaimek *ono* v vlogi formalnega osebka, tj. formalnega

2 Tovrstna raba je znana tudi iz klasičnih jezikov, npr. pri Homerju Ζεὺς ὕει 'Zevs dežuje / pošilja dež', Ζεὺς βροντᾷ 'Zevs grmi' (Bauer 2013), v latinskih slovnicah se navaja primer *Iuppiter tonat* (Bennett 1908: 104).

3 Oznake del v eSSKJ16 so razvezane v spremnih besedilih k slovarju (Iz knjižne izdaje, str. 37–39 <https://fran.si/206/esskj16-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika-16-stoletja/datoteke/eSSKJ16_Iz_knjižne_izdaje.pdf>).

stavčnega člena, ki zaseda v nemščini obvezno oblikovno izraženi osebek, nima pa nobene pomenske vloge (prim. Jelovšek 2011: 418).

> Natu ſo ty ludie, kir ſo poleg ſtali inu poslushali, diali, **Onu** ie ſagarmelu. Ty drugi ſo diali, En Angel ie shnim gouuril (Trubar 1557: Jn 12,29).
> Da sprach das volck das da bey stunde / vnd zuhöret / **Es** donnerte. Die andern sprachen / Es redte ein Engel mit jm (Luther 1545: Jn 12,29).[4]

3 Posebnosti pri desni vezljivosti (s poudarkom na enovezavnih glagolih)

Pri dvovezljivih, enovezavnih glagolih, ki so že slovarsko obdelani in večinoma že objavljeni v rastočem eSSKJ16, je daleč najpogostejša vezava brezpredložna tožilniška: samo to vezavo izpričuje več kot četrtina od okoli 1600 glagolskih pomenov, medtem ko sta samo brezpredložna rodilniška ali brezpredložna dajalniška vezava bistveno redkejši.

3.1 Samo brezpredložno rodilniško vezavo pri obravnavanih glagolih najdemo predvsem pri povratnih glagolih s *se* in *si* (*anjemati se*, *anvzeti si*, *braniti se*, *domneti se* itd.). Izjema sta dva kalkirana glagola: *čezohraniti* in *dolipriti*. Pri drugem, kjer je edini izpričani tovrstni primer iz Trubarjevega prevodnega besedila, primerjava z Luthrovo predlogo pokaže, da je vezljivost kalkirana po nemščini.

> **dolipriti** -pridem *dovršni glagol* […]
> kdo; česa narediti, povzročiti, da kaj nezaželenega (pri kom) preneha obstajati; SODOBNA USTREZNICA: rešiti se, znebiti se
> Kateri bi nas pred dvaiſsetimi lejti bil vpraſhal, aku by my raiſhi hoteli enu lejtu dragynjo imejti, ali ſe od Menihou inu farjeu, prejd inu prejd taku puſtiti drejti, martrati inu gnati .. kaj ſe tebi ſdy, nei bi li bil, en vſakateri sveſseljem to dragynjo isvolil, de bi ſe le bilu moglu take teshke, neſmaſne .. odertye, **doli priti**? TPo 1595, I,110 (eSSKJ16, avtorica gesla Jožica Narat)
> **Nemška predloga:** Meinſtu ni/ jederman würde mit freuden die theurung gewehlet haben/ das man der ſchweren/ vntreglichen/ dazu/ als ſie anzuſehen war/ vnendlishen ſchinderey **were abkommen** LH 1566, I,LXVIa

Tovrstni vpliv prevodne predloge na glagolsko vezavo je v slovenščini 16. stoletja relativno pogost, v nekaterih primerih se nanj v slovarskih sestavkih SSKJ16 tudi neposredno opozarja s slovničnim kvalifikatorskim pojasnilom *z vezljivostjo, kalkirano po nemščini* in navedbo nemške predloge, npr. pri geslu *čuditi se*:

> **čuditi se** -im se *nedovršni glagol* […]
> **1.** čutiti in izražati presenečenje, začudenje; SODOBNA USTREZNICA: čuditi se

4 Primera iz Trubarjevega *Ta prviga dela tiga noviga testamenta* (1557) in Luthrove *Biblije* (1545) sta navedena po spletni izdaji na *Biblija.net*. Enako velja za druge biblijske zglede v tem prispevku, pri katerih je namesto številke strani navedena biblijska vrstica.

1.2 z vezljivostjo, kalkirano po nemščini, kdo; česa
Kakor ti Iudie, kateri ſo **ſe** tih predig Chriſtuſovih na tim hribu **zhudili**, inu potle vidili te Zaihne .. ti ſo ſkorai vſi k'Chriſtuſu ſtopili inu kàrſcheniki poſtali KPo 1567, XLIIb
Zheſa ſo **ſe** ty ſtarishi **zhudili**? Tih rezhy, katere ſo od Chriſtuſa ſlishali JPo 1578, I,20a[=28a]
Inu on [Kristus] nej mogèl ondi obeniga della ſturiti .. Inu on **ſe** je **zhudil** nyh nevere DB 1584, III,22b; po tuji prevodni predlogi Vnd er **verwunderte sich** jres vnglaubens LB 1545, 2041
Potle ſim jeſt gori vſtal, inu tiga Krajla rezhy opraulal, inu ſim **ſe zhudil** te Prikasni, inu nikogar nej bilu, kir bi mi jo islushil DB 1584, II,101b; po tuji prevodni predlogi Darnach stund ich auff/ vnd richtet aus des Königs geschefft/ vnd **verwunderte mich** des Gesichts/ vnd niemand war der michs berichtet LB 1545, 1562
Ali nikar **ſe** takoviga lagainja na Papeſhnikih ne **zhudi**. Kateri s'laſhami okuli hodi, ta nemore obene riſnize govoriti TPo 1595, I,244 (eSSKJ16, avtorica gesla Andreja Legan Ravnikar)

Pri glagolu *čezohraniti* v pomenu 'prihraniti' pa gre pri rodilniški vezavi za pomen delnosti (delni rodilnik, genetivus partitivus), pri katerem predmet v rodilniku za razliko od predmeta v tožilniku od glagolskega dejanja ni zaobjet v celoti (Jacob Grimm po Delbrück 1893: 187, prim. tudi Šekli 2013: 428).

čezohraniti -im *dovršni glagol*
2. kaj; česa s tem, da se ne porabi, narediti, da kaj ostane na razpolago; SODOBNA USTREZNICA: prihraniti
Tvoje rane, GOSPVD Criſte, ſo polne gnade inu miloſti, dajo veliku gnade od ſebe, inu gnade ſhe **zhes ohranio** DM 1584, LXV, podobno tudi TfM 1595 (eSSKJ16, avtorica gesla Majda Merše)

Brezpredložni rodilnik lahko v slovenščini 16. stoletja najdemo še pri nekaterih drugih glagolih, za katere je bila v praslovanščini značilna vezava s t. i. rodilniškim rodilnikom (Vondrák 1928: 235–244, povzeto v Šekli 2015: 67–69), čeprav se je ta že v obdobju, ko so nastali Brižinski spomeniki, pri nekaterih glagolih začel nadomeščati s tožilnikom (Šekli 2015: 68–69).

My pak nesnamo obeniga drusiga Bogá, kakòr le njega ſamiga, inu hozhemo od njega pohleunu pomuzhi inu troſhta **zhakati (**DB 1584, II,135b)
Taku je on [Laban] .. Kamele resvusdal, inu je nym **dal** ſlame inu kàrmè, inu Vodé k'vmivanju njegove noge, inu teh Moshou (DB 1584, I,15a)
Tèrdnu shnym dèrshi, kadar mu hudu gre, de ti boſh tudi mogèl **njegove ſrezhe** vshiti (DB 1584, II,162a)

V nekaterih primerih je bila takšna raba spodbujena z rabo rodilnika v nemški predlogi.

Inu ony ſo njegoviga ſynu, Eleazara, poſvetili, de je on **GOSPODNIE Skrinje** varoval. (Dalmatin 1584: 1 Sam 7,1)
Vnd seinen son Eleasar heiligeten sie / das er **der Lade des HERRN** hütet. (Luther 1545: 1 Sam 7,1)

Najverjetneje pod vplivom nemščine je bila partitivnost pri nekaterih glagolih (npr. *jesti*, *piti*) pogosteje kot z brezpredložnim rodilnikom izražena s predložnim rodilnikom ob predlogu *od* (po nem. *von*), vendar v vseh primerih ni šlo za neposredno preslikavo nemškega skladenjskega vzorca, saj najdemo tudi primere rabe predložne zveze, kjer je v nemški predlogi rabljen brezpredložni rodilnik.

> Kadar pak Far eno Duſho sa ſvoje denarie kupi, ta more **od tiga** jéſti, inu kar je v'njegovi Hiſhi rojenu, tu more tudi **od njegoviga Kruha** jéſti. (Dalmatin 1584: 3 Mz 22,11)
> Wenn aber der Priester eine Seele vmb sein geld kaufft / der mag **dauon** essen / Vnd was jm in seinem Hause geborn wird / das mag auch **von seinem brot** essen. (Luther 1545: 3 Mz 22,11)
> INu tu Meſſu, kateru ſe kaj nezhiſtiga dotakne, néma ſnejdenu, temuzh s'ognjom ſeshganu biti. Kateri je zhiſtiga teleſſa, ta ima **od tiga Meſſá** jéſti. (Dalmatin 1584: 3 Mz 7,19)
> VND das Fleisch / das etwas vnreines anrüret / Sol nicht gessen / sondern mit fewr verbrennet werden. Wer reines Leibs ist / sol **des fleischs** essen (Luther 1545: 3 Mz 7,19)

Izpričani so tudi obratni primeri, kjer je ob glagolu premikanja, ki se je v praslovanščini vezal s t. i. ločilnim rodilnikom, pod vplivom nemščine namesto pričakovanega predložnega rodilnika rabljen brezpredložni tožilnik.

> **bežati** (bežati, bejžati, bižati) -im *nedovršni glagol* […]
> **2.2** z vezljivostjo, kalkirano po nemščini, kdo; koga$_{tož.}$
> **Beishi** Dinnarizo, de nepadesh vne shtrike DJ 1575, 36; po tuji prevodni predlogi **FLeuch** die Bulerin/ das du nicht in jre stricke fallest LB 1545, 1764 (eSSKJ16, avtor gesla Kozma Ahačič)

Tožilniška vezljivost je pri istem glagolu izpričana tudi v pomenu 'izogibati se', v enem primeru pri Hrvatu Juriju Juričiču pa je izpričana tudi brezpredložna rodilniška vezava, ki bi lahko bila prav tako kalkirana po nemščini (gl. op. 5) ali prežitek starejše rabe pri nekdaj glagoljaškem duhovniku (prim. *никътоже обьштајего коньса уběжа* (Supr. 238, 10) 'Nihče ni ubežal skupnemu koncu' (Vondrák 1928: 246, po Šekli 2015: 70)).

> **bežati** (bežati, bejžati, bižati) -im *nedovršni glagol* […]
> **3.2** z vezljivostjo, kalkirano po nemščini, kdo; česa, kaj
> ker ſo ſe ty Menihi takovo muio inu dellu **beiſhati**, vte Kloſhtre saperli TPo 1595, III,151
> **da bi se izogibali trudu in delu**; po tuji prevodni predlogi da die München ſolche mühe vnd arbeyt **zufliehen**/ ſich in die Klöſter verſchloſſen LH 1566, III,LXXXVIIIb
> **Bejshite** Malikovanja TPo 1595, I,239
> **/** ſtem nei Zhloueskiga touarishtua **beshal** JPo 1578, II,179b[5] (eSSKJ16, avtor gesla Kozma Ahačič)

3.2 V primerih glagolskih pomenov, ki v eSSKJ16 izkazujejo samo brezpredložno dajalniško vezavo, ta večinoma označuje prejemnika dejanja (npr. pri glagolih

5 V nemški predlogi: »vñ der menſchen geſelſchafft fliehen« (SA 1558: CLXa).

čezpomagati, *domovpasti*), v enem primeru pa gre za glagol rekanja z malo izpričanimi pojavitvami.

evangelizirati -am *dovršni in nedovršni glagol* […]
kdo; komu oznaniti/oznanjevati veselo, dobro novico o odrešenju
Obtu ie Bug timu Abraamu **Euangeliſiral**, tu ie, On je nemu eno veſſelo rezh osnanil, kir ie djal, Vtebi bodo shegnani vſi Aydie. Obtu ty, kir ſo te Vere, ty iſti bodo Shegnani ſteim Vernim Abraamom TT 1557, k1a
Chriſtus pridiguje tem vbosim ta Evangelium. Sakaj, satu, inu htimu je on h'Krajlu poſtaulen, de bi on imel **Evangeliſirat**, tu je, ta vboga, slaba, reshalena ſerza, troſhtati inu mozhna ſturiti. Od tiga ſemkaj ſe njegovu Krajleſtvu tudi pravi, enu troſhtnu Krajleſtvu, inu pomuzhnu Krajleſtvu, vkaterim ſe ty slabi nejmajo vezh ſtraſhiti, ali vbritkuſti puſtit tezhati, temuzh ſe troſhtati, inu veſseli dellati TPo 1595, I,17 (eSSKJ16, avtorica gesla Andreja Legan Ravnikar).

Za glagole rekanja v 16. stoletju je sicer značilno, da se pod vplivom nemščine pogosto ne vežejo z brezpredložnim dajalnikom kot v sodobnem slovenskem jeziku, ampak s predložnim dajalnikom (predlog *k/h*, redkeje tudi *proti*),[6] kot kaže vezljivost pri glagolu *dejati*:

dejati[3] dem/dejem (djati, gjati) *dovršni in nedovršni glagol*
1. kdo/kaj; komu, h komu, kaj, s kom, (s čim) izraziti/izražati z besedami; SODOBNA USTREZNICA: reči, govoriti
Tedai ie Peter ſmislil na te beſſede Ieſuſeue, kir ie **gial** knemu, Preden ta Petelin bode ſapeil, ti bosh mene trikrat ſatayl TE 1555, L4b
Ampag on praui, Ta Goſpud ie **dial** kmoimu Goſpudi, ſedi hti mui deſtnici, Dotle ieſt poloshim tuie Souurashnike, kanimu podnushiu tuih nug TT 1557, 336
Vashe ſerce ſe ne ſmoti, inu ſe ne bui. Vi ſte slishali, de ſem quom **dial**. Ieſt grem tiakai, inu pridem ſpet quom TT 1557, 307
Inu kadar je Huſai bil notèr priſhàl k'Abſalomu, je Abſalom k'njemu **djal**: Lete beſſede je Ahitophel govuril, povej ti, aku je imamo ſturiti ali nikar? DB 1584, I,177a
Kadar Iudesh ye bil ſuedeil, De ye kſmerti obſoien bil, Is ſerza ſazhne shalouat, Sazhel htim vishim fariem **diat**, Vſamite vashe denarie, Sebe obeſi is zaganie *P 1563, 105 **je začel govoriti**
Ali Vinſka tèrta je **djala** k'nym: Bom li jeſt moj Moſht puſtila, kateri Boguve inu Zhloveke veſſely, inu pojdem, de bom zhes driveſſa poſtaulena? DB 1584, I,138a (eSSKJ16, avtorica gesla Majda Merše)[7]

6 Npr. »Inu Pilatuſ **rezhe pruti** Iudom: Pole kakov Zhlovik.« (KPo 1567: CLXb). V nemški predlogi: »Vnd Pilatus ſprach **zu den Juden**.« (SA 1558: CXXIII).

7 Iz citiranega pomena so navedeni samo zgledi, ki izpričujejo dajalniško vezavo. Zgleda za brezpredložno dajalniško vezavo v tem pomenu v slovarskem sestavku ni, čeprav se v gradivu pojavljajo, je pa M. Merše v svojih razpravah med drugim opozorila na krepitev predložne vezave pri Dalmatinu v DB 1584 v primerjavi z istim tekstom v DB 1578, čeprav ta ni bila vedno rezultat zgledovanja po nemški predlogi: »(1) Dalmatin: Satu sem iest **rekal Israelskim Otrokom** (DB 1578: 101a) → Satu sim jest **rekàl k'Israelskim otrokom** (DB 1584: I,71b); Luter: Darumb hab ich gesagt **den kindern Israel** (LB 1545: LXVb)« (Merše 2013: 105).

Razmerje med predložno in brezpredložno vezavo ob glagolih rekanja naj ilustrira podatek iz Korpusa 16:[8] v primerih, ko deležniku glagola *reči* neposredno sledi dajalnik, je ta rabljen brezpredložno v 83 primerih, kar v 1127 primerih je rabljen ob predlogu *k*, v dveh primerih pa ob predlogu *proti*.

Predložni dajalnik ob glagolih rekanja je bil značilen za slovenski knjižni jezik – zlasti v verskih besedilih pod vplivom katoliških biblijskih prevodov, ki so se zgledovali po Dalmatinu – vse do konca 18. stoletja in v posamičnih primerih še v 19. stoletju, kot kaže korpus IMP (Erjavec 2014).

> Inu takú, je **rękàl** on **k' njemu**, bódo tvoji otrozi. (Japelj idr. 1791–1804: 1 Mz 15,5)
> Odpri ſhkatlo, **rezhi k' njemi**: Lubi brat, tobak ſi vsemi! (IMP: Leopold Volkmer, *Fabule inu pesmi*, 1835)
> I je **rekel k njemu**: „O predraga reč, kako tu pohojena ležiš […]" (IMP: *Robinson mlajši*, 1849)

4 Sklep

V obdobju, ko je slovenski knjižni jezik nastajal, glagolska vezljivost izpričuje močan vpliv, ki so ga na izbiro oblike dopolnil imele nemške prevodne predloge, hkrati pa lahko v redkih primerih zasledimo še nekatere arhaične vezljivostne vzorce. Izpričanost leve vezljivosti pri vremenskih glagolih lahko pripišemo prevladujoči besedilni zvrsti v 16. stoletju – verskim besedilom, v primeru neosebno rabljenega *ono* pa širšemu vplivu nemške skladnje. Pri desni vezljivosti se je pri enovezavnih nepovratnih glagolih kot daleč najpogostejša izkazala brezpredložna tožilniška vezava, pri povratnih pa pričakovano brezpredložna rodilniška vezava. Odstopanja od nje nam kažejo razsežnosti tujejezičnih vplivov in po drugi strani razkrivajo ohranitev arhaičnega partitivnega rodilnika ob več glagolih, ki bi bila potrebna nadaljnje sistematične analize.

V raziskavi glagolske vezljivosti v slovenski knjižni jezikovni produkciji 16. stoletja so se vezljivostni podatki v eSSKJ16 pokazali kot koristen, a nezadosten vir, saj ne prikazujejo številčnega razmerja med posameznimi izpričanimi vezavami, zato jih je treba nujno dopolnjevati s podatki iz gradiva. S sistematičnim pregledom tega (ki bi bil bistveno olajšan z lematizacijo in oblikoskladenjsko označitvijo Korpusa 16) bi bilo mogoče ugotavljati tudi vezljivostne posebnosti v delih posameznih avtorjev in ugotavljati druge morebitne vplive (narečje, vpliv hrvaščine pri Juričiču itd.). Vezljivost v 16. stoletju tako predstavlja privlačno, a zahtevno temo za nove jezikoslovne raziskave.

8 *Korpus 16: Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*; analiza je bila opravljena v Clarinovem konkordančniku noSketchEngine, kjer je korpus dostopen pod oznako K16 <https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=k16>. Primeri so bili poiskani z iskalnim ukazom [word="rek.*"], rezultati pa so bili razvrščeni po frekvenci glede na prvo besedo desno in ročno analizirani.

Viri

Besedje 16 = Ahačič, Kozma, Legan Ravnikar, Andreja, Merše, Majda, Narat, Jožica, Novak, France, 2011: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/9789610503873>.

Erjavec, Tomaž, 2014: *Digital library and corpus of historical Slovene IMP 1.1*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI, 2014. <http://hdl.handle.net/11356/1031>.

eSSKJ16 = *eSSKJ16: Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC. <www.fran.si>.

Japelj, Jurij, idr., 1791–1804: *Svetu pismu stariga testamenta*. Labaci. <www.biblija.net>.

Korpus 16 = *Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. <www.fran.si>.

KPo 1567 = Krelj, Sebastijan, 1567: *POSTILLA SLOVENSKA*. Regensburg.

LH 1566 = Luther, Martin, 1566: *Haußpoſtill* I–III. Nürnberg.

Luther, Martin, 1545: *Die gantze Heilige Schrifft*. Wittenberg.

SA 1558 = Spangenberg, Ioannes, 1558: *Außlegung der Epiſtel vnd Euangelien von Oſtern biß auffs Aduent*. Nürnberg.

SA 1559 = Spangenberg, Ioannes, 1559: *Außlegunge der Episteln vnd Euangelien auff alle Sontage vnd fürnembsten Fest durchs gantze Jar*. Nürnberg.

TT 1566 = Trubar, Primož, 1566: *Ta Celi Pfalter Dauidou*. Tübingen.

Literatura

Bauer, Brigitte L. M., 2013: Impersonal verbs. Georgios K. Giannakis (ur.): *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics Online*. Leiden: Brill.

Bennett, Charles E., 1908: *A Latin Grammar*. Boston: Allyn and Bacon.

Delbrück, Berthold, 1893: *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen III/1: Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen*. Strassburg: Karl J. Trübner.

Grošelj, Robert, 2010: Vezljivost treh glagolov mišljenja v zgodovini slovenskega knjižnega jezika (s poudarkom na vezavi). *Jezikoslovni zapiski* 16/2. 45–71. <https://doi.org/10.3986/jz.v16i2.2405>.

Grošelj, Robert, 2012: Vezljivost glagolov védenja v zgodovini slovenskega knjižnega jezika. *Slavia Centralis* 5/1. 57–74.

Jelovšek, Alenka, 2011: Neosebna raba oblike ono v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. *Slavistična revija* 59/4. 415–435.

Merše, Majda, 2009: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja. Razprave o oblikoslovju, besedotvorju, glasoslovju in pravopisu*. (Linguistica et philologica 23.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/9789610503965>.

Merše, Majda, 2013: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja. Razprave o jezikovnem sistemu, besedju in prevodni problematiki*. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610504061>.

Šekli, Matej, 2013: K Miklošičevi primerjalni skladnji sklonov slovanskih jezikov. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika: vidiki, merila, opredelitve*. (Simpozij Obdobja 32.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 427–433.

Šekli, Matej, 2015: Glagolska vezljivost v jeziku Brižinskih spomenikov. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 10. 53–80. <https://doi.org/10.17161/SLS.1808.18310>.

Vondrák, Wenzel, [2]1928 ([1]1908): *Vergleichende Slavische Grammatik II: Formenlehre und Syntax*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Mojca Smolej
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
mojca.smolej@ff.uni-lj.si

Raba sklonov v slovenščini – od Breznikove do Toporišičeve slovnice

V članku je predstavljen pregled obravnave in razumevanja vloge sklonov od Breznikove do vključno Toporišičeve slovnice. Če je v Breznikovi slovnici pomenska in skladenjska vloga sklonov vpeta v obravnavo posameznih stavčnih členov, je v *»Slovnici štirih«* predstavljena dokaj celostno, saj poleg oblikovnih vzorcev in s tem naglasnih značilnosti posebno oz. samostojno mesto zadobijo prav pomenske in skladenjske lastnosti sklonov. Toporišičeva slovnica je pri obravnavi sklonov precej skopa, saj pomenski opis skorajda umanjka.

1 Breznikova slovnica in *»Slovnica štirih«*

Breznikova slovnica v poglavju *Oblikoslovje* (Breznik 1916: 67–68) sklone predstavi skopo. Poleg naštevka vseh sklonov in njihovih ustreznih vprašalnic v navedenem poglavju ni najti npr. niti pomenskih niti skladenjskih značilnosti rabe sklonov. Navedene so »le« glasovne oz. naglasne in druge fonetične značilnosti oz. značilnosti in posebnosti oblikovnih vzorcev.

Pomen sklonov je v Breznikovi slovnici natančneje predstavljen v poglavju *Skladnja* (Breznik 1916: 238–251), in sicer pri obravnavi stavčnih členov oz., natančneje, osebka, prilastka, predmeta in deloma prislovnih določil. Pomen sklonov je tako vpet v obravnavo posameznih stavčnih členov, pri čemer je treba poudariti, da je tu vloga sklonov kljub razpršenosti in nesamostojnosti prikazana dokaj celovito in obsežno. Prilastek je npr. v rodilniku, kadar izraža izvor, kakovost, predmetnost (*genitivus obiectivus*), svojilnost ali delnost. Raba predmeta v tožilniku pa je npr. pogojena predvsem z vrsto glagola v povedku oz. glagolsko zvezo, katerih del so samostalniki kot npr.: *groza*, *strah*, *sram*, *skrb* itd. Tudi predmet v dajalniku je po Brezniku pogojen predvsem z vrsto glagola (npr. glagoli, ki označujejo razne čute), vrsto glagolske zveze (npr. *ime mi je*, *mraz je*, *žal je*), vrsto pridevnika (npr. *koristen*, *primeren*) itd., predmet v rodilniku zahtevajo določeni pridevniki (npr. *lakomen*), povratni glagoli, glagoli, ki pomenijo kako željo (*prositi*) itd.

Če je torej pri prilastku v ospredju predvsem pomen sklona (npr. kakovost, svojilnost), je pri predmetu predvsem pomen nadredne besede (npr. glagola, pridevnika), ki narekuje rabo določenega sklona.

Premik pri obravnavi sklonov pomeni *»Slovnica štirih«*, ki poleg oblikovnih vzorcev in s tem povezanih naglasnih značilnosti posebno poglavje (Bajec idr. 1956: 319–327) nameni prav pomenskim in skladenjskim lastnostim sklonov.

Avtorji slovnice (Bajec idr. 1956: 84–85, 319–327) pri sklonih opredelijo več kategorij: stavčnočlensko vlogo, v kateri je beseda oz. besedna zveza v obravnavanem sklonu, nestavčnočlensko rabo, pomen, (ne)predložno rabo in odvisnost. Zadnja kategorija je razumljena zelo široko. Iz navedenih primerov je razbrati, da gre za a) odvisnost od pomena glagola, ki narekuje določen sklon, oz. pomena drugih nadrednih besed (npr. glavni števniki narekujejo rabo rodilnika, npr. *pet krav*). Pri odvisnosti gre prav tako za b) nezmožnost samostojne rabe oz. obvezne besednozvezne rabe s podrednim prilastkom (npr. *Luka je bil drobnega obraza – *Luka je bil obraza*).

Temelj opisa rabe sklonov izhaja iz pomena, kar je doprinos v primerjavi z Breznikovo slovnico, ki obravnava, kot je bilo že napisano, predvsem značilnosti in posebnosti oblikovnih vzorcev. Kot bomo videli kasneje, je podobno kot Breznik sklone obravnaval tudi J. Toporišič (npr. Toporišič 2000: 267–270, 314–316).

1.1 *»Slovnica štirih«*: prikaz skladenjskih in pomenskih vlog sklonov (Bajec idr. 1956: 84–85, 319–327)[1]

IMENOVALNIK			
Stavčni člen	**Pomen**	**Odvisnost**	**Zgled**
a) osebek	vršilec dejanja, nosilec stanja	/	*Lepa Vida* je pri morju stala.
b) povedkovo določilo	pomensko nepopolnemu glagolu določa pomen	/	Kri ni *voda*.
c) prilastek (apozicija)	pojasnjuje samostalnik	/	Dolg je *hud* volk.
č) izjemoma prislovno določilo		/	*Sila* dobro glavo ima.

1 Navedene so strani, na katerih so obravnavani skloni in s pomočjo katerih je bila oblikovana preglednica skladenjskih in pomenskih vlog sklonov v *»Slovnici štirih«*.

RODILNIK			
Stavčni člen	**Pomen**	**Odvisnost**	**Zgled**
a) smiselni osebek	partitivni rodilnik		Po zraku je frčalo *trave* in *listja*.
b) povedkovo določilo	b1) posesivni rodilnik (ne more stati sam)	/	Ti spisi so I*vana Cankarja*.
	b2) kakovostni rodilnik (ne more stati sam)		Luka je bil *drobnega obraza*.
c) prilastek	c1) izvorni rodilnik		krik *moža*
	c2) vsebinski rodilnik		Akademija je hram *učenosti*.
	c3) kvalitativni rodilnik	večinoma s pridevniškim prilastkom	fant *iskrih oči*
	c4) eksplikativni rodilnik		dar *modrosti*
	c5) delni/partitivni rodilnik (more stati sam)	c5.1) samostalnik množine in mere	liter *mleka*
		c5.2) samostalnik meje/določenega mesta v celoti	konec *novele*
		c5.3) glavni številnik od 5 naprej in ločilni številnik srednjega spola	pet *krav*
		c5.4) vprašalni, oziralni in nedoločni zaimek ter prislov	nekaj *mleka*
		c5.5) presežniki	*Najvišja naših gora* je Triglav.
	c6) svojilni rodilnik		Seme *rdečega maka* je pršelo na vse štiri vetrove.
č) premi predmet	č1) v nikalnem stavku namesto tožilnika		Ne hvali *dneva* pred večerom.
	č2) delni/partitivni rodilnik	ob nekaterih glagolih, glagolskih izrazih in pridevnikih	Prilij *vode*! Sram ga je bilo *matere*.
d) prislovno določilo	d1) čas (ne more stati sam)		Na počitnice pojdemo *septembra*.
	d2) način (ne more stati sam)		Umrl je *nagle smrti*.

Predložna raba: predlogi *brez*, *od*, *iz*, *do*, *zaradi*, *sredi*, *mimo*, *kraj* + rodilnik v stavčnočlenski vlogi: povedkovo določilo, prilastek, predmet, prislovno določilo časa, kraja, načina in vzroka.

Nestavčna raba: vzklik.

DAJALNIK			
Stavčni člen	**Pomen**	**Odvisnost**	**Zgled**
a) smiselni osebek	nosilec stanja	ob brezosebnih povedkih	Zeha se *mi*.
b) prilastek	nadomešča rodilniški ali svojilni prilastek	/	*družini* skrben oče
c) predmet		ob nekaterih glagolih in glagolskih izrazih	Rajši *dobrim* služim, kakor *slabim* zapovedujem.
c1) čustveni/etični dajalnik	izraža čustvo ali zanimanje tistega, ki govori	/	To so *vam* korenjaki!

Predložna raba: predlogi: *proti*, *k*, *vzlic*, *kljub* + dajalnik v stavčnočlenski vlogi: predmet, prislovno določilo kraja, časa in načina.

TOŽILNIK			
Stavčni člen	**Pomen**	**Odvisnost**	**Zgled**
a) smiselni osebek		ob nekaterih brezosebnih izrazih	Groza *nas* je.
b) povedkovo določilo		ob glagolih *najti*, *držati*, *imenovati*, *imeti*, *delati se* itd.	Imenovali so ga *strica*.
c) predmet		pri mnogih prehodnih glagolih	Nabrusimo *kose*!
č) prislovno določilo	č1) čas		*Tiste čase* je bilo vse drugače.
	č2) način		Kopali so *tri metre* globoko.

Predložna raba: predlogi *za*, *na*, *v*, *pod*, *pred*, *med*, *čez*, *skozi*, *raz*, *po* + tožilnik v stavčnočlenski vlogi: prilastek, predmet, prislovno določilo kraja, časa, načina in vzroka.

MESTNIK			
Stavčni člen in pomen	**Predložna raba**	**Odvisnost**	**Zgled**
Gl. predložna raba.	samo raba s **predlogi** *pri*, *v*, *po*, *ob*, *o*, *na* + **mestnik** v stavčnočlenski vlogi: prilastek, predmet, prislovno določilo kraja, časa, načina in vzroka	/	Bodi *pri miru*. Udaril je *po mizi*. Plačal je *v gotovini*.

ORODNIK			
Stavčni člen in pomen	**Predložna raba**	**Odvisnost**	**Zgled**
Gl. predložna raba.	samo raba s **predlogi**, npr. *z/s*, *nad*, *med*, *pred*, *pod*, *za* + **orodnik** v stavčnočlenski vlogi: povedkovo določilo, prilastek, predmet, prislovno določilo kraja, časa, načina in vzroka	/	Zmerjali so ga *s škricem*. *S strahom* se je lotil dela. Bolehal je *za sušico*.

V razpredelnicah je prikaz vseh skladenjskih (stavčnočlenskih) in pomenskih vlog sklonov, kakor so predstavljeni/opisani v *»Slovnici štirih«*. Pri pomenu, ki je tako kot kategorija odvisnosti razumljen precej široko oz. ohlapno, gre v prvi vrsti za izluščenje pomena na ravni udeleženskih vlog (npr. imenovalnik v osebku – *vršilec dejanja*, *nosilec stanja*), s tem povezanih splošnih pomenskih opisov (npr. *posesivnost*, *eksplikativnost*, *vsebinskost*) oz. pragmatičnih opisov (npr. dajalnik (etični) v predmetu – *izraža čustvo ali zanimanje tistega, ki govori*) in strukturnoskladenjskih opisov (npr. imenovalnik kot *povedkovo določilo pomensko nepopolnemu glagolu določa pomen*; mestnik – v stavku *rabi za povedno določilo, prilastek, predmet, za prislovno določilo*). Vsi navedeni opisi se mešajo, prav tako tudi ni podanega opisa, kdaj oz. če sploh je pomen sklona vezan na strukturnoskladenjsko oz. stavčnočlensko vlogo, pri mestniku in orodniku pa je pomen nakazan le skopo, in sicer z navedbo, da se v stavku poleg predmeta, prilastka in povedkovega določila uporabljata tudi kot prislovni določili kraja, časa, načina in vzroka. Tu bi bil dobrodošel tudi premislek, ali je morda strukturnoskladenjska vloga pogojena s prvotnim pomenom oz. pomenskoskladenjskim pomenom sklona (npr. v primeru *V strahu sem zanj* je predložna zveza *v strahu* strukturnoskladenjsko opredeljena kot povedno določilo (Bajec idr. 1956: 326); zvezo *biti v strahu* bi lahko razumeli tudi kot zvezo glagola *biti* (*nahajati se/obstajati*) in prislovnega določila kraja, pri čemer je vsekakor v ospredju zavedanje metaforičnega prenosa).

Kljub delnim pomanjkljivostim oz. nedoslednostim je obravnava pomenske ravni sklonov v *»Slovnici štirih«* pomembna, saj opis rabe sklonov v primerjavi z njeno predhodnico preusmeri iz zgolj naglasnega in oblikoslovnega zornega kota v funkcijski oz. pomensko-skladenjski opis sklonov.

Nujen bi bil tudi pregled, katere rabe rodilnika – pa tudi drugih sklonov – oz. kateri pomeni so v primerjavi z današnjo rabo zamrli, katere je prevzel tožilnik oz. kateri drug sklon. Površno, torej brez temeljite analize, bi lahko rekli, da se kažejo predvsem štirje pomeni, ki so v *»Slovnici štirih«* opisani še kot živi, danes pa jih korpusno gradivo ne izkazuje več oz. redko. Gre za:

a) rodilnik kot smiselni osebek[2] ob nekaterih glagolih, kadar se rabijo brezosebkovo, npr. *Franceljnu je preostajalo* časa. (1956: 319);

b) svojilni rodilnik kot povedkovo določilo, tak rodilnik se rabi le v povezavi s prilastki, npr. *Ti spisi so* Ivana Cankarja. (1956: 320);

2 Termin smiselni osebek prevzemamo po *»Slovnici štirih«* (Bajec idr. 1956: 319). Samostalnik *čas* v rodilniku v navedenem primeru je sicer stavčnočlensko (premi) predmet, pomensko pa ima udeleženske vlogo vršilca dejanja oz. nosilca stanja (*čas je preostajal*).

c) presežni rodilnik (presežnik) kot prilastek, npr. *Najvišja* naših gora *je Triglav.* (1956: 321);

č) svojilni in delni rodilnik kot predmet ob nekaterih glagolih, glagolskih izrazih in pridevnikih, npr. *Nakosi* detelje*!* (1956: 322);

d) tožilnik kot povedkovo določilo pri glagolih kot *najti*, *držati*, *imenovati* itd., npr. *Postavili so si ga* župana *(za župana).* (1956: 325);

e) tožilnik ali rodilnik kot predmet ob nekaterih glagolih, npr. *učiti se* (1956: 325).

2 Slovenska slovnica J. Toporišiča (2000)

J. Toporišič (2000: 267) poleg šestih sklonov omenja tudi sedmega, in sicer zvalnik. Toporišičeva omemba zvalnika je v primerjavi s *»Slovnico štirih«* skopa in nepopolna, saj ga mestoma označi za še »živi« sklon, sicer v stilni rabi, mestoma pa kot enodelni stavek, v jedru katerega je samostalnik v imenovalniku.

V *»Slovnici štirih«* je zvalnik opredeljen jasneje in dosledno:

> Pri ogovoru in vzkliku rabimo zvalnik (vokativ); ta v slovenščini nima več svoje oblike in je enak imenovalniku. V stavku nima posebne vloge, ker se rabi samostojno brez zveze s povedkom ali z drugimi besedami (1956: 89, 295).

2.1 *Slovenska slovnica* J. Toporišiča: prikaz skladenjskih in pomenskih vlog sklonov (Toporišič 2000: 267–270, 314–316, 399–402, 501, 606–628)[3]

IMENOVALNIK			
Stavčni člen	**Pomen**	**Odvisnost**	**Zgled**
a) osebek	vršilec dejanja	/	*Slavček* poje.
	orodje		*Metla* pometa.
	nosilec stanja ali poteka		
	prejemnik		*Ana* je dobila kolo.
	kraj, čas		*Kredarica* je zasnežena. ‘Na Kredarici je sneg.’
a1) izpostavljeni osebek			a1) *Janez*, ta pa zna.
b) povedkovo določilo	dopolnju-je pomensko nepopolne glagole ali pomožnike	/	Hrast je *drevo*.
c) prisamostalniški ujemalni prilastek		/	ptica *pevka*

3 Navedene so strani, na katerih so obravnavani skloni in s pomočjo katerih je bila oblikovana preglednica skladenjskih in pomenskih vlog sklonov v Slovenski slovnici J. Toporišiča.

č) pristavek osebka ali povedkovega določila		/	To je on, *Cankar*.
d) imenovalni prilastek		/	Hotel *Turist*
e) povedkov prilastek		/	Sava teče *motna*.

Nestavčnočlenska raba: a) jedro neglagolskega enodelnega stavka (npr. *Tišina*!); **b)** medmet (npr. *Strela* vendar!); **c)** poprislovljena beseda; **č)** zvalnik – ogovorni imenovalnik.

RODILNIK			
Stavčni člen	**Pomen**	**Odvisnost**	**Zgled**
a) predmet		/	
a1) prvi premi			a1) Kdo se boji *Virginije Woolf*?
a2) drugi premi			a2) Punčko učim *angleščine*.
a3) zanikani			
a4) delni			a4) narezati *kruha* in *slanine*
a5) namenilnikov			a5) Šla je *pšenice* žet.
b) osebek (ob zanikanem pomožniku biti)		b) ob zanikanem pomožniku biti	*Vode* zmanjkuje.
b1) logični zanikani osebek			b1) *Ivanke* ni sram ...
c) prilastek		samostalniški prilastek za samostalniki, ki izražajo: količino, merjeno, vrsto, druge stvari; za samostalniki, nastalimi s pretvorbo povedka	oko *postave*; *množica ljudi*; *meter blaga*; *podrobnosti preiskave*; *bledica obraza*
č) povedkov prilastek			Bala se ga je *prevese-lega*.
d) prislovno določilo časa in načina	čas, način		Umrl je *nagle smrti*. *Lepega dne* ga bo zmanjkalo.
– izpostavljeni stavčni člen – pristavek			*Maščevanja*, tega se boj!

Predložna raba: različna razmerja v zvezi s predlogi, npr. *od*, *do*, *iz*, *z*, *zaradi*, *brez*, *izpred*, *okrog*, *sredi.*

Nestavčnočlenska raba: medmet (npr. *Hudiča*!).

DAJALNIK			
Stavčni člen	**Pomen**	**Odvisnost**	**Zgled**
a) edini predmet a1) drugi predmetni dajalnik (ob npr. tožilniku) a2) etični oz. čustveni dajalnik	a) dajalnik koristi; nosilec stanja ali poteka, dajalnik logičnega osebka; dajalnik pripadnosti oz. svojilni dajalnik		Bodi *domovini* in *jeziku* zvest. Iti *nam* bo domov. So črni lasje mi in črne oči. a2) To *vam* je bilo živo na ribniku.
b) ujemalni prilastek		za samostalniki, nastalimi s pretvorbo povedka v dajalniški predmetni zvezi	
– izpostavljeni stavčni člen – pristavek			*Janezu*, temu se zahvali.

Predložna raba: različna razmerja v zvezi s predlogi, npr. *k*, *proti*, *kljub*, *nasproti*, *navzlic*.

TOŽILNIK			
Stavčni člen	**Pomen**	**Odvisnost**	**Zgled**
a) prvi predmet **a1)** nosilec stanja	 a1) nosilec stanja	/	Poklical si *me* k sebi. a1) *Ivanko* je bilo strah.
b) drugi predmet			Fanta učim *angleščino*.
c) prislovno določilo	čas, mera		*Cele dneve* se uči.
č) ujemalni prilastek in pristavek			Zgledi kot za imenovalnik**.**
d) povedkov prilastek			Prijatelja sem ob vrnitvi našel *pijanca*.
e) čustveni tožilnik oz. zaimenska popona (glagolski pomen s čustvenim odtenkom)			Udarili smo *jo* kar čez travnik.
– pristavek			

Predložna raba: Različna razmerja v zvezi s predlogi, npr. *za, v, na, ob, po, čez, raz, skozi, zoper, med, nad, pod, pred.*

MESTNIK, ORODNIK: samo predložna raba

Primerjava Toporišičeve slovnice s *»Slovnico štirih«* pokaže, da je prva precej skopa pri obravnavi pomenskih vlog sklonov. Pomenski opis skorajda umanjka. Rodilnik, ki mu je v *»Slovnici štirih«* pripisanih dobrih deset različnih pomenskih vlog, ima v Toporišičevi slovnici »le« pomen partitivnosti (delni rodilnik) oz. tudi pomen časa in načina, kadar je v vlogi prislovnega določila. Tudi primerjava z Breznikovo slovnico pokaže, da so v ospredju obravnave sklonov predvsem

glasovne oz. naglasne in druge fonetične značilnosti oz. značilnosti in posebnosti oblikovnih vzorcev. Poleg oblikovnih vzorcev pa so v ospredju tudi skladenjske oz. stavčnočlenske vloge sklonov, npr.:

> Imenovalnik v stavku izraža: 1. osebek […], 2. povedkovo določilo […], 3. prisamostalniški ujemalni prilastek […], 4. pristavek osebka ali povedkovega določila […], 5. imenovalni prilastek […], 6. povedkov prilastek […], 7. zvalnik […], 8. izpostavljeni osebek […] (Toporišič 2000: 268).

Pomenska vloga je, kot je že bilo napisano, v ozadju, skorajda »spregledana«, kar je v primerjavi s *»Slovnico štirih«* velik korak nazaj oz. pomanjkljivost. S tem se je namreč izgubil vpogled v osnovno vlogo sklonov. Mestoma je slovnica posredno pri obravnavi sklonov tudi izrazito normativna.

Pri pregledu primerov, ki jih slovnica navaja npr. pri obravnavi predmeta (Toporišič 2000: 616–617), se tako kot že pri *»Slovnici štirih«* kaže, da bi bilo nujno korpusno preveriti, katere rabe/pomene rodilnika je prevzel tožilnik oz. kateri pomeni so pri kateremkoli sklonu zamrli in kateri skloni so torej tisti, ki so le-te prevzeli. Kot zgled naj služi raba glagola *učiti*, ki je v Toporišičevi slovnici (Toporišič 2000: 616–617) naveden pod zgledi za predmete v tožilniku in rodilniku: *Učil je dijake* telovadbo, *Deklico učim* angleščine.

3 *Učiti (se)* + tožilnik/rodilnik

Preprost pregled primerov v *Gigafidi 2.2*, korpusu pisne standardne slovenščine, potrjuje, da sta oba predhodno omenjena primera oz. obe vezavi (*učiti koga telovadbo*[4] - tožilnik in *učiti koga angleščine*[5] - rodilnik) še vedno živi.

Preprosto oz. osnovno iskanje z iskalnim nizom *učiti telovadba* izpiše 22 konkordanc. Vseh 22 primerov je enakih, torej gre za zvezo nepovratnega glagola s samostalnikom v tožilniku.

Pri iskalnem nizu *učiti angleščina* pa gre za precej bolj raznolike rezultate. Od 394 konkordanc so tri sicer neustrezne, preostalih 391 pa izkazuje, da sta si rabi rodilnika in tožilnika skoraj enakovredni, kadar gre za povratno zvezo (*učiti se*), prav tako sta rabi precej izenačeni, kadar gre za trovezljivo rabo glagola *učiti* (npr. *otroka učim angleščino/angleščine*), kar je sicer s stališča vezljivosti enako povratni zvezi.

Število in vrsta konkordanc pri iskalnem nizu: *učiti angleščina*.

4 <https://viri.cjvt.si/gigafida/u%C4%8Diti%20telovadba?lemma=u%C4%8Diti&type=basic&raw=u%C4%8Diti+telovadba&advCtx=Lemma%3Dtelovadba%3BMode%3Dlemma%3BDistanceMode%3Dexact%3BLeftDistance%3D0%3BRightDistance%3D1>.

5 <https://viri.cjvt.si/gigafida/u%C4%8Diti%20angle%C5%A1%C4%8Dina?lemma=u%C4%8Diti&type=basic&raw=u%C4%8Diti+angle%C5%A1%C4%8Dina&advCtx=Lemma%3Dangle%C5%A1%C4%8Dina%3BMode%3Dlemma%3BDistanceMode%3Dexact%3BLeftDistance%3D0%3BRightDistance%3D1>.

Vrsta vezave	Število konkordanc
Učiti kaj (tož.) in učiti koga (tož.) kaj (tož.)	81
Učiti se kaj (tož.)	131
Učiti koga (tož.) česa (rod.)	22
Učiti se česa (rod.)	149
Ne učiti se česa (rod.)	8
Ne učiti se kaj (tož.)	0

Število in vrsta konkordanc pri nepovratni rabi glagola *učiti*.

Učiti kaj (tož.)	51 (od 81)6
Učiti česa (rod.)	0
Učiti koga (tož.) kaj (tož.)	30 (od 81)
Učiti koga (tož.) česa (rod.)	22 (od 22)

Pri zanikanih oblikah smo upoštevali tudi zveze modalnih glagolov oz. povedkovnikov z nedoločnikom *učiti se*, npr. *ni se mi treba učiti angleščine*.

4 Namesto sklepa: šolska slovnica danes

Za konec pregleda sodobne obravnave sklonov se na kratko ustavimo še pri obravnavi sklonov v šolski slovnici. Če posplošimo, lahko zapišemo, da je obravnava pomena sklona pri pouku slovenščine dokaj zanemarjena, kar je zagotovo posledica šibke obravnave pomenske ravni sklonov v Toporišičevi slovnici.

Osredotočili se bomo le na trenutno najbolj uveljavljeno in razširjeno slovnico za srednjo šolo *Slovnico na kvadrat* avtorja Kozma Ahačiča. Če jo primerjamo s šolsko slovnico F. Žagarja, vidimo, da je naredila korak naprej. Žagarjeva slovnica (1994: 187–191) namreč tako kot Toporišičeva v ospredje postavlja predvsem glasovne oz. naglasne značilnosti in nekatere posebnosti oblikovnih vzorcev. Vloge sklonov so predstavljene skoraj izključno s stavčnočlenskega zornega kota (Žagar 1994: 188): »Sklonske oblike opravljajo različne vloge. Te vloge so stavčnočlenske ali drugačne. Kaj vse izražajo posamezni skloni?«

Ahačičeva slovnica (2017: 42, 46–47) poleg slovenskih poimenovanj za sklone navaja tudi latinske, kar je smiselno, saj s pomočjo le-teh skuša pojasniti pomenske vloge sklonov oz. samo poimenovanje sklonov, npr. »Imenovalnik (nominativ) je

6 Št. 81 zaobjema vse konkordance oz. zveze, ki so bodisi dvovezljive (npr. *V šoli učim angleščino*) bodisi trovezljive (npr. *Otroke učim angleščino/e*).

sklon, s katerim poimenujemo stvari, bitja in pojme okrog sebe. Gre za dobesedni prevod latinske besede nominativus ‘sklon, ki poimenuje’.«

Slovnica tako nedvomno pomeni doprinos k obravnavi sklonov, ne osredotoča pa se še na samo pomensko vlogo sklonov. Zadnja slovnica, kjer je pomen sklonov deležen posebne obravnave, je – kot smo že napisali – *»Slovnica štirih«*, ki je bila prav tako v prvi vrsti šolska slovnica.

Ker smo v času »napovedovanja« nove akademske oz. znanstvene slovnice, bi bilo smiselno premisliti, kako v slovnico, akademsko ali šolsko/splošno, vrniti obravnavo pomenskih vlog sklonov. Pred tem pa bo nujno odgovoriti na vprašanje, kateri pomeni sklonov so v primerjavi z današnjo rabo zamrli oz. kateri pomeni so prehajali iz enega sklona na drugega. Prav tako bo nujno pregledati tudi razmerje brezpredložnih sklonov s predložnimi oz. katere pomene brezpredložnih sklonov so prevzeli predložni in obratno.

Viri in literatura

Ahačič, Kozma, 2017: *Slovnica na kvadrat. Slovenska slovnica za srednjo šolo*. Ljubljana: Rokus Klett.

Bajec, Anton, Kolarič, Rudolf, Rupel, Mirko, [Šolar, Jakob], 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Breznik, Anton, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec: Družba sv. Mohorja.

Gigafida 2.2, *Korpus pisne standardne slovenščine*. <https://www.cjvt.si/raziskovalno-delo/projekti-cjvt/gigafida>.

Toporišič, Jože, [4]2000 ([1]1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Žagar, France, 1994: *Slovenska slovnica in jezikovna vadnica*. Maribor: Obzorja.

Andreja Žele
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
andreja.zele@ff.uni-lj.si

Kategorija sklona v slovenščini z vidika sodobne slovanske oblikoskladnje

Prispevek obravnava slovnično oz. oblikoskladenjsko kategorijo sklona, ki s svojo posebno oz. unikatno vlogo lahko izraža razmerja znotraj in zunaj jezika: beseda v določenem sklonu vzpostavi razmerje z drugimi oblikami v sklonskem sistemu, v stavku vzpostavi razmerje z drugimi besedami, zunajjezikovno pa še razmerje med dvema entitetama. V prispevku skušamo odgovoriti na vprašanje, katere so sklonske funkcije in kako je (ne)skladnost logično-pomenske vloge s pozicijsko skladenjsko vlogo povezana z izbiro povedka in uvajanjem različnih sporočanjskih perspektiv v stavčni povedi.

1 Uvod

Sklon je predvsem slovnična oz. oblikoskladenjska kategorija, ki svojo posebno oz. unikatno vlogo opravičuje s tem, da lahko izraža razmerja znotraj in zunaj jezika.

V jezikih obstaja večji ali manjši nabor jezikovnih sredstev, ki jih glede na njihovo vlogo lahko jezikoslovno označimo s termini, kot so nominativ, genetiv, dativ, akuzativ itd. Navadno so to končnice, npr. v slovenščini, latinščini, grščini, češčini, ruščini, madžarščini, arabščini, lahko besedni red, npr. v angleščini, v kitajščini, svahilščini, včasih pa so to samostojne besedice, kot npr. v japonščini. V jezikih so najosnovnejši skloni nominativ, akuzativ, dativ in genetiv.

V prispevku je opozorjeno tako na medsklonska razmerja kot na razmerja med skloni in zunajjezikovnimi entitetami. Pri nas pa je bila že relativno zgodaj zapisana ugotovitev, da »Odnose med skloni in možnimi pomenskimi funkcijami obravnavamo posebej zato, ker gre za virtualne pomene, ki niso direktno odvisni od posameznih jezikovnih kategorij, temveč so izrazna konstrukcija zase« (Kalenić 1970: 119). Tudi že medsklonska razmerja so lahko sporočilno samozadostna v primerih kot *Vsakemu svoje*, *Kdo koga*, *Kdo komu*, *Kaj komu* ipd.

V slovanskih jezikih so pomensko-skladenjski razlogi tisti, ki iz šestih ali sedmih sklonov tvorijo in izražajo celoto; ta izrazno-pomenska sklonska celota se ločuje

od sorodnih tvorb, npr. od predlogov: tako predlog kot sklon sta namreč oblikovna pokazatelja skladenjsko-pomenskih razmerij, kar navsezadnje izražajo zveze, ki se lahko razumejo že kot samostojne sporočilne enote, vključene v konkretni kontekst, npr. *Kdo za koga*, *Kaj za koga*, *Kdo proti komu*, *Kdo s kom* ipd.

Pomeni sklonov so določeni s skladnjo oz. stavčnimi zgradbami. Za sklone so torej ključni vloge in položaji v stavku, zato se je pri obravnavi posameznega sklona treba navezati tudi na stavčnočlenske vloge – verjetno bi težko našli slovnico, ki v opis imenovalnika oz. nominativa ne bi vključevala osebka.[1] In tudi ni naključje, da je ravno stavčnočlenski vidik stičišče različnih sklonskih sistemov, npr. akuzativnega in ergativnega,[2] ker jih usklajuje in s tem logično pomensko-skladenjsko povezuje.

2 Sklon kot oblikoskladenjska kategorija

Poleg skladenjskih razmerij znotraj jezika sklon izraža tudi zunajjezikovna razmerja med entitetami. In ravno slednja omogočajo uporabo sklonov tudi v manj tipičnih skladenjskih položajih: tj. poleg tipičnega obimenskega genetiva, npr. *čas poguma*, lahko dobimo tudi obglagolski genetiv, npr. *manjkati poguma*, kot tudi obimenski dativ, npr. *varuh siroti*, pa ablativ, npr. *dedovati po očetu / od očeta*, ali ergativ, npr. *imeti težave z njim* (← On mi povzroča težave). Na tak način imamo poleg akuzativa kot sklona prvega predmeta in dativa kot sklona drugega predmeta lahko tudi dvojni akuzativ, tj. akuzativ prvega in drugega predmeta, npr. *inštruirati dijaka slovenščino*, kot lahko tudi dativ brez akuzativa, tj. dativ prvega predmeta, npr. *pomagati komu*, ali pa vokativ, ki je sicer brez stalne skladenjske umestitve in posledično brez tipičnega skladenjskega položaja, kot skladenjsko določilo v *Kličejo ga France* ipd.

1 Pri opisovanju jezikov je torej najbolj običajno govoriti npr. o nominativu kot o sklonu osebka; pri jezikih, kot so npr. baskovščina, gruzínščina, eskimski jeziki (torej tam, kjer obstaja ergativ = zavestni povzročitelj + zavestni vršilec/nosilec), pa je to tudi sklon t. i. pasivnega osebka. T. i. ergativni glagoli oz. povedki, ki lahko nastopajo prehodno ali neprehodno, pa osebku pripisujejo vlogi nosilca in prizadetega z dejanjem.

2 Sklonski sistemi se razlikujejo in poimenujejo po sklonskih pomenih, ki so hkrati ključne spremenljivke – tako govorimo o akuzativnih in ergativnih jezikih oz. o akuzativnosti ali ergativnosti v jezikih. Primerjalno je dobro vedeti, da ergativ kot delujoči udeleženec, ki označuje izvor in vršilskost dejanja, nima stalne sklonske oblike; glede na izražanje vršilskosti v različnih jezikovnih sistemih sta torej ergativ (kot globinski sklon) in imenovalnik (kot površinski sklon) v razmerju dopolnilne distribucije, kar pomeni, da je v stavčni povedi delujoči udeleženec ali v ergativu ali v imenovalniku, in nikakor ne hkrati v obeh sklonih (Žele 2012: 60). Sicer pa ergativna zgradba stavčno poved vršilsko odpira, kar pomeni, da se znotraj stavka lahko preprosto dodaja vršilskost prvega, drugega, tretjega ali katerega drugega reda – lahko govorimo torej kot o neke vrste odprti ergativni zgradbi z različnostopenjsko izraženo vršilskostjo: *Žoga se kotali → Janez kotali žogo → Dejan sili Janeza, da kotali žogo*, *Sašo spodbuja Dejana, da sili Janeza*, *da kotali žogo* itd. (Halliday ²1994: 172).

Skloni določenega jezika tvorijo sistemsko celoto. Izraznooblikovna sredstva oz. oblikospreminjevalni morfemi pa to celoto izražajo in sklone ločujejo od sorodnih tvorb, npr. od predlogov. Tako predlog kot sklon imata razmerijsko vlogo, ki se ubesedi v predložnem sklonu, ki je lahko celo leksikalizirana zveza kot *naokrog*, *na primer*, *v prid*. Znotraj predložnih sklonov je bilo opozorjeno tudi na usmerjevalno moč oz. vezavni vpliv predlogov na večjo konkretizacijo sklonskega pomena (prim. Kopečný 1958: 56; Běličová 1982: 14, 85–86).[3]

2.1 Skloni glede na pomen in vlogo

Skloni imajo pomen, ki se ga dá razložiti z razmerjem do izražene stvarnosti in ta sklonski pomen vključuje več sestavin in vidikov. Osnovna in nujna sestavina je skladenjska, ki se povezuje z osnovnim in samostojnim sklonskim pomenom.[4] Med najopaznejšimi je prostorska sestavina, ki je kot osnovna prislovna sestavina vključujoča še za druge sestavine. Druge prislovne sestavine, kot so časovne in vzročne, so dodatno določene s predlogi, ki pomene sklonov še pomensko specificirajo (prim. Skalička 1950). Tudi nasploh so predložni skloni pomensko-skladenjsko podvrženi prostorskosti, časovnosti ali vzročnosti. Dokončna leksikalna sestavina prisoja določeni besedni obliki še vezavnovezljive lastnosti.

Vloga sklonov je vloga slovničnih relatorjev kot povezovalnih razmerijskih izrazov (prim. Uličný 1973: 349). Sklonske pomene se torej prvenstveno vrednoti z vidika slovničnih/skladenjskih in pomenskih vlog znotraj sklonskega sistema posameznega jezika: ta vidik ločuje središčne in obrobne vloge ter prvotne in drugotne vloge. Središčni pomensko-skladenjsko osamosvojeni vlogi imata imenovalnik in tožilnik, manj središčno in pomensko-skladenjsko manj osamosvojeno vlogo ima dajalnik, ki je zato na prehodu v obrobno pomensko-skladenjsko vlogo; v obrobni in pomensko-skladenjsko odvisni vlogi je rodilnik in za njim še orodnik.

Sklon ima tudi svojo prvotno ali drugotno vlogo, npr. *Vse to* (prvotna v.) *dela za prijatelja* (drugotna v.). Prvotna vloga sklona je izražanje razmerij med entitetami v zunajjezikovni resničnosti in vzpostavljanje (obliko)skladenjskih razmerij v jeziku.

In če z vidika sporočanjske perspektive stavčne povedi prvotna sklonska vloga pomeni skladnost logično-pomenske vloge s pozicijsko skladenjsko vlogo,

3 Po splošnem jezikoslovnem prepričanju naj bi bil pomen sklona širši, kot je lahko pomen predloga, saj skloni izražajo najširša osnovna skladenjskopomenska razmerja, ki se z naknadnim dodajanjem predlogov praviloma pomensko specializirajo.

4 Skladenjska sestavina oz. lastnost je navadno združena z drugimi sestavinami, vendar obstajajo jeziki, kjer pa je edina ali skoraj edina sestavina sklonskih pomenov — to so jeziki, v katerih so skloni izraženi z besednim redom (npr. v kitajščini, angleščini) in se zato v različnih skladenjskih funkcijah ne morejo identificirati, kot je to npr. v slovenščini ali češčini, kjer enaka končnica lahko potrjuje istovetnost sklona osebka, prilastka in povedkovega določila, prim. *Mesto se je prebudilo*, *smer mesto*, *Ptuj je mesto*.

npr. *Oče ga je pripeljal z avtom*, *Pripeljal se je z vlakom*, *Oče je bil ta med najbolj delavnimi*, pa drugotna vloga sklona pomeni transpozicijsko uporabo določenega sklona glede na njegovo izhodiščno pomensko-skladenjsko vlogo v stavčni povedi, npr. *Z očetom se je pripeljal*, *Pripeljal ga je vlak*, *Tisti med najbolj delavnimi je bil oče*. Tako se vsakič znova vzpostavlja razmerje med skloni in aktualnostnočlenitvenim besednim redom v stavčni povedi.[5] In sklon kot prvenstveno slovnično sredstvo z uvajanjem in izražanjem razmerijske hierarhije med sestavinami stavčne propozicije hkrati vzpostavlja različne sporočanjske perspektive povedi.

3 Sklonske funkcije z vidika stavčne povedi

Za pomensko-skladenjske vloge sklonov je torej izhodiščna stavčna poved s povedkom.[6] Skloni se uporabljajo in razporejajo glede na vrsto izbranega povedka: ta veže ustrezne udeležence (tj. lekseme s pomenom in izrazom), ki zasedejo razpoložljive udeleženske vloge (tj. globinske sklone) in se izrazijo kot dopolnila (tj. kot površinski skloni) v stavčnočlenskih vlogah (osebek, predmet, prislovna določila kraja/časa); pri tem pa je lahko isti globinski sklon izražen z različnimi površinskimi skloni, npr. *Pomagajo si s strojem* nasproti *Pomaga jim stroj*, in obratno, isti površinski sklon lahko izraža različne globinske sklone, npr. *učiti sina matematiko*, *opozoriti voznika na oviro* ipd.

Za evropske jezike naj bi veljala sistemska razvrstitev temeljnih udeleženskih vlog, ki so izražene kot povedkova dopolnila (Sgall idr. 1980: 77; Hajičová idr. 1983: 147): vršilec → čas (kdaj, od kdaj, do kdaj, kako pogosto, kako dolgo) → mesto (kje) → način → mera → orodje/sredstvo/spremstvo → smer/pot (kod) → naslovnik/prejemnik → izvor, smer (od kod) → prizadeto/predmet → smer (kam) → rezultat → pogoj → cilj → vzrok. Znotraj stavčne povedi se antropocentričnost razvrstitve dopolnil navadno izrazno zreducira na vloge človeškega delovanja: vršilec, dejanje, nosilec, naslovnik/prejemnik, okoliščine, s tem da imajo nekontekstna dopolnila informativno prednost pred kontekstnimi dopolnili.[7]

3.1 Povedek in skloni

Z vidika povedka gre oblikoskladenjska obravnava od sklonov z največjo vezljivostno zmožnostjo k sklonom z najmanjšo vezljivostno zmožnostjo – tj. od sklonov, ki lahko sprejmejo različne udeleženske vloge (večvlogovno skupino sestavljajo

5 Možnosti tovrstnih rab so preverjene v korpusu Gigafida 2.2 in na prostodostopnih spletnih straneh.

6 Pomensko podstavo povedi oz. pomensko zgradbo povedi kot bistveno izhodišče za sklonske vloge in za sklone nasploh v sodobnejšem slovanskem jezikoslovju zagovarjata tako O. Uličný (1973) kot H. Běličová (1982).

7 Po tej sistematizirani razvrstitvi dopolnil se ravnajo tako kontekstna kot nekontekstna dopolnila. Nekontekstna so dopolnila znotraj povedi, medtem ko kontekstna dopolnila sežejo na nadpovedno raven, tj. že v besedilo.

imenovalnik, tožilnik in rodilnik) do sklonov, ki sprejemajo vedno isto udeleženo vlogo (enovlogovno skupino sklonov sestavljajo vsi predložni skloni[8] in nepredložni dajalnik). Tako se je v slovenščini in v njej sorodnih jezikih (primerjava je narejena s hrvaščino, češčino in slovaščino) izoblikovala ustaljena sklonska razvrstitev (Žele 2001).[9]

Na konkretni povedek v stavčni povedi sta vezana tako prehodnost[10] kot način. Glede na pomen povedka lahko razvrstitev **osebek ↔ povedek** spremeni dodano prislovno določilo kraja ali časa (tj. zunanje okoliščine) v razvrstitev **prislovno določilo kraja → povedek ↔ osebek**, npr. z glagolom premikanja *Po glavnem trgu so se sprehajali turisti* (še: *Turisti so se sprehajali po glavnem trgu*), *Na ladjo so se vkrcali še zadnji turisti*, in zelo navadno *Danes so nas obiskali gosti*; z glagolom ravnanja **prislovno določilo → osebek ↔ povedek → predmet** v *Danes na trgu trgovci na veliko in poceni ponujajo svoje pridelke*; z glagolom ravnanja s premikanjem **prislovno določilo → osebek ↔ povedek → predmet → prislovno določilo** v *Prejšnjo soboto smo se z vso opremo veselo odpravili v hribe*, in še npr. **osebek → prislovno določilo (č+k) → predmet → povedek → predmet** v *Janez je včeraj v potoku z navadnim trnkom spretno ujel postrv*. Odločilna je torej povedkova vezljivost: povedek okoli sebe najprej razporedi obveznovezljive udeležence (zlasti nepredložne in predložne predmete) in nato še neobveznovezljive in zgolj družljive t. i. notranje okoliščine povedka, ki so izražene s prislovnimi določili načina, npr. *veselo / z veseljem / kljub jezi*. Zunanje okoliščine kraja in časa

8 Najpogostejši predlogi *za*, *z/s*, *o*, *v*, *pri*, *na* so pomenskoskladenjsko vedno glagolski predložni morfemi. Rezultat predložnomorfemskih glagolov je sklonsko razmerje TMROD – mestnik (M) je po pogostnosti tako visoko, ker sta predloga *o* in *pri* samomestniška, *z/s* pa samoorodniški, drugi trije predlogi pa so večsklonski.

9 Sklonska razvrstitev po pogostnosti rabe v slovenščini je TRIMOD. Sicer pa je v slovenski jezikoslovni literaturi stalna razvrstitev ITRDMO, ker so glagoli najprej obravnavani z vidika prisojevalne vezljivosti, kjer imenovalnik (I) skladenjskofunkcijsko označuje vse osebkove vloge, nato pa še z vidika vezavne vezljivosti. V okviru vezavne vezljivosti pa so najprej vsi nepredložnosklonski udeleženci oz. nepredložni glagoli (tožilniški, rodilniški, dajalniški), sledijo še predložnomorfemski glagoli z delovalniki in okoliščinami (predvsem mestniški in orodniški) – o tem prim. NSS (82–100), SS (475–497, 349–361), SSB (57–64), J. Dular (1982: 117–122). Zgoraj navajano stalno razvrstitev sklonov s svojimi ugotovitvami uveljavlja R. Jakobson v *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre* (1936), kjer deli sklone na osrednje in obrobne. Razmerja med splošnimi stalnimi pomeni sklonov določa z binarnimi nasprotji pomenskih lastnosti, kot so a) usmerjenost, b) obsežnost in c) osrednjost. Tako v okviru osrednjih sklonov, tj. tistih, ki lahko izražajo osrednje vsebine, na prvem mestu navaja imenovalnik (I), na drugem pa tožilnik (T), ki izraža najtesnejšo pomensko-skladenjsko povezavo z glagolom in je v primerjavi z drugimi skloni sistemsko nezaznamovano izrazno sredstvo. Sledi rodilnik (R), ki je zanikani tožilnik, in nato pogosto skladenjsko neobveznovezljivo dajalniško dopolnilo (D).

10 Glagolska oz. povedkova prehodnost se uresničuje z vezavo predmetnega dopolnila, ko glagolski pomen prehaja na vsebinsko dopolnilo in se s tem tudi natančneje pomensko dopolni oz. opredeli, npr. *Janez rad jé meso* proti *Janez rad jé*; glagol *jesti* je sicer dvovezljiv, vendar se glede na sporočanjsko usmerjenost konkretne povedi lahko uporablja prehodno ali neprehodno. Že v izhodišču neprehodni oz. absolutno neprehodni so brezosebni in hkrati brezosebkovi glagoli, ki so rabljeni v brezosebkovih stavkih z nezmožnostjo besedne ali morfemske izrazitve konkretne/referenčne osebe, npr. *Dežuje*, *Dani se*.

pa so glede na povedek in sporočilno perspektivo ali v izhodišču ali jedru stavčne povedi.

V prehodni stavčni zgradbi je stopnja prehodnosti premosorazmerna s stopnjo vršilskosti, kar pomeni, da se s padanjem vršilskosti niža tudi stopnja prehodnosti: *Mojca je kupila avto* ima višjo stopnjo prehodnosti kot *Mojca rada jé meso*, in ta ima večjo prehodnost kot *Mojca dobro razume sprotne probleme*, in ta ima spet večjo prehodnost kot *Mojca ima probleme z otroki* itd. Tako z nižanjem vršilskosti osebka kot z nižanjem rezultativnosti in ciljnosti predmeta se niža tudi prehodnost konkretnega povedka in s tem prehodnost celotne zgradbe povedi.

Z vidika izražanja predmeta z neposrednim tožilnikom (osrednja sklonska vloga) ali predložnim sklonom (obrobna sklonska vloga) sta zgradbi *Janez kupuje avto*, *Janez razlaga dogodek* bolj prehodni kot zgradbi *Janez kupuje (T) za avto*, *Janez razlaga (D) o dogodku*, kjer sta domnevno izpuščena enkrat prednostni tožilnik (T) in drugič malo manj prednostni dajalnik (D).

S stavčnočlensko izrazitvijo vršilca dejanja/stanja ali nosilca stanja glede na prizadeto z dejanjem je povezan način ubesedenega:[11] vsako oddaljevanje delujočega/vršilskega sklona od topikaliziranega imenovalniškega položaja v neimenovalniške in netožilniške vršilske okoliščine je z vidika neergativnih jezikov delna deagentivizacija.[12]

4 Vidik sporočanjske perspektive stavčne povedi: sklon in besedni red

Slovenščina ne sodi med jezike, ki sklon oz. sklonsko vlogo izražajo in označujejo s stalnim skladenjskim položajem, kot je npr. angleščina. V slovenščini skloni z lastnimi razmerji in razporeditvijo in z vključenostjo v aktualnostnočlenitveni besedni red lahko (so)usmerjajo tudi sporočanjsko perspektivo povedi, npr. *Opozarjajo voznike na znak*, *Vozniki so opozorjeni z znakom*, *Z znakom opozarjajo voznike*, *Znak opozarja voznike* ipd.

Znotraj stavčne povedi je stopnja upovedovalne dinamičnosti navadno premosorazmerna s stopnjo sporočanjske pomembnosti: to navadno velja za poved brez

11 Pomensko-skladenjska vzporednica sklonu kot samostalniški kategoriji je način kot glagolska kategorija (prim. Plungjan 2016: 182).

12 Takrat topikalizirani imenovalniški položaj navadno zasede slovnični ali psihološki osebek. Določeni glagoli zaradi prevladujočih pomenskih sestavin ‘spreminjanja’ in ‘premikanja’ omogočajo metonimično povedkovo rabo in s tem tudi prehodno in neprehodno rabo; ti glagoli z možno tako prehodno kot neprehodno rabo odpirajo večje možnosti tudi za pretvorbe tvornika v tvornik z neživim osebkom oz. za antitrpnik: *Buta* (‘udarja’) *z vrati → Vrata butajo* (‘udarjajo’), *Kap(lj)a* (‘daje po kapljicah’) *zdravilo → Zdravilo kap(lj)a* (‘pada po kapljicah’) ipd. O tem, kako bi znotraj imenovalniško-tožilniškega jezikovnega sistema lahko iskali vsaj podobnosti z ergativnimi stavčnimi zgradbami, ki so sicer tipične za neindoevropske jezike, v razpravi A. Žele (2012: 59−77).

upoštevanja kontekstnih vplivov in je zato tudi besednoredno izhodiščna, npr. *Janez ponuja fantu knjigo*, nasproti povedim s slovnično spremenjenim besednim redom, npr. *Janez ponuja knjigo fantu*, kjer se *knjiga* predpostavlja za kontekstno že vključeno sestavino, ali npr. *Knjigo ponuja fantu Janez*, kjer je *knjiga* s pomikom v izhodišče tematizirana in kljub temu ohranja visoko sporočanjsko vrednost, osebek *Janez* kot kontekstna sestavina pa je s končnim intonacijskim poudarkom na novo aktualiziran in s tem rematiziran (Žele 2025).

Prav združevanje aktualnostnočlenitvenega in slovničnega stavkotvornega vidika pogosto aktualizira določanje osebka, ki je glede na različne sklonske sisteme lahko enkrat nominativ, drugič ergativ ali absolutiv.[13] Pri nas je načelno sprejeto aktualnostnočlenitveno merilo, da v *biti*-stavkih vlogo osebka pripišemo tisti besedi, ki v nezaznamovanem besednem redu v smislu objektivne členitve po aktualnosti zaseda vlogo izhodišča, hkrati pa je v istovetenjskih *biti*-stavkih določujoča sestavina vedno tudi pomensko poudarjena, npr. *Janez* (določana vsebina) je *eden izmed najbogatejših ljudi* (določujoča vrednost). Možnost spremembe sporočilne perspektive (tj. v izhodišče lahko pride povedkovo določilo) pa hkrati ukinja možnost vnaprejšnje gramatikalizacije osebka:[14] *Janez* (določani osebek) je *eden najbogatejših* (določujoče povedkovo določilo), kjer istovetnost je izražena v smeri ovrednotenja vloge, nasproti primeru z obrnjeno sporočilno perspektivo *Eden najbogatejših* (določano povedkovo določilo) *je Janez* (določujoči osebek), kjer je istovetnost je izražena v smeri oblikovanja vsebine. Vzporedno merilo je še pomenski dejavnik, ki vlogo osebka prisoja besedi s pomensko lastnostjo ‘konkretno’ (proti besedam z abstraktnejšimi pomeni), npr. v *Ta knjiga je resnica* je osebek *ta knjiga*, poleg *Tone je človek* tudi *Ta človek je Tone* (ne pa: **Človek je Tone*) ipd.

13 Znano je namreč, da se v jezikih z ustaljenim oz. stalnim besednim redom in z aktivnim ergativnim sklonom, npr. v angleščini, slovničnemu in logičnemu osebku dodaja še psihološki osebek (nanj opozarja M. A. K. Halliday ([2]1994: 30, 44, 72, 80, 93, 163–174, 285–286), v ruski vezljivostni teoriji pa je označen kot psevdosub"ekt, gl. I. B. Levontina (1996: 49)). V slovenščini in tudi npr. v češčini, torej v jezikih s prevladujočo aktualnostnočlenitveno stavo, vlogo t. i. psihološkega osebka opravlja izhodišče. V primerjavi s prvima dvema tipoma osebka je *psihološki osebek* eden izmed nosilnih zgradbenih elementov besedila – izvorno je to diatema oz. tema, v poteku sporočila pa je lahko del izhodišča ali jedra. Kot bistvena besedilotvorna sestavina je torej psihološki osebek, ki je vezan na členitev po aktualnosti, slovnični osebek je vezan na prisojevalno razmerje znotraj stavčnočlenske zgradbe, logični osebek, ki je stavčnočlensko predmet, pa je vezan na udeleženske vloge, npr. *Mati* (slovnični osebek) *ji* (logični osebek) *je dala ogrlico*. *Ogrlica* (psihološki osebek) *je bila pozneje spravljena pri hčerki. Pozneje so ji* (psihološki osebek) *vdelali še napis*. Brez upoštevanja besedila in sobesedila pa bi bila pričakovana določitev: *Ogrlica* (slovnični osebek) *ji* (logični/smiselni osebek) *je všeč*.

14 V angleščini se izhodišče prekriva z osebkom (Halliday [2]1994: 117), zato je z aktualnostnočlenitvenega vidika drugim osebkom dodan še psihološki osebek; sicer pa je osebek = oznaka vsebine (Token, H. 129) in obvezno določilo = ovrednotenje (Value, H. 129), tako da veljajo ustaljena razmerja osebek : določilo, določano : določujoče, oznaka vsebine : ovrednotenje.

5 Oženje sklonske rabe?

Ena najopaznejših jezikovnih praks je, da se v zanikanih povedih namesto rodilnika uporablja tožilnik. Tako tudi v zapisanih besedilih zasledimo povedi, kot so *To knjigo ti ni treba prebrati*, *Ne morem jo videti!*, *Nisem vzel tvoj denar*, *V državnem zboru ne bom poslušal tako retoriko* ipd.[15]

Obglagolski rodilnik pa ločuje tudi polnopomensko in pomožniško rabo glagola *biti*, npr. *Tu ni ničesar – To ni nič* ipd.

Zaimenske oblike za dajalnik in mestnik so pogostno napačno uporabljene, npr. *O komu govori besedilo?*, *O komu in čemu vse razmišljamo, pa tega v resnici nočemo početi?* itd.[16]

Vzroke za tovrstne odmike od knjižnega standarda v drugih slovanskih državah vidijo v prevladi nekritične rabe jezika v različnih medijih, kjer je jezik vedno bolj izpostavljen dezintelektualizaciji in nekritičnemu prevzemanju, pri čemer pa jezikoslovna stroka ne igra dovolj aktivne vloge (prim. Uličný 2003: 162). In isto bi lahko ponovili tudi za jezikovno stanje in jezikoslovno znanje pri nas.

Viri in literatura

Běličová, Helena, 1982: *Sémantická struktura věty a kategorie pádu*. *Příspěvek k porovnávací syntaxi ruské a* české *jednoduché věty*. Praha: Academia.

Dular, Janez, 1982: *Priglagolska vezava v slovenskem knjižnem jeziku (20. stoletja)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Gigafida 2.2: Korpus pisne standardne slovenščine. <https://viri.cjvt.si/gigafida/>.

Hajičová, Eva, Panevová, Jarmila, Sgall, Petr, 1983: Větná stavba a aktuální členění ve slovanských jazycích z porovnávacího hlediska. Československá *slavistika*. 139–149.

Halliday, Michael Alexander Krikwood, ²1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.

Jakobson, Roman, 1936: Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 6. 1–49.

Kalenić, Vatroslav, 1970: Raba sklonov v slovenščini in srbohrvaščini. *Slavistična revija* 18/1–2. 107–128.

Kopečný, František, 1958: *Základy české skladby*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Levontina, Irina V., 1996: Celeobraznosť bez celi. *Voprosy jazykoznanija* 45/1. 42–57.

Plungjan, Vladimir Aleksandrovič, 2016: Opća morfologija i gramatička semantika. Prev. Petar Vuković. Moskva: URSS.

15 Ta težnja je že močno tudi pisno izražena v češčini (prim. Uličný 2003: 156).

16 Na splošno pa se potrjuje ugotovitev, da se v jezikih z dokazano sklonsko redukcijo najdlje obdržijo reducirane zaimenske oblike (prim. Plungjan 2016: 183).

Sgall, Petr, Hajičová, Eva, Buráňová, Eva, 1980: *Aktuální členění věty v češtině*. Praha: ACADEMIA.

Skalička, Vladimír 1950: Poznámky k theorii pádů. *Slovo a slovesnost* 12/3–4. 134–152.

Toporišič, Jože, 1976: *Slovenska slovnica (SS)*. Maribor: Obzorja.

Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja (NSS)*. Ljubljana: DZS.

Uličný, Oldřich, 1973: K pádovému systému v češtině. *Slavia* 42/4. 347–361.

Uličný, Oldřich, 2003: K deflektivizačním tendencím ve slovanských jazycích. *Česká slavistika 2003: České přednášky pro 13. Mezinárodní kongres slavistů*. Ljubljana. 155–163.

Vidovič Muha, Ada, 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženk (SSB)*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete in Partizanska knjiga.

Žele, Andreja, 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku (s poudarkom na glagolu)*. (Zbirka Linguistica et philologica [4].) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/9616358359>.

Žele, Andreja, 2012: Posebne zmožnosti slovenščine znotraj glagolsko-udeleženskega razmerja. *Slavistična revija* 60/1. 59–77.

Žele, Andreja, 2025: *Besedni red v slovenščini*. Razprave 33. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. <https://doi.org/10.3986/9789612681173>.

Variantnost v jeziku

Maša Rolih
Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Inštitut za jezikoslovne študije
masa.rolih@zrs-kp.si

Interpretacija zaznamovanosti in rabe nestandardne spletne leksike z modelom ChatGPT-5

Prispevek obravnava zaznamovanost nestandardnih izrazov sodobne spletne slovenščine in preverja, kako jih interpretira model ChatGPT-5. Na podlagi gradiva iz korpusa JANES v1.0 raziskuje, ali umetna inteligenca v opisih izrazov prepoznava iste družbenostne, pragmatične in diskurzivne značilnosti, kot jih razkriva korpusna analiza. Analiza temelji na naboru izrazov z izrazito socialnozvrstno, regionalno, politično, spletno in žargonsko zaznamovanostjo ter na posebej oblikovanih promptih, usmerjenih v prepoznavanje njihove družbene funkcije. Raziskava se osredinja na vprašanje, kako veliki jezikovni modeli (VJM), kakršen je ChatGPT-5, razumejo jezikovno variacijo in družbeno zaznamovanost izrazov v sodobni spletni komunikaciji.

1 Uvod

Spletna komunikacija predstavlja ključen prostor nastajanja novih izrazov, pomenov in diskurzivnih praks, ki odražajo sodobne družbene, generacijske in ideološke procese. Prav zaradi raznolikosti govornih skupnosti in komunikacijskih okoliščin digitalni diskurz omogoča vpogled v različne tipe družbenostne, pragmatične in diskurzivne zaznamovanosti sodobne nestandardne leksike ter predstavlja pomemben vir za preučevanje jezikovne variantnosti.

Prispevek predstavlja nadaljevanje predhodne raziskave nestandardnih samostalnikov v spletni slovenščini, pripravljene za objavo v reviji *Slavia Centralis* (Rolih 2026), v kateri so bili na podlagi konkordančne analize korpusa JANES v1.0 identificirani novi nestandardni samostalniki, določeni njihovi pomeni ter pripisani ustrezni socialnozvrstni, pragmatični in diskurzivni kvalifikatorji. Pričujoči prispevek predstavlja naslednji raziskovalni korak: preverja, v kolikšni meri veliki jezikovni model ChatGPT-5 pri istih leksemih prepoznava enake, podobne ali drugačne družbenostne, pragmatične in diskurzivne značilnosti ter odpira razmislek o možnostih in omejitvah uporabe velikih jezikovnih modelov kot dopolnilnega orodja pri sociolingvistični in leksikografski analizi.

Raziskava primerja kvalifikatorje, določene na podlagi korpusne analize, z opisi, ki jih za iste izraze generira ChatGPT-5. Zanima nas, katere socialnozvrstne, pragmatične, regionalne in ideološke značilnosti model prepoznava, v kolikšni meri se njegove interpretacije ujemajo s korpusno analizo ter ali odražajo dejansko jezikovno rabo ali pa reproducirajo širše družbene predstave, stereotipe in ideološke vzorce iz učnih podatkov. Zanima nas tudi, v kolikšni meri odzivi umetne inteligence odražajo dejansko jezikovno rabo in v kolikšni meri reproducirajo širše družbene predstave, stereotipe in ideološke vzorce iz učnih podatkov.

2 Zaznamovanost in kvalificiranje nestandardne leksike

Problematika nestandardne leksike, socialnozvrstne zaznamovanosti in slovarskih kvalifikatorjev je podrobneje obravnavana v prispevku Novi samostalniki in novi pomeni: semantična dinamika nestandardne spletne slovenščine v korpusu JANES v1.0 (družbena omrežja) (Rolih 2026). Za pričujočo raziskavo je pomembno predvsem izhodišče, da sodobna spletna komunikacija briše tradicionalne meje med standardnim in nestandardnim jezikom ter spodbuja intenzivno prehajanje izrazov med različnimi diskurznimi skupnostmi (Gliha Komac, Žele 2019: 161–168). Nestandardni izrazi zato pogosto ne delujejo zgolj kot odmik od norme, temveč kot sredstva identitetnega pozicioniranja, ironije, distance ali skupinske pripadnosti. Takšno razumevanje temelji na teoriji sociolektov Andreja E. Skubica (2003: 243; 2005: 192–214), ki opozarja na večsociolektalnost sodobne družbe in prehajanje sociolektov v javni ter spletni diskurz. Variantnostna sociolingvistika pri tem poudarja, da je jezikovna variacija tesno povezana z družbenimi okoliščinami, komunikacijskim kontekstom in pragmatično funkcijo izraza (Tagliamonte 2012: 1; Bitenc 2016: 27–29). Pomembno vprašanje sodobnega slovaropisja je zato tudi prenova kvalifikatorskega sistema. Divjak Race (2015: 25–30) opozarja, da tradicionalni socialnozvrstni kvalifikatorji pogosto ne omogočajo ustreznega opisa sodobne nestandardne leksike, saj številni izrazi delujejo predvsem pragmatično in diskurzivno. Prenova kvalifikatorjev v eSSKJ zato uvaja natančnejše označevanje formalnosti, ekspresivnosti, pragmatične zaznamovanosti in diskurzivne rabe (Gliha Komac, Divjak Race 2022: 612–625, Divjak Race 2023). Pomembno dopolnilo predstavljajo tudi modifikatorski kvalifikatorji Vesne Mikolič (2016), ki omogočajo opis emocionalnih, intenzitetnih in vplivanjskih učinkov pomena.

V pričujočem prispevku izhajamo iz sodobnega razumevanja slovarskih kvalifikatorjev kot večdimenzionalnega opisa jezikovne rabe, ki presega tradicionalno zvrstno razvrščanje in vključuje formalnost sporazumevalnega položaja, diskurzivno umeščenost, pragmatično funkcijo ter vrednotenjske in intenzitetne

razsežnosti pomena (Gliha Komac, Divjak Race 2022; Mikolič 2016). Kvalifikatorjev zato ne razumemo zgolj kot normativnih oznak, temveč kot sredstva za opis dejanske rabe leksema v konkretnem diskurzu.

Družbenostni kvalifikatorji označujejo predvsem stopnjo formalnosti sporazumevalnega položaja (*manj formalno, neformalno*) (Gliha Komac, Divjak Race 2022), medtem ko diskurzivni kvalifikatorji opredeljujejo tipična komunikacijska okolja oziroma diskurze, v katerih se izraz pojavlja (npr. *mladinski, politični, spletni, tehnološki*). Prostorski kvalifikatorji označujejo regionalno pogojenost rabe, pragmatični oziroma ekspresivni kvalifikatorji (npr. *slabšalno, ironično, vulgarno, šaljivo*) pa opisujejo vrednotenjsko naravnanost, komunikacijski namen in čustveno obarvanost izraza. Opis dopolnjujejo modifikatorski kvalifikatorji (Mikolič 2016), ki omogočajo zajem intenzitetnih oziroma vplivanjskih učinkov pomena.

Pri tem socialnozvrstne oziroma sociolektalne zaznamovanosti ne razumemo kot sinonima za družbenostne kvalifikatorje. Socialnozvrstna zaznamovanost označuje povezanost jezikovne rabe z različnimi družbenimi skupinami oziroma sociolekti, medtem ko družbenostni kvalifikatorji opisujejo predvsem formalnost sporazumevalnega položaja. Socialnozvrstna zaznamovanost se zato v raziskavi odraža predvsem prek kombinacije diskurzivnih, prostorskih in pragmatičnih kvalifikatorjev, ki skupaj omogočajo opis družbenega umeščanja posameznega leksema.

Na tej podlagi v nadaljevanju preverjamo, v kolikšni meri ChatGPT-5 pri izbranih leksemih prepoznava družbenostne (formalnost), diskurzivne (npr. mladinski, spletni, politični, tehnološki), prostorske, pragmatične (npr. ironično, slabšalno, vulgarno) in modifikatorske značilnosti izrazov, določene v predhodni korpusni analizi.

2.1 Umetna inteligenca in variantnost

Daniel Duncan (2024: 52–56) sociolingvistično kompetenco velikih jezikovnih modelov (LLM) opredeljuje kot sposobnost prepoznavanja in tvorjenja jezikovne variacije ter razumevanja družbenih pomenov jezikovnih variant. Takšna sposobnost ne vključuje zgolj poznavanja jezikovnih pravil, temveč tudi razumevanje pragmatičnih funkcij izrazov ter njihove povezanosti z različnimi skupinami govorcev in diskurzi (Duncan 2024: 52–53).[1] Ker pomemben del učnih podatkov predstavljajo

1 Duncan (2024) sociolingvistične kompetence velikih jezikovnih modelov ne obravnava predvsem z vidika njihove sposobnosti interpretiranja družbene zaznamovanosti posameznih leksemov, temveč kot sposobnost generiranja človeku podobnih vzorcev sociolingvistične variacije. Na podlagi umetno ustvarjenih sociolingvističnih intervjujev ugotavlja, da ChatGPT sicer prepoznava nekatere jezikovne variacije, vendar jih pri tvorjenju besedil ne reproducira dosledno, zlasti ne pri nestandardnih različicah jezika. Pričujoča raziskava zato predstavlja drugačen raziskovalni pristop, saj se ne osredinja na produkcijo jezikovne variacije, temveč na interpretacijo družbene, pragmatične in

spletna besedila, modeli prevzemajo tudi nestandardne, regionalne in pragmatično zaznamovane jezikovne oblike ter njihove družbene pomene (Duncan 2024: 54–55).

Hkrati lahko veliki jezikovni modeli reproducirajo družbene in jezikovne pristranskosti, prisotne v učnih podatkih. Fleisig idr. (2024: 13543–13545) opozarjajo, da lahko nestandardnim izrazom pripisujejo stereotipne družbene značilnosti ter tako odražajo širše ideološke in družbene predstave o jeziku.

Na uporabnost velikih jezikovnih modelov za jezikoslovne in zlasti slovaropisne raziskave opozarja tudi Robert Lew (2023: 2–4), ki pri preverjanju njihove zmožnosti generiranja slovarskih sestavkov poudarja pomen natančno oblikovanih promptov, transparentnega dokumentiranja postopka ter primerjave rezultatov z obstoječimi leksikografskimi opisi. Njegove ugotovitve kažejo, da je kakovost odgovorov velikih jezikovnih modelov v veliki meri odvisna od zasnove pozivov in dodatnega konteksta. Na ta metodološka izhodišča se navezuje tudi pričujoča raziskava, ki na podlagi enotno oblikovanih promptov primerja odgovore modela ChatGPT-5 s kvalifikatorji, določenimi na podlagi korpusne analize nestandardnih izrazov sodobne spletne slovenščine.

3 Metodologija

3.1 Gradivo

Gradivo za raziskavo izhaja iz korpusa JANES v1.0 (Fišer, Erjavec, Ljubešić 2018), ki vsebuje približno 250 milijonov pojavnic slovenske računalniško posredovane komunikacije (tviti, forumi, komentarji spletnih novic, blogi, uporabniške strani Wikipedije idr.). Zaradi velikega deleža neformalne spletne komunikacije korpus predstavlja pomemben vir za raziskovanje sodobne nestandardne slovenščine, saj odraža jezikovne inovacije, sociolektalno raznolikost ter različne oblike družbene zaznamovanosti (Stabej idr. 2016).

Raziskava izhaja iz predhodne korpusne analize nestandardnih samostalnikov (Rolih 2025, 2026), v kateri je bilo iz korpusa JANES v1.0 izluščenih 212 nestandardnih leksemov. Na podlagi konkordančne analize so bili določeni njihovi pomeni, pripravljene slovarske razlage ter pripisani ustrezni družbenostni, diskurzivni, prostorski, pragmatični oziroma ekspresivni, terminološki in modifikatorski kvalifikatorji.

Za pričujočo raziskavo je bilo izbranih 26 leksemov, ki reprezentativno pokrivajo različne tipe kvalifikatorjev in zaznamovanosti. Izbor vključuje predvsem izraze

diskurzivne zaznamovanosti posameznih leksemov.

iz političnega, mladinskega, spletnega, regionalnega in tehnološkega diskurza ter lekseme z izrazito pragmatično ali stereotipno funkcijo.

3.2 Analitični postopek

Za vsak izbrani leksem je bil pripravljen prompt oz. poziv, prilagojen vrsti preverjane zaznamovanosti (npr. družbenostni, diskurzivni, prostorski ali pragmatični). Model je odgovarjal brez vpogleda v korpusno gradivo, konkordančne primere ali vnaprej pripravljeno tipologijo kvalifikatorjev. Namen takšne zasnove je bil preveriti njegovo spontano interpretacijo pomena in rabe posameznih izrazov, ki je bila omejena le z usmeritvami v promptu.

Analiza je bila izvedena z modelom ChatGPT-5 julija 2026. Ker se odgovori velikih jezikovnih modelov lahko spreminjajo glede na različice modela, čas izvajanja in oblikovanje promptov, predstavljajo dobljeni rezultati posnetek stanja v času raziskave in niso nujno popolnoma ponovljivi.

V naslednjem koraku so bili odgovori primerjani s kvalifikatorji in razlagami iz predhodne korpusne analize. Pri vsakem izrazu smo ocenili stopnjo ujemanja ter ugotavljali, ali model:

1. reproducira korpusno določene kvalifikatorje,
2. jih razširi z dodatnimi družbenimi, diskurzivnimi ali pragmatičnimi interpretacijami ali
3. del zaznamovanosti nevtralizira oziroma standardizira.

Ujemanje smo označili kot visoko, kadar je model prepoznal vse bistvene tipe zaznamovanosti korpusno določenih kvalifikatorjev, kot delno, kadar je prepoznal le nekatere tipe zaznamovanosti ali jo je nevtraliziral.

Takšna primerjalna analiza ne preverja pravilnosti odgovorov modela, temveč njegovo zmožnost interpretacije različnih tipov zaznamovanosti nestandardne leksike.

4 Rezultati – primerjava korpusne analize in interpretacij modela ChatGPT-5

V nadaljevanju primerjamo rezultate predhodne korpusne analize nestandardnih samostalnikov v korpusu JANES v1.0 (Rolih 2025, 2026) z interpretacijami modela ChatGPT-5. Prikazani so rezultati za 26 leksemov, pri katerih so bili na podlagi konkordančnega gradiva določeni pomen in različni tipi kvalifikatorjev: družbenostni (*neform.*, *manj form.*), diskurzivni (*mlad.*, *polit.*, *splet.*), terminološki (*strok.*),

prostorski (*prostorsko zaznamovano*), pragmatični oziroma ekspresivni (*slabš.*, *iron.*, *vulg.*, *šalj.*) ter modifikatorski (*poud.*).

Ker posamezni leksem praviloma združuje več tipov zaznamovanosti, so izrazi razvrščeni po prevladujočem vidiku, ki ga preverja posamezni prompt; razvrstitev zato ni izključujoča. Za vsak leksem navajamo prompt, kvalifikatorje in strnjeno pomensko razlago iz predhodne korpusne analize, povzeti odgovor modela ter oceno ujemanja z morebitnimi razširitvami interpretacije.

4.1 Družbenostni in diskurzivni kvalifikatorji ter pragmatične razsežnosti rabe

V prvem sklopu so zbrani leksemi, pri katerih prompti preverjajo predvsem stopnjo formalnosti ter njihovo umeščenost v politični, mladinski ali spletni diskurz, ob hkratnem upoštevanju njihove pragmatične oz. ekspresivne zaznamovanosti in modifikatorskih učinkov.

Prompt	**Korpusna analiza: kvalifikatorji in razlaga (Rolih 2025, 2026)**	**Odgovor ChatGPT-5 (strnjeno)**	**Ujemanje s korpusno analizo**
Kako bi socialnozvrstno oziroma slogovno označil izraz *levakar*?	**neform., poud., slabš., iron.** Posmehljivo poimenovanje osebe, povezane z levičarsko politično usmeritvijo.	Ideološko in vrednotenjsko zaznamovan izraz v politično polariziranem diskurzu.	**Visoko;** prepozna neformalno, slabšalno in ironično rabo ter doda politični kontekst.
Ali je izraz *muslič* nevtralen, slabšalen, ironičen ali družbeno zaznamovan?	**neform., slabš.** Slabšalno poimenovanje pripadnika muslimanske skupnosti.	Slabšalen in stereotipizirajoč izraz, povezan s ksenofobnim diskurzom.	**Visoko;** prepozna pragmatično zaznamovanost in jo razširi s stereotipno ter ideološko interpretacijo.
V kakšnem diskurzu se običajno uporablja izraz *slovenistan*?	**neform., poud., ekspr., slabš., iron.** Ironično in kritično poimenovanje Slovenije.	Politično-kritični, populistični in spletno-ironični diskurz.	**Visoko;** prepozna ekspresivno, slabšalno in ironično rabo ter opredeli značilni diskurz.
Ali je izraz *flet* bolj značilen za mladinski, pogovorni ali regionalni diskurz?	**neform.** Stanovanje.	Predvsem pogovorni izraz, deloma urbano in generacijsko zaznamovan.	**Delno;** prepozna neformalnost, vendar dodana urbana in generacijska umestitev ni razvidna iz korpusnega kvalifikatorja.
Ali izraz *muska* deluje kot mladinski slengizem ali splošno pogovorna beseda?	**neform., mlad.** Glasba.	Danes predvsem splošno pogovorna beseda, razširjena med različnimi generacijami.	**Delno;** prepozna neformalnost, vendar oslabi diskurzivni kvalifikator *mlad.*
S katerim tipom govorcev oziroma diskurza povezuješ izraz *lajk*?	**neform., splet.** Všeček na družbenem omrežju.	Spletni in družbenomedijski diskurz, zlasti raba mlajših govorcev.	**Visoko;** prepozna družbenostni in diskurzivni kvalifikator ter doda generacijsko interpretacijo.

4.2 Prostorski kvalifikatorji in sociolektalna umeščenost

V drugem sklopu so zbrani leksemi, pri katerih prompti preverjajo predvsem prostorsko pogojenost rabe in njihovo sociolektalno umeščenost. Vsi izrazi nastopajo tudi v neformalni komunikaciji, zato je prostorska oziroma sociolektalna informacija praviloma povezana z družbenostnim kvalifikatorjem *neform.*

Prompt	**Korpusna analiza: kvalifikatorji in razlaga (Rolih 2025, 2026)**	**Odgovor ChatGPT-5 (strnjeno)**	**Ujemanje s korpusno analizo**
Ali izraz *Prešerc* kaže na pokrajinsko ali urbano zaznamovanost?	**neform., prostorsko zaznamovano** Neformalno poimenovanje Prešernovega trga.	Urbano zaznamovan izraz, povezan z ljubljanskim govorom in lokalno identiteto.	**Visoko;** prepozna prostorsko in sociolektalno umeščenost ter doda identitetno funkcijo.
V katerem družbenem ali regionalnem okolju se uporablja izraz *kafana*?	**neform., prostorsko zaznamovano** Gostinski lokal, povezan z južnoslovanskim oziroma balkanskim prostorom.	Regionalno in kulturno zaznamovan izraz, povezan z južnoslovanskim okoljem in značilnimi družbenimi praksami.	**Visoko;** prostorsko razlago razširi s kulturnimi in skupnostnimi pomeni.
Ali izraz *čevap* deluje kot nevtralna poimenovalna enota ali kot izraz z južnoslovansko kulturno zaznamovanostjo?	**neform., prostorsko zaznamovano** Jed južnoslovanskega izvora.	Vsakdanja poimenovalna enota z ohranjeno južnoslovansko oziroma balkansko identitetno zaznamovanostjo.	**Visoko;** prepozna prostorsko ozadje in doda identitetno razsežnost.
Kako bi opisal socialnozvrstno funkcijo izraza *tošl*?	**neform., prostorsko zaznamovano** Pogovorno poimenovanje denarnice oziroma torbe.	Neformalni, regionalno in deloma generacijsko zaznamovan izraz, povezan z nekaterimi govornimi skupnostmi.	**Visoko;** prepozna družbenostno in prostorsko zaznamovanost ter doda generacijsko interpretacijo.
Ali izraz *luft* kaže na regionalno ali pogovorno rabo?	**neform., prostorsko zaznamovano** Pogovorno poimenovanje zraka.	Predvsem splošno pogovorni izraz; v določenih okoljih tudi regionalno zaznamovan.	**Delno;** prepozna neformalnost, vendar oslabi prostorsko zaznamovanost.

4.3 Pragmatični in ekspresivni kvalifikatorji

V tretjem sklopu primerjamo lekseme, pri katerih je predhodna korpusna analiza pokazala predvsem pragmatične oziroma ekspresivne kvalifikatorje, ki opisujejo vrednotenjsko naravnanost, komunikacijski namen in čustveno obarvanost izraza. Pri večini primerov se pragmatična funkcija uresničuje šele v konkretnem sobesedilu, zato nas zanima predvsem, ali model ChatGPT-5 prepoznava vrednotenje, ironijo, ekspresivnost in druge pragmatične razsežnosti rabe ter v kolikšni meri jih povezuje z družbenim in diskurzivnim kontekstom.

Prompt	Korpusna analiza: kvalifikatorji in razlaga (Rolih 2025, 2026)	Odgovor ChatGPT-5 (strnjeno)	Ujemanje s korpusno analizo
Kakšen pragmatični učinek ima izraz *janšist* v naslednjem primeru: »Dokler pa janšisti jemljejo revnim, se jim ni česa bati.«?	**neform., slabš., ekspr.** Poimenovanje pripadnika oziroma podpornika politične opcije; pogosto polemična raba.	Politično in identitetno zaznamovan izraz; pogosto deluje kot ideološka oznaka ali diskreditacijska etiketa.	**Visoko;** prepozna ekspresivno in vrednotenjsko funkcijo ter jo razširi z identitetno razlago.
Ali se izraz *bulšit* v primeru »Taka izobrazba je tipičen bulšit« uporablja kot vulgarizem, ironija ali poudarjeno vrednotenje?	**neform., vulg., ekspr.** Izraža izrazito negativno vrednotenje.	Vulgarizem, ki izraža negativno vrednotenje; možna tudi ironična funkcija.	**Visoko;** prepozna vulgarno in ekspresivno funkcijo ter doda možnost ironije.
Kaj izraz *raztur* sporoča o govorčevem odnosu do dogodka?	**neform., ekspr., poud.** Izraža zelo pozitivno vrednotenje.	Izraža navdušenje in izrazito pozitivno vrednotenje dogodka.	**Visoko;** prepozna ekspresivnost in poudarjeno pozitivno vrednotenje.
S katerimi lastnostmi se povezuje izraz *carica*?	**neform., ekspr.** Pozitivno vrednotenje osebe.	Izraz se povezuje z lastnostmi, kot so samozavest, sposobnost, uspešnost, odločnost, izjemnost in občudovanja vredno ravnanje.	**Visoko;** razširi pragmatično interpretacijo.
Ali izraz *bakica* v primeru »Se je peljala ena bakica celih 105 po prehitevalnem pasu« deluje ljubkovalno ali pokroviteljsko?	**neform., ekspr.** Ljubkovalno poimenovanje; pomen je odvisen od sobesedila.	Lahko deluje ljubkovalno ali pokroviteljsko; odločilen je kontekst rabe.	**Visoko;** pravilno prepozna kontekstno pogojenost pragmatične funkcije.

4.4 Diskurzivni kvalifikatorji v digitalnem in strokovnem diskurzu

V četrtem sklopu primerjamo lekseme, pri katerih je predhodna korpusna analiza pokazala predvsem diskurzivne kvalifikatorje, povezane s spletnim, tehnološkim oziroma strokovnim diskurzom. Zanimalo nas je, ali model ChatGPT-5 prepoznava njihovo umeščenost v digitalno komunikacijo, razlikuje med strokovno in širšo neformalno rabo ter zaznava prehajanje posameznih izrazov iz specializiranih strokovnih okolij v vsakdanjo sporazumevalno prakso.

Prompt	Korpusna analiza: kvalifikatorji in razlaga (Rolih 2025, 2026)	Odgovor ChatGPT-5 (strnjeno)	Ujemanje s korpusno analizo
Ali izraz *updejt* deluje kot računalniški žargon ali že kot splošno pogovorni izraz?	**neform., splet.** Posodobitev; prevzeti računalniški izraz.	Izvira iz računalniškega žargona, danes pa je razširjen tudi v splošni pogovorni rabi.	**Visoko;** prepozna spletni diskurz in razširjanje v splošno neformalno rabo.
Kako bi označil izraz *developer*?	**strok., angl.** Razvijalec programske opreme.	Prevzeti angleški izraz; strokovni oziroma poklicni izraz s področja informatike.	**Visoko;** prepozna strokovno in terminološko rabo.

Ali je izraz *stream* še vedno izrazito spletno zaznamovan?	**splet., angl.** Pretakanje digitalnih vsebin.	Izraz ostaja povezan z digitalnim diskurzom, pretočnimi platformami in videoigrami.	**Visoko;** prepozna spletni diskurz.
Kakšno socialnozvrstno funkcijo ima izraz *tajmlajn*?	**neform., splet.** Časovnica na družbenih omrežjih.	Spletno in tehnološko zaznamovan izraz, značilen za uporabnike družbenih omrežij.	**Visoko;** prepozna diskurzivno umeščenost in digitalno okolje.
Kakšna je razlika med izrazoma *profilna fotografija* in *profilka*?	**neform., splet.** Skrajšana oblika poimenovanja.	*Profilka* je neformalna in spletno zaznamovana oblika, značilna za digitalno komunikacijo.	**Visoko;** prepozna družbenostni in diskurzivni kvalifikator.

4.5 Družbene in ideološke interpretacije modela ChatGPT-5

V zadnjem sklopu obravnavamo lekseme, pri katerih odgovori modela kvalifikatorje, določene v predhodni korpusni analizi, razširjajo z družbenimi, identitetnimi, stereotipnimi in ideološkimi interpretacijami, ki niso neposredno izkazane s kvalifikatorji in razvidne iz korpusnega gradiva.

Prompt	Korpusna analiza: kvalifikatorji in razlaga (Rolih 2025, 2026)	Odgovor ChatGPT-5 (strnjeno)	Ujemanje s korpusno analizo
S katerimi družbenimi skupinami ali diskurzi se povezuje izraz *trenirkar*?	**neform., slabš.** Stereotipno poimenovanje osebe.	Povezuje se z urbanim, delavskim ali priseljenskim okoljem.	**Visoko;** razširi stereotipni opis z družbeno interpretacijo.
Ali izraz *levuhar* nosi ideološko zaznamovanost?	**neform., slabš.** Slabšalno poimenovanje političnega nasprotnika.	Izrazito ideološko in slabšalno zaznamovan izraz.	**Visoko;** eksplicitno izpostavi ideološko razsežnost.
Kakšno družbeno podobo ustvarja izraz *papak*?	**neform., slabš.** Slabšalno poimenovanje osebe.	Označuje družbeno nerodnega, naivnega ali manjvrednega posameznika.	**Visoko;** razširi pragmatični opis v stereotipno interpretacijo.
Ali je *ojro* humoren, regionalen ali socialno zaznamovan izraz?	**neform.** Pogovorna različica poimenovanja *evro*.	Predvsem humoren in pogovorni izraz; fonetična prilagoditev besede *euro*.	**Visoko;** doda pragmatično razlago humorne funkcije.
Kakšne stereotipe lahko sproža izraz *bjonda*?	**neform., slabš., stereot.** Stereotipno poimenovanje blondinke.	Povezuje izraz s spolnimi in intelektualnimi stereotipi.	**Visoko;** razširi stereotipni pomen z družbenimi predstavami.

5 Razprava

Rezultati kažejo, da model ChatGPT-5 pri interpretaciji nestandardne leksike ne delujejo enotno, temveč sledi trem značilnim vzorcem: korpusno določene kvalifikatorje reproducira, jih razširja z dodatnimi interpretacijami ali pa posamezne tipe zaznamovanosti deloma nevtralizira. Prav razmerje med temi tremi načini interpretacije predstavlja osrednjo ugotovitev raziskave.

Največje ujemanje med korpusno analizo in odgovori modela se kaže pri družbenostnih in diskurzivnih kvalifikatorjih, povezanih z neformalno, spletno in tehnološko rabo (*updejt, stream, profilka, lajk, developer*) ter pri izrazih z izrazito pragmatično funkcijo (*raztur, carica, bulšit*). Pri teh primerih model praviloma pravilno prepoznava stopnjo formalnosti, diskurzivno umeščenost in osnovno vrednotenjsko funkcijo izrazov, obenem pa pri nekaterih primerih opozarja na kontekstno pogojenost rabe. To je posebej razvidno pri izrazih *bakica* in *carica*, kjer se pragmatični učinek spreminja glede na sobesedilo, ter pri izrazu *janšist*, kjer model poleg slabšalne oziroma ekspresivne funkcije izpostavi tudi ideološko in diskreditacijsko razsežnost. Pri digitalni leksiki obenem zaznava tudi prehajanje iz specializirane ali terminološke rabe v splošno in tudi neformalno rabo.

Poseben vzorec se kaže pri prostorsko zaznamovanih leksemih (*Prešerc, kafana, čevap, tošl*), kjer model prostorsko zaznamovanost praviloma razširja s kulturno in lokalnoidentitetno pripadnostjo. Pri teh primerih zato ne gre le za reproduciranje korpusno določenega prostorskega kvalifikatorja, temveč za njegovo razširjeno sociokulturno interpretacijo.

Več odstopanj se kaže pri leksemih *levakar, muslič, slovenistan, trenirkar, bjonda*, pri katerih model pogosto preseže raven korpusno določenih kvalifikatorjev ter vključuje širše družbene, identitetne in stereotipne interpretacije. Nasprotno pa pri izrazih, kot sta *muska* in *luft*, del zaznamovanosti nevtralizira ter ju razume predvsem kot splošno razširjena neformalna izraza. Pri interpretaciji rezultatov je treba upoštevati tudi oblikovanje promptov. Ti so bili zasnovani tako, da so preverjali posamezne tipe zaznamovanosti, zato visoko ujemanje med odgovori modela in korpusno analizo ne pomeni nujno, da bi model enake značilnosti prepoznal tudi ob povsem nevtralnem promptu.

Te ugotovitve omogočajo previden sklep o uporabnosti modela predvsem kot dopolnilnega interpretacijskega orodja, ne pa kot samostojnega vira podatkov o rabi.

6 Sklep

Rezultati kažejo, da je ChatGPT-5 lahko uporabno dopolnilno orodje pri sociolingvistični in leksikografski analizi nestandardne spletne leksike, predvsem pri interpretaciji že analiziranega gradiva, oblikovanju raziskovalnih hipotez ter prepoznavanju pragmatičnih, diskurzivnih in družbenih razsežnosti leksemov. Manj primeren je za samostojno določanje kvalifikatorjev in sklepanje o dejanski razširjenosti izrazov, saj njegovi odgovori niso neposreden odraz empirične jezikovne rabe ter so odvisni od zasnove promptov, izbranega modela in časa testiranja. Kot

najprimernejši se zato kaže pristop, ki korpusno analizo kot empirično izhodišče povezuje s kritično uporabo VJM kot interpretacijskega orodja.

Literatura in raziskovalni podatki

Bitenc, Maja, 2016: *Variantnost govorjene slovenščine pri geografsko mobilnih osebah*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Divjak race, Duša, 2015: *Problematika slovarskega označevanja sociolektov*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Divjak race, Duša, 2023: Teoretična izhodišča za kvalificiranje v eSSKJ. Jožica Jožef Beg idr. (ur.): *Naslavljanje raznolikosti v jeziku in književnosti. Zbornik Slavističnega društva Slovenije*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 219–229.

Duncan, Daniel, 2024: Does ChatGPT have sociolinguistic competence? *Journal of Computer-Assisted Linguistic Research* 8. 51–75. <https://doi.org/10.4995/jclr.2024.21958>.

Fišer, Darja, Erjavec, Tomaž, ljubešić, Nikola, 2018: Korpus slovenskih spletnih uporabniških vsebin Janes. Darja Fišer (ur.): *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789610600701>.

Fleisig, Eve, Smith, Genevieve, Bossi, Madeline, Rustagi, Ishita, Yin, Xavier, Klein, Dan, 2024: Linguistic Bias in ChatGPT: Language Models Reinforce Dialect Discrimination. *Proceedings of the 2024 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*. 13541–13564.

Gliha Komac, Nataša, Divjak race, Duša, 2022: Tipologija slovarskih oznak za tretjo izdajo Slovarja slovenskega knjižnega jezika (eSSKJ). *Slavistična revija* 70/4. 611–625. <https://doi.org/10.57589/srl.v70i4.4086>.

Gliha Komac, Nataša, Žele, Andreja, 2019: Socialnozvrstno označevanje v nastajajočem splošnorazlagalnem slovarju. *Slovenski javni govor in jezikovno-kulturna (samo)zavest*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 161–168. <https://dx.doi.org/10.4312/Obdobja.38.161-168>.

Korpus besedil s slovenskih družbenih omrežij Janes v1.0 // Corpora of texts from Slovene social media sites Janes v1.0. <https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=janes&corp_info=1>.

Lew, Robert, 2023: ChatGPT as a COBUILD Lexicographer. *Humanities and Social Sciences Communications* 10. 704. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02119-6>.

Mikolič, Vesna, 2016: Slovnični, slovarski in jezikovnodidaktični opis modifikacije moči v procesu upovedovanja. *Toporišičeva obdobja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 325–333. <https://hdl.handle.net/20.500.12556/RUL-147866>.

Rolih, Maša, 2025: *Korpusni vpogled v nestandardno spletno slovenščino: novi samostalniki in semantični premiki v komentarjih družbenih omrežij (JANES v1.0): raziskovalni podatki*. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Koper. <https://dirros.openscience.si/IzpisGradiva.php?id=23436>.

Rolih, Maša, 2026: Novi samostalniki in novi pomeni: semantična dinamika nestandardne spletne slovenščine v korpusu JANES v1.0 (družbena omrežja). *Slavia Centralis*. <https://doi.org/10.18690/scn.19.1.%25p.2026>.

Skubic, Andrej E., 2003: Jezikovna zvrstnost in sociolekti. *Slavistična revija* 51/2. 239–245.

Skubic, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

Stabej, Marko, Krek, Simon, Gantar, Polona, Popič, Damjan, Arhar Holdt, Špela, Fišer, Darja, Robnik Šikonja, Marko, 2016: Slovenščina Janes: pogovorna, nestandardna, spletna ali spretna? *Slovenščina 2.0* 4/2. 100–126. <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2016.2.100-126>.

Tagliamonte, Sali, 2012: *Variationist Sociolinguistics: Change, Observation, Interpretation*. Oxford: Wiley-Blackwell.

Duša Divjak Race
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
dusa.race@zrc-sazu.si

Jezikovne zvrsti v novih učnih načrtih za slovenščino v gimnaziji

Prispevek[1] kvalitativno primerja cilje, vsebine, standarde znanja in didaktična priporočila učnih načrtov iz let 2008 in 2025, povezana z jezikovno zvrstnostjo. Analizira spremembe njenega mesta v gimnazijskem jezikovnem pouku, določitev zvrsti in razmerij med njimi ter dejavnike presojanja jezikovnih izbir. V ospredju je vprašanje, ali učni načrt iz leta 2025 poleg strukturne in didaktične preureditve prinaša tudi konceptualni premik k manj shematični in hierarhični ter bolj kontekstualni in kritični obravnavi zvrstnosti.

1 Jezikovna zvrstnost kot jezikoslovni in didaktični problem

Jezikovna variantnost je eno od področij, na katerih se razkorak med jezikoslovno sistematizacijo in sodobno jezikovno rabo neposredno prenaša v šolsko obravnavo. Slovenska zvrstnostna teorija, ki se je kot prilagoditev češke strukturalnofunkcionalistične teorije uveljavila v drugi polovici 20. stoletja, socialne zvrsti razvršča po osi knjižno – neknjižno: zborni in knjižnopogovorni jezik na knjižnem polu ter pokrajinski pogovorni jezik in narečja na neknjižnem. Posamezne zvrsti so opredeljene z različnimi merili, med drugim s prostorsko (ne)omejenostjo, prenosnikom, sporazumevalnim položajem in nosilcem (Divjak Race 2020: 27), razmerje med njimi pa je hierarhično, saj knjižnemu jeziku pripadata najvišje mesto in najširši funkcijski obseg (Vogel 2017: 19).

Razhajanja med tako zasnovanim modelom in dejansko rabo se kažejo pri vnaprejšnjem povezovanju zvrsti z določenimi okoliščinami. Javnost, vseslovenskost ali prestižnost sporazumevanja same po sebi niso več zanesljiva merila za izbiro knjižnega jezika (Kalin Golob 2009: 524), raba neknjižne zvrsti v javnem diskurzu pa ni nujno posledica manjše jezikovne kultiviranosti ali nezmožnosti uporabe knjižnega jezika, temveč je lahko zavestna stilna oziroma identitetna izbira (Vogel 2017: 19–20). Tudi vloga prenosnika kot merila se zaradi vse pogostejšega zapisovanja pogovornega jezika in narečij zmanjšuje, konkretna jezikovna raba pa zaradi prepletanja jezikovnih prvin, povezanih z različnimi zvrstmi, pogosto ne

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0038, ki ga financira ARIS.

ustreza shematično razmejenim zvrstnim kategorijam (prim. tudi Poteko in Stabej 2023, 2024).

Ta neskladja vplivajo tudi na didaktično obravnavo. Učni načrt za slovenščino v gimnaziji iz leta 2008 (v nadaljevanju UN 2008) je prepoznavo, izbiro in vrednotenje jezikovnih zvrsti umestil zlasti v razvijanje slogovne zmožnosti ter predvidel analizo sporazumevalnega položaja in izbiro ustreznih jezikovnih sredstev (Poznanovič Jezeršek idr. 2008: 14). Kljub temu je bilo za šolsko obravnavo značilno predvsem shematično predstavljanje zvrsti, osredotočeno na knjižni jezik in položaje, ki naj bi zahtevali njegovo rabo, medtem ko so kulturne, funkcijske in identitetne razsežnosti izbire ostajale premalo uzaveščene (Vogel 2017: 27).[2] Predlogi za izboljšanje šolske obravnave jezikovne zvrstnosti so zato vključevali avtentična besedila, primerjanje različnih zvrstnih uresničitev v različnih sporazumevalnih okoliščinah ter presojanje jezikovnih izbir glede na namen, vlogo in status udeležencev, njihova stališča in vrednote ter učinek besedila (Vogel 2017: 27–28; Divjak Race 2020: 34–36).

V sodobnejših didaktičnih pristopih se obravnava variantnosti umešča tudi v širši cilj širjenja učenčevega jezikovnega repertoarja. Ta vključuje razvijanje zmožnosti za rabo knjižnega jezika, vendar brez obravnavanja učenčevih drugih načinov izražanja kot odstopanja od knjižne norme. Poudarek se hkrati premika od vnaprejšnjega povezovanja posameznih zvrsti z določenimi družbenimi situacijami k razmisleku o identiteti, jezikovnih stališčih, družbeni hierarhizaciji jezikovnih različic in učinkih posameznih izbir (gl. Lobeck 2019: 79–83; Devereaux in Palmer 2019: XVII–XXI).

Namen prispevka je ugotoviti, kako se je na podlagi strukturne umestitve zvrstnosti in z njo povezanih ciljev, standardov znanja ter didaktičnih priporočil v UN 2025 spremenilo mesto jezikovne zvrstnosti v gimnazijskem jezikovnem pouku, kako so v njem zastopane zvrsti in prikazana razmerja med njimi ter na katerih dejavnikih temelji presojanje ustreznosti jezikovnih izbir. V prispevku so obravnavani tudi položaj slenga in žargona kot skupinsko pogojenih govoric v razmerju do jezikovnih zvrsti, prenosnik kot način jezikovne uresničitve ter formalnost kot stopenjska lastnost sporazumevalne situacije. V nadaljevanju kvalitativno primerjamo cilje, vsebine, standarde znanja in didaktična priporočila UN 2008 in UN 2025,[3] povezana z jezikovno zvrstnostjo.

2 Tudi empirična raziskava gimnazijskega jezikovnega pouka je pokazala, da je pri obravnavi sociolingvističnih tem in zgodovine jezika kljub komunikacijski zasnovi UN 2008 prevladoval tradicionalni model pouka, čeprav je bil mestoma nadgrajen z elementi komunikacijskega modela (Černivec 2017).

3 UN 2008 je bil do sprejetja prenovljenega UN 2025 zadnji veljavni gimnazijski učni načrt za slovenščino.

2 Primerjalna analiza UN 2008 in UN 2025

2.1 Umestitev zvrstnosti in didaktična usmeritev

V UN 2008 je zvrstnost vključena v več delov učnega načrta, vendar nima samostojnega vsebinskega sklopa. V splošnih ciljih je umeščena v razvijanje jezikovne, slogovne in metajezikovne zmožnosti v slovenskem knjižnem jeziku, v okviru katere naj bi dijaki presojali, katera jezikovna zvrst je ustrezna v danih sporazumevalnih okoliščinah. Podrobneje je obravnavana v razdelku o razvijanju slogovne zmožnosti (Poznanovič Jezeršek idr. 2008: 14), kjer je navedeno, da za razvijanje slogovne zmožnosti dijaki opazujejo svoje in tuje sporazumevanje, prepoznavajo jezikovne zvrsti, jim določajo ustrezne okoliščine, jih okoliščinam primerno uporabljajo ter vrednotijo njihovo ustreznost pri drugih govorcih. Pred tvorjenjem besedila analizirajo okoliščine sporočanja in glede nanje izbirajo besede, besedne zveze in stavčne vzorce, isto besedilo prirejajo za različne naslovnike ter svoje izbire pojasnjujejo. Tudi pričakovani dosežki poleg poznavanja zvrsti, njihovih značilnosti in okoliščin rabe vključujejo rabo ustrezne zvrsti, tvorjenje okoliščinam ustreznih besedil ter vrednotenje in strokovno utemeljevanje jezikovnih izbir (Poznanovič Jezeršek idr. 2008: 34–36). Zvrstnost je torej obravnavana razpršeno, vendar je neposredno povezana s sprejemanjem in tvorjenjem besedil ter z izbiro konkretnih jezikovnih sredstev.

UN 2025 zvrstnost strukturno osamosvoji. V okviru širše teme Slovenski jezik v prostoru, družbi in času je samostojno podpoglavje Jezikovne zvrsti z opredeljenim ciljem, standardi znanja, termini, didaktičnimi priporočili in priporočenimi načini izkazovanja znanja. Dijak naj bi spoznal zvrsti, njihove značilnosti in okoliščine ter ustreznost njihove rabe. Standardi pa od njega zahtevajo, da zvrsti našteje in pojasni njihove značilnosti ter formalnost okoliščin rabe jezika, presodi druge okoliščine njihove rabe, prepozna sleng in žargon ter pred tvorjenjem besedila utemeljeno izbere najustreznejšo zvrst oziroma presodi ustreznost že uporabljene (Bregač idr. 2025: 27, 31–32). Taka umestitev povečuje vidnost zvrstnosti in jasneje določa znanje, ki naj bi ga dijak pridobil in izkazal.

Na ravni temeljnega didaktičnega izhodišča med učnima načrtoma ni preloma. Že UN 2008 je predvideval opazovanje avtentičnega sporazumevanja, analizo okoliščin, prilagajanje besedila različnim naslovnikom ter utemeljevanje presoje ustreznosti. Komunikacijsko in kontekstualno zasnovano obravnavanje zvrstnosti zato ni novost UN 2025. Prav tako oba učna načrta povežeta metajezikovno poznavanje zvrsti z njihovo uporabo pri sprejemanju in tvorjenju besedil.

Razlika je predvsem v stopnji eksplicitnosti in didaktične konkretizacije. UN 2025 predvideva spoznavanje ustreznosti zvrsti skozi celotno gimnazijsko izobraževanje, ob raznolikih sporazumevalnih dejavnostih in besedilih. Didaktična priporočila poudarjajo funkcijo in kontekst posamezne zvrsti, pojasnjevanje namena besedila in njegovega učinka na naslovnika, tvorjenje vsebinsko primerljivih besedil v različnih zvrsteh ter razmislek o vplivu zvrstne izbire na učinkovitost sporazumevanja. Obravnavo povezujejo tudi s sodobno tehnologijo in družbenimi omrežji ter z ugotavljanjem, kako se zvrstnost kaže zlasti na leksikalni in tudi skladenjski ravni (Bregač idr. 2025: 31–32). Dejavnosti, ki so bile v UN 2008 splošneje zajete v razvijanju slogovne zmožnosti, so tako v UN 2025 neposredno pripisane obravnavi zvrstnosti.

Umestitev kaže tudi na delni premik v didaktičnem pojmovanju. UN 2025 jezikovni pouk v celoti utemeljuje na razvijanju kritične sporazumevalne zmožnosti, pri zvrstnosti pa izrecno zahteva kritično in analitično rabo jezika ter spodbujanje višjih miselnih procesov (Bregač idr. 2025: 11, 32). Hkrati pa zvrstnost ni več izrecno umeščena v razvijanje slogovne zmožnosti, zato povezava med poznavanjem zvrsti in izbiro konkretnih jezikovnih sredstev v strukturi učnega načrta ni tako neposredno izražena, jo pa ohranjajo didaktična priporočila.

2.2 Členitev zvrsti in položaj knjižnega jezika

UN 2008 od dijaka pričakuje, da jezikovne zvrsti našteje, predstavi njihove značilnosti in okoliščine rabe, vendar zvrsti v samem dokumentu niso poimenovane ali razvrščene. Njihova členitev je prepuščena učbenikom in uveljavljeni jezikoslovni razlagi. Dijaki razvijajo jezikovno, slogovno in metajezikovno zmožnost v slovenskem knjižnem jeziku, spoznavajo njegove sistemske zakonitosti, med govornim nastopanjem govorijo knjižno ter knjižni izgovor primerjajo z neknjižnim, tudi z izgovorom v narečju in neknjižnem pogovornem jeziku (Poznanovič Jezeršek idr. 2008: 6, 13–14, 36). Knjižni jezik je torej izhodišče sistematičnega jezikovnega pouka in normativno merilo pri razvijanju pravorečne zmožnosti, druge zvrsti pa so neposredneje vključene predvsem v razvijanje slogovne zmožnosti in presojanje okoliščinam ustrezne rabe.

UN 2025 členitev zvrsti izrecno navede v standardih znanja in med termini. Navaja tri jezikovne zvrsti: knjižni jezik, pogovorni jezik in narečje. V nasprotju s tradicionalno razvrstitvijo jih v osrednjem sklopu ne razporeja po osi knjižno – neknjižno, kar zmanjšuje vtis hierarhije, prav tako pogovornega jezika in narečja pri obravnavi zvrstnosti ne poimenuje kot neknjižni zvrsti. Didaktična priporočila pojasnjujejo, da gre zaradi spremenjenih načinov komunikacije za splošnejša poimenovanja.

Kot primer možne razlage je navedeno, da lahko knjižni jezik združuje poimenovanja »zborni knjižni jezik, splošnopogovorni ali knjižnopogovorni jezik in knjižni pogovorni jezik«, pogovorni jezik pa nekdanja poimenovanja pokrajinski pogovorni jeziki in neknjižni pogovorni jezik (Bregač idr. 2025: 31). Ker je to navedeno kot ena od možnih razlag, učni načrt pa učitelja v »prehodnem obdobju« usmerja k strokovni literaturi in dopušča različne razlage (Bregač idr. 2025: 31), tričlenska členitev ni predstavljena kot edini možen zvrstnostni model. Gre predvsem za širše krovne kategorije, katerih notranja členitev in medsebojne meje niso opredeljene. Takšna odprtost sicer omogoča vključevanje novih razlag in prilagajanje prihodnjim jezikoslovnim spoznanjem, vendar konceptualno konkretizacijo v precejšnji meri prenaša na učitelja.

UN 2025 sleng in žargon obravnava kot skupinsko pogojeni govorici, ki se lahko naslanjata na različne zvrsti. V didaktičnih priporočilih ju uvršča med interesne govorice, med katerimi je na tem mestu edinkrat omenjen tudi argo, ter dodaja, da so največkrat povezane s pogovornim jezikom, lahko pa tudi z narečjem (Bregač idr. 2025: 31). Sleng in žargon tako lahko prečita zvrstno členitev.

Knjižni jezik ima v UN 2025 osrednje mesto. Že v opredelitvi namena predmeta je navedeno, da dijak nadgrajuje znanje o jezikovnem sistemu knjižnega jezika, pravopisni in pravorečni pouk pa je usmerjen v sistematično spoznavanje in usvajanje pravil slovenskega knjižnega jezika ter njihovo praktično rabo (Bregač idr. 2025: 11, 49). Razmerje med knjižnim jezikom in drugimi zvrstmi se jasneje pokaže v pravorečnem sklopu. V njem se pojavi izrecna opozicija med izreko knjižne zvrsti in neknjižno, tj. pogovorno in narečno izreko, standardi znanja pa določajo, da dijak med govornim nastopanjem in formalnim pogovorom govori knjižno in razločno ter da besede in povedi iz svoje neknjižne izreke in neknjižne izreke drugih govorcev izgovori knjižno (Bregač idr. 2025: 52).[4] Takšna rešitev je s terminološkega in tipološkega vidika nedosledna, saj zvrstnostni in pravorečni sklop izhajata iz dveh deloma različnih razvrstitvenih logik: v prvem so knjižni jezik, pogovorni jezik in narečje navedeni kot tri samostojne jezikovne zvrsti, v drugem pa sta pogovorna in narečna izreka združeni pod nadrejeno oznako neknjižno ter opredeljeni glede na razmerje do knjižne izreke (Bregač idr. 2025: 31, 52). Didaktično priporočilo, naj učitelj pravorečne vaje sestavlja glede na značilnosti dijakove pogovorne in narečne izreke ter dijaka usmerja v njihovo uzaveščanje (Bregač idr. 2025: 53), je sicer dobrodošlo, vendar te klasifikacijske nedoslednosti ne odpravlja.

4 Opozicija knjižno – neknjižno lahko ustvarja vtis jasnega prehoda iz neknjižne v knjižno izreko in ne upošteva različnih stopenj približevanja knjižni izreki, ki se lahko kažejo v dejanski govorni uresničitvi.

2.3 Dejavniki sporazumevanja, jezikovna izbira in formalnost

Povezovanje izbire jezikovne zvrsti s sporazumevalnimi dejavniki je vzpostavljeno že v UN 2008. Dijaki opazujejo sporazumevanje v različnih okoliščinah, jezikovnim zvrstem določajo ustrezne okoliščine rabe, pred tvorjenjem besedila analizirajo sporazumevalni položaj in izbirajo ustrezna jezikovna sredstva, isto besedilo pa prirejajo za različne naslovnike ter svoje priredbe pojasnjujejo. Med okoliščinami nastanka besedila so navedeni sporočevalec in naslovnik, kraj in čas sporočanja, družbena vloga sporočevalca, njegovo razmerje do naslovnika ter njegovo čustveno stanje, posebej pa dijaki določajo tudi namen tvorca besedila (Poznanovič Jezeršek idr. 2008: 14, 35). Izbira zvrsti je torej že v UN 2008 del širše presoje ustreznosti besedila glede na konkretni sporazumevalni položaj.

UN 2025 to izhodišče ohranja, vendar povezavo med okoliščinami in zvrstno izbiro znotraj samostojnega sklopa o jezikovnih zvrsteh izrazi neposredneje. Dijak pojasnjuje in presoja okoliščine rabe knjižnega jezika, pogovornega jezika in narečja ter pred tvorjenjem besedila glede na dane okoliščine utemeljeno izbere najustreznejšo zvrst. Pri določanju zvrsti se priporoča, naj odgovarja na vprašanja, kdo, kaj, kje oziroma kdaj, zakaj in kako tvori oziroma je tvoril besedilo. Didaktična priporočila poudarjajo funkcijo in kontekst izbrane zvrsti, namen besedila in njegov vpliv na naslovnika ter učinek spreminjanja zvrsti na učinkovitost sporazumevanja (Bregač idr. 2025: 31–32). Pri tem je med standardi in didaktičnimi priporočili mogoče opaziti določeno napetost. Zahteva po izbiri »najustreznejše zvrsti« oziroma presoji uporabljene zvrsti nakazuje kategoriziranje besedila kot celote, didaktična priporočila pa s spreminjanjem zvrsti in opazovanjem jezikovnih sredstev odpirajo prostor za manj togo razumevanje jezikovnih izbir. Prepletanje prvin različnih zvrsti znotraj istega besedila ali komunikacijskega dogodka pa ni izrecno tematizirano.

Sporazumevalni dejavniki so podrobneje opredeljeni v poglavju Besediloslovje in sprejemanje ter tvorjenje besedila. Med njimi so navedeni udeleženci, kraj in čas nastanka oziroma objave, namen, družbena vloga udeležencev in z njo povezano institucionalna (ne)moč ter prenosnik. Dijak naj bi besedila razvrščal glede na opozicije zasebno – javno in neuradno – uradno, objektivno – subjektivno ter glede na stopnje neformalno – manj formalno – formalno (Bregač idr. 2025: 24).

UN 2008 navaja družbeno in čustveno razmerje med udeleženci, UN 2025 pa poleg družbene vloge udeležencev izpostavi tudi institucionalno (ne)moč ter (v didaktičnih priporočilih) učinek jezikovne izbire na naslovnika. S tem UN 2025 deloma upošteva predloge, naj presojanje zvrstne izbire poleg zunanjih okoliščin vključuje tudi vlogo in status udeležencev ter funkcijo in učinek besedila (Vogel

2017: 27–28), stališča, vrednote in identitetni razlogi za izbiro pa med dejavniki niso navedeni.

Novost UN 2025 je stopenjsko razlikovanje med formalnimi, manj formalnimi in neformalnimi okoliščinami (Bregač idr. 2025: 31). V primerjavi z opozicijo uradno – neuradno, ki prevladuje v UN 2008, taka lestvica načeloma omogoča ustreznejši opis dejanske rabe. Ločeno navajanje formalnosti, javnosti in uradnosti kaže, da formalno ni nujno izenačeno z javnim ali uradnim[5] in neformalno ne z zasebnim ali neuradnim. Razmerja med temi razsežnostmi niso razvidna, prav tako niso opredeljena merila za določanje stopenj formalnosti.

Možno razlago pojma ponuja gradivo *Zvrstnost in besedilne vrste slovenskega jezika* (Gliha Komac, Divjak Race 2025). Formalnost je v njem vezana predvsem na družbene vloge. Formalne vloge so določene s širšim družbenim soglasjem ter navadno uradno opredeljene s pravicami, dolžnostmi in protokolom; pri njih je razmerje med udeleženci pogosto neenakovredno in povezano z avtoriteto oziroma družbeno močjo. Manj formalne in neformalne vloge so povezane z bolj uravnoteženimi razmerji, medsebojno bližino, poznavanjem in skupnimi izkušnjami (Gliha Komac, Divjak Race 2025: 2). Gradivo knjižni jezik povezuje z vlogami, pri katerih so zaradi formalnosti, izpostavljenosti in vplivnosti bolj poudarjeni potreba po čim širši razumljivosti ter skrb za premišljeno vsebino in obliko besedila, pogovorni jezik pa z manj formalnimi in bolj sproščenimi vlogami ter z željo po približevanju naslovniku (Gliha Komac, Divjak Race 2025: 3–4).

Za dosledno kontekstualno obravnavo je treba stopnjo formalnosti presojati kot rezultat prepleta družbenih vlog in razmerij med udeleženci, institucionalne (ne) moči, medsebojne bližine udeležencev, namena, prenosnika ter pričakovanega učinka, ne pa kot stalno lastnost posamezne zvrsti ali sporazumevalnega položaja. Stopnja formalnosti se lahko spreminja tudi znotraj istega komunikacijskega dogodka, če se spremenijo vloge udeležencev, namen ali faza sporazumevanja.

2.4 Prenosnik

UN 2008 prenosnika v povezavi z zvrstnostjo ne tematizira. Govorjena oziroma ustna ter zapisana oziroma pisna besedila razlikuje predvsem v okviru sporazumevalnih dejavnosti, torej pri poslušanju, branju, govorjenju in pisanju, razlike med govorjenim in zapisanim pa ne vzpostavlja kot merila za opredeljevanje jezikovnih zvrsti (Poznanovič Jezeršek idr. 2008: 6, 9–14).

5 Uradnost je pri tem mogoče razumeti kot institucionalno določeno, praviloma najvišjo stopnjo formalnosti, povezano z uradnimi vlogami, izvršilno funkcijo in morebitnim obvezujočim značajem besedila (Divjak Race 2020: 137–138).

V UN 2025 je prenosnik v poglavju o besediloslovju naveden med dejavniki sporazumevanja, med termini pa sta navedena slušni in vidni prenosnik. Dijak besedila razvršča tudi na govorjena in zapisana, v sklopu o jezikovnih zvrsteh pa je predvideno govorjenje in pisanje v različnih zvrsteh (Bregač idr. 2025: 24, 32). Iz zgradbe UN in predlaganih dejavnosti lahko sklepamo, da prenosnik ni razumljen kot odločilno merilo za razvrščanje zvrsti, temveč kot način jezikovne uresničitve, vse zvrsti pa se lahko načeloma uresničujejo govorno ali pisno.

UN 2025 sicer predvideva, da dijak razlikuje govorjena in zapisana besedila, vendar med cilji, standardi in termini ne opredeljuje meril, na podlagi katerih naj bi to razlikovanje utemeljeval, niti razmerja med prenosnikom in drugimi značilnostmi sporazumevanja, kot so načrtovanost, sprotnost in interaktivnost. Takšno znanje bi bilo didaktično smiselno zato, ker se značilnosti, tipične zlasti za spontani govor (npr. sprotno tvorjenje in sprejemanje, večja vezanost na neposredni kontekst, interaktivnost, samopopravki, drugačna skladenjska organizacija), pogosto pripisujejo pogovornemu jeziku (oz. pogovornosti), s čimer se zamenjujeta prenosniška in zvrstna razsežnost, ali se označujejo kot neobvladovanje knjižnega jezika (Divjak Race 2020: 123–125). Hkrati te značilnosti niso nujno vezane na govorno uresničitev, saj se lahko pojavljajo tudi v sinhronem digitalnem dopisovanju. Če se govorjeno in zapisano obravnavata predvsem kot nasprotni kategoriji, je zato težje ustrezno opisati oblike sporazumevanja, pri katerih se pisnost povezuje z značilnostmi sprotne in interaktivne komunikacije.

Na podobno mešanje ravni kaže priporočilo v UN 2025, naj dijak raziskuje, kako »sleng, emotikoni in skrajševanje besed spreminjajo naravo pogovornega in zlasti zapisanega jezika« (Bregač idr. 2025: 32). Gre za terminološko nedoslednost, saj pogovorni jezik označuje zvrst, zapisani jezik pa način jezikovne uresničitve, hkrati pa emotikoni in krajšanje besed niso nujno značilnosti pogovorne zvrsti, temveč so lahko povezani tudi s tehnološkim okoljem, večkodnostjo ter sprotnostjo in interaktivnostjo digitalnega sporazumevanja (gl. Zwitter Vitez in Fišer 2015; Poteko in Stabej 2023). Takšna terminološka nedoslednost in prekrivanje analitičnih ravni kažeta na širšo potrebo po empirično podprtem opisu razmerij med jezikovno zvrstnostjo, govorjeno in zapisano realizacijo ter značilnostmi računalniško posredovane komunikacije. Jasnejša opredelitev teh razmerij bi posledično omogočila tudi ustreznejšo analizo in vrednotenje digitalno posredovanih besedil pri pouku.

3 Razprava

Dosedanje razprave o šolski obravnavi jezikovne zvrstnosti so na teoretični ravni poudarjale potrebo po aktualizaciji zvrstnostnega modela in jasnejši opredelitvi temeljnih pojmov ob upoštevanju razmerja med tradicionalno členitvijo in sodobno jezikovno rabo (Petek 2018: 63–65). Na didaktični ravni so bile kot problematične izpostavljene predvsem shematična predstavitev zvrsti, njihovo vnaprejšnje povezovanje z določenimi okoliščinami in s tem usmerjanje jezikovne rabe, osredotočenost na knjižni jezik ter nezadostno upoštevanje raznolikosti konkretnih zvrstnih uresničitev in prehajanja med njimi, identitetnih razsežnosti jezikovne izbire in učenčevega dejanskega jezikovnega izkustva. Predlogi so zato vključevali rabo avtentičnih besedil, primerjanje različnih zvrstnih uresničitev, uzaveščanje razmerja med učenčevim prvotnim govorom in knjižnim jezikom ter presojanje jezikovnih izbir glede na vlogo in status udeležencev, njihova stališča in vrednote ter učinek besedila (Vogel 2017: 27–28; Vogel 2018: 88–90; Divjak Race 2020: 34–36).

UN 2025 na terminološko in klasifikacijsko problematičnost tradicionalnega modela odgovarja z opustitvijo nadrejene delitve knjižno–neknjižno in širšimi poimenovanji zmanjšuje vtis hierarhije. Vendar zaradi neopredeljenih notranjih razmerij med zvrstmi in ponovne rabe oznake *neknjižno* v pravorečnem sklopu ne usmerja k usklajeni in jasno definirani zvrstnostni členitvi.

Jasneje so upoštevani didaktični predlogi, povezani z vključevanjem avtentične in sodobne jezikovne rabe. Priporočila z vključevanjem besedil iz različnih okolij in digitalnih besedil odpirajo prostor za obravnavo dejanske jezikovne rabe. Prepletanje zvrstno različnih prvin v istem besedilu ali komunikacijskem dogodku in njihova zavestna uporaba kot stilnih sredstev pa nista izrecno predvidena. Sodobni načini sporazumevanja (npr. digitalno) so tako vključeni predvsem kot nova področja opazovanja, manj pa kot razlog za drugačno razumevanje meja med zvrstmi in doslednejše razločevanje med zvrstjo, prenosnikom in značilnostmi računalniško posredovane komunikacije.

Najizrazitejši premik je širša kontekstualna presoja jezikovnih izbir, ki vključuje družbene vloge, institucionalno (ne)moč, formalnost, namen in učinek besedila. Identitetni in vrednotenjski razlogi pa ostajajo zunaj standardov. Dijaka UN ne usmerja izrecno k razmisleku o jezikovnih stališčih, identitetnem pomenu jezikovnih izbir in družbenih učinkih jezikovnega vrednotenja. Zahteva po »kritični in analitični rabi jezika« sicer omogoča takšno obravnavo, vendar je v standardih znanja in predlaganih dejavnostih ne konkretizira.

Vogel (2020: 242–243) poudarja, da bi se morali dijaki pri pouku načrtno srečevati z različnimi zvrstmi, ozaveščati svoj odnos do njih ter razlike med svojim prvotnim govorom in knjižnim jezikom. Bitenc (2020: 231) opozarja tudi na potrebo po prevrednotenju pogleda na jezikovno raznolikost ter zmanjševanju vpliva ideologij o pravilnosti oziroma napačnosti posameznih jezikovnih različic. Tak pristop naj bi hkrati podpiral jezikovno samozavest govorcev različnih neknjižnih zvrsti in jim omogočal učinkovito usvajanje knjižnega jezika (Bitenc 2020: 231; Vogel 2020: 242–243). UN 2025 z razvijanjem zmožnosti za rabo knjižnega jezika ter predvideno rabo pogovornega jezika in narečja učenčev jezikovni repertoar nedvomno širi, ne tematizira pa uzaveščanja lastnega repertoarja in razmerij med njegovimi sestavinami. Prav tako ne predvideva izrecnega razmisleka o učenčevem odnosu do lastnega govora, jezikovnih stereotipih in družbeni hierarhizaciji različic. V sklopu o pravorečju je poudarek na primerjanju neknjižne in knjižne izreke ter na usvajanju knjižnega govora za govorno nastopanje in formalno pogovarjanje. To lahko prispeva k boljšemu obvladovanju knjižnega jezika, brez hkratnega kritičnega razmisleka pa lahko še vedno vodi v obravnavanje učenčevega prvotnega govora predvsem kot vira odstopanj.

4 Sklep

Primerjava UN 2008 in UN 2025 je pokazala, da prenova ne pomeni preloma s komunikacijskim in kontekstualnim izhodiščem, temveč predvsem strukturno in didaktično preureditev z nekaterimi konceptualnimi premiki. Zvrstnost je v UN 2025 samostojen sklop, pričakovano znanje in dejavnosti so določeni neposredneje, obravnava pa vključuje tudi sodobno in digitalno posredovano rabo. Tričlenska navedba zvrsti, obravnava slenga in žargona, razumevanje prenosnika kot načina jezikovne uresničitve ter stopenjsko pojmovanje formalnosti omogočajo manj togo obravnavo jezikovne variantnosti. Najizrazitejši premik je širša kontekstualna presoja jezikovnih izbir glede na družbena razmerja, namen in učinek.

Ugotovitve razprave kažejo, da UN 2025 ustvarja možnosti za obravnavo zvrstnosti, ki poleg razvijanja zmožnosti za rabo knjižnega jezika upošteva tudi druge sestavine učenčevega jezikovnega repertoarja ter omogoča sodobnejšo in kritično obravnavo variantnosti, vendar kritične obravnave ne konkretizira z izrecnim razmislekom o učenčevem odnosu do lastnega govora, jezikovnih stereotipih in družbenem vrednotenju različnih jezikovnih različic. Ker UN 2025 pri nekaterih vprašanjih dopušča različne razlage in ne opredeljuje vseh notranjih razmerij med zvrstmi, razmerja med zvrstjo in prenosnikom ter meril formalnosti, velik del konceptualne konkretizacije prenaša na strokovno literaturo, učna gradiva in učitelja. To po eni

strani omogoča vključevanje različnih in prihodnjih strokovnih spoznanj, po drugi pa pomeni, da bo od kakovosti teh virov in didaktične izvedbe v precejšnji meri odvisno, ali bo prenova tudi v praksi vodila k manj shematični in bolj kontekstualni obravnavi jezikovne zvrstnosti.

Viri in literatura

Bitenc, Maja, 2020: Izkušnje in stališča glede jezikovne rabe v šolskem in obšolskem prostoru. Jerca Vogel (ur.): *Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo*. (Obdobja 39.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 225–232.

Bregač, Špela, idr., 2025: *Učni načrt z didaktičnimi priporočili. Slovenščina*: *srednje splošno izobraževanje.* Ljubljana: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, Zavod RS za šolstvo.

Černivec, Manca, 2017: *Modeli pouka slovenskega jezika kot prvega/maternega jezika v slovenskih gimnazijah*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Devereaux, Michelle D., Palmer, Chris C., 2019: Introduction: Teaching Language Variation and Ideologies – Questions and Strategies. Michelle D. Devereaux, Chris C. Palmer (ur.): *Teaching Language Variation in the Classroom: Strategies and Models from Teachers and Linguists*. New York, Oxon: Routledge. XV–XXIV.

Divjak Race, Duša, 2020: *Pogovorni jezik: Vrste in položaji*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Gliha Komac, Nataša, Divjak Race, Duša, 2025: *Zvrstnost in besedilne vrste slovenskega jezika*. <https://kje-je-kaj-v-slovnici.franček.si/pdf/zvrstnost_slovenskega_jezika.pdf>.

Kalin Golob, Monika, 2009: Razpadajoči modeli; pogovorne zvrsti na javni prireditvi. Vera Smole (ur.): *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. (Obdobja 26.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 519–525.

Lobeck, Anne, 2019: Teaching Linguistic Diversity as the Rule Rather than the Exception. Michelle D. Devereaux, Chris C. Palmer (ur.): *Teaching Language Variation in the Classroom: Strategies and Models from Teachers and Linguists*. New York, Oxon: Routledge. 76–83.

Petek, Tomaž, 2018: Socialne in funkcijske zvrsti v slovenskem jezikoslovju. *Jezikoslovni zapiski* 24/2. 55–67. <https://doi.org/10.3986/jz.v24i2.7107>.

Poteko, Ina, Stabej, Marko, 2023: Bolj ali manj knjižno: problemi jezikovne analize računalniško posredovane neformalne komunikacije. *Jezik in slovstvo* 68/4. 227–240. <https://doi.org/10.4312/jis.68.4.227-240>.

Poteko, Ina, Stabej, Marko, 2024: Police in predali: nekaj pomislekov o socialni zvrstnosti. Saška Štumberger (ur.): *Predpis in norma v jeziku*. (Obdobja 43.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 259–266.

Poznanovič Jezeršek, Mojca, idr., 2008: *Učni načrt. Slovenščina: gimnazija: splošna, klasična in strokovna gimnazija*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.

Vogel, Jerca, 2017: Pojmovanje jezikovne zvrstnosti pri pouku slovenščine v gimnaziji med teorijo in prakso. *Jezik in slovstvo* 62/4. 17–30. <https://doi.org/10.4312/jis.62.4.17-30>.

Vogel, Jerca, 2018: Zavest dijakov o jezikovni zvrstnosti in vlogah knjižnega jezika. *Slavia Centralis* 11/2. 74–92.

Vogel, Jerca, 2020: Vpliv prevladujočega neknjižnega govora na razvijanje sporazumevalne zmožnosti v knjižnem jeziku. Jerca Vogel (ur.): *Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo.* (Obdobja 39.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 233–243.

Zwitter Vitez, Ana, Fišer, Darja, 2015: Novi mediji in govorjena slovenščina: zaznavanje, kodifikacija, analiza. Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. (Obdobja 34.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 881–890.

Razsežnosti slovenske frazeologije

Erika Kržišnik
krzisnik.erika@ff.uni-lj.si

Slovenska frazeologija – od kod in kam

Prispevek obravnava frazeologijo kot eno od jezikoslovnih ved. Njena osamosvojitev znotraj jezikoslovja sploh, ne le slovenskega, je razmeroma pozna – nekako sredi 20. stol., medtem ko je frazeološko gradivo v jezikih seveda prisotno kot vse drugo v jeziku. Vprašanje torej je: ali so jezikoslovci o frazeologiji razmišljali že pred tem in zakaj. Zakaj je tako moralo biti in kako je od tedaj dalje frazeologija iskala in našla svoje mesto v nadaljnjem razvoju slovenskega in slovenističnega jezikoslovja.

1 Uvod

Razmišljanja o frazeologiji so bila v slovenskem jezikoslovju do srede 80. let prejšnjega stoletja bolj izjema kot pravilo. Kljub temu lahko za čas pred tem ugotovimo tri časovne točke prekrivanja med slovenskimi raziskavami in sočasnim dogajanjem v evropskem prostoru.

2 Vstop slovenskega jezikoslovja v hkratno dogajanje v evropski frazeologiji

V slovenskih slovnicah od 16. stol. do konca 50. let 20. stol. in celo še v slovnici l. 1964 so se stalne besedne zveze obravnavale v besedotvorju med zloženkami in sklopi kot sestavljene besede. Še v slovnici Bajec, Kolarič, Rupel (1964: 120) najdemo v postopku zlaganja tako *figa mož* kot *trmoglav* ali *kolovoz.* Verjetno je pri tem imelo pomembno vlogo tudi pravopisno vprašanje pisanja skupaj in narazen.

2.1 Predromantika in romantika

Posebno mesto so frazeološke enote dobile le v dveh slovnicah, in sicer Gutsmannovi iz l. 1777 in Metelkovi iz l. 1825, torej v predromantiki in romantiki, kar je v skladu z duhom časa in še posebej v povezavi s humboldtivističnim razumevanjem jezika kot izrazila za dojemanje resničnosti nekega naroda.

2.1.1 Gutsmann je v 8. poglavju (*Besondere Redensarten*) frazeologiji namenil posebno podpoglavje *Zierliche Sprüche und Ausdrücke*, ki ga lahko prevedemo kot *Okrasni* (ekspresivni pomen!) *reki in izreki* in vsebuje 30 enot: 6 nefrazeoloških (gre za idiomatske pomene besed) in 24 frazeoloških (več v Kržišnik 1997).

Dokaz, da je bil Gutsmann prav posebej pozoren na stalne večbesedne izraze in njihove oblikovne in pomenske posebnosti, pa je pripomba, navedena ob slovenskem prevodnem ustrezniku nemškega zgleda za predložne zveze (ne v zvezi s frazeološkostjo) *Bei Tage und Nacht soll Got gelobt werden*, in sicer *nuzh nu den ima Bug hvalen biti*. Pripomba (s. 113) se glasi: *»nicht aber: den nu nuzh«*, s čimer je posebej poudarjena odvisnost pomena od stalnosti oblike. Pri tem nikakor ni šlo zgolj za puristično urejanje jezika, saj je prevladovanje zaporedja *noč in dan* zdržalo do danes, ko se obe zaporedji začenjata izenačevati.

2.1.2 Frazeološkim enotam namenjen samostojni razdelek v Metelkovi slovnici (1825: 265–280) je omembe vreden zaradi količine slovenskega gradiva – skupaj 260 enot (in nekaj variant). Pomembno je, da je gradivo tudi urejeno po sicer neekspliciranih, a vendar jezikoslovnih merilih. Prvo je jezikovnoprimerjalno (nemško-slovensko in obratno), drugo, uporabljeno le za slovenske enote, je znotrajfrazeološko, deli jih na nepregovorne in pregovorne.

2.2 Slovenska frazeologija v povezavi s slovanskim raziskovanjem

Rusko jezikoslovje je imelo na področju frazeologije najzgodnejši in najširši vpliv tako v evropskem kot svetovnem merilu. L. 1958 je v Moskvi potekal mednarodni kongres slavistov, na katerem je poljski leksikolog in frazeolog S. Skorupka v etnolingvističnem predavanju predlagal ločevanje frazeološkega gradiva na konvencionalni in »naturalni« del. Interakcija med univerzalnim in unikalnim, tj. splošnočloveškim in nacionalnospecifičnim, je v frazeologiji eno od aktualnih teoretičnih vprašanj v času osamosvajanja frazeologije kot samostojne jezikoslovne vede. V *Jeziku in slovstvu* so – verjetno tudi v povezavi s tem, a na videz tako rekoč iz nič – prav tedaj izšli štirje članki (Bajec 1959/60, Bezlaj 1959/60, Sovre 1959/60, Borštnik 1960/61), katerih predmet obravnave so bile frazeološke enote (dalje FE).[1] Na prvi pogled se zdi, kot da gre zgolj za puristično prerekanje o kalkiranosti, a ne smemo spregledati, da npr. A. Sovre (s. 182) ob označevanju besedne zveze *nimam časa* v SP 1950 z zvezdico protestira: »Ne razumem, zakaj bi Slovenec ne mogel narediti kake fraze z natanko istim zasukom kakor Nemec ali Anglež ali Italijan, ne da bi njegov izraz dišal po »izmu«. Vsi ljudje imamo enake možganske vijuge.«

Tudi drugod po Jugoslaviji je tedaj potekala diskusija na to temo in v tem kontekstu tudi ti prispevki postanejo časovno in prostorsko bolj jezikoslovno relevantni. Raba poimenovanja *fraza* za enoto frazeologije preprečuje, da bi v tem videli osamosvajanje področja, saj bi to zahtevalo ustrezno novo terminologijo.

1 Poleg tega je l. 1960 izšel prvi slovenski frazeološki slovar (Pavlica 1960).

3 Vzpostavitev frazeologije kot samostojne jezikoslovne vede: strukturalizem

Osamosvajanje frazeologije se je lahko zgodilo v okviru strukturalizma, ki si je prizadeval jezikoslovje postaviti na epistemološkem principu, lastnem tudi naravoslovnim vedam tistega časa. Osamosvojila se je lahko šele z določitvijo lastnosti, skupnih vsem FE in razločevalnih od vseh drugih enot v sistemu. O tem je prvi pisal l. 1909 jezikoslovec Charles Bally, ki v svojem delu *Traité de stylistique française* ločuje med **avtomatiziranimi** in **aktualiziranimi besednimi zvezami** in **stalnost** določi kot temeljno lastnost FE, zato zahteva izločitev vsega, kar presega obliko besedne zveze.

Prvi nadaljevalec Ballyjevega razmišljanja je bil ruski jezikoslovec V. V. Vinogradov, ki je l. 1946 in 1947 objavil dve temeljni študiji o frazeologiji ruskega jezika, prvo o osnovnih pojmih ruske frazeologije, drugo o osnovnih tipih FE. **Večbesednosti** in **stalnosti** je kot osnovno lastnost dodal še **nemotiviranost**. N. M. Šanskij je kasneje (Šanskij 1963) lastnost nemotiviranosti s stopnje osnovne lastnosti v frazeologiji prestavil nižje, in sicer na stopnjo razločevalne lastnosti med pomensko transparentnimi in netransparentnimi stalnimi besednimi zvezami. Zato se govori o **frazeologiji v ožjem in širšem smislu**.

3.1 Prvi osamosvojitveni koraki v okviru strukturalističnega jezikoslovja

Kakor v drugih evropskih in tudi neevropskih jezikoslovjih,[2] z izjemo ruskega in nekaterih slovanskih, se je frazeologija tudi v slovenskem začela osamosvajati šele v začetku **70. let 20. stol.** in že tedaj znotraj obeh zgoraj omenjenih smereh. To lahko celo upravičimo: razumevanje v ožjem smislu je ne le smiselno, temveč tudi potrebno, kadar gre za slovarsko urejanje frazeološkega gradiva, medtem ko je širše razumevanje del slovničnega oz. sistemskega opisa.

3.1.1 Frazeologija v ožjem smislu

Koncept frazeologije v ožjem smislu se je uveljavil v zasnovi in (manj dosledno) izvedbi *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (dalje SSKJ), katerega prva knjiga je izšla l. 1970. V slovarskih člankih se to kaže z ločevanjem med frazeološkim in terminološkim gnezdom ter z razvrščanjem neidiomatičnih stalnih zvez za poševnico v ilustrativnem gradivu. A vsaj z dvema razlagama v Uvodu na s. XVII, odstavka 81 in 82, je to že problematizirano: nikjer namreč ni pojasnjeno, kaj so stalne, kaj frazeološke zveze in kaj stilizmi. Pojasnjevalni članek, ki ga je prispeval tedanji sodelavec pri SSKJ V. Majdič (1970: 138–139), je žal izšel v nestrokovnem časopisu

2 Prim. Burger idr. (2007: V): »Doch erst in den 70er Jahren des 20. Jahrhunderts hat sich die Phraseologie zu einem international anerkanntaen un expandiearenden Forschungsgebiet entwickelt.«

Naši razgledi. V njem osnovno enoto še vedno imenuje ***fraza*** (tako tudi v uvodu v SSKJ), a jo zato definira kot »zveze dveh ali več besed, ki imajo kot pomensko nerazdružljive celote samostojen, od pomenov sestavljajočih jih členov bolj ali manj oddaljen pomen«. Premislek, vsaj Majdičev, je bil torej usklajen s tedanjo teorijo, toda že v Uvodu v odstavku 90 (točka a), izvemo, da so v frazeološko gnezdo uvrščene samo tiste »fraze«, ki jih pri danem geslu zaradi pomenskega odklona »ni mogoče uvrstiti v pomensko-sintaktične skupine«, torej sklep: če jih je mogoče, so v pomenskih razdelkih zunaj gnezda. Pod točko (b) pa je sicer govor o »zvezah«, ki zaradi osamljenega pomena ne gredo v pomenske skupine, a večinoma gre za idiomatične pomene iztočnice. To in prepogosto navajanje FE v neslovarski obliki sta poglavitna vzroka za kasnejše kritične ocene.

3.1.2 Frazeologija v širšem smislu

Zgoraj omenjena odstopanja v SSKJ so bila gotovo tudi ena od pobud za tedaj vodilnega slovenskega jezikoslovca J. Toporišiča, da je v JiS 1973/74 objavil članek *K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije*. A Toporišič je bil na FE pozoren tudi že prej: 1. kot lektor slovenskega jezika na Filozofski fakulteti v Zagrebu (1954–1965) je dobro vedel, kako pomembno je v učbeniku za tujce opozarjati na posebnosti pri povezovanju besed, in 2. v svoji disertaciji o Finžgarjevih besedilih je opazil, da avtor nadbesedno stalnost izrablja zato, da jo krši in tako naredi opazno; to imenuje *obnovitve*.

3.1.2.1 V omenjenem članku je Toporišič predstavil frazeologijo kot področje jezikoslovja s posebno terminologijo in metodologijo. V nasprotju s SSKJ je izbral frazeologijo v širšem smislu. Sledil je namreč Šanskemu, katerega knjiga je l. 1963 izšla v Moskvi.

Na prvi pogled se zdi, da Toporišič v nastopnem članku podaja kratek povzetek te knjige, vsekakor to v celoti velja za izbiro širšega pojmovanja – v nasprotju s SSKJ je vključil tudi večbesedne termine. Prevzel je pomensko delitev FE na štiri skupine, a poskrbel za slovensko terminologijo: ***zrasleki***, ***sklopi***, ***skupi*** in ***sestave***. Zelo neposrečeno je bilo njegovo preimenovanje osnovne enote iz ustaljenega ruskega *frazeologizem* v *frazeologem*, ob čemer na str. 237 celo trdi, da gre za sistemsko izpeljavo (torej paralelo k *leksem*), medtem ko je *frazeologizem* predlagal kot termin za poimenovanje frazeološke variante (podrobneje o tem v Kržišnik 2016).[3] V nadaljevanju bomo opozorili le na mesta, kjer je Toporišič sprejemal svoje odločitve.

3 Tudi ta termin seveda ni v skladu s strukturalističnim poimenovanjem osnovnih enot v sistemu. Vzrok za to, da se *frazem*, ki je edina ustrezna paralela (*fonem*, *morfem* itd.), ni uveljavil, je bilo dejstvo, da frazeologija ni bila

Pri strukturni delitvi FE na besednozvezne in stavčne sledi Šanskemu, le da to dvoje poimenuje *rekla* in *rečenice*. Ker Šanskij stavčne dalje deli na komunikativne (tj. zaključene povedi) in nominativne enote (tj. nezaključene povedi), je termin *rečenice* poenostavljanje. Toporišič je na str. 274 ta zaplet razrešil z opisom: »Rečenica pa ima stavčno strukturo, natančneje rečeno **strukturo povedi**« [poud. E. K.] in jo ponazoril z zgledi samih pregovorov. Izpustil (pozabil?) je stavčne frazeme z zunanjo vezljivostjo tipa *hlače se tresejo komu*. – Dalje je spremenil tudi poimenovanje besednozveznih enot: Šanskij jih poimenuje po skladenjski funkciji, npr. *samostalniški frazem*, Toporišič se je odločil za besednovrstno, npr. *frazeološki samostalnik*. – Nekoliko različna je tudi zamejitev FE po obsegu na spodnji meji. Toporišič obravnava kot FE tudi predložne zveze, in to argumentira s krajšanjem, npr. *na lepem < na vsem lepem.*

3.1.2.2 Toporišičev vstop v frazeologijo torej ni bil nenaden. Tudi njegova razprava kot kratek, a vendar celovit prikaz frazeologije kot posebnega jezikoslovnega področja nikakor ni bila »samo povzetek« knjige Šanskega. V tem smislu je sprejemal svoje odločitve – nekatere boljše, druge pravzaprav ne, a vsekakor je ta njegov članek odprl pogled v novo področje slovenskega jezikoslovja in ga časovno uskladil z evropskim.

4 Nadaljnji razvoj frazeologije

Od prvih začetkov v 70. letih do danes se je raziskovanje frazeologije v slovenskem jezikoslovju razvilo. Toporišičevo prilagajanje terminologije je na neki način relativiziralo vpliv ruske frazeologije, zato se je bilo treba razgledati po drugih pristopih. Ameriško jezikoslovje je bilo sredi 20. stol. usmerjeno v raziskovanje produktivnih vzorcev, ki jih je mogoče generirati. Kljub temu se je od 70. let dalje tam s frazeologijo ukvarjalo precej jezikoslovcev. Temeljno vprašanje, ki jih je v zvezi z FE vznemirjalo, je bilo: zakaj tudi skladenjsko popolnoma pravilno zgrajene besedne zveze pri nekaterih pretvorbah, ki so oblikovno dopustne, ne dopuščajo idiomatičnega »branja«, ampak le dobesedno. Anglo-ameriško jezikoslovje je v frazeologijo prineslo svoje (dvojno) poimenovanje osnovne enote, tj. ***frazem*** in ***idiom***.

Tudi v evropski frazeologiji deloma zasledimo vstop tega pristopa že v 70. letih (Burger 1973), med slovanskimi frazeologi pa ga je najbolj impliciral in na strukturalistični podlagi dogradil češki F. Čermák v 2. delu knjige *Česká lexikologie* z naslovom *Frazeologie a idiomatika* (1985). Že naslov kaže, da gre za smer, ki združuje strukturalistični in tvorbeno-pretvorbeni pristop. Z vpeljavo pojma

razumljena niti kot relativno samostojna ravnina v jezikovnem sistemu. V ruščini je torej poimenovanje za osnovno enoto izpeljano iz poimenovanja jezikoslovnega področja.

pravilni jezik oz. **jezik po pravilih** se določa temeljna anomalija, tj. **monokolokabilnost** (**enopovezovalnost**). Čermák definira FE kot nemodelno in stalno zvezo dveh ali več sestavin, od katerih je (vsaj) ena sestavina v povezavi z drugo sestavino prvina omejene in zaprte paradigme. S tem je dano novo sistemsko razumevanje FE kot takih enot jezikovnega sistema, ki se razvrščajo kot paralelne ravnine vseh jezikovnih ravnin od (vključno) leksikalne navzgor. Izključene so frazeološke sestave, jedrni del frazeologije pa predstavljajo FE s poudarjeno pomensko **konotativnostjo**.

4.1 Upoštevanje strukturno-pomenske iregularnosti in tvorbeno-pretvorbene anomalnosti v slovenistični frazeologiji

Tako pojmovanje je – kot dodatek k strukturalističnemu razumevanju frazeologije – v slovenistiko najprej prinesel teoretični del magistrskega dela E. Kržišnik (1988), katerega tema so bile sicer t. i. frazeološke prenovitve. Temeljni pojem Čermákove teorije, tj. *kolokabilnost* (oz. *monokolokabilnost*), pa je bil predstavljen že v članku Kržišnik 1987. V njem je tudi prvič v slovenskem jezikoslovju uporabljen termin ***frazem***.

Šele v doktorski disertaciji E. Kržišnik (1994) pa je bila Čermákova teorija resnično jezikoslovno premišljena in preverjena na slovenskem gradivu. Pri tem se je pokazalo, da je šel Čermák za slovanske jezike (v njih je medbesedna meja zaradi pregibnosti veliko bolj jasna kot npr. v angleščini!) nekoliko predaleč: v frazeologijo uvršča tudi izfrazemske tvorjenke tipa (a) *zahrbten;* (b) *dlakocepiti*, *zvitorepec*, *dobrosrčen* in (c) *svojčas/svoj čas*, *tjavdan/tja v dan*, in sicer na podlagi monokolokabilnosti njihovih morfemov. Pri tem je zanemarjena bistvena razločevalnost od vseh drugih FE, namreč to, da rezultat besedotvornih procesov sestavljanja in zlaganja ni anomalna enota, ravno obratno: v sistemskem besedotvornem procesu tudi iz anomalnih enot dobimo regularne in zato produktivne tvorjenke, prim. iz *cepiti dlako*: *dlakocepiti, /-0, -ec, -ka, -ljenje, -stvo, -ski*. Anketiranje rojenih govorcev, ki ga je potrdilo tudi kasnejše preverjanje v korpusih, je pokazalo, da je mogoče govoriti tudi o vsaj delni predvidljivosti skladenjskih pretvorb, npr. pretvorba glagolskega frazema z nedovršnim glagolom v samostalniško besedno zvezo z glagolnikom: *metati denar skozi okno* > *metanje denarja skozi okno* (več v Kržišnik 2005: 216, 217).

5 Postrukturalistično raziskovanje frazeologije

Ko se je študijski predmet *Slovenska frazeologija* v štud. letu 1996/97 osamosvojil, se je zelo povečalo zanimanje za to področje in slovenska frazeologija je kmalu

prestopila zgoraj opisane okvire v dveh metodološko zelo različnih smereh: pragmatičnem in korpusnem jezikoslovju.[4]

5.1 Pragmatični pristop v frazeološkem gradivu izloča posebno skupino t. i. **pragmatičnih frazemov**, npr. *dober dan*, *pojdi se solit*. Z njimi se je v svojem magistrskem (2002) in doktorskem delu (2005) ukvarjala N. Jakop, l. 2006 pa je izšla njena monografija *Pragmatična frazeologija*. Definira jih kot »leksikalizirane nestavčnočlenske besedne zveze z ustaljeno zgradbo in frazeološkim pomenom v smislu ustaljene in uslovarjene pragmatične funkcije« (Jakop 2006: 64). Kot sodelavka pri SSKJ ugotavlja, da pragmatičnih frazemov, ki so glede na slovnične lastnosti medmetni in členkovni, s pomenskega vidika ni smiselno ločevati od enobesednih medmetov in členkov, saj imajo vsi pragmatični pomen. V prid osamosvojitvi znotraj frazeologije pa govori enoten metodološki pristop in tudi enotna leksikografska obravnava. Praviloma se obravnave pragmatične frazeologije bolj posvečajo njihovemu pomenu, N. Jakop pa vztrajno išče tudi morebitne oblikovne in slovnične posebnosti: kot relevantne navaja zlasti (v primerjavi z drugimi FE) večje oblikoslovne omejitve.

5.2 Korpusni pristop FE definira na podlagi sintagmatsko-paradigmatskih razmerij, eden temeljnih pojmov pa je kolokabilnost (povezovalnost). Začetnica in glavna nosilka tega pristopa v slovenskem jezikoslovju je P. Gantar, izhaja pa iz anglističnega jezikoslovja. Pristop je predstavila v doktorski disertaciji *Frazem in njegovo besedilno okolje* (2004), nato pa močno predelano in razširjeno s podatki iz novejšega korpusa Fidaplus izdala še v monografiji *Stalne besedne zveze v slovenščini* (2007). Izbrani pristop, ki omogoča preverjanje jezikoslovnih teorij na obstoječem jezikovnem gradivu velikega obsega, je omogočil, kar pred tem ni bilo mogoče: ugotavljati lastnosti FE na statistično objektiven in preverljiv način, a vendar je ravno stalnost kot enega od osnovnih pojmov v frazeologiji problematiziral in hkrati dokončno ustoličil – na njem namreč temelji ključni pojem, ki ga (iz korpusnega jezikoslovja) uvaja Gantarjeva, t. i. frazno jedro, tj. relativno trden del obsežnejše leksikalne enote (Gantar 2007: 49 in še več mestih). Namesto Toporišičevega zrasleka kot pomensko popolnoma **nemotivirano** oz. **netransparentno** FE vpelje **idiom**, tako da FE deli na idiome in frazeme, medtem ko (druge) stalne zveze pušča zunaj frazeologije. V frazeologijo vključuje tudi enobesedne enote, in sicer tiste z omejeno zunanjo povezovalnostjo, npr. *odžagati koga* (živo+). Čeprav je verjetno res, da korpusni pristop pokaže, da je meja med eno- in večbesednostjo

4 Morda bi na tem mestu morali reči še kako besedo o raziskovanju frazeologije v okviru kognitivnega jezikoslovja, ki razume metaforične prenose v FE kot preslikave na mentalni ravni in jih združuje v t. i. temeljne konceptualne metafore (npr. ČAS JE PREMIKAJOČI SE PREDMET in ČAS JE DENAR, prvo kot izkušenjska in drugo kot kulturno metaforo). V slovenski frazeologiji prvič v Kržišnik, Smolić 1999. Tudi to urejanje namreč lahko za različne pomene (npr. *čas teče* in *beseda teče*) pokaže enake konstrukcije.

manj trdna, bi se težko strinjali z idejo, da je samo zato, ker je prišlo do pomenskega prenosa, neka beseda frazeološka, je pa idiomatična.

Zanesljivo se pri tem pristopu dobro pokaže, kako težko je potegniti mejo med vrstami kolokacij v najširšem pomenu. Za frazeologijo je zato zelo zanimiv *Kolokacijski slovar sodobne slovenščine*, trenutno zadnja verzija *Kolokacije 2.2*, objavljena l. 2025 <https://viri.cjvt.si/kolokacije/slv/>. V opisu vira izvemo, da so bile od prvega, tj. *Kolokacije 1.0* (2018), narejene raziskave med slovarskimi uporabniki, na podlagi katerih so gesla v *Kolokacijah 2.2* tristopenjska: 1. Avtomatsko pridobljene kolokacije; 2. Kolokacije in Avtomatsko pridobljene kolokacije, 3. Kolokacije. Tako je npr. geslo *slama* označeno kot samo avtomatsko pridobljene kolokacije in pričakovano so v tem vse stopnje kolokabilnosti, od frazeološke (*prazna slama*) do proste zveze (*botrova slama*) in neke vmesne, npr. *suha slama*. Pri iskanju monokolokabilnega gesla, npr. *bev*, pa je kot kolokacija navedeno *reči bev*, v ilustrativnem gradivu pa je seveda samo frazem *ne bev ne mev*. Več o tem v Gantar idr. 2023.

6 Pristop v okviru konstrukcijske slovnice

Odkar smo dobili korpuse slovenskega jezika,[5] je samoumevno, da so vse vrste raziskav, ki obravnavajo lastnost stalnosti na katerikoli ravni, opravljene s pomočjo korpusnega gradiva. Tako so vsi dosedanji pristopi v jezikoslovju, celo strukturalistični, dobili možnost preverjanja na realnem jezikovnem gradivu. Neposredno iz korpusnega jezikoslovja izhajajoča pa je obravnava frazeologije v okviru **konstrukcijske slovnice**, katere izhodišče (tudi ne glede na različne poglede znotraj nje) so različni jezikovni vzorci, ki temeljijo na bolj ali manj stalni kolokabilnosti.[6] Tudi ta pristop se je začel z doktorsko disertacijo, in sicer K. Dobrovoljc z naslovom *Leksikalne prvine govorjenega jezika v uporabniških spletnih vsebinah: primer večbesednih diskurznih označevalcev* (Dobrovoljc 2018a). Še istega leta je izšel tudi njen članek *Formulaičnost v slovenskem jeziku* (Dobrovoljc 2018b). Takole pravi na začetku članka: »Številne empirične raziskave povezovanja besed v jeziku razkrivajo, da je jezik prepreden z večbesednimi vzorci, ki vsaj na neki točki jezikovne rabe delujejo kot nerazstavljiva celota. To potrjujejo tudi dosedanje raziskave večbesednih enot v slovenščini, ki se običajno osredotočajo predvsem na strukturno in/ali pomensko zaključene enote, kot so kolokacije, stalne besedne zveze ali frazemi.«

5 In teh je na razpolago veliko in so zelo raznovrstni tako za frazeološko kot paremiološko idr. raziskovanje, tako sinhrono kot diahrono itd. Korpusno jezikoslovje in jezikoslovci so opravili res veliko delo.

6 Da tudi v frazeologiji obstajajo po vzorcih tvorjene enote, se je predpostavljalo, še preden so bili na razpolago jezikovni korpusi. Prim. Toporišič 1996 o binomialih/dvojčičih ali članek Kržišnik 1998 – razmišljanje o produktivnosti v frazeologiji.

Take raziskave omogočajo le primerno označeni korpusi. Tak je na primer *Učni korpus SUK* <http://hdl.handle.net/11356/1747>, s pomočjo katerega je nastal prispevek *A case study demonstrating an approach to the statistical analysis of the variation of multiword expressions in Slovene corpora*, ki ga je avtor J. Čibej l. 2024 predstavil na frazeološki konferenci (Čibej 2025). – L. 2025 je v 3. številki *Jezika in slovstva* izšel pregledni prikaz pojmovanja FE v konstrukcijskem pristopu z naslovom *Frazeološke konstrukcije – teoretični in leksikografski vidik* in v avtorstvu N. Ulčnik in V. Jesenšek. V njem je naveden tudi članek M. Meterca *Tematsko-konstrukcijski vzorci nastanka in prenovitve stavčnih frazemov* (2016). Avtorja tukaj izpostavljamo kot paremiologa, ki v slovenskem prostoru tudi temu delu jezikoslovja odpira nove poti.

Literatura

Bajec, Tone, 1959/60: O purizmu in puristih. *Jezik in slovstvo* 5/5. 129–134.

Bajec, Anton, Kolarič, Rudolf, Rupel, Mirko, 1964: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Bally, Charles, 1909: *Traité de stylistique française*. Heidelberg: Carl Winter.

Bezlaj, France, 1959/60: Vloga kalkov v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 5/5. 140–143.

Borštnik, Božo, 1960/61: Še nekaj besedi o reklih in kalkih. *Jezik in slovstvo* 6/5. 173–175.

Burger, Harald, 1973: *Idiomatik des Deutschen. Unter Mitarbeit von Harald Jaksche*. Tübingen: Niemeyer.

Burger, Harald, Dobrovol'skij, Dmitrij, Kühn, Peter, Norrick, Neal R. (ur.), 2007: *Phraseologie: ein internationales Handbuch der Zeitgenössischen Forschung = Phraseologie: an international handbook of contemporary research.* Berlin – New York: Walter de Gruyter.

Čermák, František, 1985: Frazeologie a idiomatika. Josef Filipec, František Čermák (ur.): *Česká lexikologie*. Praha: ACADEMIA, nakladatelství Československé akademie věd. 166–236.

Čibej, Jaka, 2025: A case study demonstrating an approach to the statistical analysis of the variation of multiword expressions in Slovene corpora. Erika Kržišnik idr. (ur.): *Frazeologija v digitalni dobi: izzivi in priložnosti = Phraseology in the digital age: challenges and opportunities*. Linguistica, 65/1. Ljubljana: Založba Univerze. 45–61.

Dobrovoljc, Kaja, 2018a: *Leksikalne prvine govorjenega jezika v uporabniških spletnih vsebinah: primer večbesednih diskurznih označevalcev*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Dobrovoljc, Kaja, 2018b: Formulaičnost v slovenskem jeziku. Špela Arhar Holdt idr. (ur.): *Slovnične raziskave za jezikovni opis*., *Slovenščina 2.0* 6/2. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko. 67–95.

Gantar, Polona, 2004: *Frazem in njegovo besedilno okolje*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Gantar, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/9789612540364>.

Gantar, Polona, Arhar Holdt, Špela, Kosem, Iztok, Krek, Simon, 2023:. Sopomenke 2.0 in Kolokacije 2.0: novi koraki za slovenske odzivne slovarje. *Jezik in slovstvo* 68/4. 157–175. <https://doi.org/10.4312/jis.68.4.157-175>.

Gutsmann, Oswald, 1777: *Windische Sprachlehre*. Klagenfurt.

Jakop, Nataša, 2002: *Pragmatični frazemi: opredelitev in razvrstitev*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Jakop, Nataša, 2005: *Tipologija oblikoslovnih, skladenjskih in pomenskih značilnosti slovenskih pragmatičnih frazemov*. Doktorska disertacija Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Jakop, Nataša, 2006: *Pragmatična frazeologija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/9616568493>.

Kržišnik, Erika, 1987: Prenovitev kot inovacijski postopek. *Slava* 1/1. 49–56.

Kržišnik, Erika, 1988: *Frazeologija v moderni*. Magistrska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Kržišnik, Erika, 1994: *Slovenski glagolski frazemi*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Kržišnik, Erika, 1997: Gutsmanovo razumevanje stalnih besednih zvez. Breda Pogorelec (ur.): *Jezikoslovne in literarnovedne raziskave: zbornik referatov 6. srečanja slavistov, Celovec, Ljubljana, 1989*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 27–37.

Kržišnik, Erika, 1998: Können Phraseme produktiv sein?. Wolfgang Eismann (ur.): *Europhras 95: Europäische Phraseologie im Vergleich: Gemeinsames Erbe und Kulturelle Vielfalt*. 95. Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brokmeyer. 439–452.

Kržišnik, Erika, Smolić, Marija, 1999: Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj. Erika Kržišnik (ur.): *Zbornik predavanj 35. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 61–80.

Kržišnik, Erika, 2005: Predvidljivost sintaktičnih transformacij frazemov v slovenskem jeziku. M. Alekseenko (ur.): *Grani slova: sbornik naučnyh statej k 65-letiju prof. V. M. Mokienko*. Moskva: Izdatel´stvo Elpis. 215–222.

Kržišnik, Erika, 2016: Toporišičev vstop v frazeologijo. Erika Kržišnik, Miran Hladnik (ur.): *Toporišičeva Obdobja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 107–115.

Majdič, Viktor, 1970: Frazeologija. *Naši razgledi* 5. Ljubljana. 138–139.

Metelko, Franc S., 1825: *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Laibach.

Meterc, Matej, 2016: Tematsko-konstrukcijski vzorci nastanka in prenovitve stavčnih frazemov. *Slavistična revija* 64/2. 125–138.

Pavlica, Josip, 1960: *Frazeološki slovar v petih jezikih*. Ljubljana: DZS.

Sovre, Anton, 1959/60: V kozji rog ugnati in še kaj. *Jezik in slovstvo* 5/6. 181–182.

SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana 1970–1991. <www.fran.si>.

Skorupka, Stanisław, 1958: Idiomatyzmy frazeologiczne w języku polskim i ich geneza. *Slavjanskaja filologija*. Moskva. 124–155.

Šanskij, Nikolaj Maksimovič, 1963: *Frazeologija sovremennogo russkogo jazyka*. Moskva: Vysšaja škola.

Toporišič, Jože, 1973/74: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo* 19/8. 295–305.

Toporišič, Jože, 1996: Dvojčiči in podobne frazeološke zgradbe v slovenščini. *Slavistična revija* 44/3. 269–278.

Ulčnik, Natalija, Jesenšek, Vida, 2025: Frazeološke konstrukcije – teoretični in leksikografski vidik. *Slavistična revija* 73/3. 467–481. <https://doi.org/10.57589/srl.v73i3.4274>.

Vinogradov, Viktor Vladimirovič, 1946: *Osnovnye ponjatija russkoj frazeologii kak lingvističeskoj discipliny. Trudy jubilejnoj naučnoj sessii LGU*. Leningrad. 45–69.

Vinogradov, Viktor Vladimirovič, 1947: Ob osnovnyh tipah frazeologičeskih edinic v russkom jazyke. S. P. Obnorskij (ur.): *Zb. A. A. Šahmatov*. Moskva. 339–364.

Eva Trivunović
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
eva.trivunovic@zrc-sazu.si

Frazemi v časovni razsežnosti: stalnost, spreminjanje in slovarski prikaz

V prispevku[1] je prikazano spreminjanje frazemov v času in glavne metodološke posebnosti diahronih frazeoloških raziskav v primerjavi z raziskovanjem frazeologije sodobnega jezika. Temu sledi razmislek o slovarskem prikazu diahronih podatkov, torej podatkov o istem frazemu v različnih obdobjih slovenskega knjižnega jezika.

1 Uvod

Pri razvoju jezika v času lahko na vseh ravninah opazujemo dve nasprotujoči si tendenci: stalnost in spreminjanje. Frazemi so s tega vidika še posebej privlačni za raziskovanje, saj so po definiciji to relativno stalne večbesedne jezikovne enote, vendar tudi pri njih skozi stoletja jezikovnega razvoja prihaja do sprememb v obliki, rabi in pomenu. Ker za slovenski jezik še ni bil objavljen noben slovar, ki bi temeljito predstavljal razvoj frazemov skozi čas, je v pripravi koncept zgodovinskorazvojnega frazeološkega slovarja, katerega namen je za vsak frazem ponuditi vpogled v njegov razvoj v slovenskem knjižnem jeziku. Glavni poudarek pričujočega prispevka je prikaz virov in metodologije raziskovanja frazeologije preteklih obdobij, čemur sledi razmislek o ključnih vprašanjih, povezanih z diahronim slovarskim prikazom.

2 Viri in metodologija diahronega raziskovanja frazemov

Raziskovanje frazeologije preteklih obdobij je zahtevno, ker je frazeologizacija dolg proces in pravi frazemi zgodovinsko gledano predstavljajo končno točko v razvoju (Vrbinc 1997: 140). Upoštevati moramo, da je proces frazeologizacije v jeziku vedno postopen (Ahačič idr. 2020: 74), zato se pri analizi vedno izhaja iz

1 Prispevek je nastal v okviru programske skupine *PODOBA – BESEDA – ZNANJE. Življenje idej v prostoru med vzhodnimi Alpami in severnim Jadranom 1400–1800* (P6-0437) in projekta *Diahrona frazeologija in frazeografija slovenskega knjižnega jezika: kako slediti razvoju frazemov v času in kako tovrstne podatke prikazati v slovarju?* (Z6-70205), ki ju iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

lastnosti, ki jih kaže določena zveza besed v preučevanem obdobju. Podobno tudi Kržišnik (1986) opozarja, da je večje število zvez skozi čas prešlo iz enega tipa zvez v drugega: prvotno nefrazeološka stalna besedna zveza je lahko danes frazem; iz paremij in daljših frazemov pa se pogosto osamosvajajo novi, krajši besednozvezni frazemi (Kržišnik 2022: 306–312; prim. tudi Trivunović 2019: 56–58).

Diahrone frazeološke raziskave zahtevajo bistveno drugačen pristop in metodologijo kot raziskovanje frazeologije sodobnega jezika, saj je treba upoštevati nekatere dodatne omejitve in posebnosti. Za raziskovanje frazeologije sodobnega jezika se je uveljavil predvsem korpusni pristop, dodatno se vključujejo tudi ankete rojenih govorcev, pregled slovarskega gradiva in upoštevanje govorjenega jezika (Kržišnik 2013: 22–25; Gantar 2001: 212). Pri raziskovanju slovenskega knjižnega jezika preteklih obdobij uporaba vseh naštetih metod ni mogoča, saj ni govorcev tega jezika in podatkov o govorjenem jeziku obravnavanega obdobja ne more biti, poleg tega pa za slovenski knjižni jezik nimamo digitalnih lematiziranih korpusov in slovarjev za vsa obdobja. Ob tem je ključno zavedanje, da se jezik preteklih obdobij bistveno razlikuje od sodobnega. Čeprav je to najprej očitno na nižjih jezikovnih ravninah (glasoslovne in oblikoslovne posebnosti) in rabi drugačnega črkopisa, enako velja tudi za višje jezikovne ravnine, na katere sega frazeologija. Razlike so opazne na ravni pomena, tako denotatnega kot tudi konotativnega, ki ima v frazeologiji osrednjo vlogo (prim. Trivunović 2025: 198–199). Sodobna izkušnja z jezikom lahko raziskovalca tudi zavede, zato se ne sme pretirano opirati na svoj jezikovni občutek, ki ga ima kot rojeni govorec sodobne slovenščine, temveč mora vedno izhajati iz gradiva, ki ga ima pred sabo (Legan Ravnikar 2015: 451; Legan Ravnikar 2020: 267). Dodatno diahrone frazeološke raziskave pogosto omejuje tudi slaba dostopnost in/ali nedigitaliziranost starejšega jezikovnega gradiva, ki je osnova za tovrstne raziskave.

2.1 Viri za diahrono raziskovanje frazemov

Za diahrone frazeološke raziskave preteklih obdobij je izjemnega pomena, da temeljijo na čim večjem številu čim bolj raznovrstnih virov (Trivunović 2023: 387). Prva skupina so besedilni viri, predvsem različni korpusi, ki pa so za slovenščino pogosto neuravnoteženi, kar otežuje zanesljivo diahrono raziskovanje.

Za raziskovanje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja se uporablja listkovna kartoteka ali listkovni korpus,[2] ki je nastal za potrebe izdelave *Slovarja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (v nadaljevanju *SSKJ16*). To je popolni izpis pojavitev vseh besed iz vseh 53 besedil 16. stoletja, združen v trimilijonsko abecedno urejeno

2 Kartoteko hrani Oddelek za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

kartoteko (Merše 2011: 7). Za raziskovanje frazeologije to pomeni, da moramo pregledati vse pojavitve določenega leksema (ali še bolje: vseh leksemov, ki so sestavine frazema, saj so na ta način zajete vse variante), za katerega predvidevamo, da je sestavina frazema. Ta metoda je lahko precej zamudna, a omogoča natančen in podroben pregled celotne pomenske podobe leksema. Od leta 2019 je večina del protestantskih piscev dostopna tudi v obliki sicer elektronskega, a nelematiziranega *Korpusa besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja* na portalu Fran.

Naslednja obdobja najceloviteje pokriva *Korpus starejših besedil IMP (1584–1918)*,[3] vendar je delež besedil pred 1850 razmeroma majhen,[4] zato je za to obdobje veliko težje zanesljivo ugotavljati prisotnost ali odsotnost frazemov in njihove lastnosti. Obdobje od 1918 do začetka 90. let prejšnjega stoletja ostaja večinoma nepokrito s korpusi.

Ob tem velja opozoriti, da neizpričanost frazema v gradivu ne pomeni nujno, da frazem ni bil v rabi v drugih kontekstih ali v govorjenem jeziku, saj so viri pogosto omejeni. Za 16. stoletje so tako viri omejeni predvsem na verska besedila, biblijske prevode in manjši fond takrat nastalih jezikovnih priročnikov (prim. seznam virov za *SSKJ16* v Ahačič idr. 2021: 37–38), raba v teh besedilih pa ni nujno odraz splošne rabe v tem obdobju. Hkrati odsotnost današnjih frazemov v starejših besedilih ne pomeni, da so pisci v preteklih obdobjih uporabljali manj frazemov ali se izražali manj slikovito. Protestantski pisci so v slovenski knjižni jezik 16. stoletja uvajali veliko število frazemov, pogosto pod vplivom tujih jezikov, vendar so se le redki ohranili oziroma se ustalili v slovenskem knjižnem jeziku (Trivunović, Jelovšek 2024; prim. tudi Jelovšek, Trivunović 2023).

Druga skupina virov so slovarski viri različnih tipov: starejši slovarji (slovarji, ki so nastali pred 1950 in pretežno opisujejo jezik tistega časa), zgodovinski slovarji (sodobni slovarji, ki opisujejo jezik preteklih obdobij), sodobni splošni, pravopisni in specializirani frazeološki ter paremiološki slovarji in zbirke.[5] Pri starejših slovarjih je treba upoštevati dejstvo, da je frazeologija glede na današnje smernice slovarske obravnave prikazana precej nesistematično in pomanjkljivo, kar ni posebnost slovenskega prostora, temveč podobno ugotavljajo tudi npr. germanisti (Jesenšek 2004: 241). Obravnava frazeologije v starejših slovarjih je tako precej neenotna, večinoma ni ustaljenega zaporedja razvrščanja zvez, stalne in proste besedne zveze

3 Novejši vir, korpus *Slovenska periodika 1771–1914*, v predhodne raziskave, na katerih temelji prispevek, še ni bil vključen, vendar bo predvidoma vključen v nadaljevanju projekta.

4 Največ del, kar 368, je izšlo med letoma 1850 in 1899; po letu 1900 izdanih del pa je 247. Vseh del pred 1850 je le 43 <http://nl.ijs.si/imp/dl/indexf-date.html>.

5 Posebej uporabna je zbirka *Pregovori 1.1*, ki v obliki korpusa omogoča brskanje po obsežni zbirki pregovorov Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Zbirka ima diahroni značaj, saj zajema raznovrstne vire od 1578 do 2010.

so pomešane ipd. Vendar pa se je pri vrednotenju frazeologije v starejših slovarjih treba zavedati, da je bila frazeologija kot veda bistveno manj razvita, tudi splošna slovaropisna načela in merila so bila drugačna od današnjih. Se pa frazeologiji kot sestavnemu delu leksike ni mogel izogniti noben slovaropisec, ki je v svoje delo vključil slovenski jezik (Gantar 2001: 207).

Predvsem pri stalnih besednih zvezah je bilo v preteklosti dokaj običajno, da so jih slovaropisci sproti kalkirano prevajali po nemščini ali latinščini z namenom dokazovanja enakovrednosti slovenskega jezika (Legan Ravnikar 2011a: 186). V splošnem velja, da zaradi zgledovanja po predhodnikih pri slovarjih, ki so nastali pred drugo polovico 18. stoletja, pojavitev izraza v slovarju ne pomeni nujno, da je bil tudi res v rabi v tistem času, saj so besede in besedne zveze pogosto prepisovali iz že obstoječih slovarjev brez potrditve v dejanski rabi (Legan Ravnikar 2011b: 294, op. 4). Tako tiskani kot rokopisni slovarji torej lahko potrdijo obstoj besede ali besedne zveze v določenem času, vendar pa je vključitev besede v slovar le posredni dokaz v nasprotju s pojavitvami v besedilih, ki so neposredni, saj pojavitev besede v slovarju ne potrjuje nujno, da je bila takrat beseda v rabi, temveč da jo je avtor slovarja takrat poznal (Hawke 2016: 192–193). Zato imajo zgledi rabe iz dejanskih besedil večjo težo, pogosto pa zaradi besedilne rabe tudi lažje razberemo več ključnih informacij o frazemu (npr. pomen). Dokaj pogosto so frazemi obravnavani šele v najnovejših slovarjih, v besedilih pa so izpričani že mnogo prej, v nekaterih primerih že od vključno 16. stoletja dalje (Trivunović 2023: 325–326).

2.2 Metodološke posebnosti in izzivi diahronega raziskovanja

Pogost problem, s katerim se srečujemo pri delu s starejšimi besedili in predvsem pri analizi starejših slovarjev, je pomanjkanje konteksta za določanje pomena frazema. Tudi v zgodovinskem slovaropisju na splošno je določena mera subjektivnosti pri interpretaciji zgledov neizogibna, pomanjkanje ustreznega konteksta pa lahko povzroči tudi neustrezno interpretacijo (Hawke 2016: 179). Da ni samoumevno, da ima po obliki (skoraj) enak frazem v preteklosti in sodobnosti tudi enak pomen, se je npr. pokazalo pri analizi frazema *Noetova barka*,[6] ki ima v besedilih iz 19. in 20. stoletja pomen ‘velik voz, kočija’ (1. in 2. zgled), v sodobnih priročnikih in besedilih (3. zgled) ima pomen ‘pribežališče, zatočišče’ (Trivunović 2023: 278–279; prim. tudi Trivunović 2025: 199).

- Dobil sem pismo že včeraj in menil, da sem se še za časa odpravil z dómi. A kaj hočeš, s táko **Noejevo ladjo** — pokazal je kočijo — mora se zamuditi, ko bi človek ne hotel. In naše ceste tudi niso dunajski »Ring«. (*IMP*: Fran Gestrin, 1890: *Iz arhiva*)

6 V korpusu *IMP* je frazem izpričan v treh variantah: *Noetova barka*, *Noetova ladja* in *Noejeva ladja*.

- Začudil sem se, ko sem zagledal kočijo. »Ali večje nimate, gospod?« — »Kaj, ali vam ta ne ugaja?« »Saj nas vendar ni osem! Sam sem in nisem ne velik ne težak. Kaj hočete torej s to **Noetovo barko**?« »Pa sedite tem bolj udobno v nji. Še spite lahko, če hočete.« »Hvala za ljubeznivi nasvet! Naspim se, ko se vrnem domov.« (*IMP*: Franc Ksaver Meško, 1904: *Lastovkam naproti*)
- [Vedno sem se] vračala k Zorcu in Stični. In bilo je kakor tedaj, ko je Gospod pomiril vihar na jezeru. Topla domačnost preproste besede, Cerkev in samostan, ki sta bedela nad ljudstvom, je po vseh viharnih blodnjah človeškega duha, po pravih in krivih stezah, kakor roka, ki pomirja. In je to še danes, kljub vsem življenjskim izdajstvom, moja »**Noetova barka**«. (*Gigafida 2.0*: drugo, 1994)

Poleg tega lahko prihaja tudi do drugačnih sprememb v rabi. V več primerih se je pomenska sestavina frazema človek.+ posplošila s tudi človek.– in celo tudi živo–, npr. pri frazemu *star kot Metuzalem*. Zgornji primeri ilustrirajo dejstvo, kako zapleteno je vprašanje določanja pomena in rabe v starejših, zgodovinskih in delno tudi v sodobnih virih, hkrati pa so ti podatki bistvenega pomena za slovar.

Največ negotovosti o rabi frazema v določenem obdobju se pojavlja v primeru, ko se frazem ne pojavlja niti v obstoječih slovarjih, ki opisujejo jezik določenega obdobja, niti v besedilih, ki so bila zajeta v korpusu. Ob nezanesljivosti starejših slovarjev, dejstvu, da v korpusu niso zajeta vsa besedila določenega obdobja in da podatkov o govorjenem jeziku preteklosti nimamo, ob odsotnosti frazema v uporabljenih virih ne moremo biti nikoli povsem prepričani, da se res ni uporabljal. Zato je bolje kot o obstoju ali rabi frazema govoriti o njegovi gradivski izpričanosti v nekem obdobju.

2.3 Slovarski prikaz

Ob začetku priprave koncepta diahronega frazeološkega slovarja je treba razrešiti več ključnih vprašanj. Prvo vprašanje je, kakšna naj bo osnovna oblika frazema v slovarju. Frazemi namreč obstajajo v različnih oblikah in variantah, ki morajo biti v slovarju dosledno obravnavane. Glede na to, da je slovar zasnovan za sodobne uporabnike, bi bilo najbolj logično, da kot osnovna slovarska oblika nastopa sodobna oblika frazema. Vendar tudi tukaj ni povsem enoznačno, katera oblika to je: je to najpogostejša oblika v korpusu sodobnega jezika ali morda oblika, ki jo navaja kateri od sodobnih slovarjev? Več sodobnih slovarjev je namreč v tem pogledu nezanesljivih. Frazemi so tudi v osrednjem splošnem slovarju slovenskega knjižnega jezika *SSKJ* pogosto prikazani neustrezno (v besedilni obliki namesto v slovarski, umeščeni v napačen razdelek ipd.), kar je bil predmet več kritik (prim. Kržišnik 1987/88; Petermann 1988; Kržišnik 2000; Gantar 2001; Meterc 2017).

Veliko podobnih pomanjkljivosti ima tudi *Slovar slovenskih frazemov* (prim. Konicka 2012).

Vprašanje osnovne oblike frazema je tesno povezano tudi z vprašanjem definiranja in obravnave variant v slovarju. Poleg obstoja in prikaza leksikalnih, besedotvornih, skladenjskih ipd. variant je na mestu tudi razmislek, kje so meje danega frazema oziroma kaj še predstavljati kot variante enega frazema in kaj ločiti na več frazemov. Eden bolj zahtevnih primerov, ki dobro ilustrirajo to vprašanje, je frazem oziroma frazeološko jedro *kot las na glavi*. Frazem se lahko povezuje s samostalnikom in ima količinski pomen 'veliko, mnogo', kar je izpričano v gradivu za slovenski knjižni jezik 16. stoletja, korpusu *IMP*, *Slovarju jezika Janeza Svetokriškega* (Snoj 2014) in *Gigafidi 2.0* (le en zgled). Diahrono se pojavljajo naslednje variante: *več česa, kakor/kot ima kdo las na glavi* (16. stoletje, Svetokriški, *Gigafida 2.0*); *koga*/*česa je več kakor/ko las na (čigavi) glavi* (16. stoletje, *IMP*) in *imeti česa več, kakor kdo las na glavi* (Svetokriški). Drugi način rabe je ob glagolu oziroma povedkovniku, ko ima frazem torej prislovni pomen velike mere ali stopnje 'zelo', kar je izpričano v korpusu *IMP*, *SSKJ2* in *Gigafidi 2.0*, povsod v obliki *kolikor/kot (ima kdo) las na glavi*. Le v korpusu *IMP* je izpričana tudi raba s prislovom *večkrat* (*večkrat, kot/nego (ima kdo) las na glavi*) s pomenom 'mnogokrat'.

a) *več česa, kakor/kot ima kdo las na glavi*; *koga*/česa je več kakor/ko las na (čigavi) glavi; *imeti česa več, kakor kdo las na glavi* 'veliko, mnogo'

- Tih kir mene pres vrshaha ſouurashio ie vezh, Koker laſs na muy Glaui (Trubar 1566: 123a)
- je vezh ludij pobil, Kakor ti imash laſsi na glavi (Svetokriški, gesli *las* in *glava*)
- Poglej na prsih moje stare rane — gotovo jih je več ko las na glavi. In kje sem jih dobil? (*IMP*: Matija Prelesnik, 1903: *Naš stari greh*)
- Pa seveda nad belokranjskimi pogačami, ki jih je Nada, kot sama pravi, spekla več, kot ima las na glavi. (*Gigafida 2.0*: *Dolenjski list*, 2002)

b) *kolikor/kot (ima kdo) las na glavi* 'zelo'

- Le škoda je in kesam se, kolikor imam las na glavi, da mu nisem bil oni večer, ko me je izpod okna pognal, zdrobil njegovih suhih reber. (*IMP*: Jakob Sket, 1883: *Milko Vogrin*)
- Že prvi teden se je kesala, kot je imela las na glavi, da je prišla k temu kmetu. (*Gigafida 2.0*: *Gorenjski glas*, 2008)

c) *večkrat, kot/nego (ima kdo) las na glavi* 'mnogokrat'

- Zaljubljen sem bil večkrat, nego imam las na glavi; in deklet, ki so gledale za mano, je najmanj trikrat toliko. (*IMP*: Vladimir Levstik, 1907: *Sirota Jerica*)

Naslednje vprašanje je povezano s samim slovarskim prikazom: kako ga oblikovati tako, da bo izčrpno, a dovolj pregledno predstavljal tako gesla z velikim številom podatkov (frazemi z veliko variantami, zgledi, pojavljanje v večjem številu virov) kot gesla z bistveno manjšim naborom informacij. Najtežje in hkrati za slovar izjemnega pomena pa je vprašanje razbiranja frazeološkega pomena in kako predstaviti frazem v primeru, ko tega iz konteksta ni mogoče nedvoumno razbrati.

3 Zaključek

Iz predstavljenih primerov je razvidno, da je oblikovanje diahronega frazeološkega slovarja kompleksen leksikografski problem, saj ga omejujejo tako maloštevilni, raznoliki in pogosto podatkovno pomanjkljivi viri kot potreba po kompleksni strukturi, ki bo lahko prikazala raznolikost oblik in pomenov v zgodovinskem razvoju posameznih frazemov. Hkrati pa bo morala biti zastavljena shema odprta za prihodnje razširitve z dodatnimi podatki, ki bi jih lahko prinesli novi korpusi, ki bi bolj reprezentativno pokrivali celotno obdobje slovenskega knjižnega jezika, veliko zanimivega frazeološkega gradiva pa se razkriva tudi s pripravo novih zgodovinskih slovarjev.

Viri in literatura

Ahačič, Kozma, Čepar, Metod, Jelovšek, Alenka, Legan Ravnikar, Andreja, Merše, Majda, Narat, Jožica, Novak, France, Trivunović, Eva, 2020: *SSKJ16: Priročnik za sestavljanje in vpisovanje gesel*. Kozma Ahačič (ur.). Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Ahačič, Kozma, Čepar, Metod, Jelovšek, Alenka, Legan Ravnikar, Andreja, Merše, Majda, Narat, Jožica, Novak, France, 2021: *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. *A–D.* (Zbirka Slovarji.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Babič, Saša, Peče, Miha, Erjavec, Tomaž, Ivančič Kutin, Barbara, Šrimpf Vendramin, Katarina, Kropej Telban, Monika, Jakop, Nataša, Stanonik, Marija, 2023: *Collection of Slovenian paremiological units Pregovori 1.1*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1853>.

Erjavec, Tomaž, 2014: *Digital library and corpus of historical Slovene IMP 1.1*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI, 2014. <http://hdl.handle.net/11356/1031>.

Gantar, Polona, 2001: Slovenska frazeologija v dosedanjih slovarjih glede na aktualna slovaropisna načela. *Jezikoslovni zapiski* 7/1–2. 207–223.

Hawke, Andrew, 2016: Quotation Evidence and Definitions. Philip Durkin (ur.): *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press. 176–202.

Jelovšek, Alenka, Trivunović, Eva, 2023: Slovenski frazeološki ustrezniki v nebiblijskih prevodnih besedilih 16. stoletja. *Slavistična revija* 71/4. 533–548. <https://doi.org/10.57589/srl.v71i4.4133>.

Jesenšek, Vida, 2004: Frazeologija v Pleteršnikovem slovensko-nemškem slovarju: jezikovnosistemska in prevodna ustreznost. Marko Jesenšek (ur.): *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika: slovenska zemljepisna imena*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije; Pišece: Društvo Pleteršnikova domačija. 241–251.

Konicka, Jelena, 2012: Prvi slovenski frazeološki slovar. *Jezikoslovni zapiski* 18/2. 169–185. <https://doi.org/10.3986/jz.v18i2.2337>.

Korpus 16: *Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja*. <www.fran.si>.

Krek, Simon, idr., 2019: *Corpus of Written Standard Slovene Gigafida 2.0*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1320>.

Kržišnik, Erika, 1986: Poskus razvrstitve stalnih besednih zvez v Trubarjevi Cerkovni ordningi. Breda Pogorelec s sodelovanjem Jožeta Koruze (ur.): *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 6.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 435–445.

Kržišnik, Erika, 1987/88: Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Slava* 2/2. 143–162.

Kržišnik, Erika, 2000: Biblične stalne zveze v SSKJ in v slovenskem jeziku. *Razprave – Dissertationes XVII*. 67–80.

Kržišnik, Erika, 2013: Moderna frazeološka veda v slovenistiki. Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin (ur.): *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 15–26.

Kržišnik, Erika, 2022: Paremiološke enote – variante, variacije in novi frazemi. *Slavistična revija* 70/3. 301–314. <https://doi.org/10.57589/srl.v70i3.4038>.

Legan Ravnikar, Andreja, 2011a: Glagolski kalki med Vodnikovim rokopisnim slovarjem in njegovimi neverskimi tiskanimi besedili. Marko Jesenšek (ur.): *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici*. (Zora 80.) Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 184–196.

Legan Ravnikar, Andreja, 2011b: Strokovno izrazje v Vodnikovem nemško-slovenskem rokopisnem slovarju in njegovih tiskanih virih. *Slavistična revija* 59/3. 293–305.

Legan Ravnikar, Andreja, 2015: Iz slovaropisne delavnice: ugotavljanje in strukturiranje pomenov pri večpomenskih leksemih v zgodovinskem slovarju. Mojca Smolej (ur.): *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis* 2. (Obdobja 34 del 2.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 449–456.

Legan Ravnikar, Andreja, 2020: Pomenske lastnosti knjižne leksike v zgodovinskem slovarju SSKJ16. Marko Jesenšek (ur.): *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine; Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja; Veliki madžarsko-slovenski spletni slovar*. (Mednarodna knjižna zbirka Zora 135.) Maribor: Univerzitetna založba. 263–286.

Merše, Majda, 2011: Uvod. Kozma Ahačič, Andreja Legan Ravnikar, Majda Merše, Jožica Narat, France Novak: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. (Zbirka Slovarji.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 7–16.

Meterc, Matej, 2017: Kinegrami v slovaških in slovenskih splošnih slovarjih ter korpusnih virih. Špela Sevšek Šramel, Jozef Pallay (ur.): *Sedemdeset let slovakistike v Ljubljani: posvečeno Andreju Rozmanu*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 126–132.

Petermann, Jürgen, 1988: Frazeologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (I-IV). Boris Paternu, Franc Jakopin s sodelovanjem Petra Weissa (ur.): *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura*. (Obdobja 8.) Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 301–310.

Snoj, Marko, 2014: *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*. <www.fran.si>.

SSKJ2: *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*. 2014. <www.fran.si>.

Trivunović, Eva, 2019: Diahrono raziskovanje biblijskih in izbiblijskih frazemov. *Jezikoslovni zapiski* 25/2. 47–61. <https://doi.org/10.3986/JZ.25.2.3>.

Trivunović, Eva, 2023: *Biblijski frazemi v zgodovinskem slovaropisju: sinhroni in diahroni vidik*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Podiplomska šola ZRC SAZU.

Trivunović, Eva, Jelovšek, Alenka, 2024: Kontinuiteta frazeološkega gradiva nebiblijskega izvora v slovenskem knjižnem jeziku, od srede 16. do konca 19. stoletja. *Slavistična revija* 72/4. 331–350. <https://doi.org/10.57589/srl.v72i4.4222>.

Trivunović, Eva, 2025: Stalnost in spreminjanje jezika skozi čas. Jožica Jožef Beg, Duša Divjak Race (ur.): *Slavistično društvo Slovenije: slovenistika in slavistika 90 let kasneje*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 193–201.

Trubar, Primož, 1566: *Ta Celi Pfalter Dauidou*. Tübingen.

Vrbinc, Marjeta, 1997: Frazeološke enote: definicija in razvrstitev. *Vestnik* 31/1–2. 127–161.

Katarina Rigler Šilc
Osnovna šola Ledina
katarina.rigler-silc@o-ledina.si

Imajo osnovnošolci frazeme v malem prstu? O frazeološki kompetenci učencev na predmetni stopnji Osnovne šole Ledina

V prispevku obravnavamo frazeološko kompetenco učencev[1] od 6. do 9. razreda osnovne šole. Na podlagi rezultatov anketnega vprašalnika smo analizirali, kako na prepoznavanje, razumevanje in rabo frazemov vplivajo starost, spol in materni jezik. Zanimalo nas je, katere frazeme učenci uporabljajo v vsakdanji komunikaciji. V zadnjih letih je na šolah zaznati porast učencev priseljencev, zato smo raziskali, ali učenci katerega od obravnavanih frazemov dojemajo kot žaljivega, zlasti v kontekstu stereotipov o rasi ali narodnosti, ter tako osvetlili tudi sociolingvistični vidik rabe frazemov.

1 Frazeologija v osnovni šoli

Frazeološka kompetenca je sposobnost prepoznavanja, razumevanja in rabe frazemov. Odvisna je od učenčeve izpostavljenosti jeziku, jezikovnega znanja in zmožnosti razumevanja frazeološkega pomena. Določeno vlogo ima tudi starost, saj starejši učenci praviloma uspešneje razumejo in interpretirajo frazeme kot mlajši, kar je povezano tudi z razvitostjo abstraktnega mišljenja. Predvidevamo, da na frazeološko kompetenco pomembno vpliva tudi sistematično učenje frazemov v šoli.

Frazeologija v osnovni šoli je v slovenskem prostoru predmet raziskovanja že več desetletij. Med prvimi je na pomen sistematičnega poučevanja frazemov opozoril France Žagar v članku *Poučevanje frazeologije v osnovni šoli* (1981), v katerem je izpostavil, da je frazeologija pri pouku slovenščine pogosto zapostavljena. Temelje sodobnejšega raziskovanja je postavila Erika Kržišnik, ki je v članku *Frazeologija v osnovni in srednji šoli* (1990) analizirala vključevanje frazeologije v učne načrte in učbenike ter opozorila na premajhno sistematično obravnavo frazeologije pri pouku slovenščine.

1 Poimenovanje *učenci* se uporablja generično in se nanaša na učence in učenke. V primeru, da gre za ločevanje po spolu, uporabljamo *deklice* in *dečki*.

V okviru priročnika *Pouk slovenščine malo drugače* (Križaj Ortar idr. 1994) je Erika Kržišnik v poglavju *Frazeologija kot izražanje v »podobah«* obravnavala možnosti vključevanja frazemov v pouk slovenščine. Kasneje je raziskovanje nadgradila v prispevku *Frazeologija v šoli – drugič* (2015), kjer je pri dijakih preverjala poznavanje frazemov. Prispevek k raziskovanju frazeologije v osnovni šoli predstavljajo tudi dela Katarine Rigler Šilc, zlasti magistrsko delo *Frazeologija pri učenju in poučevanju slovenščine kot drugega/tujega jezika* (2008), doktorska disertacija *Frazeološka kompetenca slovenskega mladostnika* (2017) ter članek *Jasno kot beli dan ali primeri obravnave frazemov pri pouku slovenščine v osnovni šoli* (2020), v katerem avtorica predstavlja konkretne didaktične pristope pri obravnavi frazemov. Frazeološko kompetenco osnovnošolcev je proučevala tudi Helena Belehar v diplomskem delu *Frazeologija v osnovni šoli: frazeološka kompetenca* (2010). Med novejšimi raziskavami velja omeniti magistrsko delo Nika Kolarja *Razumevanje nogometnih frazemov v 4. in 9. razredu osnovne šole* (2020), ki primerja razumevanje frazemov pri različnih starostnih skupinah, ter raziskavo Tinkare Toplak *Razumevanje frazemov iz vsakdanjega življenja pri starejših predšolskih otrocih* (2024), ki osvetljuje zgodnji razvoj frazeološkega razumevanja. Pomemben prispevek predstavlja tudi magistrsko delo Barbare Šink z naslovom *Obravnava in razumevanje frazeologije pri sedmošolcih* (2025). Teoretična izhodišča sodobne frazeologije dopolnjuje delo Nataše Jakop in Erike Kržišnik *Dileme in merila ob kodifikaciji frazeologije* (2021), v katerem obravnavata vprašanja normiranja in opisovanja frazeoloških enot v slovenščini.[2]

Številni avtorji so že raziskovali frazeologijo v šolskem prostoru in prispevali pomembna spoznanja o frazeološki kompetenci učencev. Ta prispevek nadgrajuje obstoječe raziskave, saj se osredotoča tudi na sociolingvistični vidik razumevanja frazemov pri učencih priseljencih ter na zaznavanje morebitne žaljivosti, s čimer prispeva k razumevanju rabe frazemov v večkulturnem učnem okolju.

2 Namen in metodologija raziskave

Namen raziskave je ugotoviti, kakšna je frazeološka kompetenca učencev predmetne stopnje na Osnovni šoli Ledina.

2.1 Anketno gradivo in zbiranje podatkov

Anketni vprašalnik je bil sestavljen iz dveh delov. V prvem delu smo učence vprašali po starosti, spolu, maternem jeziku, najljubšem šolskem predmetu ter času,

2 Navedli smo le nekatera dela in avtorje, pri čemer velja dodati, da so frazeologijo v osnovni šoli ter frazeološko kompetenco učencev v slovenskem prostoru obravnavali tudi drugi jezikoslovci in didaktiki.

ki ga dnevno preživijo na e-napravah. Zanimalo nas je tudi, ali katerega izmed navedenih frazemov dojemajo kot žaljivega. Sledilo je vprašanje, ali poznajo izraz *frazem* za poimenovanje osnovne enote frazeologije. Drugi del je bil sestavljen iz petih nalog, s katerimi smo preverjali razumevanje, prepoznavanje in rabo 30 frazemov: 1. povezovanje ustreznega frazema z opisano situacijo, 2. vstavljanje manjkajočih sestavin frazema (sestavine so podane v naključnem zaporedju), 3. vstavljanje manjkajočih sestavin frazema, 4. rabo ustreznega frazema ob pomoči navedene frazeološke sestavine in 5. razlago pomena frazema. Vsi frazemi so podani v sobesedilu in so prilagojeni tematikam iz njihovega šolskega in obšolskega vsakdana.[3] Anketni vprašalnik so učenci reševali 40 minut, in sicer anonimno ter pod nadzorom učitelja. Pri raziskavi smo uporabili kvantitativno in kvalitativno deskriptivno metodo. S kvantitativnim pristopom smo pridobili numerično izražene podatke, medtem ko smo pri vprašanjih odprtega tipa s kvalitativno metodo analizirali posamezne odgovore učencev. Zbrane podatke smo ovrednotili po dveh kriterijih: pravilna rešitev in nepravilna rešitev, pri čemer smo med nepravilne uvrstili tudi nerešene primere. Kategorijo delno pravilna rešitev smo uporabili le pri 5. nalogi. Ker je bilo takšnih odgovorov malo, smo jih pri končni analizi prišteli med pravilne rešitve.

2.2 Predstavitev učencev glede na demografske in druge značilnosti

Na Osnovni šoli Ledina smo marca 2026 anketirali 83 učencev – 42 dečkov in 41 deklic.

Učenci obiskujejo 6., 7., 8. in 9. razred in so stari od 11 do 15 let. Med učenci je najbolj priljubljen predmet šport, saj ga je izbralo 41 % učencev. Slovenščina se je pojavila med najmanj priljubljenimi predmeti – najljubši predmet je le enemu učencu.[4] Učenci na mobilnih telefonih in drugih e-napravah dnevno preživijo od 0 do 10 ur. Povprečno so anketirani učenci dnevno uporabljali e-naprave dve uri in pol na dan.[5]

Med anketiranimi učenci jih je 18 navedlo, da njihov materni jezik ni slovenščina, kar predstavlja 22 % učencev. Sedem učencev je kot materni jezik navedlo ruščino. Sledita srbščina s po tremi govorci ter bosanščina in makedonščina, ki ju kot materni jezik navajata po dva učenca. Po en učenec kot materni jezik navaja angleščino,

3 Frazemi so bili pridobljeni iz dveh virov, in sicer iz poskusnega frazeološkega delovnega učbenika *Ta je pa dobra* avtoric Urške Arh Valenčič in Katarine Rigler Šilc ter iz veznega besedila kulturne prireditve (16. 5. 2024) z naslovom *Ko ima glasba mlade*, ki je bila izvedena na OŠ Ledina (avtorica je Katarina Rigler Šilc).

4 Ta podatek bi moral biti izziv tako za učitelje kot tudi za snovalce učnih načrtov.

5 Učenci 6. razreda mobilni telefon uporabljajo povprečno 96 minut na dan. V 7. razredu ga uporabljajo malo manj, povprečno 92 minut dnevno. Učenci 8. razreda mobilni telefon uporabljajo od 10 minut do 7 ur dnevno, povprečno 3 ure in pol. V 9. razredu pa uporaba sega od 20 minut do 10 ur dnevno, povprečno 200 minut (3 ure in 20 minut).

albanščino, tigrinjščino in kitajščino. Nihče izmed anketiranih učencev priseljencev se v Sloveniji ne šola prvo leto.

2.3 Poznavanje osnovne enote frazeologije

Izraz *frazem* za poimenovanje osnovne enote frazeologije pozna 25 učencev (30 %), od tega 13 dečkov in 12 deklic. Analiza po razredih kaže, da je poimenovanje pravilno navedlo 15 učencev iz 9. razreda, po štirje učenci iz 7. in 8. razreda in dva učenca iz 6. razreda. Slednji podatek je presenetljiv, saj učenci izraz *frazem* spoznajo šele v 7. razredu. Med nepravilnimi odgovori se pojavita izraza: *stalnica in sinonim*. Štirje učenci 6. razreda so za osnovno enoto navedli *pregovor*, kar kaže na to, da učenci frazeme enačijo s pregovori.[6]

3 Predstavitev posameznih nalog, rezultati in interpretacija

V raziskavi smo s petimi nalogami preverjali razumevanje, prepoznavanje in rabo frazemov. Povprečna uspešnost reševanja nalog je bila 58 %. Učenci so najbolje reševali naloge razumevanja in prepoznavanja (dopolnjevanja) frazemov, najslabše pa nalogo samostojne rabe.

1. naloga je preverjala poznavanje in razumevanje petih frazemov: *imeti slamo v glavi, imeti česa čez glavo, imeti maslo na glavi, kovati koga v zvezde* in *ne pasti z Marsa.* Učenci so nalogo rešili v povprečju 65-odstotno. Spol ni vplival na uspešnost reševanja. Najbolje so razumeli pomen frazema *imeti česa čez glavo* (88 %), najslabše pa *ne pasti z Marsa* (46 %). Najuspešnejši so bili učenci 8. razreda (73 %), najmanj uspešni pa učenci 7. razreda (56 %).

2. naloga je zahtevala dopolnjevanje frazemov z manjkajočo sestavino (manjkajoča sestavina je napisana krepko): *ne priplavati po **juhi**, ne imeti za **burek**, biti iz istega **testa**, imeti **cmok** v grlu* in *biti v **kaši**.* Sestavine so bile navedene v naključnem zaporedju, dve sta bili odveč. Učenci so nalogo rešili v povprečju 77 %. Najboljši rezultat so dosegli pri prepoznavanju sestavine pri frazemu *ne imeti za burek* (87 %), najslabšega pa pri frazemu *biti v kaši* (65 %). Nalogo so najbolje reševali učenci 8. razreda (87 %), najslabše pa učenci 6. razreda (64 %). Deklice so bile pri reševanju za 5 % uspešnejše od dečkov.

3. naloga je zahtevala dopolnjevanje frazemov z manjkajočo sestavino (manjkajoča sestavina je napisana krepko): *iskati **dlako** v jajcu, delati iz muhe **slona/konja**, **sekira/žlica** je padla komu v med, streti trd **oreh**, metati koga/kaj v isti **koš/lonec**,*

6 Izraza *frazem* in *pregovor* sta tudi v splošni rabi in v medijih pogosto zamenjevana, zato ni presenetljivo, da ju učenci enačijo.

biti poln vseh ***muh****, biti komu* ***trn*** *v peti, pustiti koga na* ***cedilu****, ne biti iz* ***cukra/sladkorja*** in *kot* ***strela*** *z jasnega.* Ta naloga je bila zahtevnejša, saj sestavine niso bile podane. Učenci so nalogo rešili v povprečju 52 %. Deklice so bile pri reševanju za 2 % uspešnejše od dečkov. Najboljši rezultat so dosegli pri prepoznavanju sestavine pri frazemu *metati koga/kaj v isti koš/lonec* (76 %), najslabšega pa pri frazemu *biti poln vseh muh* (pravilno sestavino je napisal le en učenec). Nalogo so najbolje reševali učenci 9. razreda (68 %), najslabše pa učenci 6. razreda (17 %).

Tabela 1 prikazuje uspešnost reševanja v % in seznam nepravilnih sestavin, ki so jih navedli učenci. Manjkajoča sestavina je napisana krepko.

Frazem	**Uspešnost reševanja**	**Nepravilne sestavine**
iskati ***dlako*** *v jajcu*	23 **%**	rumenjak, kokoš, lupino, perje, luknjo, jajce, iglo
delati iz muhe ***slona/konja***	66 **%**	mula
sekira/žlica *je padla komu v med*	58 **%**	čebela, sreča, roka, glava
streti trd ***oreh***	72 **%**	led, zid
metati koga/kaj v isti ***koš/lonec***	76 **%**	skleda
biti poln vseh ***muh***	1,2 **%**	žavb, zamisli, neumnosti, zvijač, lumparij, mravelj, idej, norosti, skrbi, domišljij
biti komu ***trn*** *v peti*	47 **%**	igla, brzina, žulj, žebelj, zobotrebec
pustiti koga na ***cedilu***	67 **%**	suhem
ne biti iz ***cukra/sladkorja***	72 **%**	sol, železo, testo
kot ***strela*** *z jasnega*	45 **%**	beli dan, oblak, ptica, jastreb, sonce, nebo, dež

Tabela 1: Uspešnost reševanja v % in seznam nepravilnih sestavin

Raziskali smo tudi pogostost rabe sestavinskih variant in ugotovili, da v navedenih primerih prevladuje ena sestavina (*slon, sekira, koš, sladkor*), medtem ko so druge variante uporabljene redkeje. Tabela 2 prikazuje razmerje, koliko učencev uporablja posamezno sestavino.

Frazem	**Razmerje med sestavinama**
delati iz muhe slona/konja	slon : konj = 53 : 2
sekira[7]*/žlica je padla komu v med*	sekira : žlica = 37 : 18
metati koga/kaj v isti koš/lonec	koš : lonec = 55 : 8
ne biti iz cukra/sladkorja	sladkor : cuker = 39 : 19

Tabela 2: Zastopanost sestavinskih variant v rešitvah učencev

4. naloga je preverjala rabo frazemov. Povprečni dosežek učencev pri reševanju naloge je 32 %. Ta naloga se je izkazala kot najzahtevnejša med vsemi. Učenci so

7 Pri sestavini *sekira* so učenci med 37 rešitvami v 18 primerih napisali pomanjševalnico *sekirca* ali *sekirica*, v 19 primerih pa so navedli sestavino *sekira*.

morali iz sobesedila razbrati, za kateri frazem gre. Naloga je preverjala uporabo naslednjih frazemov: *pomesti/skriti kaj pod preprogo, vreči puško v koruzo, mala malica, iti/riniti z glavo skozi zid* in *metati komu pesek v oči*. Učenci so morali frazem napisati ob pomoči dane sestavine (*preproga, puška, malica, zid, pesek*). Deklice so to nalogo za 4 % reševale bolje kot dečki. Najboljši rezultat so dosegli pri rabi frazema *mala malica* (65 %), najslabšega pa pri rabi frazema *metati pesek v oči* (8 %). Pri reševanju te naloge so bili najuspešnejši učenci 9. razreda (41 %), najmanj uspešni pa učenci 6. razreda (17 %).

Frazem *pomesti/skriti kaj pod preprogo* je pravilno uporabilo le 19 % učencev. Med nepravilnimi odgovori so učenci navedli: *da je dolga laž*, *da potlači pod preprogo*, *da stresa prah pod preprogo* in *da je puhast kot preproga*. Frazem *vreči puško v koruzo* je pravilno uporabilo 52 % učencev. Učenci so nepravilno rešitev oblikovali tudi na podlagi dobesednega pomena posameznih sestavin, npr. *da je hiter kot puška* ali *da je ustrelil s puško*. Frazem *mala malica* je pravilno uporabilo 65 % učencev. Nepravilnih odgovorov je bilo malo; med njimi so se pojavile naslednje besedne zveze: *majhna malica*, *lahka malica* in *da je lahko kot malica*. Frazem *iti/riniti z glavo skozi zid* je pravilno rešilo le 17 % učencev. Učenci so podali naslednje nepravilne rešitve: *je trd kot zid*, *da zida zid*, *da tolče v zid* ali *da se zaletava v zid*. Frazem *metati komu pesek v oči* je med učenci najmanj prepoznaven, saj ga je pravilno uporabilo le 8 % učencev. Nepravilni odgovori kažejo, da so posamezni učenci frazem *metati komu pesek v oči* povezali *z živim* oziroma *s tekočim peskom*.

Pri 5. nalogi so morali učenci s pomenskimi opisi opremiti pet frazemov, ki so bili podčrtani in podani v sobesedilu. Pomenske opise so dodali naslednjim frazemom: *garati kot črna živina, sedeti na dveh stolih, biti na trnih, imeti kaj v malem prstu* in *biti koga/česa kot rusov*.

Uspešnost reševanja te naloge je 62 %. Frazeme najslabše razumejo učenci 6. razreda (48 %), najbolje pa učenci 9. razreda (71 %). Deklice so to nalogo za 2 % uspešneje reševale kot dečki.

Frazem *biti koga/česa kot rusov* so učenci razumeli najbolje. Pravilno ga je razložilo 83 % učencev. Nekateri učenci so uporabili tudi dodatno pojasnilo, povezano z velikostjo Rusije in številčnostjo prebivalstva, npr. *Rusija je zelo velika, zato to pomeni, da je prišlo zelo veliko ljudi*. Veliko težav so imeli pri razlagi pomena frazema *sedeti na dveh stolih*. Predvidevamo lahko, da učenci tega frazema ne poznajo ali pa da je pomenski opis tega frazema zahtevno ubesediti.

4 Vpliv starosti, spola in maternega jezika na razumevanje frazemov

Učni načrt predvideva, da učenci frazeme sistematično spoznajo v 7. razredu. Rezultati raziskave potrjujejo, da imajo učenci 6. razreda bistveno slabše razvito frazeološko kompetenco. Učenci 7., 8. in 9. razreda so naloge povprečno reševali 61 %, učenci 6. razreda pa 46 %, kar pomeni, da učenci 6. razreda za 15 % slabše poznajo in razumejo frazeme kot učenci zadnje triade. Iz grafa 1 lahko razberemo, da frazeme najbolje poznajo, razumejo in uporabljajo učenci 8. razreda, najslabše pa imajo frazeološko kompetenco razvito učenci 6. razreda. Povprečna uspešnost reševanja vseh nalog je 58 %.

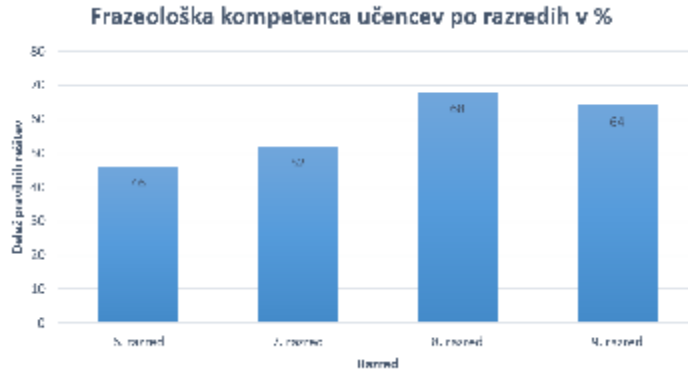

Graf 1: Frazeološka kompetenca učencev po razredih

Če rezultate analiziramo glede na spol, ugotovimo, da so bile deklice v primerjavi z dečki pri reševanju nalog uspešnejše za 3 %.

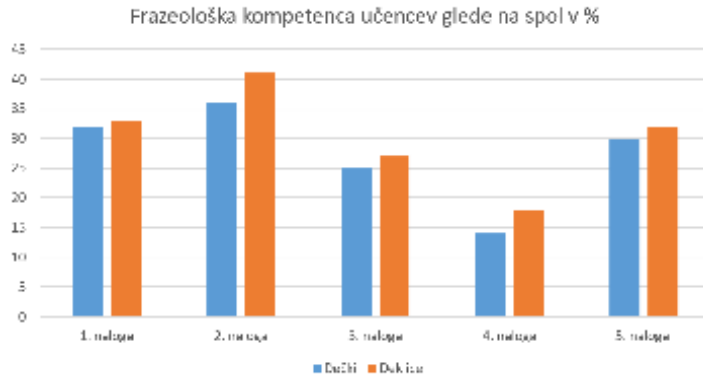

Graf 2: Frazeološka kompetenca učencev glede na spol

Učenci priseljenci niso bili izvzeti iz skupnih rezultatov, saj so v slovenski šoli že dve leti ali več. Pri reševanju anketnega vprašalnika so dosegali primerljive rezultate s slovenskimi vrstniki.[8] Izrazitejša odstopanja bi se pokazala, če bi se učenci priseljenci v Sloveniji šolali prvo leto. Kljub temu bi bilo za natančnejše razumevanje njihove frazeološke kompetence smiselno izvesti ločeno raziskavo,[9] ki bi vključevala tudi učence v prvem letu šolanja v Sloveniji, saj bi se v tej skupini verjetno pokazala izrazitejša odstopanja in bolj diferencirane razlike v primerjavi s slovenskimi učenci.

5 Frazemi, ki jih učenci uporabljajo pri vsakodnevnem sporazumevanju

Učenci pri vsakodnevnem sporazumevanju uporabljajo različne frazeme. Učenci 6. razreda so navedli naslednje: *pojdi se solit*, *saj nisem od včeraj*, *na vrat na nos* in *za las*. Poleg teh je eden izmed učencev navedel tudi pragmatični frazem v angleščini, in sicer *thank you*. Med navedenimi besednimi zvezami so se pojavili tudi primeri, ki ne ustrezajo kriterijem za uvrstitev med frazeme, na primer *imeti brzino v peti*. Učenci 7. razreda uporabljajo frazeme: *imeti spomin kot zlata ribica*, *srce mi je padlo v hlače* in *tekel je kot sneta sekira*. Pojavili so se tudi frazemi iz drugih jezikov, npr. *Home sweet home*, *ne možeš imati i ovce i novce*, *ima se, može se* in *teška si ko crna zemlja*. Eden izmed učencev je navedel tudi pregovor *kdor prvi pride, prvi melje*. Pri učencih 8. razreda prevladuje raba somatizmov: *sedeti na ušesih*, *iti komu na živce*, *iti komu na jetra* in *imeti kaj v malem prstu*. Poleg teh uporabljajo tudi frazeme s sestavino, ki poimenuje žival: *gledati kot tele v nova vrata* in *kot polit cucek.* Za slednjega je učenec pripisal, da ga starši uporabljajo vedno, kadar ga kregajo. Uporabljajo tudi frazem *liti kot iz škafa*. Učenci so navedli tudi besedni zvezi *glup kot driska* in *neumen kot osel*. Med odgovori sta se pojavili še zvezi besed *kaj te pere* in *a si spran*, ki ju učenci razumejo v pomenu *kaj te muči*. Tudi učenci 9. razreda uporabljajo frazeme: *naj te koklja brcne*, *vstati z levo nogo*, *iskati šivanko v senu* in *buljiti kot tele v nova vrata*. Eden izmed učencev je navedel tudi besedno zvezo *šmentana polenta*, ki predstavlja folklorni evfemizem (za kletvico) in je v rabi predvsem na Vipavskem.[10]

8 Učenka tujka, ki je v Sloveniji manj kot štiri leta, je pravilno rešila več kot polovico postavk ter izkazala boljšo frazeološko kompetenco kot številni slovenski vrstniki, katerih materni jezik je slovenščina.

9 Za zanesljivejše ugotovitve bi bilo smiselno učence priseljence analizirati glede na čas bivanja v Sloveniji, državo izvora, starost, raven znanja slovenščine, trajanje šolanja, jezikovno okolje v družini ter stopnjo izpostavljenosti slovenščini izven šolskega okolja, saj navedeni dejavniki pomembno vplivajo na razvoj frazeološke kompetence.

10 Predvidevamo lahko, da gre za ustaljenost dialektološke zveze, kar kaže na migracije znotraj države.

6 Percepcija žaljivosti frazemov

Anketirani učenci so presojali, ali so navedeni frazemi v nalogah žaljivi. 22 % učencev meni, da sta frazema *biti koga/česa kot rusov* in/ali *garati kot črna živina žaljiva*. Janez Keber v *Slovarju slovenskih frazemov* pojasni, da izvor frazema *biti koga/česa kot rusov* temelji na številčnosti žuželk, med njimi tudi ščurkov, rusov in kobilic, ki se hitro množijo ter postanejo nadloga. Helena Dobrovoljc (2017) je opozorila, da je pri frazemu *biti kot rusov/Rusov* upravičena raba obeh začetnic. Frazem je prvotno res nastal iz besede *rusi* v pomenu *žuželke*, vendar se je ta pomenska motivacija pri sodobnih govorcih slovenščine večinoma izgubila. Zaradi zavedanja o številčnosti ruskega naroda se zato vse pogosteje pojavlja zapis z veliko začetnico (*Rusov*), ki frazem povezuje s pripadniki ruskega naroda. V *Slovarju slovenskih frazemov* je naveden tudi izvor frazema *garati kot črna živina*. Sestavina *živina* se v frazemu nanaša na vprežno živino, kot so vol, konj in tudi krava. Sestavina *črna* je (neobvezni) del frazema na podlagi dejstva, da je zaradi grobega ravnanja vprežna živina pogosto črna od udarcev.

V 6. razredu je šest učencev podalo mnenje, da je frazem *garati kot črna živina* žaljiv zaradi asociacij na suženjstvo in temnopolto prebivalstvo (npr. *sužnji so črni*). V 7. razredu sta dva učenca kot žaljiv označila frazem *biti koga/česa kot rusov*. To sta utemeljila z razlagama, da frazem sporoča, *da je Rusov preveč* oziroma da vzbuja *asociacijo na Ruse.* Tudi v 8. razredu so štirje učenci izrazili mnenje, da sta navedena frazema žaljiva. Utemeljitve povezujejo z rasizmom in narodnostjo, npr. *Zakaj ne Kitajcev ali Indijcev* in *Ker so v preteklosti izkoriščali temnopolto prebivalstvo.* Ena učenka je menila, da sta žaljiva oba frazema, ker sta *rasistična*.

V 9. razredu šest učencev meni, da sta oba frazema *rasistična in diskriminatorna*. Pri frazemu s sestavino rusi/Rusi je učenka ruskega porekla izpostavila osebno prizadetost: *ker sem sama Rusinja.*

7 Sklepne ugotovitve

Rezultati raziskave, s katero smo preverjali frazeološko kompetenco pri učencih na predmetni stopnji Osnovne šole Ledina, so pokazali, da anketirani učenci dosegajo v povprečju 58-odstotno uspešnost. Uspešni so bili predvsem pri dopolnjevanju manjkajočih sestavin, povezovanju ustreznega frazema z opisano situacijo in razlagi pomena frazema, medtem ko so imeli težave pri nalogi, ki je zahtevala rabo frazemov. Analiza po razredih kaže, da na frazeološko kompetenco vpliva starost, saj so učenci 8. in 9. razreda dosegli boljše rezultate kot učenci 6. razreda. Tudi sistematična obravnava frazemov v 7. razredu vpliva na razvoj frazeološke

kompetence, saj so učenci tretje triade dosegli v povprečju za 15 % boljše rezultate kot učenci 6. razreda. Deklice so bile v povprečju za 3 % uspešnejše od dečkov. Razlika ni velika, zato lahko povzamemo, da spol ne vpliva bistveno na rezultate. Učenci priseljenci dosegajo primerljive rezultate z vrstniki. Na podlagi prikazanih rezultatov lahko povzamemo, da so učenci najvišjo stopnjo razumevanja izkazali pri frazemih *imeti česa čez glavo*, *ne imeti za burek* in *biti koga/česa kot rusov*, medtem ko so najslabše rezultate dosegli pri frazemih *biti poln vseh muh*, *sedeti na dveh stolih* in *metati komu pesek v oči*. Uspešnosti med posameznimi frazemi sicer metodološko ne smemo neposredno primerjati, saj so bili preverjani z nalogami različnih tipov in zahtevnosti. Pri interpretaciji rezultatov je pomembno poudariti, da navedene ugotovitve o vplivu spola, starosti in maternega jezika na frazeološko kompetenco temeljijo na omejenem vzorcu učencev ene osnovne šole, zato jih ni mogoče posploševati na širšo populacijo osnovnošolcev. Domnevamo lahko tudi, da na slabšo frazeološko kompetenco vpliva (prekomerna) uporaba elektronskih naprav. Ker te povezave nismo posebej preverjali, se odpira možnost nadaljnjih raziskav, v katerih bi bilo smiselno proučiti vpliv digitalnih medijev na razvoj frazeološke kompetence.

Raziskava je opozorila tudi na sociolingvistični vidik frazemov. Čeprav frazemi izvorno niso žaljivi, lahko v večkulturnem prostoru omogočajo različne interpretacije. Zato je pomembno, da učitelji pri pouku poleg pomena frazemov razvijajo tudi kritično jezikovno zavest.

Povzamemo lahko, da anketirani učenci frazemov še *nimajo v malem prstu.* Ker je bil vzorec omejen le na eno šolo, bi bilo smiselno raziskavo razširiti na reprezentativni nacionalni vzorec, kar bi omogočilo celovitejši vpogled v frazeološko kompetenco slovenskih osnovnošolcev.

Viri in literatura

Belehar, Helena, 2010: *Frazeologija v osnovni šoli: frazeološka kompetenca*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Dobrovoljc, Helena, 2017: Zapis pripadnikov narodov v frazemih. *Jezikovna svetovalnica*. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1955/zapis-pripadnikov-narodov-v-frazemih>.

Jakop, Nataša, Kržišnik, Erika, 2021: Dileme in merila ob kodifikaciji frazeologije. *Jezik in slovstvo* 66/2–3. 93–116. <https://doi.org/10.4312/jis.66.2-3.93-116>.

Keber, Janez, 2015: *Slovar slovenskih frazemov*. <www.fran.si>.

Kolar, Nik, 2020: *Razumevanje nogometnih frazemov v 4. in 9. razredu osnovne šole*. Magistrsko delo. Maribor: Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta.

Križaj Ortar, Martina, Bešter, Marja, Kržišnik, Erika, 1994: *Pouk slovenščine malo drugače*. Trzin: Different, d. o. o.

Kržišnik Kolšek, Erika, 1990: Frazeologija v osnovni in srednji šoli. *Jezik in slovstvo* 35/6. 134–141.

Kržišnik, Erika, 1994: Frazeologija kot izražanje v »podobah«. Martina Križaj Ortar, Marja Bešter, Erika Kržišnik: *Pouk slovenščine malo drugače*. Trzin: Different, d. o. o. 91–140.

Kržišnik, Erika, 2015: Frazeologija v šoli – drugič. *Jezik in slovstvo* LX/3–4. 131–142.

Rigler Šilc, Katarina, 2008: *Frazeologija pri učenju in poučevanju slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Rigler Šilc, Katarina, 2017: *Frazeološka kompetenca slovenskega mladostnika*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Rigler Šilc, Katarina, 2020: Jasno kot beli dan ali primeri obravnave frazemov pri pouku slovenščine v osnovni šoli. *Slovenščina v šoli* 23/3. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Šink, Barbara, 2025: *Obravnava in razumevanje frazeologije pri sedmošolcih*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Toplak, Tinkara, 2024: *Razumevanje frazemov iz vsakdanjega življenja pri starejših predšolskih otrocih*. Diplomsko delo. Maribor: Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta.

Žagar, France, 1981: Poučevanje frazeologije v osnovni šoli. *Jezik in slovstvo* 26/5. 178–179.

Nataša Jakop
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
natasa.jakop@zrc-sazu.si

Obravnava frazeologije v slovarjih in smernice za frazeološko obravnavo v eSSKJ

V prispevku[1] je izpostavljen leksikografski vidik slovenske frazeologije, zlasti obravnava frazeologije v tretji izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (eSSKJ). V analizi primerjamo obravnavo frazemov v različnih slovarjih: splošnorazlagalnih, frazeoloških, šolskem in dvojezičnih. Osredotočili smo se na naslednje makro- in mikrostrukturne elemente: vključitev frazemov v slovar, zapis njihove osnovne oblike, obravnava variantnosti, frazeološkega pomena ter ponazoritev tipičnih lastnosti frazemov z zgledi rabe. Ob interpretaciji rezultatov so izpostavljene tudi smernice za slovarsko obravnavo frazemov v eSSKJ.

1 Uvod

Slovarji so zakladnica besedišča, ki zajema tako besede kot besedne zveze. Že veliko pred razvojem frazeologije,[2] ki se je kot veda oblikovala šele v drugi polovici 20. stoletja (Kržišnik 2013),[3] so bili primeri slovenskih frazemov vključeni v različne slovarje. Tam so najprej služili za ponazoritev določenih slovničnih, pomenskih ali drugih posebnosti rabe slovenske leksike, sprva zlasti v razmerju do drugih jezikov.[4] Že v prvih slovarjih, ki so vključevali slovenščino, lahko opazimo prisotnost bolj ali manj stalnih večbesednih izrazov, ki so bili slovenski ustrezniki izrazom v drugih jezikih, npr. latinščini, nemščini ipd. Na primer v Megiserjevem večjezičnem slovarju (Megiser 1603) je slovenski pridevnik *hišni* vedno del (stalnih) besednih zvez:[5] *hiſhna druſhina* (za lat. *Familia*, nem. *Haußgesind*), *hiſhni*

1 Prispevek je nastal v okviru projekta *Jezik, kultura in vrednote: gospodarska podoba vsakdanjika v folklornih obrazcih* (J6-50197) in v okviru raziskovalnega programa *Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju* (P6-0038), ki ju financira ARIS.

2 Pojem frazeologije opredeljuje dvoje: vedo, ki proučuje frazeme, tj. večbesedne jezikovne enote z ustaljeno zgradbo in frazeološkim pomenom, in zbir frazemov.

3 Začetek razvoja slovenske frazeologije je spodbudil članek J. Toporišiča (1974) *K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije*.

4 Stalne besedne zveze v zgodovinskih slovarjih so bile obravnavane v več študijah, npr. v slovarjih iz 19. stoletja pri N. Ulčnik (2014a, 2014b), v Gutsmanovem in Murkovem slovarju pri E. Kržišnik (1997, 1999), Pleteršnikovem slovarju pri M. Humar (1998), V. Jesenšek (2004), N. Ulčnik (2014a) in I. Stramljič Breznik (2004), v Vodnikovem rokopisnem slovarju pri A. Legan Ravnikar (2019). Izčrpno analizo biblijskih frazemov v zgodovinskih slovarjih je naredila E. Trivunović (2021, 2023).

5 Pojem *stalna besedna zveza* razumemo širše od pojma *frazem*. Vključuje tudi večbesedno terminologijo, ki jo od

ozha (za lat. *pater familias*, nem. *Haußvatter*), *vſa ſhlake hiſhna poſoda* (za lat. *ſuppellex*, *utenſilia*, nem. *ein haußrath*, *fahrende Haab*, *allerley breuchliche Ding*, *Haußrath*), *hiſhna fraua* (za lat. *uxor*, nem. *ein Ehefrau*, *oder Eheweib*).[6]

Vključevanje frazeologije v slovarje povzroča leksikografom precej konceptualnih izzivov, ki so posledica dvojega: a) ohlapne opredelitve frazeologije v ožjem ali širšem smislu z nejasnimi mejami v razmerju do leksikoloških, skladenjskih, besediloslovnih pojavov in b) lastnosti frazemov, ki zaradi svoje bolj ali manj ustaljene večbesedne strukture nimajo tako jasne in preproste umestitve v slovar kot enobesedne iztočnice niti enotne in uveljavljene slovarske obravnave. Že E. Kržišnik (2009) je v zvezi s slovarskim vidikom izluščila tri ključna vprašanja: *kaj* od frazeologije spada v slovar, *kam* v slovarju umestiti frazeologijo in *kako* frazeologijo v slovarju obravnavati. Ta vprašanja se na makroravni kažejo z izbiro in vključevanjem frazemov v slovar, mikronivo pa se osredotoča na slovarski prikaz frazeoloških lastnosti v okviru slovarskega sestavka (Jakop 2022).

Slovenska leksikografska obravnava frazemov se je od druge polovice 20. stoletja dalje bolj ali manj intuitivno razvijala ob pripravi prve izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), medtem ko so imela spoznanja frazeološke vede vpliv šele kasneje. Primerjava slovarske obravnave frazemov nam omogoča spremljati postopen razvoj frazeografskih praks, tj. načinov, kako so frazemi obravnavani in prikazani v slovarjih: pod katero iztočnico je frazem naveden, kako je zapisana slovarska oblika frazema, ali in kako so navedene njegove variante, kako je oblikovana frazeološka pomenska razlaga, kateri zgledi rabe so vključeni ipd. Tem vprašanjem namenjamo pozornost v analitičnem delu prispevka.

1.1 Slovenska frazeologija v splošnorazlagalnih slovarjih

Osrednji splošnorazlagalni slovar za slovenščino je *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), ki je izšel v dveh izdajah – SSKJ (1970–1991) in SSKJ2 (2014). Od leta 2016 dalje izhaja tretja izdaja (eSSKJ), ki je zasnovana na novih izhodiščih in gradivskih virih (Koncept 2015). Vse tri izdaje splošnorazlagalnega slovarja namenjajo frazeologiji posebno mesto v slovarju. V prvi in drugi izdaji SSKJ je frazeologija obravnavana v frazeološkem gnezdu, ki ga uvaja črni krogec (●), tretja izdaja slovarja pa frazeme umešča v samostojen razdelek z imenom *Frazeologija*. Razdelek prinaša frazeološke in paremiološke enote, ki imajo v svoji osnovni obliki ali ustaljeni in gradivsko dovolj reprezentativni varianti vsebovano katero

frazeologije razmejuje odsotnost konotativnih pomenskih sestavin pri terminih. Pregledno o tej temi prim. P. Gantar (2007: 57–148).

6 Ti dragoceni podatki za slovenščino so lažje dostopni prek obrnjenega *Slovensko-latinsko-nemškega slovarja*, ki ga je leta 1977 pripravil J. Stabej. Slovar je dostopen na portalu Fran.

od iztočničnih besed. Če je v posameznem frazeološkem razdelku navedenih več frazemov, so razvrščeni najprej po skladenjskem, nato še po abecednem načelu. Frazemi so naprej razdeljeni na dve skupini: besednozvezne (stavčnočlenske) in stavčne frazeme. Znotraj obeh skupin so nato razvrščeni po abecedi osnovne oblike frazema. Stavčni frazemi, vključno s pragmatičnimi frazemi in različnimi tipi paremioloških enot, so zaradi svojih skladenjskih lastnosti zapisani z veliko začetnico in končnim ločilom, ki označuje tudi njihovo skladenjskonaklonsko ustaljenost.

Zaradi dvonivojskega prikaza slovarja na portalu Fran je za celovit frazeološki sestavek treba odpreti drugi nivo prikaza (zavihek *Celotno geslo* ali klik na posamezni frazem v razdelku *Frazeologija*). Na prvem nivoju uporabnik namreč dobi le podatek o prisotnosti iztočnične besede v frazemu ali njegovi varianti.[7]

1.2 Slovenska frazeologija v frazeoloških slovarjih

Čeprav je *Slovar slovenskih frazemov* (SSF) specializiran slovar za frazeologijo, je po obsegu zamejen na obravnavo besednozveznih oz. stavčnočlenskih frazemov. Stavčne frazeme v slovarju najdemo le redko, saj je avtor mnenja, da »frazemi s stavčno ali večstavčno sestavo, kot so reki, pregovori in krilatice […] ne spadajo v frazeološki slovar« (SSF, Uvod: 9). To frazeološko slovarsko vrzel od leta 2020 dalje zapolnjuje *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* (SPP), ki izhaja kot rastoči slovar na portalu Fran.

1.3 Slovenska frazeologija v šolskem slovarju

Slovenska leksikografija nima tradicije izdelovanja šolskih slovarjev za neposredno rabo pri pouku. Zato štejemo za pomemben premik na tem področju začetek priprave *Šolskega slovarja slovenskega jezika* (ŠSSJ),[8] ki od leta 2017 nastaja za namene razvoja učnega e-orodja Franček <www.franček.si>. Izbor leksike gradivsko temelji na Korpusu šolskih besedil slovenskega jezika (Ledinek idr. 2022). Frazeologija v ŠSSJ je nekoliko različno prikazana na portalu Franček in v e-izdajah letnih prirastkov v .pdf (Petric Žižić idr. 2022), kjer so frazemi v okviru slovarskega sestavka enobesednih iztočnic posebej označeni, medtem ko so na portalu Franček frazemi združeni z drugimi stalnimi besednimi zvezami.

1.4 Slovenska frazeologija v dvo- oz. večjezičnih slovarjih

Za slovenščino je dostopnih veliko različnih dvojezičnih slovarjev. V spletnem okolju sta posebej prepoznavna portal Termania <https://www.termania.net/>,

7 Iskanje frazeologije v eSSKJ je mogoče tudi v letnih prirastkih, ki so v formatu pdf objavljeni na portalu Fran v zavihku O slovarju > E-knjige. Frazeme je v njih mogoče iskati z iskalno poizvedbo »frazeologija«.

8 O zgodovini šolskega slovarja na Slovenskem gl. Godec Soršak (2022).

ki trenutno vsebuje več kot 50 dvo- oziroma večjezičnih slovarjev, in portal Franja <https://franja.si/>, ki vključuje 20 slovarjev za različne jezikovne pare s slovenščino. Slovenski frazemi so v dvo- oziroma večjezičnih slovarjih vključeni k enobesednim iztočnicam in so navedeni bodisi v izhodiščnem bodisi v ciljnem jeziku, vendar pa so v posamezne slovarje vključeni v različnem obsegu in slovarsko obravnavani po različnih načelih.

2 Metoda analize

Frazeologijo smo analizirali v splošnorazlagalnih slovarjih (gl. 1.1), frazeoloških slovarjih (gl. 1.2), šolskem slovarju (gl. 1.3) in večjezičnih slovarjih, ki so dostopni na portalu Franja. V različnih tipih slovarjev smo opazovali prisotnost oz. odsotnost frazemov, način vključevanja, njihovo leksikografsko obravnavo in končni prikaz frazemov. V analizo smo vključili pet frazemov, ki se med seboj razlikujejo po strukturnih, skladenjskih, pomenskih in funkcijskih lastnostih: pridevniški primerjalni frazem *priden kot čebela*, glagolski frazem *vedeti, kam pes taco moli*, samostalniški frazem *igra mačke z mišjo*, pragmatični frazem *Raca na vodi!* in pregovor *Ko mačke ni doma, miši plešejo*. Analizirali in interpretirali smo naslednje podatke:

- ali so frazemi v slovar vključeni in obravnavani v okviru frazeologije,
- ali so frazemi v slovarju navedeni v osnovni slovarski obliki,
- ali in kako je v slovarju prikazana variantnost frazemov,
- ali so frazemi v slovarju pomensko opisani in jim je določen frazeološki pomen,
- ali je raba frazemov ponazorjena z zgledi.

3 Rezultati in interpretacija

Slovenski frazemi so vključeni v vse štiri tipe slovarjev: splošnorazlagalnega, šolskega, frazeološkega in dvojezičnega, vendar so med njimi opazne razlike pri obravnavi frazeologije tako na makro- kot mikrostrukturni ravni.

Nobeden od petih analiziranih frazemov ni vključen v vse štiri tipe slovarjev, kar je z leksikografskega vidika razumljivo, saj so cilji, namen in zasnova slovarjev različni. Splošnorazlagalni, šolski in dvojezični slovarji vsebujejo tako besednozvezne (stavčnočlenske) kot stavčne frazeme, medtem ko je v frazeoloških slovarjih opazna specializacija glede na tip frazemov, v SSF na besednozvezne (stavčnočlenske), v SPP na paremiološke enote.

Slovarji se pri sami obravnavi frazemov razlikujejo po vseh opazovanih parametrih: po načinu vključevanja frazemov, navedbi slovarske oblike, prikazu variant, načinu pomenskega opisovanja in prikazu rabe frazemov z zgledi. Z nekaj izbranimi primeri bomo to izpostavili v nadaljevanju.

3.1 Vključevanje frazemov v slovarje

Vključenost različnih tipov frazemov se med slovarji precej razlikuje. Največ tipov frazemov vključuje eSSKJ (5/5), sledijo SSF (4/5), SSKJ (3/5), SPP (1/5) in ŠSSJ (1/5). Vključenost frazeologije v dvojezične slovarje se razlikuje od slovarja do slovarja.

Frazeologija v eSSKJ je v primerjavi z drugimi slovarji zasnovana širše in vključuje strukturno različne skupine frazemov, tako besednozvezne kot stavčne, med njimi tudi primerjalne, pragmatične, minimalne frazeme in paremiološke enote (Koncept 2015: 59). Obravnava teh skupin frazemov sicer v slovarjih ni bila niti samoumevna niti vedno pričakovana. Tudi SSF mnogih tipov frazemov ne vključuje, npr. pragmatičnih frazemov in paremioloških enot. Vključitev frazemov v SPP je povezana z njegovo specializiranostjo za paremiološke enote, zastopanost frazemov v ŠSSJ pa je mogoče povezati z njegovim pedagoškim namenom, zaradi katerega je obseg frazeološkega gradiva ciljno bolj zamejen.

3.1.1 Tipi vključenih frazemov

Pomembna razlika med različnimi izdajami splošnorazlagalnega slovarja se kaže zlasti v slovarski obravnavi primerjalnih frazemov. V prvi in drugi izdaji SSKJ so vključeni večinoma le med ponazarjalno gradivo enobesednih iztočnic v okviru pomenskega razdelka (npr. *čebela*) in ne v frazeološko gnezdo, kot bi pričakovali. Pogosto niso navedeni v osnovni frazeološki slovarski obliki (npr. *priden kot čebela*), nimajo zabeleženega frazeološkega pomena (npr. *zelo priden*) niti variantnosti (npr. *priden/marljiv/delaven kot čebela/čebelica*).

Pri analiziranih frazemih se opaznejše razlike kažejo tudi pri obravnavi samostalniškega frazema *igra mačke z mišjo*, ki ga v prvih dveh izdajah SSKJ, ŠSSJ in v dvojezičnih slovarjih ni, medtem ko ga SSF in eSSKJ zabeležita. Le eSSKJ pri tem frazemu zabeleži tudi varianto *igra mačke in miši*.

3.2 Slovarska oblika frazemov

Eden od leksikografskih izzivov na mikrostrukturni ravni je prikazati frazem v njegovi osnovni obliki, ki jo lahko imenujemo tudi slovarska frazeološka lema.

V prvi in drugi izdaji SSKJ je frazem namesto v slovarski obliki pogosto naveden le v eni od besedilno realiziranih oblik frazema (v leksikografskem smislu gre v resnici za ponazarjalni zgled frazema). Iz takega prikaza frazemov v slovarju velikokrat ni nedvoumno razvidno, katere sestavine so oz. niso del stalne zgradbe frazema.

V ŠSSJ, SSF, SPP, eSSKJ in dvojezičnih slovarjih so frazemi praviloma zapisani v osnovni frazeološki slovarski obliki:

- samostalniški frazem v imenovalniku ednine: *igra mačke z mišjo*,
- pridevniški frazem s pridevnikom v imenovalniku ednine moškega spola: *priden kot čebela*; v SSKJ je zapisan v eni od možnih realiziranih oblik: *pridna kot čebela*,[9]
- glagolski frazem z glagolom v nedoločniku: *vedeti, kam pes taco moli*; v SSKJ je zapisan v eni od možnih realiziranih oblik: *vem, kam pes taco moli* in s tem zavajajoče sugerira oblikoslovno-skladenjsko omejitev frazema na performativno obliko glagola, ki je sicer značilna za pragmatične frazeme,
- pragmatični frazem v svoji najbolj tipični skladenjski realizaciji, ki je zaradi njegovih skrajnih oblikoslovno-skladenjskih omejitev lahko tudi njegova edina (imenovalnik ednine, pastavčna poved): *Raca na vodi!*; v SSKJ še z dodatnim nefrazeološkim stavkom *raca na vodi, ta pa zna*, ki je v resnici ponazoritev rabe tega pragmatičnega frazema,
- paremiološke enote v svoji najpogostejši in najbolj reprezentativni obliki (SPP: Uvod): *Ko mačke ni doma, miši plešejo*; v SSKJ *Kadar mačke ni doma, miši plešejo*, ki je bila v času, ko je slovar nastajal, verjetno tipična oblika rabe tega frazema.

Pri tem velja omeniti še posebnost SSF, ki osnovne oblike frazemov prikazuje z naglasnimi znamenji, kar je v slovenski frazeografski praksi sicer manj običajno, npr. *ígra máčke z míšjo*.

3.3 Obravnava variantnosti v slovarjih

Slovarji na različne načine prikazujejo frazeološke variante, sicer pa meja med frazeološko varianto in sinonimnim frazemom ni povsem enoumna in je do neke mere tudi stvar leksikografskih odločitev in presoj.

V dvojezičnih slovarjih variantnost pri analiziranih frazemih ni prikazana, npr. v *Velikem slovensko-nemškem slovarju* (Debenjak idr. 2024) je navedena le oblika primerjalnega frazema *priden kot čebela*, ali pa so frazeološke variante prikazane ločeno kot sopomenski frazemi, npr. v *Velikem slovensko-madžarskem slovarju*

9 Vsekakor bi bila zanimiva gradivska raziskava pogostosti rabe teh oblik, saj verjetno izbira ženske oblike frazema ni povsem naključna. Lahko namreč sporoča, da je frazem pogosteje realiziran v obliki za ženski spol, s čimer se prek frazeologije razkrivajo tudi določene bolj ali manj prikrite družbene stereotipizacije.

(Kosem idr. 2024) je ob varianti *marljiv kot čebela* zabeležen niz sopomenk: *priden kot čebela, marljiv kot mravljica, marljiv kot čebelica, marljiv kot mravlja*. Podobno je variantnost obravnavana v SSF, kjer so variante primerjalnih frazemov obravnavane kot samostojne frazeološke iztočnice. Nasprotno pa ŠSSJ, eSSKJ in SPP vzpostavljajo sistem variant (v ŠSSJ so označene z izrazom »različice«).

Frazeološke variante posameznega frazema so v eSSKJ razporejene po frekvenčnem merilu od najpogostejše navzdol: *priden kot čebela*, *marljiv kot čebela*, *priden kot čebelica, marljiv kot čebelica*. V t. i. strnjenem zapisu, ki ga pri variantnih besednozveznih frazemih ponuja eSSKJ, se pogostnostna umestitev posamezne variante zabriše: *priden/marljiv kot čebela/čebelica*. Razporeditev variant stavčnih frazemov prav tako sledi frekvenčnemu merilu: *Ko mačke ni doma, miši plešejo*., *Kadar mačke ni doma, miši plešejo.*, *Če mačke ni doma, miši plešejo*. Kompleksnejši prikaz variantnosti stavčnih frazemov je razvil SPP, ki je v primerjavi z eSSKJ bogatejši tako glede števila prikazanih variant kot tudi same globine prikaza variantnih mest v frazemu (prim. sliko). Npr. v frazemu *Ko mačke ni doma, miši plešejo* so poleg veznika variabilne še druge sestavine, npr. *miši/miške*, kar nakazuje znak + v zgradbi osnovne oblike frazema. Sama razporeditev variant v SPP ne sledi frekvenčnemu merilu (SPP: Uvod).

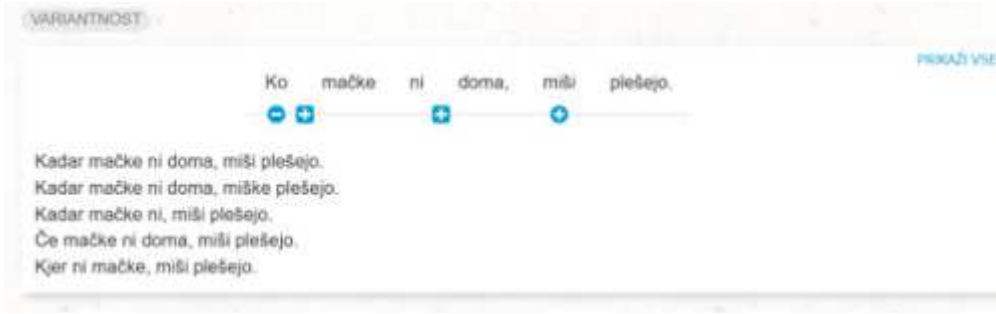

Slika: Variantnost veznika *ko* v frazemu *Ko mačke ni doma, miši plešejo* v SPP

3.4 Prikaz frazeološkega pomena in ponazoritev rabe frazema

Pri prikazu frazeološkega pomena in ponazoritvi rabe frazemov so med posameznimi slovarji precejšnje razlike. V prvi in drugi izdaji SSKJ je pomen frazema opisan s t. i. »stransko razlago«,[10] ki služi pojasnjevanju le posamezne, v slovar zajete frazeološke rabe. V eSSKJ so vsi tipi frazemov opremljeni s frazeološkimi pomeni, ki vsebujejo tako denotativne kot konotativne oz. pragmatične pomenske sestavine, npr. *igra mačke z mišjo* ‘izkazovanje, izražanje premoči nad kom; samovoljno,

10 SSKJ ločuje glavne in stranske razlage; s slednjimi se pojasnjujejo frazeološke enote, stalne besedne zveze in pomenski odtenki, ki jih je treba razložiti. Stranske razlage so zmeraj so zapisane za zgledom (SSKJ: Uvod).

surovo ravnanje s kom'; *vedeti, kam pes taco moli* 'poznati, spoznati prave, skrite razloge za govorjenje, ravnanje koga; spoznati smer, tok dogajanja česa'.

Vsi frazemi in njihove variante so tudi ponazorjeni z zgledi iz korpusnega gradiva. Medtem ko paremiološke enote v prvi in drugi izdaji SSKJ niso vedno pomensko opisane, imajo v eSSKJ in SPP vse paremiološke enote tudi svojo slovarsko pomensko razlago in so tako v osnovni kot v variantnih oblikah ponazorjene s korpusnimi zgledi rabe. V dvojezičnih slovarjih je v funkciji frazeološkega pomena (frazeološki) ustreznik v drugem jeziku.

4 Zaključek

Analiza je pokazala, da so slovenski frazemi vključeni v različne tipe slovarjev, vendar se njihova makro- in mikrostrukturna slovarska obravnava lahko precej razlikuje. Razlike se kažejo pri izboru frazemov, njihovem umeščanju v slovar, prikazu oblik in pomenskih razlag ter v ponazarjanju rabe. V tem smislu frazeologija v eSSKJ v primerjavi s preteklimi splošnorazlagalnimi slovarji skuša narediti premik k celovitejši in enotnejši frazeografski obravnavi. Smernice za frazeološko obravnavo v eSSKJ se kažejo predvsem v širšem zajemu različnih tipov frazemov, v zapisu osnovne oblike frazemov in gradivsko potrjenih variant, v samostojni pomenski razlagi ter v doslednem ponazarjanju frazeološke rabe s korpusnimi zgledi. Taka obravnava omogoča, da frazem v slovarju ni več razumljen le kot »gnezdo« k posamezni besedi oz. slovarski iztočnici, temveč kot samostojna večbesedna jezikovna enota s stalno zgradbo, samostojnim pomenom in razvito jezikovno rabo.

Viri in literatura

Debenjak, Doris, Debenjak, Božidar, Debenjak, Primož, 2024: *Veliki slovensko-nemški slovar*. <www.franja.si>.

eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. (2016–). Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/2738-6643>.

Gantar, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789612540364>.

Godec Soršak, Lara, 2022: Teoretični pogled na šolski slovar. *Slavistična revija* 70/4. 667–679. <https://doi.org/10.57589/srl.v70i4.4090>.

Humar, Marjeta, 1998: Frazeologija kot ponazarjalno gradivo v Pleteršnikovem slovarju. Jože Toporišič (ur.): *Pleteršnikov slovensko-nemški slovar: zbornik s simpozija '96 v Pišecah*. Pišece: Komisija »Maks Pleteršnik«; Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba. 87–96.

Jakop, Nataša, 2022: O izzivih slovenske frazeologije pri pripravi tretje izdaje Slovarja slovenskega knjižnega jezika (eSSKJ). Gjoko Nikolovski, Natalija Ulčnik (ur.): *Slavistična prepletanja 1*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 181–196. <https://doi.org/10.18690/um.ff.3.2022.11>.

Jesenšek, Vida, 2004: Frazeologija v Pleteršnikovem slovensko-nemškem slovarju: jezikovnosistemska in prevodna ustreznost. Marko Jesenšek (ur.): *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika: slovenska zemljepisna imena*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 241–252.

Koncept 2015 = *Koncept novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*, 2015. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. <https://www.fran.si/novi-sskj>.

Kosem, Iztok, Bálint Čeh, Júlia, Ponikvar, Primož, Zaranšek, Petra, Kamenšek, Urška, Koša, idr., 2024: *Veliki slovensko-madžarski slovar*. <www.franja.si>, <https://doi.org/10.4312/9789612973049>.

Kržišnik, Erika, 1997: Gutsmanovo razumevanje stalnih besednih zvez. Breda Pogorelec (ur.): *Jezikoslovne in literarnovedne raziskave: zbornik referatov 6. srečanja slavistov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 27–37.

Kržišnik, Erika, 1999: Frazeologija v Murkovem slovarju. Marko Jesenšek (ur.): *Murkov zbornik: referati s Simpozija Anton Murko in njegov čas*. Maribor: Slavistično društvo. 312–347.

Kržišnik, Erika, 2009: Kam in kako s frazeologijo v novem slovarju. Perdih, Andrej (ur.). *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 53–60.

Kržišnik, Erika, 2013: Moderna frazeološka veda v slovenistiki. Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin (ur.): *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Ljubljana: Založba ZRC. 15–26.

Ledinek, Nina, Jemec Tomazin, Mateja, Trojar, Mitja, Perdih, Andrej, Ježovnik, Janoš, Romih, Miro, Erjavec, Tomaž, 2022: Korpus šolskih besedil slovenskega jezika. *Jezikoslovni zapiski* 28/1. 123–137. <https://doi.org/10.3986/JZ.28.1.07>.

Legan Ravnikar, Andreja, 2019: Vodnik kot leksikograf: večbesedni leksemi v rokopisnem nemško-slovenskem slovarju. Andreja Legan Ravnikar (ur.), Irena Orel (ur.), Alenka Jelovšek (ur.): *Oživljeni Vodnik: Razprave o Valentinu Vodniku*. Ljubljana: Založba ZRC. 57–73.

Megiser (1603) = STABEJ, Jože, MEGISER, Hieronymus: *Slovensko-latinsko-nemški slovar po Thesaurus polyglottus* (1603). Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/978-961-05-0826-7>.

Petric, Špela, Krvina, Domen, Gabrovšek, Dejan, Godec Soršak, Lara, Race, Duša, Černivec, Manca, Ledinek, Nina, Kern, Boris, Michelizza, Mija, 2022: *Šolski slovar slovenskega jezika 2021*. ZRC SAZU: Založba ZRC.

SPP = Meterc, Matej, 2020–: *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC. <https://doi. org/10.3986/3023-9664>.

SSF = Keber, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov.* <www.fran.si>.

SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 1970–1991. <www.fran.si>.

SSKJ2 = *Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja*. 2014. <www.fran.si>.

Stramljič Breznik, Irena, 2004: Frazemi, povezani z občnoimenskimi sestavinami ledinskih imen, v Pleteršnikovem slovarju. Marko Jesenšek (ur.): *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika: slovenska zemljepisna imena*. 231–240.

ŠSSJ = Petric Žižič, Špela (ur.), 2021–: *Šolski slovar slovenskega jezika*. <www.franček.si>.

Toporišič, Jože, 1974: K izrazju in tipologiji slovenske frazeologije. *Jezik in slovstvo* 19/8. 273–279.

Trivunović, Eva, 2021: Stalnost, variantnost in modificirana raba frazemov v slovenskem jeziku in slovarjih. *Slovenščina 2.0: empirične, aplikativne in interdisciplinarne raziskave* 9/2. 71–99. <https://doi.org/10.4312/slo2.0.2021.2.71-99>.

Trivunović, Eva, 2023: *Biblijski frazemi v zgodovinskem slovaropisju: sinhroni in diahroni vidik.* Doktorska disertacija. Ljubljana: Podiplomska šola ZRC SAZU.

Ulčnik, Natalija, 2014a: Frazemi in pregovori v slovenskih splošnih in specializiranih slovarjih (s poudarkom na slovarjih 19. stoletja). *Slavia Centralis* 7/2. 98–101.

Ulčnik, Natalija, 2014b: Slovensko paremiološko in frazeološko gradivo v temeljnih dvojezičnih slovarjih 19. stoletja – v Cigaletovem nemško-slovenskem (1860) in Pleteršnikovem slovensko-nemškem slovarju (1894/1895). Vida Jesenček (ur.): *Frazeologija nemškega jezika z vidikov kontrastivnega in uporabnega jezikoslovja = Phraseology of the German language from the perspective of contrastive and applied linguistics*. 282–319.

Slovenska narečja

Jožica Škofic
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Oddelek za slovenistiko
jozica.skofic@zrc-sazu.si

Posavsko narečje slovenskega jezika

Prispevek[1] obravnava narečno klasifikacijo slovenskega jezika s posebnim ozirom na posavsko narečje in njegova podnarečja. Podaja osnovne razvojne značilnosti tega narečja in njegovo diahrono uvrstitev v dolenjsko narečno ploskev ter izpostavlja nekatere njegove sinhrone tipološke značilnosti, ki ga uvrščajo v štajersko narečno skupino. Na podlagi gradiva za SLA so v prispevku predstavljene izbrane glasovne značilnosti posavskih podnarečij oz. izbranih krajevnih govorov. Z analizo kratkega narečnega besedila je prikazana možnost za obravnavo značilnosti izbranega krajevnega govora pri pouku, zlasti v srednji šoli (govor kraja Dobeno pri Brežicah, ki je T307 Slovenskega lingvističnega atlasa).

1 O klasifikacijah posavskega narečja

Zavédanje o obstoju pokrajinskih (narečnih) različic slovenskega jezika sega že v 16. stol., saj je o tem pisal tudi Primož Trubar v svojem delu *Ta evangeli svetiga Matevsha* leta 1555:

> Mi imamo pag tukai tri rizhi vom pouedati: Na peruu. Kadar ta Slouenski Iesig ſe pouſod glih inu veni vishi ne gouori, drigazhi gouore sdoſtimi beſſedami Crainci, drigazhi Coroshci, drigazhi Shtaierij inu Dolenci tar Beſiaki, drigazhi Krashouci inu Iſtriani, drigazhi Crouati.

Ob svoji raščiški dolenjščini je gotovo zelo dobro poznal tudi nekatera druga narečja. Med njimi je bil v neposrednem stiku z nekaterimi posavskimi govori, saj mu je že pri devetnajstih letih škof Peter Bonomo dodelil župnijo Loka pri Zidanem Mostu, po posvetitvi v duhovnika leta 1530 pa ga je imenoval za vikarja v župniji sv. Martina v Laškem.[2]

(Zgodovinski) jezikoslovci 19. stoletja so slovenska narečja delili na osnovi različnih razvojnih značilnosti enega ali več fonemov (dolgega jata, dolgega polglasnika, razvoja zvočnika *l* pred zadnjimi samoglasniki (švapanje), razvoja soglasnika *g* oz. njegove spirantizacije, razvoja soglasniške skupine *šč*, palatalizacije mehkonebnih

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta ARIS Temeljne raziskave za razvoj govornih virov in tehnologij za slovenski jezik (J7-4642) in programa Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju (P6-0038).

2 Tudi Jurij Dalmatin je bil doma v Krškem, kjer ga je poučeval Adam Bohorič. O tem v Zemljak Jontes 2011.

soglasnikov, razvoja *-dl-* v deležniku na *-l* ipd). Prvo znanstveno klasifikacijo slovenskih narečij je po obisku slovenskih dežel leta 1841 pripravil ruski jezikoslovec Izmail Sreznjevski,[3] ki je v *Žurnalu ministerstva narodnago prosvješčenija* identificiral 18 narečij (v drugi razpravi leta 1845 je njihovo število skrčil na 8), med njimi največje in najpomembnejše (tj. самое большое и важное) dolenjsko (tj. Нижне-Краинское) narečje (v prostoru med Krko in Savo na Dolenjskem), sem pa je uvrstil tudi današnje srednjesavinjsko in posavsko narečje oz. govore na Štajerskem v Savinjski dolini.[4]

Fran Ramovš je v *Dialektološki karti slovenskega jezika* leta 1931 zasnoval sodoben metodološki in teoretični okvir klasifikacije slovenskih narečij, ki naj bo osnovana na temeljitem poznavanju slovenskega jezika v zgodovinskih dokumentih, slovenskega jezikoslovja in dialektoloških raziskav ter starejših narečnih klasifikacij, ob tem pa še na natančno transkribiranem narečnem gradivu, pridobljenem tako iz pisnih virov kot na terenu (posredno ali neposredno), poznavanju teorij o razvoju jezikov (npr. Schleicherjeve drevesne teorije in Schmidtove valovne teorije oz. prostorske in časovne diferenciacije jezika/jezikov), na razmisleku o vprašanju odnosa med jezikom in narečjem, razumevanju prožne stabilnosti jezika in, končno, na splošnem akustičnem vtisu govora.

Na svoji Karti slovenskih narečij, objavljeni v *Dialektološki karti slovenskega jezika*, je kot posebno narečje slovenskega jezika prvič označil tudi posavsko narečje, ki ga je klasificiral kot dolenjsko narečje v savski dolini od Zidanega Mosta do Brežic – pripadnost dolenjskemu dialektu (oz. dolenjski narečni skupini) pa mu narekuje »istovrsten razvoj vokalizma, isti način poudarjanja, enakšna akcentska kvaliteta, ritem in melodija.« (Ramovš 1931: 32) Kot samosvojega v tem prostoru izpostavlja še medijski dialekt, ki se govori »v dolini reke Medije in pa v savski dolini od Litije do Zidanega mostu« (Ramovš 1931: 33), za katerega je značilno »dokaj močno sprejemanje dolenjskih, deloma tudi že štajerskih inovacij.« (Ramovš 1931: 31) O njem Ramovš zapiše, da je »ta dialekt prava mešanica: v industrijske kraje (Litija, Zagorje, Trbovlje, Hrastnik) hiti delavstvo od vseh krajev in te različne dialektične primesi sproti preobražajo dolenjsko osnovo.« (Ramovš 1931: 33) Glede na Ramovševo karto se v okolici Brežic govori južno-vzhodni štajerski (sotelski) dialekt, ki na desnem bregu Save sega vse do vzhodnih pobočij Gorjancev, severno od Sevnice in v okolici Laškega pa se do razvodja med Savinjo in Sotlo ter vse do Bohorja govori osrednji štajerski dialekt (oba kot del zahodne štajerske skupine).

3 Prim. Makarova 2014.

4 O narečni klasifikaciji Sreznjevskega je pozitivno poročal Fran Ramovš v publikaciji *Dialektološka karta slovenskega jezika*, kjer je izrisal tudi karto narečij po tej razpravi iz sredine 19. stol. (str. 17).

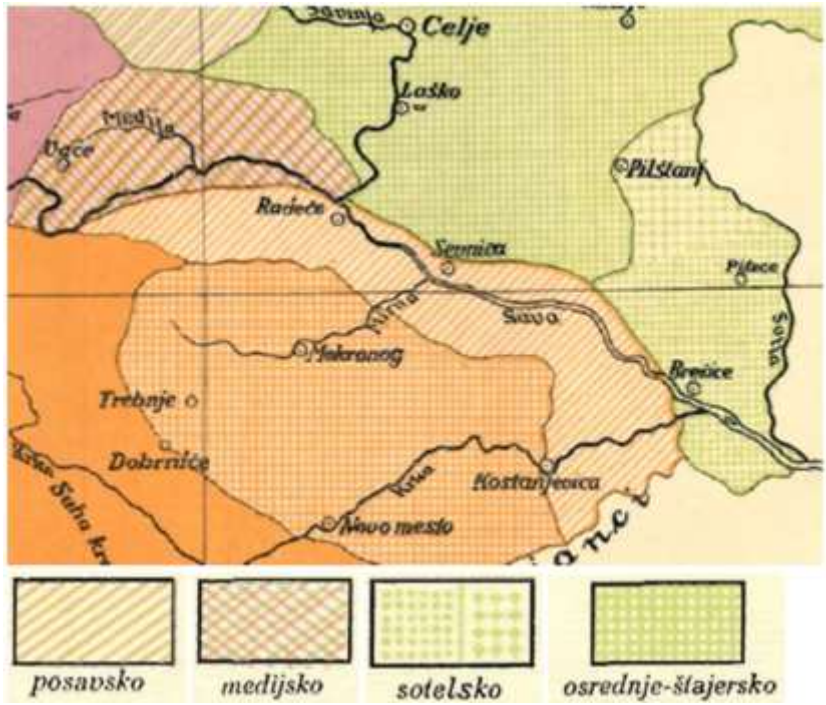

Slika 1: Izsek iz Karte slovenskih narečij (Ramovš 1931: 74)

V *Dialektih* je Ramovš v poglavju o dolenjskem dialektu še nekoliko natančneje predstavil medijski govor (Ramovš 1935: 133–134) z dolenjsko-štajersko-gorenjskimi potezami ter mešanimi govori industrijskih središč Litije, Trbovelj, Zagorja in Hrastnika, medtem ko je posavski govor, »ki dobiva čedalje več štajerskih elementov« (Ramovš 1935: 123), zgolj omenjen.

V razpravi Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu je Jakob Rigler leta 1963 prepričljivo prikazal razvoj slovenskega vokalizma iz izhodiščnega splošnoslovenskega (issln.) samoglasniškega sistema do 14. stoletja in oblikovanje osnovnih narečnih baz. Območje današnjega posavskega narečja je po njem z geneolingvističnega stališča območje stika dolenjske in južnoštajerske narečne baze, pri čemer ta sega na desni breg Save še južno od Brežic in Mosteca. Za nadaljnji razvoj dolenjske narečne baze na njenem skrajnem severovzhodu Rigler ugotavlja, da je »/n/ad Savo /…/ osnovni dolenjski sistem prišel v zadnjih obdobjih pod vpliv štajerskih razvojev (kot so izguba intonacij, razvoj *ə* > *e*, deloma že izgubljanje kvantitetnih razmerij ipd.).«

Zelo shematično karto slovenskih narečij je v *Slovenski slovnici* leta 1976 (in že prej v *Slovenskem knjižnem jeziku 1* leta 1965) podal Jože Toporišič, ki je tudi mejo

med dolenjsko in štajersko narečno skupino začrtal nekako po sredi posavskega narečja (južno od Brežic in nato proti severozahodu).

Slika 2: Posavsko narečje na Karti slovenskih narečij (različica 2023) (SLA 3.1: 11)

Leta 1983 sta na osnovi novih raziskav in študija za *Slovenski lingvistični atlas* zbranega narečnega gradiva Tine Logar in Jakob Rigler pripravila prenovljeno (Ramovševo) *Karto slovenskih narečij*. Na njej sta posavsko narečje prvič razdelila na tri podnarečja oz., v tedanji terminologiji, na tri govore, tj. zagorsko-trboveljski govor, laški govor in sevniško-krški govor. Zagorsko-trboveljsko podnarečje se, glede na to karto, govori na obeh bregovih Save vzhodno od Litije, njegova meja z vzhodnogorenjskim podnarečjem se preko Kisovca povzpne do Čemšeniške planine in južnih pobočij Mrzlice, kjer meji s srednjesavinjskim narečjem, nato pa se zahodno od Rečice in Rimskih Toplic pri Zidanem Mostu obrne nazaj po hribovju nad desnim bregom Save proti Litiji na zahodu, kjer meji na dolenjsko narečje. Laško podnarečje se, glede na Logar-Riglerjevo karto, govori vzhodno od tod ob Savinji in na vzhod proti Jurkloštru nekako na območju današnje občine Laško (na jugozahodu do Zidanega Mosta) in torej na severu meji na srednjesavinjsko in srednještajersko narečje, na vzhodu na kozjansko-bizeljsko narečje (tu narečna meja sovpada z vzhodno mejo nekdanje laške oz. zahodne meje pilštajnske fare iz 10. stol.),[5] na jugu pa na najobsežnejše posavsko podnarečje, tj. sevniško-krško

5 O tem v Logar 1955, ponovna objava v Logar 1996: 189.

podnarečje. To južno od zagorsko-trboveljskega podnarečja meji na dolenjsko in nato na vzhodnodolenjsko podnarečje, jugovzhodno od Kostanjevice na Krki se njegova meja ob slovensko-hrvaški meji dvigne do Save pri Mokricah, nato pa se zahodno od Brežic obrne proti severu ob zahodnem robu Bizeljskega do Bohorja in Lisce ter Zidanega Mosta in Sopote skoraj do Polšnika na zahodu. Taka klasifikacija posavskega narečja se je na *Karti slovenskih narečij* ohranila vse do danes.

1.1 Novejše dialektološke obravnave posavskega narečja – pregled

Posavsko narečje doslej še ni bilo sistematično raziskano, nastalo pa je nekaj znanstvenih obravnav posameznih krajevnih govorov in podnarečij posavskega narečja.[6]

1.1.1 Zagorsko-trboveljsko podnarečje[7]

Martina Orožen je o trboveljskem govoru pisala v članku Nekaj zanimivosti iz jezika rudarjev:

> Vse Zasavje nekako od Litije do Zidanega mosta spada po svojem historičnem glasoslovnem in morfološkem razvoju v sklop dolenjske dialektične baze, kasneje pa je bilo prekrižano z gorenjsko-štajerskimi značilnostmi. Po ozkih prehodih goratega ozemlja je govor na severu trčil ob gorenjščino, na severovzhodu na savinjščino in laški govor. Vse to je že v zgodnji preteklosti ustvarilo neenotnosti in nekatere glasoslovne, morfološke in akcentološke pojave pospeševalo ali zavlačevalo in ustvarilo prehoden, mešan dialekt. V jezikovnem razvoju gospodarsko pasivnega Zasavja je odigral odločilno vlogo razvoj rudarstva in industrije, ki je v novonastala industrijska središča (Zagorje, Trbovlje, Hrastnik) zanesel ljudi iz okolice in iz različnih krajev Slovenije. /…/ Nagla komunikacija in poživljena kolektivnost povzročata, da se moška kmečka delovna sila, pretežno usmerjena v rudnike, navzema duha doline. /…/ Tako obstaja in nastaja v rudarskih krajih jezik, ki ima kljub zgodovinski dialektološki neenotnosti toliko tipičnega, da ga vsak poslušalec lahko opredeli. (Orožen 1960: 219–220)

Glede glasoslovnih značilnosti tega podnarečja opozarja na Ramovšev opis t. i. medijskega govora, za katerega kot najznačilnejše opredeli naslednje (Ramovš 1935: 133–134):

- dolenjske in dolenjsko-štajerske poteze: **ō > uː*, **ē̄ > ei̯*, **r̥ > ḁr*, **łi*, *łu > li*, *lu* (pred drugimi samoglasniki > *l̯*), **ń > j/i̯*, umično naglašena **e* in **o > ię̣ː*, *u̯o̥ː*;

6 Posavsko narečje, zlasti njegovo besedje, pa je zanimivo tudi za nejezikoslovce, kar med drugim pričajo objave v lokalnem časopisju, npr. v *Posavskem obzorniku* oz. njegovem članku Narečja ob rekah – naša jezikovna dediščina, 13. 6. 2026. Članek je objavljen v regionalnem časopisu, 5. 3 2026: <https://www.posavskiobzornik.si/kultura/narecja-ob-rekah-nasa-jezikovna-dediscina-109275> ali ePosavju, 21. 8. 2022: <https://www.eposavje.com/ostale-novice/dediscina-posavja-vsaka-vas-ima-svoj-glas-1-del.html>.

7 V spletni aplikaciji <https://narecja.si/> je to podnarečje predstavljeno z besedilom krajevnega govora Orleka nad Zagorjem in njegovo jezikoslovno analizo, ter dvema besediloma krajevnega govora Trbovelj.

- štajerske poteze: netonemski naglas, umik naglasa na prednaglasni polglasnik in kasnejši umik z vsake končne kračine (npr. *ˈcę̥gan* ‘cigan’, *kˈl̯o̥ftat* ‘klofutati’);
- gorenjske poteze: oslabitev kratkih naglašenih *i*, *u* > *ę̥*, *ę*, *ǫ* (*ˈnę̥č* ‘nič’, *ˈkǫp* ‘kup’), prednaglasno o-jevsko ukanje (*guˈreːi̯t* ‘goreti’) in razvoj prednaglasnega *u* > *ǫ* (*ǫmˈreːi̯t* ‘umreti’), **šč* > *š*, **črě*, **žrě* > *če*, *že*, *tj* > *k*; *-d* > *-x* pred N_n (*pǫxpˈl̯at* ‘podplat’), maskulinizacija nevter (*ˈčię̥ːl* ‘čelo’, *mˈl̯eːi̯k* ‘mleko’).

Trboveljsko-zagorsko podnarečje je predstavljeno še v članku Aleksandre Medved in Vere Smole Trboveljski govor in rudarska kuharska leksika, v katerem so poleg zapisov za SLA navedeni tudi prikazi posameznih krajevnih govorov, ki so nastali kot študentske seminarske oz. diplomske naloge, ter zemljepisni, upravnopolitični, cerkvenoupravni in gospodarski dejavniki, ki so to podnarečje sooblikovali. Med glasoslovnimi značilnostmi so izpostavljene naslednje:

- dinamičen naglas, nerelevantnost (sicer delno ohranjenih) kolikostnih nasprotij na naglašenih zlogih in daljšanje kratkih samoglasnikov ter analoška morfologizacija naglasa z izgubo mešanega in končniškega naglasnega tipa;
- dvoglasniško-enoglasniški sistem dolgih naglašenih samoglasnikov: **ē̆* , **ě̀-* > *ęː* / *e̯ː* / *eː* / *eːi̯*, **ē*, **è-*, **ę̄*, **ę̀-* > *iẹ*, **ò-*, **ǭ*, **ǫ̀-* > *uǫ*, **ō*, **ū*, **ù-* > *uː*, **ī*, **ì-* > *iː*, **ā*, **à-* > *aː*, **ł̥* > *ǫːu̯*, **r̥̄*, **r̥̀-* > *ər*, umično naglašeni **e* in **ə* ter **o* > *i̯ȧː*, *u̯oː* ter podaljševanje kratkih samoglasnikov (razen polglasnika, nastalega tudi po oslabitvi) (Medved, Smole 2005: 73–76);
- močna je oslabitev nenaglašenih samoglasnikov ter o-jevsko ukanje, zaradi onemitve le-teh se govorijo tudi zložniki *l̥* (*ˈtuǫpl̥* ‘toplo’), *r̥* (*dr̥ˈgač* ‘drugače’), *m̥* (*ˈkuǫlm̥* ‘premog’), *n̥* (*puˈčiːtn̥cə* ‘počitnice’);
- **ĺ* > *l*, **ń* > *j* v položaju med samoglasniki in v izglasju, ob soglasniku *n*, protetični in vrinjeni *j*, **črě*, **žrě* > *če*, *že*, razen v posamičnih besedah, *šč* > *š* (razen v vzglasju), *dl* in *tl* v deležniku na *-l* sta ohranjena.

1.1.2 Sevniško-krško podnarečje[8]

Melita Zemljak Jontes je sevniško-krško podnarečje obravnavala že v svoji diplomski nalogi (Zemljak Jontes 1996) ter magistrskem delu (Zemljak Jontes 2000) in doktorski disertaciji (Zemljak Jontes 2002), kasneje pa še v več znanstvenih člankih (prim. Zemljak Jontes 2001, 2003, 2004a, 2004b, 2007, 2011, 2013). V njih je obravnavala tako glasovne (tudi z instrumentalno analizo glasov) kot oblikovne/pregibnostne značilnosti tega podnarečja, pri čemer je ugotovila tudi obstajanje razlik med podeželskim okoljem in posameznimi mestnimi oz. industrijskimi središči, zlasti v glasovju. Ugotovila je veliko raznolikost samoglasniških sistemov, kjer je zlasti v sistemu dolgih samoglasnikov veliko dvoglasnikov in njihovih (položajnih

8 V spletni aplikaciji <https://narecja.si> je to podnarečje predstavljeno z besedilom krajevnega govora Vrhovega pri Radečah in njegovo jezikoslovno analizo ter besedilom krajevnega govora Leskovca pri Krškem.

in prostih) različic (prim. Zemljak Jontes 2007). Kot značilne oblikoslovne narečne značilnosti sevniško-krškega podnarečja je izpostavila končnico *-i* v Med m, sr (*pr mosti* 'pri mostu', *pu uokni* 'po oknu'), šibko feminizacijo nevter (*ˈja:pka* 'jabolko') – ob sicer pogostejši maskulinizaciji v posavskem narečju, končnico Oed ž *-i* (*s tə mˈla:di* 's ta mlado', *z ˈži̯e:ni* 'z ženo') in Mmn ž *-ix* (*pər ˈro:kax/ˈro:kix* 'pri rokah').

Kasneje je Rok Mrvič leta 2017 v diplomskem delu *Fonološki opis krajevnega govora Vrha pri Boštanju* ponovno predstavil zunajjezikovne dejavnike (zemljepisne, zgodovinske in družbenopolitične), ki so prispevali k umestitvi posavskega narečja iz dolenjske narečne baze v štajersko narečno skupino in s fonološkim opisom utemeljil njegove narečne značilnosti kot še ne ustaljene ter ga tako uvrstil v skupino mešanih krajevnih govorov. Tudi on je za ta sevniško-krški govor na desnem bregu Save izpostavil dolenjske glasoslovne značilnosti, »(ki se postopoma umikajo štajerskim), v naglasu pa štajerske narečne značilnosti« (Mrvič 2017: 52) z nepredvidljivimi dvojnicami. Med glasovnimi značilnostmi govora je na tem mestu smiselno izpostaviti razvoj **r̥ > r̥ːr/aːr* (*sˈmr̥ːt* 'smrt'), *-dl-* v deležniku na *-l* v *-l-* (*ˈjeu̯* 'jedel', *ˈpaːla* 'padla', *zacˈveːi̯la* 'zacvetela') ter štajersko daljšanje kratkih naglašenih samoglasnikov. Za ta krajevni govor sicer navaja tudi naslednje značilnosti:

- **ī, *ì- > i̯ː* in *iː* (*ˈxi̯ːša*, *ˈli̯ːst*, *ˈniːsəm*, *ˈri̯ːba*) / redko *i̯ːi̯* (*ˈni̯ːi̯səm* 'nisem', *veseˈliːi̯ca* 'veselica');
- **ū, *ù-* ter **ō > u̯ː / uː* (*ˈlu̯ːbje*, *kˈru̯ːx*, *gˈnuːj* 'gnoj'), toda **-ō > -oːu̯/-u̯ːu̯* (*liˈpoːu̯ ~ leˈpu̯ːu̯* 'lepo'), redkeje *oː* (*tˈkoː* 'tako', *ˈtoː*)
- **ō, *ò-, *ò- > uȯ* (*ˈguȯpc* 'gobec', *kˈruȯk* 'krog', *šˈkuȯda* 'škoda')
- **ē, *ę̀-, *ē, *è- > iė* (*ˈpiėst*, *ˈdiėtela*; *zviˈčiėr ~ zviˈčiːr*, *kuˈliėsi*)
- **ē̯, *ę̯̀- > e̯ːi̯* (*bˈre̯ːi̯za*, *ˈce̯ːi̯sta*, *ˈle̯ːi̯s*, *ˈme̯ːi̯x*) / *eː* / redko *äː* (*bˈreːgi*, *ˈdeːlal*, *ˈdeːu̯* 'delo', *vərˈteːl* 'vrteli', *ˈmäːl* 'imeli', *ˈmäːla* 'imela', *puˈväːm* 'povem')
- **e* (izjemoma **ę* in **ě*) po umiku naglasa s končnega kratkega zloga > *i̯eː* (*bˈri̯eːme*, *gˈri̯eːda*, *ˈti̯eːta*)
- **o* (izjemoma **ǫ*) po umiku naglasa s končnega kratkega zloga > *u̯oː* (*ˈku̯oːnc*, *ˈku̯oːtu*, *ˈmu̯oːški*, *ˈmu̯oːtən*)
- **ā, *à-, *ə̄, *ə̀- > aː* (*ˈaːpn̥* 'apno', *bˈraːda*, *kˈraːva*, *ˈnaːs*; *ˈdaːn*, *ˈmaːša*)
- **r̥̄ > r̥ːr*, *aːr* (*ˈpr̥ːrst*, *sˈkr̥ːrxana*, *ˈtr̥ːrt* 'trd', *aˈbaːrnu* 'obrnil', *ˈpaːrva*)
- **l̥̄ > oːu̯* (*ˈvoːu̯k*, *ˈvoːu̯na*).

O sevniško-laškem podnarečju posavskega narečja v Kostanjevici na Krki je Vera Smole zapisala, da »/d/olgi samoglasniki še zelo odražajo dolenjsko osnovo; nekoliko odstopa le *ě* s svojo srednjo, mestoma celo ozko kvaliteto *e*« (Smole 1999: 67), medtem ko pri kratkih samoglasnikih opaža že več odstopanj od vzhodne

dolenjščine (ni več položajnega akanja, več je kolikostnega izenačevanja naglašenih samoglasnikov, razvoji nenaglašenih samoglasnikov so bolj poenostavljeni). Ta govor se od sosednjih vzhodnodolenjskih razlikuje tudi z neizraženostjo tonemskih nasprotij in s svojo posplošitvijo naglasa osnovne oblike ter s tem povezano izgubo mešanega naglasnega tipa. Od vzhodne dolenjščine se govor Kostanjevice razlikuje tudi zaradi rabe dolgega nedoločnika, pogostejše rabe določne oblike pridevnika, drugačne tvorbe ponavljalnih glagolov pa tudi zaradi drugačnega besedja.

1.1.3 Laško podnarečje[9]

Temeljni prispevek k poznavanju laškega podnarečja, zamejenega z mejami nekdanje laške prafare, je leta 2007 podal Tomo Korošec s predstavitvijo laškega krajevnega govora. Zapisal je, da bi bilo bolje govoriti o »laških govorih«, saj se govor Laškega v marsičem razlikuje od jurkloštrskega ali rimskotopliškega.

> K štajerskim narečjem uvrščata govor mesta Laško vsaj dve bistveni tipološki značilnosti, tj. izguba tonemskega naglaševanja (dinamični, netonemski naglas) in (kakor v šentruperškem govoru in južnoštajerskih govorih) samo dolgi (monoftongični in diftongični) samoglasniški odrazi. (Korošec 2007: 144)

Za govor Laškega ugotavlja tudi mnoge izgovorne dvojnice (npr. pri diftongih ali stopnjah redukcije) in opozarja še na razlike med vzhodnimi laškimi govori in govori na desnem bregu Savinje ter mestnim govorom Laškega in govori sosednjih kmečkih vasi:

> Samoglasniški *r* se v Laškem govori zmeraj polglasniško, nikoli z a-jevskim glasom, ki se v mestu sliši kot »vaški, kmečki«, mestni govorec pa ga uporablja za stilizacijo ali tudi posmehljivo oponašanje govora »okoliškega« človeka. (Korošec 2007: 146)

Zinka Zorko[10] je v okviru svojih raziskav štajerskih narečij obiskala tudi Laško z okolico in o tamkajšnjem govoru med drugim leta 2007 napisala razpravo Štajerski govor v Šentrupertu nad Laškim ter z njo prestavila narečno mejo med srednještajerskim narečjem in laškim podnarečjem južno od tega kraja.

Vsi raziskovalci posavskega narečja in njegovih podnarečij torej ugotavljajo, da to geneolingvistično, zlasti glede zgodnjega razvoja dolgih naglašenih samoglasnikov, spada v dolenjsko narečno bazo (prim. Rigler 1963 in Šekli 2018), s sinhronega (tipolingvističnega) stališča pa ga zaradi slušnega vtisa netonemskosti in splošnega daljšanja kratkih naglašenih samoglasnikov ter nekaterih drugih

9 V spletni aplikaciji https://narecja.si/ je to podnarečje predstavljeno z besedilom krajevnega govora Strmca pri Laškem in njegovo jezikoslovno analizo.

10 Pod njenim mentorstvom so nastale tudi številne diplomske naloge o krajevnih govorih posavskega narečja, med njimi na tem mestu izpostavljam pregledno delo *Posavsko narečje v slovenski dialektološki literaturi*, ki ga je leta 2005 v Trbovljah pripravila Mojca Cerar.

mlajših glasovnih, naglasnih in oblikovnih/paradigmatskih pojavov uvrščamo v štajersko narečno skupino. Sem med drugim spadajo različni refleksi mlajših stopenj samoglasniške redukcije in prepletanje vzhodnodolenjskega prednaglasnega akanja in ukanja s štajerskim ukanjem ter raznolike soglasniške spremembe, kot so: otrditev *ĺ (ˈvuːo̯la ‘volja’), otrditev *ń (ˈluːkna ‘luknja’) ali razpad v *-jn-* (ˈkʊ̯oːi̯ne ‘konje’, Tmn) oz. izguba nazalnega elementa (ˈkʊ̯oːšja ‘košnja’), ohranjenost skupin *črě (čˈreːi̯šja ‘češnja’) in *žrě (žreˈbiːę ‘žrebe’), pogosto trdi izgovor ł (ˈłʊ̯oːxk ‘lahko, lahek’, tudi *buˈleːi̯zn̥* ‘bolezen’), asimilacija *-šč- > -š-* (*kˈleːi̯še* ‘klešče’)[11] idr. Posavsko narečje pozna zgodnje daljšanje issln. kratkih nenaglašenih *e*, *o* in *ə* po umiku naglasa na prednaglasno kračino (ˈmi̯eːtla ‘metla’, ˈdʊ̯oːbra ‘dobra’, ˈmi̯eːgla ‘megla’), tudi kasnejši umik naglasa z vsakega končnega kratkega zloga in daljšanje naglašenega samoglasnika (ˈdi̯eːkle ‘dekle’) ter mlajšo podaljšavo večine issln. kratkih naglašenih zložnikov v zadnjem besednem zlogu (*xˈri̯eːn* ‘hren’, *mˈraːs* ‘mraz’, *ˈtiːi̯č* ‘ptič’, *pugˈri̯eːp* ‘pogreb’).[12]

2 Posavsko narečje in njegova podnarečja v *Slovenskem lingvističnem atlasu* (SLA)

Veliko raznolikost samoglasniških razvojev v krajevnih govorih posavskega narečja izkazuje tudi gradivo, zbrano za *Slovenski lingvistični atlas*,[13] v katerem so zajeti naslednji krajevni govori:

- zagorsko-trboveljsko podnarečje: T297 Planinska vas, T298 Dobovec, T300 Turje;
- laško podnarečje: T302 Lokavec, T303 Žigon;
- sevniško-krško podnarečje: T278 Kostanjevica na Krki, T299 Svibno, T301 Radeče, T304 Sevnica, T305 Ložice (Gorenji Leskovec), T306 Leskovec pri Krškem, T307 Dobeno, T308 Velika Dolina.

V nadaljevanju so na osnovi gradiva, zbranega za *Slovenski lingvistični atlas*, na jezikovnih kartah predstavljeni odrazi issln. zložnikov in primer umika naglasa v posavskem narečju. S kart[14] v nadaljevanju je razvidna velika raznolikost posavskih podnarečij oz. izbranih krajevnih govorov – pri obravnavi narečij in narečnih značilnosti krajevnih govorov, ki jih govorijo učenci/dijaki, je mogoče tudi s pomočjo teh kart primerjati njihove (samoglasniške) odraze issln. zložnikov s temi

11 Navedeni primeri so iz članka Zemljak Jontes 2004.

12 Navedeni primeri so iz članka Zemljak Jontes 2007.

13 Doslej so izšli trije leksični zvezki *Slovenskega lingvističnega atlasa*: SLA 1 (Škofic 2011a, 2011b), SLA 2 (Škofic idr. 2016; Škofic, Šekli 2016) in SLA 3 (Škofic idr. 2023a; Škofic idr. 2023b).

14 Karte so nastale v okviru raziskovalnega projekta ARIS Temeljne raziskave za razvoj govornih virov in tehnologij za slovenski jezik (J7-4642).

na karti in tistimi v knjižnem jeziku. Za natančnejšo razmejitev in določitev poteka izofon med krajevnimi različicami govorjenega (narečnega) jezika bi bilo namreč treba zgostiti mrežo raziskovalnih točk ter ugotoviti tudi reflekse mlajših narečnih sprememb, zlasti na ravnini soglasnikov in soglasniških sklopov ter naglasnih premikov, zanimiva bi bila tudi primerjava besedja.

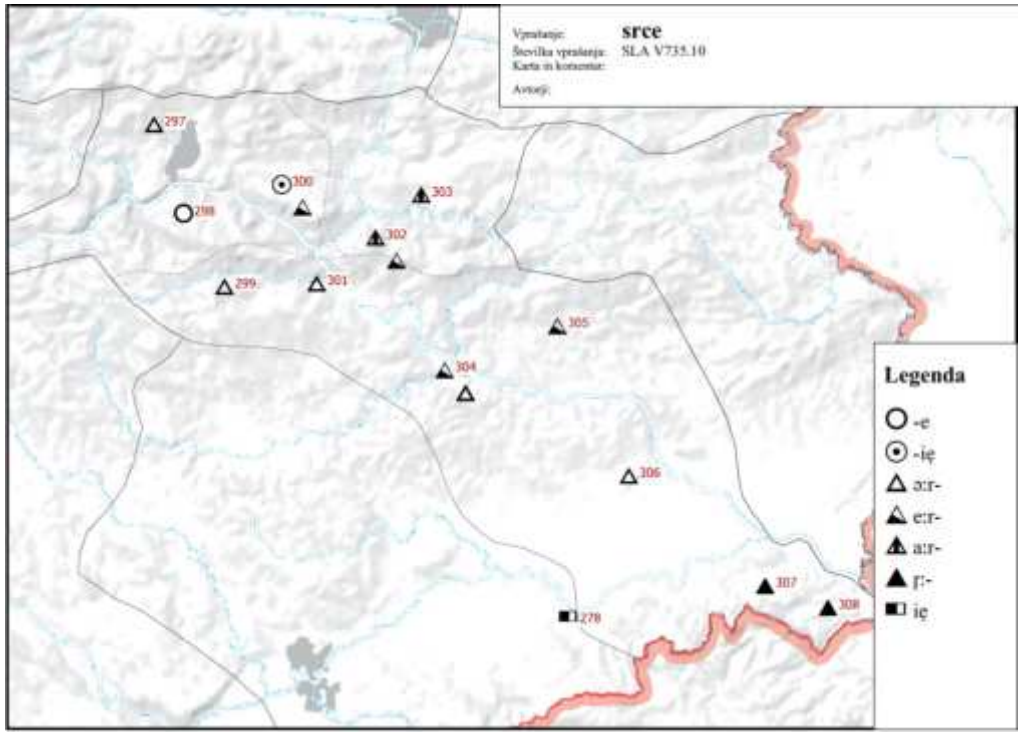

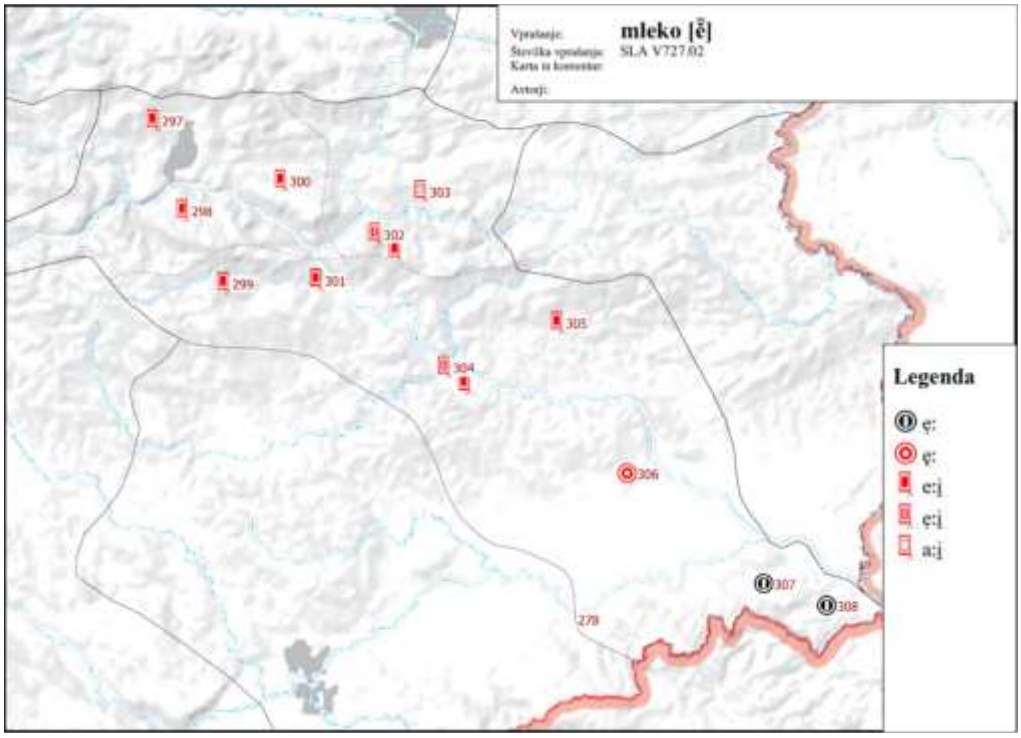
Vprašanje:
mleko [ẽ]
Številka vprašanja: SLA V727.02
Karta in komentar:
Avtorji:
297
300
303
298
302
299
301
305
304
306
307
308
278
Legenda
ę:
ę:
e:j
ę:j
a:j

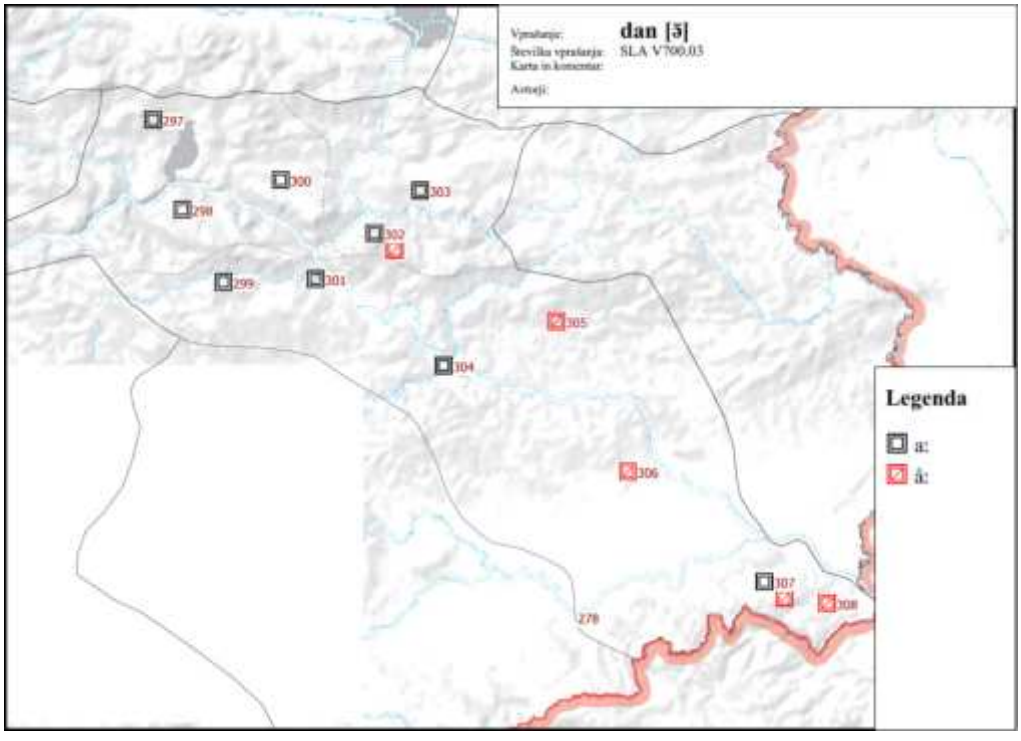
Vprašanje:
dan [ɜ̃]
Številka vprašanja: SLA V700.03
Karta in komentar:
Avtorji:
297
300
303
298
302
299
301
305
304
306
307
308
278
Legenda
a:
å:

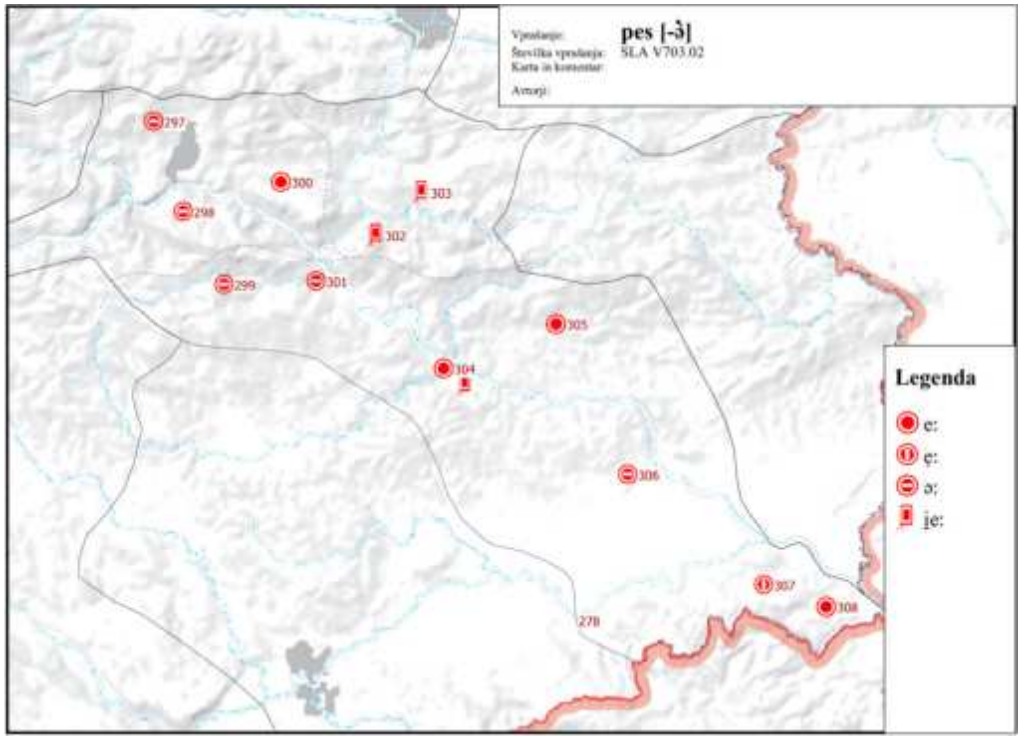
Vprašanje:
pes [-ə̀]
Številka vprašanja: SLA V703.02
Karta in komentar:
Avtorji:
297
300
303
298
302
299
301
305
304
306
307
308
278
Legenda
e:
ẹ:
ə;
i̯e:

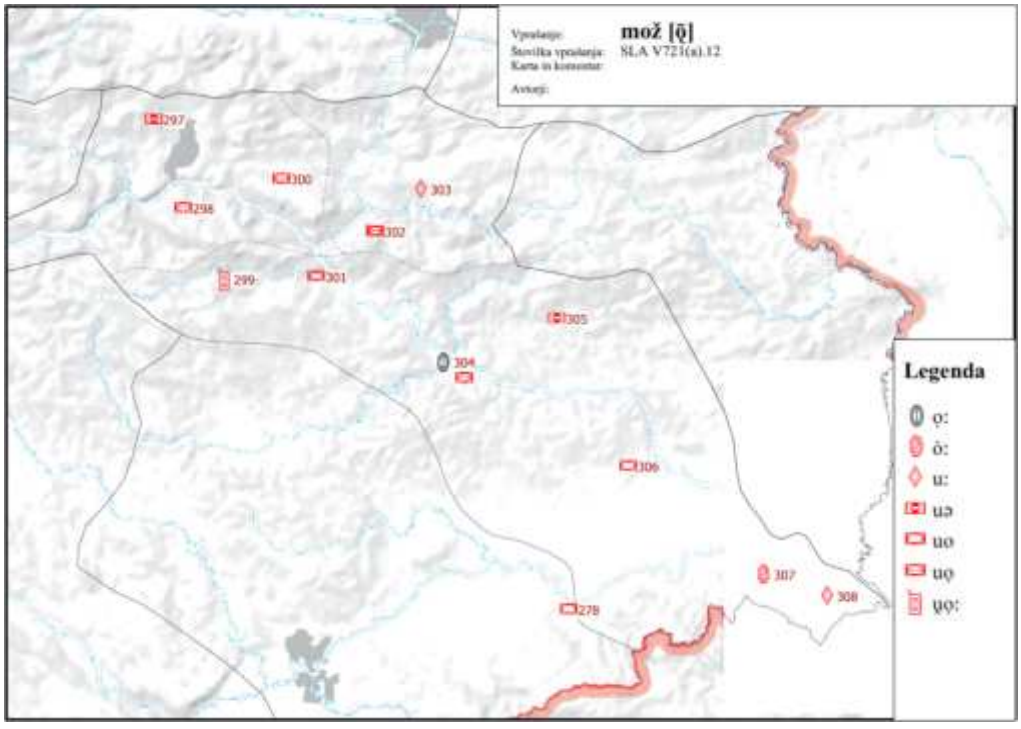
Vprašanje:
mož [ǭ]
Številka vprašanja: SLA V721(a).12
Karta in komentar:
Avtorji:
297
300
303
298
302
299
301
305
304
306
307
308
278
Legenda
ọ:
ô:
u:
uə
uo
uọ
u̯ọ:

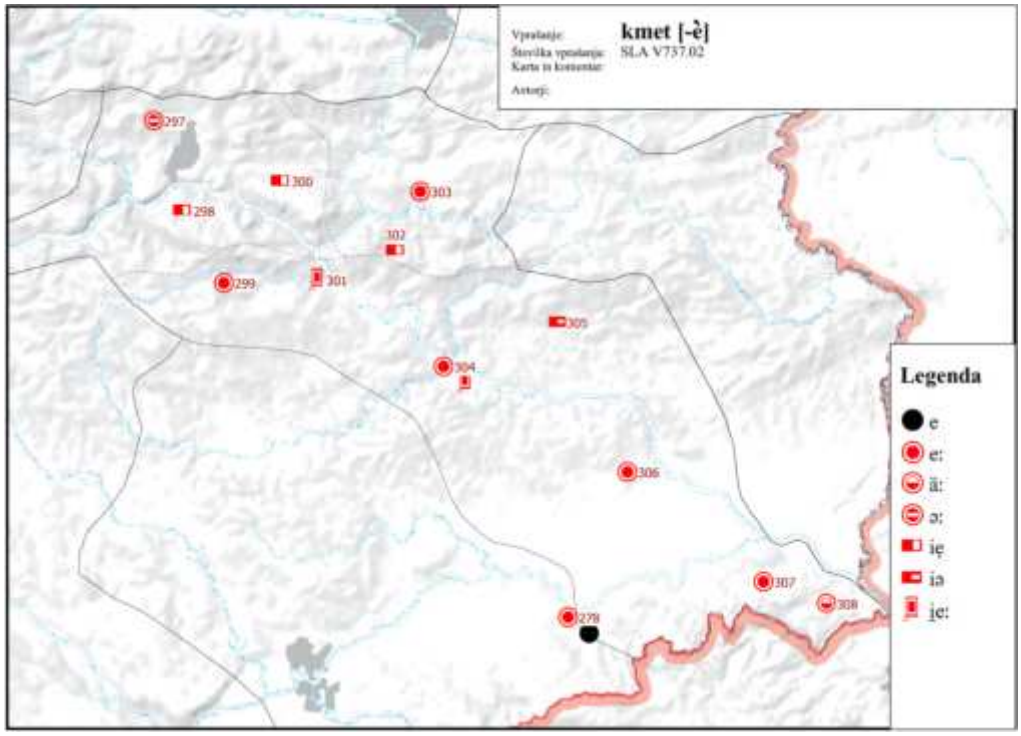

3 Primer analize osnovnih narečnih značilnosti izbranega krajevnega govora za (srednje)šolsko rabo

Tudi novi učni načrti za slovenščino v osnovni in srednji šoli v okviru različnih tematskih sklopov predvidevajo opazovanje, primerjanje, prepoznavanje, poimenovanje oz. predstavljanje razločevalnih lastnosti knjižnega jezika, pogovornega jezika in narečja ter ustrezne okoliščine za rabo teh jezikovnih zvrsti (UN 2025a: 22, 25, 34, 68, 73, 83; UN 2025b: 22, 27, 28, 37). Ob literaturi, navedeni v učnih načrtih, za pripravo na pouk o narečjih predlagam vsaj še poznavanje in uporabo *Slovenskega lingvističnega atlasa*, ki je dostopen tudi na Franu, za didaktično uporabo pa tudi članke iz zbornikov Slavističnega društva Slovenije (Zemljak Jontes, Valh Lopert 2024, Kumin Horvat 2024, Benko 2024, Škofic, 2024, 2025, Gostenčnik 2025, Smole 2025) in drugje (npr. Zemljak Jontes, Pulko 2025).

3.1 Govor kraja Dobeno (SLA T307)

Rado'vọ:lno səm 'dẹ:łała z'me:rom. 'Vẹ:ˈte 'tå:k je, 'me:ne 'ma:rsig'du: p'rå:ša, de bi 'ra:t 'vẹ:du 'mọ:i̯ rė'cẹ:pt 'mo:jiga živ'lẹ:ja. ('Ja.) Sm̩ 're:kla, 'ni:sm̩ bła še devet'na:i̯st 'lẹ:t s'tå:ra, sm̩ 'pə:ršła 'sẹ:m, 'fe:i̯st 'dẹ:łała, 'rå:da 'dẹ:łała, z'me:rom f'så:ko 'dẹ:lo sm̩ 'rå:da

ˈdẹːła… ˈNiːgdar ˈniːsm̥ ˈreːkła, ˈtẹːga ˈniː tˈrẹːba pa ˈọːŋga ˈniː tˈrẹːba, ˈniːgdar. Fˈseː sm̥ ˈråːda z vẹˈseːljem sm̥ ˈdẹːłała. ˈEːvo, in še ˈzeːi̯le sm̥ ˈtüː. (Leta 2017 povedala Zofija Orešar, takrat stara 98 let.)

V poenostavljenem narečnem zapisu bi bilo to besedilo mogoče zapisati takole:

Radovólno səm délala zmêrom. Véjte tắk je, mêne mársigdú prắša, de bi rát védu mój recépt môjiga živléja. (Ja.) Sm rêkla, nísm bla še devetnájst lét stắra, sm pŕšla sém, fêjst délala, rắda délala, zmêrom fsắko délo sm rắda déla… Nígdar nísm rêkla, téga ní tréba pa ónga ní tréba, nígdar. Fsê sm rắda z vesêljem sm délala. Êvo, in še zêjle sm tű.

3.1.1 Naglas

Za krajevni govor vasi Dobeno je značilno jakostno naglaševanje (ni tonemske opozicije) ter nerazlikovanje med dolgimi in kratkimi naglašenimi samoglasniki – vsi naglašeni samoglasniki so dolgi (ni kolikostne opozicije).

Za govor je značilen umik naglasa: *ˈpəːršła* ‘prišla’, *ˈtåːk* ‘tako’. Števniki od 11 do 19 imajo naglas na drugem delu tvorjenke: *devetˈnaːi̯st*.

3.1.2 Glasovna ravnina

Krajevni govor ima naslednje dolge naglašene samoglasnike:[15] *iː* (< **ī*: *ˈniːgdar*, *ˈniːsm̥*), *üː* (< **ū*: *ˈtüː*), *uː* (< **ō*: *ˈmaːrsigˈduː*), *ọː* (< **ò-*: *radoˈvọːlno*), *oː* (**o* po umiku naglasa na prednaglasni zlog: *ˈmoːjiga*), *ẹː/eːⁱ* (< **ē̄*, **ȅ-*: *ˈdẹːłała*, *ˈdẹːlo*, *tˈrẹːba*, *ˈlẹːt* (Rmn), *ˈtẹːga*, toda *ˈvẹːdu* in *ˈvẹːⁱte*), *eː* (< **e* po umiku naglasa na prednaglasni zlog: *ˈmeːne*, *ˈreːkła*; redko < **ē̄*: *zˈmeːrom*), *åː* (< **ā*, **à-*: *ˈråːda*, *fˈsåːko*, *pˈråːša*, redkeje **a* po kasnem umiku naglasa: *ˈtåːk*), *aː* (po podaljšanju kratkega naglašenega **a*: *ˈraːt*).

Precej je oslabitev (*ˈzeːi̯le* ‘zdajle’) in onemitev nenaglašenih samoglasnikov (*ˈtåːk* ‘tako’, *bła* ‘bila’), kar je med drugim povzročilo razvoj zlogotvornega *m̥* (*sm̥* ‘sem’) in različne asimilacije, npr. **-ělъ* > *-u* (*ˈvẹːdu* ‘vedel’).

Med spremembami soglasniških sklopov je v tem besedilcu mogoče izpostaviti razvoj *vp-* > *p-* (*pˈråːša* ‘vpraša’), *zd-* > *z-* (*ˈzeːi̯le* ‘zdajle’), razvoj *v* pred nezvenečimi nezvočniki v *f* (*fˈsåːko* ‘vsako’), medtem ko asimilacija po zvenečnosti seveda ni samo narečni pojav (*ˈmaːrsigˈduː* ‘marsikdo’, *ˈraːt* ‘rad’).

15 V besedilcu ni mogoče najti refleksov za vse issln. foneme. Da bi lahko poiskali vsaj reflekse vseh dolgih issln. samoglasnikov, bi bilo morda smiselno tvoriti narečno različico predpripravljenega knjižnega besedila, kot npr. v Šumenjak, Škofic 2026.

3.1.3 Oblikoslovna ravnina

Narečna je pridevniška končnica v Red m *-iga* (< **-ěgo*): *ˈmoːjiga* ‘mojega’, kjer pa je ponaglasni *-i-* lahko tudi že onemel: *ˈọːŋga* ‘onega’. Značilno štajerska je atematska glagolska končnica *-te* za 2. os. mn. sedanjika (*ˈvẹːᶦte* ‘veste’).

3.1.4 Besedje

Na besedni ravnini velja izpostaviti veznik *de* ‘da’.

4 Sklep

V prispevku so prikazane narečne klasifikacije posavskega narečja slovenskega jezika in njegove osnovne razvojne značilnosti. Posavsko narečje se diahrono (geneolingvistično) uvršča v dolenjsko narečno ploskev slovenskega jezika, na osnovi njegovih sinhronih (tipoloških) značilnosti pa je na *Karti slovenskih narečij* uvrščeno v štajersko narečno skupino. Na podlagi gradiva za SLA so v prispevku na jezikovnih kartah predstavljene izbrane glasovne značilnosti posavskih podnarečij oz. izbranih krajevnih govorov, točk SLA.

Posavsko narečje s svojimi tremi podnarečji še čaka na natančnejšo sistematično analizo vsega zbranega gradiva in njegovo predstavitev na jezikovnih kartah ter na morebitno ponatančenje narečne karte v tem prostoru. Za SLA izbrani krajevni govori vsekakor potrjujejo njegovo prehodnost med starejšo dolenjsko narečno bazo (dolenjskim narečjem in njegovim vzhodnodolenjskim podnarečjem) na eni strani ter novejšimi vplivi štajerske narečne baze (srednjesavinjskega, srednještajerskega in kozjansko-bizeljskega narečja) na drugi, v posameznih gospodarskih središčih pa tudi mešani značaj kot posledico novejših migracij in mešanja prebivalstva.

Viri in literatura

Korošec, Tomo, 2007: Govor mesta Laško. *Laški zbornik.* Maček, Jože (ur.). Laško: Knjižnica Laško.

UN 2025a = Bregač, Špela, idr., 2025: *Slovenščina. Učni načrt. Osnovna šola*. Ljubljana: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje in Zavod RS za šolstvo.

UN 2025b = Bregač, Špela, idr., 2025: *Slovenščina. Učni načrt. Slovenščina. Srednjesplošno izobraževanje*. Ljubljana: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje in Zavod RS za šolstvo.

Logar, Tine, 1955: Karakteristika štajerskih govorov južno od Konjiške gore in Boča. Anton Slodnjak (ur.): *Pogovori o jeziku in slovstvu: predavanja na zborovanju slovenskih slavistov v Mariboru od 26. junija do 1. julija 1954*. Maribor: Obzorja. 61–65.

Logar, Tine, 1996: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Karmen Kenda-Jež (ur.). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

Makarova Tominec, Irina, 2014: Izmail Sreznjevski in slovenščina. *Jezikoslovni zapiski*, 20/ 2, 53–66. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-AUFYEMEG>.

Medved, Aleksandra, Smole, Vera, 2005: Trboveljski govor in rudarska kuharska leksika. *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika* (Zora, 32). Marko Jesenšek (ur.). Maribor: Slavistično društvo. 69–88.

Mrvič, Rok, 2017: *Fonološki opis krajevnega govora Vrha pri Boštanju: diplomsko delo*. Ljubljana.

Orožen, Martina, 1960: Nekaj zanimivosti iz jezika rudarjev. *Jezik in slovstvo*, 5/7. 219–222. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-TBPKBRY8>.

Ramovš, Fran, 1931: *Dialektološka karta slovenskega jezika*. Ljubljana: Rektorat Univerze kralja Aleksandra I, J. Blasnika nasl. univerzitetna tiskarna in litografija d. d.

Ramovš, Fran, 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika VII, Dialekti*. Ljubljana: Znanstveno društvo za humanistične vede, Učiteljska tiskarna.

Rigler, Jakob, 1963: Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Slavistična revija* 14/1–4. 25–78.

Smole, Vera, 1999: Je govor Kostanjevice na Krki res vzhodnodolenjski? Zinka Zorko, Mihaela Koletnik (ur.): *Logarjev zbornik* (Zora, 8). Maribor. 64–71.

Smole, Vera, 2003: Govor Kostanjevice na Krki in okoliških vasi. Andrej Smrekar (ur.): *Vekov tek: Kostanjevica na Krki 1252–2002: zbornik ob 750. obletnici prve listinske omembe mesta*. Kostanjevica na Krki: Krajevna skupnost: Organizacijski odbor za praznovanje 750. obletnice prve listinske omembe mesta. 583–593.

Sreznjevski, Izmail, 1841: O narečijah slavjanskih. *Žurnalъ ministerstva narodnago prosvješčenija*. Častъ XXIX. Sanktpeterburgъ: Vъ tipografii Imperatorskoi Akademii Naukъ. 133–164.

Šekli, Matej, 2018: *Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov* (Linguistica et philologica 37). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Škofic, Jožica (ur.), 2011a: *Slovenski lingvistični atlas* 1: *človek (telo*, *bolezni*, *družina)* 1: *Atlas*. Jezikovni atlasi. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789612543570>.

Škofic, Jožica (ur.), 2011b: *Slovenski lingvistični atlas* 1: *človek (telo*, *bolezni*, *družina)* 2: *Komentarji*. Jezikovni atlasi. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789612543570>.

Škofic, Jožica, Kenda-Jež, Karmen, Kumin Horvat, Mojca (ur.), 2016: *Slovenski lingvistični atlas* 2: *kmetija* 2: *Atlas*. Jezikovni atlasi. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789612548797>.

Škofic, Jožica, Šekli, Matej (ur.), 2016: *Slovenski lingvistični atlas* 2: *kmetija* 2: *Komentarji*. Jezikovni atlasi. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789612548797>.

Škofic, Jožica, Kenda-Jež, Karmen, Kumin Horvat, Mojca (ur.), 2023a: *Slovenski lingvistični atlas* 3: *kmetovanje* 2: *Atlas*. Jezikovni atlasi. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610507499>.

Škofic, Jožica, Šekli, Matej, Pahor, Nina (ur.), 2023: *Slovenski lingvistični atlas* 3: *kmetovanje* 2: *Komentarji*. Jezikovni atlasi. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610507499>.

Škofic, Jožica, 2024: Slovenski lingvistični atlas kot didaktični pripomoček. Jožica Jožef Beg idr. (ur.): *Jezik in književnost v spreminjanju.* Zbornik Slavističnega društva Slovenije 34. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 41–60.

Šumenjak, Klara, Škofic, Jožica, 2026: Predpripravljeno besedilo kot ogledalo pokrajinske raznolikosti govorjenega jezika: gradivo, analiza in didaktična uporaba. *Slavistična revija*, 74/1, 41–60. <https://doi.org/10.57589/srl.v74i1.4294>.

Zemljak Jontes, Melita, 1996: *Govor Lok pri Sevnici.* Diplomska seminarska naloga. Maribor: Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta.

Zemljak Jontes, Melita, 2000: *Govor Zabukovja nad Sevnico: glasoslovje in naglas.* Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Zemljak Jontes, Melita, 2001: Fonološki opis posavskega govora v Stržišču. *Jezikoslovni zapiski*, 7/1–2, 349–363. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-2ZNA7NQ7>.

Zemljak Jontes, Melita, 2002: *Trajanje glasov štajerskega zabukovškega govora: instrumentalno-slušna analiza.* Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Zemljak Jontes, Melita, 2003: Morfologizacija naglasa v govoru Lok pri Sevnici: samostalnik. Zinka Zorko, Mihaela Koletnik (ur.): *Glasoslovje, besedoslovje in besedotvorje v delih Jakoba Riglerja*. Zora, 25. Maribor: Slavistično društvo. 94–107.

Zemljak Jontes, Melita, 2004a: *Trajanje glasov štajerskega zabukovškega govora: instrumentalno-slušna analiza*. Maribor: Slavistično društvo.

Zemljak Jontes, Melita, 2004b: Instrumentalno-slušna analiza pogostnosti in trajanja glasov na primeru štajerskega zabukovškega govora. *Jezikoslovni zapiski*, 10/2. 73–88. <https://doi.org/10.3986/jz.v10i2.2572>.

Zemljak Jontes, Melita, 2007: Odrazi akutiranih samoglasnikov v sevniško-krškem govoru štajerske narečne skupine. Jože Toporišič (ur.): *Škrabčeva misel VI: zbornik s simpozija 2007*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 109–119.

Zemljak Jontes, Melita, 2011: Jurij Dalmatin – govorec in pisec (tudi) posavskega narečja. *Stati inu obstati: revija za vprašanja protestantizma* 13/14. 80–97.

Zemljak Jontes, Melita, 2013: Oblikoslovna raznolikost v sevniško-krškem govoru glede na (ne)mestno okolje. *Jezikoslovni zapiski* 19/2. 207–219. <https://doi.org/10.3986/jz.v19i2.2307>.

Zemljak Jontes, Melita, Pulko, Simona, 2025: Narečno in osebna identiteta. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 86, 51/4. 112–125 <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-0MKREAZ7/c608fddc-a538-47eb-bf5b-01be18c093f5/PDF>.

Zorko, Zinka, 1991: Štajerska narečja. *Enciklopedija Slovenije* 13. Ljubljana: Mladinska knjiga, 132–133.

Zorko, Zinka, 2007: Štajerski govor v Šentrupertu nad Laškim. Jože Maček (ur.): *Laški zbornik.* Laško: Knjižnica Laško.

Karmen Kenda-Jež
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
carmen.kenda-jez@zrc-sazu.si

Preplet arealov: pogled na rovtarska narečja z vidika geolingvističnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)

Prispevek[1] na podlagi podatkovne zbirke fonetičnega gradiva za *Slovenski lingvistični atlas* (SLA) preverja dosedanje vedenje o rovtarskih narečjih in ga dopolnjuje z manj znanimi podatki iz arhivske zbirke SLA in geolingvistično predstavitvijo izbranih narečnih razvojev.

1 Uvod

1.1 Rovtarska narečna skupina

Rovtarska narečna skupina je poimenovanje za skupino narečij, ki so se drugotno izoblikovala na stičišču obsoško-idrijske in gorenjske narečne ploskve. Kot posebna skupina[2] je bila prvič opredeljena v Ramovševi Dialektološki karti slovenskega jezika:

> Rovtarsko dialektično skupino zahtevata predvsem tale dva lingvistična fakta: isti ali enakšni ritmično-melodični element vseh v poštev prihajajočih dialektov in pa način, kako so dva ali trije sosednji dialekti po istih jezikovnih potezah med seboj ozko povezani. Ohranjevanje, sprejemanje in pojemanje teh medsebojnih vezi gre v smeri od zapada proti vzhodu; seveda je med skrajnim zapadnim in skrajnim vzhodnim članom te dialektične skupine že velika razlika; ali te medčlanske vezi zahtevajo družitev vseh v eno, višjo enoto. (Ramovš 1931: 28)

Glavni klasifikacijski merili sta bili torej t. i. »splošni akustični vtis« in nabor sinhronih skupnih lastnosti v skupino zajetih narečij. Ramovš (1931: 24) je sèm

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta Temeljne raziskave za razvoj govornih virov in tehnologij za slovenski jezik (J7-4642, 1. 10. 2024–30. 9. 2026) in raziskovalnega programa Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju (P6-0038, 1. 1. 2004–31. 12. 2027), ki ju financira ARIS.

2 Z vidika terminologije je zanimivo, da Ramovš v svoji klasifikaciji slovenskih narečij samo v treh primerih piše o dialektičnih skupinah, in sicer o koroški, rovtarski in severno-vzhodni štajerski (Ramovš 1931: 23–25), medtem ko so druge skupine narečij poimenovane kot »dialekti« (*beneški dialekti*, *istrski dialekti*, *belokrajinski dialekti*). Podobno tudi v Dialektih (Ramovš 1935: [V–VI]), kjer so dodatno poimenovani še *dialekti na slovenskem jugozahodu*, *slovenski centralni dialekti* in *štajerski dialekti*. To, kar danes imenujemo »narečna skupina«, je bilo v spremnem besedilu opredeljeno kot sedem »osnovni[h] tip[ov] [dialektov]« (1931: 25), v legendi h karti navedene »skupine« se s temi tipi ne ujemajo.

uvrstil »1. tolminski dialekt (z govorom v okolici Avč), 2. cerkljanski dialekt, 3. črnovrški dialekt, 4. poljanski dialekt (z govorom škofjeloškim), 5. horjuljski dialekt (z logaškim govorom)«, kar je bolj ali manj vzporedno s sodobno delitvijo na tolminsko (z baškim podnarečjem), cerkljansko, črnovrško, poljansko, škofjeloško in horjulsko narečje. Ob spremembi statusa škofjeloškega govora v samostojno narečje in vzpostavitvi baškega podnarečja je treba opozoriti na popravke zunanjih meja narečne skupine. Prvotno so bile te namreč začrtane nekoliko drugače kot na Logar-Riglerjevi Karti slovenskih narečij (1983), ki je že upoštevala dotedanje izsledke terenskega dela za Slovenski lingvistični atlas (SLA): meja tolminskega narečja je segala globlje na zahod in jug, po približni oceni je na zahodu zajela tudi Zatolmin, na južni meji pa omenjeni »avški govor«; južno območje črnovrškega narečja je bilo zarisano precej bližje Vipavi; tudi »severo-zapadni rob Ljubljanskega barja« (Ramovš 1931: 29) je po prvotnih opredelitvah segal nekoliko dlje na vzhod (črta Toško čelo–Dobrova–Brezovica), kjer pa je Ramovš (1931: 53) obenem ugotavljal, da je na črti Podpeč–Notranje Gorice–Plešivica–Vnanje Gorice proti severu prodrlo dolenjsko narečje. V *Kratki zgodovini slovenskega jezika* je Ramovš (1936: 129) med rovtarska narečja prištel tudi obsoško. O postopku, ki je privedel do današnje prostorske opredelitve rovtarskih narečij, ki se od leta 1983 v svoji jedrni podobi ni spreminjala (slika 1), ni veliko podatkov, saj je Logar-Riglerjeva karta izšla brez spremnih pojasnil o metodoloških načelih ali vzrokih za nove razmejitve. Posredno lahko nastanek južne meje tolminskega narečja spremljamo skozi objavljene raziskave Tineta Logarja s tega območja (Logar 1954, 1955), precej bolj negotovo pa je razumevanje sedanje meje med tolminskim in obsoškim narečjem. Riglerjeva pripomba:

> Mejo rovtarski dialektični skupini je težko postaviti nad Tolminom pod Kamno (Ramovš, DK, 29; HG VII, 82), ker se bistvene značilnosti rovtarščine začnejo pod Tolminom nad Mostom na Soči. Okolica Tolmina ima še intonacijo in krajšanje dolgih *i* in *u* tu ni več posebej izrazito in tvori v tem nekak prehod. Govor same okolice Tolmina je v dialektološkem pogledu nekak prehodni govor, ki pa je bližje obsoškemu dialektu kot rovtarščini. Zato dosedanji tolminski dialekt lahko razdelimo na manjši severozahodni del (s Tolminom), ki bi kot poseben govor spadal pod obsoški dialekt, in ostali del, ki bi kot poseben govor (oz. govori) spadal pod cerkljanski dialekt. Vsekakor ***tolminščina ni pripraven izraz za označevanje kakega dialekta***. (poud. KKJ, Rigler 1963: 62, op. 65)[3]

je bila upoštevana le s premaknitvijo obsoško-tolminske meje proti vzhodu, verjetno ob upoštevanju približne meje med tonemskimi in netonemskimi govori. Tako se je zmanjšal le obseg tolminskega narečja, samo narečno gradivo s tega

3 V Logarjevem članku Sistemi dolgih vokalnih fonemov v slovenskih narečjih, ki je izšel sočasno (1963: 115–117), tolminsko narečje ni nikjer omenjeno, posamezne točke s tega področja pa so obravnavane kot samostojni govori, pri čemer bralcu ni povsem jasno, ali spadajo v cerkljanski ali obsoški narečni idiom.

področja pa v objavah ni bilo ponovno ovrednoteno. Vendar Logar pozneje v drugi izdaji *Slovenskih narečij* te narečne meje ni upošteval, na kar je opozoril že Šekli (2018: 330, op. 427), saj iz nabora besedil tolminskega narečja ni umaknil govora Čiginja ([1]1975: 42), ampak je tja dodal še besedilo iz Zatolmina ([2]1993: 50–52, 121–122),[4] ki na Logar-Riglerjevi karti prav tako spada med govore obsoškega narečja. Po drugi strani pa opredelitev govora Vnanjih Goric kot dolenjsko-gorenjskega ([2]1993: 36) oz. dolenjsko-gorenjsko-rovtarskega ([2]1993: 112) kaže na problematiko prehodnih govorov tudi na vzhodni meji horjulskega narečja.

Slika 1: Rovtarska narečna skupina,
izsek iz *Karte slovenskih narečij* (različica 2023) (Škofic idr. 2023: 11)

V rovtarsko narečno skupino na podlagi zadnjih dialektoloških raziskav spada tudi priseljenski rovtarski govor na zahodnem delu Ravne Gore na jugu Gorskega kotarja na Hrvaškem (Gostenčnik 2023, prvi poskus uvrstitve med rovtarske govore v Majnarić 1938–1939). Ustrezna diahrona uvrstitev je zahtevna zaradi zgodovinsko zgodnje priselitve prebivalstva s tega področja (18. st., Gostenčnik 2023: 42, 66–99), več sinhronih stičnih točk pa ima z vzhodnimi rovtarskimi govori.

Slika 2: Priseljenski rovtarski govor,
izsek iz *Karte slovenskih narečij* (različica 2023) (Škofic idr. 2023: 11)

4 Govor Zatolmina je v Logar [2]1993: 50 zapisan kot tonemski, gradivo SLA za T072 Zatolmin pa izpričuje odsotnost tonemskih nasprotij (z akutsko uresničitvijo naglašenega samoglasnika).

Geolingvistična obravnava gradiva SLA za območje rovtarskih govorov je v tem prispevku po eni strani namenjena preverjanju razmerja med neobjavljenim izhodiščnim narečnim gradivom za *Karto slovenskih narečij* (Logar-Rigler 1983) in prikazom stanja na karti, po drugi pa prostorski ponazoritvi mlajših jezikovnih razvojev. Obravnave narečij te skupine oz. njihovih krajevnih govorov so bile sicer do zdaj namenjene predvsem v slovenskem prostoru redkim tipološkim posebnostim, ki so bodisi posledica internih razvojev bodisi jezikovnostičnih sprememb. Sem npr. spadajo zapleten prozodični sestav in obstoj nenaglašenih dolžin v poljanskem narečju (Stanonik 1977, Beguš 2011, Beguš, Jurgec 2026), slekanje v baškem podnarečju (Logar 1968), mehčani soglasniki (tudi zložniki) ob sprednjih samoglasnikih v črnovrškem narečju (Tominec 1964: 19sl., Rigler 1966)[5] ali tonemska nasprotja na kratkih samoglasnikih v horjulskem narečju (Logar 1981).

1.2 Gradivo

Popis rovtarskih raziskovalnih točk (T158–T187) je v veliki meri potekal v prvem obdobju zbiranja gradiva za SLA (1946–1958), ko je bil edini zapisovalec na terenu Tine Logar, zapisi iz poznejšega obdobja so študentski. Horjulsko narečje je bilo popisano v letih 1946–1959, poljansko v dveh korakih: 1947–1966 in 1972–1990 po odkritju tonemskih nasprotij v poljanščini, škofjeloško v letih 1948–1972, tolminsko narečje v letih 1951–1959, baško podnarečje v letih 1951–1960 in 1976–1982, cerkljansko narečje v letih 1950–1982 (popis za T167 Srednja Kanomlja še ni končan, začel se je šele leta 2007), črnovrško pa leta 1947 in v drugi polovici 50. let. Popis gradiva za T412 Ravna Gora poteka od leta 2010. Krepka polovica zapisov (27 od 45) je tako nastala pred Riglerjevo prenovo gramatičnega dela Ramovševe vprašalnice leta 1961 (Arhiv 26-7/1962), ki je omogočila bolj sistemski zapis narečnega glasovja. Manj popolni so tako žal ravno zapisi s področij tolminskega in horjulskega narečja. Preglednice in dialektološke karte torej večinoma prikazujejo stanje iz druge polovice prejšnjega stoletja. Novejši popisi za isto raziskovalno točko (z izjemo govorov poljanskega narečja) sistemsko ne izkazujejo bistvenih razhajanj s starejšimi.

Obravnava temelji na fonetični podatkovni zbirki, ki je bila v okviru projekta Temeljne raziskave za razvoj govornih virov in tehnologij za slovenščino (MEZZANINE) pripravljena v aplikaciji DIAtlas[6] za geolingvistični prikaz nestan-

5 Rigler (1966: 102) v članku omenja, da je bilo že v 60. letih prejšnjega stoletja težko najti pripadnika črnovrškega narečja, ki bi še govoril mehčane soglasnike, vendar nekateri posnetki s tega področja (Kenda-Jež 2018: 431) pričajo, da se ti vsaj v govoru starejše generacije še pojavljajo, po vsej verjetnosti v obliki leksikaliziranih ostankov.

6 Geolingvistično podatkovno zbirko in aplikacijo DIAtlas na Oddelku za dialektologijo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU ob računalniški podpori podjetja Rubin geoinformatika d. o. o. razvijamo od leta 2022. Fonetični modul za analizo in prostorski prikaz glasovnih podatkov je bil zasnovan leta 2023.

dardnih fonemov v slovenskih narečjih. Obsega 334 vzorčnih besed in 63 zbirnih vprašanj[7] za posamezne odraze izhodiščnoslovenskih fonemov po prenovljenem gramatičnem delu Vprašalnice za SLA. Za starejše zapise je bilo gradivo dopolnjeno z enakimi vzorčnimi leksemi iz leksičnega dela vprašalnice, kadar so ti obstajali.

2 Klasifikacijska vprašanja: odrazi sredinskih samoglasnikov

V prikazu je upoštevana zadnja diahrona delitev rovtarskih narečij glede na izhodiščno narečno ploskev (Šekli 2018: 329–335, na podlagi razdelitve v Rigler 1963: 44–46). Po monografiji Mateja Šeklija (2018: 315–349) je povzet tudi tabelarični prikaz samoglasnikov, izpuščeni so le odrazi za issln. **ə̄* in **ə̀-*, saj je v vseh govorih *a:*, z izjemo T412 Ravna Gora, kjer je odraz labializiran (*å:*).[8] Odrazi so prikazani v vzorčnih besedah. Če je bilo glede na popolnost gradiva mogoče, je bil za prikaz izbran en sam leksem, predvidoma namenjen tudi za izdelavo fonetičnih kart SLA. Zaradi primerljivosti so vsi zgledi zapisani v enotni, vendar še ne standardizirani slovenski narečni fonetični transkripciji (prim. Kenda-Jež 2023: 30–35). Pri zapisu dvoglasnikov so upoštevana načela o njihovi poenostavitvi, uporabljena za pripravo fonetičnih kart pri projektu: dolžina samoglasniških sestavin se označuje samo pri dvoglasnikih z drsniki, pridvignjenost znakov (kot oznaka oslabljene artikulacije dvoglasniških sestavin) v zapisu ni upoštevana.

Sivinsko so obarvana polja z odrazi, ki se razlikujejo od pričakovanih, in polja z dvojničnimi odrazi. Krepko ležeče so natisnjene številke raziskovalnih točk, katerih gradivo je bilo doslej v dialektološki literaturi najpogosteje obravnavano kot zgled za posamezno narečje. Polja točk z vprašljivo narečno uvrstitvijo so obarvana temno sivo.

7 Seznam brez podrazredov nenaglašenih samoglasnikov: V700 ə̄, V701 ə̄ (zgodaj podaljšani), V702 ə̀-, V703 -ə̀, V704 ə (nenaglašeni), V720(a) ę̄, V720(b) ę̀-, V720(c) -ę̀, V720(č) ę̂- (kjer umik poznajo), V720(d) ę (nenaglašeni), V720(e) -ę, V720a navadno neregularen refleks ę, V721(a) ǭ, V721a navadno neregularen refleks ǫ, V721(b) ǫ̀-, V721(c) -ǫ̀, V721(č) ǫ̂- (kjer umik poznajo), V721(d) ǫ (nenaglašeni), V721(e) -ǫ, V727 ě̄, V728 ě̀-, V729 -ě̀, V730 -ě (nenaglašeni), V730a ě pred r, V730b navadno neregularen refleks ě, V733A ō, V733B ò-, V733C ô-, V734 -ò, V734a ô- (kjer umik poznajo), V535 ē, V736 è-, V736a ê-, V737 -è, V737a ê- (kjer umik poznajo), V737b e (nenaglašeni), V742(a) ī, V742(b) ì-, V743 -ì, V744 i (nenaglašeni), V745(a) ū, V745(b) ù-, V746 -ù, V747 u (nenaglašeni), V748(a) ā, V748(b) à-, V749 -à, V750 a (nenaglašeni), V765(a) ɪ̄, V765(b) ɪ̀-, V765(c) -ɪ̀, V765(č) ɪ̯ (nenaglašeni), V765a ɾ.

8 *å:* ima svoj areal vsaj še v cerkljanskem narečju, vendar ga gradivo veljavne mreže SLA ni zajelo. Tomaž Pavšič (1960: 2) v svoji diplomski nalogi z opisom govora za nekdanjo raziskovalno točko X084 Otalež navaja dva taka areala: (1) Cerkljanski in Mrzli Vrh (naselji blizu Poljanske doline) ter (2) Spodnjo Idrijo in idrijski govor.

2.1 Obsoško-idrijska narečna ploskev zahodne slovenščine

Issln.	*ẽ	*ẽ-	*ō	*ò-	*ē	*è-	*ę̄	*ę̀-	*ǭ	*ǫ̀-
Obs.-idr.	*ie$_1$	*ie$_1$-	*uo$_1$	*uo$_2$-	*ie$_2$	*ié$_2$-	*ie$_2$	*ié$_2$-	*uo$_2$	*uó$_2$-
Tolminsko narečje										
T072	mˈliəkạ̑	bˈriəzạ̑	ˈnuəč	pˈruọsəm	ˈmiẹđ	ˈsiẹdəm	ˈpiẹtk	ˈdiẹtalạ̑	ˈmuọš	ˈɣuọba
T161	mˈliẹka	bˈriẹza	ˈnuọč	ˈnuọsn̩	ˈmiẹd	ˈsiẹdn̩	ˈpiẹtk	pˈriẹdla	ˈmuọš	ˈɣuọba
T162	mˈli:ka	bˈri:za	ˈnu:č	ˈnuọsm̩	ˈmiẹd	ˈsiẹdm̩	ˈpiẹtk	pˈriẹdla	ˈmuọš	ˈɣuọba
T163	mˈliẹka	bˈriẹza	ˈnuọč	ˈnuasm̩	ˈmiẹt	ˈsiẹdn̩	ˈpiẹtk	pˈriedla	ˈmuọš	ˈɣuọba
Cerkljansko narečje										
T164	mˈlieka	bˈrieza	ˈnuoč	ˈnuosm̩	ˈmi̯e:t	ˈsi̯e:dm̩	ˈpi̯e:tk	ˈdi̯e:tele	ˈmuoš	ˈɣuoba
T165	mˈli:ka	bˈri:za	ˈnu:č	ˈnuọsn̩	ˈmiẹt‘	ˈsiẹdn̩	ˈpiẹtk	wapˈriẹdla	ˈmuọš	ˈɣuọba
T166	mˈli:ka	bˈri:za	ˈnu:č	ˈnuọsm̩	ˈmiẹt	ˈsiẹdn̩ ˈsiẹdm̩	ˈpiẹtk	ˈdiẹtele	ˈmuọš	ˈɣuọba
T167	ˈmi:x	ˈci:sta	ˈnu:č	ˈkuọže	ˈmiẹt	ˈsiẹdn̩	ˈpiẹtk	teˈlieta (Red)	ˈpuọt	ˈpuọpk
T168	mˈli:k	bˈri:za	ˈnu:č	ˈnuosm̩	ˈmiet	ˈsiedn̩	ˈpietk	pˈriest	ˈmuoš	ˈɣuoba
T169	mˈli:ka	bˈri:za	ˈnu:č ˈnó:č	ˈnu:sm̩	ˈmi:t ˈmé:t	ˈsi:dn̩ ˈsi:dm̩	ˈpi:tk	ˈdi:tele	ˈmu:š	ˈɣu:ba
Črnovrško narečje										
T170	mˈliək	bˈriəza	ˈnuəč	ˈnuəśm̩	ˈmiət	ˈsiədm̩	ˈpiətk	ˈdiətele	ˈmuəš	ˈɣuəba
T171	mˈlẹ:k	bˈrẹ:za	ˈnuọ̑č ɣˈnu:i̯	ˈnuọsm̩	ˈmiẹt	ˈsiẹdn̩	ˈpẹ:tk	teˈlẹ:ta (Red)	ˈmuọš	ˈɣxuọba
T172	ˈmẹ:x	bˈrẹ:za	ˈnọ:č	ˈnọ:sm̩	ˈmẹ:d	ˈsẹ:dm̩	ˈpẹ:tk	teˈlẹ:ta (Red)	ˈmọ:ž	ˈɣxọ:ba

Tabela 1: Odrazi issln. sredinskih samoglasnikov v zahodnih rovtarskih narečjih

Raziskovalne točke: kontrolna točka T072 Zatolmin (obsoško narečje); T161 Most na Soči, T162 Grahovo ob Bači, T163 Čepovan; T164 Gorenja Tebuša, T165 Šebrelje, T166 Cerkno, T167 Srednja Kanomlja, T168 Laniše, T169 Idrija; T170 Črni Vrh, T171 Godovič, T172 Hotedršica.

2.1.1 Na podlagi obravnavanega fonetičnega gradiva SLA ni mogoče presojati o končnih razlogih za začrtanje mej med *obsoškim* in *tolminskim* oz. *tolminskim* in *cerkljanskim* narečjem. Težko je tudi zares ločiti med pričakovanimi in nepričakovanimi odrazi za posamezno narečje. Podatki se ujemajo s predstavljenim v opisu Mateja Šeklija (2018: 330): (1) Osrednjecerkljanski odrazi sredinskih samoglasnikov so razen v T165–T168 izpričani še v gradivu za točko T162 Grahovo, katere govor naj bi spadal med tolminske govore. Enako velja za tolminski govor Sel pri Podmelcu (Šekli 2018: 331). (2) Sestav dveh parov podobnih diftongov (Logar [1]1975: 97, [2]1993: 119) je značilen tako za cerkljansko Gorenjo Trebušo[9] kot za

9 Z opombo o procesu izenačevanja dvoglasnikov: »Refleks za *ę̄* [> *ie*/*i̯e:*] je zelo pogosto širši od refleksa za *ẽ*. Mislim pa, da sta na poti k izenačenju (T164, 1962).«

obsoška Zatolmin[10] in Čiginj. (3) Tričlenski sestav dolgih naglašenih samoglasnikov, ki naj bi bil značilnost tolminskega narečja (Logar [1]1975: 99), je izpričan tudi v govoru Spodnje Trebuše s področja cerkljanskega narečja (Logar 1963: 116).

2.1.2 Odrazi issln. sredinskih samoglasnikov v raziskovalnih točkah, izbranih za področje *črnovrškega narečja*, ne izkazujejo enotnosti, pri čemer je govor Črnega Vrha edina točka, ki pozna sovpad sredinskih samoglasnikov v dvoglasnika *iə*, *uə*, kar velja za prepoznavno značilnost narečja. Tominec v uvodu k monografiji (1964: [5]) črnovrško narečje omejuje na kraje Črni Vrh, Lome,[11] Predgriže, Trebče, Zadlog, Mala Gora, Idrijski Log, Koševnik, Javornik, Kanji Dol, Mrzli Dol in Križna Gora, pri čemer naj bi področje tipičnega črnovrškega narečja povezovala os Zadlog–Črni Vrh–Lome. Tako Godovič kot Hotedršica ležita vzhodno od tega območja.

2.2 Gorenjska narečna ploskev južne slovenščine[12]

Issln.	***ē̄**	***ē̄-**	***ō**	***ò-**	***ē**	***è-**	***ę̄**	***ę̀-**	***ǭ**	***ǫ̀-**
Gorenj.	***ē$_2$**	***é$_2$-**	***ō$_2$**	***ó$_1$-**	***ē$_1$**	***é$_1$-**	***ē$_1$**	***é$_1$-**	***ō$_1$**	***ó$_1$-**
Horjulsko narečje										
T173	mlẹ́:k	brẹ́:za	nǫ̀:č/ mą̀sù:	nǫ́:sm̩	pẹ̀:č	sẹ̀:dm̩	pẹ́:tk	prẹ́:dła	m^{u}ǫ̀ž	γǫ́:ba
T174	mlẹ́:k	brẹ́:za	nǫ̀:č/ lę̀pù:	nu̯ó:səm	pi̯ẹ̀:č	si̯ẹ́:dm̩	pi̯ẹ́:tk	/	mu̯ò:ž	γu̯ǫ́ba
T175	mlẹ́:k	brẹ́:za	nǫ̀:č/ mesù:	nǫ́:sm̩	pẹ̀:č	sẹ́:dm̩	pẹ́:tk	prẹ́:dła	mǫ̀:ž	γǫ́:ba
T176	mlẹ́:k	brẹ́:za	nǫ̀:č/ misù:	nǫ́:sm̩	pẹ̀:č	sẹ́:dn̩ sẹ́:dm̩	pẹ́:tk	dẹ́:tale	mǫ̀:ž	γǫ́:ba
T177	mlẹ́:k	brẹ́:za	nù̯:č/ mesù:	nǫ́:sm̩	pẹ̀:č	sẹ̀:dm̩	pẹ́:tk	prẹ́:dła	mǫ̀:ž	γǫ́:ba
Škofjeloško narečje										
T185	mˈlè:k	bˈrė́:za	ˈnò:č	ˈnò:sm̩	ˈpė́:č	ˈsė́:dn̩ ˈsė́:dm̩	ˈpė́:tk	ˈdė́:tila	ˈmó:ž	ˈγò:ba
T186	mˈlè:k	bˈrė́:za	ˈnò:č	ˈnò:sm̩	ˈpė́:č	ˈsė́:dm̩	ˈpė́:tk	pˈrė́:dla	ˈmó:ž	ˈγò:ba
T187	mˈlẹ̀:k	bˈrẹ́:za	ˈnǫ̀:č	ˈnǫ̀:sm̩	ˈpẹ̀:č	ˈsẹ́:dm̩ ˈsė́:dəm	ˈpẹ́:tk	ˈdẹ́:tela	ˈmǫ̀:š	ˈγǫ̀:ba
Poljansko narečje										
T178	mlȅ:k	brȅ:za brìeza	nȍ:č	nùosn̩ nùosm̩	pìeč	sìenn̩	pìetk	dìetele	mùoš	γùoba
T179	mlȅ:k	brȅ:za	nȍ:č	nùǫsn̩	pìęč	sìędn̩	pìętk	diętala	mùǫž	γùǫba
T180	mˈlięk	bˈrięza	ˈnuǫ̏č	ˈnuǫsm̩	ˈpięč	ˈsiędm̩	ˈpiętk	ˈdięteła	ˈmuǫž	ˈγuǫba
T181	trȅpx mlȅ:k	briẹ̀za brȅ:za	nuǫ̏̀č nȍ:č	nuósm̩ nuǫsm̩	mièd pięč	siędn̩ siędm̩	piétk pìętk	diętela	mùož mùǫž	γuòba γùǫba

10 V Šekli 2018: 331 je sicer za Zatolmin nastavljen sovpad sredinskih samoglasnikov.

11 Glavno gradivo za monografijo je iz vasi Lome (1964: 5).

12 Razdelek je povzet po Kenda-Jež 2025.

T182	mlɛ̀:k	brɛ̀:za	nɔ̀:č	nùọsn̩	pìẹč	sìẹdn̩	pìẹtk	diẹ̀tela	mùọ̀ž	γùọba
T183	trɛ̀px	brɛ̀:za	nuọ̀č	kuòža	pìẹč	siẹ̀dn̩	pìetk	prɛ̀:st	mɔ̀:ž	γuòba
T184	mˈlẹ:k	bˈrẹ:za	ˈnọ:č	ˈnọ:sn̩	ˈpẹ:č	ˈsẹ:dn̩	ˈpẹ:tk	ˈdẹ:tela	ˈmọ:ž	ˈγọ:ba
Baško podnarečje										
T158	mˈlẹ:ka	bˈrẹ:ẓa	ˈnọ:ç	ˈnuọṣəm ˈnuọṣn̩	ˈmiẹt ˈmiẹd	ˈṣiẹdəm ˈṣẹ:dn̩	ˈpiẹtk	ˈdiẹtala	ˈmuọṣ ˈmuọẓ	ˈguọba ˈγuọba
T159	mˈlẹ:ka	bˈrẹ:ẓa	ˈnọ:ç	ˈnuọṣn̩	ˈmiẹt	ˈṣiẹdəm	ˈpiẹtk	ˈdiẹtejla	ˈmuọṣ	ˈguọba
T160	mˈlẹ:ka	bˈrẹ:ẓa	ˈnọ:ç	ˈnuọṣm	ˈmiẹt	ˈṣiẹdn̩	ˈpiẹtk	pˈriẹṣt	ˈmuọẓ	ˈguọba

Tabela 2: Odrazi issln. sredinskih samoglasnikov v vzhodnih rovtarskih narečjih

Raziskovalne točke: T158 Rut, T159 Podbrdo, T160 Porezen; T173 Logatec, T174 Vrhnika, T175 Mala Ligojna, T176 Horjul, T177 Polhov Gradec; T178 Dobračeva (Žiri), T179 Lučine, T180 Leskovica, T181 Poljane nad Škofjo Loko, T182 Bukov Vrh, T183 Javorje, T184 Gabrk; T185 Pungert, T186 Žabnica, T187 Zgornje Bitnje.

2.2.1 Mreža raziskovalnih točk na področju horjulskega narečja je preredka, da bi bilo mogoče določiti obseg areala nepričakovanih dvoglasniških refleksov v T174 Vrhnika in dvojničnost odrazov v T173 Logatec. Dodatne sondažne raziskave Tineta Logarja na področju zahodno od Vrhnike kažejo na prehoden pas govorov, katerega obseg in njegov morebitni stik s poljanskim narečjem bi bilo treba ugotoviti z dodatnimi raziskavami.

2.2.2 V gradivu škofjeloškega narečja izstopa gorenjska fonetična podoba ejevskega in ojevskega glasovja v T187 Zgornje Bitnje. Že Francka Benedik (1981: 2) je mejo škofjeloškega narečja v smeri proti Kranju postavila v Spodnjih Bitnjah, na to pa kaže tudi Logarjevo primerjalno gradivo iz Spodnjih Bitenj na posameznih listkih za samoglasniške odraze.

2.2.3 V govorih poljanskega narečja nastopajo odrazi za issln. **ò-*, **ē*, **è-*, **ę̄*, **ę̀-*, **ǭ* in **ǫ̀-*, »značilni [...] za sosednjo obsoško-idrijsko ploskev« (Šekli 2018: 335). Od tega s sovpadom sredinskih samoglasnikov odstopata dva govora: v T184 Gabrk se ta ujema z gorenjskim enoglasniškim modelom, v T180 Leskovica pa so sredinski samoglasniki sovpadli v dvoglasnika *iẹ* in *uọ*.

2.3 Priseljenski rovtarski govori Ravne Gore

issln,	***ɛ̄**	***ɛ̀-**	***ō**	***ò-**	***ē**	***è-**	***ę̄**	***ę̀-**	***ǭ**	***ǫ̀-**
T412	sˈvẹ:ča (mˈlẹ:i̯ku)	kaˈlẹ:nò (stˈrẹ:i̯xa)	gˈnọ:j ˈnò:s	/ ˈkó:ža	ˈmẹ:t	ˈzẹ:le	ˈpẹ:st	sˈrẹ:ča	ˈmọ:š ˈpó:t	ˈọ:gu ˈpó:pk

Tabela 3: Odrazi issln. sredinskih samoglasnikov v priseljenskih govorih Ravne Gore: T412 Ravna Gora

Gradivo v Ravni Gori izkazuje sovpad sredinskih samoglasnikov ob fonetični variabilnosti odrazov za issln. **ō*, **ò-*, **ǭ* in **ǫ̀-*.

2.4 Areala sovpada ejevskih in ojevskih odrazov

Eno izmed Riglerjevih meril (1963: 53, 1966: 103–104) za razmejitev med zahodnimi in vzhodnimi rovtarskimi govori oz. za natančno določitev meje med obsoško-idrijskimi (*ie_1/*uo_1) in gorenjskimi odrazi ($\bar{e}_2/\bar{o}_2$) za issln. *$\bar{\bar{e}}$ in *$\bar{o}$ je sovpad ejevskih in ojevskih sredinskih samoglasnikov.[13] Po njem naj bi med narečja gorenjske narečne ploskve lahko prišteli tudi črnovrško narečje,[14] razvoj dvoglasnikov na tem področju pa bi bil sekundaren. Po drugi strani Logar (1986: 407) za škofjeloško narečje predvideva sovpad sredinskih samoglasnikov kot rezultat monoftongizacije dvoglasnikov *ię* in *uǫ*.

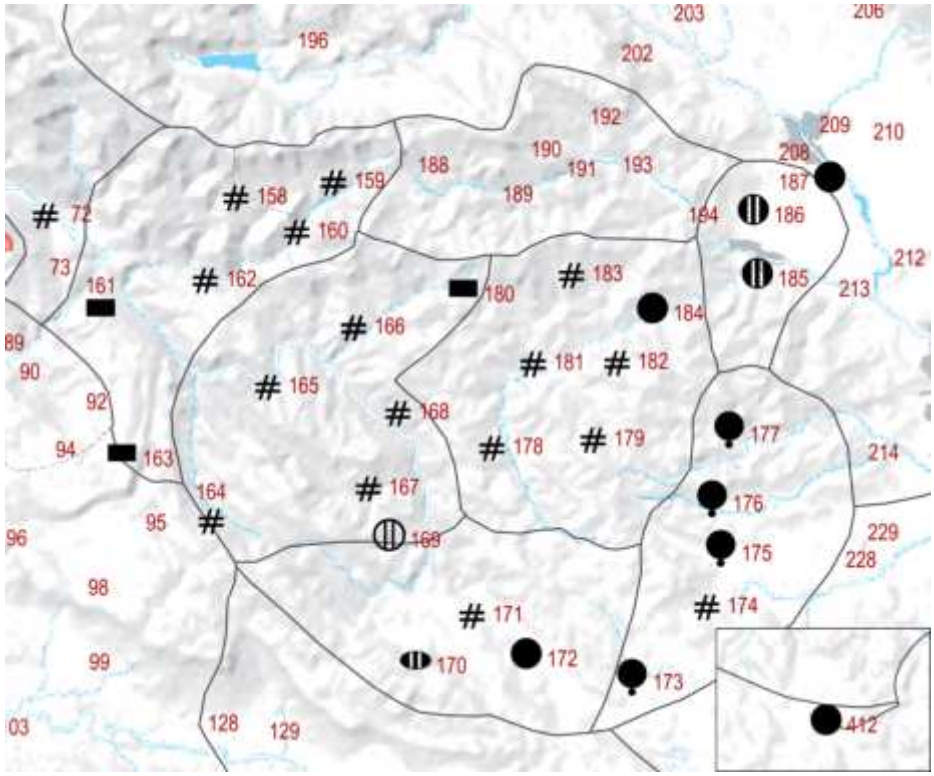

Slika 3: Sovpad sredinskih samoglasnikov

Legenda: sovpad v ● ęː/ǫː, ● ęː/ǫː + -uː, ◍ ėː/ȯː, ◍ iː/uː, ◖◗ iə/uə, ▬ ię/uǫ; # brez sovpada.

13 Drugo merilo naj bi bili odrazi za nenaglašeni issln. **ě* (široki odrazi v zahodnih, ozki v vzhodnih narečjih), kjer je gradivo za SLA pomanjkljivo. V cerkljanskem narečju na morebitno dvojničnost kaže vsaj oblika *čʹla:jk*, kjer je *j* lahko samo iz *-wi-* (Rigler 1981: 71). Posamične ozke odraze za ponaglasni **ě* (*ę*) v zahodnih narečjih je Tine Logar zapisal leta 1951 v T163 Čepovan, T165 Šebrelje in T166 Cerkno.

14 Tako je tudi na skici (Rigler 1963: 47).

Do sovpada sredinskih samoglasnikov prihaja tako v zahodnih kot v vzhodnih rovtarskih narečjih. Na zahodu, v tolminskem narečju in v poljanski točki T180 sovpadejo obsoško-idrijski izhodiščni dvoglasniki *ie_1, *ie_2 in *uo_1, *uo_2. Drugi tip sovpada v enoglasniške odraze je značilen za vzhodni rob vzhodnih rovtarskih govorov, za škofjeloško in horjulsko narečje[15] ter za rovtarski priseljenski govor Ravne Gore. Za presojo, v katerega izmed obeh tipov sovpada spada stanje v T170 Črni Vrh in T169 Idrija (idrijski krajevni govor cerkljanskega narečja), bi bila potrebna gostejša mreža raziskovalnih točk.

3 Prozodija

3.1 Obstoj tonemskih nasprotij

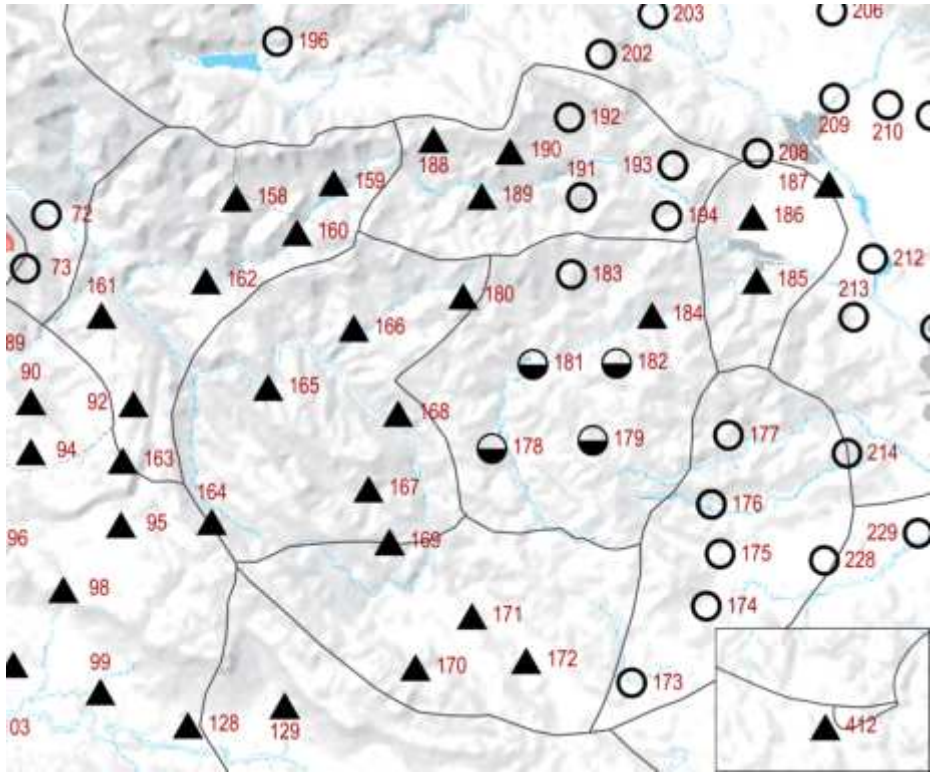

Slika 4: Obstoj tonemskih nasprotij. Izsek iz popravljene predloge za karto Tonemski in netonemski govori (Škofic, Šekli, Kenda-Jež 2023: 15).

Legenda: ○ tonemski govor, ▲ netonemski govor, ◒ govor z metatoniranim tonemskim naglasom.

15 Kjer sovpad ni popoln zaradi prehoda *-$\bar{o}$ > *u*ː.

Prvotna tonemska nasprotja so se ohranila samo v horjulskem narečju. Na območju poljanskega narečja pa je zaradi umika cirkumfleksa in navzkrižne metatonije v predzadnjem zlogu prišlo do posebnega tonemskega sestava, ki pozna tonemska nasprotja na dolgih naglašenih in ponaglasnih zlogih. Zapisa za T180 Leskovica in T184 Gabrk, ki sta bila doslej na karti označena kot tonemska, ne izkazujeta tonemskih nasprotij, vendar sta nastala pred novimi ugotovitvami o tonematiki v poljanskem narečju in je morda samo nista zabeležila. Podatek o netonemskosti v teh raziskovalnih točkah torej ustreza trenutnemu stanju raziskav. Enako začasen je verjetno podatek za T183 Javorje.

3.2 Nesplošnoslovenski naglasni umiki

3.2.1 Umik na prednaglasno kračino

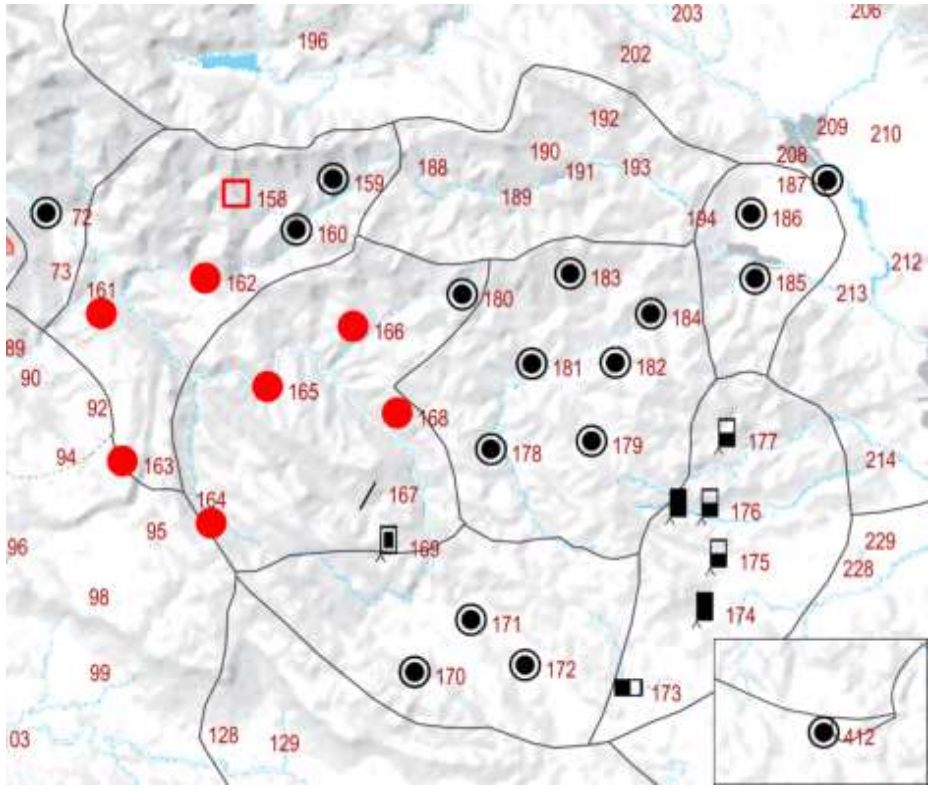

Slika 5: Umik na prednaglasno kračino. Izsek iz karte za vzorčno vprašanje V736a.02 *ž/e/na*.

Legenda: ● e, ◉ e:, □ a, ◘ ię, ▮ i̯e, ▯ i̯e:, ▮ ä.

Ob splošnem naglasnem umiku do podaljšave odraza za umično naglašeni *e* (in *o*) ni prišlo na zahodu, v tolminskem in cerkljanskem narečju. Podaljšani odrazi so

večinoma enoglasniški, dvoglasniki so značilni za horjulsko narečje[16] in idrijski govor.

3.2.2 Umik na prednaglasno nadkračino

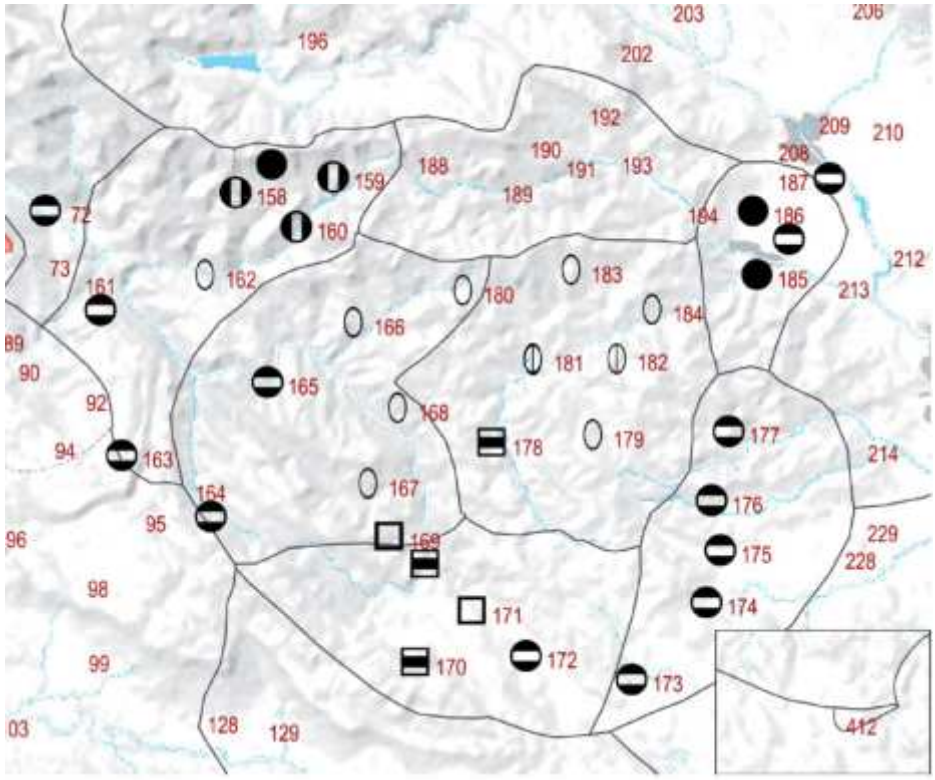

Slika 6: Umik na prednaglasno nadkračino –izsek iz karte za vzorčno vprašanje V704.04 *m/e/gla*

Legenda: ● e, ◐ ẹ, ◓ ə, □ a, ▬ ą, ○ o, ◑ ọ.

Tudi umik na prednaglasno nadkračino je bil izveden na celotnem področju, odraz je povsod kratek. Ojevska barva samoglasniškega odraza je skupna značilnost severozahodnih cerkljanskih govorov (s tolminskim v T162 Grahovo) in jedra govorov poljanskega narečja, ajevska barva pa povezuje del črnovrškega narečja, cerkljanski idrijski govor in poljanski govor v T178. Odraz v Ravni Gori je ojevski: *o̯ – s'to̯za*, *'do̯ska* (Gostenčnik 2023: 63).

16 V T176 je po Logar 1981 v novejšem zapisu odraz umično naglašenega *e* fonemska zveza j + e. Kot i̯ + e je kartirana zaradi lažje primerjave fonetičnih vrednosti kartiranih glasov.

3.2.3 Terciarni naglasni umik

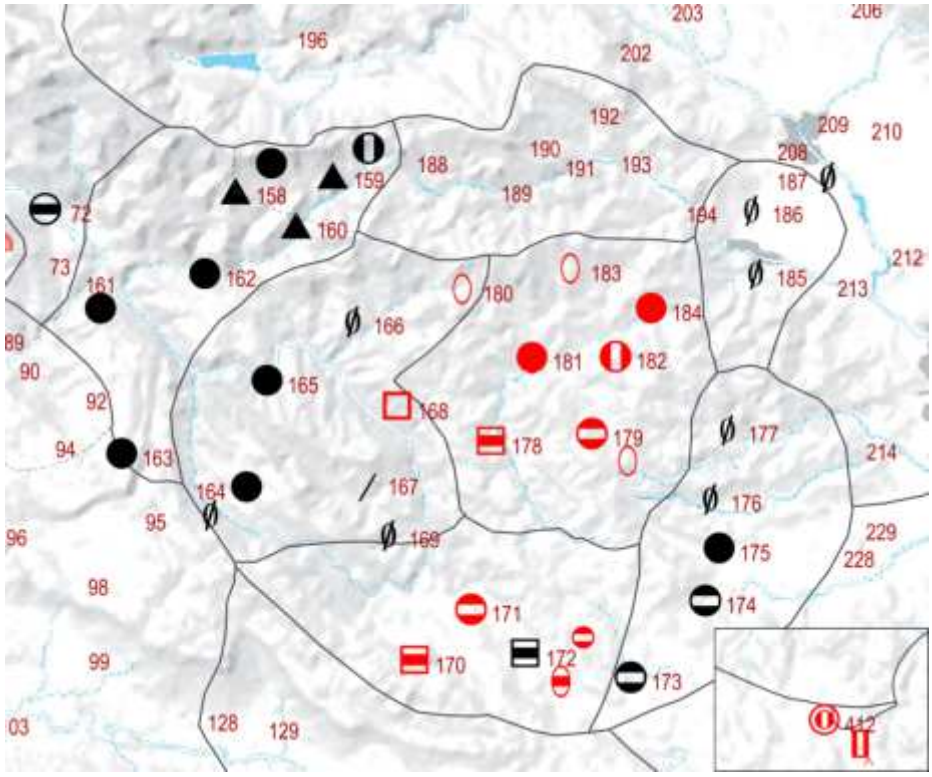

Slika 7: Terciarni naglasni umik – izsek iz karte za vzorčno vprašanje V729a.02 *s/e/no*

Legenda: naglašeni samoglasniki: ● e, ◑ ẹ, ⓞ ẹː, ⊖ ə, □ a, ▬ ą, ○ o, ◐ ọ, ⊖ ǫ, ▯ ę̣; prednaglasni samoglasniki: ▲ i, ● e, ◑ ẹ, ⊖ ę, ⊖ ə, ▬ ą, ∅ ničti odraz.

Naglasni umik cirkumflektirane dolžine je bil v različnem obsegu izvršen v osrednjem pasu rovtarskih narečij, v poljanskem in črnovrškem narečju ter v Ravni Gori. V poljanskem narečju je bil umik cirkumfleksa izveden z dolgih zadnjih, predzadnjih in predpredzadnjih zlogov, dolžina nekdaj naglašenega zloga pa je pri umiku z izjemo zadnjega odprtega zloga ohranjena (Stanonik 1977: 296; Benedik 1989: 32–33; Beguš 2011: 20). V okviru tega prozodičnega sestava je po metatoniji v T183 potrjen tudi umik novega dolgega akuta (*ˈžəpaːn*, *ˈkowaːč*) oz. starega akuta s sredinskega zloga v trizložnicah (*ˈželeːz*, *ˈkeriːt* = korito) (Gostenčnik 2018a: 75–76). V črnovrškem narečju je umik izveden samo z zadnjih odprtih zlogov dvozložnic (Tominec 1964: [11]), umik v govoru Ravne Gore je opredeljen kot umik z odstopanji (Gostenčnik 2023: 61 – *ˈnębò*, *ˈuxu*, *ˈxudo* in *mẹˈsọː*).

4 Kolikost

4.1 Fonetično krajšanje dolgih visokih samoglasnikov

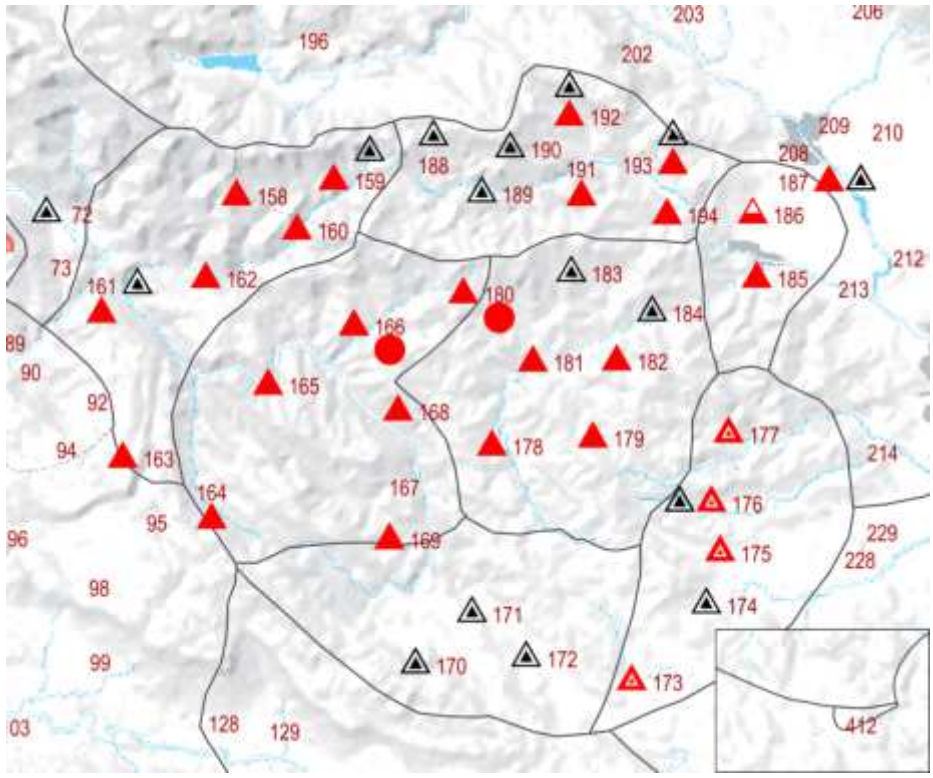

Slika 8: Areal krajšanja dolgih visokih samoglasnikov – izsek iz karte za vzorčno vprašanje V742(a).03 sv/i/nja (skupaj s selškim narečjem gorenjske narečne skupine) (Kenda-Jež 2025: 164)

Legenda: dolgi samoglasnik: ▲ i:; kratki samoglasniki: ▲ i, ▲ į, ▲ iˑ; ● e (položajni odraz).

Fonetično krajšanje visokih samoglasnikov je pojav, ki je bil zagotovo upoštevan kot glavno merilo pri opredelitvi območja rovtarske narečne skupine na podlagi splošnega akustičnega vtisa. Areal je skorajda prekriven z območjem rovtarskih narečij z izjemo nekaterih robnih govorov. Do krajšanja naj ne bi prišlo v črnovrškem narečju,[17] po drugi strani pa areal sega tudi v selško narečje gorenjske narečne skupine. Ob zgodnjih raziskavah je v horjulskih točkah Logar odraza zapisoval kot nadkračino, vendar naj bi po njegovem takratnem slušnem vtisu nadkratki

17 Vendar je v Logarjevih terenskih zapisih za T170 (1947) robna opomba: »*û* in *î* sta krajša kot *ê*, *ô*, *â* (Logar 1947). Tudi ob zapisu dolgih visokih samoglasnikov v T072 Čujec-Stres (2010: 21) pojasnjuje: »Samoglasnika i in u sta [...] nekoliko krajša kot v knjižnem jeziku, v primerjavi z govori bližnjih vasi pa sta daljša, prav tako sta nekoliko daljša v besedah s tonemskim naglasom in v tujkah.«

samoglasniki nastali samo »iz dolgih rastočih na nekdanjih dolgih akutiranih *ī* in *ū* v odprtih zlogih« (Logar 1959: 4), kar pozneje ni bilo potrjeno. Na karti je takrat zabeležena glasovna vrednost posebej označena. Dvojnica z dolžino v T176 je fonologizirani zapis istega fonetično krajšega samoglasnika. Gostenčnik ob primerjavi s starejšim izpričanim gradivom za govor Ravne Gore sedanjo variabilnost odrazov pojasnjuje s sekundarno podaljšavo visokih samoglasnikov (Gostenčnik 2023: 62–63 – npr. *ˈzit* : *ˈsiːn*; *ˈžitọ* : *ˈžiːla*).

5 Dva zgleda iz oblikoslovja

5.1 Kategorija srednjega spola

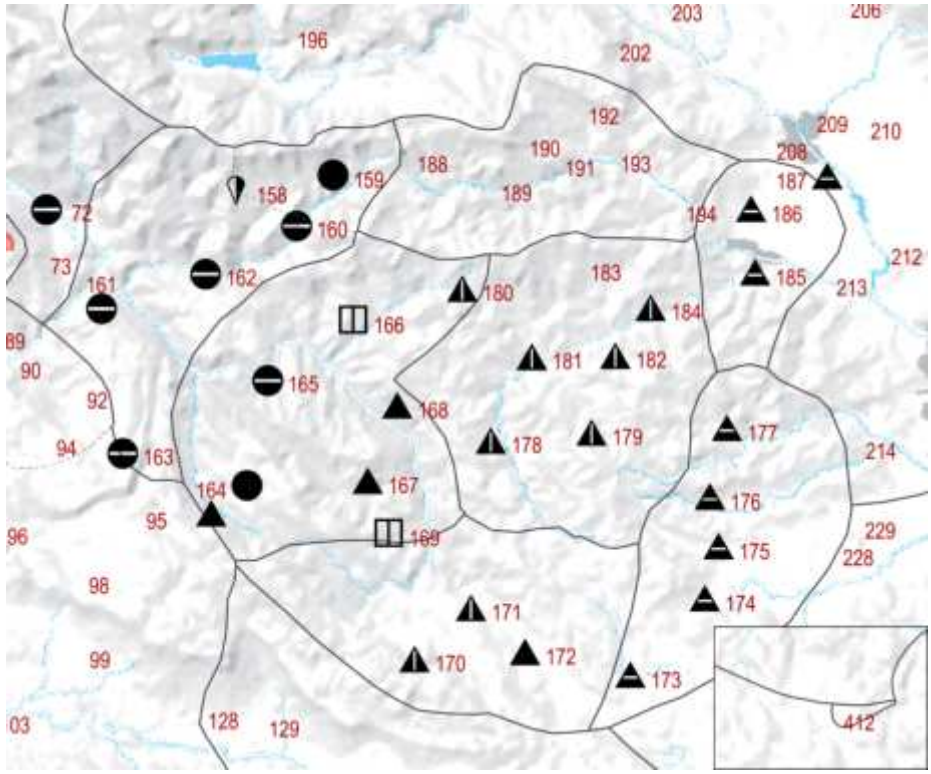

Slika 9: Spol edninskih oblik samostalnikov srednjega spola (Ied)

Legenda: ◫ dobro seno/dobro mleko (s), ◖ dobro seno (s)/dobra mleka (ž), ● dobra mleka (ž), ⛀ dobra seno/dobra mleka (ž), ▲ dober mlek (m), ▲ dober sen/dober mlek (m), ◭ dober seno/dober mlek (m).

Karta je nastala na podlagi odgovorov na vprašanji V813.01 Maskulinizacija nevter in V814.01 Feminizacija nevter ter spremnih opisov posameznih govorov. Ti so bili

za kartiranje abstrahirani v prikaz tipov odgovorov za knjižno *dobro seno*/*dobro mleko*. V nekaterih točkah tega ni bilo mogoče storiti za oba tipa, zato je na karti prikazan samo eden. Zahodni areal feminizacije in vzhodni areal maskulinizacije nevter se stikata v cerkljanskem narečju, kjer je v T166 Cerkno (*ˈdabru sˈnuː* = dobro seno/*mˈliːka* = mleko – kljub splošnemu akanju) in v T169 Idrija (*ˈdo̯ːbru sˈnuː*/*mˈliːku*) srednji spol še ohranjen.

5.2 Dolgi in kratki nedoločnik

Po območju rovtarskih narečij potekajo snopi izoglos, ki razmejujejo dolge in kratke oblike nedoločnikov v različnih glagolskih vrstah (za stanje v slovenskih narečjih prim. Rigler 1978: 365sl). Za ponazorilo je izbran nedoločnik tipa *sušiti*, ki je kartiran tudi v Riglerjevih Akcentskih variantah III (1978: 372). Kratki nedoločnik se pojavlja na območju poljanskega, horjulskega, črnovrškega in dela škofjeloškega narečja. Gradivo v tem primeru ne izpričuje dvojnic, vendar so te potrjeno značilne za osrednjecerkljansko območje (Logar 1996: 411; Kenda-Jež 1990–: npr. *xaˈdit* in *ˈxast* = hoditi, *naˈsit* in *ˈnast*) in poljansko narečje (Logar 1996: 410), izoglose kratkega nedoločnika pa deloma segajo tudi v tolminsko narečje (Logar 1996: 412).

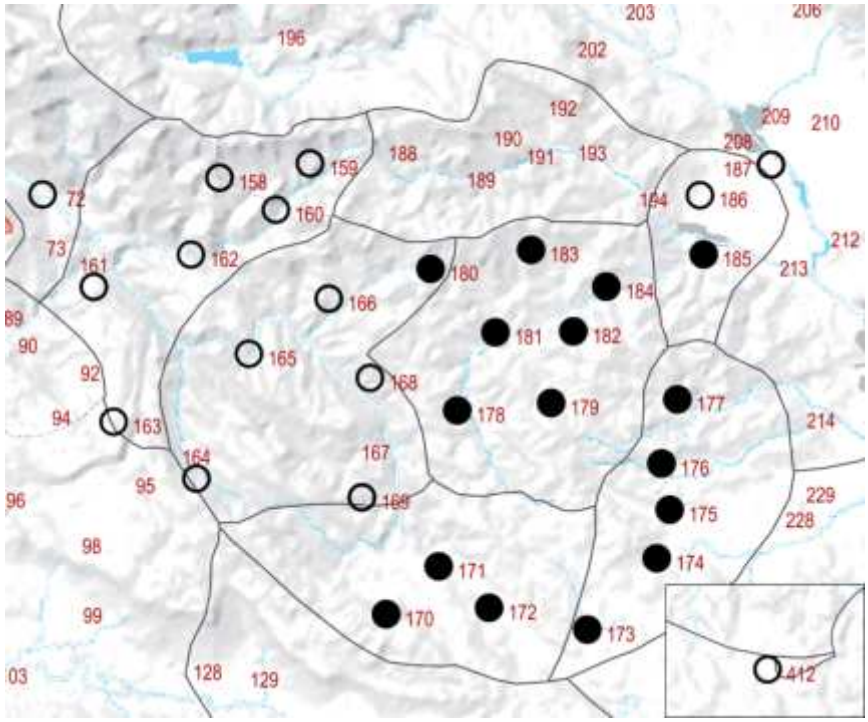

Slika 10: Dolge in kratke oblike nedoločnika – podatki iz gradiva za V747(a).04 *sušiti*

Legenda: ○ dolgi nedoločnik, ● kratki nedoločnik.

6 Besedje

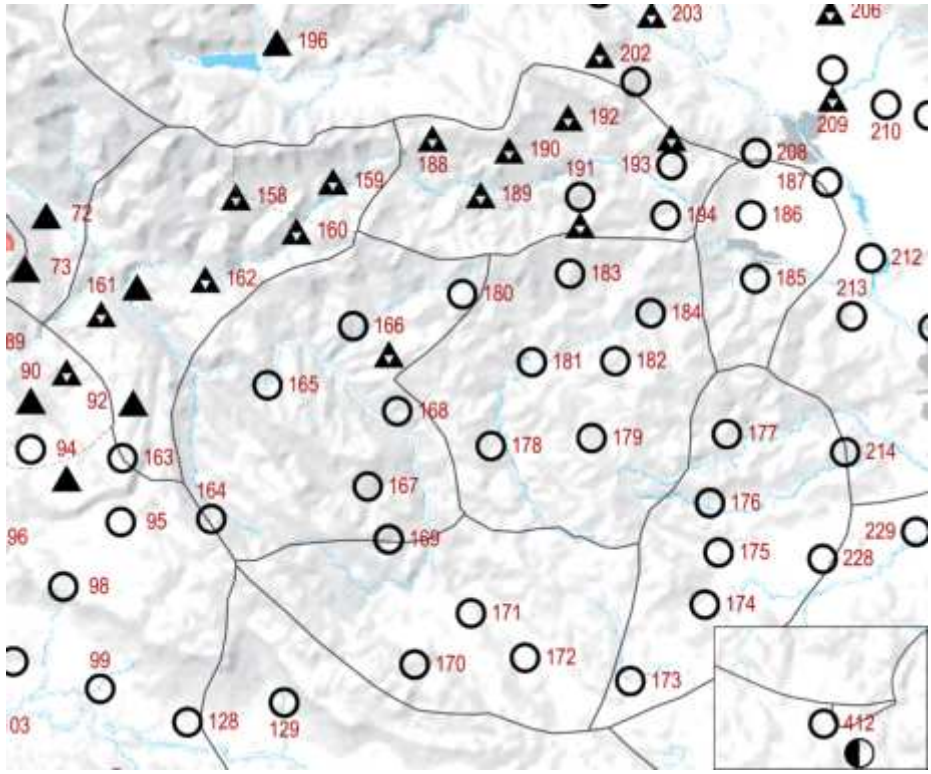

Slika 11: Areala leksemov *kositi* in *seči (sečti)* – izsek iz leksične karte V312.01 (Škofic 2023: 103)

Legenda: ○ kositi, ◐ pokositi, ▲ seči, ▲ sečti.

Izoleksa, ki prečka območje rovtarskih govorov v smeri severozahod/jugozahod in oddeljuje tolminsko narečje z delom osrednjecerkljanskega[18] govora od preostalega območja, spada v snop izoleks, ki priča, da se rovtarska narečja nahajajo tudi na stiku alpskega in primorskega kulturnega ali etnološkega območja (Novak 1978: 154–158).

7 Sklep

Kot je bilo že ugotovljeno (Kenda-Jež 2025: 166), je fonetična podatkovna zbirka SLA, ki se bo v prihodnosti dopolnjevala še z leksično manj variabilnim gradivom iz leksičnega dela vprašalnice, odlično izhodišče za preverjanje našega

18 Navidez osamljena oblika *sečti* kot prevladujoča dvojnica v Cerknem je s področjem tolminskega govora povezana vsaj v smeri Zakojce (prim. Kenda-Jež 1990–).

dosedanjega védenja o posameznih slovenskih narečjih oz. za načrtovanje nujnih raziskav za določitev obsega ne dovolj podrobno obravnavanih narečnih pojavov. Obenem lahko vsaj za narečja rovtarske narečne skupine trdimo, da je trenutna raziskovalna mreža preredka, da bi omogočila določitev posameznih arealov oz. presojo, ali do določenih glasovnih razvojev prihaja točkovno ali pa samo nimamo dovolj prostorskih podatkov. Že do sedaj zbrano gradivo pa nakazuje potencialni obstoj prehodnih območij. V slovenski dialektologiji sicer uporabljamo termine, kot sta prehodni in mešani (krajevni) govor, vendar doslej nismo posvečali dovolj pozornosti sintezi ugotovitev – tipološkim vprašanjem in razvoju metodologije za opredeljevanje takih idiomov. Prav tako nimamo razvite metodologije terenskih raziskav na takih področjih, pri katerih z anketiranjem ali usmerjenim pogovorom ob vprašalnici ne moremo zajeti variabilnosti[19] ali leksikaliziranosti odrazov.

Za rešitev klasifikacijskih vprašanj – razmerja med obema narečnima ploskvama in obstoja tolminskega narečja – bi bile nujne mikroraziskave za:

(1) natančno določitev območja z dvoglasniškimi odrazi za **ȍ-*, **ē*, **ȅ-*, **ę̄*, **ę̀-*, **ǭ* in **ǫ̀-* v pasu od najjužnejšega stika med črnovrškim (T171–T172) in horjulskim narečjem (T173–T174) preko celotnega območja poljanskega narečja do stika s škofjeloškim narečjem in

(2) opredelitev prehodnega območja med tolminskim in cerkljanskim ter tolminskim in obsoškim narečjem na zahodnem in jugozahodnem robu narečne skupine.

Viri in literatura

Arhiv 26, 1958–: Arhiv Lingvistične/Dialektološke sekcije Inštituta za slovenski jezik.

Arhiv SLA, 1946–: Listkovna kartoteka, zvezkoteka in podatkovna zbirka gradiva za Slovenski lingvistični atlas za raziskovalne točke T072, T158–T186.

Beguš, Gašper, 2011: Relativna kronologija naglasnih pojavov govora Žirovske kotline poljanskega narečja. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 8. 19–33. <https://doi.org/10.17161/SLS.1808.7536>.

Beguš, Gašper, Jurgec, Peter, 2026: Tone, stress, quantity, and quality: prosodic patterns and tonal wug-test in Žiri Slovenian, *Journal of Phonetics* 117/101482. <https://doi.org/10.1016/j.wocn.2026.101482>.

Benedik, Francka, 1981: Škofjeloški govor. Magistrska naloga. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, Filozofska fakulteta.

Benedik, Francka, 1989: Fonološki opis govora vasi Bukov Vrh. Franc Jakopin (ur.): *Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja: Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici*. Ljubljana: SAZU. 31–44.

19 Prim. podatke iz tabele 1 za T171 Godovič.

Čujec-Stres, Helena, 2010: *Slovar zatolminskega govora* 1: od A–O. Zatolmin: Stres inženiring.

Gostenčnik, Januška, 2018: Umik novega dolgega akuta v slovenskih narečjih. V: Aleksandra Bizjak Končar, Helena Dobrovoljc (ur.): *Škrabčevi dnevi* 10: *Zbornik prispevkov s simpozija 2017*. Nova Gorica: Založba Univerze.

Gostenčnik, Januška, 2023: Narečna klasifikacija govora Ravne Gore. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 15. 41–73. <https://doi.org/10.3986/15.1.03>.

Kenda-Jež, Karmen, 1990–: Gradivo za slovar osrednjecerkljanskih govorov [računalniška datoteka].

Kenda-Jež, Karmen, 2018: Folklorna pripoved v pisanih preoblekah (opombe k jezikovni redakciji). Nataša Hvala idr. (ur.): *Divje babe na žlikrofih: folklorne in spominske pripovedi s hribov, planot, iz grap in kotlin od Porezna do Javornika in Vojskega do Zavratca*. (Glasovi 51.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 425–434.

Kenda-Jež, Karmen, 2023: Fonetična transkripcija. Jožica Škofic idr. (ur.): *Slovenski lingvistični atlas 3.1: Kmetovanje: orodje, opravila – Atlas*. Ljubljana: Založba ZRC. 30–35.

Kenda-Jež, Karmen, 2025: Vzhodna rovtarska narečja v *Slovenskem lingvističnem atlasu* (SLA). *Jezikoslovni zapiski* 31/2. 153–169. <https://doi.org/10.3986/JZ.31.2.08>.

Logar, Tine, 1954: Dialektološke študije IV: Refleksi za praslovanske nosnike med srednjo Soško in Čepovansko dolino. *Slavistična revija* 5–7. 163–166.

Logar, Tine, 1955: Dialektološke študije VI: O razvoju in nekaterih posebnostih avške govorice. *Slavistična revija* 8. 43–50.

Logar, Tine, 1963: Sistemi dolgih vokalnih fonemov v slovenskih narečjih. *Slavistična revija* 14/1–4. 111–132.

Logar, Tine, 1968: Glasoslovne in morfološke posebnosti v govorici sloveniziranih Nemcev. *Slavistična revija* 16. 159–168.

Logar, Tine, [1]1975: *Slovenska narečja: Besedila*. (Kondor 154.) Ljubljana: Mladinska knjiga.

Logar, Tine, 1981: Horjul (OLA 8). Pavle Ivić (ur.): *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. (Posebna izdanja LV.) Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. 79–85.

Logar, Tine, [2]1993: *Slovenska narečja: Besedila*. (Cicero.) Ljubljana: Mladinska knjiga.

Logar, Tine, 1996: Rovtarska narečja (rokopis za objavo v Enciklopediji Slovenije). Karmen Kenda-Jež (ur.): Tine Logar: *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 407–412.

Logar, Tine, Rigler, Jakob, 1983: *Karta slovenskih narečij*. Ljubljana: Univerzum.

Novak, Vilko, 1978: Sestava slovenske ljudske kulture. Angelos Baš (ur.): *Pogledi na etnologijo* (Pogledi 3). 117–160. Ljubljana: Filozofska fakulteta in Partizanska knjiga.

Majnarić, Nikola, 1938–1939: Jedno rovtarsko narječje u Gorskom Kotaru. *Južnoslovenski filolog* 3. 135–149.

Pavšič, Tomaž, 1960: *Opis cerkljanskega dialekta vasi Otalež.* Diplomska naloga (A) za seminar prof. Logarja. (Tipkopis.)

Ramovš, Fran, 1931: *Dialektološka karta slovenskega jezika*. Ljubljana: Univerzitetna tiskarna.

Ramovš, Fran, 1935: *Historična gramatika slovenskega jezika* VII: *Dialekti*. (Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani, Dela I.) Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

Ramovš, Fran, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika* 1. (Akademska biblioteka 3.) Ljubljana: Akademska založba.

Rigler, Jakob, 1963: Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu. *Slavistična revija* 14/1–4. 25–78.

Rigler, Jakob, 1966: Fonološka problematika slovenskega črnovrškega dialekta. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 9. Novi Sad: Matica srpska, Oddelek za književnost in jezik. 97–111.

Rigler, Jakob, 1978: Akcentske variante III. *Slavistična revija* 26/4. 365–374.

Rigler, Jakob, 1981: Cerkno (OLA 6), Pavle Ivić (ur.): *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*. (Posebna izdanja LV.) Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. 67–72.

Stanonik, Marija, 1977: Govor Žirovske kotline in njenega obrobja. *Slavistična revija* 25/2–3. 293–309.

Šekli, Matej, 2018: *Tipologija lingvogenez slovanskih jezikov*. (Linguistica et philologica 37.) Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610501374>.

Škofic, Jožica, 2023: SLA V312.01 ‘kositi’. Jožica Škofic idr. (ur.): *Slovenski lingvistični atlas* 3.1: *Kmetovanje: orodje, opravila – Atlas*, Ljubljana: Založba ZRC. 102–103.

Škofic, Jožica, Kenda-Jež, Karmen, Kumin Horvat, Mojca (ur.), 2023: *Slovenski lingvistični atlas* 3.1: *Kmetovanje: orodje, opravila – Atlas*, Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610507499>.

Škofic, Jožica, Šekli, Matej, Kenda-Jež, Karmen, 2023: Tonemski in netonemski govori. Jožica Škofic idr. (ur.): *Slovenski lingvistični atlas* 3.1: *Kmetovanje: orodje, opravila – Atlas*, Ljubljana: Založba ZRC. 12–15.

Tominec, Ivan, 1964: *Črnovrški dialekt: Kratka monografija in slovar*. (Dela razreda za filološke in literarne vede 20.) Ljubljana: SAZU.

Danila Zuljan Kumar
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko
DZuljan@zrc-sazu.si

Brda in briško narečje

Prispevek[1] se osredinja na Brda, gričevnato pokrajino na zahodu slovenskega narodnostnega in jezikovnega prostora, ki je bila skozi pretežni del zgodovine mejna pokrajina med različnimi administrativnimi enotami. Uvodoma je podan geografski in zgodovinski pregled območja. V nadaljevanju so prikazane osnovne definicijske značilnosti briškega narečja primorske narečne skupine slovenskega jezika, opis pa je obogaten s štirimi izoglosnimi kartami, na katerih so prikazani areali ene naglasne in treh glasovnih razlik govorov posameznih območij znotraj narečja.

1 Uvod

Brda (it. Collio, furl. Cuei) predstavljajo geografsko sklenjeno pokrajino na zahodu slovenskega jezikovnega prostora. Ležijo na prehodu med Furlansko nižino in dolino Soče. Zaradi izrazite mejne lege so skozi zgodovino predstavljala prostor srečevanja različnih političnih, gospodarskih, kulturnih in jezikovnih vplivov, kar je odločilno zaznamovalo tudi razvoj briškega narečja. Na vzhodu Brda omejuje reka Soča, na zahodu reka Idrija, severni rob pokrajine predstavlja sleme Korade (812 m), proti jugu pa se gričevnat svet postopoma spušča v Furlansko nižino. Celotno območje obsega približno 149 km^2 in je danes razdeljeno med Slovenijo in Italijo. Na slovenski strani je pokrajina vključena v občino Brda, medtem ko je na italijanski strani razdeljena med občine Števerjan (it. San Floriano del Collio), Gorica (it. Gorizia, furl. Gurize), Krmin (it., furl. Cormòns) in Dolenje (it. Dolegna del Collio, furl. Dolegne dal Cuei). Relief Brd sestavljajo tri glavna slemena, od katerih se odcepljajo manjši grebeni, med njimi pa se razprostirajo ozke doline. Povprečna nadmorska višina znaša 233 m, le osrednji del presega 300 m nadmorske višine. Tako razgibana reliefna zgradba ozemlja je pomembno

1 Prispevek je nastal v okviru projekta Raziskovanje ogroženih narečij v slovenskem jezikovnem prostoru (Brest z okolico, Savudrija z okolico, Porabje, Nadiške in Terske doline) (V6-24075, 1. 10. 2024–30. 9. 2027), ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/programi-in-projekti/raziskovanje-ogrozenih-narecij-v-slovenskem-jezikovnem-prostoru> ter projekta Jezikoslovne raziskave zahodnega slovenskega narodnostnega prostora, ki ga sofinancira Občina Brda. Članek temelji na podatkih, ki so v celoti predstavljeni in obravnavani v besedilu prispevka, zato njihovo dodatno arhiviranje ni potrebno.

vplivala na poselitvene vzorce. Večina večjih naselij je nastala na slemenih oziroma vrhovih gričev, kjer je bilo zaradi preglednosti terena in lažje obrambe ugodnejše življenjsko okolje, medtem ko so doline ostale predvsem prometni in kmetijski prostor (Gomiršek 2020: 1393).

1.1 Zgodovina Brd od naselitve Slovanov naprej

Območje desnega brega srednjega toka reke Soče so Slovani poselili v začetku 8. stoletja in na prehodu v Furlansko nižino naleteli na germanske Langobarde, ki so si leta 568 na območju današnje severne Italije ustvarili svojo državo, langobardsko vojvodstvo (*Ducatus Foroiuliensis*) s središčem v kraju *Forum Julii*, današnjem Čedadu (it. Cividale del Friuli, furl. Cividât). Zaradi nevarnosti avarskih in slovanskih vpadov so vzhodno mejo svojega vojvodstva utrdili z obrambnim sistemom, ki ga zgodovinopisje označuje kot langobardski limes. Ta ni bil le vojaška obrambna črta, ampak je pomembno vplival na razvoj poselitve Slovanov. Potekal je po obrobju Brd in pripomogel k nastanku slovansko-romanske jezikovne meje ob robu Furlanske nižine, ki je živa še danes (Kos 1955: 55, 82, 198). Leta 774 je frankovski kralj Karel Veliki porazil Langobarde in jih skupaj s Slovani na tem območju priključil svojemu Frankovskemu kraljestvu oziroma je območje postalo t. i. Furlanska marka, tj. upravna in obrambna obmejna krajina Frankovskega kraljestva (Štih idr. 2016: 36, 59). Po letu 1000 so Brda postala območje administrativne razmejitve med posestjo fevdalnih gospodov, predvsem oglejskega patriarhata in goriških grofov. Večina Brd je prešla pod oblast goriških grofov, zahodni del pa je ostal v posesti oglejskega patriarhata (Kos 1955: 261, 262, 264). Od 12. stoletja dalje so goriški grofje postopoma utrjevali svojo oblast v Brdih. Zaradi mejnega položaja so gradili utrdbe, gradove in obrambne stolpe, ki so nadzorovali prometne poti med Furlanijo in Posočjem. V istem obdobju so nastajala tudi utrjena naselja na slemenih gričev, med katerimi je najbolje ohranjeno Šmartno. Večina današnjih večjih briških naselij je svojo prostorsko zasnovo dobila prav med 13. in 14. stoletjem, ko so se zaradi obrambnih razlogov oblikovala strnjena naselbinska jedra, obdana z obzidjem. Ob koncu srednjega veka so Brda predstavljala razvito vinogradniško in sadjarsko pokrajino. Vinogradništvo je bilo tesno povezano z bližino trgovskih središč Gorice, Čedada, Vidma in Trsta, od koder so briške pridelke razvažali proti notranjosti habsburškega prostora. Leta 1500, ko je z grofom Leonardom izumrla rodbina goriških grofov, so njihove posesti na podlagi dednih pogodb prešle pod Habsburžane. S tem se je začelo novo obdobje zgodovine Brd, ki jih je za skoraj tri stoletja postavilo na mejo med Habsburško monarhijo in Beneško republiko. Državna meja je potekala po zahodnih obronkih Brd (Marušič 1999: 117) ter odločilno zaznamovala njihov nadaljnji gospodarski, kulturni in

jezikovni razvoj. Pomembna prelomnica za Brda je bilo leto 1751, ko je papež Benedikt XIV. ukinil več stoletij trajajoči oglejski patriarhat. Njegovo ozemlje je bilo razdeljeno med novo ustanovljeni goriško in videmsko nadškofijo. Brda so bila vključena v goriško nadškofijo, sosednja Beneška Slovenija pa v videmsko, mejna reka med njima je postala reka Idrija (Marušič 1999: 120). Po razpadu Beneške republike leta 1797 in kratkem Napoleonovem vladanju so Brda spet prešla pod oblast Avstrijskega cesarstva, vključena so bila v Avstrijsko primorje in niso več ležala neposredno ob državni meji. Vnovič je pokrajina postala mejna krajina leta 1866, ko je po porazu Avstrije v vojni s Kraljevino Italijo Benečija pripadla Italiji. Nova državna meja je vnovič potekala po reki Idriji. Prva svetovna vojna je za Brda pomenila eno najtežjih obdobij v njihovi zgodovini. Zaradi bližine soške fronte so bila naselja vzhodnih Brd porušena, njihovo prebivalstvo pa je moralo v begunstvo. Po podpisu Rapalske pogodbe leta 1920 je celotno območje Brd pripadlo Kraljevini Italiji, državna meja med Italijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev pa se je pomaknila daleč proti vzhodu. S tem je prvič po več stoletjih izginila meja, ki je potekala po Brdih, vendar je sledilo obdobje intenzivne raznarodovalne politike fašističnega režima. Prepovedana je bila javna raba slovenskega jezika, ukinjene so bile slovenske šole, društva in kulturne ustanove, prebivalstvo pa je bilo izpostavljeno sistematični italijanizaciji. Kljub temu se je slovenski jezik ohranil v družinskem in vaškem okolju, pomembno vlogo pri njegovem ohranjanju pa je imela tudi Cerkev (Marušič 2013: 107–128). Nova prelomnica je nastopila po drugi svetovni vojni. Pariška mirovna pogodba leta 1947 je večino briških vasi dodelila Jugoslaviji, vzhodni in zahodni rob pokrajine pa Italiji. Posebnost briškega območja je bila, da njegovi prebivalci niso izgubili lastništva zemljišč, ki so po novi razmejitvi ostala na drugi strani meje. Na podlagi posebnih obmejnih dovolilnic so lahko mejo še naprej prehajali ter obdelovali svoje vinograde in sadovnjake. Dokončno je bila meja določena z osimskimi sporazumi leta 1975, ki so uredili odprta vprašanja med Italijo in Jugoslavijo. Za Brda so bili poleg ureditve odprtih mejnih vprašanj pomembni tudi zato, ker so določili novo cestno povezavo do Nove Gorice prek italijanskega ozemlja. Cesta, ki poteka po pobočju hriba Sabotin, je bila zgrajena leta 1985 in je za Brice pomenila veliko pridobitev, saj je občutno skrajšala pot do regijskega središča. Pred tem je bila od leta 1947 edina povezava Brd z Novo Gorico stara vojaška cesta prek Plavi v Soški dolini (Gomiršek 2020: 1393–1394; Zuljan Kumar 2022: 19–21).

2 Briško narečje

Briško narečje se govori na območju od Liga v Idrijski dolini na severu, desnega brega srednjega toka reke Soče (vasi Plave, Ložice in Anhovo) na severovzhodu,[2] Sabotina in vasi Štmaver (it. San Mauro), Oslavje (it. Oslavia), Pevma (it. Piuma), Podgora (it. Piedimonte del Calvario) in Ločnik (it. Lucinico, furl. Luzinìs) na vzhodu do Mirnika (it. Mernicco, furl. Mernic) in Golega Brda na zahodu, kjer meji na nadiško narečje in furlanske govore vasi na desnem bregu reke Idrije.[3] Na jugu se narečje stika s furlanskimi govori Krmina, Bračana (it. Brazzano, furl. Breçan), Moše (it. Mossa, furl. Mossa/Mosse) in Koprivnega (it. Capriva, furl. Capriva/Caprive).

Na osnovi starejših jezikovnih sprememb (diahrona delitev) spada narečje v severozahodno narečno ploskev, ki ji je skupen razvoj issln. *$\bar{ẽ}$ > *ie in issln. *$\bar{o}$ > *uo ter skupaj z nadiškim, terskim in kraškim narečjem z banjškim podnarečjem pripada beneško-kraški skupini zahodnih slovenskih narečij. Ta se od njej najbližje obsoško-idrijske skupine loči po odrazih issln. *$ǫ$ in *$ę$, ki so v beneško-kraški skupini zaradi poznega raznosnjenja danes pretežno široki, v obsoško-idrijski pa zaradi zgodnejšega raznosnjenja ozki. Na osnovi mlajših jezikovnih sprememb (sinhrona delitev) pa briško narečje skupaj z rezijanskim, nadiškim, terskim, kraškim z banjškim podnarečjem, notranjskim, istrskim in čiškim (s čakavsko narečno osnovo) uvrščamo v primorsko narečno skupino.

2.1 Naglasni sistem

Naglasno mesto je prosto: naglašen je lahko kateri koli zlog v besedi. Fonološka tonemska nasprotja so odpravljena, naglas je dinamičen, tudi fonološka kvantitetna nasprotja so na pretežnem delu briškega območja odpravljena ali so v procesu odprave s podaljševanjem kratkih naglašenih samoglasnikov (prim. Logar 1996a: 74, 1996b: 264; Adamlje 2011: 12; Pahor 2019: 4; Zuljan Kumar 2022: 23; Gostenčnik 2026). Kratki naglašeni samoglasniki se ohranjajo v majhnem arealu zahodnih briških govorov, vendar tudi tu težijo k podaljševanju.

Večzložne besede, ki so bile prvotno naglašene na koncu, v prednaglasnem zlogu pa so imele psl. *e/*o, so na majhnem območju briškega narečja, tj. v stiku z nadiškim narečjem ohranile končniški naglas (tu so morda kračine še ohranjene), npr. v govoru vasi Golo Brdo (*sesťra*/*sesťra:*, *koˈza*/*koˈza:*), medtem ko se je tudi tu

2 Danes te vasi, vključno z Ligom, spadajo v občino Kanal ob Soči.

3 Čeprav so bile vasi Dolenje, Ibana (it. Albana, furl. Albane), Prapotno (it. Prepotto, furl. Prepot) v preteklosti narodnostno mešane, tj. slovensko-furlanske, danes v njih (skorajda) ni več Slovencev oziroma slovensko govorečih prebivalcev.

naglas večinoma umaknil v besedah, ki so prvotno v prednaglasnem zlogu imele psl. *ъ/*ь, npr. v govoru Golega Brda: *ˈməːγla* (prim. Adamlje 2011: 16). Gl. karto 1.[4]

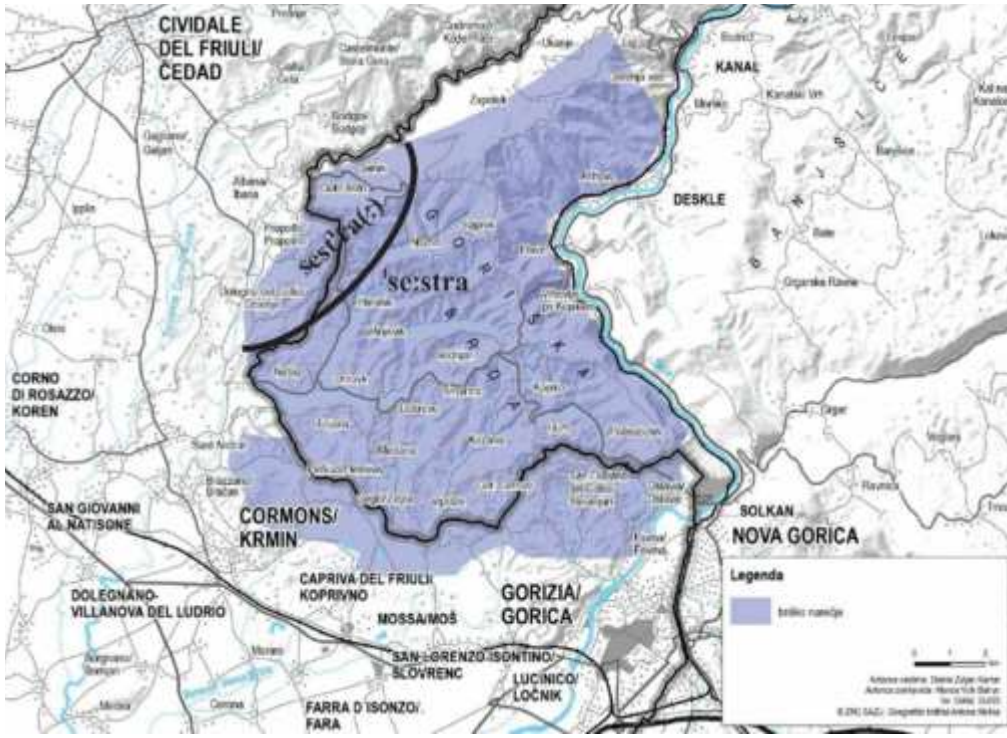

Karta 1: Areal izostanka naglasnega umika s kratkega zadnjega zloga na prednaglasno kračino v briških govorih v stiku z nadiškim narečjem

2.2 Samoglasniški sistem

Sistem dolgih (naglašenih) samoglasnikov vključuje naslednje foneme: *iː*, *uː*, *iːe*/*iːẹ*/*iːə*, *uːo*/*uːọ*/*uːə*,[5] *ẹː*, *ọː*, *eː*, *oː*, *aː*, *əː* ter *əːr*. Odraz za issln. * *ī*/**ì*- in kratki naglašeni issln. **-ì* je *iː*[6] (*ˈliːce*, *kˈriːš*, *ˈziːma*; *bradaˈviːca*; *ˈmiːš* poleg *ˈməːš*, *ˈtiːč* poleg *ˈtəːč*, *ˈsiːt* poleg *ˈsəːt*),[7] odraz za issln. **ū*/**ù*-, issln. **-ù*, issln. **l̥*,/**l̥̀*- ter issln. **-l̥̀* je *uː* (*ˈluːč*, *klaˈbuːk*, *ˈuːste*; *ˈjuːtro*; *kˈruːx* poleg npr. v Medani: *kˈroːx*, *ˈkuːp* poleg npr. v Števerjanu: *ˈkəːp*; 1ed: *ˈkuːnən* = kolnem, *ˈmuːzən* = molzem; *ˈvuːna*, Imn: *ˈpuːxi*; *ˈpuːx*, poleg npr. v Števerjanu: *ˈpəːx*, *ˈduːx* poleg npr. v Števerjanu in

4 V posameznih primerih je odsotnost umika na naglasno predkračino še ohranjena (npr. v vasi Brdice pri Kožbani: *steˈzə*) ali pa je do umika prišlo pozno, kar se kaže v kratkih odrazih naglašenega polglasnika (Brdice pri Kožbani: *ˈməγla*) (Gostenčnik 2026).

5 Fonema *iːe* in *uːo* je Logar beležil npr. v Brdicah pri Kožbani, *iːẹ* in *uːọ* pa npr. v Medani (prim. Gostenčnik 2026). Avtorica prispevka za Medano piše *iːə* in *uːə* (prim. Zuljan Kumar 2026).

6 Logar ima poleg fonema *iː* kot odraz za issln. **-ì* zabeležen tudi kratki *ẹ*/*e*, npr. Brdice pri Kožbani: *ˈmẹš*, *peteˈlen*, Medana: *ˈmẹš*, *peteˈlẹn* (gl. Gostenčnik 2026).

7 Kjer ni posebej navedeno, so primeri značilni za celotno ali pretežen del briškega narečja.

Kojskem: *ˈdəːx*, v Medani: *ˈdoːx*). Odraz za issln. **ē̯/*è-* je *iːe/iːẹ/iːə* (*mˈliːeko/mˈliːẹko/mˈliːəko*, *ˈmiːesc/ˈmiːẹsc/ˈmiːəsc*, *bˈriːẹx/bˈriːẹx/bˈriːəx*; *koˈliːeno/koˈliːẹno/koˈliːəno*, *stˈriːexa/stˈriːẹxa/stˈriːəxa*). Odraz za issln. **ō/*ò-* ter v manjšem arealu za issln. **ǭ/*ǫ̀-* je *uːo/uːọ/uːə* (*ˈbuːox/ˈbuːọx/ˈbuːəx*, *kaˈkuːoš/kaˈkuːọš/kaˈkuːəš*; 1ed: *ˈnuːosəm/ˈnuːọsəm/ˈnuːəsəm*;[8] *ˈmuːəš*, *ˈruːəp*, *ˈsuːət*, *kˈluːəp*; *ˈɣuːəba*; gl. karto 2).

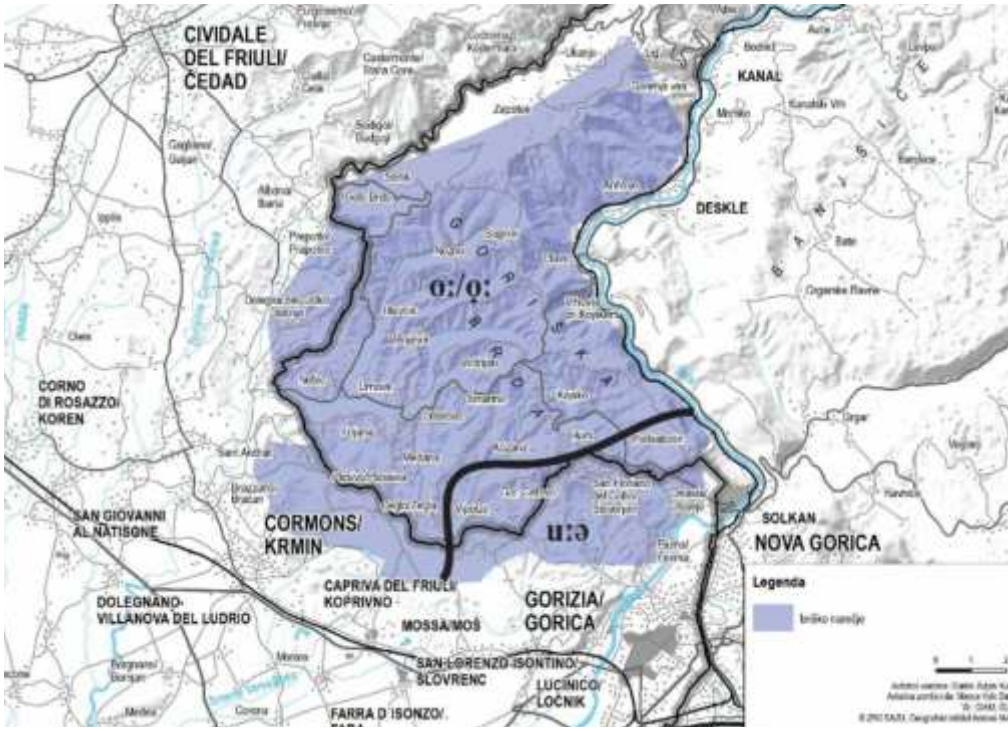

Karta 2: Areal odraza *uːə* za issln. **ǭ/*ǫ̀-*

Odraz za issln. **ē/*è-* je *ẹː* (*ˈmẹːt*, *jeˈsẹːn*; *ˈzẹːje* = zelje), v pretežnem delu Brd za issln. **ō/*ǫ̀-* pa *ọː* (*kˈlọːp*; *ˈɣọːba*). Odraz za umično naglašeni **e* in delno za issln. **-ě* je *eː* (*ˈteːta*, *ˈžeːna*, *ˈseːstra*; *xˈreːn*), odraz za umično naglašeni **o*, delno za issln. **-ò*, issln. **-ǫ̀* in ponekod (npr. v Medani, na Plešivem in Ceglem) issln. **-ù* pa *oː* (*ˈkoːza*, *ˈkoːtu*, *ˈloːnc*; *ˈkoːń*, *kˈroːp*, *paˈtoːk*; *stˈroːk*; *kˈroːx*, *ˈkoːp*). Odraz za issln. **ā/*à-*, issln. **ā̯/*ǎ-* ter issln. **ę̄/*ę̀-* je *aː* (*bˈraːda*, *ˈpaːu̯c*; *kˈraːva*, *dˈlaːka*; *ˈtaːst*, *ˈmaːx*; *ˈmaːlən*, *ˈmaːša*; *pˈlaːsət* = plesati; *ˈdaːnta* = detelja). Odraz za umično naglašeni prednaglasni *ə*, issln. **-ì*, issln. **-ù*, issln. **-ə̀*, issln. **-à* in ponekod (npr. v Kojskem in Števerjanu) issln. **-ì̯* je *əː* (*ˈčəːbər*, *ˈməːɣla*, *ˈpəːka* = pekel; *ˈməːš, ˈtəːč, ˈsəːt*; *ˈkəːp*; *ˈpəːs*, *ˈtəːščˇ*; *bˈrəːt*, *ˈfəːnt*; *ˈdəːx*). Odraz za issln. **r̥̄/*r̥̀- je əːr* (*ˈpəːrst*, *sˈməːrt*; *ˈməːrva*).

8 Vendar *ˈvọːla* npr. v Kojskem in *ˈvọːja* npr. v Neblem.

Sistem nenaglašenih samoglasnikov vključuje naslednje foneme: *i*, *u*, *e*, *o*, *a* in *ə*. Možni so v vseh besednih zlogih in zastopajo ustrezne issln. samoglasnike v nenaglašenem položaju, pri čemer se je nenaglašeni *i* razvil tudi iz *aj* v ponaglasnem zlogu (vel. 2ed: *pošˈluːši*, *uˈčeːri*), nenaglašeni *u* tudi iz prednaglasnega **ł̨* (2ed: *muˈčiːš*), izglasnega **-ǫ* (Ted: *ˈmaːmu*, *ˈmiːzu*), izglasnih sklopov **-il*, **-al* in **-ěl* (del. *-l* m: *pˈraːvu*, *ˈdiːəlu*, *ˈviːdu*, *ˈrẹːku*) ter **aų̯*, **oų̯*, **eų̯* (*yluˈniːk* = glavnik; *yərzˈduːje* = grozdovje, *bašˈtaːrduje* ‘jalovke pri trti’; *šˈkuːšuje* ‘koruzno ličje’). Nenaglašeni *e* se je lahko razvil tudi iz prednaglasnega *i* (*leˈsiːca*, 3ed: *deˈšiː*), izglasnega *-i* in *-a* (3ed: *ˈnuːəse*, *ˈviːde*, *ˈxuːəde*; *ˈpiːke* = pika), izglasnega **-ě* (*ˈjuːtre*, *ˈdaːve*), nenaglašeni *o* tudi iz izglasnega **-ę* po naliki (*bˈriːəmo*, *ˈteːlo*), nenaglašeni *ə* tudi iz prednaglasnih **i*, **e*, **ě*, **ę*, **ə*, **a*, **o* in **u* (3ed: *xəˈtiː* = hiti, *səˈruːəta*; *nəˈviːəsta*, *nəˈruːədən*; *rəsˈniːca*, *ləˈseːno*; *məˈsuːə*; *pəsˈjaːk*; *vəˈyoːn* = vagon, del. *-l ž*: *zvəˈliːla*; *kəˈkuːəš*; *kləˈčaːų̯nica*) ter **a* in **i* v ponaglasnem zaprtem zlogu (*ˈšuːtəst* ‘neumen’, 1ed: *ˈdiːələm*, Mmn: *pər ˈmiːzəx* < *-ix*; 1ed: *ˈpuːnəm*), sekundarno v sklopu **črě-* (*čəˈriːəšńa*, *čəˈreːų̯*), nenaglašeni *a* pa tudi iz prednaglasnega *o* (npr. v Medani: *paˈtoːk* poleg *pəˈtoːk*, *kaˈkuːəš* poleg *kəˈkuːəš*).

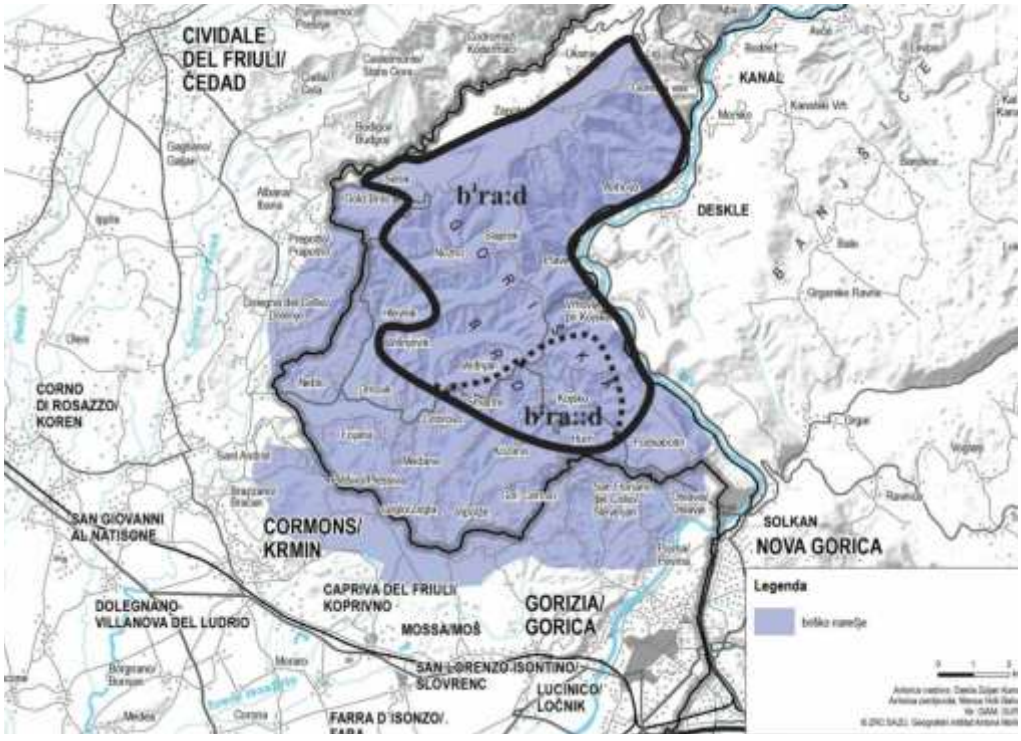

Karta 3: Areal izgube nenaglašenih izglasnih *-i*, *-u*, **-ę* in **-ǫ* (s prekinjeno črto je označen areal podaljšave naglašenega korenskega samoglasnika)

Na obsežnem območju briškega narečja je prišlo do izgube nenaglašenih izglasnih *-i* in *-u* ter *-ę* in *-ǫ*. Posledično je pri samostalnikih in pridevnikih moškega spola prišlo do glasovne izenačitve oblike Ied z D/(T)[9]/Med in z I/Tmn, pri samostalnikih in pridevnikih ženskega spola oblike Red z D/T/M/Oed ter z I/R/Tmn in pri samostalnikih in pridevnikih srednjega spola oblike Ded z Med in z I/R/Tmn (prim. Logar 1996c: 154). Pomensko razlikovanje med reduciranimi in nereduciranimi oblikami v teh govorih ohranja odsotnost onezvenečenja zvenečih izglasnih nezvočnikov pri oblikah z redukcijo nenaglašenih samoglasnikov (npr. v govoru Višnjevika Ied: *γˈraːt* : D/T/Med/I/Tmn: *γˈraːd*), v manjšem arealu se je naglašeni korenski samoglasnik pri reduciranih oblikah podaljšal (npr. v govoru Snežatnega pri Kojskem Ied: *γˈraːt* : D/T/Med/I/Tmn: *γˈraːːd*; gl. karto 3) (Logar 1996a: 76, 1996č: 269; Zuljan Kumar 2022: 23–24; Gostenčnik 2026).

Na celotnem briškem območju je poznana izguba nenaglašenega **ə* v priponskih obrazilih **-ək*, **-əc* (*ˈpaːtk*, *sreˈdiːnc*), ponaglasnega **i* v priponskem obrazilu *-ica* (*kaˈpeːlca*, *paˈdeːlca* ‘kozíca’, *ˈkoːsca* = kôzica), ponaglasnega **ę* v besedah *ˈpaːjk*, *ˈzaːjc*, izglasnega **-ə* po umiku naglasa (*ˈkoːnc*, *ˈloːnc*), izglasnega **-i* v nedoločniku (*pusˈtiːt*, *ˈjəːt*), ponaglasnega **i* glagolov s pripono *-i-* (*γˈraːpt*, *ˈtuːlt*; del. *-l* ed ž: *ˈtuːlla*), ponaglasnega **a* pri del. *-l* ed ž glagolov s pripono *-a-* (*ˈdiːəlla*), izglasnega **-i* pri del. *-l* mn m (*reˈvaːl* ‘uspeli’, *kuːpiːl*) (Logar 1996č: 264–269; Zuljan Kumar 2022: 22–24; Pahor 2019: 4–12; prim. tudi Gostenčnik 2026).

2.3 Soglasniški sistem

Soglasniški sistem briškega narečja tvorijo zvočniki: *u̯*, *v*, *l*, *m*, *r*, *n*, *j*, *ĺ* in *ń* ter nezvočniki: *p*, *b*, *f*, *t*, *d*, *c*, *s*, *z*, *ʒ*, *č*, *ǯ*, (*ć*),[10] *š*, *ž*, *k*, *g*, *γ*, *x* in *h*. Nastali so iz enakih issln. soglasnikov, poleg tega pa še: *γ iz *g* (*γˈlaːdət*, *ˈγoːr)*, *-x* iz **-g* (*sˈniːəx*, *ˈruːəx*),[11] *v* kot protetični glas v položaju pred **ǫ* (*ˈvoːγĺe*/*ˈvoːγje*). Nesplošnobriške značilnosti so **-m* > *-n* (1ed: *γˈraːn* = grem, Dmn: *ˈpuːpən*, prisl *ˈsəːn* ‘sem’; gl. karto 4), **ĺ* > *l*/*j* (*kĺuːč*, *pĺuːče*, *ˈzeːmĺa* npr. v Kojskem, *kˈjuːč*, *pˈjuːče*, *ˈzeːmja* npr. v Neblem), *-v* > *-u̯*/*-f* (Rmn: *kˈraːu̯*/*kˈraːf, γˈlaːu̯*/*γˈlaːf*). Glas *ń* se je na splošno v briških govorih bodisi ohranil (*ˈkoːstəń*), prešel v *nj* (*ˈluːknja*) ali *jn* (*bˈjaːjnski* ‘biljanski’). Glasova *ʒ in ǯ* sta prisotna le v izposojenkah (*ˈʒeːj* ‘košara’ ← furl. *zei* ‘košara’; *ˈǯiːǯa* ‘domače ime za Alojzijo’, *ǯardiˈneːta* ‘v 70. letih 20. stoletja vrsta avtomobila znamke Fiat’). Zveneči nezvočniki se pri Ied v celotnem briškem narečju pred pavzo onezvenečijo (*γaˈloːp*, *ˈziːt*, *ˈmoːš*), na obsežnem delu, in sicer v

9 Ted samo v skupini neživo.

10 Glas *ć* je iz briškega narečja skorajda izginil, pri starejšem govorcu iz Medane sem ga avtorica prispevka slišala v besedi *ˈmuːəć* v 80. letih 20. stoletja.

11 Medtem ko se v novejših izposojenkah iz italijanščine in/ali furlanščine rabi *g* (br. *gˈlaːndula* ← furl. *glandule* ‘žleza’~ it. *ghiandola*).

tistih govorih, pri katerih je prišlo do redukcije nenaglašenih izglasnih *-i* in *-u* ter *-ę* in *-ǫ* pa se zvenečnost ohranja. V vel. 2mn glagolov, ki imajo v korenu *-t-* ali *-d-*, prihaja zaradi izgube nenaglašenih samoglasnikov do podvojenih soglasnikov, npr. *mˈlaːtta*, *ˈviːətta* = vedite. Enako velja za del. *-l* ed ž in mn m glagolov, ki imajo v korenu *-l-* (*ˈdiːəlla*, *ˈtuːlli*). Ohranjeni sta skupini **črě-* in **žrě-*, pri čemer skupina **črě-* lahko izkazuje vrinjeni samoglasnik (*čəˈriːəšńa*, *žˈreːbe*) ter *tl* in *dl* (*pˈleːdla*, *ˈjəːdla*) (prim. tudi Gostenčnik 2026).

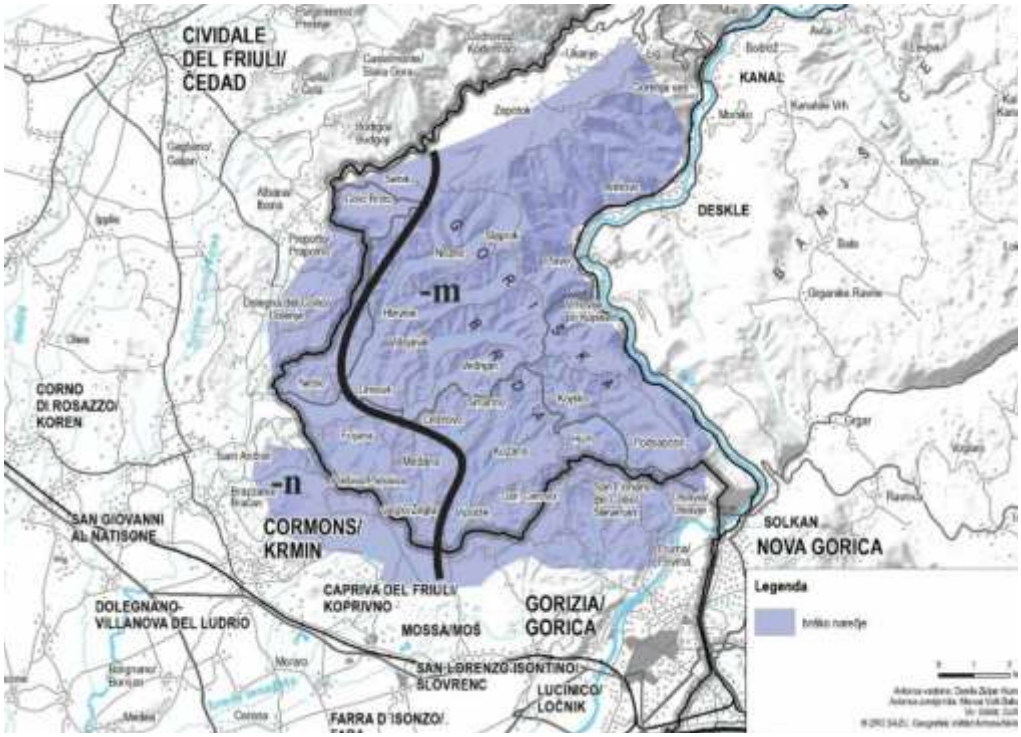

Karta 4: Areal prehoda *-n* < **-m* v briškem narečju

2.4 Oblikoslovje in besedotvorje

Dvojinske oblike niso ohranjene niti pri samostalniku niti pri glagolu. Vsi samostalniki srednjega spola so v množini feminizirani (Ied/Imn: *ˈjaːjce*, Ied: *koˈriːto*, Imn: *koˈriːte*; Ied: *ˈteːlo*, Imn: *ˈteːle* ‘teleta’). Feminizacija se je k samostalnikom srednjega spola razširila od samostalnikov, ki poznajo samo množinske oblike, t. i. samostalnikov *pluralia tantum*, ki so izvorno srednjega spola, pri katerih je najprej prišlo do akanja končnic v stranskih sklonih, npr. *vratam*, *ob vratah*, z *vratami* (Ramovš 1952: 35), s čimer je večina sklonskih končnic v množini postala enaka kot v ženski sklanjatvi, zato je prešla v žensko sklanjatev tudi imenovalniška oblika (br. *pˈĺuːče*/*pˈjuːče*, *uˈraːte*).

Končnica *-ix* (ponekod > *-əx*) se je od samostalnikov m. in sr. spola posplošila tudi pri samostalnikih ž. spola (Mmn: *pər ˈloːncix = ˈpər puːpix*, *čəˈmeːlix, u ˈxiːšix, v ˈkaːmbrix, na ˈroːžix*).

Ponavljalni glagoli se končujejo na *-uvət, -uvəm/-n* in *-avət, -avəm/-n*, npr. *kuˈpuːvət*, *kuˈpuːvəm/-n*, *kuˈpaːvət*, *kuˈpaːvəm*/*-n*; *poɣleˈtuːvət*, *poɣleˈduːvəm*/*-n*, *poɣleˈdaːvət*, *poɣleˈdaːvəm*/*-n*.

Nedoločniška glagolska oblika je le dolga (*ˈpiːt*, *noˈsiːt*, *xoˈdiːt*, *poˈšiːt*, *peˈjaːt, pobˈraːt*).

Sedanjiška osnova je pri nekaterih glagolih prevzeta iz nedoločniške *(ˈpiːəjən* < *ˈpiːət*).

Namesto končnice tožilnika množine se v Brdih za moški spol sliši tudi rodilniška končnica (*so pokˈliːcli otˈruːək*, *so pərpeˈjaːl ˈuəːdu za ˈtiːstix voˈjaːku*) (prim. Logar 1996a: 75).

Krajevni prislovi *gor*, *dol*, *sem* in *tja* so ojačani s prislovom *venː ˈyoːrụ̯ən*, *ˈdoːlụ̯ən*, *ˈsəːnụ̯ən*, *ˈčeːụ̯ən*.

Časovni in krajevni prislovi *nocoj*, *zgodaj*, *spodaj*, *zgoraj* enako kot na celotnem zahodnem slovenskem narodnostnem prostoru niso ojačani s členico *-j*: *ənˈcọː* = nocoj, *zˈɣuːəda*, *sˈpoːda*, *zˈɣoːra* (Zuljan Kumar 2013: 330).

Deminutivno priponsko obrazilo za samostalnike moškega in srednjega spola je *-ič*. Pripenja se na samostalnike slovanskega (*koˈrẹːnč* = korenič ‘korenček’) ali tujega, pretežno furlanskega izvora (*saˈpọːnč* ‘rovnica’ ← furl. *sapòn* ‘rovnica’) ter na ledinska imena (*GraˈdiːČ*, *BreˈžiːČ*, *BošˈkiːČ*). Pripona *-ič* je lahko podvojena (*-ičič*), npr. *kaˈzọːnčič > kaˈzọːnčč*, tudi pri priimkih *Jerˈneːjčič*). Avgmentativno priponsko obrazilo je prevzeto furlansko obrazilo *-on*, pripeto na slovensko osnovo (*mačˈkọːn*, *raˈcọːn*, *soˈvọːn*, *kaˈčọːn*, tudi pri priimkih, npr. *PerˈkọːnČ*).

2.5 Skladnja

Skladenjske značilnosti briškega narečja so bile podrobneje predstavljene v Zuljan Kumar (2022), zato se bomo tu posvetili samo zaimkovni podvojitvi, tj. skladenjskemu kalku, ki je posledica tesnega jezikovnega stika briškega narečja s furlanskim jezikom in italijanskimi beneškimi narečji. Zaimkovna podvojitev se kaže v dveh oblikah, in sicer kot tematizacija z zaimkovno podvojitvijo ter zaimkovno podvajanje predmeta.[12] Pojava predstavljata oblikoskladenjsko inovacijo, ki je

12 Rezijansko in del terskega narečja poznata še tretji tovrstni kalk, in sicer zaimkovno podvajanje osebka.

privedla do spremembe tipoloških značilnosti tovrstnih stavčnih struktur ne samo v briškem, ampak v vseh zahodnih slovenskih primorskih narečjih.

2.5.1 Tematizacija z zaimkovno podvojitvijo

Pri tematizaciji z zaimkovno podvojitvijo (ital. *dislocazione a sinistra*) se predmet, izražen s samostalnikom ali naglasno neimenovalniško obliko zaimka, v stavku ponovi z naslonsko obliko zaimka. Vloga naslonske oblike zaimka je ponovitev predmeta v funkciji teme povedi (Benacchio 2003: 97; prim. tudi Zuljan Kumar 2022: 154–157).

Primeri z zaimkovno ponovitvijo samostalnika/posamostaljenega pridevnika v briškem narečju:

*'**So:ju** 'xi:šu so **ju** nər'di:l 'sa:mi* ‘Svojo hišo so sezidali sami’.

***Ta s'ta:re** 'a:nkret so **jəx** dər'ža:l da'ma:* ‘Ostarele so včasih obdržali doma = niso šli v dom upokojencev’.

Primeri z zaimkovno ponovitvijo naglasne neimenovalniške oblike zaimka v briškem narečju:

*'**Te:be** se **te** na 'da: 'reːčt p'ra:u̯ 'nəːč* ‘tebe ni mogoče kritizirati (ker se takoj užališ)’.

*Ma '**ńi: ji** na ɣ'ra: za 'sa:u̯de* ‘Ampak njej ne gre za denar’.

2.5.2 Zaimkovno podvajanje predmeta

Zaimkovno podvajanje predmeta (it. *raddoppiamento sintattico*) je pojav, ki je zelo razširjen v severnih italijanskih narečjih in v furlanščini, v kateri je tudi kodificiran. Zaimek se podvaja samo v dajalniku, ki je v furlanščini predložni sklon, npr. ***Ti** ai dit a **ti*** (dobesedno: Ti sem rekel tebi) ‘Rekel sem ti/Rekel sem tebi’ (Benacchio 2002: 97). Pojav je poznan tudi v briškem narečju, pri čemer ni omejen na podvajanje predmeta v dajalniku, ampak se lahko zaimkovno podvaja tudi predmet v rodilniku in tožilniku.

Primer podvajanja predmeta v dajalniku v briškem narečju:

*Če **ji** nər'di:m '**ńi:**, bom 'mo:yla še d'ru:yəm.*

Primer podvajanja predmeta v rodilniku in tožilniku v briškem narečju:

*Jəs sən **ju** 'vi:du **ńo:**, ma 'o:na **mi** '**me:ne** ni 'vi:dla* (dobesedno: Jaz sem jo videl njo, ampak ona me mene ni videla) ‘Videl sem jo, ampak ona me ni videla’.

3 Sklep

V prispevku so prikazane osnovne definicijske značilnosti briškega narečja, na narečnih kartah pa so prikazane štiri značilnosti, ki povezujejo posamezne govore v večje ali manjše areale. Največji areal, ki pokriva dobršen del briškega narečja, obsega izgubo nenaglašenih izglasnih *-i*, *-u*, *-ę* in *-ǫ*, znotraj tega pa je v manjšem arealu govorov prišlo do podaljšave naglašenega korenskega samoglasnika. Manjši areal vzhodnih briških govorov od ostalih loči izgovor fonema *uːə* za issln. **ǭ*/**ǫ̀-*, medtem ko se na ostalem briškem območju rabita *oː*/*ǫː*. Refleks *uːə* za issln. **ǭ*/**ǫ̀-* kaže na bližino govorov od Podsabotina, Oslavja, Števerjana, Gornjega in Dolnjega Cerovega do Vipolž s kraškim narečjem, ki prav tako pozna ta refleks (prim. Prinčič 1982: 62–63). Na manjšem delu zahodnih briških govorov, tj. Medane, Fojane, Barbane, Neblega, Golega Brda, Brega pri Golem Brdu in Mirnika, je poznan izgovor izglasnega *-n* (< **-m*), kar te govore približuje nadiškemu narečju, s katerim briško meji na zahodu. Še manjši areal, tj. kraji Kožbana, Brdice, Senik, Golo Brdo, Breg pri Golem Brdu in Mirnik, predstavlja ohranjena oksitoneza v tipu **sestrà*, **kozà*, vendar se tudi tu kaže težnja po podaljševanju izglasnih samoglasnikov oziroma umiku naglasa.

Viri in literatura

Adamlje, Sara, 2011: *Slovar oblačilnega izrazja vasi Breg pri Golem Brdu*. Diplomsko delo. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko.

Benacchio, Rosanna, 2002: *I dialetti sloveni del friuli tra periferia e contatto*. Udine: Società Filologica friulana.

Benacchio, Rosanna, 2003: L'influsso dell'italiano sulle parlate delle minoranze slovene del Friuli. Valter Breu (ur.): *L'influsso dell'italiano sulla grammatica delle lingue minoritarie. Problemi di morfologia e sintassi*. Atti del Convegno Internazionale Costanza, 8–11 ottobre 2003. Rende: Università della Calabria, Centro Editoriale e Librario. Separat.

Gomiršek, Tanja, 2020: Cultural landscape of the Gorica Hills in the nineteenth century: Franciscean land cadastre reports as the source for clarification of the classification of cultivable land types. *Open Geosciences* 12. 1392–1405. <https://doi.org/10.1515/geo-2020-0191>.

Gostenčnik, Januška, 2026: Primorska narečna skupina − sinteza in analiza glasovnih in naglasnih pojavov. *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies* 17/1.

Kos, Milko, 1955: *Zgodovina Slovencev: od naselitve do petnajstega stoletja.* Ljubljana: Slovenska matica.

Logar, Tine, 1996a: Značilnosti kojščanskega govora. Carmen Kenda-Jež (ur.): *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 72–78.

Logar, Tine, 1996b: O izgubi nominalnih končnic v nekaterih slovenskih primorskih govorih. Carmen Kenda-Jež (ur.): *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 151–153.

Logar, Tine, 1996c: Slovenska dialektična metatonija. Carmen Kenda-Jež (ur.): *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 154–156.

Logar, Tine, 1996č: Šmartno v Brdih (OLA 4). Carmen Kenda-Jež (ur.): *Dialektološke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 264–269.

Marušič, Branko, 1999: Brda in državne meje (1797–1947). Peter Stres (ur.): *Briški zbornik. Prva knjiga*. Dobrovo: Občina Brda. 116–130.

Marušič, Branko, 2013: Prispevek k poznavanju narodnostnih razmer v Brdih. Ob 140-letnici briškega tabora. Danila Zuljan Kumar, Tanja Gomiršek (ur.): *Brda in Brici*. *O ljudeh, zgodovini, jeziku, besedni umetnosti, stavbarstvu in rastlinstvu Brd*. Dobrovo: Občina Brda. 107–128.

Pahor, Nina, 2019: *Fonološki opis govora kraja Števerjan v Brdih*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Prinčič, Vesna, 1982: *Govor vasi Gornje Cerovo v Brdih*. A-diplomska naloga. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Ramovš, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Štih, Peter, Simoniti, Vasko, Vodopivec, Peter, 2016: *Slovenska zgodovina: od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.

Zuljan Kumar, Danila, 2013: Briški govori na slovenskem narečnem zemljevidu. Danila Zuljan Kumar, Tanja Gomiršek (ur.): *Brda in Brici*. *O ljudeh, zgodovini, jeziku, besedni umetnosti, stavbarstvu in rastlinstvu Brd*. Dobrovo: Občina Brda. 327–340.

Zuljan Kumar, Danila, 2022: *Skladnja nadiškega in briškega narečja* (Linguistica et philologica 42.) Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610506195>.

Zuljan Kumar, Danila, 2026: *SLA T084 Medana* (rokopis).

Barbara Ivančič Kutin
ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje
barbara.ivancic@zrc-sazu.si

Ozaveščanje, ohranjanje in revitalizacija lokalnega besednega izročila na primeru bovškega govora (obsoško narečje primorske narečne skupine)

Prispevek predstavlja prizadevanja za ohranjanje in promocijo narečnega ter zlasti besednega izročila na Bovškem. Posebej izpostavlja projekt *Lokalna frazeologija – sočna bovščina*, ki združuje raziskovanje, dokumentiranje ter tudi ozaveščanje in revitalizacijo bovških narečnih frazemov/folklornih obrazcev. Dejavnosti, v katere so vključene vse generacije aktivno sodelujočih ter še več domačinov, ki so v vlogi naslovnika (gledališke predstave, predavanja), povezujejo stroko, lokalno skupnost in kulturno ustvarjanje ter spodbujajo zavedanje o (kulturni) vrednosti in izrazni moči lastnega (narečnega) jezika.

1 Uvod

Na Bovškem v Zgornjem Posočju so se v zadnjem poldrugem desetletju okrepila prizadevanja za ozaveščanje, spoznavanje, ohranjanje in prepoznavnost lokalne slovstvene folklore in narečja (Ivančič Kutin 2019). Pobude prihajajo tako s strani domačinov kot tudi stroke, pri čemer se ustvarja krog vzajemnega sodelovanja.

Dokumentiranja narečnega in folklornega izročila v Zgornjem Posočju so se lotevali nekateri posamezniki že od druge polovice 19. stoletja dalje, med njimi so bili npr. Simon Rutar (1882), Andrej Gabršček (1894a, 1894b, 1910), Josip Kenda (1896) in Ciril Drekonja (1932). V drugi polovici 20. stoletja je bil najpomembnejši gimnazijski profesor Janez Dolenc, ki je s pomočjo svojih dijakov v 30 letih sistematičnega dela zgradil neprecenljivo zbirko slovstvene folklore, tudi z Bovškega; izbor pripovedi je objavil v *Zlatem Bogatinu*, 4. knjigi zbirke Glasovi (Dolenc 1992).[1] Različne domoznanske tematike, predvsem pričevanja ljudi, v katerih se je ohranila marsikatera narečna beseda, ki je danes več ni, je v svojih knjigah

1 Pripovedno gradivo na terenu sta v okviru terenskih odprav Etnografskega muzeja dokumentirala tudi Marija Jagodic in Milko Matičetov leta 1951 (Kobariško) in 1952 (Bovško). Matičetov je nekatere pravljičarje obiskal tudi pozneje v 50. in 60. letih 20. stoletja; njegovo gradivo je shranjeno v arhivu Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

predstavljala Vlasta Terezija Komac (npr. *Zakladnica bovške preteklosti*, 2003; *Na bovškem polju križ stoji*, 2017; *Bovec in voda. Nekaj zlatih zrnc iz preteklosti*, 2018). Slovstveno folkloro z Bovškega sem obravnavala (in objavljala) avtorica pričujočega prispevka, mdr. v knjigah *Živa pripoved v Zapisu. Kontekst in tekstura folklornih pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice* (2011), *Krivopete, divje žene z nazaj zasukanimi stopali, v slovenski folklori* (2018) ter številnih člankih. Ob folkloristič-nih raziskavah se je nabiralo tudi gradivo za narečni slovar bovškega govora, ki je izšel leta 2007. Pri njegovem nastajanju so aktivno sodelovali tudi domačini, pa ne le kot informatorji pač pa tudi kot aktivni zbiralci gradiva, v času redakcije pa kot svetovalci pri razlagi pomenov ter končni uporabniki slovarja (Ivančič Kutin 2009).

Bovški govor se govori od Predela in Vršiča preko Bovške kotline do Srpenice v porečju Soče in spada v obsoško narečje, ki je najsevernejše narečje primorske narečne skupine. Zanj veljajo skupne posebnosti obsoških govorov, npr. tonemski naglas, razvoj diftonga *ie* in *uo (ciesta, muost)*, redukcija nenaglašenih samoglasni-kov, razen izglasnih ter kratko naglašenih polglasnikov *e* in *i* v zadnjem ali edinem zlogu, v polglasnik. Poleg tega je za večino krajevnih govorov na Bovškem (razen Soče in Trente) značilno ukanje – prehajanje nenaglašenega, redko naglašenega, *o* v *u*, npr. v izglasju (*məsù 'meso'*) (Ivančič Kutin 2007). Pred dvema desetletje-ma je bil med starejšo generacijo še močno navzoč betacizem (razvoj *b* v *v* pred sprednjimi samoglasniki), danes je ta pojav mogoče prepoznati le še pri redkih posameznikih.[2]

Zaradi odseljevanja domačinov, priseljevanja ljudi iz drugih slovenskih krajev in tujih držav ter drugih vplivov sodobnega življenja (turizem oz. gospodarstvo, tehnologija, globalizacija) je tudi bovški govor danes – bolj kot kadarkoli prej – podvržen hitremu spreminjanju in odmiranju nekaterih narečnih prvin. To je najbolj opazno na leksikalni ravnini:[3] npr. za predmete, ki niso več v (upo)rabi, tudi njihova narečna poimenovanja zanje niso več del aktivnega, živega besedišča, čemur po naravni poti sledi pozaba (Ivančič Kutin 2017: 67). Marsikod po Slovenskem ta proces zaznavajo tudi govorci sami, zato v skrbi, »da narečje ne bi utonilo v pozabo«, v mnogih lokalnih okoljih nastajajo seznami, zbirke, celo slovarji narečnih besed na različnih strokovnih ravneh – od ljubiteljskih do znanstvenih – odvisno od usposo-bljenosti avtorjev (Ivančič Kutin 2022c: 136).

2 Lastno opažanje na terenu.

3 Fonetika, morfologija in sintaksa so odpornejše na omenjene vplive, novo besedišče iz sodobnega življenja se jim namreč bolj prilagaja.

2 Drobci teoretičnih izhodišč

Narečni govor je osnovno »orodje«, s katerim ustno komunicirajo domačini tako na ravni vsakdanjega govora kot tudi pri prenašanju bogatega besednega izročila, tj. besedne ali slovstvene folklore, ki jo M. Stanonik definira kot umetnostno zvrst govorjenega jezika oz. narečij (Stanonik 2001: 143–146).[4] Ker je folklora tesno vpeta v fizični prostor, kjer je nastajala, se razvijala in se prilagajala naravnim, zgodovinskim in kulturnim, socialnim, demografskim, narečno-jezikovnim in drugim razmeram, v njej prepoznavamo usedline časa in prostora, zato ima vsako okolje svoje edinstvene snovi in motive (Ivančič Kutin, Kropej Telban 2021a; 2021b: 173). Zato je besedno izročilo vasi, regije, pokrajine lahko v nekaterih segmentih specifično in posebno, po drugi strani pa je vpeto v širšo zgodovino naroda in tudi globalno.

Številni raziskovalci (npr. Chittenden 2011; Golež Kaučič 2018) ugotavljajo, da ima predstavitev pripovedne dediščine z ustno performanco močan učinek v turistični ponudbi (vodenja) ter kulturnih in izobraževalnih aktivnostih, saj pomaga naslovnikom, da si lažje predstavljajo npr. preteklo življenje in dogodke v določenih krajih, izročilo pa jim ostane bolj v spominu. Empirična raziskava med osnovnošolci je pokazala, da izkustveni pouk s spoznavanjem izročila »in situ« vpliva na opazno boljše (za)pomnjenje pri učencih; v raziskavi so učenci poslušali folklorna besedila v narečju in se o njih pogovarjali (Ivančič Kutin 2019, 2024).

Ravnanje s kulturno dediščino, njeno kvalitativno vrednotenje in prilagajanje je vselej odraz razmerja med tistimi posamezniki ali družbenimi skupinami, ki imajo moč, da jo interpretirajo, kakor tudi tistih, ki jo ustvarjajo in preoblikujejo (Poljak Istenič 2013: 117–120; Slavec Gradišnik 2014: 10–11, 17). Vendar pa novejše etnološke raziskave vloge kulturne dediščine v širšem kulturnem kontekstu odkrivajo, da je oživljanje dediščine pogosto osrednjega pomena za ohranjanje lokalnih in drugih identitet (npr. Dolžan Eržen idr. 2014). Ljudem pomaga, da se povežejo kot skupine, pripomore pa tudi k višji kakovosti življenja.

4 Pri pouku slovenščine se še vedno uporablja zastarelo besedno zvezo *ljudsko*/*ustno slovstvo* namesto slovstvena folklora. *Folklora* (slovstvena, glasbena, gledališka, plesna, likovna) je mednarodno uveljavljen pojem. Stroka, ki folkloro proučuje, se imenuje *folkloristika*: to je znanstvena disciplina in tudi samostojen študij na mnogih univerzah po Evropi in svetu. Iz besede folklora je izpeljana celotna strokovna besedna družina: *folklorist* – strokovnjak za folkloristiko, *folkloren* – lastnost folklore, *folklorizem* in *sfolklorizirati* – folklorna pojava, *folklorem* – najmanjša enota folklore, *folklorec* – nosilec folklore ...). Z besedno zvezo ljudsko/ustno slovstvo tvorjenje strokovne terminologije ni mogoče tvoriti, k čemu teži vsaka resna stroka (Ivančič Kutin 2024: 166). O folkloristični terminologiji gl. tudi Stanonik (2024).

3 Ozaveščanje, ohranjanje in revitalizacija: zgledi in prakse z Bovškega

Narečni govor in besedno izročilo sta se na Bovškem z manjšimi ali večjimi spremembami prenesla od preteklih rodov, tako navznoter kot navzven (nasproti drugim) določata in izražata pomemben del lokalne kulturne identitete prebivalcev. Tega se zavedajo nekateri posamezniki in skupine (osnovna šola, krožek *Turistični podmladek*, medgeneracijska *Bovška izba*, gledališka skupina, občina …), zato poskušajo ta del lokalne kulture ozaveščati, ohranjati in revitalizirati. Nekatere dejavnosti so plod sodelovanja strokovnjakov in ljubiteljev s pobudo bodisi na eni ali na drugi strani, spet druge so v celoti vzniknile iz ljubiteljske zavzetosti in kreativnosti ali zgledov iz drugih krajev, npr. izvesne tablice s hišnimi imeni (gl. Klinar idr. 2012), nekatere pa so samostojen rezultat raziskovalnega dela strokovnjakov, pri kateri domačini prevzemajo vlogo npr. informatorjev, anketirancev.

Tako je bovško besedno izročilo npr. vključeno v izobraževanje in v turizem s tematsko potjo *Po pripovednem izročilu Bovca* (gl. Ivančič Kutin 2022a) in v stalno muzejsko zbirko v Stergulčevi hiši pod okriljem Tolminskega muzeja. Osnovnošolci zbirajo lokalno gradivo, sodelujejo pri kulturnih projektih ter razvijajo pozitiven odnos do narečja kot legitimne oblike javnega in kulturnega izražanja (Della Bianca 2017; Ivančič Kutin 2019). Narečje in slovstvena folklora sta prepleteno vključena tudi v sodobno kulturno produkcijo odraslih amaterskih gledaliških skupin, v pripovedovalske večere, glasbo in likovno umetnost (ilustriranje lokalnih folklornih pripovedi, razstave), s čimer prispevajo k popularizaciji lokalnega izročila med vsemi generacijami (Ivančič Kutin 2019; 2022c).

Že od leta 2010 na Facebooku deluje skupina »Pu buško« (danes že okoli 3000 članov), kjer uporabniki razvijajo lastne laične načine zapisovanja narečja »po posluhu«[5]: tako npr. polglasnik povečini zapisujejo z znakom *3* (ker je podoben znaku narobe obrnjenega *E)*, pri dvoglasniku *ie*, npr. v besedi *cesta*, pa namesto kratkega in zelo ozkega *e* večina sliši glas *jə,* ki ga zapišejo kot *cjsta* ali *cj3sta* .[6] Pisna komunikacija v narečju ne glede na dialektološko (ne)ustreznost kaže, da je narečni govor tudi del sodobne spletne (pisne) komunikacije in lokalne identitete (Ivančič Kutin 2022c).

5 Zaradi povpraševanja, kako najenostavneje, a ustrezno zapisovati dialekt, je bila v Bovcu tudi delavnica; udeležilo se jo je veliko domačinov, vendar so le posamezniki v praksi upoštevali npr. dialektološko pravilo, da se iz samoglasnika ne more razviti soglasnik (*e* > *j*).

6 Kljub delavnicam na temo ustreznega zapisovanja v narečju se večina uporabnikov poslužuje lastnega posluha.

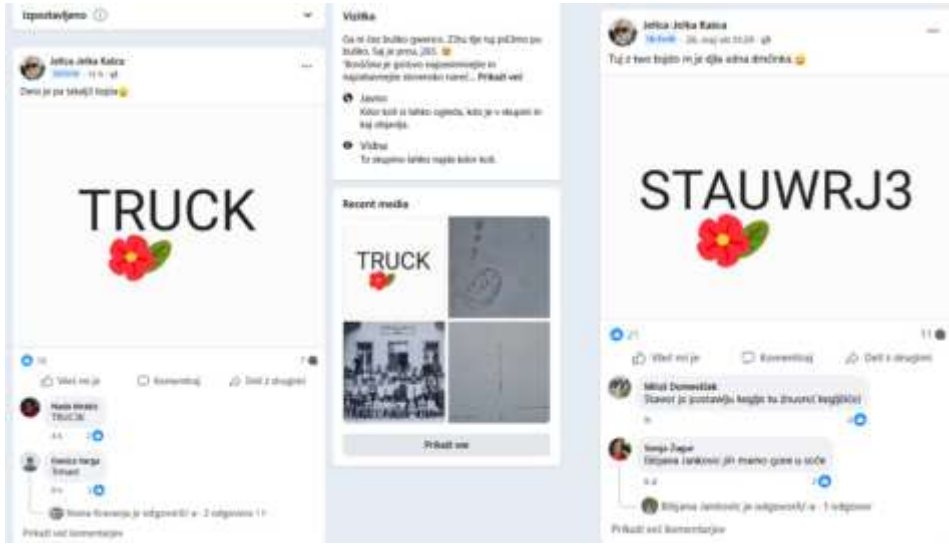

Slika: Posnetka zaslona FB skupine Pu buško (narečna beseda tedna).

Bovški govor in bovška slovstvena folklora sta bila v letu 2021 vpisana v slovenski register nesnovne dediščine,[7] kar je domačinom omogočilo prijavljanje na projekte, ki jih Ministrstvo za kulturo RS razpisuje za ohranjanje nesnovne dediščine, vpisane v register. Leta 2022 je Bovška izba s sodelovanjem Gledališke skupine Bc ter OŠ Bovec pod okriljem KD Golobar pridobila projekt »*Buška izba – pripovedovanje in narečje*«, katerega cilj je bil ozaveščati, ohranjati in oživljati starejše, pa tudi sodobnejše lokalno pripovedno izročilo ter spodbujati k pripovedovanju posameznike (otroke in odrasle), ki se v tem doslej še niso preizkusili pred publiko.[8] Trajen projektni rezultat je bil vodnik in priročnik za učence in učitelje *Bovške pripovedi na licu mesta,* namenjen spoznavanju lokalnih zgodb *in situ.* (Ivančič Kutin 2022a; več o tem tudi v Ivančič Kutin 2024). Šestindvajset zgodb, povezanih z določenimi lokacijami, je podanih v knjižnem in narečnem zapisu ter zvočno interpretacijo v narečju v izvedbi članov gledališke skupine Bc. Vsaki zgodbi je dodana QR koda z zvočnim posnetkom in GPS lokacijo dogajalnega prostora ter ilustracija in fotografija. Na platnicah pa so zemljevidi z označenimi točkami, na katere se navezujejo zgodbe. V drugem delu publikacije so informacije in napotki za učitelje: podana je najosnovnejša teorija slovstvene folklore, pregled zapisov na

7 Bovška slovstvena folklora v registru slovenske NKD: <http://www.nesnovnadediscina.si/sl/register/bovska-slovstvena-folklora>; <http://www.nesnovnadediscina.si/sl/register/bovski-govor>.

8 Idejno pobudo je dala Barbara Ivančič Kutin, ki je spisala vsebinski koncept projekta s ciljem, da šola dobi pripomoček za obravnavo lokalne slovstvene folklore v šoli ter da se tudi odrasle domačine spodbudi k (javnemu) pripovedovanju zgodb in s tem k ozaveščanju, prenosu in ohranjanju te dediščine (tudi z dokumentiranjem).

Bovškem skozi čas in nekaterih žanrsko-motivnih ter etnoloških specifik gradiva, ki je vključeno v knjižico.

Leta 2024 je ista skupina projektnih sodelavcev ponovno pridobila sredstva za projekt *Lokalna frazeologija – Sočna bovščina* s ciljem ozaveščanja in ohranjanja stalnih, večinoma metaforičnih besednih zvez, kot so lokalni narečni pregovori, rečnice, uganke, primere, pozdravi, kletvice, zmerljivke, blagoslovi, zdravice, nekonvencionalne replike (šaljivi odgovori), velerizmi ipd.[9] Te jezikovne (in folklorne) forme govorci v svoj spontani govor vključujejo bolj ali manj samodejno za poudarjanje, parafraziranje, izpostavljanje vsebine in/ali pomena pripovedi oz. njenih delov. Posebnost teh oblik je njihova povezanost z neverbalnimi sredstvi izražanja (intonacija, gestikulacija, mimika, očesni stik), to so elementi teksture (Ivančič Kutin 2011: 43), ki povečujejo stilno vrednost/dramatičnost oz. sočnost besedila. V kontekstih izrekanja je zato treba upoštevati okoliščine rabe (Babič 2015: 13, 14).

Primarna raziskovalna motivacija projekta *Lokalna frazeologija – Sočna bovščina* je bila pridobiti primere rabe paremiološkega gradiva v besedilnem kontekstu za ilustrativni del gesel v nastajajočem narečnem frazeološkem slovarju,[10] in sicer preko številnih (aplikativnih) aktivnosti, ki so v času izvajanja projekta obsegale pomemben delež kulturnega in izobraževalnega dogajanja za vse generacije v letih 2024 in 2025 na Bovškem; zaradi inovativnosti pa so nekateri rezultati, zlasti celovečerna dramsko-glasbena predstava v narečju, odmevali v celotnem Zgornjem Posočju ter tudi širše. Poglejmo si pobliže nekatere aktivnosti.

1) Izobraževanje. V Bovški izbi so bili na poljuden način in s slikovitimi primeri predstavljeni frazemi in folklorni obrazci. Šolarji so pod vodstvom učiteljice Lucije Šturm spoznavali in zbirali šaljive odgovore tipa *Kaj je ur? Kajk se mačka pucura?* (*Koliko je ura? Kolikor se mačka pocura?*) ter spisali in uprizorili šaljive skeče iz tovrstnih oblik. Prav tako so vsi razredi sodelovali v vseslovenski spletni anketi o nekonvencionalnih replikah. Anketa je s posredovanjem Buške izbe in njene vodje Nataše Bartol prišla tudi do drugih domačinov, ki so jo zavzeto izpolnjevali in s tem prispevali bovško gradivo za raziskavo Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU pod vodstvom Mateja Meterca (anketa je dostopna na <https://vprasalnik21.tisina.net>).

2) Kreativna raba frazeološkega gradiva/folklornih obrazcev. Iz gradiva za frazeološki slovar, ki ga iz spontanega govora počasi sestavljam avtorica

9 Tudi tokrat je temo izbrala in vsebinski del projekta pripravila Barbara Ivančič Kutin, v katerega je preko aplikativnih aktivnosti vključila tudi raziskovalne cilje.

10 Več o gradivu za bovški narečni paremiološki slovar gl. v Ivančič Kutin 2022b: 336–337.

tukajšnjega prispevka že dve desetletji (trenutno je evidentiranih okoli 3000 enot),[11] je lokalna ljubiteljska gledališka skupina »Bc« prevzela nalogo, da se čim več enot uporabi v dramskem dialogu z namenom priprave zabavnega dramskega programa ob zaključku projekta. Tako je njihov član Peter Cuder spisal dramski scenarij za omnibus 21 različnih situacij: dialogi o vremenu, smrti, pozdravljanje, obrekovanje, prepir med zakoncema, beračenje itd.; dialogi so skoraj izključno sestavljeni iz frazemov, vključil je več kot 550 različnih in zrežiral gledališko predstavo, v kateri so sodelovali govorci vseh krajevnih govorov na Bovškem. Igralci so marsikatero paremiološko enoto dodali na novo, bodisi iz lastne rabe ali iz spominov, kako so včasih stari ljudje rekli. Nastala je celovečerna dramsko-glasbena predstava, kostumografsko in scensko postavljena v začetek 20. stoletja; hiter tempo menjavanja frazemskih replik so razrahljala vezna besedila starejše naratorke o spominih »na stare čase« – ta del je bil z videoposnetkom predvajan na platno v ozadju – ter glasbenih vložkov v živo v izvedbi zasedbe The Towkrs, katere vodja in avtor besedil v bovškem govoru je Peter Della Bianca. Zgovorno je dejstvo, da je z izjemo začetne pobude oz. ideje ter vsebinskega koncepta projektnih aktivnosti, bila predstava v celoti delo sodelujočih domačinov brez vpletanja različnih zunanjih strokovnjakov! Premiera in dve ponovitvi so trikrat napolnile veliko dvorano bovškega kulturnega doma in še dvorano v Trenti in na Srpenici; predstavo si je torej v živo ogledala več kot polovica vseh prebivalcev v občini. Zasedba je nato gostovala po vsej Severnoprimorski regiji ter s posamičnimi gostovanji tudi v drugih delih Slovenije. Zaradi izvirnosti in odlične izvedbe so predstavi vrata odprli tudi profesionalni odri, kot so Gledališče Glej v Ljubljani in SNG Nova Gorica; Peter Cuder, ljubiteljski scenarist, režiser in igralec pa je za svoje gledališko delo prejel posebno priznanje Javnega sklada za kulturne dejavnosti.

3) Dokumentiranje. Videoposnetek celotne predstave so predvajali na lokalni kabelski televiziji (KA-TV Bovec), [12] s čimer so želeli doseči še domače občinstvo, ki se predstave ni moglo udeležiti v živo. Vseh 21 besedil smo studijsko posneli na zvočne posnetke z namenom, da bodo kot primer rabe v kontekstu s pomočjo QR kod vključeni v bodoči narečni frazeološki slovar. Eden izmed skečev je bil posnet tudi kot kratek film, dostopen na kanalu YouTube (za ogled kopirajte QR kodo).

4) Kulturna izmenjava. Za aktivne udeležence projekta je bila organizirana ekskurzija s kulturnim programom v Reziji z namenom, da se sosedje spoznajo in se morda v prihodnosti bolj povežejo; kljub temu, da Bovško in Rezijo ločuje le

11 Gl. op. 10.

12 Celotna predstava je dostopna na: <https://www.youtube.com/watch?v=qJvEOXHqVss>.

gora Kanin, sta namreč dolini po cesti naokoli oddaljeni več kot uro in pol vožnje; veliko Bovčanov še nikoli ni obiskalo Rezije, in obratno.

4 Sklep

Predstavljene dejavnosti kažejo, kako je mogoče s sodelovanjem lokalne skupnosti, stroke in kulturnih ustvarjalcev uspešno ohranjati ter posredovati narečno kulturno dediščino. Pri tem se potrjuje pomen pristopov občanske znanosti, saj domačini ne nastopajo le kot nosilci dediščine, temveč kot aktivni soustvarjalci pri njenem dokumentiranju, interpretaciji in predstavljanju. Takšno sodelovanje krepi zavedanje o kulturnem pomenu narečnega jezika, njegovih izraznih možnostih in vlogi pri oblikovanju lokalne identitete.

Nastanek omnibusa enaindvajsetih dramskih besedil, skoraj v celoti sestavljenega iz narečnih frazemov, ter njegova odrska in avdiovizualna realizacija predstavljajo inovativen model prenosa nesnovne kulturne dediščine v širšo javnost. Projekt presega lokalni okvir, saj ponazarja bogastvo slovenske narečne raznolikosti ter ponuja metodološki zgled povezovanja znanosti, lokalne skupnosti in umetnosti. Vključitev manj znanih oziroma že skoraj pozabljenih besednih zvez hkrati odpira možnost njihovega ponovnega vključevanja v aktivno narečno rabo.

Sodelovanje med domačini, ljubitelji dediščine in strokovnjaki ustvarja prostor izmenjave znanja, izkušenj in idej ter odraža močno identifikacijo skupnosti z narečno kulturo in zavest o njeni vrednosti za lokalno identiteto (Ivančič Kutin 2009). Hkrati spodbuja medgeneracijsko povezovanje in živo rabo narečnega jezika, ki v času vse večje globalizacije ostaja pomemben nosilec kulturne raznolikosti in skupnostne povezanosti.

Literatura

Babič, Saša, 2015: *Beseda ni konj. Estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev*. Ljubljana: Založba ZRC.

Chittenden, Tara, 2011: Opening the Door to Old Town Key West: Physical Thresholds in the Storied Narrative of the Conch Train Tour. Storytelling, *Self, Society* 7/3. 169–187.

Della Bianca, Slavica, 2017: Kulturni dan: Pripovedno izročilo na Bovškem. *Slovstvena folkloristika* 14–15/1–2. 68.

Dolenc, Janez, 1992: *Zlati Bogatin*. (Zbirka Glasovi, 4. knjiga.) Ljubljana: Kmečki glas.

Dolžan Eržen, Tatjana, Slavec Gradišnik, Ingrid, Valentinčič Furlan, Nadja (ur.), 2014: *Interpretacije dediščine.* (Knjižnica Glasnika SED 48.) Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.

Drekonja, Ciril, 1932: *Tolminske narodne pravljice*. (Književna zbirka Luč.) Trst: Tipografija Consorziale 1932.

Gabršček, Andrej, 1894a: *Narodne pripovedke v Soških planinah I.* (Slovanska knjižnica, snopič 25.) Gorica: Samozaložba.

Gabršček, Andrej, 1894b: *Narodne pripovedke v Soških planinah II.* (Slovanska knjižnica, snopič 29.) Gorica: Samozaložba.

Gabršček, Andrej, 1910: *Narodne pripovedke v Soških planinah*. Gorica: Goriška tiskarna.

Golež Kaučič, Marjetka, 2018: *Slovenska ljudska balada*. (Folkloristični zapiski 2.) Ljubljana: Založba ZRC.

Ivančič Kutin, Barbara, 2007: *Slovar bovškega govora*. Ljubljana: Založba ZRC.

Ivančič Kutin, Barbara, 2009: Sodelovanje domačinov pri pripravi narečnega slovarja (na primeru Slovarja bovškega govora). Vera Smole (ur.): *Metode in zvrsti. Slovenska narečja med sistemom in rabo* (Obdobja 26). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 269–276.

Ivančič Kutin, Barbara, 2011: *Živa pripoved v zapisu. Kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice*. Ljubljana: Založba ZRC.

Ivančič Kutin, Barbara, 2017: Gradivo za etnološko kontekstualizacijo muzejskih predmetov kot vir za jezikoslovne raziskave: študija primera. *Jezik in slovstvo* 62/4. 65–79. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-ARUV7TOI>.

Ivančič Kutin, Barbara, 2018: *Krivopete, divje žene z nazaj zasukanimi stopali v slovenski folklori*. Ljubljana: Založba ZRC.

Ivančič Kutin, Barbara, 2019: Tematske poti in drugi izkustveni didaktični pristopi pri obravnavi folklornih besedil v osnovni šoli. *Jezik in slovstvo* 64/2. 95–108. <https://doi.org/10.4312/jis.64.2.95-108>.

Ivančič Kutin, Barbara, 2022a: *Bovške pripovedi na licu mesta: Vodnik in priročnik za spoznavanje lokalnega pripovednega izročila*. Bovec: Buška izba, Kulturno društvo Golobar.

Ivančič Kutin, Barbara, 2022b: Paremiološko gradivo iz Zgornjega Posočja v dveh rokopisnih zbirkah. Elementi lokalnosti s poudarkom na kulturnospecifičnih folklornih obrazcih z lokalnimi antroponimi. *Slavistična revija* 70/3. 333–348. <https://doi.org/10.57589/srl.v70i3.4035>.

Ivančič Kutin, Barbara, 2022c: Govorjeno (ustno) jezikovno izročilo v slovenskem Registru nesnovne kulturne dediščine in odnos domačinov na primeru vpisanih enot z Bovškega. Smiljana Đorđević Belić idr. (ur.): *Savremena srpska folkloristika 11*: tematski zbornik radova. Beograd: Udruženje folklorista Srbije: Univerzitetska biblioteka »Svetozar Marković«; Loznica: Centar za kulturu »Vuk Karađić«; Tršić: Naučno-obrazovno kulturni centar »Vuk Karađić«. 133–148.

Ivančič Kutin, Barbara, 2024: Celostna obravnava slovstvene folklore v šoli: besedilo s kontekstom in teksturo v izkustvenem pouku in situ. *Jezik in slovstvo* 69/3. 165–180. <https://doi.org/10.4312/jis.69.3.165-180>.

Ivančič Kutin, Barbara, Kropej Telban, Monika, 2021a: Lokalne pripovedi z Bistriškega Pohorja med kulturno dediščino in literarizacijo. *Traditiones* 50/1. 173–194. <https://doi.org/10.3986/Traditio2021500110>.

Ivančič Kutin, Barbara, Kropej Telban, Monika, 2021b: Legends of places as part of the sustainable development of regions. *Electronic Journal of Folklore* 81. 157–178. <https://doi.org/10.7592/FEJF2021.81.ivancic_kropej>.

Kenda, Josip, 1896: *Narodne pripovedke v Soških planinah III*. (Slovanska knjižnica, snopič 47.) Gorica.

Klinar, Klemen, Škofic, Jožica, Šekli, Matej, Piko-Rustia, Martina, 2012: *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen*. Projekt FLU-LED v okviru Operativnega programa Slovenija–Avstrija 2007–2013. Jesenice: Gornjesavski muzej.

Komac, Vlasta Terezija, 2003: *Zakladnica bovške preteklosti*. Nova Gorica: Založba Branko.

Komac, Vlasta Terezija, 2017: *Na bovškem polju križ stoji.* Bovec: Samozaložba.

Komac, Vlasta Terezija, 2018: *Bovec in voda : nekaj zlatih zrnc iz preteklosti.* Bovec: Samozaložba.

Poljak Istenič, Saša, 2013: *Tradicija v sodobnosti: Janče – zeleni prag Ljubljane*. (Ethnologica – Dissertationes 4.) Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789612546588>.

Rutar Simon, 1882: *Zgodovina Tolminskega*. Gorica: Josip Devetak.

Slavec Gradišnik, Ingrid, 2014: V objemu dediščin. Irena Dolžan Eržen idr. (ur.): *Interpretacije dediščine.* (Knjižnica Glasnika SED 48.) Ljubljana: Slovensko etnološko društvo. 8–24.

Stanonik, Marija, 2001: *Teoretični oris slovstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9616358316>.

Stanonik, Marija, 2024: Slovstvena folklora da ali ne. *Jezik in slovstvo* 69/3. 193–207. <https://doi.org/10.4312/jis.69.3.193-207>.

Razsežnosti književnosti

Katja Mihurko
Univerza v Novi Gorici, Raziskovalni center za humanistiko, Fakulteta za humanistiko
katja.mihurko@ung.si

Od ubogljive do uporniške deklice: reprezentacije deklištva v opusu Zofke Kveder

V prispevku[1] so analizirane reprezentacije otroštva, še posebno deklištva, v opusu Zofke Kveder, in sicer po naslednji tipologiji: trpeči otrok, ubogljiva deklica, uporniška deklica. Posebna pozornost je usmerjena v besedila, v katerih pisateljica prikaže dekliško odkrivanje velemesta, v katerem prepoznavamo zasnutke feministične radosti. Besedila Zofke Kveder primerjamo z besedili, ki prav tako postavljajo v ospredje deklištvo, iz drugih književnosti (avstrijske, češke in hrvaške), s katerimi je bila povezana.

1 Uvod

Švedska pisateljica Ellen Key (1849–1926) je v knjigi *Barnets århundrade* (Stoletje otroka), ki je izšla na silvestrovo leta 1900, razglasila, da je dvajseto stoletje stoletje otroka. Njeno delo je bilo dobro sprejeto v nemško govorečih državah, celo bolje kot v avtoričini domovini, na Švedskem (Ambjörnsson 2004). Eseje Ellen Key je brala tudi Zofka Kveder in je švedsko avtorico citirala v prvencu *Misterij žene* (1900). V njem se pojavijo tudi inovativne reprezentacije otroštva, še posebno dekliškega, ki jih v slovenski književnosti pred njo skorajda ni bilo. Tudi kasnejša avtoričina dela so zanimiva za raziskavo teh tematik, zato bo v članku razloženo, kako je Zofka Kveder izrekala novo razumevanje otroštva, zlasti v avtobiografskih pripovedih o deklicah. Posebna pozornost bo namenjena analizi teh del v primerjavi z najbolj odmevnimi deli avtoric iz češke, hrvaške in avstrijske moderne, v katerih je delovala Zofka Kveder. Pisateljica je dekonstruirala prevladujočo podobo otroka kot nedolžnega in pasivnega bitja. Pod pojmom otrok razumemo osebo do 14. leta starosti, pri čemer delno sledimo avstrijskemu civilnemu zakoniku iz leta 1811, v katerem 21. člen določa, da je otrok oseba, mlajša od sedem let, medtem ko je oseba, stara med 7 in 14 let, mladoletnik (unmündig), od 15 do 24 let pa mladoletnik (minderjährig).[2] Obdobje mladoletnosti smo v raziskavo vključili zato,

1 Prispevek je rezultat dela na raziskovalnem programu Transdisciplinarne raziskave identitet in kultur [P6-0461], ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

2 Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die deutschen Erbländer – der oesterreichischen Monarchie – I. Theil, (Dunaj: K. K. Staatsdruckerei, 1811), str. 8.

ker je nemogoče pri vseh delih določiti starost otroka pod sedmimi leti in bi takšna zamejitev pomenila izključitev pomembnih besedil. V študijo bomo vključili tudi spoznanja iz zgodovine otroštva, ki nam bodo pomagala razumeti inovativnost avtoričinih reprezentacij in kako je otrok sploh postal literarna oseba. Pri literarni analizi zgodb Zofke Kveder bomo predstavili najbolj odmevna dela iz hrvaške, češke in nemške književnosti, torej kulturnih prostorov, s katerimi je bila slovenska pisateljica tesno povezana. Literaturo, ki je nastajala v nemško govorečih okoljih, je pisateljica spoznavala v času šolanja in tudi kasneje, saj je odlično obvladala nemščino, s češko pa se je seznanila predvsem po letu 1900, ko je začela živeti v Pragi. Hrvaško književnost je spremljala že prej, v češki prestolnici pa je preko Vladimirja Jelovška, svojega življenjskega sopotnika, to poznavanje še poglobila.

2 Vstop otroka kot literarne osebe v književnost

V prvi polovici 19. stoletja, v bidermajerskem obdobju, ko se je v Srednji Evropi častilo mirno in udobno družinsko življenje, se je tudi otrokom posvečalo več pozornosti. Upodobljeni so bili kot edinstveni in posebni, portreti otrok so bili v meščanstvu priljubljeni. Otroštvo, kot pričajo slike iz tega obdobja, se ni več razumelo kot nepomemben prehod v odraslost, temveč kot posebno obdobje, ki ga je treba ohraniti v spominu (Preininger 2012: 27). To obdobje so imenovali tudi »dobroto nedolžnosti«, mnogi umetniki (Reynolds, Lawrence, Gainsborough) in misleci (Rousseau) pa so upodobili novo razumevanje otroštva. Romantična podoba otroštva je bila temelj umetniških upodobitev druge polovice 19. stoletja (Higonnet 1998: 8). Spreminjajoči se pojem otroštva v 19. stoletju je bil povezan tudi s tako imenovanim demografskim prehodom in »željo po višjem življenjskem standardu«. Poleg tega je meščanska družinska ideologija spodbujala vzgojo otrok v prepričanju, da si zaslužijo boljše življenjske priložnosti kot njihovi starši ali pa vsaj enake (Hobsbawm 2012: 238).

Ko je Zofka Kveder pisala o otroštvu, se ni mogla opirati na slovensko književnost, saj so se otroci kot literarni liki pojavili šele v obdobju realizma. Na prvi pogled se to morda zdi pozno, a tudi v angleški literaturi do zadnjega desetletja 18. stoletja, ko se pojavijo v delih Williama Blaka in Williama Wordswortha, teme otroštva niso bile pomembne in stalne (Coveney 1967: 29). V *Desetem bratu* (1866) je deček Balček eden od stranskih likov in ni pomemben za potek zgodbe, a ga Jurčič upodablja kot prijaznega otroka, ki ima rad svojega učitelja. V romanu Luize Pesjak *Beatin dnevnik*, napisanem leta 1877 in izdanem deset let kasneje, imata dvojčici v guvernantini zgodbi pomembnejšo vlogo. Opisani sta kot lepi bitji, podobni Rafaelovim angelom v Sikstinski kapeli. V romanu se pojavita večkrat in sta za razliko od

Balčka zgovorni ter izražata svojo naklonjenost do Beate. Pisateljica ju prikazuje tudi med igro. Drugačen je prikaz otroka v njeni pripovedi *Dragotin* (1864), kjer je istoimenski lik poslan k stricu v tujino in sta v ospredju njegova žalost in hrepenenje po materi in domovini. Dela Luize Pesjak lahko obravnavamo kot posebno fazo v upodabljanju otrok v slovenski književnosti, ki ji sledijo prikazih trpečih, revnih in zapostavljenih otrok pri Tavčarju (*Tržačan*, 1881) in v številnih Cankarjevih delih. Šele Zofka Kveder otroke, še posebno deklice, predstavi kot dejavne protagoniste oziroma protagonistke v družbeni mreži družine, skupnosti in šole, ki samozavestno izražajo svoja čustva do drugih otrok in pogosto tudi do odraslih.

3 Otroci v delih Zofke Kveder med rojstvom in prezgodnjo smrtjo

Otroci se kot literarne osebe pojavijo v številnih avtoričinih delih, mnoga izmed njih so avtobiografska. V njih je otrok del družine in vaške skupnosti, njegov vsakdan je razgiban, povezan z naravo in vrstniško igro (*Raf*, *Veliki teden*, *Ob sejmu*, *Naša vas* ...) ali navezan na senzibilnega odraslega (*Stric Cene*, *Lovec*, *Teta*). Otrokovo odraščanje je prikazano s svetlih plati, vendar vanj pogosto poseže tudi smrt. Dokler je nekaj oddaljenega, jo doživlja kot del naravnega ciklusa:

> Oj, to žalostno, zapuščeno, vaško pokopališče! Kolikokrat sem se plazila med grobovi in potikala po mali mrtvašnici, med nosilnicami, motikami in lopatami. Črna vrata z belim križem, lopate, zidovje, nosila, vse dihu oster, neprijeten duh, duh smrti. In potem sem šla tja pod veliki leseni križ, kjer je rasla najlepša trava, legla v jamico med grobovi in gledala čisto, vedro nebo. (Kveder 2010: 38)

Otroke v drugih pisateljičinih delih smrti v neposredni bližini postavijo v poseben položaj, še posebno če izgubijo mater. Smrt starša, ki je v besedilih *Sličice* (1898/99) in *Paolo* (1899) posledica daljše bolezni, otroka zaznamuje z revščino in pomanjkanjem ljubezni. V zgodbi Paolo povzroči tudi dečkovo, ne le materino smrt. Opis njegove smrti je pretresljivo naturalističen:

> Tako je počasi medlel in hiral in naposled je bil videti kakor s kožo prevlečen skelet. Njegove mrtve, ugasle oči so ležale globoko v jamicah in kosti so mu grozeče štrlele iz suhih lic.
>
> Nekoč je spet gladen postopal ob obrežju. Neki ribič, ki ga je prej večkrat vzel s seboj na morje, mu je zagnal nekaj v papir zavitih skorij iz svoje barke. Toda ni dovolj močno vrgel in vse je padlo tik obrežja v morje.
>
> Paolo je hotel zavitek še potegniti iz vode, pripognil se je, a pri tem izgubil ravnotežje in padel v morje.
>
> Sicer so ga takoj izvlekli iz vode, toda malo truplo je bilo že trdo in brez življenja. Bolehavi, izstradani deček je utonil.

> Ribič na barki je klel, ker je vedel, da ga zasliši policija in bo imel morebiti še druga pota zaradi malega ponesrečenca.
>
> Tako je bilo slovo malega Paola od zemlje. (Kveder 2010: 302)

V pripovedi *Vida* (1899) je podoba umirajočega otroka povsem drugačna, ne naturalistična, temveč ugnezdena v cvetlično ornamentiko in s tem bližja simbolističnemu prikazu smrti kot prehoda v drugo sfero.

> Vida je bolna, jako bolna. Vedno leži v svoji mali beli posteljici in brata ji nosita prve bele pomladanske cvetlice.
>
> Kmalu bo onemogla zlata glavica in modre oči bodo ugasnile.
>
> Brata bosta jokala. Janko ne bo menih, ko bo velik, ali Vidke ne bo pozabil. Nikoli ne bo pozabil njenih dobrih oči, ki tako nerade umirajo, da bi se on ne bal ...
>
> Vida, Vidka, kadar umrješ, pozdravi mi lahne bele južne oblake, ki se kakor čarobne rože svetijo na visokem modrem pomladanskem nebu! (Kveder 2013: 102)

Raznolike reprezentacije otroštva in otroške smrti najdemo tudi v romanu *Njeno življenje* (1914), kjer protagonistkina otroka, Elica in Mirko, umreta zaradi škrlatinke drug za drugim. Ker je roman osredinjen na njuno mater Tildo, je v ospredju njeno doživljanje otrokove smrti, a hkrati avtorica podaja pretresljivo podobo umirajočega otroka:

> Kakor majhna zbegana ptičica so bile njegove roke. Vse drobne in prestrašene so ji trepetale po prsih in po obrazu in iskale pri njej zavetja. Oklepal se je matere, držal se je, kakor da se mu pri njej ne more nič zgoditi. Ali smrt ga je odtrgala od materinega srca, ugasila ga je kakor svečo. (Kveder 2016: 206)

Tudi tretji Tildin otrok, Mimica, umre zgodaj, v cvetu deklištva. Z njo Tilda izgubi milo bitje, ki ji po svojih močeh stoji ob strani v težkih preizkušnjah, medtem ko je njen brat Rajko prikazan kot prikupen, a zahteven in samosvoj deček.

4 Ubogljiva deklica

V Mimici je Zofka Kveder prikazala deklico, ki popolnoma ponotranji družbeno vlogo ubogljivega otroka. Tak tip deklice je značilen za književna besedila, ki so bila namenjena deklicam, da bi ponotranjile vlogo bitja, ki se žrtvuje za druge in ne izraža lastnih želja. Takšen lik je v povesti *Tugomila* (1894) hrvaške pisateljice Jagode Truhelka, ki je sicer namenjen deklištvu naslovnega lika, vendar jo na začetku spoznamo kot sedemletno siroto, ki si kmalu pridobi naklonjenost vseh deklic v sirotišnici, saj je prijazna, tiha in vedno pripravljena pomagati. Še posebno jo ima rada učiteljica Magdič. Tugomilino nasprotje je Izabela, ki ima bogate starše

in prihaja v sirotišnico na inštrukcije k učiteljici. Tugomila in Izabela se skupaj učita in včasih preživljata tudi prosti čas v vili in vrtu Izabelinih staršev. Tam še posebno pride do izraza razlika med bogato deklico, ki ne pozna skoraj nobenih omejitev in pleza po drevesih, dokler je ne opazijo in okregajo, in siroto, ki mora paziti na svoje obleke in obnašanje. A tudi sicer je Tugomila po značaju drugačna, najmirnejša in najtišja med deklicami v sirotišnici. Tugomila je predstavljena kot zgled, njena dobra dela se obrestujejo, pomagajo ji tudi drugi, ko je v stiski, a vseeno tragično umre za posledicami prehlada, ki ga je dobila, ko je reševala otroka iz deročega potoka. *Tugomila* sledi poučnim zgodbam, ki naj bi dajale zgled in otrokom sporočale, da je trpljenje del življenja, ki bo nagrajeno v onostranstvu, in ne odpira vprašanj o tem, ali bi bilo mogoče otroško trpljenje ublažiti oziroma ali je sploh potrebno. Nasprotno pa Zofka Kveder opozarja na otroško trpljenje, ki je posledica upiranja predpisani družbeni vlogi deklice kot ponižne in že od otroštva vzgajane v skrb za druge ter revščine, zaradi katere postanejo starši otopeli in nasilni.

5 Trpeča deklica

Najbolj pretresljiva podoba deklice, ki si želi svobodnega otroštva in ljubečih staršev, je povest *Moja prijateljica* (1899). Lenka je radovedna deklica, ki večkrat spleza čez ograjo domačega vrta, četudi se zaveda, da s tem prestopa meje dovoljenega. Pri tem čuti »neko posebno pustolovsko zadoščenje in radost« (Kveder 2010: 520). Pot jo vodi do sosednje vasi, čuti grozo, če bi doma opazili in vedeli, kam se je odpravila, zato je vsa bleda od razburjenja, ko se povzpne nazaj čez plot in skrbno pregleda, ali niso opazili njene odsotnosti, preden si spet upa v vežo. Ko je njeno pohajanje razkrito, jo mati brutalno pretepe in tako se zaključi dekličin prvi izlet v svet:

> V kotu je stala majhna paličica – španski trs – za iztepavanje obleke. In ta je zaplesala po mojem hrbtu, po rokah, po glavi, kamor je priletelo. Po vsakem udarcu so nastale rdeče, zatečene proge na moji koži. Bolelo me je, bolelo … Zvijala sem se, jokala, vpila …«. (Kveder 2010: 522)

Avtorica v tem zgodnjem besedilu še večkrat uporabi naturalistična slogovna sredstva in jih drzno poveže z otrokom in njegovo percepcijo sveta. Četudi je pripovedovalka odrasla ženska, se vrne v svoje otroštvo, preko otroka kot fokalizatorja brez vsake distance podoživlja travmatične trenutke. Hkrati je njeno besedilo obsodba nepravilne in nečloveške vzgoje, pri kateri niso zatajili le starši, temveč tudi cerkev in šola, ki vso krivdo za uporništvo naložita otroku. Besedilo skozi literarni jezik tematizira in problematizira starševsko nasilje in podaja enako sporočilo kot

knjiga Ellen Key, kjer beremo, da se otrok ne sme vzgajati s telesnim kaznovanjem, da so ideje, da sta pri vzgoji nasilje in bolečina nujna, popoln nesmisel (Key 1909: 145). O avtobiografskosti nemške verzije te novele beremo v pismu, kjer Zofka Kveder prijateljici Ivanki Anžič zapiše:

> Pretiravala nisem nikjer nič, pisala sem mnogokrat lepše, ker bi one strašne resnice niti resnično naslikati ne mogla v vsej svojej grozi. Razočarala se bodeš morda tudi v meni, a vedeti moraš, da sem jaz zelo vročega, strastnega temperamenta in da je po oni vzgoji, ki sem jo imela res še pravi čudež, da sem postala taka. Ker zdaj sem mnogo boljša, nego sem bila kot otrok. (Kveder 1899)

Tudi v hrvaški književnosti najdemo podobe deklet in fantov, ki so nemočno izpostavljeni nasilju odraslih. Takšne upodobitve prikrajšanega otroštva najdemo v kratkih zgodbah Milke Pogačić, zbranih v knjigi *Iz mojega svijeta* (Iz mojega sveta; 1905). Tudi tu gibanje otrok v naravi ni nekaj pozitivnega, temveč se vanjo zatečejo pred krutostjo odraslih, iz katere ni drugega izhoda kot smrt, kakor npr. v zgodbi *Jedan od suvišnih* (Eden od odvečnih). Namesto ljubezni otroci čutijo sovraštvo do okrutnih staršev, kot v zgodbi Četrta zapoved, ki spominja na prizor iz povesti *Moja prijateljica* Zofke Kveder, kjer otrok prav tako ne razume, kako naj ljubi starše, ki nad njim izvajajo fizično in psihično nasilje. Obe avtorici kritizirata lažno moralo, zaradi katere odrasli dopuščajo nasilje nad otroki. Milka Pogačić to izraža s prvoosebnim pripovedovalcem, učiteljem, ki je v razredu razkril omenjeno zapoved in v zlorabljenem dečku sprožil notranji konflikt, ki ga je morda pripeljal do smrti (Pogačić 1905: 60).

Nesrečno otroštvo deklice, ki hrepeni po ljubezni, je prikazano tudi v kratkem besedilu Kvedrove *Silva* (1898). Namesto igre je njen vsakdan varovanje mlajšega bratca, tudi v šolo ji mama včasih zaradi tega ne dovoli. V oblasti alkohola jo tepe oče, v zagrenjenosti tudi mati:

> »A, spi ta lenoba in Vladko se igra sam. Le čakaj!« Pograbila je otroka, ki je bolestno zastokal, ko ga je tako trdo pritisnila k sebi, stopila z njim k deklici, ki je spala pod smreko, sunila jo z nogo in osorno kričala: »Takoj mi vstani, grdoba lena! Jaz vpijem in kričim, a ni nikjer ni te nesnage, da bi mi šla po milo v prodajalno!« In še enkrat je sunila dekletce.
>
> Silva pa je nemo vstala, le ona solza, ki ji je visela na trepalnici, je tiho zdrknila na lice (Kveder 2010: 22).

V *Moji prijateljici* in *Silvi* Zofka Kveder ne poveže eksplicitno dekličinega spola z dvojno podrejenostjo, četudi lahko domnevamo, da so omejitve svobode povezane tudi s spolno identiteto. Še bolj poglobljeno se tej temi posveti v drugih besedilih. Že

v *Misteriju žene* je črtica z otroško igro, v kateri se deklica identificira z materinsko vlogo, deček pa z vlogo nasilneža.

V drugem besedilu iz zbirke *Misterij žene* pokaže, kako mora deklica pomagati v gospodinjstvu, medtem ko se njen brat lahko igra:

> Prišla je domov. Bila je stara dvanajst let, po hišah je raznašala časopise. Pri materi v kuhinji je sedel Tonček. Tonček je služil pri peku in raznašal žemlje.
>
> »Raznesi ti v naši ulici pecivo,« ji je dejala mati. »Tonček naj se nekoliko pogreje.« Bila je namreč zima.
>
> In ona je vzela košek in šla zopet ven v zimo, da se Tonček lahko pogreje …
>
> Njen prosti čas … (Kveder 2005: 46).

Dom kot prostor toplote in intime je odprt za dečka, medtem ko mora deklica delati tudi takrat, ko si želi počitka. V tem besedilu ima dekliško pohajanje po mestu negativno konotacijo. Otroško delo prikazuje tudi kratka zgodba *Punčka* (1907), objavljena v slovenščini, češčini in nemščini, v kateri sestri (ena je stara sedem in druga dvanajst let) raznašata časopis. Njuno hojo po zagrebških ulicah Kveder opiše takole: »Punčka« hodi s sestro tudi kakor neke vrste straža. Kadar je že temno ali deževno, hodita obe skupaj po hišah, da se jima ne bi kaj zgodilo. Za eno samo bi bilo lahko nevarno, tako pa pazita druga na drugo.« (Kveder 2013: 416–417) V zgodnjih delih z otrokom v ospredju je dogajalni prostor vaški oziroma mestno delavski. Vendar je tudi že v teh besedilih ideološki horizont avtorice povsem meščanski, do otrokovega čustvovanja se opredeljuje iz zahteve po srečnem otroštvu, ki jo formulira meščanstvo kot svojo reprezentacijo, ki izhaja iz vrednot izobrazba-delo-morala (Budde 1994: 19). Zofka Kveder je prikazala v zgodbah o svojih treh hčerkah radost deklic, ki zaradi prosvetljene vzgoje staršev uresničujejo svoje želje. Te v meščanskem svetu delujejo kot uporništvo, saj se ne skladajo s predpisano vlogo ubogljive deklice.

6 Meščanska deklica odkriva svet

Poleg tega so deklice v njenih delih pogosto uporniška bitja, ki se v svojem okolju pogosto počutijo nerazumljene, njihova družbena vloga jih omejuje in duši.

Najbolj znano podobo uporniške deklice, ki se ne more prilagoditi meščanskim normam, je ustvarila Johanna Spyri v svoji knjigi *Heidi* (1880, 1881). Heidi je v mestu nesrečna in šele vrnitev v svojo gorsko vasico ji povrne zdravje. Vendar pa Heidi nima tistega uporniškega žara, ki ga ima naslovni lik Charlotte Brontë v romanu *Jane Eyre* (1847). V njem se pojavi prvi in najbolj kompleksen prikaz

sirote, ki se divje in strastno upira svojemu okolju. Subverzivna moč *Jane Eyre* ni izgubljena le v *Heidi*, temveč tudi v mnogih priljubljenih romanih, napisanih v drugi polovici 19. stoletja. Motiv uporniškega, kljubovalnega dekleta se običajno pojavi v prvih poglavjih dekliškega romana o preobrazbi divjega otroka v prefinjeno mlado damo.

Ta tip romana je doživel v nemškem govornem prostoru velik uspeh v delu Emmy von Rhoden *Der Trotzkopf* [Kljubovalno dekle; 1885], kjer je uporniška deklica prikazana v liku Ilse Macket. Ilse je sirota in pogreša ljubečo mamo. Njen oče se je ponovno poročil, potem ko je mati umrla pri porodu. Ker se Ilse upira poskusom mačehe in očeta, da bi iz nje naredila vzorno dekle, jo na začetku romana, ko je stara petnajst let, pošljejo v internat, kjer doživi prevzgojo v zgledno meščansko dekle. *Der Trotzkopf* je bil izhodišče za še en priljubljen dekliški roman, in sicer *Svéhlavička* [Svojeglavo dekle, 1887] Eliške Krásnohorske. Na začetku je osrednji lik Zdenka prikazana kot otrok narave, ki prezira meščansko etiketo in ženstvena oblačila. Tudi ona po zgledu nemškega romana E. von Rhoden doživi preobrazbo. V internatu se kultivira in postane narodno zavedna in izobražena mlada dama. S tem je avtorica kritizirala germanizirano češko meščanstvo in širila idejo, da izobražene ženske lahko pomembno prispevajo k osvoboditvi naroda. To še poudari s posebnim načinom karakterizacije: razvajeno in uporniško dekle sooči z revnim dekletom iz delavskega razreda, ki je utelešenje vzornega dekleta.

Tako Emmy von Rhoden kot Eliška Krásnohorská sodita v generacijo avtoric, ki dekleta disciplinirajo v vlogo meščanske žene in matere. Dekliško uporništvo je prikazano kot negativno in prehodno obdobje, za »uspešen« vstop v družbo se mora dekličino uporno telo preleviti v disciplinirano, ubogljivo in krotko telo dame. Generacija tako imenovanih novih žensk, ki zahtevajo in živijo drugačno ženskost, odpira nove teme in prostore, v katerih se dekleta gibajo. To ni več vrt meščanske vile, temveč velemesto. Avstrijska pisateljica Else Asenijeff pokaže, da je v velemestu nemogoče otroka zaščititi pred vsem, kar naj bi otroškim očem ostalo skrito. V zgodbi *Großstadtdunkel* [Tema velemesta] iz zbirke *Unschuld* [Nedolžnost, 1901] prikaže soočenje meščanske deklice s prostitutko.[3]

7 Radost dekliškega raziskovanja (vele)mestnih ulic v delih Zofke Kveder

Tudi Zofka Kveder ne spregleda velemestne revščine, ki otrokom krade otroštvo, vendar pa je v njenih prikazih velemestnega otroštva tudi nekaj, kar bi danes lahko

3 Velemestne deklice prikaže v *Hiši Marije Pomočnice* (1904) tudi Ivan Cankar kot trpeča, bolna in celo zlorabljena bitja.

poimenovali dekliška feministična radost.[4] To odkrivamo predvsem v zgodbah o najstarejši hčerki Vladoši, ki je bila rojena leta 1901 v Pragi. Zgodbe o njej so nastale večinoma po letu 1904, ko je Zofka Kveder začela urejati družinsko revijo *Domači prijatelj*, ki je bila pravi prostor za takšne prispevke. Prav ta vir zaslužka ji je omogočil, da se je spomladi leta 1904 preselila v stanovanje, kjer je živela sama z Vladošo, kar je tudi tema teh zgodb.[5]

V zgodbah o hčerki Vladoši Zofka Kveder oblikuje povsem nov lik izjemno inteligentne in radožive deklice, ki po eni strani živi meščansko otroštvo, a se mu hkrati tudi upira. Še posebno zanimive so tiste zgodbe, ki prikazujejo dekličino samostojno odkrivanje mesta. Vladoša si zelo želi samostojno pohajati po mestu, a kot meščanski otrok tega seveda ne more tako, kakor bi si želela. A njeno samostojno raziskovanje mesta je presenetljivo, saj so se na začetku 20. stoletja prostori, ki so bili na voljo otrokom in mladim, med letoma 1850 in 1914 dramatično spremenili. V tem obdobju so otroke umaknili iz »javnih prostorov« ulic in delovnih mest v njihove domove, šole in organizirane zabave.« (Cockburn 1995: 14) To do neke mere velja tudi za Vladošo, ki preživi precej časa med štirimi stenami – njena mati je namreč pisateljica, ki dela od doma. To jima sicer za razliko od situacije delavske matere in otroka omogoči bližino, a tudi omejitve, ker se mora Vladoša tiho igrati v določenem prostoru, da obiskovalci ne bi slišali, da sta doma. Pripovedovalka prikaže situacije, iz katerih je razvidno, da se Vladoša počuti doma utesnjeno. Tako v trenutku poje hrano, ki je ne mara, sicer ne bi smela spuščati v parku zmaja, ampak bi morala biti doma. Zvečer se na sprehod odpravi kar sama in jo prestrežejo šele na koncu ulice. Ogromno ji tudi pomeni, da se lahko iz enega konca mesta na drugega pelje sama s tramvajem. Toda ker se ne vrne ob dogovorjeni uri, mamo oziroma prvoosebno pripovedovalko začne skrbeti, zlasti ker ji tudi znanki očitata lahkomiselnost, ker je otroka pustila samega na pot. A tedaj se Vladoša pojavi na vratih in navdušeno pripoveduje, kaj je doživela na poti. Pripovedovalka rezonira: »In jaz sem videla, koliko, koliko sem ji dala, ko sem ji dala malo svobode, malo prostosti, ko sem ji dovolila, da pokaže, da ni neumna, da ne potrebuje vedno paznika nad seboj« (Kveder 2013: 2016). Kot mala raziskovalka mesta pa se izkaže v zgodbi *Vladoša dela komedije* (1906), ko jo pošljejo s Kraljevih vinogradov na trg sv. Vaclava po špirit in ob tem razišče še druge ulice, ki ji prečijo pot. Vladošino gibanje po mestu je gibanje privilegiranega otroka, ki razdalj ne premaguje zaradi otroškega dela

4 Feministična radost je koncept, ki izraža nasprotovanje prepričanju, da sta gonilna sila feminizma jeza in bes (Ahmed 2010, 2023). Koncept feministične radosti so z Zofko Kveder povezale že avtorice učnega gradiva #VsakDan8Marec <https://mestozensk.org/sl/nase-dejavnosti/izobrazevanje/vsakdan8marec>.

5 Nekatere zgodbe je prevedla v nemščino in so bile objavljene v zagrebškem dnevniku *Agramer Tagblatt*. Mnoge so bile objavljene v čeških revijah ter v knjigi Vlada a Marja (Vlada in Marja; 1907). Izšle so tudi v štirih izdajah v slovenščini.

ali migracij, ki so v tistem času bile realnost mnogih otrok, a vendarle razkriva drugačen pogled na vzgojo, kot je bil običajen v meščanskem materinjenju.

V zgodbah o Vladoši je zanimiv prehod iz češkega v hrvaško okolje. V slednjem se družina Kveder-Jelovšek vzpostavi kot običajna meščanska družina. Oče Vladimir je ugleden zdravnik, okulist, ki ima ordinacijo na Ilici, mati je priznana pisateljica in novinarka. Oče se pojavlja kot avtoriteta, avtorica piše o prizorih iz družinskega življenja, ko se nanj obrača po nasvet glede kaznovanja ali pa se skupaj sprehajajo nad mestnim središčem in on pripoveduje zgodbe. Še vedno je otroško gibanje dokaj svobodno. Pisateljica pokaže, kako se na sprehod v naravo odpravijo v vsakem vremenu, kako deklice tekajo po hribu navzdol, od enega brzojavnega droga do drugega, kako se Vladoša postavi, da je na izletu štiri ure hodila peš. V neki drugi zgodbi (*Večerni sprehodi*, 1906) jo pošlje oče iz trgovine, kjer se on zadrži, samo domov, vendar to ni več odkrivanje svobode, kakršno je doživljala v Pragi. V Zagrebu ne odkriva več mestnih ulic na način pohajanja, marveč je njena hoja omejena, kot beremo v zgodbi *Otročarije* (1910), na hojo iz ene ulice v drugo, torej iz Ilice v Dolgo ulico, kamor spremlja prijateljico in ona njo spet in spet. Šola je zanjo prostor discipliniranja, zato si nekega dne izmisli, da ni pouka, a oče spregleda njeno laž in jo kaznuje.

Vladoša se vedno bolj vključuje v življenje srednjega razreda; želi si lepa dekliška oblačila, česar ji mama ne dovoli, kar je tudi vir sporov in kazni. Kazni, vključno s fizičnimi – rahlo šeškanje s palico po rokah, prisilno klečanje v kotu sobe – o tem Zofka Kveder v zgodbah o hčerkah iz zagrebškega obdobja zelo pogosto poroča. Hkrati pa je vzgoja še vedno buržoazno-razsvetljenska, v skladu z idejo, da so otroci rojeni svobodni, nedolžni in prežeti z naravno »raziskovalno pobudo«, da so »svobodni, da gredo tja, kamor jih popelje pot, in da jih je treba spodbujati v njihovem pionirskem duhu« (James idr. 1998: 38).

V zgodbah se deklice med sprehodi lovijo, a mlajša hči Mika ima še raje, ko Vladoše ni v bližini in se sprehaja sama z mamo, ki ji pripoveduje zgodbe. Zlasti v zgodbah iz zagrebškega obdobja je jasno, da Zofka Kveder sledi meščanski ideologiji otroka, v kateri ima otrok pomembno mesto, odrasli pa se uči ob njem, kot piše v zgodbi *Naša mala* (1904):

> Otroci so velika radost, a tudi veliki učitelji, in šele ko imamo otroke, vidimo, koliko napak imamo in ali se lahko v pravem trenutku premagamo. (Kveder 2013: 93)

A vendar na Vladošino in Mikino otroštvo gledamo skozi ozko perspektivo: nič ni rečeno, kaj se je dogajalo med njunima staršema, katerih zakonska zveza je bila v zagrebškem obdobju zelo burna in se je končala z ločitvijo.

Podobe otroka in otroštva so v opusu Zofke Kveder najbolj prisotne v obdobju, ko je živela v Zagrebu. Avtoričino teoretično ozadje meščanskega feminizma, pridobljeno iz esejev v nemščini, se ujema z njeno željo po pripadnosti zagrebškemu srednjemu razredu, čeprav se njena stališča nikoli niso povsem ujemala z ideologijo meščanskega razreda. Če primerjamo zgodbe z glavno junakinjo deklico iz praškega in zagrebškega obdobja, je opazno, da je praško obdobje, v katerem je Zofka Kveder bolj ali manj samohranilka, njeno družbeno okolje pa sestavljajo umetniki in študenti, čas, ko imata mati in otrok največ svobode v vseh pogledih – celo jezikovno, saj prehajata med češčino in hrvaščino, medtem ko v Zagrebu komunicirata izključno v hrvaščini. Del omejitev Vladošine svobode je seveda povezan tudi z njeno starostjo. Ker v Zagrebu obiskuje šolo, je njeno vsakdanje življenje kmalu polno obveznosti; prostorske in časovne omejitve so medsebojno prepletene in, tako kot v življenju drugih otrok tistega časa, »oblikujejo družbeni prostor otroštva samega« (James idr. 1998: 39).

Zgodbe, v katerih Zofka Kveder prikazuje deklice, so tako hkrati zgodbe o svobodi in omejitvah. Kljub temu se Vladoša uresničuje kot dejavni lik, pripovedovalka nanjo gleda skozi fokus napredne vzgoje, v kateri je otrok individuum, čigar avtonomijo je treba spodbujati in varovati.

Na podoben način so prikazane deklice tudi v drugih delih avtoric iz obdobja fin de siècle in začetka 20. stoletja. Imenujmo le dve. Slovenska pisateljica Ada Kristan, ki je pisala tudi v nemščini, je objavila zgodbo *Die Großen* [*Odrasli*, 1908] o deklici, ki si želi svobodnega odkrivanja sveta, vendar ji odrasli, predvsem mati, tega ne dovolijo. Tudi to zgodbo lahko umestimo v tradicijo del avtoric moderne, ki problematizirajo meščanske spolne vloge, ki ženske oziroma deklice močno omejujejo. Deklica kot fokalizator se v moderni pojavlja redko, zato je besedilo dragocen prispevek k prikazovanju otroškega doživljanja sveta v tej dobi.

Hrvaška pisateljica Adela Milčinović je pod naslovom *Naši razgovori* [Naši pogovori, 1921] napisala nekaj zgodb o svojih hčerah kot veselih, živahnih in uporniških deklicah. Zelo so podobne besedilom Zofke Kveder, domnevamo lahko, da so bile napisane že pred letom 1921. Za besedila Adele Milčinović je značilna tudi dialoška struktura, v kateri prevladuje dekliški glas.

8 Zaključek

Zofka Kveder in njene srednjeevropske sodobnice so uresničevale zahteve, ki jih je Ellen Key zapisala kot otrokove pravice v 20. stoletju: pravico otroka, da ga imajo radi, pravico otroka, da si izbere starše, pravico do izražanja svoje osebnosti

in pravico, da je poreden. Otroci so pogosto v središču del Zofke Kveder. Otroška izkušnja in perspektiva prispevata k inovativnosti upodobitev otroštva v literarnem imaginariju srednjeevropske literature tistega obdobja.

Poleg tega Zofka Kveder v zgodbah o Vladoši izraža tudi feministično stališče, ki se kaže v omejitvah, povezanih s spolom. S pisanjem o hčerkini izjemni inteligenci, iznajdljivosti, ustvarjalnosti in celo drznosti avtorica napoveduje novo deklištvo in novo ženskost, ki lahko uresničita feministični projekt v 20. stoletju. Na žalost Vladoša, ki je umrla pri devetnajstih letih zaradi bolezni v Pragi, kjer je oktobra 1919 začela študirati, tega ni mogla uresničiti.

Zgodbe o njej in o drugih deklicah (pa tudi o dečkih, ki se občasno pojavijo v njenem opusu) kažejo, da upodobitev otroštva pomembno prispeva k našemu razumevanju obdobja moderne, ki je kot nobeno drugo prej prineslo spremembe v številne vidike družbenega in intimnega življenja. V tem smislu so tudi otroci in otroštvo odlična izhodiščna točka za raziskovanje tega pomembnega zgodovinskega obdobja.

Vir

Kveder, Zofka: Pismo Ivanki Anžič, 23. 6. 1899, Rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana, Ms 1113.

Literatura

Ahmed, Sara, 2010: *The Promise of Happiness*. Durham: Duke University Press.

Ahmed, Sara, 2023: *The Feminist Killjoy Handbook: The Radical Potential of Getting in the Way*. New York: Seal Press.

Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die deutschen Erbländer der oesterreichischen Monarchie. I. Theil, 1811. Dunaj: K. K. Staatsdruckerei.

Ambjörnsson, Ronny, 2004: Century of the Child. *Encyclopedia of Children and Childhood in History and Society*. <https://www.encyclopedia.com/children/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/century-child>.

Brezavšček, Pia, Jež, Urška, Miheljak, Mišel, Prodan, Eva, Založnik, Jasmina, 2026: *#VsakDan8Marec*. Ljubljana: Društvo za promocijo žensk v kulturi – Mesto žensk. <https://mestozensk.org/sl/nase-dejavnosti/izobrazevanje/vsakdan8marec>.

Budde, Gunilla, 1994: *Auf dem Weg ins Bürgerleben: Kindheit und Erziehung in deutschen und englischen Bürgerfamilien 1840–1914*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. <http://digi20.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb00049951_00001.html>.

Cockburn, Tom, 1995: The Devil in the City: Working-Class Children in Manchester 1860–1914. Referat na konferenci BSA, University of Leicester, 11. aprila 1995. Citirano v: Allison James, Chris Jenks in Alan Prout: *Theorizing Childhood*.

Coveney, Peter, 1967: *The Image of Childhood*. Harmondsworth: Penguin.

Higonnet, Anne, 1998: *Pictures of Innocence: The History and Crisis of Ideal Childhood*. London: Thames & Hudson.

Hobsbawm, Eric, 2012: *Čas imperija: 1875–1914*. Ljubljana: Založba Sophia.

James, Allison, Jenks, Chris, Prout, Alan, 1998: *Theorizing Childhood*. Cambridge: Polity Press.

Key, Ellen, 1909: *The Century of the Child*. New York, London: G. P. Putnam's Sons.

Kveder, Zofka, 2005: *Zbrano delo. Prva knjiga*. Katja Mihurko Poniž (ur.). Maribor: Litera.

Kveder, Zofka, 2010: *Zbrano delo. Druga knjiga*. Katja Mihurko Poniž (ur.). Ljubljana: Založba ZRC.

Kveder, Zofka, 2013: *Zbrano delo. Tretja knjiga*. Katja Mihurko Poniž (ur.). Ljubljana: Založba ZRC.

Kveder, Zofka, 2016: *Zbrano delo. Četrta knjiga*. Katja Mihurko Poniž (ur.). Ljubljana: Založba ZRC.

Pogačić, Milka, 1905: *Iz mojega svijeta*. Zagreb: Tiskara i litografija C. Albrechta (Maravić i Dečak).

Preininger, Kristina, 2012: Upodobitve otrok Matevža Langusa. Aida Škoro Babić idr. (ur.): *Zgodovina otroštva / History of Childhood*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 69–79. <https://hdl.handle.net/11686/31016>.

Starejša slovenska književnost od 16. do 19. stoletja

Monika Deželak Trojar
ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede
monika.dezelak@zrc-sazu.si

Odnos protestantov do gledališča in protestantsko šolsko gledališče v Ljubljani

Prispevek[1] uvodoma predstavi novolatinsko dramatiko renesanse in humanizma ter oriše začetke protestantske dramatike v nemškem prostoru. Osrednji del prispevka se osredotoča na predstavitev dramskega opusa Nikodema Frischlina ter njegovo povezovalno vlogo med »nemško« in »slovensko« protestantsko dramatiko. V sklepnem delu prispevka sta v središču pozornosti Frischlinov doprinos h kakovosti protestantske stanovske šole v Ljubljani in predvsem njegov delež pri uvajanju dramske dejavnosti v šolski proces.

1 Začetki protestantske dramatike v nemškem prostoru

1.1 Novolatinska dramatika renesanse in humanizma

S humanizmom, ki se je v 14. stoletju začel v Italiji in se v 15. in v zgodnjem 16. stoletju razširil po vsej Evropi, so učenjaki ponovno odkrili klasično antiko ter njene jezike in književnosti – vključno z latinsko retoriko in dramatiko. Humanisti so latinska dramska besedila (Plavt, Terencij, Seneka) sprva le brali in recitirali, pozneje pa se je novolatinska dramatika začela razvijati v okviru univerz, posvetnih in cerkvenih dvorov, v svobodnih mestih in v humanističnih krogih, ki so izšli iz teh okolij (Dietl 2013: 103; Bloemendal 2026: 1–2). Začetki novolatinske dramatike v nemškem prostoru so povezani predvsem z univerzo v Heidelbergu in Petrom Luderjem (1415–1472), ki je leta 1456 v svojem nastopnem predavanju poudaril didaktično vrednost Terencijevih komedij kot »šole nravi« in s tem spodbudil številne bralne izvedbe tako antičnih kot novolatinskih komedij iz italijanskega prostora (Dietl 2013: 105). Drugo jedro novolatinske dramatike se je oblikovalo v Ingolstadtu, kjer je Conrad Celtis (1459–1508) opozoril na vzgojni vidik rimskih dramskih uprizoritev in trdil, da bi uprizarjanje dram nemško mladino vzgajalo v kreposti, pobožnosti, zmernosti in državljanski odgovornosti (Dietl 2013: 106).

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Literarnozgodovinske, literarnoteoretične in metodološke raziskave* (P6-0024) in raziskovalnega projekta *Začetki slovenske posvetne dramatike in gledališča (1670–1848)* (J6-50203), ki ju iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Ker se je novolatinska dramatika začela razvijati v univerzitetnih krogih, je bila tesno povezana z urjenjem v retoriki: najprej so se razvili poldramatični dialogi, šele pozneje pa so začeli uprizarjati tragedije in za njimi še komedije, ki so kmalu postale najbolj priljubljene. Če pomislimo, da so se tragedije ukvarjale predvsem z javnimi in političnimi, komedije pa z bolj zasebnimi (smešenje nasprotnikov) in družbenokritičnimi temami, to dejstvo ne preseneča tako zelo (Dietl 2013: 106–107, 115, 123). Humanistični dramatiki so pisali tudi mitološke in alegorične spektakle ter slavnostne (panegirične) igre (Kühnel 1990: 211; Dietl 2013: 132).

1.2 Začetki protestantske dramatike in njeni glavni predstavniki

Humanistična dramatika je bila izhodišče tako za razvoj poznejše protestantske kot katoliške dramatike, ki sta se (protestantska manj, katoliška pa bolj) zazirali tudi v srednjeveško dramsko tradicijo, ki so jo humanisti odklanjali. Čeprav se je katoliška humanistična dramatika na območju današnje Nizozemske začela razvijati že pred nastopom reformacije (npr. Georgius Macropedius, 1487–1558), je protestantsko dramsko ustvarjanje doživelo vrhunec pred katoliškim (Metz 2013: 757). Protestanti so v humanistični dramatiki prepoznali pomemben didaktični in pastoralni potencial ter njen razvoj usmerili v konfesionalno smer. Temu je botrovalo dejstvo, da sta bila tako Philipp Melanchthon (1497–1560) kot Martin Luther (1483–1546) uprizarjanju dram naklonjena. Melanchthon je v latinski rimski komediji (zlasti v Terencijevi)[2] in humanistični drami videl priložnost za moralno in jezikovno vzgojo mladine, zato je spodbujal ne le branje, temveč tudi uprizarjanje dramskih iger. Luther je podpiral predvsem dramatizacijo bibličnih snovi, tako iz Stare kot Nove zaveze, nekoliko bolj zadržan pa je bil do uprizarjanja Kristusovega pasijona.[3] Čeprav je v protestantskih dramah latinščina imela prvenstveno vlogo, je Luther spodbujal tudi uporabo nemščine. V dramatiki je videl lepo priložnost za opomin k izogibanju slabim stvarem ter dobro spodbudo za opravljanje dolžnosti (Dietl 2013: 146, 148, 154). V svojih *Tischreden* je Luther o igranju fantov v gledaliških predstavah zapisal:

> Comödien zu spielen soll man um der Knaben in der Schule willen nicht wehren, sondern gestatten und zulassen, erstlich daß sie sich üben in der lateinischen Sprache, zum andern, daß in Comödien fein künstlich erdichtet, abgemahlet und fürgestellet werden solche Personen, dadurch die Leute unterrichtet und ein Iglicher seines Amts und

2 Melanchthon je bil velik poznavalec Terencija, urejal in komentiral je njegova dela. Priporočal je uprizarjanje njegovih iger in dosegel, da so postale del rednega kurikuluma (npr. v izdaji šolskega reda leta 1528: *Kursächsische Schulordnung*), kar so posnemali tudi drugi poznejši šolski redi (Dietl 2013: 146).

3 Mnenje o Luthrovem odklonilnem odnosu do pasijonskih iger se je oblikovalo na prelomu 20. stoletja in ostalo nesporno vse do začetka 21. stoletja, ko so novejše raziskave (npr. Ehrstine 2001) pokazale, da je bilo Luthrovo mnenje o uprizarjanju Kristusovega pasijona le delno odklonilno (Loewe, Firth 2023: 175–176).

> Standes erinnert und vermahnet werde, was einem Knecht, Herrn, jungen Gesellen und Alten gebühre, wol anstehe, was er thun soll. (Luther 431; navedeno po Jahnke 2003).
>
> (Igranja komedij se zaradi fantov v šoli ne sme prepovedovati, ampak jih je treba dovoliti in dopustiti; prvič zato, da se vadijo v latinskem jeziku, drugič pa zato, ker so v komedijah liki izvrstno in umetelno izmišljeni, opisani in upodobljeni, s čimer se ljudje poučujejo, vsak pa se spomni ter opomni na svojo vlogo in položaj, na to, kaj pripada služabniku, gospodarju, mladim vajencem in starejšim, kaj jim pristoji in kaj naj počnejo.)[4]

Protestantska dramatika prvenstveno sloni na drami z biblično ali versko vsebino, oblikovani na podlagi reformacijske perspektive, pri kateri so v ospredju reformacijski teološki nauki, moralne vrednote in protestantsko razumevanje vere, družine in družbenega reda. Drama je nadgradila protestantsko pedagoško, pastoralno in konfesionalno delo in zato igrala pomembno vlogo v protestantskih šolah in mestih. Glede na snov in vsebino je protestantske drame mogoče razdeliti v tri glavne skupine: biblične drame, moralitete in alegorične igre ter zgodovinske in polemične igre (usmerjene proti papeštvu, meništvu in katoličtvu) (Metz 2013: 21–22, 26). V protestantskih šolah so bile najpogostejše drame s svetopisemsko tematiko. Za protestantske drame je značilno, da se pogosto dotikajo tako klasičnih kot srednjeveških dramskih vzorcev, da se v njih mešajo različni dramski žanri ter da se svetopisemska vsebina prepleta z zgodovinsko in antično (Dietl 2013: 149–150).

Protestantsko gledališče se je razširilo po skoraj vseh protestantskih območjih nemško govorečega prostora. Glavna središča razvoja protestantske dramatike so bila na območju današnje severne, srednje ter tudi južne Nemčije; med mesti izstopajo Nürnberg, Augsburg, Strasbourg in Tübingen. Protestantska dramatika se je razmahnila tudi v nemško govoreči Švici, zlasti v mestih Bern, Zürich in Basel (Metz 2013: 33). V zvezi s protestantsko dramatiko je treba opozoriti, da v konfesionalnem smislu ni bila enotna. Med avtorji protestantskih dram najdemo tako stroge luterance kot blažje Melanchthonove privržence ter t. i. reformirane luterance idr. Pisci dram so bili najpogosteje učitelji in ravnatelji šol, univerzitetni profesorji, duhovniki in pridigarji, mestni pisarji in uradniki, pesniki in občasno tudi obrtniki ali trgovci (Metz 2013: 31–33; Bloemendal 2026: 18). Vidnejši protestantski dramatiki nemškega govornega prostora so bili Hans Sachs (1494–1576),[5] Thomas Naogeorgus – Kirchmeyer (1511–1563),[6] Sixt Birck (1500–1554),[7]

4 Prevedla avtorica članka.

5 Napisal je več kot dvesto dramskih besedil. Pisal je tako pustne igre kot verske in posvetne komedije ter tragedije. Najbolj znan je po drami *Ein Comedi von dem reichen sterbenden menschen / Der Hecastus genant* (1549) (Jeßing 2008: 93).

6 Njegovi najbolj znani tragediji sta *Tragoedia nova Pammachius* in *Tragoedia alia nova Mercator seu iudicium* (Bloemendal 2026: 19).

7 Najbolj znan je po religioznih dramah z naslovom *Judith* in *Susanna*, pisal pa je tudi poldramatične dialoge, npr.

Martinus Balticus (ok. 1532–1601),[8] Christophorus Stymmelius (Stummel) (1525–1588)[9] in Nikodem Frischlin (1547–1590), ki zaradi svoje dramske ustvarjalnosti ni pomemben le za nemški, temveč tudi za slovenski prostor. Pisal je biblične in (psevdo)zgodovinske drame, najbolj znan pa je po svojih dramah, v katerih poudarja pomen humanizma in protestantizma ter polemizira s katoliško stranjo (prim. Dietl 2013: 167–175; Bloemendal 2026: 28–30). Poznavalci protestantske dramatike v njem vidijo ključno osebnost dramatike poznega humanizma (Dietl 2013: 167; Bloemendal 2026: 28).

1.3 Nikodem Frischlin: vezni člen med »nemško« in »slovensko« protestantsko dramatiko

Nikodem Frischlin se je v svoji prvi biblični drami *Rebecca* (1575) naslonil na klasično rimsko komedijo, zlasti na Terencijevo komedijo *Andria*, poleg tega pa tudi na humanistično tradicijo slavnostnih iger. Dramo je napisal za poroko protestantskega vojvode Ludvika Württemberškega in Doroteje Uršule Badenske in jo posvetil cesarju Maksimilijanu II.[10] Tudi njegova druga biblična drama *Susanna* (1577) je bila uprizorjena na dvoru vojvode Ludvika v Stuttgartu.[11] Ta Frischlinova drama je postala zelo priljubljena in je doživela veliko izdaj. Kljub temu da se je v obeh dramah naslonil na starozavezno tematiko, ju je aktualiziral z očitnimi sklici na družbeno problematiko svojega časa (pokvarjeno plemstvo in izobraženstvo) (Dietl 2013: 167–169). Še veliko ostrejšo družbeno kritiko, protikatoliško in polemično držo najdemo v njegovih dramah *Priscianus vapulans* (napisana 1577, uprizorjena 1578)[12] in *Phasma* (uprizorjena 1580, v tisku pa je prvikrat izšla šele po njegovi

De vera nobilitate (Dietl 2013: 149, 155; Bloemendal 2026: 21).

8 Njegova drama o Jožefu in njegovih bratih, ki jo je po zgledu Terencijeve komedije *Adelphoe* naslovil *Adelphopolae*, zgovorno odraža prepletanje žanrov in literarnih obdobij v protestantski dramatiki. Z vidika prepletanja raznovrstne vsebine pa je zanimiva njegova tragedija *Senacheribus*, v kateri starozavezni asirski kralj postane simbol za zgodnjenovoveške Turke in tirane (Dietl 2013: 150).

9 Je avtor sredi 16. stoletja zelo priljubljene komedije z naslovom *Studentes: Comoedia de vita studiosorum* (Dietl 2013: 155–156).

10 Frischlin v drami naredi vzporednico med Ludvikom in Dorotejo ter svetopisemskima Izakom in Rebeko. S tem ko Abraham ženo za svojega sina ne išče med kanaanskimi, temveč med izraelskimi ženami, načne vprašanje prave vere. Kot sta Rebeka in Izak zaradi prave vere popoln par, sta enako tudi Doroteja Uršula in Ludvik. Posredno svari protestantske plemiče, naj se ne ženijo s katoliškimi ženskami. Kljub izrazitim protestantskim sporočilom drame je moral Frischlin, ki je dramo posvetil cesarju Maksimilijanu II., v svojem posvetilu izpostaviti splošno veljavne humanistične vrednote, verske polemike pa postaviti v ozadje (Dietl 2013: 168).

11 Suzana je v drami upodobljena kot vzorna žena in kot junakinja, ki se upre pokvarjenima plemiškima sodnikoma, ki sta jo zato, ker ju je zavrnila, obtožila prešuštva. Zaradi svojega družbenega položaja in retoričnih sposobnosti jo s svojim lažnim pričevanjem uspeta obsoditi na smrt, a Suzano na koncu rešita božja pomoč in Danijelova razsodnost. Frischlin z dramo opozori na krivice kmetov, ki jim jih povzroča izprijeno plemstvo (Dietl 2013: 168–169).

12 Drama je izrazito protikatoliška: njen glavni junak je Priscijan, ki sreča dva sholastična filozofa iz 14. in 15. stoletja; zaradi njune slabe latinščine potrebuje zdravniško pomoč, a ga sholastični zdravniki le še bolj poškodujejo. Da bi tožil zdravnike, se obrne na odvetnike, a ker nenehno popravlja njihovo latinščino, jih s tem tako ujezi, da ga razglasijo za norega in ga zvezanega odpeljejo v cerkev, da bi mu pomagala menih in duhovnik. Ko so tudi njuni poskusi neuspešni, ga že napol mrtvega rešita Melanchthon in Erazem Rotterdamski (Dietl 2013: 170).

smrti leta 1592)[13] (Bloemendal 2026: 29). Tudi v svojih dramah z zgodovinsko tematiko se Frischlin kritiki plemstva ni izognil. V drami *Hildegardis Magna* (1579) je prikazal zgodbo o Hildegardi, ženi Karla Velikega, in njenem sporu s polbratom Talandom. Glavni lik drame je Talandus, zloben svetovalec cesarja, ki si razmere kroji sebi v prid in s tem spravlja v nesrečo nedolžne (Dietl 2013: 174).[14] Tudi ko je Frischlin iz pragmatičnih razlogov iskal naklonjenost plemstva, kritična ost v dramah ni povsem izostala. Po dveletnem ljubljanskem obdobju (1582–1584), ko je po vrnitvi v Tübingen doživel hladen sprejem, je v iskanju nadaljnje podpore leta 1585 za württemberškega vojvodo Ludvika ob njegovi drugi poroki na dvoru uprizoril domoljubno (a hkrati tudi kritično) dramo z naslovom *Iulius redivivus* (Dietl 2013: 172–173).[15]

Frischlinova kritičnost, hvaljenje nepokvarjenosti kmečkega stanu in neprizanesljivost do neprimernega obnašanja nekaterih plemičev so mu po letu 1580 nakopali vse več nasprotnikov med plemstvom (Scherber 2010: 640–641). Naraščalo pa je tudi število njegovih nasprotnikov na univerzi v Tübingenu, med katerimi je izstopal njegov nekdanji profesor Martinus Crusius, zato je povabilo dežele Kranjske maja 1582, da bi postal rektor stanovske šole v Ljubljani, do Frischlina prišlo ravno v pravem trenutku. Glavna pobudnika te ideje sta bila superintendent Krištof Spindler in Hieronim Megiser. Prvi je bil Frischlinov vrstnik iz študijskih let v Tübingenu, drugi pa njegov najljubši študent in zaupnik, v tem času pa vzgojitelj pri vplivnem protestantskem plemiču Juriju Khislu v gradu Fužine na Studencu pri Ljubljani. Obremenilne govorice o Frischlinu, ki so prišle iz Gradca, odločitve kranjskih deželnih stanov niso omajale. Frischlin se je zaradi blatenja dobrega imena osebno pritožil pri vojvodi Ludviku in tako dosegel, da je le-ta privolil v njegovo imenovanje. V Ljubljano je prispel konec junija, položaj rektorja ljubljanske stanovske šole pa je za upokojenim Adamom Bohoričem prevzel s 1. avgustom 1582 (Kidrič 1929–1938; Ciperle 2010: 558, 561; Scherber 2010: 640–642).

13 Drama je uperjena proti vsem krščanskim veroizpovedim z izjemo luteranske. Prikazuje bedo krščanstva po letu 1517 in kmete, ki so zaradi velikega števila veroizpovedi povsem zmedeni. Z enim izmed kmetov se o tem pogovarja sam Luther. Dileme o hereziji in pravi veri v zadnjem dejanju drame razreši ob sodnem dnevu Kristus, ki jasno pokaže, da je luteranska veroizpoved edina sprejemljiva. Drama je posebna tudi zato, ker se v njej prepletata latinščina in nemščina (Dietl 2013: 171).

14 Med odsotnostjo Karla Velikega ga da Hildegarda zapreti, ker jo je želel zapeljati. Ko se cesar vrne, Talandus Hildegardo obtoži prešuštva, zato jo Karel Veliki ukaže oslepiti in umoriti. Izvrševalci ukaza se Karlove žene usmilijo in jo izpustijo. Hildegarda pobegne v Rim, kjer preoblečena v moškega postane priznana zdravnica. Ko čez nekaj časa Talandus oslepi, skupaj s cesarjem potuje k priznanemu zdravniku v Rim. Hildegarda ga sicer ozdravi, a ga prisili, da prizna svoje grehe. Na koncu Karel Veliki obnovi svoje poročne obljube, Talandus pa je izgnan (Dietl 2013: 174).

15 Drama prikazuje Cezarja in Cicerona, ki obiščeta Nemčijo in sta navdušena nad dosežki 16. stoletja. Med drugim izvesta, da je rimski cesar Nemec in da so nemške dežele vodilna sila na področju filozofije in literature. Postopoma obiskovalca odkrivata tudi temnejše plati nemškega sijaja. Ko se na obzorju začne pojavljati vojna, ki bi lahko bila katastrofalna, Cicero in Cezar nenadoma izgineta (Dietl 2013: 172–173). Po nekaterih izsledkih naj bi bila drama prvikrat uprizorjena že leta 1583 v Tübingenu; torej v času, ko je Frischlin deloval v Ljubljani (Röckelein, Bumiller 1990: 138).

2 Protestantsko šolsko gledališče v Ljubljani

2.1 Stanovska šola v Ljubljani in Frischlinov šolski red

Kranjski stanovi so v Nikodema Frischlina polagali velike upe. Želeli so, da bi ljubljansko stanovsko šolo moderniziral in jo postavil na pedagoško raven protestantskih šol v pomembnejših protestantskih mestih Svetega rimskega cesarstva in da bi zanjo pripravil nov šolski red (Scherber 2010: 641–642). Prva dva šolska reda za ljubljansko stanovsko šolo je leta 1568 in 1575 napisal Adam Bohorič, Frischlin pa je svoj prvi osnutek šolskega reda kranjskim deželnim stanovom predstavil že ob svoji predstavitvi 27. julija 1582. Ker se jim je zdel preobsežen, ga niso potrdili. Novega je sestavil do 24. septembra 1582. Ker tudi ta ni bil uspešen, je do 1. avgusta 1583 pripravil še tretji osnutek, ki so ga šolski nadzorniki prav tako zavrnili. Deželni zbor je 15. februarja 1584 potrdil popravljeno različico tretjega osnutka, ki jo je redigiral Janž Gebhardt. Ta Frischlinov red je ostal v veljavi vse do konca delovanja stanovske šole leta 1598. Po tem šolskem redu je ljubljanska stanovska šola tudi uradno postala petrazredna, njen program pa je v glavnih točkah ustrezal programu protestantskih gimnazij v nemškem prostoru.

Osnovna naloga stanovske šole v Ljubljani je bila naučiti dijake klasične latinščine, da bi pozneje lahko šli študirat na univerzo. Poleg latinščine so se v Ljubljani v nižjih razredih učili nemščino, v višjih tudi grščino, kot pomožni učni jezik pa se je v nižjih razredih (zlasti pri verski vzgoji) uporabljala tudi slovenščina. V času svojega delovanja v Ljubljani je Frischlin za stanovsko šolo napisal nekaj novih učbenikov in osebno poskrbel za njihov tisk v Benetkah. Zaradi svoje svojeglavosti se je tudi v Ljubljani zapletel v nesoglasja, ki so najbrž botrovala njegovi prošnji za odpust iz službe, za katerega je prosil maja 1584. Ljubljano je zapustil konec avgusta istega leta in se vrnil v Tübingen (Kidrič 1926; Ciperle 2010: 561–564, 567–568; Schmidt 1952: 73–74, 78, 84–85).

2.2 Frischlinov prispevek k protestantskemu šolskemu gledališču v Ljubljani

Nikodem Frischlin ni bil le priznan profesor, ampak tudi pesnik in že uveljavljen dramatik, zato nas zanima, ali je v Ljubljani mogoče najti njegove dramske sledi. Ker z izjemo osnutkov in potrjenega šolskega reda ter nekaj pisem ni ohranjenega veliko njegovega primarnega arhivskega gradiva, je sklepanje o njegovi dramski dejavnosti v Ljubljani oteženo. Možno seznanitev učencev ljubljanske stanovske šole z dramskimi besedili nakazuje predviden program govornih vaj, v okviru katerih so brali in memorirali posamezne odlomke uveljavljenih antičnih avtorjev, med katerimi najdemo tudi rimskega komediografa Terencija (Schmidt 1952: 134,

136; Schmidt 1963: 84). Branje Terencijevih dram je bilo za četrti letnik predvideno že v Bohoričevem študijskem redu iz leta 1575, v Frischlinovem drugem osnutku šolskega reda z dne 24. septembra 1582 pa se za isti letnik omenja ne le branje, temveč tudi igranje Terencijeve komedije *Andria* ali Frischlinove »svete« drame – ni pa določeno, katere:[16]

> Nach Mittag soll widerum Rectoris Collega ein Comediam Sacram Frischlini oder Terentii Andriam den knaben fürlesen vnd die schöne phrases in die federn dictieren, die scenas lassen ausswendig lernen, damit die ganz Comedia müg hernach von den knaben agieret werden vnd sollen alweg dreu vnd dreu oder zwen vnd zwen (nach dem ein scena vil oder wenig personas hatt) sich mitt einand bereden vnd also die scenas memorieren vnd agieren. (Wallner 1888: 10)

> (Popoldne naj rektorjev tovariš bere dečkom Frischlinovo sveto komedijo ali Terencijevo Andrijo. Lepe fraze naj jim narekuje, da si jih zapišejo, prizore pa naj se naučijo na pamet, da bodo lahko potem igrali celo komedijo. Po trije in trije ali po dva in dva (odvisno od tega, ali ima prizor več ali manj oseb) naj se pogovarjajo med seboj ter si tako prizore zapomnijo in jih odigrajo.)[17]

V zadnji različici Frischlinovega šolskega reda, ki ga je pred uradno potrditvijo stanovskih odbornikov popravil šolski nadzornik Janž Gebhardt, se omenja le še branje, memoriranje in igranje Terencijevih komedij, in sicer tako v četrtem kot petem razredu istočasno (Schmidt 1952: 105, 216; Schmidt 1963: 85). Pri ureditvi četrtega razreda je zapisano:

> Volgundts solle auch disen baiden Classibus [tj. četrti in peti] zugleich die Annder Stundt der Terentius fürgelesen, alda niehts Dictirt sonder allain proprietas verborum erclärt vnd guett Teütsch angezaigt. Was auch also ainen Tag in Terentio fürgelesen, den Andern Tag wider repetirt: Vnd Volgundts in ainer Jeden Comoedia die Personnen den Khnaben (wie auch in Tertia Classe die Dialogi Castilionis)[18] zu memoriren außgethailt werden, damit sie hinnach, wann es von Innen begert, dieselben auch agiren mögen. (Schmidt 1952: 216)

> (Nato naj učitelj obravnava drugo uro v obeh teh razredih [tj. četrtem in petem] hkrati Terencija, toda naj nič ne narekuje, temveč naj samo razlaga pomen besed in jih dobro po nemško pojasni. Kar so danes iz Terencija obravnavali, naj naslednji dan ponavljajo, nato pa naj učitelj iz vsake komedije razdeli med učence vloge (kakor v tretjem razredu Castilionijeve dialoge) za memoriranje, da jih bodo mogli potem tudi igrati, kadar se bo to od njih zahtevalo.) (prevod: Schmidt 1952: 105)

16 Kidrič (in za njim drugi, npr. Kreft) omenja Frischlinovo dramo *Susanna* (Kidrič 1929–1938: 60), ki pa v Wallnerjevem prepisu drugega Frischlinovega osnutka ni omenjena.

17 Prevedla avtorica članka.

18 Z »Dialogi Castilionis« je mišljen zelo znan in razširjen šolski učbenik, *Dialogi sacri*, francoskega humanista, zagovornika verske tolerance in protestantskega reformatorja iz 16. stoletja po imenu Sebastian Castellio (1515–1563). Učbenik je napisan v obliki dialogiziranih zgodb iz Stare in Nove zaveze in se je več kot 250 let uporabljal kot učbenik na latinskih šolah.

Razen izrecnih omemb igranja dramskih predstav v drugem osnutku in potrjeni različici Frischlinovega šolskega reda se nam o dramskih predstavah v okviru stanovske šole v Ljubljani v protestantskih virih ni ohranilo nobeno neposredno pričevanje. Še najbolj zanesljivo potrditev protestantskih šolskih dramskih predstav najdemo v *Letopisu Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove*. Letopisec je ob poročilu o jezuitski dramski predstavi na binkoštni ponedeljek leta 1598 ošvrknil nekdanje predstave protestantov (»omnes antehabitas haereticorum comoedias«) in s tem nedvoumno izpričal njihov obstoj:

> Quarta post die, feria secunda pentecostes, in area veteris hospitalisexhibita est pro scena »Immolatio Isaac« non mediocri applausu, ita ut, licet ii, qui nostras tunc frequentabant scholas, vix eius actionis personas sustinere possent, omnium tamen aestimatione omnes antehabitas haereticorum comoedias longo post se intervallo reliquerit.[19] (Baraga 2002: 25)
>
> (Štiri dni za tem, na binkoštni ponedeljek, so dijaki na dvorišču starega špitala ob nemajhnem aplavzu prikazali Žrtvovanje Izaka. Predstava je po sodbi vseh daleč prekosila vse prejšnje prireditve krivovercev, čeprav so bili učenci, ki so takrat obiskovali naše šole, komaj kos vlogam onega dejanja.) (prevod: Kiauta 2003: 25)

Posreden dokaz Frischlinove dramske dejavnosti v Ljubljani je dejstvo, da je že oktobra 1584 (kot je mogoče razbrati iz njegovega posvetila) končal urejanje izdaje vseh svojih do tedaj natisnjenih dramskih besedil in jo leta 1585 izdal v tisku (Frischlin 1585). V tej prvi izdaji zbranih dram, katere izvod se je ohranil tudi v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, so vse zgoraj omenjene drame (prim. poglavje 1.3) označene kot komedije, v izdajo pa sta vključeni še dve tragediji, *Venus* in *Dido*[20] (Frischlin 1585).[21] Glede na obseg te izdaje in ob upoštevanju velikega števila drugih njegovih natisnjenih del v letih 1583–1585 se zdi skorajda nepredstavljivo, da vsaj dela predpriprav za to izdajo ne bi opravil že v Ljubljani.

Navedena dejstva Frischlinove dramske dejavnosti v Ljubljani seveda ne morejo neposredno dokazati, potrjujejo pa, da je bil tukaj v dramskem smislu dejaven vsaj toliko, kot namiguje njegov februarja 1584 potrjen šolski red, verjetneje pa še precej bolj. V prid temu govorita tudi dve drugi okoliščini: leta 1583, ko je bil Frischlin še v Ljubljani, naj bi v Tübingenu doživela svojo prvo uprizoritev njegova komedija *Iulius redivivus*, tragedijo *Venus* pa je dokončal neposredno po vrnitvi iz Ljubljane, in sicer oktobra 1584 (Röckelein, Bumiller 1990: 138).

19 Čeprav je France Kidrič to jezuitsko pričevanje sprva pravilno razumel in ovrednotil (Kidrič 1924: 138), se mu je pri poznejši interpretaciji tega vira primerila napaka (Kidrič 1926; Kidrič 1929–1938: 61), zaradi katere je bil v poznejši literaturi ta vir napačno razumljen (Kreft 1967: 92–93, 98).

20 Tragedija *Dido* je nastala junija 1581 (Röckelein, Bumiller 1990: 137).

21 V poznejših izdajah Frischlinovih dram najdemo še komedijo *Helvetiogermani* (Frischlin 1592), ki je bila prvikrat uprizorjena leta 1588 (Röckelein, Bumiller 1990: 140), in do leta 1592 »prepovedano« *Phasma* (Frischlin 1607).

3 Sklep

Slovenski protestanti so, enako kot njihovi nemški vzorniki, dialogom pripisovali velik versko-didaktični in vzgojni pomen, kar je lepo vidno iz protestantskih knjig, namenjenih nižjemu šolstvu (Koruza 1978/79: 150). Tudi Trubarjev *Mali katekizem*, ki ga je dodal *Abecedniku*, je podan v obliki dialoga med očetom in sinom, v čemer lahko posredno prepoznamo zavestno dialogizacijo in »dramatizacijo« krščanskega nauka (Kreft 1967: 104–105). Če je bila težnja po »govoru« in dialogu prisotna v protestantskih knjigah, se je vsaj v določeni meri izrazila tudi v šolskem procesu. Temu pritrjujeta Frischlinov drugi osnutek in potrjena različica šolskega reda za stanovsko šolo v Ljubljani. Frischlinova uveljavljenost na protestantskem dramskem odru že pred prihodom v Ljubljano in ohranjanje mesta na njem tudi med delovanjem v Ljubljani ter po odhodu iz nje pa kažeta na to, da so se pod njegovim vplivom v okviru ljubljanske protestantske stanovske šole gotovo razvili zametki šolske dramatike. Pravilnost takšnega sklepanja je nesporno potrdil jezuitski letopisec, ki protestantskih dramskih predstav, če ne bi obstajale in če jih ne bi poznal, gotovo ne bi omenil.

Viri in literatura

Frischlin, Nicodemus, 1585: *Operum poeticorum Nicodemi Frischlini poetae, oratoris et philosophi, pars scenica*. Argentorati: apud Bernhardum Iobinum. <https://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-LLCG11K8>.

Frischlin, Nicodemus, 1592: *Operum poeticorum Nicodemi Frischlini, poetae, oratoris et philosophi, pars scenica: in qua sunt comoediae sex, Rebecca, Susanna, Hildegardis, Iulius redivivus, Priscianus vapulans, Helvetio-Germani, tragoediae duae, Venus, Dido*. [Straßburg]: Iobinus. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/details/bsb11271046>.

Frischlin, Nicodemus, 1607: *Operum Poeticorum Nicodemi Frischlini, Poetae, Oratoris Et Philosophi pars Scenica: in qua sunt Comoediae Septem: Rebecca, Susanna, Hildegardis, Iulius Redivivus, Priscianus Vapulans, Helvetio Germani, Phasma. Tragoediae Duae: Venus, Dido*. Witebergae: Berger. <https://www.digitale-sammlungen.de/en/details/bsb11271050>.

Wallner, Julius, 1888: *Nicodemus Frischlins Entwurf einer Laibacher Schulordnung aus dem Jahre 1582*. Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Laibach. 1–35. <https://www.dlib.si/?URN=urn:nbn:si:doc-ivr550bu>.

Baraga, France (ur.), 2002: *Historia annua Collegii Societatis Jesu Labacensis (1596–1691)*. Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove.

Bloemendal, Jan, 2026: *Neo-Latin Drama in Early Modern Europe and Beyond*. Leiden, Boston: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004751262>.

Ciperle, Jože, 2010: Nikodem Frischlin – nemirni poet, rektor protestantske stanovske šole v Ljubljani (1582–1584). Aleksander Bjelčevič (ur.): *Reformacija na Slovenskem*. (Obdobja 27.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 557–570.

Dietl, Cora, 2013: Neo-Latin Humanist and Protestant Drama in Germany. Jan Bloemendal, Howard B. Norland (ur.): *Neo-Latin Drama and Theatre in Early Modern Europe*. Leiden, Boston: Brill. 103–183. <https://doi.org/10.1163/9789004257467_004>.

Ehrstine, Glenn, 2001: *Theater, Culture, and Community in Reformation Bern, 1523–1555*. Leiden: Brill.

Jahnke, Manfred, 2003: Schuldrama. Gerd Koch, Marianne Streisand (ur.): *Wörterbuch der Theaterpädagogik*. Uckerland: Schibri Verlag. <https://archivdatp.de/worterbuch-schuldrama/>.

Jessing, Benedikt, 2008: Zur Rezeption des morall play vom »Everyman« in der neulateinischen und frühneuhochdeutschen Komödie. Reinhold F. Glei, Robert Seidel (ur.): *Das lateinische Drama der Frühen Neuzeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 87–99.

Kiauta, Marija (prev.), 2003: *Letopis Ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)*. Ljubljana: Družina, Provincialat Družbe Jezusove.

Kidrič, France, 1924: Slovenske knjige v protestantski stanovski šoli v Ljubljani 1563–1598. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* IV. 130–139.

Kidrič, France, 1926: Frischlin, Nikodem (1547–1590). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi193289/#slovenski-biografski-leksikon>.

Kidrič, France, 1929–1938: *Zgodovina slovenskega slovstva: od začetkov do marčne revolucije: razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljana: Slovenska matica.

Koruza, Jože, 1978/79: Začetki slovenske posvetne dramatike in gledališča. *Jezik in slovstvo* 24/5–6. 149–155.

Kreft, Bratko, 1967: Prvi slovenski dialog in prizor. Mirko Mahnič, Dušan Moravec (ur.): *Dokumenti slovenskega gledališkega muzeja* 3/10. Ljubljana: Slovenski gledališki muzej. 92–115.

Kühnel, Jürgen, [2]1990: Humanistendrama. Günther in Irmgard Schweikle (ur.): *Metzler Literatur Lexikon: Begriffe und Definitionen*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung. 211.

Loewe, Andreas, Firth, Katherine, 2023: *Martin Luther and the Arts: Music, Images, and Drama to Promote the Reformation*. Leiden, Boston: Brill.

Metz, Detlef, 2013: *Das protestantische Drama. Evangelisches geistliches Theater in der Reformationszeit und im konfessionellen Zeitalter*. Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag. <https://doi.org/10.7788/boehlau.9783412211783>.

Röckelein, Hedwig, Bumiller, Casimir, 1990: *... ein unruhig Poet: Nikodemus Frischlin, 1547–1590*. (Veröffentlichungen des Stadtarchivs Balingen 2.) Balingen: Stadt Balingen.

Scherber, Peter, 2010: Nikodem Frischlin in njegovo delovanje na Kranjskem (1582–1584). Aleksander Bjelčevič (ur.): *Reformacija na Slovenskem*. (Obdobja 27.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 639–648.

Schmidt, Vlado, 1952: *Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju*. (Pedagoški tisk 6.) Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Schmidt, Vlado, 1963: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Nina Ditmajer Prando
ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
nina.ditmajer@zrc-sazu.si

Vpliv pietizma na prekmursko protestantsko pesništvo

Prispevek[1] obravnava vpliv pietistične teologije na prekmursko protestantsko pesništvo v 18. stoletju. Pietizem je poudarjal osebno religiozno izkušnjo, čustveno pobožnost, ljubezen do Boga in meditativno duhovnost, kar je pomembno zaznamovalo literarno ustvarjanje tega časa. Posebna pozornost je namenjena mestu Halle kot osrednjemu središču pietistične misli in izobraževanja. V tem okolju so se izobraževali tudi prekmurski evangeličani, ki so s podporo tamkajšnje infrastrukture in mecenov razvijali lastni knjižni program.

1 Uvod

Pietizem je versko prenovitveno gibanje znotraj protestantizma 17. in 18. stoletja, ki je poudarjalo osebno pobožnost, notranjo vero in praktično krščanstvo. Naslanjal se je na starejša duhovna gibanja, kot je bilo *devotio moderna* z glavnim avtorjem Tomažem Kempčanom, ter njihove ideje deloma prevzel in preoblikoval v lasten teološko-socialni program.[2] Reformne ideje gibanja je v spisu *Pia desideria* (1675) predstavil njegov začetnik Philipp Jakob Spener, ki je deloval v Frankfurtu in s svojo mislijo vplival na protestantskega teologa Augusta Hermanna Franckeja. Ta je v Leipzigu ustanovil biblijski študijski krožek *collegium philobiblicum*. Gibanje se je še posebej razširilo v Württembergu in Prusiji, kjer je bila ustanovljena pietistična univerza v mestu Halle, v katerem je po letu 1691 kot profesor za orientalske jezike deloval Francke. Tam je ustanovil kompleks vzgojno-izobraževalnih ustanov (*Franckesche Stiftungen*) s sirotišnico, šolami za vse družbene sloje, tiskarno in lekarno ter s tem vplival na socialno in duhovno prenovo nemških dežel (Algermissen 1936: 270–272). Leta 1712 je s pomočjo barona Cansteina

1 Prispevek je rezultat temeljnega raziskovalnega programa Literarnozgodovinske, literarnoteoretične in metodološke raziskave (P6-0024), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

2 Delo *Imitatio Christi* Tomaža Kempčana je med protestanti doživelo veliko recepcijo, saj so ga v nemški jezik prevedli kar triinštiridesetkrat (van de Kamp 2017: 207–220). V skladu s protestantsko teologijo so besedilo preoblikovali tako, da so izpustili nekaj delov besedila, kot na primer četrto knjigo o maši zaradi različnega razumevanja doktrine o transsubstanciji (spremenjenju) (Habsburg 2011: 129).

ustanovil biblično družbo oziroma ustanovo, ki je izdajala *Biblije* in pobožne knjige po dostopnih cenah in v različnih jezikih (Čáky 2006: 9–11). V pietističnih izobraževalnih ustanovah so se šolali tudi prekmurski duhovniki, ki so prav v Halleju spoznali idejo, da je treba versko literaturo izdajati v ljudskem jeziku. Tam so spletli vezi najprej z nemškimi, nato pa tudi z drugimi pietisti na Ogrskem. Poleg saškega mesta Halle je za prekmurske evangeličane postala pomembna še Bratislava.

Prevajalec prve prekmurske knjige Franc Temlin iz Krajne (Župnija Tišina) naj bi izviral iz znane prekmurske rodbine nižjih plemičev oz. svobodnjakov. Kot njegov najverjetnejši sorodnik, morda celo oče, se omenja Blaž Temlin, upravitelj gradu Rakičan (Novak 1976: 41). Od leta 1713 je obiskoval evangeličansko gimnazijo v Banski Bistrici na Slovaškem, naslednje leto se je vpisal na univerzo v Halleju, leta 1715 ga najdemo v Wittenbergu (Papp 2020; Kuzmič 2017: 17; Sedar 2017: 35–37). Med študijem prava in filozofije v Halleju je Temlin v prekmurščino prevedel *Mali katekizem* (1715) – po lastnih besedah iz madžarščine, latinščine in nemščine, po mnenju Vilka Novaka (1976: 42) pa iz madžarščine, natisnil pa ga je pri univerzitetnem tiskarju Christophu Andreasu Zeitlerju v Halleju (Tschizewskij 1939: 68; Jesenšek 2018: 57). Za finančno pomoč pri natisu katekizma je prosil že omenjenega Augusta Hermanna Franckeja (Novak 1970: 253; Kuzmič 1989: 494).

Po vsej verjetnosti je v mestu Halle izšel tudi prvi prekmurski abecednik *Abecedarium Slovensko* (1725) Mihaela Kerčmarja (Kuzmič 2017: 18–19). Sledi katekizemski učbenik z molitvami in pesmimi *Red zveličanstva* (Halle, 1747) Mihaela Severja ter *Vöre krstšanske kratki navuk* (Halle, 1754) in *Nouvi zakon* (Halle, 1771) Števana Küzmiča. Ker je leta 1769 po smrti Gotthilfa Augusta Franckeja, sina Augusta Hermanna Franckeja, halski pietizem usahnil, je zelo verjetno, da je svetopisemski prevod Števana Küzmiča izšel v Sopronu ali Győru, v izogib habsburški cenzuri pa je v knjigi naveden lažen kraj izida (prim. Hajdinová 2025: 61–62).

Vsi zgoraj omenjeni prekmurski pisci (Kerčmar, Sever, Küzmič) so se šolali na evangeličanskem liceju v Bratislavi (Kuzmič 2017: 18), nekateri pa tudi v evangeličanski gimnaziji v Banski Bistrici (npr. Matija Bencik, Nikolaj Lepoša, Mihael Kerčmar) pod okriljem pietista Matije Bela (Erniša 2017: 47–48). Pomembno je poudariti, da se je pietizem na Slovaškem po ružomberški sinodi leta 1707 preusmeril zgolj v šolsko, izobraževalno in znanstveno dejavnost, teološka vprašanja pa je puščal ob strani (Čáky 2006: 20–23).

Na Števana Küzmiča naj bi med študijem vplival pietistično usmerjeni rektor liceja Ján Tomka-Saski. Njegovo delo sta poslej usmerjala še dva pietista: pastor v Čobinu (Nemescsó) Janoš Sartorius in predikant v Bratislavi Samuel Viljem Serpelij (Jesenšek 2024: 238). S finančno pomočjo Serpelija je Küzmič izdal danes

neohranjeni katekizem (1752), s podporo Pilgrandove vdove pa še neohranjeni abecednik (1753). Za finančno pomoč pri natisu *Nouvega zakona* se je obrnil na Serpelijevo vdovo Sofijo in Janoša Jesenaka (Novak 1976: 49–50; Šebjanič 1969: 26).

V Bratislavi se je v letu 1762 izobraževal tudi avtor prve prekmurske natisnjene pesmarice *Nouvi Gráduvál* (1789) Mihael Bakoš. Takratni rektor liceja Jožef Bencúr je bil prav tako pietistično izobražen. Že v času šolanja in službovanja v Bratislavi je Bakoš dobival denarno pomoč ustanove Sofije Serpelijane, po smrti Števana Küzmiča je dobil njegov beneficij 30 florenov po vdovi Serpelija, njegovo knjižno dejavnost pa je še posebej podpiral bratislavski evangeličanski duhovnik Mihael Institoris Mošovsky. Okrog 1768 je Bakoš prevzel vodstvo osnovne šole v dobro organizirani luteranski skupnosti v Čobinu (Nemescsó), kjer je nastala Berkejeva pesmarica. Blaž Berke je bil Bakošev učenec, kar bi lahko nakazovalo, da je pesmi prepisoval po njegovih navodilih (Ditmajer Prando 2025: 342). Pesmarico *Nouvi Gráduvál* je Bakoš pričel sestavljati leta 1784 v Križevcih, kjer je služboval kot evangeličanski duhovnik do leta 1790. V času pripravljanja besedila je jeseni 1787 naletel na rokopis pesmi Števana Küzmiča in od tam prepisal predgovor za svojo zbirko (Šebjanič 1969: 87, 88). Knjiga vsebuje 374 cerkvenih pesmi in psalmov. V predgovoru, ki je napisan po Trubarjevem zgledu, je zapisal, da želi luteranskim rojakom podariti tiskan izbor cerkvenih pesmi, kot jih imajo Nemci in Madžari (Šebjanič 1979: 17; Šebjanič 1969: 26, 86; Jesenšek 2019: 249; Kranjc Vrečko 2017; Ditmajer Prando 2025: 342). Pesmi je prevzemal in prevajal iz različnih nemških in madžarskih pesmaric, še posebej iz Torkoseve *Uj zengedező mennyei kar*. Npr. nemška jutranjica skladatelja Heinricha Alberta *Gott des Himmels und der Erden* (1642) je vplivala na madžarsko pesem o Stvarniku nebes in zemlje *Mennyek földnek teremtöje*, na katero se je Bakoš skliceval v svojem prevodu *Nebe i zemle stvoritel!* (Ditmajer 2022: 407). Vpliv pietistične pesniške tradicije, katere vrh predstavlja Johann Anastasius Freylinghausen, na prekmursko cerkveno pesništvo 18. stoletja doslej še ni bil raziskan.

2 Nemška pietistična literatura

Pietizem je imel velik vpliv na razvoj literature, saj je spodbujal branje, pisanje in širjenje besedil. Besedila so bila namenjena ne le izobraženim slojem, temveč tudi obrtnikom, kmetom in ženskam, kar je v 18. stoletju bistveno povečalo bralno kulturo. Razvil je nove oblike izražanja, ki so poudarjale čustva, notranjo izkušnjo in osebno refleksijo, ter s tem vplival na kasnejše literarne smeri. Hkrati se je spremenil tudi način branja: intenzivno, individualno branje je postajalo čedalje

pomembnejše v primerjavi z zgolj receptivnim sprejemanjem. Cilj pietistične literature je bil neposredno vplivati na življenje bralcev in ga oblikovati. S tem se je povezala nova oblika subjektivnosti, v kateri sta individualno doživljanje in čutenje igrala osrednjo vlogo. Intenzivno branje je vodilo k močnejšemu samoopazovanju in refleksiji lastnega življenja. V tem kontekstu so se razvile nove literarne oblike, kot so dnevniki, pisma in avtobiografska poročila. Te oblike so omogočale natančnejši prikaz notranjih procesov in individualnih izkušenj. Pietizem je s tem pripravil tla za poznejši razvoj senzibilne in psihološko usmerjene literature. Tudi avtorji, kot so Lessing, Herder, Goethe in Schiller, so bili na različne načine pod vplivom pietističnih miselnih in čustvenih oblik. Literarne izrazne oblike pietizma so raznolike ter obsegajo širok spekter različnih zvrsti od pridig in teoloških razprav prek nabožnih spisov pa vse do pesmi, pisem in avtobiografskih besedil. Značilna je tesna povezanost religioznega poučevanja in osebne izkušnje. Besedila niso bila namenjena le informiranju, temveč predvsem spodbujanju notranjega spreobrnjenja in praktične spremembe življenja. Poseben pomen ima pesniška tvorba, ki je v pietizmu doživela razcvet. Duhovne pesmi niso služile le bogoslužju, temveč tudi zasebni pobožnosti in individualni verski praksi. V duhovnih pesmih sta se povezali čustvena intenzivnost in teološka izjava v izrazito zapomljivo obliko religiozne komunikacije (Schrader 2019: 91–114). Pietistična duhovna pesem[3] tako ni le nadaljevanje baročne emocionalne ali mistične pesmi (npr. pesmi Paula Gerhardta, Johanna Rista in J. Schefflerja), temveč so zanjo značilne predvsem eshatološka perspektiva (pričakovanje Božjega kraljestva in poslednjih reči), misijonarska težnja (pesem nagovarja posameznika k spreobrnjenju) in psihološka poglobitev (pozornost do notranjega verskega življenja, pokore, ponovnega rojstva in odnosa do Jezusa) (Arndal 1990: 168–182).

Saško mesto Halle ni bilo le pomembno šolsko in izobraževalno središče, temveč tudi kraj literarnega ustvarjanja. Zdravnik in lekarnar v sirotišnici v Halleju Christian Friedrich Richter (1676–1711) je bil tudi pomemben pesnik pietizma. Njegova najbolj znana pesem je *Es glänzet der Christen inwendiges Leben*, ki poudarja nasprotje med zunanjim in notranjim življenjem (Arndal 1990: 172).

Med bolj vidnimi pietističnimi pesniki 18. stoletja nastopa Johann Anastasius Freylinghausen (1670–1739), duhovnik v cerkvi sv. Urha ter ravnatelj sirotišnic in internatov v Halleju. Izdal je nekaj pomembnih pesmaric, kot sta *Gesang-Buch* (Halle, 1704) in *Neues geistreiches Gesang-Buch* (Halle, 1714). Pesmarice so bile zelo obsežne; izdaja iz leta 1741 vsebuje denimo 1581 pesmi s 709 melodijami.

3 Za razliko med terminoma cerkvena in duhovna pesem glej Scheitler 1982. V prispevku se odrekamo tej delitvi, saj, kot ugotavlja Arndal (1990: 168), ni mogoče nedvoumno ugotoviti, katere pesmi so se pele v cerkvi, katere pa so bile namenjene domači zasebni rabi.

Pesmi so komponirane v formi luteranskega korala. Njegova najbolj znana pesem je *Wer ist wohl wie du? Jesu, süße Ruh'*. Govori o moči Jezusove ljubezni in pričakovanju njegovega ponovnega prihoda. Posebna skupina pesmi o ljubezni do Jezusa v njegovi pesmarici vsebuje kar 18 pesmi (*Von der Liebe zu Jesu*). Tema ljubezni (agápe in éros) zavzame v pietizmu osrednje mesto. Pod vplivom Kempčanovega dela *Imitatio Christi* postane ljubezen do Boga in bližnjega glavna tema srečanj pietističnih skupin (*collegia pietatis*). Poudarjena je ideja, da je Bog najvišje dobro, da se mora človek odmakniti od sveta in se popolnoma prepustiti Božji ljubezni (Annarilli 2024: 3–6).

Med mlajšimi pesniki in pesnicami halskega pietizma nastopajo Johann Jacob Rambach (1693–1735) (*Geistliche Poesien, in zweyen Theilen Gießen*, 1735), Ulrich Bogislaus von Bonin (1682–1752) (*Poesien*, 1727) in Benigna-Maria von Reuss-Ebersdorf (1695–1751). Pri Rambachu se kaže klasicistična zmernost poznejšega 18. stoletja, pri Boninu in Reuss-Ebersdorferjevi pa se nadaljuje ponotranjena pobožnost, sorodna Gerhardtu in Richterju. Benigna Maria von Reuß-Ebersdorf je pomembna tudi za poznejšo pesemsko tradicijo herrnhutske bratske skupnosti, saj pri njej nastopi otroško-naivna notranja ljubezen do Jezusa, pogosto povezana z motiviko krvi in ran (Arndal 1990: 174).

Člani bratske skupnosti oz. t. i. herrnhuterji (*Herrnhut Gesang-Buch*, 1735), kot je bil Nicolaus Ludwig, Graf von Zinzendorf (1700–1760), se v svojih pesmih deloma vračajo k preprostejši reformacijski cerkveni pesmi. Zinzendorf poudarja Luthrovo preprostost in celo zavestno zanemarja pesniški okras. S tem se po Arndalu (1990: 174) pripravlja nova, bolj improvizacijska in manj retorično urejena predstava o pesništvu, po drugi strani pa opozarja, da motivika krvi in ran ni izključno herrnhutska posebnost, saj je prisotna že v protestantski cerkveni pesmi 17. stoletja, na primer pri Johannu Heermannu.

3 Pietistična pesniška tradicija v madžarskih in prekmurskih pesmaricah

Najpomembnejša madžarska pesmarica iz tega obdobja je *Zengedező mennyei kar* [Pojoči nebeški zbor, 1696, 1735[2]], ki jo je uredil duhovnik iz Čobina Mihály Ács. Novo pesmarico *Új zengedező mennyei kar* [Novi pojoči nebeški zbor, 1743] pa je uredil duhovnik v Sopronu [Šopronu] in Győru [Gjuru] József Torkos (Jožef Torkoš), ki je napisal predgovor v Küzmičev prevod *Nove zaveze*. Kot kraj tiska pesmarice je naveden lažni kraj, tj. Frankfurt (prim. Hajdinová 2025: 69). Vpliv pietizma je viden tudi v madžarskih molitvenikih, npr. *Aranylánc* [Zlata verižica, 1696, 1734[2]] Mihálya Ácsa (Bajzek Lukač 2025: 42). Omenjena Torkoseva

pesmarica je imela vpliv na pesništvo prekmurskih Slovencev, saj so jo zaradi geografske bližine in tudi osebnega poznanstva prav gotovo poznali.

Najbolj značilne pietistične pesmi vsebujejo tematiko ljubezni do Boga. V Torkoševi madžarski pesmarici najdemo osem tovrstnih pesmi (v poglavju *Az Istennek 's Jésusnak Szeretetiről*); prva med njimi je prevod nemške *Ich hab ihn dennoch lieb* [Še vedno ga ljubim] (glej Freylinghausen 1746: 575), ki jo je napisal leipziški pietist Johann Caspar Schade (1666–1698). V njej je poudarjena tipična pietistična tema – boj med telesom in duhom, značilna je tudi metafora gorečega srca. Sledi najbolj znana Schadejeva pesem *Mein Gott, das Herz ich bringe dir* [O Bog, srce ti darujem],[4] ki govori o grešnem svetu, ki mu vlada hudičeva nevesta. Motiv potopitve človeka v Jezusovi krvi pomeni očiščenje njegovega grešnega telesa in sprejetje v nebesa.

V madžarščino je bila kot *Szépek között leg fzebb* prevedena tudi pesem manj znanega halskega pietista Christiana A. Bernsteina – *Schönster aller Schönen* [Najlepša med vsemi]. V tem razdelku sicer najdemo še druge pesmi nemških avtorjev predpietističnega obdobja, npr. J. Heermanna, M. Schallinga in P. Gerhardta, ali sodobnike pietistov, kot je bil K. F. Lochner.

V razdelku o samoodrekanju (*Maga meg-tagadásról*) najdemo pesem zgodnjega pietista Johanna Heinricha Schröderja – *Eins ist not; ach Herr, dies Eine* [Eno je potrebno, oh Gospod, to eno], ki poziva k povzdignjenju človeške duše nad naravo.

V razdelku o želji po Kristusu (*Iften 's Kriftus után Ohajtäsröl*) najdemo prevod nemške pesmi *Gott Lob, ein Schritt zur Ewigkeit* [Hvala Bogu, korak k večnosti] pomembnega pietista Augusta Hermanna Franckeja. V pesmi ponovno zaznamo znano motiviko gorečega srca (kot nasprotje hladnega, tj. mrtvega srca), duhovnega zlitja z Jezusom (omenjena je poroka z Jezusom) in pričakovanja večnega življenja. Uporabljena je zanimiva metaforika, npr. zgornja jeruzalemska vrata kot vhod v nebesa.

Sledi prevod pesmi halskega pietista Christiana Jakoba Koitscha – *O Ursprung des Lebens, o ewiges Licht!* [O izvor življenja, o večna luč!], ki govori o Jezusu kot izviru, kar je metafora za življenje. Pesem vsebuje še mnoge druge metafore, povezane z vodo in pitjem (morje ljubezni, poplava, kelih, pijanost).

Eden bolj znanih halskih pietistov je bil Christian Friedrich Richter, ki je v madžarski pesmarici zastopan s pesmijo *Meine Armut macht mich schreien zu dem Treuen* [Moja revščina me sili, da kličem k zvestemu]. V razdelku najdemo tudi

4 Glede na podatke spletne strani Hymnary.org je bila objavljena v kar 113 pesmaricah <https://hymnary.org/text/mein_gott_das_herz_ich_bringe_dir>.

mistične pesmi baročnih pesnikov, kot so Philipp Nicolai, Christian Keimann in Angelus Silesius (Johann Scheffler).

V razdelku jutranjih napevov (*Reggeli énekek*) se nahaja madžarski prevod pesmi *O Jesu, süßes Licht* [O Jezus, sladka luč], ki jo je v prekmurščino prevedel tudi Števan Küzmič (*Jezus! lejpa fzvetloszt*). Pesem je napisal profesor teologije v Halleju Joachim Lange. V njej ponovno najdemo znani pietistični motiv duhovne združitve z Jezusom: »Vzemi vse gori tou. Eto máš mojo düšo; naj tva lastivna bou, zarouči si jo močno.« (Küzmič 1754: 247)

Med prekmurskimi pisci je večjo recepcijo doživela pesem hvalnica soustanovitelja *collegia pietatis* in milenarista Johanna Jakoba Schütza *Sei Lob und Ehr dem höchsten Gut* [Hvala in čast najvišjemu dobremu]. Pojavlja se v pesmaricah od Küzmiča do Barle (*Bojdi díka i poštenjè*), pa tudi v madžarski pesmarici Jožefa Torkoša.

Večina pesmi, ki imajo v prekmurskih pesmaricah nemške naslove, sicer pripada nemškim protestantskim piscem baročnega 17. stoletja, ki jih je prevzela tudi Freylinghausenova pietistična pesmarica. V prispevku omenjam pesmi le nekaterih najvidnejših pesnikov, med katerimi v prekmurskih pesmaricah Severja, Küzmiča in Bakoša sicer zasledimo številna imena, kot so Johann Franck, Johann von Rist, Johann Filtner, Johann G. Albinus, Paul Gerhardt, Samuel Rodigast, Joachim Neander (kalvinist), Christian Klimann, Paul Flemming, Ernst C. Homburg, Wilhelm II, vojvoda Saško-Weimarski, Tobias Clausnitzer, Hartmann Schenck, Georg Neumark, Christoph Tietze, Heinrich Albert in Christoph Wegleiter.

Lužiški pesnik Johann Franck (1618–77) je avtor pesmi *Jesu meine Freude* in *Du, o schönes Weltgebäude*. Prvo je v prekmurščino prevedel Sever (*Jezuš! moja radost*), drugo pa Küzmič (*Ti, oh lejpi svejta cimper*!), nato ju je ponovno objavil Bakoš. Prva pesem Jezusa naslavlja kot zaročenca (»Boži sin moj zaročnik«, Sever 1747: 76), druga pa poudarja nasprotje med tuzemeljskim in onozemeljskim življenjem (»Ah! dabi se magao tejla temnice gnes rejšiti; i priti z toga svejta vu hižo vse radosti.«, Küzmič 1754: 262).

Pesem Johanna von Rista (1607–1667) *Jesu der du meine Seele* je prav tako prevedel Sever (*Jesu ki si mojo dušo*) in prinaša motive Jezusovih ran (»Tvoje rane prekrvave, vejnec, cveci i grob tvoj; tvoje koleni prevrtane, tva rebra i pot krvavi, tve bitje i krvni šlaki«, Sever 1747: 69).

Največji nemški pisec cerkvenih pesmi 18. stoletja Paul Gerhardt (1607–76) je avtor znanih pesmi *Nun ruhen alle Wälder* in *Warum sollt ich mich denn grämen?*, ki ju je v prekmurščino prevedel Küzmič. V večerni pesmi *Zdaj počivajo lidjè* je

poudarjeno nasprotje med dnevom in nočjo ter med zemeljskim in večnim (»Tejlo na spanjè hiti, gvant doli sébe slači, kejp te mrtelnosti«, Küzmič 1754: 250). Pesem *Zakaj bi se jaz žalostio* prav tako govori o ničevosti zemeljskih dobrin: »Ka je toga svejta blago? Komaj je li edne rokè pejska vrejdno. Tam zgora je to bogástvo, štero ma Kristuš, dà mi večno bláženstvo.« (Küzmič 1754: 264)

4 Sklep

Prispevek je pokazal, da vpliva pietizma na prekmursko protestantsko pesništvo 18. stoletja ni mogoče razumeti zgolj kot posrednega teološkega ali duhovnega ozadja, temveč kot pomemben kulturni, izobraževalni, jezikovni in literarni dejavnik pri oblikovanju prekmurske protestantske knjižne tradicije. Pietizem je s poudarjanjem osebne pobožnosti, notranje verske izkušnje, čustvene navezanosti na Kristusa, praktičnega krščanstva in širjenja verske literature v ljudskih jezikih ustvaril pogoje, v katerih so prekmurski evangeličani razvili svoj knjižni program in oblikovali lastno pesemsko tradicijo.

Osrednjo vlogo pri tem je imelo mesto Halle, ki ni bilo le univerzitetno in teološko središče nemškega pietizma, temveč tudi pomembno tiskarsko, pedagoško in misijonsko vozlišče. Prav v tamkajšnjem okolju so prekmurski protestantski pisci spoznali pomen verskega pouka, prevajanja in izdajanja knjig v jeziku skupnosti, ki ji je bilo besedilo namenjeno. Temlinov prevod *Malega katekizma*, poznejši katekizmi, abecedniki, molitveniki in pesmarice kažejo, da je bil pietistični model knjižne produkcije za prekmurski prostor posebej spodbuden. Poleg Halleja je pomembno posredniško vlogo imela tudi Bratislava, kjer so se šolali številni prekmurski evangeličani in kjer se je pietizem prepletel predvsem s šolsko, izobraževalno in znanstveno dejavnostjo.

Analiza nemške in madžarske pietistične pesemske tradicije kaže, da so se v prekmursko protestantsko pesništvo prenašali motivi, značilni za širši srednjeevropski pietistični prostor. Med najpomembnejšimi so ljubezen do Jezusa, nasprotje med telesom in duhom, podoba gorečega srca, odpoved svetu, hrepenenje po večnosti, motiv duhovne združitve s Kristusom ter poudarjanje Jezusovih ran, krvi in odrešilnega trpljenja. Ti motivi, sorodni tudi katoliški baročni tradiciji, so v prekmurskih prevodih in priredbah dobili novo jezikovno in kulturno obliko, hkrati pa so ohranili temeljno pietistično usmeritev k ponotranjeni, osebni in čustveno intenzivni pobožnosti.

Prekmurske pesmarice zato niso le zbirke cerkvenih pesmi za bogoslužno rabo, temveč tudi pomemben dokument recepcije nemške in madžarske protestantske

duhovne poezije. Dela Mihaela Severja, Števana Küzmiča in Mihaela Bakoša pričajo o večplastnem procesu prevajanja, prirejanja in posredovanja pesemskih vzorcev, ki so izhajali iz nemškega baročnega in pietističnega izročila, pogosto pa so v prekmurski prostor prihajali tudi prek madžarskih pesmaric, zlasti Torkoševega *Új zengedező mennyei kar*. Prekmurska protestantska pesemska tradicija se je tako oblikovala na presečišču nemških, madžarskih, slovaških in lokalnih prekmurskih kulturnih tokov.

Posebej pomembno je, da pietistični vpliv ni bil omejen na neposredno prevzemanje posameznih pesmi ali motivov. Izrazil se je tudi v širšem razumevanju funkcije književnosti: pesem ni bila namenjena zgolj petju, temveč tudi duhovni vzgoji, osebni meditaciji, moralni prenovi in utrjevanju skupnostne identitete. S tem je prekmursko protestantsko pesništvo prevzelo eno temeljnih značilnosti pietistične literature, namreč težnjo, da besedilo neposredno učinkuje na notranje življenje bralca oziroma pevca.

Na podlagi obravnavanega gradiva je mogoče skleniti, da je pietizem bistveno prispeval k razvoju prekmurskega protestantskega pesništva in širše knjižne kulture. Vplival je na izbor besedil, tematsko-motivno podobo pesmi, prevajalske prakse, razumevanje ljudskega jezika kot nosilca verskega sporočila ter na oblikovanje prekmurske evangeličanske identitete. Prekmursko protestantsko pesništvo 18. stoletja je zato treba obravnavati kot pomemben del srednjeevropske pietistične literarne mreže, hkrati pa kot samostojen izraz lokalne verske, jezikovne in kulturne ustvarjalnosti.

Viri

Bakoš, Mihal, 1789: *Nuovi Gráduvál, vu sterom sze vö zebráne, pobugsane, i zdaj nuovi réd posztávlene dühovne peszmi nahájajo szamomi Bougi na díko vö dáni*. V-Soproni: stampani po Siesz Jou'zefi.

Freylinghausen, Johann Anastasius, 1746: *Geistreiches Gesangbuch.* Halle: In Verlegung des Waysenhauses.

Küzmič, Števan, 1754: *Vöre krsztsánszke krátki návuk csíszte rejcsi bo'ze vö zebráni i na nyou vszejm vernim vu vszákom szküsávanyi na podpéranye, vu nevouli na pomáganye, vu szmrti na troust, ino potomtoga na vekivecsno zvelicsanye.* V Halli.

Sever, Mihael, 1747: *Réd zvelicsánsztva*. Stámpano v-Halli Saxonszkoi.

Torkos, Josef, 1768: *Uj zengedezö mennyei kar.* Frankofurtumban: Esztendöben.

LITERATURA

Algermissen, Konrad, 1936: Pietismus. Konrad Hofmann (ur.): *Lexikon für Theologie und Kirche VIII*. Freiburg im Breisgau: Herder & Co. 270–272.

Annarilli, Alberto, 2024: Love and Emotions in Pietist Hymnography – From the Past to Us: Musical Examples. *Religions* 15/8. 1–14. <https://doi.org/10.3390/rel15080954>.

Arndal, Steffen, 1990: Das geistliche Lied des Pietismus in Deutschland und Dänemark: Zu den Übersetzungen und Originalliedern Hans Adolph Brorsons. *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 33. 168–182.

Bajzek Lukač, Marija, 2025: *Jezik ob meji in na meji*. (Zora 159.) Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba. <https://doi.org/10.18690/um.ff.9.2025>.

Čáky, Milan, 2006: Pietizmus v politickom myslení na Slovensku (do synody v Rožomberku v roku 1707). *Slovenská politologická revue* 3. 1–24.

Ditmajer, Nina, 2022: Pesniški žanri v slovenskih protestantskih pesmaricah in njihova recepcija v katoliških pesmaricah. Marko Jesenšek (ur.): *Novi pogledi na Adama Bohoriča*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 394–417. <https://doi.org/10.3986/9789612680855_19>.

Ditmajer Prando, Nina, 2025: *Recepcija starejšega pesništva na Štajerskem in v Prekmurju.* (Apes academicae 7.) Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610510444>.

Erniša, Geza, 2017: Franc Temlin in njegovo šolanje na Slovaškem. Klaudija Sedar (ur.): *Zapisana beseda ostane*. Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica. 45–49.

Habsburg, Maximilian von, 2011: *Catholic and Protestant Translations of the Imitatio Christi, 1425–1650: From Late Medieval Classic to Early Modern Bestseller*. Farnham: Ashgate. <https://doi.org/10.4324/9781315571010>.

Hajdinová, Eva, 2025: Piety and Pedagogy Reinvigorated: The Adaptation of Halle Pietism in Upper Hungary and Upper Silesia. *Cornova* 15/1. 45–77. <https://doi.org/10.51305/cor.2025.01.02>.

Jesenšek, Marko, 2018: *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. (Zora 129.) Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.

Jesenšek, Marko, 2019: Prekmurske protestantske pesmarice od Mihaela Severa do Janoša Kardoša. *Slavia Centralis* 12/1. 239–262.

Jesenšek, Marko, 2024: *Poglavja o različicah slovenskega jezika*. (Zora 155.) Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.

Kranjc Vrečko, Fanika, 2017: Bakoš, Mihal (okoli 1742–1803). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi133339/#novi-slovenski-biografski-leksikon>.

Kuzmič, Franc, 1989: Temlinov predgovor v prekmurski Lutrov *Mali katekizem* leta 1715. *Znamenje* 19/5. 492–500.

Kuzmič, Franc, 2017: Dogodki v 18. stoletju, ko je bila izdana prva prekmurska knjiga. Klaudija Sedar (ur.): *Zapisana beseda ostane*. Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica. 11–29.

Novak, Vilko, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva.* Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.

Novak, Vilko, 1970: Temlinovo pismo nemškim pietistom. *Slavistična revija* 18/3–4. 249–256.

Papp, Jožef, 2020: Franc Temlin. *Obrazi slovenskih pokrajin.* Mestna knjižnica Kranj. <https://www.obrazislovenskihpokrajin.si/oseba/franc-temlin/>.

Scheitler, Irmgard, 1982: *Das Geistliche Lied im deutschen Barock*. (Studien zur Literaturwissenschaft 3.) Berlin: Duncker & Humblot.

Schrader, Hans-Jürgen, 2019: *Literatur und Sprache des Pietismus: Ausgewählte Studien*. Ur. Markus Matthias, Ulf-Michael Schneider. (Arbeiten zur Geschichte des Pietismus 63.) Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. <https://doi.org/10.13109/9783666570834>.

Sedar, Klaudija, 2017: Franciscus Temlin – vir doctus et eruditus. Klaudija Sedar (ur.): *Zapisana beseda ostane*. Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica. 31–43.

Šebjanič, Franc, 1969: Pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institorisu - Mošovskemu. *Jezik in slovstvo* 15/1, 2, 3. 24–27, 54–58, 85–89.

Šebjanič, Franc, 1979: *Slovenski obrednik Mihaela Bakoša.* Murska Sobota: Pomurska založba.

Tschizewskij, Dmitrij, 1939: Der Kreis A. H. Franckes und seine slavistischen Studien. *Zeitschrift für Slavische Philologie* XVI. 16–68.

van de Kamp, Jan, 2017: Filling up the gap? The use of Lutheran devotional literature by German Reformed Protestants in Early Modern times. Herman J. Selderhuis, J. Marius J. Lange Van Ravenswaay (ur.): *Luther and Calvinism*. *Image and Reception of Martin Luther in the History and Theology of Calvinism*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 207–220. <https://doi.org/10.13109/9783666552625.207>.

Andrejka Žejn
ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede
andrejka.zejn@zrc-sazu.si

Šolstvo kot eden od kontekstov pripovedništva Janeza Ciglerja

Prispevek[1] obravnava pripovedništvo Janeza Ciglerja, avtorja prve slovenske izvirne povesti *Sreča v nesreči* (1836), v povezavi z razvojem obveznega šolstva na današnjem Slovenskem od terezijanske reforme do šolske prenove po letu 1848. Prikazani so Ciglerjeva vloga v zgodovini slovenske literature, njegova izobrazbena pot in delovanje v šolstvu. Analiza njegovih treh povesti pokaže, da so vsaj deloma nastale tudi kot odziv na potrebe razvijajočega se slovenskega šolstva po daljšem moralno-vzgojnem in stvarnem branju v slovenskem jeziku.

1 Uvod

Janez Cigler se je v zgodovino slovenske literature zapisal kot avtor prve slovenske povesti, *Sreče v nesreči*, ki je izšla v Ljubljani leta 1836. Pomen te povesti je že leta 1858 izpostavil Fran Levstik v literarnem programu *Popotovanje od Litije do Čateža*, v katerem je pohvalno omenil *Srečo v nesreči* ter izpostavil njeno priljubljenost med narodom in s tem pomen za bralno kulturo med Slovenci. V posebnem članku v *Slovenskem glasniku* je Levstik Ciglerjevo povest kljub oceni, da »ni brez hib«, postavil slovenskim pisateljem za zgled (Levstik 1858a: 83; 1858b: 56). Pod vplivom te ocene je Cigler leta 1863 izdal povest *Deteljica ali življenje treh kranjskih bratov, francoskih soldatov* ter leta 1866 v Celovcu še *Kortonico, koroško deklico* (Kmecl 1974: 100–101). K razvoju slovenske literature je Cigler prispeval še s pesmimi v drugem (1831) in tretjem (1832) zvezku *Kranjske čbelice* ter kasneje v Bleiweisovih *Novicah* (1844, 1849), v katerih je kot aktiven dopisnik v letih od 1843 do 1863 objavil tudi številne raznovrstne krajše prispevke. Še pred *Srečo v nesreči* je Cigler objavil več knjig duhovne literature, in sicer eshatološko literaturo (*Molitve za bolnike*, 1828, *Štiri poslednje reči*, 1831, in *Dober nauk*, 1832), molitvenika, ki sta izhajala v številnih izdajah in ponatisih (*Mašne bukvice*, 1835, *Duhovni studenc*, 1835) ter knjižico *Kratki nauki*, 1835. Poleg tega je priredil življenjepis svete Eme (1839), iz nemščine prevedel knjigi o misijonarski dejavnosti

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Literarnozgodovinske, literarnoteoretične in metodološke raziskave (P6-0024), ki ga iz državnega proračuna sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Ireneja Friderika Barage (1833, 1837) ter leta 1839 verjetno[2] izdal *Eksercicije* iz zapuščine Mihaela Hofmana (Žejn 2024, 2025a).

Nedavne raziskave Ciglerjevega pripovedništva so pokazale, da je Cigler s prvo slovensko izvirno povestjo v slovensko literaturo prenesel vzorce mladinskega literarnega bidermajerja (Žejn 2025b: 40–42), ki se je razvijal v južnonemškem prostoru in katerega glavni predstavnik je bil Christoph Schmid (Kobe 2004: 149–150; Žejn 2025b: 39). Literarni bidermajer v *Sreči v nesreči* je prepoznaven po tipičnih motivih, kot so napoleonske vojne, eksotični kraji, vrednotah zvestobe cesarju, vedoželjnosti fantov in pokornosti deklet, pa tudi črno-beli karakterizaciji likov in restavracijskem videzu pravljičnosti (Žejn 2025b: 40–42). Vsaj deloma je motivne elemente literarnega bidermajerja Cigler vključil tudi v svoji drugi dve povesti, v katerih pa je obenem zaznan tudi odmik od restavracijske idejnosti tega literarnega sloga (Žejn 2024: 382, 385).

Prispevek osvetljuje Ciglerjeve povesti v luči potreb obveznega osnovnega šolstva ter nedeljskih začetnih in ponavljalnih šol po daljšem, moralno-vzgojnem in stvarnem branju v slovenskem jeziku. V nadaljevanju bo najprej povzeto uvajanje in razvoj obveznega šolstva ter po Žejn (2025b) prikazano, kako so se potrebe po šolskih gradivih razvijale od razsvetljensko-filantropističnih zgodb zgleda do širših, stvarnih vsebin. Sledi opis Ciglerjeve izobrazbene poti, povzete zlasti po Vrhovniku (1892) in Kidriču (1925) in dopolnjene z nekaterimi novimi podatki, zlasti glede Ciglerjeve pedagoške izobrazbe. Na podlagi arhivskih virov bo predstavljeno njegovo še nepoznano delovanje v šolstvu. Z analizo nekaterih motivov in vsebin iz njegovih treh povesti bodo nazadnje prikazane njihove povezave z nameni in vsebinami pouka v slovenskem jeziku.

2 Uvedba in razvoj obveznega šolstva

Prelomno dejanje v sistematičnem izobraževanju vseh slojev prebivalstva na področju današnje Slovenije, tako fantov kot deklet, je pomenil Splošni šolski red, objavljen leta 1774 na pobudo Marije Terezije. Pri pripravah na uvedbo osnovne šole si je Habsburška monarhija prizadevala za dvig izobrazbene ravni nižjih slojev in s tem pospešitev gospodarskega napredka podeželja (Schmidt 1988a: 167–168). Šolska naredba je predvidela ustanovitev treh vrst osnovnih šol: trivialk, ki naj bi bile v vseh manjših mestih, trgih in na deželi ter so bile namenjene opismenjevanju kmečkih otrok, nato glavnih šol – v vsakem okrožju naj bi bila vsaj ena – za

2 Izdajatelj Hofmanovih *Eksercicij* v ohranjenih izvodih knjige ni naveden. Ciglerju je izdajateljstvo pripisal Josip Marn, vendar dokaza za to svojo trditev ne navaja. Možno je tudi, da je za izdajo poskrbel Franc Veriti (Žejn 2025a: 697–699).

meščane in nadaljnji študij, v glavnem mestu vsake dežele pa naj bi bile ustanovljene normalke,[3] namenjene prav tako meščanom in za nadaljnji študij oz. šolanje na gimnaziji ter za usposabljanje za učiteljski poklic (Schmidt 1988a: 179, 1988b: 140; Okoliš 2009: 43). Za otroke, ki so delali, in zato med tednom niso mogli obiskovati pouka, so bile ustanovljene nedeljske šole, ponavljalne šole pa so postale obvezne leta 1816 za otroke od 12. do 15. leta starosti po koncu osnovnega izobraževanja in so ravno tako potekale le ob nedeljah. Ponavljalne šole so pogosto postale začetne, ker mnogi otroci med tednom zaradi dela doma ali v tovarnah osnovnošolskega pouka prej sploh niso obiskovali (Schmidt 1988b: 25–28, 132).

2.1 Ozadje uvajanja obveznega šolstva

Miselno ozadje uvajanja obveznega šolstva je bila filantropistična pedagogika, ki jo je v nemškem prostoru oblikoval Johann B. Basedow v razsvetljenski drugi polovici 18. stoletja. Ta se je opirala na izhodišča Johna Locka in Jeana-Jacquesa Rousseauja, da je pozitivne premike v družbi mogoče doseči z izobraževanjem, s katerim se otrok razvije v splošno »koristnega« in vsestranskega odraslega človeka (Bruchhäuser 2005: 406; Schmitt 2005: 263), kar naj bi pedagogika dosegla tudi s t. i. zgodbo zgleda. Glavni lik teh zgodb je bil otrok oz. njegovo ravnanje kot prikaz pozitivnega ali negativnega zgleda. V nemško posvetno mladinsko slovstvo so to zvrst v sedemdesetih letih 18. stoletja uvedli Christian F. Weisse, Friedrich E. von Rochow in Joachim Campe (Wild 1990: 75; Meier 1991: 103, 115; Kobe 2004: 30–32, 34). Vodilni projektant in izvajalec terezijanske šolske reforme Johann Ignaz von Felbiger (Schmidt 1988a: 178), ki je z naklonjenostjo sprejemal sočasna pedagoška načela filantropizma, je zgodbe zgleda navedenih nemških avtorjev uvrstil v uradno avstrijsko predlogo berila za osnovne šole. Ker je terezijanska reforma dopuščala materinščino pri pouku na podeželskih trivialkah na območju nenemških dežel Notranje Avstrije, so tu za pouk na začetku uporabljali dvojezične učbenike, ki so morali slediti uradnim Felbigerjevim učbenikom. Ti dvojezični učbeniki naj bi le olajšali učenje nemščine, ki naj bi v izobraževanju postopoma nadomestila slovenščino oz. deželne jezike (Schmidt 1988a: 235).

Za slovenski pouk je že leta 1778[4] Blaž Kumerdej izdal uradno dovoljeno dvojezično nemško-slovensko berilo *Vodenja za brati v use sorte pisanji*, po izvirnikih F. E. Rochowa in Ch. F. Weisseja; leta 1784 oz. 1794 je Janez Debevc v slovenščino prevedel abecednik *Nov popravleni plateltaf ali Bukve teh čerk inu besedi*, po Weissejevih zgodbah zgleda; leta 1794 je izšla tudi dvojezična izdaja

3 Te so bile ustanovljene v Ljubljani, Celovcu, Gorici in Trstu; glavne šole pa v Novem mestu, Kamniku, Idriji, Beljaku, Mariboru in Celju, kasneje še v Kranju, Piranu, Kopru, Postojni, Škofji Loki in Šentpavlu na Koroškem (Schmidt 1988b: 140).

4 Izvirna nemška izdaja berila je izšla le dve leti prej, leta 1776 (Kobe 2004: 116).

Campejevega dela *Bucvice tega zaderžanja za mladust*, ki jo je verjetno prav tako prevedel Debevc. Leta 1809 je izšlo dvojezično berilo *Majhine perpovedvanja* v prevodu Janeza Debevca po modelu Rochowa in Weisseja (Kobe 2004: 63–65, 116–45).

Leta 1805 je bila sprejeta Politična šolska ustava, ki je spet močno poudarila vlogo cerkve v šolskih zadevah. Duhovnikom sta bili dodeljeni vzgojna vloga in vloga neposrednega nadzorstva nad šolo (Schmidt 1988b: 7–9, 113–15).[5] Ko je cerkev prevzela nadzorstvo nad osnovno šolo, je morala študijska dvorna komisija upoštevati slovenščini naklonjeno stališče škofijskih šolskih vodstev in nižje duhovščine. S tem se je povečevala potreba po prevodih knjig za trivialke v slovenščino (Schmidt 1988b: 194), ki je postopoma presegla vlogo uvajalnega jezika. Zlasti so slovenske učne knjige potrebovale nedeljske začetne in ponavljalne šole, saj je bil pouk na začetnih nedeljskih šolah povsod slovenski, v ponavljalnih šolah pa ponekod slovenski, ponekod nemški (Schmidt 1988b: 29–30, 208–210). Zaradi vse večjih potreb so začeli nastajati tudi nepotrjeni dvojezični in enojezični učbeniki za začetni pouk v slovenskem jeziku, ki so vsebovali kratke pripovedi; te so podobno kot v prvih učbenikih dajale otrokom zgled za potrpežljivost, poslušnost, zadovoljstvo s kmečkim stanom in občečloveško moralno zavest (Schmidt 1988a: 236–238, Schmidt 1988b: 197–198). Tako je bilo drugo desetletje 19. stoletja obdobje intenzivnega izdajanja gradiva za pouk, ko so med drugim izšli dvojezično berilo *Némško-slovénske branja* (1813)[6] Janeza Nepomuka Primica, profesorja na prvi stolici slovenskega jezika v Gradcu, *Zber lepih ukov za slovensko mladino* (1814) Urbana Jarnika, razsvetljenskega pesnika in jezikoslovca, ter Ravnikarjeva predelava Debevčevih *Majhinih perpovedvanj* v *Male povesti za šole na kmetih* iz leta 1816. Poleg tega je Ravnikar v slovenščino prevedel tudi *Zgodbe Svetiga pisma za mlade ljudi* (1815–1817) Christopha Schmida.

Z naraščajočo pismenostjo med otroki in mladimi se je pojavila potreba tudi po daljših knjižnih pripovednih besedilih v slovenščini, med drugim za nagrade, ki so jih ob koncu leta prejemali odlični učenci. Verjetno se je ravno zato v tridesetih letih 19. stoletja začelo intenzivno prevajanje nemškega bavarskega pisatelja Christopha Schmida, tako njegovih kratkih poučnih zgodb zgleda kot daljših pripovedi. Kratke zgledne pripovedi je v tridesetih letih prevajal Slomškov krog v Celovcu[7] in so izhajale kot *Prijetne perpovedi za otroke* (1832), *Kratkočasne pravlice otrokam*

5 Nad njim je bil dekanijski šolski nadzornik in nad njim škofijski konzistorij, ki je poročal deželni oblasti, podrejeni študijski dvorni komisiji (Schmidt 1988b: 7–9, 113–115).

6 Da gre za zgodbe za moralno vzgojo, pričajo že naslovi, kot sta *Kako je potrebno pokoren biti* in *Pripovisti lepiga (vestniga) zaderžanja*.

7 Anton Martin Slomšek je bil od 1829 do 1838 spiritual v celovškem semenišču in je vodil prostovoljni pouk za vaje v slovenščini, v okviru katerega so bogoslovci med drugim prevajali Christopha Schmida.

v podvučenje (1835) in *Sedem novih perpoved za otroke* (1836) (Jevnikar 1939: 191–193; Kobe 2004: 149, Žejn 2025b: 33). Schmidove daljše pripovedi, kot so *Evstahi*, *Pomoč v sili ali leseni križ*, *Martin, mladi puščavnik*, pa je prevajalo več prevajalcev, zlasti v Ljubljani in Celovcu. To je tudi obdobje, v katerem je leta 1836 nastala prva slovenska izvirna povest, Ciglerjeva *Sreča v nesreči*.

3 Ciglerjeva izobrazbena pot

V času Ciglerjevega otroštva je šolska obveznost veljala za otroke od začetka šestega leta dalje (Schmidt 1988a: 180), torej je Cigler, ki se je rodil 7. maja leta 1792 v kmečki družini v župniji sv. Petra v vasi Udmat (danes predel Ljubljane Vodmat), po vsej verjetnosti začel šolanje leta 1798, in sicer najprej v domači šentpetrski trivialki, ki je delovala od leta 1787 (prim. Vrhovnik 1920: 250). Ciglerjevo izobraževanje je torej v najzgodnejši fazi vsaj deloma potekalo tudi v slovenskem jeziku, tudi z zgoraj navedenimi dvojezičnimi uradnimi učbeniki iz druge polovice 18. stoletja, v naslednjih letih pa se je jezik izobraževanja hitro prevesil v korist nemščine in latinščine ter v obdobju Ilirskih provinc tudi francoščine.

Leta 1801 je Cigler z devetimi leti začel obiskovati ljubljansko normalko, na kateri naj bi v prvem razredu še vključevali slovenščino (Kidrič 1934: 209). Ob koncu drugega letnika je bil vpisan v zlato knjigo ljubljanske normalke (SI ZAL LJU/0224 Ljubljanska normalka (1788–1875), škatla 2, 15/1802a). Že po tretjem letniku normalke je Cigler nadaljeval šolanje na ljubljanski latinski gimnaziji. Za vpis na gimnazijo že po tretjem letniku in ne šele po četrtem je moral izkazati znanje nemščine in osnov latinske slovnice.

Gimnazijsko šolanje je Janez Cigler končal jeseni leta 1809 s sedemnajstimi leti in nadaljeval izobraževanje na filozofskih študijah, kar je sovpadlo z ustanovitvijo Ilirskih provinc in francosko reformo šolstva novembra 1810. Reforma je med drugim[8] skrajšala filozofski študij z dvoletnega na enoletni (Schmidt 1988b: 97), zato je bil Cigler leta 1810 že vpisan na teologijo (Kidrič 1925). Od leta 1810 do 1813 je opravil tri letnike teologije. S šolskim letom 1813/1814 so šolstvo z ukinitvijo provinc ponovno prevzele avstrijske oblasti in spet uveljavljale svoje učne načrte, zato so morali študenti teologije, ki so bili iz letnikov 1811–1814, med njimi torej tudi Cigler, opraviti še izpite iz cerkvenega prava, katehetike in pedagogike (Benedik 2009: 49), saj so se morali po zgoraj omenjenem šolskem

8 V Ljubljani je bila ustanovljena Osrednja ljubljanska šola (*Écoles Centrales de Laybach*), v katero so poleg preoblikovane gimnazije in obrtne šole sodili tudi višješolski študiji, ki so ostali na licejski ravni (Črnivec 1999: 303). 12. novembra 1811, torej v času Ciglerjevega študija teologije, se je Osrednja ljubljanska šola preimenovala v akademijo, ki je obstajala le dve šolski leti, do konca šolskega leta 1812/13 (Schmidt 1988b: 101).

zakonu iz leta 1805 kot prihodnji krajevni šolski nadzorniki seznaniti z osnovnošolsko pedagogiko, metodiko poučevanja osnovnošolskih učnih predmetov, s pravicami in dolžnostmi učiteljev ter organizacijo osnovnega šolstva (Ciperle 2009: 82). Cigler je bil torej formalno usposobljen tudi za pedagoške in šolsko-nadzorstvene naloge.

Vpliv šolanja na Ciglerja je bil širši, ne zgolj ozko izobrazbeni, saj se je med študijem srečeval z osebnostmi, ki so imele vpliv na slovenski literarno-kulturni razvoj. V času šolanja na gimnaziji je bil Ciglerjev učitelj poetike ter zgodovine in zemljepisa Valentin Vodnik, ki je imel velik vpliv na kasnejše Ciglerjeve pesniške poskuse. Na filozofskih študijah in bogoslovju je bil v Ciglerjevem času na več vodilnih funkcijah Matevž Ravnikar, prvi prevajalec Christopha Schmida iz nemščine v drugem desetletju 19. stoletja ter eden od akterjev ustanovitve slovenske stolice v Ljubljani, na kateri je mesto profesorja zasedel Ciglerjev sošolec na liceju in bogoslovju Fran Metelko.

4 Janez Cigler kot pedagog

Ob koncu študija leta 1814 je bil Janez Cigler za nekaj mesecev poslan za domačega učitelja na grad Jablanico (Vrhovnik 1892: 8; Kidrič 1925), kjer je prebivala družina Lazarini s štirimi otroki v starosti od 4 do 17 let (Lazarini 2013: 88–89). Po posvetitvi v duhovnika leta 1815 ter krajših in daljših kaplanskih službovanjih je bil Cigler 14. novembra 1820 premeščen v rojstno župnijo sv. Petra (Vrhovnik 1892: 8). Tu se je prvič neposredno kot pedagog vključil v izobraževalni sistem, saj je v trivialki poučeval verouk in druge predmete (NŠAL, SERIJA SPISI IV., šk. 29, f. 5/1240–1249 Ljubljanski grad). Od konca leta 1823 do 1832 je Cigler deloval kot kurat med zaporniki na Ljubljanskem gradu, kjer se je primarno posvečal duhovni oskrbi jetnikov, tako italijanskih političnih zapornikov kot ostalih zapornikov, ki so prihajali večinoma s slovenskega podeželja (prim. Vodopivec 1979: 173), ter izdajanju duhovne literature. Najpomembnejše obdobje Ciglerjevega delovanja v šolstvu na več različnih področjih je bilo v Višnji Gori, kjer je živel od jeseni leta 1832 do smrti leta 1869.

4.1 Ciglerjevo delovanje v šolstvu v Višnji Gori

Leta 1832, ko je Cigler prišel v Višnjo Goro, je bila v veljavi Politična šolska ustava iz leta 1805,[9] po kateri so večjo vzgojno vlogo v šolah dobili duhovniki, učitelji pa so bili pristojni za samo učno snov. V skladu s tem zakonom je potekalo tudi Ciglerjevo delovanje v šolstvu v Višnji Gori, ki ga je mogoče uvrstiti na dve

9 Ta je bila ukinjena za obdobje Ilirskih provinc, ko so Francozi vpeljali svoj šolski sistem.

področji: praktične upravne zadeve ter skrb za gradivo za šolski pouk. Kolikor lahko sledimo po ohranjenih dokumentih, se je Cigler z upravnimi zadevami trivialke, ki je bila v Višnji Gori ustanovljena leta 1815 (Kastelic idr. 2006: 16), ukvarjal že vsaj v prvi polovici štiridesetih let 19. stoletja,[10] po vsej verjetnosti pa takoj po prihodu v Višnjo Goro, torej že v tridesetih letih. Njegovo delovanje je vključevalo izpolnjevanje poročil o prejemkih šole ali izdajanje potrdil učiteljem o opravljanju dolžnosti. V prvi polovici petdesetih let je »župnik Cigler« na višnjegorski šoli tudi poučeval in deloval kot »Schuldirektor« (Kastelic idr. 2006: 58). V drugi polovici petdesetih let je vodil evidenco prihodkov trivialke v Višnji Gori in bil v stikih s knezoškofijskim konzistorijem, vrhovno šolsko oblastjo v deželi, ki je bila med drugim pristojna za imenovanje učiteljev. S konzistorijem se je Cigler dogovarjal o plačah in stanovanjih za učitelje, kandidatih za šolskega pomočnika, pokritju stroškov za šolo ter zagotavljanju šolskih knjig za nedeljske učence. V začetku šestdesetih let (1861–1862) je Cigler vodil evidenco materialnih prispevkov za šolo v Višnji Gori.[11]

Ti podatki kažejo, da je bil Cigler v Višnji Gori neposredno vpet v organizacijsko, materialno in pedagoško delovanje šole.

4.2 Ciglerjeve povesti kot prispevek h gradivu za šolski pouk

Ciglerjevo organizacijsko delovanje v zadevah trivialke v Višnji Gori je izhajalo primarno iz njegovih službenih obveznosti, medtem ko so bili motivi za pisanje literature tudi z mislijo na potrebe šolstva neodvisni od uradnih dolžnosti. Trideseta leta 19. stoletja, ko je Cigler prišel v Višnjo Goro, so bila obdobje povečanih potreb po daljšem slovenskem čtivu, kar je ustvarilo tudi plodna tla za nastanek Ciglerjeve *Sreče v nesreči* po nemškem bidermajerskem modelu. Z vidika šolske in verskovzgojne didaktičnosti ter splošnih življenjskih vodil *Sreča v nesreči* šolajočo se mladino neposredno nagovarja s prikazom pozitivnih in negativnih zgledov ravnanja otrok in mladih, kar v temelju izhaja iz filantropistične zgodbe zgleda. Hkrati povest eksplicitno poudarja pomen izobrazbe in prikazuje, kako učenje omogoča vzpon po družbeni lestvici, kar je specifika Ciglerjeve slovenske adaptacije literarnega bidermajerja (Žejn 2025b: 39–41). Oba Svetinova sinova, Pavle in Janez, sta se »tako pridno učila, de nobeden fantov ne tako« (Cigler 2024: 12); ko družini grozi izguba strehe nad glavo, je glavna skrb obeh sinov, da se ne bosta »mogla več učiti«

10 Vsaj delno sliko Ciglerjevega delovanja na področju šolstva v Višnji Gori je mogoče sestaviti po arhivskih virih v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani (NŠAL Župnijski arhivi, Višnja Gora, ŠAL/ŽA, Razne knjige, škatla 12) in zborniku, ki je izšel ob stoletnici stare šole v Višnji Gori (gl. Kastelic idr. 2006).

11 Ti prispevki so se verjetno porabili leta 1863, ko so v Višnji Gori v šolsko učilnico preuredili sobo v občinski zgradbi. Sobo so morali popraviti, tlakovati stopnišče in prostor pred učilnico, namestiti peč in urediti dimnik ter popraviti streho (prim. Kastelic idr. 2006: 18).

(Cigler 2024: 14). Poleg tega se oba odlikujeta po neizmerni želji po učenju, kar ju pripelje do uspeha v življenju – Pavle postane škof, Janez, ki mu je v šoli najbolj všeč računanje, pa uspešen trgovec.

Ciglerjevo naslednjo povest, *Deteljico ali življenje treh kranjskih bratov, francoskih soldatov* iz leta 1863, so Bleiweisove *Novice* priporočale duhovnikom in vodjem šol za darila uspešnim učencem (Žejn 2024: 380–381), kar že priča o njenem pomenu in namenu za šolski pouk. Izid *Deteljice* lahko motrimo tudi v luči Osnutka temeljnih načel javnega šolstva v Avstriji, ki je bil v monarhiji sprejet leta 1848 in je predvidel reformo osnovnošolskega izobraževanja. To je po razširitvi programa pokrivalo tudi zgodovino in geografijo (Schmidt 1966: 21, 256–257). V tej zvezi v posameznih odlomkih *Deteljice* najdemo poleg prikaza zglednega življenja glavnih likov kot dediščine filantropistične pedagogike tudi stvarne geografske in zgodovinske teme. Cigler se je v tej povesti vrnil k obdobju napoleonskih vojn, ki so že služile kot zgodovinsko ozadje *Sreče v nesreči*, vendar z opazno razliko. Medtem ko je v *Sreči v nesreči* prečkanje ledeno mrzle reke Berezine ob umiku francoskih vojakov iz požgane Moskve na kratko opisano prek osebne zgodbe barona Karla Gapa, *Deteljica* v opisu istega prizora postreže s številnimi stvarnimi podatki, kot so natančno število v vojni pobitih vojakov, pomrlih zaradi napora, lakote in mraza, ter število ujetnikov. Takšni odlomki kažejo, da Ciglerjeva povest ne deluje več samo kot moralno-vzgojna zgodba zgleda, temveč prevzema tudi nekatere funkcije stvarnega berila:

> Kakor so Rusi v svojih vojskinih naznanilih pisali, je bilo v reki Berezini šestintrideset tavžent utopljencev najdenih. Pa tudi tistih, kteri so čez Berezino srečno prišli, je potem veliko zmrznilo, ker zima je bila posebno huda, beguni pa niso imeli ne živeža ne oblačila in noč in dan ne pokoja pred Rusi. Ostanki velike francoske vojske pribežijo v poljsko mesto, Kovno po imenu. Tukaj jih Rusi več ne preganjajo in ne morijo.
>
> Vse velike francoske armade na Ruskem je bilo
>
> pobitih 125.000
>
> Od truda, lakote in zime jih je pomrlo.....132.000
>
> Ujetih, med njimi je bilo 48 generalov in
>
> 2000 oficirjev 193.000
>
> Vseh vkup.....450.000 (Cigler 2024: 163)

Ciglerjeva zadnja pripoved *Kortonica, koroška deklica*, ki je izšla pri Mohorjevi družbi v Celovcu leta 1866, opisuje otroštvo in odraslost neposlušne Kortone in njene hčerke Kortonice. V nasprotju z materjo, ki je neposlušna in se potem, ko jo učitelj kaznuje zaradi neprimernega obnašanja v šoli, odloči, da v šolo ne bo

več hodila, je hči Kortonica vedoželjna, odlična in zgledna učenka, ki konča šest razredov, pot do nadaljnje izobrazbe pa ji v njenem času kot dekletu – v nasprotju z glavnima likoma v *Sreči v nesreči* – ni bila odprta. Poleg tega, da povest prinaša negativen zgled matere Kortone in pozitiven zgled hčere Kortonice, je verjetno nastala tudi z mislijo na potrebo po literaturi oz. šolskih knjižnih darilih za dekleta.

5 Sklep

Ciglerjevo pripovedništvo je nastajalo v obdobju, ko se je razvijal šolski sistem, ko je naraščala vloga slovenščine pri pouku in so se povečevale potrebe po šolskem čtivu v slovenskem jeziku. Od kratkih zgodb zgleda so se potrebe do tridesetih let 19. stoletja razširile na daljše pripovedi, po letu 1848 pa tudi k besedilom s stvarnimi, zlasti zgodovinskimi in zemljepisnimi vsebinami. Ciglerjevo pripovedništvo se tako pokaže kot stičišče nastanka izvirne slovenske pripovedne proze, katoliške moralno-vzgojne literature in praktičnih potreb osnovnega šolstva po daljšem čtivu v slovenščini.

Viri

Cigler, Janez, 2024: *Zbrano delo. Knj. 1, Pripovedništvo, pesmi*. Ur. Andrejka Žejn. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev 291.) Ljubljana: Založba ZRC.

NŠAL Župnijski arhivi, Višnja Gora, ŠAL/ŽA, Razne knjige, škatla 12.

NŠAL, SERIJA SPISI IV., šk. 29, f. 5/1240–1249, Ljubljanski grad.

SI ZAL LJU/0224 Ljubljanska normalka (1788–1875), škatla 2, 15/1802a.

Literatura

Benedik, Metod, 2009: Teološki študij na Slovenskem do 1919. Bogdan Kolar (ur.): *90 let Teološke fakultete v Ljubljani*. Ljubljana: Teološka fakulteta. 36–57.

Bruchhäuser, Hanns-Peter, 2005: Berufsbildung. Notker Hammerstein, Ulrich Herrmann (ur.): *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte II: 18. Jahrhundert: Vom späten 17. Jahrhundert bis zur Neuordnung Deutschlands um 1800*. München: Beck. 401–441.

Ciperle, Jože, 2009: Univerzitetni teološki študij skozi stoletja in ustanovitev Teološke fakultete Univerze v Ljubljani. Bogdan Kolar (ur.): *90 let Teološke fakultete v Ljubljani*. Ljubljana: Teološka fakulteta. 76–85.

Črnivec, Živka (ur.), 1999: *Ljubljanski klasiki: 1563–1965*. Ljubljana: Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958).

Jevnikar, Martin, 1939: Krištof Schmid v slovenskih prevodih. *Slovenski jezik* 2. 188−212.

Kastelic, Zlata, Klemenčič, Štefka, Potokar, Marjan (ur.), 2006: *Osnovna šola Stična, Podružnična šola Višnja Gora: ob 100-letnici stare šole*. Ivančna Gorica: Osnovna šola Stična.

Kidrič, France, 1925: Cigler, Janez (1792–1869). *Slovenska biografija, 2013*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Izvirna objava v: Izidor Cankar idr. (ur.): *Slovenski bijografski leksikon: 1. zv. Abraham - Erberg*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi158832/>.

Kidrič, France, 1934: Ustanovitev slovenske stolice v Ljubljani. *Ljubljanski zvon* 54/4. 208–215.

Kmecl, Matjaž, 1974: Ciglerjeva *Sreča v nesreči*. Janez Cigler: *Sreča v nesreči*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 91−114.

Kobe, Marjana, 2004: *Vedež in začetki posvetnega mladinskega slovstva na Slovenskem: 1778–1850*. Maribor: Mariborska knjižnica.

Lazarini, Franc, 2013: *Zgodovina rodbine Lazarini: kronika, dokumenti, genealogija, komentarji, zgodbe*. Radovljica: Didakta.

Levstik, Fran, 1858a: Popotovanje od Litije do Čateža (Dalje.) *Glasnik za literaturo in umetnost* 1/3. 81−84.

Levstik, Fran, 1858b: Sreča v nesreči ali popisovanje čudne zgodbe dveh dvojčkov. Na svitlobo dal Janez Ciegler, fajmošter pri sv. Tilnu v Višnji gori 1836. (V bohoričici.). *Glasnik slovenski* 3/2. 54−56.

Meier, Uto J., 1991: *Christoph von Schmid: Katechese zwischen Aufklärung und Biedermeier*. St. Ottilien: EOS.

Okoliš, Stane, 2009: *Zgodovina šolstva na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

Schmidt, Vlado, 1966: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem III. 1848–1850*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Schmidt, Vlado, 1988a: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem I. Od naselitve do 1805*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Schmidt, Vlado, 1988b: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem II. 1805–1848*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Schmitt, Hanno, 2005: Die Philanthropine – Musterschulen der Pädagogischen Aufklärung. Notker Hammerstein, Ulrich Herrmann (ur.): *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte II: 18. Jahrhundert: Vom späten 17. Jahrhundert bis zur Neuordnung Deutschlands um 1800*. München: Beck. 262−277.

Vodopivec, Peter, 1979: O odmevu karbonarskih vstaj v Italiji in zaprtih Italijanih na ljubljanskem gradu (1820–1825). *Kronika* 27/3. 168–179.

Vrhovnik, Ivan, 1892: *Janez Cigler, slovenski pisatelj*. Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda.

Vrhovnik, Ivan, 1920: Ozadje Prešernove »Šmarne gore«. *Dom in svet* 33/9–10. 246–251.

Wild, Reiner, 1990: Aufklärung. Reiner Wild (ur.): *Geschichte der deutschen Kinder- und Jugendliteratur: Mit 250 Abbildungen.* Stuttgart: J. B. Metzler. 45−99.

Žejn, Andrejka, 2024: Komentar. Janez Cigler: *Zbrano delo. Knj. 1, Pripovedništvo, pesmi*. Ur. Andrejka Žejn. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev 291.) Ljubljana: Založba ZRC. 367–412.

Žejn, Andrejka, 2025a: Komentar. Janez Cigler: *Zbrano delo. Knj. 2, Časopisne objave, duhovna literatura*. Ur. Andrejka Žejn. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev 292.) Ljubljana: Založba ZRC. 629–699.

Žejn, Andrejka, 2025b: *Izhodišča slovenske pripovedne proze. Dvestoletna tradicija slovenske pripovedne proze od sredine 17. do sredine 19. stoletja*. (Apes academicae 6.) Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610510277>.

Neža Kočnik
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
neza.kocnik2@um.si

Slovenska književnost na Wikiviru

Prispevek obravnava prisotnost slovenske književnosti na Wikiviru, kamor je med drugim postavljena tudi v okviru projekta Wikivir: Slovenska leposlovna klasika. Po orisu zgodovine in ciljev projekta je analizirano trenutno stanje besedil glede na obseg, avtorstvo (spol), zvrst in časovno razsežnost. Posebej so obravnavana vprašanja Wikivira kot spletišča občanske znanosti, avtorskih pravic in možnosti rabe pri pouku, prispevek pa se sklene s kontekstualizacijo Wikivira kot vira za računalniške analize literature.

1 Uvod

Digitalizacija literarne dediščine sodi med osrednje naloge sodobne literarne vede, saj odločilno določa, katera besedila bodo dostopna širšemu bralstvu. Z razvojem računalniško podprtih metod za analizo literature je dostopnost gradiva postala predpogoj za nove tipe raziskav. Hkrati pa razvijajoča se tehnologija umetne inteligence bliskovito spreminja načine digitalizacije, ki zajemajo tako strojno branje besedil kot njihovo opremljanje z metapodatki. Vse to kaže na nujno prestrukturiranje profila literarnega znanstvenika, ki bo moral, bolj kot kdaj prej, kritično vrednotiti in s svojo ekspertizo kvalitativno presojati kvantitativne rezultate, ki jih ponujajo računalniške metode.

2 Zgodovina in cilji projekta

Sistematično digitaliziranje slovenske književnosti se je začelo leta 1990 na pobudo Mirana Hladnika, sprva individualno in prostovoljsko, brez institucionalne finančne podpore (Hladnik 2008). Z razmahom svetovnega spleta je leta 1995 na strežniku Inštituta Jožef Stefan nastala Zbirka slovenskih leposlovnih besedil, ki je obsegala nekaj deset pesniških zbirk in romanov v formatu HTML. Pomemben preobrat je prinesla možnost neposrednega postavljanja besedil na Wikivir, slovenski oddelek mednarodnega projekta Wikisource, ki skupaj s sorodnimi spletišči (Wikipedija, Wikislovar, Wikiknjige in drugimi) skrbi za razpršeno sodelovalno produkcijo znanja.

Od leta 2006 projekt poteka pod naslovom Wikivir: Slovenska leposlovna klasika s finančno podporo Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, pri prijavi pa se je oprl na Resolucijo o nacionalnem programu za jezikovno politiko, ki izrecno poziva k pomnožitvi slovenskih digitalnih vsebin na spletu (Hladnik 2008). Organizacijsko je bil sprva vezan na Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in na Zvezo slovenskih slavističnih društev, pod okriljem katere poteka še zdaj. Do leta 2020 ga je vodil Miran Hladnik, nato Urška Perenič, z letom 2026 pa je vodenje prevzela avtorica prispevka. V projekt se vsako leto vključi med deset in dvajset študentov, ki digitalizirana besedila postavljajo na Wikivir, jih korigirajo, opremljajo z metapodatki in kategorizirajo. Nastanek in razvoj projekta obravnava tudi obstoječa literatura; pregleden oris, ki hkrati povzame ključne Hladnikove prispevke, ponuja Ilin (2023).

Glavni vir gradiva je portal Digitalna knjižnica Slovenije (dLib.si), od koder se na spletišče vsako leto črpa bolj ali manj obsežen nabor novih besedil. Med doseženimi cilji velja izpostaviti vzpostavitev obsežne, prosto dostopne in strojno berljive zbirke, med dolgoročnimi pa ambicijo digitalizirati celotno slovensko leposlovje v javni lasti – knjige, periodiko, rokopise ter izvirna in prevedena dela (Mreža občanske znanosti 2023).

Wikivir se umešča v širši sistem slovenskih digitalnih besedilnih zbirk, ki so nastajale od srede devetdesetih let. Med pomembnejšimi predhodnicami so bile zbirka Beseda tržaškega tipografa Franka Luina, ki se je ustavila pri okrog tristo knjigah v zaščitenem formatu PDF, ter jezikoslovno usmerjeni korpusi, kakršen je Nova beseda Primoža Jakopina na ZRC SAZU (Hladnik 2008). Za razliko od teh zbirk, ki so bodisi tehnično zaprte bodisi namenjene predvsem konkordančnemu iskanju, Wikivir ponuja odprta in v celoti urejena besedila, ki jih je mogoče brati, izvažati in nadalje obdelovati. Prav povezava s periodiko – z osrednjima literarnima revijama *Ljubljanski zvon* (1881–1941) in *Dom in svet* (1888–1944) ter s podlistki dnevnikov – Wikiviru omogoča, da v digitalni obtok vrača tudi prve objave, ki so bile dotlej težko dosegljive (Hladnik 2008).

3 Gradivo in metoda analize

Za vpogled v trenutno stanje so bili podatki zajeti iz Wikivirovega kategorijskega sistema in statistike spletišča prek programskega vmesnika MediaWiki API (poizvedbi *meta=siteinfo* in *prop=categoryinfo*), za časovno razsežnost pa iz povezane podatkovne baze Wikipodatki (Wikidata) prek poizvedovalnega jezika

SPARQL.[1] Pristop omogoča sprotno, ponovljivo in pregledno štetje besedil, a terja previdnost pri interpretaciji. Kategorije na Wikiviru so namreč hierarhične, a nekoliko nesistematične: pogosto so med seboj prekrivne (roman je na primer lahko hkrati prisoten v kategorijah Romani in Proza). Razlikuje se tudi enota popisa: poezija in kratka proza sta pogosto popisani na ravni posamezne enote, daljša prozna dela pa na ravni celotnega dela, zato je treba navedene številke razumeti kot zanesljiv približek razmerij.

Tako zasnovan postopek je v duhu odprte in občanske znanosti tudi sam preverljiv: vsakdo lahko z istimi poizvedbami pridobi enake podatke in jih po potrebi posodobi, saj se zbirka nenehno dopolnjuje. Spodnja analiza zato ni mišljena kot dokončen popis, temveč kot trenutni posnetek stanja, ki naj pokaže glavne težnje v sestavi zbirke in obenem opozori na mesta, kjer so metapodatki še pomanjkljivi.

4 Obseg in stanje zbirke

Slovenski Wikivir je ob zajemu obsegal 36.221 strani, od tega 18.303 besedila v glavnem imenskem prostoru, s skupno približno 65,1 milijona besed; pri projektu je doslej sodelovalo več kot 10.000 registriranih uporabnikov. Te vrednosti je smiselno brati ob podatku, ki ga navaja projektna stran, namreč da zbirka obsega več kot 30 milijonov besed in da se slovenski Wikivir po podatkih iz leta 2016 (Hladnik, Polajnar 2016) v mednarodni primerjavi po številu uporabnikov uvršča na šesto mesto med vsemi različicami Wikisourcea (Wikivir: Slovenska leposlovna klasika). Razlika med vrednostma je posledica obsega štetja, saj projektni podatek zajema leposlovno jedro, statistika imenskega prostora pa vsa besedila na spletišču. V vsakem primeru gre za eno največjih prosto dostopnih zbirk slovenskih besedil.

Obseg zbirke se vztrajno povečuje: projekt letno doda več daljših besedil v obsegu okrog 2,5 milijona besed, k čemur prispeva tudi vse lažji dostop do digitaliziranega časopisja v Digitalni knjižnici Slovenije. Rast pa ni zgolj količinska, saj se z vsakim dodanim besedilom veča tudi gostota povezav, kategorij in metapodatkov, kar zbirko postopno spreminja iz preprostega arhiva v strukturirano in raziskovalno uporabno bazo.

5 Avtorstvo

Wikivir avtorje razvršča tudi po spolu (kategorija Avtorji po spolu). Ob zajemu je bilo med 1201 avtorjev, ki so razvrščeni po tem kriteriju (n = 1201), 1005 moških in

1 Zajem vseh podatkov je bil opravljen 29. junija 2026.

196 žensk; avtorice tako predstavljajo 16,3 odstotka razvrščenih avtorjev (graf 1). Delež je odraz zgodovinske strukture slovenskega literarnega polja, v katerem so dolgo prevladovali moški, treba pa ga je brati previdno: gre za delež med avtorji, ne med besedili ali besedami, ki je zaradi nekaj izrazito plodovitih kanoniziranih avtorjev najverjetneje še nižji. Prav zato je pomembno, da projekt z vključevanjem spregledanih ustvarjalk dejavno povečuje vidnost avtoric, katerih dela so bila prej težko dostopna. Wikivir ima v tem kontekstu možnost ustaviti reproduciranje obstoječega razmerja moči in z usmerjeno digitalizacijo literarnih del avtoric dejavno prispevati k njegovemu uravnoteženju ter tako spremeniti ponotranjene predstave o slovenski literarni zgodovini. Opozoriti pa je treba, da je 16 odstotkov avtoric na Wikiviru veliko v primerjavi z njihovo zastopanostjo v posameznih žanrih, v šolskem kanonu in v časopisih ter ustreza nadpovprečni zastopanosti žensk v žanru zgodovinskega romana.

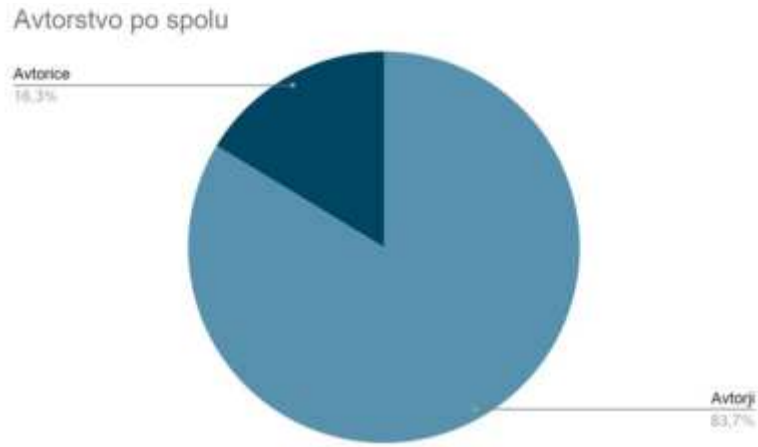

Graf 1: Avtorstvo slovenskih besedil na Wikiviru po spolu

Zgovorna je tudi razporeditev gradiva med posameznimi ustvarjalci. Po številu na Wikivir postavljenih strani izstopajo avtorice in avtorji 19. in zgodnjega 20. stoletja ter osrednje pesnice in pesniki, saj je vsaka pesem šteta kot samostojna stran (graf 2). Najobsežnejšo zbirko ima Vera Albreht (491 strani), sledijo France Prešeren (333), Neža Maurer (290), Ivan Cankar (217) in Miran Jarc (208). Pri tem je treba poudariti, da gre za število strani in ne za obseg opusa: liriki so zato sistematično v prednosti pred pripovedniki, katerih daljša dela so popisana na manj straneh (npr. Ivan Tavčar 47, Josip Stritar 44).

Med avtoricami so najbolje zastopane Vera Albreht (491), Neža Maurer (290) in Zofka Kveder (93), sledijo Vida Jeraj (37), Pavlina Pajk (30), Tatjana Pregl Kobe (28) in Svetlana Makarovič (26). Povedno je, da prav avtorica – Vera Albreht – vodi tudi na skupni lestvici: nizka skupna zastopanost avtoric torej ne pomeni nujno

tudi nizke produktivnosti posameznih ustvarjalk, temveč predvsem to, da je avtoric v zbirki (in v zgodovinskem kanonu) razmeroma malo.

Dodati je treba, da je Vera Albreht na prvem mestu zaradi zavzete urednice njenega dela na Wikiviru, 2025 preminule Župančičeve vnukinje in tudi pesničine sorodnice Alenke Župančič. Podobno je mogoče razložiti tudi druga manj pričakovana imena na seznamu.

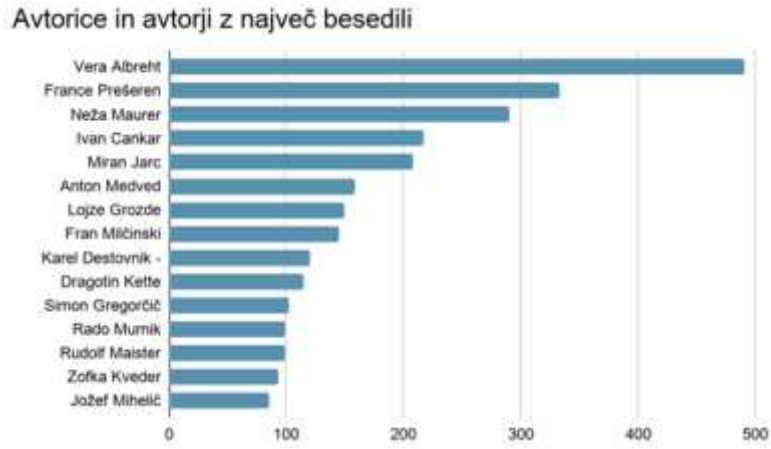

Graf 2: Prvih deset avtoric in avtorjev z največ stranmi na Wikiviru

Lestvica se bistveno spremeni, če avtorje razvrstimo po številu besed namesto po številu strani (graf 3). Merjeno po obsegu besedila prevladajo pripovedniki, saj en sam roman prinese več besed kot na desetine kratkih pesmi. Na vrhu je Ivan Cankar (nekaj nad 1,5 milijona besed), tesno mu sledi Miroslav Malovrh (1,36 milijona), za njima pa se zvrstijo Josip Jurčič, Vladimir Levstik, Fran Detela in Ivan Tavčar, vsi z več kot 850.000 besedami. Nasprotno France Prešeren, ki je po številu strani drugi, po obsegu besedila s približno 153.000 besedami zaostane za več kot desetkrat. Primerjava obeh meril nazorno pokaže, da je izbira kazalnika (torej število enot proti številu besed) odločilna za podobo, ki jo dobimo o zbirki.

Podobno se spremeni vrstni red pri avtoricah: po obsegu besedila so najbolj zastopane pripovednice Mimi Malenšek (okrog 573.000 besed), Zofka Kveder (428.000) in Pavlina Pajk (425.000), medtem ko Vera Albreht, prva po številu strani, a s približno 177.000 besedami zdrsne precej niže. Med prvih deset po obsegu se ne uvrsti nobena avtorica, kar znova opozarja na zgodovinsko podzastopanost žensk v starejši slovenski pripovedni prozi.

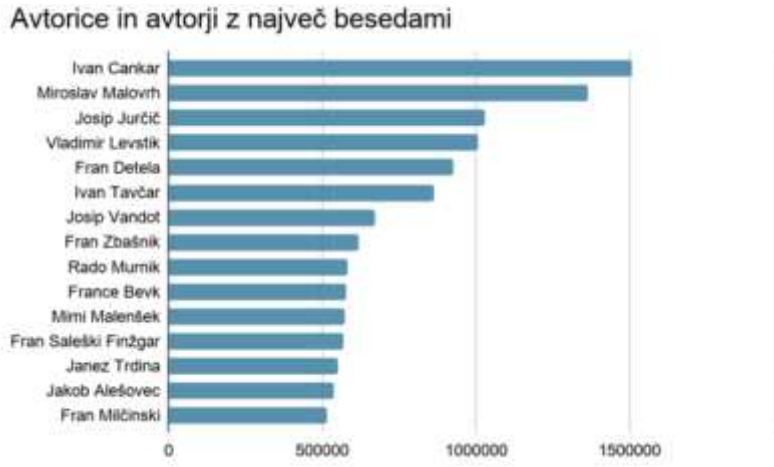

Graf 3: Štirinajst avtorjev in ena avtorica z največ besedami na Wikiviru

6 Literarnovrstna sestava

Literarnovrstna sestava zbirke je razvidna iz velikosti posameznih kategorij (tabela). Daleč najobsežnejši sta kategoriji Pesmi (1811 enot) in Kratka proza (1820 enot), kar je neposredna posledica drobnejšega popisa, pojasnjenega v razdelku 3. Med besedili, ki so popisana na ravni celote, prevladujejo povesti (166), potopisi (105) in romani (95), sledijo pa drame (64), pravljice (62), novele (46) in črtice (45) (graf 4). Razmerja izražajo tako zgodovinsko produktivnost posameznih zvrsti kakor tudi uredniško[2] in prostovoljsko pozornost: pripovedna proza, zlasti tista, ki je izhajala v časopisnih podlistkih, je v zbirki posebej skrbno rekonstruirana, saj projekt razpršene prvotne objave znova sestavi na enem mestu in s tem dopolnjuje bibliografsko sliko slovenske književnosti.

Pri branju navedenih številk je treba upoštevati, da kategorije niso izključujoče in da marsikatero besedilo sploh ni zvrstno opredeljeno; visoki vrednosti kategorij Pesmi in Kratka proza torej ne pomenita nujno, da je teh besedil največ po obsegu. Razmerja so kljub temu povedna, saj posredno odslikavajo produktivnost posameznih vrst v starejši slovenski književnosti in uredniške preference pri digitalizaciji.

2 Kot uredniške označujem usmeritve vodij ter ožjih sodelavk in sodelavcev projekta.

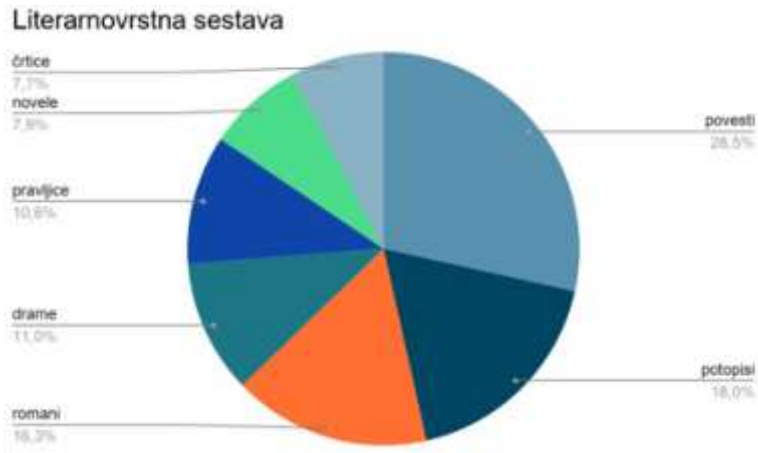

Graf 4: Literarnovrstna sestava besedil na Wikiviru

Kategorija (vrsta)	Število besedil
Pesmi (posamezne)	1811
Kratka proza	1820
Poezija (zbirke, cikli)	300
Povesti	166
Proza (splošno)	147
Potopisi	105
Romani	95
Drame	64
Pravljice	62
Novele	46
Črtice	45
Pisma	38
Spomini	19
Eseji	18
Mladinska književnost	16
Basni	7

Tabela: Velikost izbranih vrstnih kategorij na Wikiviru

7 Časovna razsežnost in vrzeli v metapodatkih

Pričakovati bi bilo, da v zbirki zaradi avtorskopravnih razlogov prevladujejo besedila iz 19. in prve polovice 20. stoletja. To domnevo je na Wikiviru mogoče preveriti neposredno, saj spletišče premore obsežen sistem kategorij za posamezna leta izida (Dela leta …). Ob zajemu je bilo takih kategorij 197 (od leta 1184 do 2025), vanje pa je uvrščenih približno 5100 del, štetih na ravni strani – enako kot pri zvrsteh v razdelku 6. Zapolnjenih je bilo 193 kategorij, prazne so bile le tri (1801, 1856, 1857), zabeležene pa so bile tudi nekatere nedoslednosti pri poimenovanju (npr. dvojna kategorija Dela leta 1922, 1923).

Časovna porazdelitev potrjuje pričakovano: kar 92 odstotkov datiranih del je iz obdobja med letoma 1848 in 1945. Po desetletjih število strmo narašča skozi drugo polovico 19. stoletja, vrh doseže v prvem desetletju 20. stoletja (okrog 980 del), v dvajsetih in tridesetih letih ostaja visoko, po drugi svetovni vojni pa strmo upade (graf 6). Med posameznimi leti so najbolje zastopana 1904 (162 del), 1903 (136) in 1910 (129).

Kljub temu časovni popis ni popoln. Datacija se opira na kategorije, ki nekaterim besedilom niso dodeljene. Pomanjkljive ostajajo tudi druge oblike časovnega popisa: letnica izida je v povezani bazi Wikipodatki zabeležena le za peščico besedil na Wikiviru (okrog 150), seznam Knjige po letih je večinoma prazno ogrodje, kategorije literarnih obdobij (Romantika, Realizem, Moderna in druge) pa so tako rekoč neuporabljene. Prav dopolnitev in poenotenje teh metapodatkov – zlasti tesnejše povezovanje z Wikipodatki in polavtomatsko izločanje letnic iz navedenih virov – ostajata med najnujnejšimi prihodnjimi nalogami projekta, saj bi šele natančni in enotni časovni podatki omogočili prave diahrone preglede (gibanje zvrsti, besedišča ali dolžine besedil skozi desetletja), ne da bi terjali poseg v sama besedila.

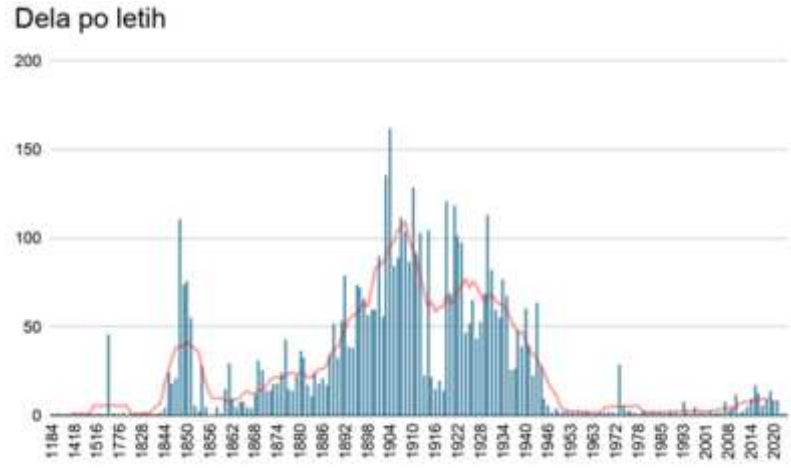

Graf 5: Število datiranih del na Wikiviru po letu izida

8 Wikivir kot spletišče občanske znanosti

Posebnost Wikivira je v tem, da temelji na prostovoljskem delu in množičnem sodelovanju uporabnikov. Pri postavljanju besedil lahko sodeluje vsakdo, po navodilih izbere eno od besedil s seznama, ga prekopira iz dokumenta PDF, golega besedila ali slike ter popravi tipkarske napake, napake strojnega prepoznavanja

besedila (OCR), nato pa ga opremi z glavo (podnaslov, vir, licenca, stopnja obdelave) in kategorijami. Stopnja korigiranosti besedila je sproti označena, kar omogoča pregledno porazdeljeno korekturo in postopno izboljšavo natančnosti prepisov. Wikivir je tako primer porazdeljene sodelovalne produkcije znanja, v kateri se meja med proizvajalci in uporabniki vsebin zabriše. S takšno zasnovo se projekt aktivno vpenja v Mrežo občanske znanosti in je vključen v evropsko platformo European Citizen Science (ECS); namenjen je najširšemu krogu sodelujočih, od osnovnošolcev do upokojencev (Mreža občanske znanosti 2023). Tako Wikivir uresničuje načela občanske znanosti – odprtost, vključenost in dostopnost rezultatov – ter spodbuja interaktivno soustvarjanje digitalne kulturne dediščine.

Kakovost prepisov projekt zagotavlja s stopenjskim sistemom obdelave: vsako besedilo je označeno glede na to, ali je šele strojno prebrano, enkrat pregledano ali natančno korigirano in primerjano z izvirnikom. Tak sistem omogoča, da je gradivo dostopno že v zgodnji fazi, uporabnika pa opozarja na zanesljivost prepisa in usmerja nadaljnje prostovoljsko delo tja, kjer je najbolj potrebno. Stopnja obdelave je tako hkrati metapodatek o kakovosti in mehanizem upravljanja množičnega dela.

Občanska znanost na Wikiviru je tudi oblika kulturne participacije in vseživljenjskega učenja. Sodelujoči ob konkretnem besedilu spoznavajo zgodovino jezika, pravopisne spremembe in uredniške postopke, hkrati pa prispevajo k skupnemu dobremu.

9 Avtorske pravice in licenciranje

Pravna podlaga projekta je javna domena: po izteku materialnih avtorskih pravic, praviloma 70 let po smrti avtorja, preidejo dela v javno last in jih je mogoče prosto uporabljati. Besedila na Wikiviru so opremljena z ustrezno licenco Creative Commons, ki omogoča njihovo neomejeno rabo – v šolah, za bralce, za raziskovanje, ponatise in priredbe (Wikivir: Slovenska leposlovna klasika). Jasen licenčni status pomeni, da je besedilo zanesljiv in pravno neoporečen vir, kar je ključno tako za nadaljnjo objavo kot za računalniško obdelavo, na kateri temeljijo sodobne analize književnosti.

10 Wikivir v pedagoškem procesu

Wikivir ima izrazit pedagoški potencial. Študentsko delo povezuje raziskovalno in izobraževalno dejavnost ter razvija digitalne, jezikovne in uredniške kompetence študentk in študentov. V osnovni in srednji šoli prosto dostopna besedila omogočajo gospodarno rabo pri domačem branju in pri pouku književnosti, sodelovanje pri

prepisovanju in korigiranju pa učence usposablja za kritično delo z viri ter jih uvaja v kulturo odprtega znanja. Wikivir je torej tudi učno okolje, v katerem se uporabniki iz prejemnikov spreminjajo v soustvarjalce; prav sodelovanje pri opremljanju besedil z metapodatki bi lahko, ob ustreznem mentorstvu, hkrati odpravljalo zgoraj opisane vrzeli v popisu zbirke.

Konkretne oblike rabe pri pouku segajo od priprave domačega branja in besedilnih analiz do projektnega dela, pri katerem učenci sami postavijo, prepišejo in opremijo izbrano besedilo. Pri tem razvijajo informacijsko in medijsko pismenost, spoznavajo načela odprtih licenc ter se učijo natančnega in odgovornega ravnanja z viri. Ker je rezultat njihovega dela javno dostopen in trajen, ima takšno učenje tudi izrazito motivacijsko razsežnost, saj prispevek posameznika ostane viden širši skupnosti in postane del kulturne dediščine.

11 Wikivir kot vir za računalniške analize

Vrednost Wikivira presega neposredno branje, saj zbirka strojno berljivih besedil omogoča sodobne računalniško podprte analize slovenske književnosti. Nazoren primer je projekt *PoeTree*, ki obsega približno 335.000 pesmi oziroma okrog 90 milijonov pojavnic v enajstih jezikih. Vsak korpus znotraj projekta je deduplici-ran, jezikoslovno označen po modelu Universal Dependencies, opremljen z metapodatki in pretvorjen v enotno strukturo JSON (Plecháč idr. 2024). Slovenski del korpusa (Kočnik, Plecháč 2024), ki zaenkrat obsega približno pet tisoč pesmi, je bil pripravljen prav iz besedil, dostopnih na Wikiviru, kar potrjuje ključno vlogo Wikivira pri zagotavljanju kakovostnih podatkov za kvantitativne obravnave slovenske poezije oziroma književnosti na sploh.

PoeTree pri tem ni osamljen primer rabe Wikivira, temveč se umešča v širši razi-skovalni ekosistem. Na besedilih z Wikivira temelji tudi slovenski del večjezične zbirke ELTeC (European Literary Text Collection), ki je v okviru evropske Akcije COST Distant Reading for European Literary History zbral primerljive korpuse evropskega romana iz obdobja 1840–1920. Slovenski korpus (ELTeC-slv) je bil sestavljen skoraj izključno iz romanov, dostopnih v okviru projekta Wikivir: Slovenska leposlovna klasika, medtem ko je bilo pri nekaterih drugih, manjših književnostih gradivo za vključitev v ELTeC treba šele digitalizirati iz prvotiskov (Schöch idr. 2021). Prav ta primerjava pokaže, da ima slovenska književnost zaradi Wikivira tudi v mednarodnem merilu razmeroma dobro razvito digitalno infra-strukturo. Da Wikivir ni le potencialni, temveč dejaven vir sodobne računalniške literarne vede, potrjuje tudi vse obsežnejša raziskovalna praksa na tem področju, ki jo pregledno popiše nedavni članek Žejn in Mandić (2026).

Strojno berljiva zbirka odpira vrsto raziskovalnih možnosti, ki jih klasično branje ne ponuja. Na podlagi dostopnih besedil je mogoče izvajati stilometrične analize in raziskave avtorstva, verzološke obravnave (analizo metruma, rime in zvočnih figur), avtomatsko žanrsko razvrščanje, diahrone preglede besedišča in tematike na obsežnem gradivu itd. Vse to dopolnjuje tradicionalno literarno zgodovino z merljivimi in ponovljivimi izsledki ter lahko na novo osvetli prav obrobje literarnega polja, ki ga bližnje branje zlahka spregleda. Pri tem velja poudariti, da je zanesljivost vseh teh analiz odvisna od kakovosti prepisov in od doslednosti metapodatkov.

12 Sklep

Wikivir se je v dveh desetletjih razvil v osrednje spletišče slovenske književnosti in v eno najvidnejših slovenskih pobud občanske znanosti. Z obsežno, prosto dostopno in strojno berljivo zbirko hkrati demokratizira dostop do literarne dediščine, sooblikuje literarni kanon, povezuje raziskovanje s poučevanjem ter zagotavlja temelj za računalniško podprte analize književnosti. Analiza kategorijskega sistema pa pokaže tudi njegove omejitve: izrazito neuravnoteženo zastopanost avtoric, prekrivne zvrstne kategorije in slabo popisano časovno razsežnost.

Prav ti izzivi – poenotenje in dopolnitev metapodatkov, izboljševanje kakovosti korekture ter uravnoteženje zastopanosti spregledanih avtorjev in avtoric – odpirajo plodna raziskovalna in pedagoška vprašanja za prihodnost. Nadaljnja vrednost projekta namreč ne bo odvisna le od tega, koliko besedil bo postavljenih na Wikivir, temveč predvsem od tega, kako natančno bodo prepisana, opisana in povezana – in s tem, kako uporabna bodo v bralski, pedagoški in akademski sferi.

Viri

Wikivir: Slovenska leposlovna klasika. <https://sl.wikisource.org/wiki/Wikivir:Slovenska_leposlovna_klasika>.

Wikivir, 2026: Statistični podatki in kategorije slovenskega Wikivira. Podatki pridobljeni prek vmesnika MediaWiki API. <https://sl.wikisource.org/w/api.php>.

Wikipodatki (Wikidata), 2026: Avtorji, povezani s slovenskim Wikivirom (letnice smrti in izida). Poizvedbe SPARQL. <https://query.wikidata.org/>.

Mreža občanske znanosti, 2023: Slovensko leposlovje na Wikiviru. <https://citizenscience.si/aktivnosti-katalog-projektov/slovensko-leposlovje-na-wikiviru/>.

LITERATURA

Hladnik, Miran, 2008: Kako selimo slovensko književnost na splet. Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji: zbornik predavanj*. (Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 44.) Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 164–167. <https://lit.ijs.si/kakoselimo.html>.

Hladnik, Miran, Polajnar, Jernej, 2016: Wikiji v izobraževanju: Po desetih letih izkušenj. *Andragoška spoznanja* 22/4. 73–83. <https://doi.org/10.4312/as.22.4.73-83>.

Ilin, Darko, 2023: Wikisource platforma kao biblioteka slovenačke književnosti i kulture. *Slovenika* IX. 195–211. <https://doi.org/10.18485/slovenika.2023.9.1.8>.

Kočnik, Neža, Plecháč, Petr, 2024: Corpus of Slovenian Poetry: lecture at the international conference Plotting poetry 7: metres of humour, Einsiedeln, 26th-28th June 2024.

Plecháč, Petr, Cinková, Silvie, Kolár, Robert, Šeļa, Artjoms, De Sisto, Mirella, Nugues, Lara, Haider, Thomas, Kočnik, Neža, 2024: PoeTree: Poetry Treebanks in Czech, English, French, German, Hungarian, Italian, Portuguese, Russian, Slovenian and Spanish. *Research Data Journal for the Humanities and Social Sciences* 9. 1–17. <https://doi.org/10.1163/24523666-bja10044>.

Schöch, Christof, Patras, Roxana, Erjavec, Tomaž, Santos, Diana, 2021: Creating the European Literary Text Collection (ELTeC): Challenges and Perspectives. *Modern Languages Open* 1. 1–19. <https://doi.org/10.3828/mlo.v0i0.364>.

Žejn, Andrejka, Mandić, Lucija, 2026: Od računalniškega pisanja do računalniškega branja: Elektronski literarnovedni viri in računalniško pisanje Mirana Hladnika trideset let pozneje. *Jezik in slovstvo* 71/1–2. 199–218. <https://doi.org/10.4312/jis.71.1-2.199-218>.

Slovenske ustvarjalke od moderne do danes

Luka Repanšek
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje, Katedra za indoevropsko primerjalno jezikoslovje
luka.repansek@ff.uni-lj.si

Čaraivéti, čaraivéti ali *Sledovi v krvi*: zadnji roman Ilke Vašte

V prispevku je sežeto predstavljen zadnji roman Ilke Vašte, ki se je ohranil v dveh različicah. Starejša verzija iz leta 1957, ki še nosi staroindijski naslov *Čaraivéti, čaraivéti*, je bila kasneje močno predelana in razširjena v roman *Sledovi v krvi*. V romanu se pisateljica eksplicitno ali vsaj implicitno dotakne številnih vprašanj pradomovine Indoevropejcev in njihovega preseljevanja, pri čemer je kot pracelico pravzaprav razumela Arijce, tj. indoiransko jezikovno skupnost. V roman je zato vpletla številne sanskrtske izraze, mestoma tudi cele stavke. Marsikaj, kar zadeva okvirno zgodbo romana, je z vidika spoznanj sodobnega primerjalnega jezikoslovja, zgodovine in arheologije neposrečeno oz. anahronistično, a je zato vrednost besedila toliko večja po prepričljivosti pripovednega zamaha, ki uspe zgodovinsko in geografsko izjemno kompleksen prostor bralcu približati skozi napeto zgodbo, ki jo odlikuje velika stopnja interne logike.

Zadnji roman Ilke Vašte (2. 6. 1891–3. 7. 1967) je širokopotezna mitološko-zgodovinska pripoved o selitvah, propadu in ponovnem vzponu »arjanskega rodu« (tj. Indoarijcev), ki jo je vpela med 2. tisoč. in približno 5. stol. pr. n. št. Začne se v pradomovini Arjancev v času, ko babilonski vladar Hamurabi širi svojo oblast, zasužnjuje okoliška ljudstva in z ujetniki gradi palače ter templje. Knez Vištáspa in njegovo ljudstvo se, da bi ušli sužnosti, odpravijo proti vzhodu, najprej v dolino Inda, nato po katastrofalnem potopu, ki jim uniči veličastno mesto, naprej v Tarimsko kotlino. Tam zgradijo novo visoko kulturo s središčem v cvetočem mestu Tálamahánt, kjer uspevata duhovni in kulturni napredek, a ga čez tisoč petsto let zasuje puščavski pesek. Preživeli potomec rodu, Arjan XX., mora znova začeti iz nič kot pastirski voditelj peščice preživelih. Čeprav vidi, da je njegov rod skoraj mrtev, kljub vsemu trdno verjame v prihodnji vzpon. Njegova zavest naposled utone v puščavi v poslednji želji, da bi uzrl ruševine Tálamahánta, arjanski rod pa mora osiromašen in predrugačen potovati dalje.

Vodilni motiv romana *Čaraivéti, čaraivéti* ‘Potuj dalje, potuj dalje!’, ki se pojavi na vseh osrednjih segmentih zgodbe, je temeljna življenjska zapoved romana: človek, rod, kultura in materija se nenehno gibljejo, razkrajajo, prerajajo in znova vzpenjajo. Pisateljica si je tu izposodila staroindijski stavek *caraiveti* iz *Zgodbe o Šúnahšépi* iz *Bráhmane Ajtarêja*, kjer bog Indra dečku Róhiti, ki ga je oče bogu Váruni obljubil

za žrtvovanje, prigovarja, naj se ne vrača domov, pač pa naj raje potuje, češ da napor, ki ga prinese romanje, izniči grehe in poživi telo ter oplemeniti duha. Stavek je kasneje prerasel v filozofsko obarvani aforizem, ki pa ga je uporabila v povsem unikatnem smislu in ga povezala z motivom valovanja življenja in s tem zgodovine človeškega rodu.

Ko je Judita Movrin pri pisateljici zbirala dodatne informacije za svoje diplomsko delo *Življenje in delo Ilke Vaštetove* (1959), ki je nastalo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, ji je ta povedala, da se trenutno »ukvarja kar s tremi načrti«, med drugim z romanom o času, »ko so Arijci še živeli skupaj v pradomovini«, a ji o vsebini ali okoliščinah nastajanja romana ni želela razkriti nobene podrobnosti, »češ da [bo] dela itak brala, ko bodo natisnjena«. Edina druga informacija o nastajajočem romanu je iz leta 1964, ko v svojih spominih *Podobe iz mojega življenja* na straneh 199 in 200 zapiše, da bi rada objavila roman *Sledovi v krvi* in z njim »prispevala drobtino k pomirjenju med narodi, ki so pravzaprav le utopija, ker je kri med človeštvom tako pomešana, da je smešno govoriti o 'čistokrvnih' posameznikih, kaj šele o 'narodih' ali celo 'rasah'«. Odstavek, kjer govori o svojih zadnjih treh pisateljskih projektih (*Sledovi v krvi*, *Žrtev novega življenja* in predelava njenih *Novih pravljic*), je zaključila z mislijo, da se ji morda še posreči, da eno ali drugo delo primerno preosnuje. Kar se tiče njenega najambicioznejšega podviga, je imela tu zagotovo v mislih dejstvo, da so ji vsi, ki jim je v branje dala prvo verzijo romana, pripomnili, da je delo »pisano le za inteligentne«, saj je »polno indoazijskih sanskŕtskih motivov in prvin«, zato mu mora »poiskati temu primerno založbo«.

Ta prva različica romana je bila zaključena že leta 1957 in še nosi naslov *Čaraivéti, čaraivéti!* (*Potuj dalje, potuj dalje!*), pod naslovom pa je bilo prvotno zapisano *Roman arijskega rodu*. Seveda pa je ravno diskrepanca med naslovom romana, kakor ga navaja v svojih spominih, in naslovom tipkopisa, ki nam je bil sprva na voljo, opozarjala, da v rokah nimamo zadnje verzije besedila. Januarja 2026 se je ta naposled našla v zapuščini njene hčere Zlate Vašte Visenjak. Rokopis, ki ga sedaj hrani domoznanska zbirka Knjižnice Mirana Jarca Novo mesto, sicer ni datiran, zato ni docela jasno, kdaj je bil dokončan, a zdi se, da ga je pisateljica dodelovala še kar nekaj let, skoraj zagotovo še celo po izidu svojih spominov.

Končna verzija romana, ki jo zaznamuje več plasti popravkov in idejnih dopolnitev, je skoraj za tretjino daljša, knjiga, ki sedaj nosi programski naslov *Sledovi v krvi*, pa je razdeljena na dva dela, *Živa zemlja* in *Mrtva zemlja*, s čimer je dosežen pripovedni lok od vzpona in rodovitne civilizacijske gradnje do propada in skrčenja na zadnji rodovni ostanek, iz katerega utegne vzkliti in se s ponovnim zamahom iz prahu

dvigniti nov rod. V svoji razširjeni in tudi idejno dodelani podobi je roman prerasel iz prvotne zgodovinsko-pustolovske sage v programsko delo, ki na plastičen način skuša v bralca vsejati spoznanje, da človeška zgodovina ni zgodovina čistih ras, ampak pripoved o nenehnem mešanju in preseljevanju, hkrati pa je tudi vehementna kritika kakršnega koli družbenega sistema, ki vzpostavlja in poglablja razlike med člani družbe oz. med različnimi narodi, kritika duhovniškega samodrštva kot tudi slavospev delu, znanju, izobrazbi, pravičnosti, socialni državi ter vsesplošni enakopravnosti.

Roman odlikuje prepričljivost pripovednega zamaha, ki uspe zgodovinsko in geografsko izjemno kompleksen prostor bralcu približati skozi napeto rodbinsko sago. Njegova izrazita posebnost pa je uporaba filološkega realizma. Pisateljica namreč v roman enakomerno vnaša sanskrtsko besedje in sanskrtska imena, mestoma celo cele stavke, s čimer doseže vtis jezikovne in posledično zgodovinske avtentičnosti. Večina osebnih imen je osnovana na staroindijskih zgodovinskih figurah ali likih iz staroindijske pripovedne književnosti, le manjši del imen pripada staroiranski tradiciji. Pisateljica namreč ni dobro ločevala med pojmi iranski, indoarijski in praindoiranski. Zdi se, da si je arijsko rodbino, ki vzide in zatone, da iz nje vzklije nekaj novega, predstavljala bolj v smislu tega, kar danes razumemo kot praindoiransko civilizacijo, katere del ostane na območju Iranske planote, del pa odpotuje v Indijo – navsezadnje je začetniku dinastije Vištáspi nadela staroiransko ime – le da jo je jezikovno prikazala kot indoarijsko in ne indoiransko govorečo.

Premik Indoarijcev z zahoda na vzhod je zanesljivo osnovala na dejstvu, da so v drugi polovici 2. tisoč. pr. n. št. v kraljevini Mitáni v severni Mezopotamiji zelo jasno izpričani indoarijski jezikovni ostanki. Ti sicer dejansko predstavljajo le enega od dveh krakov, na katera se je indoarijsko govoreča jezikovna skupnost razdelila ob preselitvi z oaznega območja ob reki Oks (danes Amu Darja), in so gledano jezikovno resnični najbližji sorodniki vedske stare indijščine, ki se je izoblikovala v zgornjem porečju reke Ind. Preselitev v Tarimsko kotlino pa verjetno temelji na podatkih o prisotnosti tako iransko govorečih ljudstev v zahodnem delu te kotline kot tudi Toharcev na njenem severnem robu. Indoarijščina sama sicer na območje Tarimske kotline ne spada, razen ko pozneje postane kulturno prestižni jezik, ki je bil tja vnesen preko razširitve budistične misli in budističnih besedil z indijske podceline. A ker sta tudi implicitna prednika Germanov in (Balto-)Slovanov, Arjanova sinova Germána in Véneda, pravzaprav že malodane programski in simbolni figuri, je v tej zgodovinski netočnosti v romanu verjetno treba prepoznati nekakšno alegorijo etnogeneze indoevropskih ljudstev.

Kronološki potek zgodovinskih dogodkov je v romanu predstavljen dokaj linearno: pradomovina indoiransko govorečih Indoevropejcev je območje Velikega Irana zgodnjega drugega tisočletja pred našim štetjem. Od tam je Starobabilonsko kraljestvo tisti del Indoirancev, iz katerega bo kasneje vzniknila staroindijska civilizacija, prisililo k umiku v dolino Inda, kjer so vzpostavili cvetočo civilizacijo, nato pa jih je naravna katastrofa z bregov Inda potisnila v Tarimsko kotlino, kjer so v nadaljnjih tisoč petsto letih dosegli visoko stopnjo kulturnega in duhovnega razvoja, dokler jih ni od ondod ponovna naravna katastrofa prisilila oditi na stepsko območje nekam severno od reke Sir Darja in s tem jih vrnila na raven nomadskega ljudstva, ki mu je lahko glavna skrb le še boj za preživetje. Od tam se je nato del Arijcev podal proti Evropi, kamor so jih zvabile dobrine visoke kulture. Tako so nastali Slovani in tako tudi Germani, kar je po principu eponimične etnogeneze predstavila kot odhod Germana in Veneda proti zahodu.

Tak okvir izredno dobro učinkuje kot programsko obarvana mitološko-zgodovinska fikcija, a je njen literarni namen vendarle treba ločiti od dejanskih zgodovinskih dejstev, saj je v tej romanizirani predstavitvi dogajanja kopica netočnosti in anahronizmov. Za Hamurabijevo zasužnjevanje Arijcev dejansko ni resnične historične podlage, prav tako je tudi omenjanje kasnejših iranskih dežel in ljudstev, kot so Parti, Baktrijci, Arahozíja ali Drangijána, v kontekstu Starobabilonskega kraljestva anahronistično. Indoiranski endonim *arja* (*ārya*-) je nedvomno razumela kot nanašajoč se na še indoiransko govoreče ljudstvo, a jih je jezikovno anahronistično okarakterizirala z idiomom, ki časovno in geografsko spada v Indijo po 5. stol. pr. n. št. Prisotnost indoarijščine v Tarimski kotlini je osnovala na lastni paretimološki interpretaciji, da se za imenom *Taklamakan* skriva staroindijsko zemljepisno ime *Tálamahánt*. Elementi, kot je kitajski papir, so seveda za celotno obdobje dogajanja v romanu anahronistični, pri čemer roman projicira mrežo trgovskih poti med današnjo vzhodno, južno in zahodno Azijo, znano kot *Svilna pot*, v (zgodnjo) bronasto dobo. Prav tako v Indijo ne spada staroperzijski klinopis, ki je bil omejen zgolj na pomembna središča Ahemenídskega imperija med 6. in 4. stol. pr. n. št., niti koncept pisave in knjige v kakršnikoli obliki v času vedske Indije. Izrazito anahronistični element romana so tudi Huni, ki se na prizorišču zgodovine dejansko pojavijo šele v obdobju pozne antike. Same Miáoce pa je v romanu treba razumeti izključno kot oznako za eksotično vzhodnoazijsko ljudstvo, saj gledano zgodovinsko ne ustrezajo prostoru in času, v katera so umeščeni v zgodbo. Tudi prisotnost budizma v Tarimski kotlini se časovno ne ujema s pripovedno linijo romana, a ga je treba razumeti programsko, saj pisateljici ponuja okvir, v okviru katerega lahko gradi misel o pravičnosti in družbeni enakosti.

Vir sistema družbenega razslojevanja je v romanu identificiran zlasti kot posledica krepitve moči duhovščine in njene ideološke manipulacije ter opustitve vladarjeve socialne odgovornosti, začenši s časom nastopa blaginje po naselitvi na prostor Peterorečja ali Pandžába, medtem ko je bila po pisateljičinem pojmovanju za prejšnjo, tako rekoč idealno ureditev značilna družbena enakost, v kateri so se ljudje ločili samo po dobrih in slabih delih. Tripartitna razdelitev družbe na duhovniško, bojevniško-vladarsko in gospodarsko funkcijo proizvajalcev, sprva prvenstveno živinorejcev, je bila v resnici značilna že za praindoevropsko skupnost in podedovana v bronastodobno praindoiransko družbeno ideologijo. Dejansko je do nadaljnje razslojenosti na duhovnike, poglavarje in bojevnike ter ostale svobodne člane skupnosti prišlo šele v sklopu zgodnjevedske družbe, hkrati pa se je sistemu pridružila kategorija odvisnih ljudi in »tujcev«, tj. staroselcev, s katerimi so nehote prišli v stik ob akulturaciji v novo naseljenem prostoru. Podedovani sistem družbene ureditve je bil torej najkasneje do srednjevedskega obdobja razširjen s četrtim razredom, ki je ustvaril prostor za avtohtono prebivalstvo, pridruženo arijski skupnosti. Ob tem mesto izven tega sistema družbene stratifikacije pripada stigmatiziranim družbenim skupinam, ki so bile v shemi normativnega družbenega sistema zunajsistemske. Te je pisateljica neustrezno poimenovala *parijci*, tj. z britanskim kolonialnim izrazom *pariah*, ki izvira iz poimenovanja za periferno južnoindijsko družbeno skupino. Poimenovanje je bilo zato zamenjano s staroindijskim terminom *páńčama*, torej ‘peta (skupina)’.

Predstava o preseljevanju nosilcev idioma, iz katerega se bosta kasneje razvili praslovanščina in pragermanščina, četudi alegorična, je napačno umeščena tako zemljepisno kot časovno, pa vendar je sklepati, da jo je utegnila osnovati na dejstvu, da si indoiranski in baltoslovanski jeziki delijo večje število skupnih jezikovnih sprememb, prav tako pa mnoge skupne in ekskluzivne inovacije vežejo prabaltoslovanščino s pragermanščino, četudi so s stališča jezikovne geneze razlogi za to seveda popolnoma drugačni. Kar zadeva ime *Véneda*, preko katerega si je po principu eponimije zamislila prednika nosilcev slovanske veje indoevropskih jezikov, je to izbrano nekoliko ponesrečeno, saj je ime ljudstva, na katerem ga je osnovala, dejansko germansko. V izbiri se seveda odraža dejstvo, da je etnonim *Venedi* v Jordanovem zgodovinskem delu *Getica* v 6. stol. n. št. nedvoumno že uporabljen kot nanašajoč se na Slovane. Sam etnonim *Véneti* se namreč pojavi na treh koncih Evrope, in sicer v galsko govoreči rimski pokrajini Aremoriki, kjer se nanaša na keltsko, natančneje galsko govoreče Venete, na območju severnega Jadrana, kjer poimenuje italsko (konkretno venetsko) govoreče Venete, ter vzhodno od reke Visle in ob južnem obalnem pasu Baltskega morja, kjer prvotno označuje germansko govoreče ljudstvo. Etimološko so vsi trije etnonimi identični in

predstavljajo iz indoevropskega prajezika podedovani *nomen agentis* (samostalnik s pomenom vršilca dejanja) **u̯enét-*, tvorjen iz prajezičnega korena **u̯en-*, ki pomeni *'premagati, osvojiti', torej *'osvajalec'. Da se za imenom srednjeevropskih Venedov prvotno skriva germansko ljudstvo, je razvidno iz glasovne podobe besede: ta je namreč pri Tacitu izpričana kot *Venethi*, pri Pliniju Starejšem in Ptolemaju pa kot *Venedi*. Obe zapisani različici imena kažeta na glasovno spremembo, ki jo med indoevropskimi jeziki pozna zgolj germanska veja, namreč prehod podedovanih nezvenečih zapornikov v pripornike, torej praindoevropsko **u̯enét-* je postalo pragermansko **u̯enéθ-* (kot npr. praindoevropsko **tréi̯es* 'trije' v pragermansko **θrīz* itd.). Ta germanska varianta se še odraža v Tacitovem *Venethi*, medtem ko različica *Venedi* predstavlja vzporedno praindoevropsko obliko **u̯enetó-* (pragermansko **u̯eneθá-*), pri kateri je nato zaradi drugačnega naglasnega mesta regularno prišlo do ozvenečenja medglasnega pripornika **θ* v **ð*, torej pragermansko **u̯eneðá-* (kot npr. praindoevropsko **patḗr* v pragermansko **faθḗr* in nato **faðḗr* 'oče').

Kar se tiče vprašanja dejanskega razmerja med jeziki, ki nastopajo v romanu, gre vsekakor za postopni proces dezintegracije, a v marsičem mnogo manj linearno, kakor to prikazuje zgodba v romanu. Pradomovina tistega dela govorcev indoevropskega prajezika, iz katerega so izšle vse veje indoevropskih jezikov z izjemo anatolske, je povezljiva s kulturo Jámnaja, ki se je oblikovala od ok. 4000 pr. n. št. na stepskem območju severno od Črnega morja in Kaspijskega jezera kot severozahodni odcep starejše praindoanatolske jezikovne skupnosti. S širokega območja pontsko-kaspijske stepe se je nato okrog 3300 pr. n. št. odcepil zametek poznejše toharske veje indoevropskih jezikov, ki predstavlja najvzhodneje ležečo indoevropsko jezikovno vejo (toharske pisne dokumente sčasoma najdemo v severnem delu Tarimske kotline med 5. in 10. stol. n. št.). Skoraj istočasno se je na skrajnem zahodnem delu arheološkega horizonta Jámnaja izoblikovala jedrna praindoevropščina, ki je prednica grščini, frigijščini, armenščini, albanščini, germanščini, balto-slovanščini in indo-iranščini.

Najzgodnejša predzgodovina indoiranske veje indoevropskih jezikov je neločljivo povezana z zametkom baltoslovanske veje, s katero si indoiranska (tj. prednica iranskih, indijskih in nuristanskih jezikov) deli številne skupne poteze. Zametek prabaltoslovanščine je mogoče povezovati s kulturnim horizontom srednjega Dnepra, ki je obstajal od ok. 2600 do ok. 1900 pr. n. št., od koder je nato prabaltščini mogoče slediti na severozahod, praslovanščina pa se je z območja srednjega Dnepra in zgornjega Dnestra severovzhodno od Karpatov po 5. stol. n. št. naposled razširila v srednjo in vzhodno Evropo. Predniki indoiranske veje indoevropskih jezikov konec 3. tisoč. (ok. 2200 pr. n. št.) pa so se postopoma širili na vzhod proti Volgi in južnemu Uralu. Tam se je nato približno med 2100 in 1800 pr. n. št. v sklopu

srednjebronastodobnega kulturnega horizonta Sintašta izoblikovala praindoiranska jezikovna skupnost. Na nadaljnji poti proti jugu je indoiranska jezikovna skupnost prišla v stik s kulturno, trgovsko in urbanistično razvito neindoevropsko govorečo srednjeazijsko oazno civilizacijo, ki je med ok. 2300 in 1700 pr. n. št. cvetela na širšem območju reke Oks. Nato se indoiranska skupnost razcepi v smeri iranskega in indoarijskega sveta. Zametek indoarijske veje se najprej ok. 1600 pr. n. št. pod pritiskom zametka iranščine, ki je indoarijščino potisnila proti jugu, razcepi na zahodno in vzhodno indoarijščino. Zahodna indoarijščina je v 15. stoletju pr. n. št. izpričana na severnem robu Mezopotamije. Iz jezikovnih ostankov je jasno razvidno, da smemo v tem obdobju že zelo konkretno govoriti o indoarijščini in ne več o praindoiranščini. Preostali del Indoarijcev je medtem iz severozahodne smeri pod vznožjem gorovja Hindukuš postopoma prodiral v severno Indijo in zasedel Gandháro ter območje Pandžába. Tam je govorce zgodnje oblike indoarijščine namreč čakal izpraznjen prostor, ki se je formiral po propadu visoke urbane bronastodobne harapske civilizacije (ok. 2600–1900 pr. n. št.). Na območju severozahodne Indije se je izoblikovala vedska civilizacija. Do okrog 5. stol. pr. n. št. se vedska doba postopoma prevesi v obdobje klasične stare indijščine, v kateri nato vse do islamizacije v 12. stol. n. št. neprekinjeno nastaja sanskrtska književnost.

Kar zadeva iranščino, se je ta dokončno oblikovala po odcepu zametka indoarijščine v severnem, stepskem srednjeazijskem prostoru, od koder so se nato iranski jeziki razširili proti zahodu na območje pontsko-kaspijske stepe, proti vzhodu ob reki Oks in v zahodno Tarimsko kotlino, na jug na območje današnjega Afganistana in na jugozahod na območje Iranske planote. Avéstijščina, najstarejša izpričana oblika iranščine, se je že pred začetkom prvega tisoč. pr. n. št. govorila v severozahodnem Afganistanu, kjer je deloval utemeljitelj zoroastrizma prerok Zaratúštra, in nato do 5. stol. pr. n. št. vztrajala na območju historičnih provinc Sistan in Arahozije. Na severnokavkaško-pontskem prostoru je od 7. stol. pr. n. št. izpričana skitščina, na vzhodu pa v srednjeiranskem obdobju postanejo vidne horázmijščina, báktrijščina, sógdijščina in sákijščina, slednja v Tarimski kotlini. Že vsaj do 9. stol. pr. n. št. je na zahodnem delu Velikega Irana izpričana prisotnost Medijcev in médijščine ter Perzijcev in stare perzijščine, posredno pa tudi prisotnost Partov in od 3. stol. pr. n. št. dalje tudi partščine. Perzijci so z nastopom Kira Vélikega v 6. stol. pr. n. št. končali medijsko nadoblast in vzpostavili Ahemenidsko cesarstvo, ki je obstajalo vse do leta 330 pr. n. št., svoj največji ozemeljski razpon pa doseglo za časa Dareja Vélikega v 6. in 5. stol. pr. n. št., ko je obsegalo ozemlje od Egipta, Male Azije, jonske Grčije in traško-makedonskega obrobja na zahodu do Gandháre in Inda na vzhodu ter porečje reke Oks do Aralskega jezera na severu. Stara perzijščina, jezik ahemenidske dinastije, je edini iranski jezik starega obdobja, ki je dejansko

zapisan, in sicer v t. i. staroperzijskem klinopisu, ki se ozira po sočasnih klinopisnih tradicijah, konkretno po babilonski, elámski in urártijski, a ima zgolj tej različici klinopisa lasten nabor klinopisnih znakov.

Romana Ilke Vašte *Sledovi v krvi* kljub pisateljičinim namenom nikakor ni mogoče brati kot zgodovinski roman v ozkem pomenu besede, pač pa ga je treba prepoznati kot prepričljivo in ambiciozno zastavljeno mitološko-zgodovinsko fikcijo, v kateri se indoevropski, indijski, iranski, srednjeazijski in bližnjevzhodni elementi učinkovito prepletejo v romaneskno vizijo človeške zgodovine, ki je v marsičem produkt časa in prostora, v katerem je pisateljica ustvarjala.

Priporočljiva literatura

Pacheiner Klander, Vlasta, Repanšek, Luka, Ditrich, Tamara, Petek, Nina, Škof, Lenart, 2021: *Razgledi po staroindijski književnosti: prevodi in interpretacije*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Repanšek, Luka, 2018: *Zgodovinsko glasoslovje in oblikoslovje germanskih jezikov I: gotščina*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje.

Repanšek, Luka, 2021a: Indoevropski prajezik, I. del: uvod in glasoslovje. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 31.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 81–105.

Repanšek, Luka, 2021b: Indoevropski prajezik, II. del: oblikoslovje. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 31.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 107–150.

Repanšek, Luka, 2021c: Očrt staroindijske književnosti. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 31.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 537–560.

Repanšek, Luka, 2022 (2024): *Učbenik klasičnega sanskrta: glasoslovje, oblikoslovje, besedotvorje in elementi skladnje*. (Studia Indogermanica Labacensia 3, Series Indologica 3.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani.

Repanšek, Luka, Šekli, Matej, Kuntner, Rok, Brenko, Luka, 2022: *Indoevropski jeziki po kapljicah*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789612970444>.

Vašte, Ilka, 2026: *Čaraivéti, čaraivéti ali Sledovi v krvi*. (Skrita literarna dediščina Dolenjske in Bele krajine.) Novo mesto: Slavistično društvo Dolenjske in Bele krajine.

Janja Vollmaier Lubej
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
Janja.VollmaierLubej@ff.uni-lj.si

Ženski liki v *Steklenih stenah* Ane Svetel

Prispevek predstavi kratke pripovedi uveljavljene ter večkrat nagrajene slovenske pesnice in pisateljice Ane Svetel, in sicer njeno zbirko novel *Steklene stene* (2024). V literarnih besedilih so poudarjeni ženski liki, ki presegajo tradicionalnost in patriarhalne vzorce. Oblikovani so kot samosvoje in odločne ženske, samozavestne, a tudi izkoriščevalske in hkrati novodobne vplivnice, prekarne delavke. Vsem je skupno ubesedovanje, ki s svojo neizprosnostjo v zrcaljenju in karakterizaciji literarnih likov opominja na neprizanesljivost časa, spomine, navajenosti, brezbrižnosti in spremembe posameznice in časa, ki ga živi.

1 Uvod

Ana Svetel (1990) je vidnejša sodobna slovenska pisateljica, ki je najprej objavila pesniško zbirko *Lepo in prav* (2015), nato je sledila njena prva kratkoprozna zbirka *Dobra družba* (2019). Naslednji avtoričini literarni deli sta pesniška zbirka *Marmor* (2022) ter zbirka novel *Steklene stene* (2024). Za svoje literarno delo je prejela več domačih in tujih nagrad. Svetel je docentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo. Ker je tudi glasbenica s končanim Konservatorijem za glasbo in balet, se preplet glasbe in literature močno kaže v njeni literarni pisavi. Svetel tudi redno objavlja kolumne v sobotni prilogi časopisa *Večer*, v katerih s kritično distanco tematizira vsakdanjost.

Svetel v *Steklenih stenah* izpisuje številne usode raznolikih ljudi. Njeni literarni prostori so zaprti in geografsko določeni, obenem pa univerzalno evropski, vpeti v neoliberalno sodobnost. V ospredju novel so močne, samosvoje in izobražene ter finančno neodvisne ženske, ki bi jih lahko imeli za ženske z lastnimi sobami. Z ženskimi liki Svetel presega stereotipne predstave o vlogi žensk v patriarhalnem svetu.

Pričujoči prispevek je tematološka študija, ki izpostavlja feministične vidike obravnavanih pripovedi in s perspektive spola pokaže na podobe ženskosti v novelistiki Ane Svetel. Opazovane so torej ženske oziroma ženski liki in njihove vloge v družbenozgodovinskih, kulturnih okoliščinah. S tem se želi približati izhodiščem feministične literarne vede, ki mdr. raziskuje literarna dela pisateljic ter »podobe

ženskosti v njih« (Mihurko Poniž 2005: 87). Zastavlja si vprašanja, kako so te podobe ženskosti podane v *Steklenih stenah* Ane Svetel.

Ko je leta 2013 je izšla antologija krajše pripovedi slovenskih avtoric 20. in 21. stoletja z naslovom *Kliči me po imenu*, je njena urednica Silvija Borovnik, ki je pripravila izbor ter napisala spremno besedo, že opozorila, da »Slovenci svoje literarne ustvarjalke, tako starejše kot sodobne, premalo poznamo in da njihova literarna dela niso dovolj uzaveščena« (Borovnik 2013: 59). Poudarila je tako raznolikost kot kakovost literarnih del izpod peres uvrščenih pisateljic (prav tam). Tudi pri najsodobnejših literarnih ustvarjalkah kratke pripovedi,[1] poleg Ane Svetel so to npr. še Mojca Kumerdej, Lucija Stepančič, Ana Marwan, Ana Schnabl idr., opazimo podobno večplastnost, nepredvidljivost, šokantnost, ironizacijo slovenskih stereotipov, protest proti družbenim klišejem, normam, zavzemanje za samosvoje življenje, ki jih je izpostavila že Borovnik (2013: 65). Poudariti pa je treba, da se lahko opirajo še na bogato izročilo avtoric pred njimi, npr. Zofke Kveder, Marije Kmet in Mire Mihelič, če izpostavimo le nekatere med njimi.

Avtorice kratke pripovedi tematizirajo raznolike ženske osebnosti in njihovo uporništvo. Upirajo se tradicionalnim vzorcem, pričakovanjem družbe in družine. Nočejo se ukloniti in se uveljaviti zgolj kot matere in/ali žene oziroma partnerke.

2 Smešenje, rušenje in preseganje spolnih stereotipov v sodobni slovenski kratki pripovedi

Blanka Bošnjak je opozorila na precej stereotipno prikazovanje ženske vloge v družbi in družini v kratki postmodernistični pripovedi (Bošnjak 2005: 28). Ta se od najsodobnejše kratke pripovedi, torej tudi pripovedi Ane Svetel, močno razlikuje. Če gre v postmodernistični pripovedi za ironijo, opazimo v najnovejši pripovedi neorealizem.

Izrazito ironično stereotipno reprezentacijo ženske prepozna Bošnjak v kratkoprozni zbirki *Strašljivke* (1990)[2] Silvije Borovnik, v kateri najdemo ironizirani kliše, parodijo, travestijo, zlasti pa »smešenje stereotipnih položajev žensk v družbi« (Bošnjak 2005: 28). V pripovedi Drugobitje na primer Bošnjak izpostavlja motiv odtujenega odnosa med materjo in hčerjo, materina toplina je prikazana ironično.[3]

1 Ne le avtorice kratke pripovedi, temveč tudi avtorice najsodobnejšega slovenskega romana so v svojih literarnih delih ustvarile močne in zanimive ženske like, na primer Katja Perat v romanu *Mazohistka* (2018), v katerem osrednji ženski lik odločno presega tradicionalne družbene vloge in patriarhat.

2 Izhajam iz prepričanja, da so *Strašljivke* pomembno vplivale na razvoj sodobne slovenske kratke pripovedi, zato preko ugotovitev B. Bošnjak (2005) poudarjam njihov pomen.

3 Problematični odnos med materjo in hčerjo je tematiziran v številnih drugih kratkih pripovedih. Na tem mestu omenimo srhljivo kratko pripoved *Pod gladino* Mojce Kumerdej iz kratkoprozne zbirke *Fragma* (2003). Tudi

Ana Svetel se v *Steklenih stenah* s temi odnosi sicer ne ukvarja, le v prvi zgodbi Marelice je mati sprva odsotna metaforično, skrb za bolno, od tablet odvisno mater, prevzame Tita, na koncu pa je zaradi smrti odsotna tudi fizično. Drugačna podoba matere je v Elzi, kjer pa se avtorica poleg odnosa med materjo in hčerjo ukvarja tudi z drugimi temami.

Bošnjak (2005: 32) v sodobni kratki pripovedi konec 20. stoletja opaža »model lika aktivne ženske« (prav tam). Tako v pripovedi Živa Silvije Borovnik izpostavi lik aktivne sodobne ženske intelektualke (Bošnjak 2005: 33),[4] kar predstavlja odmik od t. i. starejše novelistike, v kateri je bila ženska predstavljena kot »pasivna sopotnica moškega subjekta akterja« (2005: 34). Literarna ustvarjalka, ki je takšne predstave že presegla, je Mira Mihelič. V njenih reprezentacijah žensk namreč lahko opazimo toplino in brezpogojno ljubezen, etičnost in notranja občutja. Ženski liki v izbranih novelah ne moralizirajo in ne sodijo. Njihova moč je v pripovedovanju tragičnosti neizprosnega vojnega časa. Ženske se do zadnjega borijo za otroke, hkrati pa kažejo spoštljiv odnos tudi do živali, kar dokazuje njihovo plemenitost (Vollmaier Lubej 2025: 62). Avtorica, ki je pisala kratko pripoved in v kateri je presegala stereotipne ženske vloge, je Ivanka Hergold, za literaturo katere Alojzija Zupan Sosič zapiše, da predstavlja »vrhunski opus« (Zupan Sosič 2025: 442). Podoba matere je v kratkih pripovedih Hergold večpomenska na primer že v *Belem hribu*, avtorica pa jih upodablja tudi v poznejših delih. Alojzija Zupan Sosič celo zapiše, da je v kratkoprozni zbirki *Pojoči oreh* takšna podoba matere, »ki se v slovenski književnosti še ni zapisala« (Zupan Sosič 2024: 55). Temu povsem pritrjujemo, saj je mati že v *Belem hribu* podana kot ženska s telesnostjo in hrepenenjem, hkrati pa kot borka za svoje otroke.

Alojzija Zupan Sosič piše o spolnih stereotipih v sodobnem slovenskem romanu. Podani so s humorne, ironične, groteskne, parodične perspektive (Zupan Sosič 2007: 111). Avtorica opaža »razstavljanje, preurejanje, prevrednotenje literarnih shematizmov in avtomatizmov, med katerimi so najpogostejši spolni stereotipi« (Zupan Sosič 2007: 112). Izpostavi globalni stereotip – moški je glava, ženska je srce (prav tam), ki ga je avtorica razčlenila v spolne stereotipe, kot so temni kontinent, hišni angel, femme fatale, femme fragile, don Juan, varuh družine (prav tam). Največkrat so podani na ravni karakterizacije glavnih likov, in sicer tako, da so stereotipizirani scela ali le delno, s stereotipnimi potezami (prav tam). Inovativni, presežni romani so tisti, ki razstavljajo, predelujejo spolne stereotipe, jih potujijo (Zupan Sosič 2007: 112). Podobne značilnosti, tipologizacijo in razstavljenost,

avtorice (naj)mlajše generacije se ukvarjajo s to temo, poleg Ane Svetel še npr. Ana Schnabl, Selma Skenderović.

4 Takšna je tudi literarna oseba v pripovedi Ključi, kar je podano v nadaljevanju prispevka.

predelanost, lahko najdemo tudi v kratkih pripovedih Ane Svetel, zato ta prispevek izhaja iz njih.

2.1 Temni kontinent – hišni angel

Avtorica besedne zveze temni kontinent je Virginia Woolf, pomeni pa »prisilno domestifikacijo ženske« (Zupan Sosič 2007: 112). Velikokrat je stereotip povezan s hišnim angelom. Takim predstavam o ženskah se osrednji ženski liki Ane Svetel upirajo.

V noveli Marelice se mlada kiparka Tita seznani s sorodnicama iz Beograda, ki sta obe odločni, samostojni, samosvoji, zlasti pa premožni. Predstavljeni sta kot uspešni, srečni. V resnici sta skrivnostni zahrbtni ženski, ki od Tite zahtevata splav, ker je ta v njihovi družini tradicija in obenem žrtvovanje in po njunem mnenju obrodi dobro, srečno življenje. Titina mati tega ni sprejela, zato je, tako mislita, bilo njeno življenje tako tragično. Bila je odvisna od tablet in s Tito sta zamenjali vlogi: Tita je postala njena mati, ona pa njen otrok. Navidezno sta obe sorodnici osvobojeni okov tradicije in patriarhata, imata denar, ugled, moč, vendar sta v resnici nesvobodni. Zdi se jima, da morata »modrost«, skrivnost svojih prednic, prenašati naprej. Čeprav je »modrost« podana kot splav, ki bo odrešil njo in njen ugled, se s tem jasno izrisuje nesvobodnost izbire mlade ženske, ki se uveljavi v svojem poklicu in je finančno neodvisna, ima ljubečega in skrbnega partnerja. Za tančico družinskih skrivnosti, ki so bile Titi zamolčane, stojijo ženske, ki rušijo stereotip hišnih angelov: sorodnici sta sicer (navidezno) prijazni, topli, skrbni, a le zavoljo izvršitve tradicionalnega ukaza, v katerega verjameta kot v urok, ki bo rešil vsa dekleta njihovega rodu. Sta skrivnostni, pretkani, lažnivi in zahrbtni, v lastnem domu napadata kot zveri, kot polaščevalni sorodnici, ki bosta svobodno voljo mlade, naivne umetnice (kiparke) zatrli na vso moč. Doma ne varujeta kot hišna angela, ne ravnata čustveno in ne nagonsko, marveč premišljeno in pretehtano. Vprašanje svobode se začne tam, kjer se je svoboda obeh sorodnic končala. Ker sta bili sami prisiljeni v neprostovoljni splav, želita isto vsiliti naslednici. Onidve kot žrtvi[5] postaneta ob prvi (pravi) priložnosti rablja.

Oseba, ki kaže na stereotip hišnega angela, je Eszter v noveli Hobotnica.[6] V Ljubljano je na srečanje z nekdanjimi študijskimi kolegicami in kolegi prišla z možem. Ta je

5 Žrtvi determiniranosti in nasilja znotraj lastne družine, a tudi kot žrtvi družbe: »Medtem ko se naši moški kolegi – in neredko tudi nič kaj presežni člani baletnih ansamblov – udobno namestijo v raznih strokovnih svetih. Jaz sem jim dala jasno vedeti, da ne grem sedemletnic učit plieja, temveč da bom delala predstave. Pa ne misli, da so to vsi zlahka sprejeli. Koreografija je v očeh mnogih še zmeraj moška zadeva. Kot režiranje ali dirigiranje. Poustvarjalka, da. Šefica, ne.« (Svetel 2024: 18).

6 Pripoved Hobotnica tematizira minevanje časa, prijateljstva, kolegialnosti. Opominja na to, da trenutka, v katerega so bile literarne osebe ujete, ni več. Spremenili so se, se izselili iz geografskega prostora in iz svojih prepričanj. Le

glava njune družine, nadzoruje jo in čaka, ona pa je popolnoma sprejela vlogo žene, matere in gospodinje. Kot študentka je bila feministka in aktivistka, zato so njeni kolegi zgroženi nad njeno zaprtostjo in podrejenostjo za štirimi stenami.[7] Njeno pravo nasprotje je Jelena s paževsko frizuro, ki je odločna in samosvoja ženska.

Potujitev hišnega angela v celoti predstavlja osrednji ženski lik v noveli Ključi.[8] Popolnoma neodvisna in uspešna ženska se po letu in pol iz København vrne v svoje stanovanje v Ljubljani, ki ga je med časom svoje odsotnosti oddajala nepoznanemu paru. Kljub čistoči in brezhibnosti stanovanja jo v njem moti vonj, ki ga ne zna poimenovati. Ker ga ne zmore odmisliti in ker jo vse bolj moti, stanovanje proda in sprejme ponudbo za delovno mesto na danskem inštitutu, kjer je delala kot raziskovalka pred prihodom v Ljubljano. Z nekdanjim fantom se sicer zbliža, a ker ima on novo dekle, si prihodnosti z njim ne predstavlja, zato brez premisleka proda stanovanje paru, za katerega se izkaže, da je bival v njenem stanovanju. Pričakujeta otroka, dekle je samozavestno in stanovanje ocenjuje kot sanjsko. Osrednji ženski lik je ženska na začetku svoje znanstvenoraziskovalne kariere, je samostojna in samosvoja, odločitve sprejema tehtno in po premisleku, brez pričakovanj družbe. Nikakor ni oseba, ki bi se zadrževala doma in se prilagajala drugim. Zanjo geografski prostori pomenijo pomikanje lastnih meja svobode in samostojnih odločitev.

Njeno pravo nasprotje je Zala v zadnji noveli Elza. Zala dela od doma. Navidezno sicer ni zaprta za štiri stene, saj deluje kot vplivnica, vendar se v vlogi matere, žene ter vplivnice težko znajde. Vse vloge ji namreč povzročajo preveč dela in stresnih situacij. Svoje življenje vseskozi snema, ga nadzoruje, stremi k popolnosti in to svojo težnjo prenaša na hčer. Učiteljice jo obveščajo, da se premalo ukvarja z njo. V vseh vlogah bi torej morala biti popolna, a ji to spodleti in spodnaša tla pod nogami. Pisateljica ustvari ženski lik, ki zaradi narave svojega dela ostaja doma in predstavlja predelavo tradicionalne vloge ženske. Zala je nesvobodni lik v več pogledih, tudi na primer v izbiri službe, ki ji ne omogoča socialne in ekonomske varnosti, saj je prekarna delavka. Prav tako ji svobodo jemlje materinstvo, ki prodira v njeno poklicno življenje bolj, kot bi si to želela, oziroma jo ovira pri popularnosti,

prvi, tj. geografski prostor oziroma Ljubljana, je tisto, kar jih (še) druži. Njihova nekdanja skupna zgodba je v času srečanja razpršena.

7 Nenehno moževo nadzorovanje se kaže npr. v citatu: »Ker mu ni odgovorila na sporočilo, je na spletni strani preveril odpiralni čas. Se bom kar odpravil, je pomisli. Avto je pustil v isti garažni hiši, ki je odprta celo noč in ves čas varovana, ni mu treba skrbeti, parkiral je na istem mestu kot prej, prav priročno, center je zdaj skoraj prazen, v lokalih ugašajo luči. Seveda, saj je že noč. Niti kolesarjev ni več. Pogleda na svojo pametno uro. Nič. Še vedno mu ni odpisala. Zdaj je res samo še vprašanje minut, kdaj bodo počasi vstali in se poslovili, in ja, kar tukaj jo bo počakal.« (Svetel 2024: 145).

8 Stalnica, ki naj bi sledila, se popolnoma spremeni zaradi vonja v lastnem stanovanju. Avtorica konkretnost (vonj) poudari z metaforičnostjo (navidezna malenkost, tj. vonj, vpliva na njene nadaljnje odločitve). To ponazori tudi citat njenega nekdanjega fanta: »Mogoče ni bil vonj, ampak odsotnost.« (Svetel 2024: 205).

ki jo vidi kot edino možnost uspeha.[9] Podani so uvidi v njena prizadevanja in v njeno skrb za uspeh na poklicnem področju, kot mati pa je Zala predvsem sama[10] in želi dajati vtis popolne matere.[11] Tudi njen mož sicer veliko dela, a zdi se, da je to vse, kar *pripada* njegovi vlogi.

2.2 Temni kontinent – femme fragile

Femme fragile je stereotip neizkušenosti, nevednosti, ženske–otroka (Zupan Sosič 2017: 113). V noveli Alzacija je podan uvid v akademski svet Marjana, univerzitetnega profesorja zgodovine, njegove kolegice, nekdanje mlade raziskovalke, ki je ustrežljiva, prijazna, kolegu vselej na voljo in prav takšna je tudi njegova žena Helena,[12] ki v pokoju najraje kuha. Obe predstavljata stereotip ustrežljive ženske, ki se podredja moškemu zaradi tradicionalno naučenih vlog, kolegica tudi zaradi lastnih koristi. Ugledni profesor v obeh išče uteho in v resnici ne zmore delovati brez njiju, saj sta njegovi rešiteljici – ena v službi, druga doma. A potujenost spolnega stereotipa predstavlja Alja, ki profesorja prosi za povišanje ocene, saj samozavestno meni, da je bila krivično ocenjena. Njena velika želja je, da bi šla študirat v Francijo. Ni nevedna niti infantilna, ampak ima zelo jasno zastavljene cilje. V tujino bi šla, ker jo zanima zgodovina ženskega gibanja; ta je tam kot študijski program dobro zastavljen. A ko ji profesor noče zvišati ocene, ga obtoži spolnega nadlegovanja. Resnica je, da je brskal po spletu o njej. V mislih mu je bilo všeč njeno telo, kar je čutila in v pritožbi tudi zapisala. Ocene kljub temu ni zvišal, ji je pa njegova kolegica omogočila študij na francoski univerzi. Pisateljica pokaže vprašljivost prepričanj, da naj bi bil akademski prostor svobode, kritične misli in razuma s karakterizacijo osrednjih likov. Profesorjeva kolegica Nataša namreč deluje tudi v svojo korist, saj v mislih preračunljivo preudarja, katere predmete bo po kolegovi upokojitvi lahko prevzela. Ustrežljiva ni zaradi spolne identitete, marveč zaradi koristoljubja. Študentka Alja je njeno nasprotje, je samozavestna in odločna.[13] Njena pot je jasno začrtana in za študij v tujini je pripravljena marsikaj

9 Zalin lik zrcali družbo neoliberalizma. Ta poudarja »individualizem, ideologijo uspeha, izgubljeni subjekt« (Salecl 2017: 7), posledica takih zahtev je tesnoba (prav tam), ideologija pa »povzroča občutek manjvrednosti, zato številni posamezniki neuspeh, brezposelnost povezujejo z lastno krivdo« (Salecl 2011: 25).

10 »Pa pizda, a nisi mogla pospravit,« vzroji Matevž, ko mu spodrsne na barvici in se skoraj zloži po tleh, v zadnjem hipu pa se oprime mize, juha se nevarno zatrese, skoraj bi pljusknila čez rob, kozarci na mizi zažvenketajo.« (Svetel 2024: 217).

11 »Joj, ti naši sončki, meni so popoldnevi, ki jih preživljamo skupaj, nekaj najlepšega, in tako sem hvaležna, da sem se odločila za samostojno podjetniško pot in si lahko čas malo bolj fleksibilno organiziram.« (Svetel 2024: 215).

12 Helena ni samo dobra gospodinja, ampak je predvsem ustrežljiva mati in žena: »[...] Helena, ki je vedno v redu in v družinski klepet vedno pošilja iste neostre ali presvetle motive dreves, rož in mačkov, Helena, ki je izrezala križanko, v kateri se je pojavil, slovenski zgodovinar Marjan, pet črk, Helena, ki je rada v naravi.« (Svetel 2024: 71–72).

13 Na več mestih, npr.: »A danes je bila ona tista, ki je zaključila pogovor, se obrnila, vzela plašč, si ga počasi oblekla, čas je pripadal njej, in on je lahko le stal in gledal, kako si zapenja gumbe, drugega za drugim, brez naglice, in jemlje

narediti. V razumevanju spolnega nadlegovanja, zalezovanja je jasna. Kot mlada ženska sporoča, da opravičil za takšna dejanja ni. Tudi če sta to »samo« brskanje oziroma poizvedovanje o njej po spletu in občutek poželjivega pogleda. Sama s tem izkazuje potujitev spolnih stereotipov femme fragile in femme fatale. Samo ona je namreč tista, ki določa mejo svoje svobode in svobodne izbire.

3 Zaključek

Ana Svetel s samosvojim slogom, večperspektivično pripovedjo, distanco, številnimi podobami, ki novele smiselno povežejo v zaokroženo celoto, ustvari močne osrednje ženske like. Številni med njimi spolnim stereotipom nasprotujejo, jih preoblikujejo in jih potujujejo. S karakterizacijo raznolikih ženskih likov in pripovedjo je avtorica Svetel ustvarila spekter odločnih, samosvojih žensk, a tudi hišnih angelov, ki se zadržujejo v bližini doma in štedilnika. Nekatere so si to izbrale same, nekatere pa so ujete v pasti tradicije in patriarhata, čeprav so bile kot mlade, samostojne ženske na nasprotni strani. Nekatere med njimi se ujetosti niti ne zavedajo in se kot žrtve prebijajo skozi kaotični vsakdan. Odločni ženski liki pa niso nevedne, temveč izobražene ženske, ki se zavedajo svoje intelektualne moči in pogosto sprejemajo svoje odločitve povsem svobodno. Toda nekatere ženske kljub dobremu materialnemu stanju postanejo srhljive zveri drugim predstavnicam svojega spola, ki bi jim morale biti najbliže in bi jih morale najbolj razumeti.

Viri in literatura

Borovnik, Silvija, 2013: *Kliči me po imenu: izbor iz krajše proze slovenski avtoric*. Ljubljana: Študentska založba. Knjižna zbirka Beletrina.

Bošnjak, Blanka, 2005: Vloga stereotipov v sodobni slovenski kratki prozi. *Jezik in slovstvo* 50/1. 25–36. <https://doi.org/10.4312/jis.50.1.25-36>.

Mihurko, Katja, 2005: Feministične literarnovedne raziskave – tukaj in zdaj. *Jezik in slovstvo* 50/3–4. 87–95. <https://doi.org/10.4312/jis.50.3-4.87-95>.

Salecl, Renata, 2011: *Izbira*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Salecl, Renata, 2017: *Tek na mestu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Svetel, Ana, 2024: *Steklene stene.* Ljubljana: Beletrina.

Vollmaier Lubej, Janja, 2025: Izbrane novele Mire Mihelič. *Slovenščina v šoli* 28/3. 57–62.

Zupan sosič, Alojzija, 2005: Spolna identiteta in sodobni slovenski roman. *Primerjalna književnost* 28/2. 93– 113.

nahrbtnik, odhaja, brez pogleda, brez pozdrava, pravila igre poznata oba, vrata zaškripajo, njeni bulerji prav tako, sliši njene korake, tokrat so težji, glasnejši, po stopnicah se spušča ven, na zrak, na klopci pred fakulteto si bo najbrž prižgala cigareto, vdihnila nekaj, česar ni vajena – moč.« (Svetel 2024: 89).

Zupan Sosič, Alojzija, 2007: Spolni stereotipi in sodobni slovenski roman. *Primerjalna književnos*t 30/1. 109–120.

Zupan Sosič, Alojzija, 2017: *Teorija pripovedi.* Maribor: Litera.

Zupan Sosič, Alojzija, 2024: Podobe v kratki pripovedi Ivanke Hergold. Podoba v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: 60. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: Založba Univerze. 52–60.

Zupan Sosič, Alojzija, 2025: Literarna empatija in pesniška zbirka Ponikalnice Ivanke Hergold. Alojzija Zupan Sosič (ur.): *Čustva in slovenska književnost* (Obdobja 44). Ljubljana: Založba Univerze. 414–447.

Razsežnosti mladinske književnosti

Barbara Baloh, Mija Umer
Pedagoška fakulteta, Univerza na Primorskem
barbara.baloh@pef.upr.si
mija.umer@pef.upr.si

Slikanica brez besed kot strategija razvijanja pripovedovalne in interpretativne zmožnosti pri pouku slovenščine v osnovni šoli

Prispevek obravnava slikanico brez besed kot obliko vizualne pripovedi, v kateri ilustracija prevzame funkcijo pripovednega diskurza. Branje takšne slikanice postane proces interpretacije podob, povezovanja vizualnih namigov in soustvarjanja zgodbe, pri čemer ima zlasti otrok izrazito aktivno vlogo. Slikanice brez besed tako pomembno prispevajo k razvoju zgodnje bralne, vizualne in večkodne pismenosti. V prispevku izhajamo iz predpostavke, da učenci dandanes pogosto izkazujejo težave z besediščem, inferenčnim sklepanjem in s samostojno interpretacijo besedil, kar potrjujejo tudi mednarodne raziskave bralne pismenosti. Na konkretnih primerih dela z učenci v osnovni šoli prikazujemo, kako lahko slikanica brez besed spodbuja pripovedovanje, razvijanje sporazumevalne zmožnosti ter poglobljeno interpretacijo vizualnih kod in pomenov.

Prispevek razpravlja o mestu slikanice brez besed znotraj otroške književnosti ter odpira vprašanje, ali takšna dela razumemo kot robni pojav ali kot avtonomno umetniško obliko. Na podlagi izbranih primerov sodobnih slikanic brez besed pokaže, kako vizualna pripoved soustvarja literarno izkušnjo in širi bralno razumevanje ter doživljanje književnosti v zgodnjem otroštvu.

1 Uvod

Slikanice brez besed (angl. wordless picturebook) predstavljajo posebno obliko otroške književnosti, v kateri pripoved ne nastaja z verbalnim besedilom, temveč z zaporedjem ilustracij. Podoba pri tem ni dopolnilo besedilu, ampak prevzame njegovo pripovedno funkcijo in postane osrednji nosilec pomena. Kot ugotavlja Nodelman (1988), ilustracije v slikanici niso zgolj vizualna spremljava zgodbe, temveč samostojen sistem znakov, ki pomembno soustvarja bralčevo razumevanje.

Na podoben način slikanice brez besed opredeljuje tudi Serafini (2014), ki opozarja, da je izraz lahko nekoliko zavajajoč. Večina takšnih slikanic namreč vsebuje naslov, avtorsko oznako, paratekstualne elemente ali posamezne besede, vključene v ilustracije. Njihova temeljna značilnost zato ni popolna odsotnost besed,

temveč dejstvo, da se pripoved in pomen oblikujeta predvsem skozi zaporedje vizualnih podob. Branje takšnih slikanic zato pomembno spreminja tradicionalno razumevanje branja. Ne temelji več predvsem na dekodiranju zapisanega jezika, ampak vključuje interpretacijo vizualnih informacij, prepoznavanje pripovednih zakonitosti ter povezovanje posameznih prizorov v smiselno celoto. Vizualna pripoved se lahko oblikuje kot zaporedje celostranskih ilustracij ali pa uporablja pripovedne postopke, značilne za strip in grafični roman, kot so kadri, medprostori med podobami in različni načini sekvenčnega pripovedovanja. Pomembno vlogo pri tem prevzame tudi obračanje strani, ki določa ritem razkrivanja zgodbe in pomembno vpliva na bralčevo doživljanje pripovedi (Serafini 2014).

Takšno branje od otroka zahteva aktivno oblikovanje pomena. Med branjem mora opazovati odnose med književnimi osebami, slediti njihovemu gibanju skozi prostor, prepoznavati časovno zaporedje dogodkov ter sklepati o njihovih vzrokih, posledicah in motivih. To razumevanje je skladno z recepcijsko teorijo Wolfganga Iserja (1978), po kateri besedilo vsebuje pomenske vrzeli ali bele lise (nem. Leerstellen), ki jih bralec zapolnjuje z lastnim predznanjem, izkušnjami in interpretacijo. Pri slikanicah brez besed so takšne vrzeli še izrazitejše, saj odsotnost verbalnega besedila od bralca zahteva, da sam oblikuje pripovedno strukturo, povezuje posamezne dogodke in rekonstruira zgodbo.

Pri oblikovanju pomena imajo pomembno vlogo tudi vizualni pripovedni postopki. Vizualna pripoved temelji na premišljeni organizaciji ilustracij, pri kateri kompozicija, perspektiva, zaporedje prizorov, ponavljanje motivov in razporeditev književnih oseb niso zgolj estetske odločitve ilustratorja, temveč pomembni nosilci pripovednega pomena (Serafini 2014). Kress in van Leeuwen (2006) opozarjata, da vizualna kompozicija organizira pomen podobno, kot slovnica organizira jezik. Tudi vizualna pripoved ima svojo notranjo strukturo, ki usmerja bralčevo pozornost, določa pripovedni ritem ter omogoča povezovanje posameznih prizorov v smiselno celoto. Posebno pomembna je sekvenčnost ilustracij, saj prav zaporedje podob ustvarja občutek časovnega poteka, razvoja dogodkov in medsebojnih odnosov med književnimi osebami (Nikolajeva, Scott 2001).

Slikanice brez besed zato ne razvijajo zgolj vizualnega zaznavanja, temveč predvsem sposobnost oblikovanja pomena. Takšno branje vključuje inferenčno sklepanje, prevzemanje perspektive, organiziranje pripovedne strukture in ustvarjanje novih pomenov. Kot poudarja Serafini (2014), vizualna pismenost ni omejena na prepoznavanje podob, temveč pomeni sposobnost njihovega razumevanja, interpretiranja in kritičnega vrednotenja. Na pomen aktivne vloge bralca opozarja tudi Arizpe (2014), ki meni, da mora bralec vizualni pripovedi »dati glas«: samostojno

razlagati misli, čustva in motive književnih oseb, sprejemati odprtost in nedorečenost zgodbe, raziskovati različne pripovedne poti ter oblikovati in preverjati hipoteze o dogajanju.

Serafini (2014) zato poudarja, da pri delu s slikanicami brez besed ni dovolj razpravljati le o tem, kaj zgodba pomeni, temveč tudi, kako vizualna pripoved oblikuje pomen. Ozaveščanje pripovednih in vizualnih postopkov otrokom omogoča razvijanje kompleksnejših strategij branja, odprta pripovedna struktura slikanic brez besed pa ustvarja prostor za dialog, argumentiranje in skupno oblikovanje pomenov. Slikanice brez besed imajo tako pomemben didaktični potencial, saj prispevajo k razvoju pripovedovalne zmožnosti, razumevanja pripovedne strukture, vizualne pismenosti, inferenčnega mišljenja in zgodnjega branja z razumevanjem ter učencem omogočajo postopno spoznavanje zakonitosti večkodnih besedil, ki postajajo vse pomembnejši del sodobnega sporazumevanja (Arizpe 2014; Serafini 2014).

Med njimi posebno mesto zavzema slikanica *Kje je torta?*, ki zaradi številnih vzporednih pripovednih linij in odsotnosti verbalnega besedila otrokom omogoča oblikovanje raznolikih pripovednih poti.

2 Slikanica *Kje je torta?*: večplastna vizualna pripoved kot izhodišče za raziskovanje pripovedovalne zmožnosti otrok

Slikanica *Kje je torta?* (2021) (*Waar is de taart?*, 2004) nizozemsko-kitajskega ilustratorja in avtorja Théja Tjong-Khinga sodi med sodobne slikanice brez besed. Zanjo je značilna kompleksna vizualna pripoved, v kateri ilustracije v celoti prevzamejo pripovedno funkcijo, bralec pa zgodbo samostojno konstruira z opazovanjem, povezovanjem prizorov in oblikovanjem pomenov.

Osrednji dogodek je kraja rojstnodnevne torte, ki sproži pregon skozi gozd, vendar pripoved ni organizirana okoli enega protagonista in ene pripovedne linije. Na ilustracijah se hkrati odvija več vzporednih zgodb različnih književnih oseb, katerih poti se med seboj prepletajo. Bralec lahko sledi različnim književnim osebam in tako oblikuje različne pripovedne poti. Pri tem mora povezovati prostorsko in časovno oddaljene dogodke, prepoznavati vzročno-posledične odnose ter inferenčno sklepati o dogodkih, ki niso neposredno prikazani. V skladu s teorijo praznih mest Wolfganga Iserja (1978) ilustracije puščajo pomenske vrzeli, ki jih bralec zapolnjuje z lastno interpretacijo. Takšno branje zato presega opisovanje ilustracij in vključuje procese oblikovanja pomena, ki jih poudarjajo tudi sodobne teorije večkodne pismenosti (Kress in van Leeuwen 2006; Serafini 2014).

Za raziskavo smo slikanico izbrali zaradi njene kompleksne večlinijske pripovedne zasnove in odsotnosti verbalnega besedila, saj omogoča opazovanje različnih vidikov otrokovega pripovedovanja: izbire pripovedne poti, organizacije zgodbe, vzpostavljanja vzročno-posledičnih odnosov, inferenčnega sklepanja, pripisovanja motivov in čustvenih stanj književnim osebam ter zapolnjevanja pripovednih vrzeli. Tako omogoča vpogled v pripovedovalno, interpretativno in večkodno pismenost prvošolcev.

3 Metodologija

Raziskava temelji na kvalitativnem raziskovalnem pristopu, katerega cilj je bil poglobljeno raziskati, kako prvošolci ob slikanici brez besed oblikujejo pripovedi in kako pri tem konstruirajo pomen vizualne pripovedi. Zaradi osredotočenosti na razumevanje posameznih pripovedi in pomenov, ki jih otroci pripisujejo ilustracijam, smo uporabili študijo primera.

Namen raziskave je bil preučiti, kako učenci prvega razreda osnovne šole ob slikanici brez besed *Kje je torta?* oblikujejo pripovedi ter katere interpretativne strategije pri tem uporabljajo. Posebej nas je zanimalo, kako organizirajo pripoved, povezujejo dogodke, prepoznavajo več vzporednih pripovednih linij, zapolnjujejo pripovedne vrzeli ter pripisujejo motive in čustvena stanja književnim osebam.

V raziskavo je bilo vključenih 12 učencev prvega razreda osnovne šole. Vzorec je bil priložnostni. Učenci so sodelovali prostovoljno v okviru redne šolske dejavnosti. Materni jezik ene izmed sodelujočih je albanščina, materni jezik drugih udeležencev je slovenščina. Podatke smo anonimizirali, za sodelovanje otrok v raziskavi smo pridobili tudi soglasja staršev.

Dejavnost je potekala individualno. Učenci so si slikanico najprej samostojno ogledali, nato pa ob listanju pripovedovali zgodbo po lastni izbiri. Vse pripovedi smo zvočno snemali in jih nato transkribirali.

Podatke smo analizirali z metodo kvalitativne vsebinske analize. Pri analizi smo izhajali iz teoretičnih konceptov vizualne pripovedi, aktivnega soustvarjanja pomena in inferenčnega sklepanja. Oblikovali smo pet tematskih kategorij, ki jih predstavljamo v rezultatih.

4 Rezultati raziskave

Kvalitativna vsebinska analiza pripovedi prvošolcev je pokazala, da se v njihovih pripovedih oblikuje pet med seboj povezanih razvojnih dimenzij: (1) izbira

pripovedne poti, (2) prepoznavanje večlinijske pripovedne strukture, (3) inferenčno sklepanje in (4) ustvarjalno zapolnjevanje pripovednih vrzeli. Posamezne dimenzije se med seboj prepletajo, vendar jih zaradi preglednosti predstavljamo ločeno.

4.1 Izbira pripovedne poti

Kvalitativna analiza pripovedi je pokazala, da učenci slikanice brez besed niso razumeli kot zgodbe z eno samo pravilno pripovedno potjo. Čeprav naslov in naslovnica slikanice *Kje je torta?* usmerjata pozornost na zgodbo o kraji torte, so učenci iz istega vizualnega gradiva oblikovali različne pripovedi, ki so se razlikovale po izbiri protagonista, zaporedju dogodkov in pripovednih poudarkih. Polovica učencev je za rdečo nit res izbrala zgodbo o torti, ki jo razvijajo skozi motiv kraje, lovljenja tatov in končne »zmage« v obliki ponovne pridobitve torte. Kljub prevladi zgodbe o torti so nekateri učenci izbrali povsem drugačne pripovedne poti: dva učenca sta v ospredje postavila zgodbo prozornega kameleona, dva zgodbo kače in ena zgodbo prašička. Pojavile so se tudi tri pripovedi o račji družini, pripoved o štorklji in pripoved o veverici. Rezultati kažejo, da slikanica *Kje je torta?* ne vodi k enotni reprodukciji vsebine, temveč odpira prostor individualni interpretaciji. Učenci iz istega vizualnega gradiva oblikujejo različne pripovedne poti, kar potrjuje razumevanje branja kot aktivnega procesa soustvarjanja pomena. Takšno branje lahko razumemo tudi kot obliko avtentičnega branja, pri katerem pomen ne nastaja zgolj z dekodiranjem, temveč v dinamičnem odnosu med bralcem in besedilom, pri čemer otrok aktivno uporablja svoje predhodne izkušnje, znanje in interpretativne strategije (Rosenblatt 1978; Street 1984).

4.2 Pripovedna organizacija

Ena izmed zanimivejših ugotovitev analize je bila ta, da se več učencev ni ustavilo pri eni sami pripovedni liniji. Po zaključku svoje prve pripovedi so spontano izrazili željo po interpretaciji drugih vzporednih dogodkov in književnih oseb, ki jih slikanica ponuja, kar hkrati nakazuje na visoko stopnjo motiviranosti za pripovedovanje. Učenka 1 je tako po zaključeni zgodbi o torti nadaljevala s pripovedjo o račkah in njihovem gibanju skozi prostor ter spremljanju drugih dogodkov v slikanici. Podobno je učenec 2 po zgodbi o kraji torte spontano prešel na pripoved o račji družini ter njihovem iskanju izgubljenega mladiča. Najizraziteje se to pokaže pri učenki 8, ki je pokazala visoko stopnjo motiviranosti za tvorjenje kar treh različnih pripovedi ob slikanici. Spontano prehajanje med različnimi zgodbami kaže na sposobnost prepoznavanja kompleksne pripovedne strukture. Učenci namreč niso sledili le enemu protagonistu, temveč so samostojno izbirali nove perspektive in nadaljevali pripovedovanje. Ugotovitev nakazuje, da slikanica brez besed poleg

različnih interpretacij spodbuja tudi zavedanje, da se v istem času lahko odvija več različnih zgodb in da glavni junak ni nujno samo eden. Večlinijska pripovedna struktura odpira prostor za prepoznavanje različnih izkušenj, odnosov in doživljanj književnih oseb, kar lahko prispeva k razvoju empatije. V tem smislu se potrjuje tudi Bahtinovo (1981) razumevanje pripovedi kot večglasnega prostora, v katerem različni glasovi sobivajo, se prepletajo in soustvarjajo pomen.

4.3 Inferenčno sklepanje in zapolnjevanje pripovednih vrzeli

Kvalitativna analiza pripovedi je pokazala, da učenci ob slikanici brez besed niso ostajali le na ravni opisovanja ilustracij, temveč so aktivno oblikovali pomen zgodbe. Pri pripovedovanju so pogosto sklepali o dogodkih, ki niso bili neposredno prikazani, razlagali motive in čustvena stanja književnih oseb ter dopolnjevali zgodbo z novimi dogodki in odnosi. Inferenčno sklepanje in ustvarjalno zapolnjevanje pripovednih vrzeli sta se pri tem pokazala kot tesno povezana procesa, saj so učenci na podlagi vizualnih namigov oblikovali razlage, ki so jih nato pogosto razvili v nove pripovedne epizode. To se jasno kaže že pri poimenovanju književnih oseb. Eden izmed učencev je podgani označil za »dva lopova«, čeprav ilustracija njune vloge neposredno ne pojasnjuje. S tem ni zgolj opisal dogajanja, ampak je na podlagi poteka zgodbe oblikoval razlago njunega ravnanja in jasneje opredelil osrednji konflikt. Podobno je eden izmed učencev sklepal, da je kača želela pojesti prašička, čeprav tak namen v ilustraciji ni izrecno prikazan. Tudi učenka, ki je pripovedovala, da se je prašiček bal kače, je vizualne informacije dopolnila z razlago čustvenega stanja književne osebe. V zgodbi o račkah je druga učenka pripovedovala: »Mama je rekla: Ojoj, moram pomagati!«, s čimer je rački pripisala skrb, empatijo in namen pomoči, čeprav ilustracija prikazuje zgolj njeno gibanje.

Še izraziteje se ustvarjalna interpretacija pokaže pri zapolnjevanju pripovednih vrzeli. Otroci niso ostajali pri rekonstruiranju prikazanih dogodkov, ampak so zgodbo pogosto dopolnjevali z novimi motivi, odnosi in dogodki. Eden izmed učencev je ob zgodbi kameleona oblikoval celoten motiv poroke in skupnega piknika, s čimer je vizualno pripoved pomembno razširil. Podobno je učenec 10 dopolnil zgodbo z razlago, da se je kameleonka prestrašila, kameleon pa ji je priskočil na pomoč. Zanimiva je tudi interpretacija učenke, ki je sklepala, da se je ena izmed račk izgubila, čeprav ilustracije tega neposredno ne prikazujejo. Takšni primeri kažejo, da otroci ne rekonstruirajo zgolj vidnega, temveč ilustracije razumejo kot odprt pripovedni prostor, v katerega vključujejo lastne izkušnje, predznanje in domišljijo.

Rezultati raziskave potrjujejo, da je inferenčno sklepanje pomemben mehanizem oblikovanja pomena pri branju slikanic brez besed. Vizualna pripoved od otroka

zahteva, da posamezne ilustracije povezuje v smiselno celoto, razlaga medsebojne odnose med književnimi osebami ter sklepa o dogodkih, ki niso neposredno prikazani. Prav takšno zapolnjevanje pomenskih vrzeli je v skladu z Iserjevo (1978) recepcijsko teorijo, po kateri pomen besedila nastaja v aktivnem sodelovanju bralca. Pri slikanicah brez besed so te vrzeli še izrazitejše, saj odsotnost verbalnega besedila od otroka zahteva, da sam vzpostavlja vzročno-posledične povezave in organizira pripoved.

Naše ugotovitve se ujemajo tudi s teorijami večkodne pismenosti (Kress, van Leeuwen 2001; Nikolajeva, Scott 2001; Serafini 2014), ki poudarjajo, da otrok pomen oblikuje v prepletanju različnih semiotičnih sistemov. Ilustracije pri tem niso zgolj vizualna podpora zgodbi, temveč predstavljajo izhodišče za aktivno interpretacijo. Analiza pripovedi kaže, da učenci vizualnih informacij niso le prepoznavali, ampak so jih povezovali, razlagali in nadgrajevali z lastnimi pripovednimi rešitvami. Slikanica brez besed se je tako pokazala kot odprto večkodno besedilo, ki spodbuja razvoj inferenčnega mišljenja, ustvarjalnosti in pripovedovalne zmožnosti ter otroka postavlja v vlogo dejavnega soustvarjalca pomena.

5 Sklepna razprava

Rezultati raziskave kažejo, da slikanice brez besed pomembno presegajo svojo pogosto pripisano vlogo spodbujanja govornega izražanja in pripovedovanja zgodb. Analiza pripovedi prvošolcev je pokazala, da ob branju vizualne pripovedi hkrati poteka več procesov, ki predstavljajo pomembne sestavine zgodnje pismenosti. Otroci niso zgolj opisovali ilustracij, temveč so samostojno organizirali pripoved, povezovali dogodke v smiselno celoto, sklepali o vzrokih in posledicah, pripisovali motive ter čustvena stanja književnim osebam, zapolnjevali pripovedne vrzeli in oblikovali lastne interpretacije zgodbe. Takšno pripovedovanje razkriva prepleteno delovanje jezikovnih, spoznavnih in interpretativnih procesov, ki jih ni mogoče obravnavati ločeno, saj se medsebojno podpirajo in skupaj soustvarjajo temeljne razsežnosti zgodnje pismenosti.

Ugotovitve se hkrati ujemajo s sodobnimi pogledi na večkodno pismenost (Kress, van Leeuwen 2001; Serafini 2014), ki poudarjajo, da oblikovanje pomena vedno poteka v prepletanju različnih semiotičnih sistemov. Pri slikanicah brez besed ilustracije niso zgolj podpora besedilu, temveč prevzamejo funkcijo nosilca pripovedi. Otrok mora zato pomen aktivno oblikovati z opazovanjem, primerjanjem, povezovanjem in interpretiranjem vizualnih informacij.

Na podlagi rezultatov raziskave zato predlagamo pojem *večrazsežnostni razvoj zgodnje pismenosti* (angl. multidimensional development of early literacy). Z njim označujemo proces, v katerem otrok ob eni sami dejavnosti hkrati razvija več med seboj povezanih razsežnosti: pripovedovalno organizacijo, interpretativno razumevanje, inferenčno sklepanje, ustvarjalno oblikovanje pomena ter pretvarjanje vizualnih informacij v jezikovno sporočilo. Predlagani koncept presega tradicionalno pojmovanje zgodnje pismenosti kot priprave na branje in pisanje ter jo razume kot dinamičen proces oblikovanja pomenov v različnih simbolnih sistemih. Rezultati analize pripovedi učencev kažejo, da slikanice brez besed ustvarjajo prav takšno učno okolje, v katerem se posamezne razsežnosti razvoja ne pojavljajo ločeno, temveč se medsebojno dopolnjujejo in skupaj prispevajo k oblikovanju zgodnje pismenosti.

Ugotovitve raziskave imajo tudi pomembne didaktične implikacije. Slikanice brez besed omogočajo učitelju in vzgojitelju vpogled v otrokovo pripovedovalno zmožnost, bogastvo besedišča, način organiziranja pripovedi, inferenčno sklepanje ter sposobnost interpretacije vizualnega besedila. Zaradi odprte pripovedne strukture omogočajo različne, vendar enako utemeljene interpretacije iste zgodbe, zato ustvarjajo prostor za dialog, argumentiranje in skupno oblikovanje pomenov. Obenem omogočajo vključevanje otrok z različnimi jezikovnimi izkušnjami in različno razvitimi sporazumevalnimi zmožnostmi, saj lahko vsak otrok zgodbo oblikuje na svoji razvojni ravni. Prav zato lahko slikanice brez besed razumemo kot pomembno pedagoško izhodišče za razvijanje pripovedovalne, interpretativne, vizualne in večkodne pismenosti ter za oblikovanje vključujočega učnega okolja, v katerem otrok ni le bralec zgodbe, temveč njen dejavni soustvarjalec.

Ker je bila raziskava izvedena na priložnostnem vzorcu dvanajstih prvošolcev iz enega oddelka osnovne šole, predstavlja velikost in sestava vzorca eno izmed omejitev raziskave, zato ugotovitev ni mogoče posploševati na širšo populacijo. Namen raziskave ni bil statistično potrjevanje učinkov slikanic brez besed, temveč poglobljeno razumevanje načinov, kako otroci ob vizualni pripovedi oblikujejo pomen. Nadaljnje raziskave bi bilo smiselno razširiti na večje in razvojno raznolike vzorce otrok različnih starosti ter primerjati proces pripovedovanja ob različnih tipih slikanic brez besed. Posebej zanimivo bi bilo raziskati tudi, kako se pripovedovalna, interpretativna in večkodna pismenost razvijajo skozi daljše časovno obdobje ter kakšen vpliv ima sistematično delo s slikanicami brez besed na razvoj bralne pismenosti.

Viri in literatura

Arizpe, Evelyn, 2014: *Wordless picturebooks: Critical and educational perspectives on meaning-making*. Bettina Kümmerling-Meibauer (ur.): *Picturebooks: Representation and Narration*. New York: Routledge. 91–106.

Bahtin, Mihail Mihajlovič, 1981: *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: University of Texas Press.

Iser, Wolfgang, 1978: *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Kress, Gunther, van Leeuwen, Theo, 2001: *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*. London: Arnold.

Kress, Gunther, van Leeuwen, Theo, 2006: *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203619728>.

Nikolajeva, Maria, Scott, Carole, 2001: *How Picturebooks Work*. New York: Garland.

Nodelman, Perry, 1988: *Words About Pictures: The Narrative Art of Children's Picture Books*. Athens: University of Georgia Press.

Rosenblatt, Louise Michelle, 1978: *The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work*. Carbondale: Southern Illinois University Press.

Serafini, Frank, 2014: *Reading the Visual: An Introduction to Teaching Multimodal Literacy*. New York: Teachers College Press.

Street, Brian Vincent, 1984: *Literacy in Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Thé, Tjong-Khing, 2004: *Waar is de taart?* Tielt: Lannoo.

Thé, Tjong-Khing, 2021: *Kje je torta?* Ljubljana: Vida.

Dragica Haramija
Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Oddelek za razredni pouk
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
dragica.haramija@um.si

Knjižne serije v sodobni otroški in mladinski književnosti

Prispevek[1] obravnava odmevne serije za otroke in mladostnike, ki so izšle v Sloveniji, pri čemer je poudarek na izvirnem leposlovju. Obravnavane serije se razlikujejo po obliki knjig (slikanice, ilustrirane knjige, knjige brez ilustracij), opredeljena je njihova vrstno-žanrska pripadnost, upoštevana je starostna stopnja mladih bralcev. Izpostavljene so skupne značilnosti serij: isti avtor besedila (in ilustracij) skozi celotno serijo, enaka struktura, isti glavni literarni liki, književni prostori, dela ene serije sodijo v isti žanr.

1 Uvod

Literarna serija je sestavljena iz treh ali več delov istega avtorja in, kadar gre za multimodalna dela, praviloma tudi istega ilustratorja (slikanice ali ilustrirane knjige). Rebecca J. Lukens (2007) poudarja pomembnost knjižnih serij za mlade bralce, ki se skozi več zgodb srečujejo z istimi literarnimi liki (kot primer navaja Harryja Potterja ipd.). V tabelarični prikaz umesti raznolika literarna dela med realistično in fantastično prozo, v okviru teh pa v različne žanre (Lukens 2007: 30–31). Iz tabele je razvidno, da knjižne serije, ki jih je avtorica navedla kot primere, sodijo v različne žanre in v različne književne vrste.

Literarna dela, ki se uvrščajo v knjižne serije, imajo za razliko od knjižnih zbirk[2] nekaj temeljnih skupnih značilnosti:

- prepoznavne so po enaki opremi (oblikovanju) knjig: imajo podobne, zlahka prepoznavne naslovnice, isto tipografijo in enak knjižni format,
- vse knjige v seriji imajo isti tip pripovedovalca,

1 Prispevek je nastal v okviru programske skupine P6-0156 Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, ki jo financira ARIS.

2 Razlikovalni element med serijo in knjižno zbirko je v avtorstvu in vseh drugih zgoraj navedenih elementih. V knjižnih zbirkah so v otroški in mladinski književnosti v ospredju ciljne skupine bralcev (kot primer navajam le nekatere): različne zbirke založbe Mladinska knjiga, npr. Čebelica in Velike slikanice za predšolske otroke in bralce v zgodnjem šolskem obdobju, Sinji galeb za bralce med 9. in približno 12. letom starosti, Odisej za mlade ob koncu osnovnošolskega obdobja in srednješolce; zbirka založbe Sodobnost Čudaške prigode, ki je namenjena raznoliki bralski publiki; zbirki Miš založbe Čiv! za mlajše otroke in za mlade (16+) zbirka Z(o)renja+.

- struktura posameznih delov je skozi celotno serijo enaka,
- enak je način pripovedovanja,
- dela ene serije sodijo v isto književno vrsto in v isti žanr, pri čemer je upoštevan tudi žanrski sinkretizem (Zupan Sosič 2001: 74–75),
- posamezni deli serije izhajajo zaporedoma.

V okviru serij se spreminjajo zgodba, književni prostor, književni čas, epizodni literarni liki. Glede na razvoj zgodbe obstajajo tri variante serij, in sicer epizodne serije, v katerih je vsak del serije zaokrožena celota, zato se lahko bere samostojno (vedno isti glavni literarni lik, drugačna zgodba); druga možnost so pripovedne serije, v katerih se zgodba razvija skozi vse dele in je treba posamezne dele brati zaporedno, tretja varianta so serije, kjer so vedno isti liki, vendar je glavna oseba vedno druga.

2 Metodologija

Za opredelitev značilnosti serij, ki sodijo v otroško ali mladinsko književnost, so izbrane odmevne serije, pri katerih so izpostavljene njihove značilnosti.

Raziskovalna vprašanja:

- V katero skupino sodi posamezna serija (epizodna, pripovedna, skupinska)?
- Kakšna je zastopanost različnih oblik knjig (slikanice, ilustrirane knjige, knjige brez ilustracij), ki izhajajo v serijah?
- Kakšna je vrstno-žanrska pripadnost odmevnih slovenskih serij?

Pri razvrščanju serij je upoštevana tudi starostna stopnja mladega bralca, ki so mu literarna dela namenjena.

3 Serije v otroški in mladinski književnosti

Knjižne serije generirajo uspešnost s tem, ko bralec pri prvem delu ugotovi, da je knjiga zanj zanimiva, in nato bere še vse ostale dele. Seveda so nekatere serije bolj kakovostne od drugih (nekatere bi morda raje kar spregledali), dobrim pa je skupno to, da avtor ves čas ravno prav intenzivno dodaja zanimive dogodke, velikokrat tudi obarvane s humorjem ali pa z apokaliptično noto.

Serije so bile od nekdaj priljubljeno čtivo (tudi) med mladimi bralci, pogosto pa od bralnega hita preidejo v pozabo, npr. popularnost indijanaric Karla Maya (prvi izidi konec 19. stoletja). V otroški književnosti je pomembna serija štirinajstih knjig o deželi Oz Lymana Franka Baumana, pri čemer prvo knjigo, *Čarovnik iz Oza*

(prvi izid 1900), prištevamo k svetovni literarni in kulturni dediščini, medtem ko drugi deli serije o deželi Oz niso nikoli dosegli takšnega zanimanja kot prva knjiga (Haramija 2026).

V zadnjem času so (bile) izjemno priljubljene, najbrž tudi zaradi filmske produkcije, naslovniško odprte fantastične serije: trilogija **Gospodar prstanov** J. R. R. Tolkiena (prvi izid 1954–1955), šest delov serije **Zemljemorje** Ursule K. Le Guin (1968–2001), trilogija **Njegova temna tvar** Philipa Pullmana (1995–2000), peteroknjižje **Pesem ledu in ognja** Georga R. R. Martina (naslov prve knjige je *Igra prestolov*, kakor je tudi naslovljena serija; prvi izid 1996–2011), sedem knjig v seriji **Harry Potter** J. K. Rowling (1997–2007). V realistični prozi sta med sodobnimi serijami velik pečat pustili vsaj dve: serija **Čudo** avtorice R. J. Palacio (najodmevnejša je prva knjiga, ki ima isti naslov kot serija; prvi izid 2012) in serija **Dnevnik nabritega mulca**, ki jo ustvarja Jeff Kinney; tudi v tem primeru ima prva knjiga (prvi izid 2007) isti naslov kot serija (doslej je izšlo 21 delov).

V mladinski književnosti je ob koncu 20. stoletja zanimanje za serije vzbudila Enid Blyton; serijo enaindvajsetih knjig **Pet prijateljev** je v izvirniku začela izdajati že leta 1942, v slovenščini pa so knjige izšle konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja. Tudi serijo za najmlajše o **Nodiju** je ustvarila ista avtorica. V slikaniški produkciji za predšolske otroke naj navedem le najznamenitejše prevedene serije: serijo Davida McKeeja o slončku **Elmerju**, Erica Hilla o psu **Pikiju**, serijo **Beli medvedek** Hansa de Beera, **Žabca** Maxa Velthuisa in **Minko miš** avtorice Lucy Cousins. Med tujimi mladinskimi serijami so bralne rekorde podirale še serije **Baletni copatki** Lorne Hill in že omenjena serija o **Harryju Potterju**. V 21. stoletju so postale popularne vampirske zgodbe, npr. **Somrak** Stephenie Meyer, serija grafičnih romanov Jeffa Kinneyja kot Gregovih dnevniških zapisov o vsakdanjem življenju z naslovom **Dnevnik nabritega mulca**, stripi v seriji **Pasji mož** Dava Pilkeya in serija dekliških pustolovščin **Brina Brihta**, ki jo ustvarja Sally Rippin.

3.1 Knjižne serije v sodobni slovenski otroški in mladinski književnosti

Tako kot zgoraj omenjene prevedene serije v Sloveniji, ki kraljujejo na vseh lestvicah branja in priljubljenih knjig, je tudi nekaj slovenskih uspešnic, ki uporabljajo isto formulo. Med obravnavanimi serijami sta dve uvrščeni tudi med najbolj brana dela na Slovenskem (Najbolj brane …), in sicer seriji **Anica** Dese Muck in **Ranta** Primoža Suhodolčana.

Avtor	Naslov serije	Število knjig; letnice prvih izidov	Književna vrsta	Žanr	Oblika knjig v seriji	Vrsta serije
Igor Karlovšek	**Ognjeno pleme**	5 2019–2023	realistični romani	zgodovinska proza	ilustrirane knjige, Marina Gabor	pripovedna
Igor Karlovšek	**Ognjeni trije**	5 2022–2024	realistični romani	zgodovinska proza	ilustrirane knjige, Milanka Fabjančič	pripovedna
Feri Lainšček	**Žlopi**	8 1999–2002	kratke fantastične zgodbe	pustolovščine	slikanice, Igor Ribič	epizodna
Feri Lainšček	**Mislice**	3 2002	kratka proza	pravljice	slikanice, Igor Ribič	epizodna
Ida Mlakar Črnič	**Kje rastejo bonboni**	4 2008–2009	kratka proza	vsakdanje dogodivščine	ilustrirala Ana Razpotnik Donati	epizodna
Ida Mlakar Črnič	Bibi in Gusti	9 2004–2025	kratka proza	živalske pravljice	slikanice, Kristina Krhin	epizodna
Desa Muck	**Anica**	10 2001–2007	realistične povesti	vsakdanje dogodivščine	ilustrirane knjige, Ana Košir	epizodna
Desa Muck	**Čudežna bolha Megi**	10 2012–2016	fantastične pripovedi	živalske zgodbe	ilustrirane knjige, Maša Kozjek	epizodna
Desa Muck	**Škratovile**	4 2014–2017	kratke fantastične zgodbe	vsakdanje dogodivščine	slikanice, Eva Cajnko	epizodna
Desa Muck	**Pavlina**	5 2024 –2026	kratke realistične zgodbe	vsakdanje dogodivščine	slikanice, Ana Košir	epizodna
Bogdan Novak	**Zvesti prijatelji**	10 1992–1993	realistične povesti	pustolovsko-taborniške dogodivščine	ilustrirane knjige, Rudi Skočir	epizodna
Lila Prap	Zakaj	8 2002–2019	kratka proza, poezija	literarno- informativna proza	slikanice, Lila Prap	epizodna
Sebastijan Pregelj	**Zgodbe s konca kamene dobe**	7 2016–2021	realistične povesti	zgodovinska proza	ilustrirane knjige, Jure Engelsberger	pripovedna
Sebastijan Pregelj	**Medo in Pujsi**	3 2023–2025	kratka proza	dogodivščine	ilustrirane knjige, Igor Šinkovec	epizodna
Sebastijan Pregelj	**Zgodbe vojvodine Kranjske**	5 2022–2025	realistične povesti	zgodovinska proza	ilustrirane knjige, Jure Engelsberger	pripovedna
Slavko Pregl	Taras	3 2020–2024	realistične kratke zgodbe	vsakdanje dogodivščine	slikanice, Marjan Manček (1); Anka Kočevar (2)	epizodna
Vesna Radovanovič	**Modri planet**	6 2007–2010	kratka realistična in kratka fantastična proza	vsakdanje dogodivščine (prevozna sredstva)	slikanice, Maja Lubi (3) in Ana Razpotnik Donati (3)	epizodna
Andrej E. Skubic	**Trio Golaznikus**	8 2018–2022	realistične povesti	vsakdanje dogodivščine	ilustrirane knjige, Tanja Komadina	pripovedna
Primož Suhodolčan	Ranta	4 1995–2019	realistične povesti	športne dogodivščine	ilustrirane knjige, Uroš Hrovat	pripovedna
Primož Suhodolčan	**Peter Nos**	15 1996–2026	kratke realistične in kratke fantastične zgodbe	vsakdanje dogodivščine	slikanice, Uroš Hrovat	epizodna
Primož Suhodolčan	**Živalske novice**	5 1998– 2019	kratke fantastične zgodbe	nonsens	ilustrirane knjige, Uroš Hrovat	epizodna

Primož Suhodolčan	**Pozor, pravljice!**	10 2003–2011	kratke fantastične zgodbe	nonsens	ilustrirane knjige, Uroš Hrovat	epizodna
Primož Suhodolčan	**Resnične pravljice**	5 2016–2024	kratke fantastične zgodbe	športna pustolovščina, biografski podatki	ilustrirane knjige; prvo Gorazd Vahen, vse naslednje Matej de Cecco	epizodna
Peter Svetina	Gospod Feliks	3 2017–2023	realistične kratke zgodbe	športna ali vsakdanja dogodivščina	slikanice, Ana Razpotnik Donati	epizodna
Janja Vidmar	Matic	5 2003–2007	realistične povesti	vsakdanje dogodivščine	ilustrirane knjige, Katra Štrukelj	epizodna
Janja Vidmar	Zala Zgaga	4 2019–2022	realistične povesti	vsakdanje dogodivščine	ilustrirane knjige, Matej de Cecco	epizodna
Janja Vidmar	**Srh**	3 2004	fantastične pripovedi	grozljivke	ne	epizodna
Janja Vidmar	**Detektivska agencija Vohljač**	3 2025–2026	realistične povesti	detektivke	ilustrirane knjige, Ivan Mitrevski	epizodna
Dim Zupan	**Drekec Pekec in Pukec Smukec**	5 1991–1998	realistične povesti	pustolovske zgodbe	ilustrirane knjige, Matjaž Schmidt	pripovedna
Dim Zupan	**Trnovska mafija**	3 1992–2002	realistične povesti	pustolovske zgodbe	ne	pripovedna
Dim Zupan	**Hektor**	7 2007–2011	realistične povesti	živalski realizem	ilustrirane knjige, prve tri Damjana Koritnik, nato Andreja Gregorič	pripovedna

Tabela: Pregled izbranih knjižnih serij na Slovenskem[3] (Vir: lasten.)

3.2 Pomembne serije za razvoj slovenske otroške in mladinske književnosti

Izpostavljam le nekaj serij, ki so zaznamovale tovrstno produkcijo na Slovenskem. Bogdan Novak, ki je po zgledu Enid Blyton v devetdesetih letih izdal uspešno serijo desetih knjig **Zvesti prijatelji** (1992–1993),[4] je ustvaril prikupno druščino poštenih in prijaznih tabornikov, ki hodijo na izlete in vedno razkrinkajo (odrasle) nepridiprave. V vseh desetih knjigah nastopajo iste glavne književne osebe: Tanja in njen pes Hani, Barbara, Andreja, Kristina, Petra, Bor, Uroš, Miha, Gorazd, Aleš, Luka. To so srednješolci, ki sestavljajo taborniški odred Rožnik, katerega vodja je njihov profesor Laci Kolar. Dela imajo izrazito verjetnostno motivacijo, vsako zase je zaokrožena celota, saj predstavi eno napeto dogodivščino taborniškega odreda. Dogajalni prostor je povezan z odhodom odredovcev na počitnice: na otok Plavnik, v Beltince, na Koroško, v bližino Vodic, v gozdove, ki se raztezajo med Blokami in Snežnikom, na Gorjuše in v Portorož. V delih *Pozor, hud pes!* in *Super špon* je književni prostor Ljubljana, v teh dveh primerih se taborniki nikamor ne odpravijo, pač pa doživijo pustolovščino kar v domačem kraju. Temeljna tema

3 Serije, ki so označene z odebeljeno pisavo, imajo tudi uradno skupni naslov; tiste z navadno pisavo, skupnega naslova nimajo oz. so objavljene v eni od zbirk.

4 Leta 1990 je že izšlo delo *Bela past*, ki je pozneje postala četrta knjiga serije.

posameznega dela je vedno povezana z nenačrtovano dogodivščino, v katero se zapletejo taborniki.

Sledila je serija Dese Muck **Anica**, namenjena bralcem začetnikom; ilustrirala jo je Ana Košir. Anica Pivnik premaga vse težave odraščanja, vključno s strahom, prvo ljubeznijo, smrtjo hišnega ljubljenčka itd., hkrati pa bralec ves čas opazuje njeno neproblematično otroštvo in odraščanje v varnem okolju ljubeče družine. Avtorica je serijo desetih knjig izdala med letoma 2001 in 2007; realistična dela o Anici Pivnik osvetljujejo teme, ki se dotaknejo vsakega otroka v začetnem obdobju šolanja, po knjigah je posneta tudi TV nanizanka. Serija slikanic **Pavlina** (2024–), ki jo je prav tako ilustrirala Ana Košir, postavlja v ospredje naslovno deklico, njene dogodivščine pa so povezane s predšolskim obdobjem.

Serija Primoža Suhodolčana o mladem **košarkarju Ranti** je vzorčni primer športno-pustolovske proze. Do zdaj so bile objavljene štiri knjige (1995–2019); med njimi je najbolj brana prva knjiga *Košarkar naj bo!* Glavni lik v vseh knjigah je Ranta, mlad in neroden fant, ki se mu življenje postavi na glavo, ko ga nekega dne učitelj telovadbe Salta povabi v košarkarsko ekipo. S tem se za Ranto začne razburljiva pot, polna nepredvidljivih dogodivščin, na kateri ga nenehno spremlja duhoviti prijatelj Smodlak. Avanturistična tematika športne pustolovščine je prepletena s stranskimi motivi, med katerimi izstopajo Rantina ljubezen do Metke in njegove težave v šoli. Književni prostor, ki ni natančno opredeljen, je mogoče določiti posredno. V prvi, tretji in četrti knjigi je opisano mestno, v drugi pa vaško okolje nekje na Koroškem. Književni čas je v vsaki knjigi omejen na nekaj mesecev med šolskim letom, druga knjiga pa se dogaja med počitnicami. Serija slikanic, ki imajo podnaslov **Resnična pravljica** (2016–), glede na književno vrsto sodi med kratke fantastične zgodbe, saj so biografski podatki o odličnih slovenskih športnikih resnični, v vsaki zgodbi pa je dodan fantastični element, ki je na nek način povezan z življenjem športnika ali športnice (Maze, Dragić, Kopitar, Roglič, Garnbret). Prvo slikanico je ilustriral Gorazd Vahen, vse naslednje Matej de Cecco. Vse slikanice govorijo o nadarjenosti, ki pa brez dela ni dovolj za uresničitev uspeha. Vloženi trud je izbranim športnikom poplačan, Suhodolčan pa o njih piše na vrhuncu njihovih športnih karier.

Posebno mesto v slikaniškem prostoru zavzema znamenita serija avtorskih slikanic Lile Prap **Zakaj** (2002–). Doslej je izšlo osem knjig, v katerih je avtorica razvila prikupen preplet literarno-informativne literature za otroke ob koncu predšolskega in v začetnem šolskem obdobju. Njeni živalski liki niso personificirani, temveč so predstavljeni po bioloških zakonitostih (dinozavri, psi, žuželke …), v posamezni knjigi pa za homogenost zgradbe poskrbijo personificirane živali (kokoši v knjigi o

dinozavrih, mačke v delu o psih, knjižne uši v knjigi o žuželkah), pri čemer lahko bralec iz razvoja dogodkov pogosto sklepa na človeške lastnosti.

Dim Zupan je avtor serije živalskih pripovedi, v kateri je prvoosebni pripovedovalec labradorec **Hektor**. Mladi bralec spozna Hektorjevo življenje od njegove skotitve do smrti. Labradorec ne opisuje le svojega življenja, temveč celotno življenje svoje okolice po avtobiografskem principu realističnega vzorca doživljajske proze. Človeški literarni liki ne vedo, da jih Hektor in druge živali razumejo, se o njih pogovarjajo, imajo o ljudeh vrednostno lestvico, se čudijo njihovemu ravnanju, kar je temelj humornih situacij.

V zadnjem desetletju sta objavila zgodovinsko prozo v serijah dva avtorja. Sedem knjig iz zgodovinsko-pustolovske serije **Zgodbe s konca kamene dobe** Sebastijana Preglja je pripoved o življenju in nabiranju novih izkušenj skozi potovanje Črne in Brina. Isti avtor je napisal tudi peteroknjižje **Zgodbe vojvodine Kranjske**, ki se navezuje na Janeza Vajkarda Valvasorja in njegov čas. Igor Karlovšek je romaneskni prostor zaznamoval z dvema serijama zgodovinskih mladinskih romanov, to sta peteroknjižji **Ognjeno pleme** in **Ognjeni trije**.

Leta 2018 je izšla prva knjiga Andreja E. Skubica iz serije v osmih delih **Trio Golaznikus**. Serija je namenjena bralcem v začetnih razredih osnovne šole; gre za nabrite dogodivščine Tomaža, Lije in Liama. Liki se skozi serijo razvijajo; doživljajo vsakdanje pustolovščine, mestoma tudi razrešujejo probleme, npr. v delu *Babi nima več telefona* je osrednje spoznanje bolečina ob smrti, v *Težavah z angelčki* je avtor osvetlil medvrstniško nasilje.

4 Sklep

Literarna dela, ki se uvrščajo v knjižne serije, imajo v posamezni seriji isti tip pripovedovalca, struktura posameznih delov je skozi celotno serijo enaka, enak je način pripovedovanja, dela ene serije sodijo v isto književno vrsto in v isti žanr, posamezni deli serije izhajajo zaporedoma.

Ob pregledu slovenskih izvirnih serij za otroke in mladostnike se kaže, da te sodijo po obliki v tri skupine: slikaniške serije, serije ilustriranih knjig in serije brez ilustracij. Serije slikanic sodijo med kratkoprozna besedila: med njimi so slikanice Primoža Suhodolčana (Peter Nos, Resnične pravljice); Lile Prap (serija Zakaj); Dese Muck (Škratovile, Pavlina), dve seriji Ide Mlakar o Bibi in Gustiju ter o Štumfi in Kuštri; Žlopi in tri slikanice, izdane po zbirki Mislice Ferija Lainščka; serija Mici pri babici Andreja Predina; dve seriji Vesne Radovanovič Modri planet (o prevoznih sredstvih) in Petelinček; serija slikanic Slavka Pregla o dečku

Tarasu; serija o gospodu Feliksu Petra Svetine. Po obliki se največ serij uvršča med ilustrirane knjige, npr. seriji Dese Muck Anica in Čudežna bolha Megi; Hektor Dima Zupana; serija o košarkarju Ranti Pozor, pravljice! in Živalske novice Primoža Suhodolčana; Janje Vidmar Matic, Zala zgaga in Detektivska agencija Vohljač; Zgodbe s konca kamene dobe in Zgodbe vojvodine Kranjske Sebastijana Preglja ter Trio Golaznikus Andreja E. Skubica. Med daljšo prozo sodijo serija Bogdana Novaka Zvesti prijatelji in seriji Igorja Karlovška Ognjeno pleme in Ognjeni trije.

Glede na književno vrsto so ilustrirane serije izjemoma zbirke kratke proze (prim. Suhodolčanovi seriji Živalske novice in Pozor, pravljice!), vsa ostala dela so realistične povesti, Karlovškovi seriji sodita med realistične romane.

Glede na razvoj zgodbe se v slovenskem prostoru pojavljata dve varianti serij, in sicer epizodne in pripovedne. Večina del sodi med epizodne serije, v katerih je vsak del serije zaokrožena celota, zato se lahko bere samostojno (vedno isti glavni literarni lik, drugačna zgodba), nekatere med njimi še vedno nastajajo. Epizodne serije so izdane v slikanicah, nekaj pa je tudi ilustriranih knjig, npr. dela Janje Vidmar in Dese Muck. Druga skupina so pripovedne serije, v katerih se zgodba razvija skozi vse dele in je treba posamezne dele brati zaporedno, serija se zaključi z zadnjim delom (nadaljevanje ni mogoče), npr. zgodovinske zgodbe Sebastijana Preglja in Igorja Karlovška; vsakdanje pustolovščine v seriji Trio Golaznikus Andreja E. Skubica. Pri pregledu serij se je pokazalo, da tretje variante, v katerih so vedno isti liki, vendar je glavna oseba vedno druga (primer serija Čudo), v slovenski književnosti skoraj nimamo. Pogojno bi v to skupino smeli šteti serijo Bogdana Novaka Zvesti prijatelji, kjer vedno nastopa kolektivni lik, vendar zorni kot pripovedi ni spremenjen.

Na Slovenskem prevladuje med izvirno literaturo realistična književnost, med fantastično le kratke fantastične zgodbe (Muck, Suhodolčan) in pravljice (Mlakar Črnič, Radovanovič). Doslej je izšel prvi del napovedane fantastične trilogije Simone Semenič Bes te lopi (2025), ki obeta prvo izvirno besedilo, ki bo ustrezalo žanru visoke fantazije. Med realistično prozo so najpogosteje zastopane vsakdanje (otrokove) dogodivščine (prim. Muck, Skubic, Pregl, Vidmar), pustolovska proza (Lainšček, Novak, Zupan), športna proza (Suhodolčan, Svetina) in daljša zgodovinska proza (Karlovšek, Pregelj).

Literatura

Haramija, Dragica, 2026: Dežela Oz kot svetovna literarna in kulturna dediščina. Marko Jesenšek (ur.): *Imenitnost slovenščine sto let po Pleteršniku.* Univerza v Mariboru, Oddelek za slovanske jezike in književnosti (Mednarodna knjižna zbirka Zora; 160). 190–208. <https://doi.org/10.18690/um.5.2026.9>.

Lukens, Rebecca J., 2007: *A critical handbook of children's literature*. Boston: Pearson Allyn and Bacon (8. izdaja).

Najbolj brane knjige v Sloveniji 2015–2025: 100 dejstev o bestsellerjih desetletja. (Analiza: april 2026, posodobljeno april 2026.) <https://cangura.com/blog/najbolj-brane-knjige-slovenija-2015-2025/>.

Zupan Sosič, Alojzija, 2001: Poti k romanu: žanrski sinkretizem najnovejšega slovenskega romana. *Primerjalna književnost* 24/1. 71–81.

Milena Mileva Blažić
Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta
milena.blazic@pef.uni-lj.si

Stolp strelcev na Ljubljanskem gradu kot narativni prostor: interdisciplinarna analiza sgraffitnega cikla slovenskih ljudskih pesmi

Prispevek preučuje sgraffitni cikel osmih slovenskih ljudskih pesmi v Stolpu strelcev na Ljubljanskem gradu kot edinstven primer narativno osmišljene prostorske umetnine. S sintetičnim pristopom združuje umetnostnozgodovinsko, folkloristično, literarnokomparativno in didaktično perspektivo. S pomočjo mednarodne ATU-tipologije in kanonične Štrekljeve zbirke (1895–1923) dokazuje, da vsak izmed osmih motivov predstavlja slovensko različico univerzalnih pripovednih vzorcev z globokimi intertekstualnimi navezavami na svetovno literarno in folkloristično izročilo. Dodan je tudi inovativen didaktični model, ki uporablja digitalne humanistične pristope (Google My Maps) za preoblikovanje te materialne dediščine v interaktivno učno platformo.

1 Uvod

Ljubljanski grad stoji kot tiha priča zgodovine mesta, vendar v njegovem Stolpu strelcev odmeva glasna in barvita pripoved slovenskega ljudskega izročila. Okrogli stolp, ki je skozi stoletja služil vojaškim, upravnim in sodnim funkcijam, je sredi 20. stoletja dobil povsem novo vlogo – postal je nosilec monumentalnega cikla sgraffitnih poslikav, ki vizualizirajo osem temeljnih slovenskih ljudskih pesmi. Dela, nastala med letoma 1952 in 1953 po zasnovi arhitekta in slikarja Borisa Kobeta (1905–1981) ter v izvedbi akademskega slikarja Marija Preglja (1913–1967), predstavljajo več kot le okras – so celovit narativni program, ki prostor preobrazi v pripovedno enciklopedijo, v »kamnito knjigo« ljudske domišljije, katere besedilno podlago predstavlja kanonična zbirka K. Štreklja (Štrekelj 1895–1923).

Rokopisna študija etnologa Janeza Bogataja Od ust do ust … in do Stolpa strelcev (2012) je prva sistematično obdelala ta zaklad in služi kot temeljni vir za to raziskavo, katere namen je štirikratni: (1) ponuditi celovito ikonografsko in umetnostnozgodovinsko analizo sgraffitnega cikla v kontekstu povojne kulture; (2) izvesti poglobljeno folkloristično in tipološko raziskavo posameznih motivov z

uporabo mednarodnega kataloga ATU[1] (Uther 2004) in izvirnih Štrekljevih variant; (3) razkriti intertekstualne in transkulturne povezave med slovenskimi ljudskimi pesmimi in svetovno literaturo; (4) razviti inovativni didaktični model, ki s pomočjo digitalnih humanističnih orodij materialno dediščino spremeni v sodoben, interaktiven učni vir za pouk književnosti in kulturne vzgoje.

2 Literarno- in umetnostnozgodovinski kontekst

Povojna obnova Ljubljanskega gradu ni bila le arhitekturna naloga, temveč tudi kulturnopolitično dejanje. Plečnikov učenec in naslednik Boris Kobe je to vizijo nadaljeval z izrazito sintetičnim pristopom. Stolp strelcev, prvotno obrambni element, je bil pod njegovim vodstvom preoblikovan v restavratorsko in družabno središče. Izbira motivov ljudskih pesmi za njegov okras ni bila naključna, saj je ljudsko izročilo, kot ga je utelesila Štrekljeva zbirka, v času oblikovanja nacionalne kulture v socialistični Jugoslaviji predstavljalo legitimen, »neproblematičen« vir narodne identitete, ki ga je bilo mogoče monumentalizirati.

Kobetova odločitev za tehniko sgraffita (iz ital. *sgraffiare* – praskati) je simbolične narave, saj je pomenila trajnost, procesnost in prostorsko integracijo. Obnova leta 2007–2009 pod vodstvom akademika Ljubiše Milića je bila ključna za ohranitev cikla (Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2007).

3 Metodologija

Raziskava temelji na sintezi kvalitativnih metod, zasnovanih za zajem večplastnosti predmeta študije, pri čemer izhaja iz podatkov in opisa v rokopisu *Bogataj* (2012) ter iz besedilnih variant v Štrekljevi zbirki (Štrekelj 1895–1923).

3.1 Gradivo

Primarni viri vključujejo neposredno opazovanje in dokumentiranje sgraffitov v Stolpu strelcev ter arhivske vire o prenovah gradu in umetnikih. Sekundarni viri obsegajo: (a) folklorno osnovo – Štrekljevo kanonično zbirko *Slovenske narodne pesmi* (1895–1923) kot primarni besedilni referenčni okvir; (b) umetnostnozgodovinski kontekst, ki ga predstavlja rokopis Janeza Bogataja (2012) kot ključni vir za identifikacijo motivov; ter (c) teoretska in komparativna orodja – Utherjev ATU-katalog (2004) kot osnovo za tipološko klasifikacijo, teorije intertekstualnosti ter sodobno literaturo o digitalni humanistiki in literarni didaktiki.

1 ATU je mednarodna oznaka oz. akronim iz priimkov treh folkloristov: Anttija Aarneja, Stitha Thompsona, Hans-Jörga Utherja, ki so sestavili mednarodno klasifikacijski indeks pravljičnih tipov (Uther 2004, ponatis 2011).

3.2 Postopek

Analiza je potekala v štirih fazah. Prva faza je obsegala ikonografsko in tekstualno analizo po Panofskyjevi metodi, druga faza je vključevala tipološko-folkloristično analizo z ATU-indeksom, tretja je zajemala intertekstualno in komparativno literarno analizo, četrta pa je bila namenjena didaktičnemu modeliranju z digitalnimi humanističnimi orodji (Google My Maps).

4 Rezultati

Ikonografska in folkloristična analiza osmih pravljičnih tipov in/ali motivov razkriva sistematično uporabo Štrekljevih besedil kot neposrednega vira za napise na sgraffitih. V nadaljevanju so predstavljene ključne ugotovitve za vsak motiv.

4.1 Alenčica, Gregčeva sestrica (ATU 514)

Cikel prikazuje zaporedje junaških prizorov z napisi: »Od Turkov je en tak ubit, utegnil bi tvoj Gregec bit«; »V svetlo šla je kamrico, oblekla eno haljico«; »Vzela sablico ostro in kakor sonce vso svetlo«. Primerjava s Štrekljevo pesmijo št. 53 (*Deklica vojak*) razkriva skoraj popolno skladnost. Prvi napis neposredno citira verze 40–41: »Od Turkov biu enak je vbit, / Tvoj Gregic znau bi tisti bit!« (Štrekelj 1895–1923: 97). Napisi poudarjajo akcijo in dramatičen vrhunec, pri čemer se tip ATU 514 (The Shift of Sex) kaže v motivu dekleta, ki se preobleče v moškega.

4.2 Cigan (ATU 311/312A)

Ključni napisi vključujejo: »Imam zidanih devet gradov«; »Lenka pogleda še nazaj«; »tamkaj je videla devet žen«. Primerjava s Štrekljevo pesmijo št. 134 potrjuje, da gre za paradigmatično različico tipa ATU 311/312A (Maiden-Killer / Bluebeard), za ‘Ciganovo’ hvalisanje: »Jaz imam zidanih devet gradov, / Desetega mi pa zidajo« (Štrekelj 1895–1923: 134, v. 36–37). Neposredna je tudi povezava s C. Perraultovo pravljico *Sinjebradec* in Grimmovo *Ženin ropar*.

4.3 Desetnica (ATU 310)

Ptica svetuje: »Peci polančico, polančico, popotnico«. Primerjava s Štrekljevo pesmijo št. 311 razkriva natančno citiranje: »Peci, peci polančnico, popotnico, / Ino perstan notri deni, / Na deset koscev jo razreži« (Štrekelj 1895–1923: 354, v. 21–23). Motiv ustreza tipu ATU 310 (The Maiden in the Tower).

Uglasbljeno različico *Desetnice* je v avtentičnem okolju Stolpa strelcev uglasbil Jani Kovačič.[2] Priredba temelji na Prešernovi redakciji ljudske balade Desetnica iz leta 1845, ki obravnava motiv posvečenega desetega otroka (desetina). Folkloristični kontekst obravnava Marjetka Golež Kaučič v študiji *Desetnica – pravljičnost in usodnost* (2018). Prvi zapis te različice je iz leta 1819 (Jožef Rudež).

4.4 Lepa Vida (ATU 860B*)

'Zamorčev' poziv: »Le z mano, z mano ti lepa Vida!« Primerjava s Štrekljevo pesmijo št. 73 (A) razkriva natančno besedilno osnovo: »Le z' mano, z' mano ti lepa Vida!« (Štrekelj 1895–1923: 125, v. 19). Motiv pripada tipu ATU 860B* (The Abducted Wife) z resonanco v trojanskih zgodbah in sredozemskih baladah.

Lepo Vido Lešandrinsko v avtentičnem okolju Stolpa strelcev je v projektu Narativna osmislitev prostora uglasbil tudi Jani Kovačič.[3]

4.5 Lovčev pogreb (ATU *191*)

Refren: »Juhe, juho, zdej jagra več ne bo« in »Uju, ju, jujhuho, jagra več ne bo«. Primerjava s Štrekljevo pesmijo št. 970 (»Zverina pokopava lovca«) »Johe, johe, joho, / Zdaj pa jagra več ne bo!« (Štrekelj 1895–1923: 802) kaže, da je refren vzet neposredno iz ljudske pesmi.

4.6 Mlada Zora (ATU 899A)

Zorina navodila: »Kadar me poneso, pisan žorf, tak le pridi pome, kraljič mlad« v primerjavi s Štrekljevo pesmijo št. 114 razkrivajo natančne citate: »Kadar me v rako poneso, / V grajšinsko rako pisano: / Pa pridi po me, kraljič mlad« (Štrekelj 1895–1923: 180, v. 43–45). Motiv je neposredna adaptacija tipa ATU 899A (Pyramus in Thisbe), neposredno povezan z Ovidijem in Shakespearom. Beseda *žorf* je specifična narečna oblika za grobnico.

4.7 Povodni mož (ATU 311/312A + G440)

Mati svari: »Micika, ne hodi drevi mi na ples«, vendar »Micika ni nič marala«. Primerjava s Štrekljevo pesmijo št. 81 razkriva dobesedne odlomke: »Micika, ostani mi doma, / Ne hodi drevi mi na ples!« (Štrekelj 1895–1923, str. 138, v. 6–7). Motiv združuje ATU 311/312A in G440 (Ogre ugrabi osebo).

2 Kovačič, Jani, 2025: *Desetnica. Stolp strelcev.* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=2HmTcpb-1ZQ4&list=RD2HmTcpb1ZQ4&start_radio=1>.

3 Kovačič, Jani, 2025: *Lepa Vida Lešandrinska. Stolp strelcev.* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=lBn_ocjBrAs>.

4.8 Rošlin in Verjanko (ATU 590)

Materina zvijača – želja po »Pila mrzlo bom vodo« v primerjavi s Štrekljevo pesmijo št. 140 razkriva neposredne citate: »De boljši meni pred ne bo, / De pila merzlo bom vodo« (Štrekelj 1895–1923: 214, v. 24–25); končna replika: »Želeli piti sinovo, / Zdaj nate kri – Rošlinovo!« (Štrekelj 1895–1923: 215). Napis na sgraffitu je neposredno vzet iz tega dramatičnega zaključka. Motiv pripada tipu ATU 590 (Nezvesta mati) z navezavo na Orestejo in Hamleta (Golež Kaučič 2004).

5 Razprava

Kot je razvidno iz natančnih primerjav, so napisi na sgraffitih skoraj izključno neposredni, dobesedni citati iz ustreznih Štrekljevih variant. To dokazuje, da sta Kobe in Pregelj pri svojem delu neposredno uporabljala Štrekljevo zbirko kot vir in si prizadevala za največjo možno besedilno zvestobo izvirniku. To odkritje poudarja ne le avtentičnost sgraffitnega cikla, temveč tudi njegovo vlogo kot vizualni odlomek oziroma antologijo Štrekljevega kanonskega dela.

Rezultati te analize razkrivajo več pomembnih ugotovitev z implikacijami za umetnostno zgodovino, folkloristiko in pedagoško prakso. Najpomembnejše odkritje je sistematična uporaba Štrekljevih besedil kot neposrednega vira za napise na sgraffitih, kar potrjuje, da Stolp strelcev ni le ilustracija ljudskih pesmi, temveč arhitekturni in ikonografski dodatek k Štrekljevi zbirki – način, da se kanonsko besedilo vkleše v javni prostor in postane dostopno širši javnosti.

5.1 Didaktične implikacije

Materialna in lokacijska specifičnost sgraffitnega cikla ter njegova neposredna povezanost s Štrekljevo zbirko predstavljata izjemen potencial za izobraževanje. Predlagani didaktični model temelji na sintezi načel, ki vključujejo: (a) prostor kot tekst; (b) učenje z izvirniki; (c) intermedialnost in (d) digitalno posredovanje.

Praktična izvedba temelji na uporabi brezplačne aplikacije Google My Maps za ustvarjanje »Interaktivne literarne karte Stolpa strelcev«. Učitelj ali raziskovalec ustvari zemljevid z osrednjo točko na geolokaciji Ljubljanskega gradu. Za vsakega od osmih motivov doda oznako, ki vsebuje večmedijsko vsebino: naslov in avtorja sgraffita, fotografijo prizora, avtentične napise, natančne Štrekljeve citate, povezavo do celotne Štrekljeve variante, ATU-klasifikacijo ter medbesedilne povezave.

5.2 Teoretični prispevki

Študija prispeva k razumevanju kulturne dediščine na več ravneh. Prvič, dokazuje, da je treba materialne spomenike preučevati v neločljivi povezavi z njihovimi besedilnimi viri, kar je temelj humanističnega raziskovanja. Drugič, ponuja metodološki model za interdisciplinarno analizo, ki združuje umetnostno zgodovino, folkloristiko, literarno primerjavo in pedagoško prakso. Tretjič, prikazuje, da digitalna humanistika ne nadomešča tradicionalnih metod, temveč jih razširja in demokratizira.

5.3 Omejitve raziskave

Raziskava ima nekaj omejitev: (1) pri dokumentaciji napisov temelji predvsem na sekundarnem viru (Bogataj 2012); (2) predlagani didaktični model še ni bil preizkušen v praksi, zato ni empiričnih podatkov o njegovi učinkovitosti; (3) analiza se osredotoča na besedilno-slikovno razmerje, medtem ko bi prostorska izkušnja stolpa lahko dodatno obogatila razumevanje; (4) študija ne vključuje sistematične primerjave z drugimi primeri monumentalizacije ljudskega izročila v srednjeevropskem prostoru.

5.4 Prihodnje raziskave

Prihodnje raziskave bi lahko potekale v več smereh: od empiričnega testiranja predlaganega didaktičnega modela v različnih izobraževalnih kontekstih, razvoja celovitih učnih enot z natančno opredeljenimi učnimi cilji, ustvarjanja virtualnega 3D-ogleda Stolpa strelcev z anotiranimi napisi, do primerjalne analize drugih primerov monumentalizacije ljudskega izročila in raziskave recepcije sgraffitnega cikla skozi čas.

6 Zaključek

Sgraffitni cikel v Stolpu strelcev, katerega besedilno podlago sestavljajo neposredni citati iz Štrekljeve zbirke, je več kot umetnina; je materializirana večmedijska zveza med ustnim izročilom, njegovo kanonično tekstualno utemeljitvijo in monumentalno vizualno reprezentacijo. Predlagani didaktični model ne ponuja le recepta za pouk, temveč filozofijo pristopa h kulturni dediščini: ne kot nečemu, kar je treba zgolj ohraniti in občudovati, temveč kot nečemu, kar je treba aktivirati, povezovati in širiti. S pomočjo digitalnih orodij lahko kamnite stene gradu, njihovi dobesedni napisi in Štrekljeve strani postanejo prožne membrane, skozi katere učenci vstopajo v dialog s preteklostjo in gradijo mostove do drugih kultur.

Viri in literatura

Bogataj, Janez, 2012: *Od ust do ust ... in do Stolpa strelcev – Upodobitve slovenskih ljudskih pesmi* [neobjavljeno rokopis].

Golež Kaučič, Marjeta, 2004: Rošlin in Verjanko. Transformacija ljudske balade v sodobna prozna besedila. *Traditiones* 33/2. 93–115. <https://doi.org/10.3986/Traditio2004330204>.

Golež Kaučič, Marjetka, 2018: *Slovenska ljudska balada.* (Folkloristični zvezki 2.) Ljubljana: Založba ZRC.

Štrekelj, Karel, 1895–1923: *Slovenske narodne pesmi* (zv. 1–4). Slovenska matica. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-U1XDVBQI>.

Uther, Hans-Jörg, 2004: *The types of international folktales. A classification and bibliography I–III*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2007: *Sgraffito, Stolp strelcev* [video]. <https://www.youtube.com/watch?v=KzLImLHltVg>.

Milena Mileva Blažić
Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta
milena.blazic@pef.uni-lj.si

Otroške in večnaslovniške pesmi Srečka Kosovela: pravljica, avantgarda in kanonizacija

Prispevek obravnava Kosovelov otroški in večnaslovniški opus kot notranje povezan, enoten sklop, ki so ga na različne načine obravnavali štirje uredniki – Ocvirk, Legiša, Saksida in Komelj, ne da bi mu dodelili enotno kategorijo. Filološka plast (identična besedila v otroških pesmih in v Zbranem delu), mitološko-arhetipska plast (Jung in Kerényi 2001; Šmitek 2008; Kropej 2008, 2012) in avantgardni register (Druker, Kümmerling-Meibauer 2015) skupaj kažejo, da Kosovelove otroške pesmi niso mladostno delo, temveč sestavni del enotne avtorske poetike. Osrednja študija primera je marionetna priredba Kresilnik, priredba Andersenove pravljice *Vžigalnik*, v kateri Kosovel čarovnico nadomesti z likom Jagababa, imenom iz slovenskega ljudskega izročila (Kropej 2012), katere lastna zgodovina (od svetega prek demoniziranega do pravljičnega bitja) zrcali usodo Kosovelovega opusa v kanonu. Prispevek uvaja koncept pesnika kot vidca (Juvan 2011, 2014), kot okvir za razumevanje procesa kanonizacije, v katero so bila vključena Kosovelova dela za odrasle, ne pa tudi za otroke.

1 Uvod

Srečko Kosovel (1904–1926) je v slovensko literaturo vstopil kot sedemletni dopisnik otroške revije *Zvonček* (Kosovel 1911; Komelj 2019, II: 16–18) in iz nje nikoli povsem izstopil. Revija je po dostopnih podatkih njegove besede zadnjič natisnila oktobra 1931, pet let po pesnikovi smrti pri dvaindvajsetih letih (avtorstvo pesmi Večer v tej številki ni neodvisno potrjeno; dLib Kosovela navaja kot sodelavca z »nedoločeno funkcijo«). Med tema dvema točkama stoji korpus, ki ga literarna zgodovina ni obravnavala kot celoto: otroške pesmi, pravljično-lutkovno gradivo (Kresilnik, cikel Gašperček), dva prevoda H. C. Andersena, nemško pisan esej o otroški domišljiji (*Die Seele des Kindes*) in konstruktivistični *Kons* – vse iz istega ustvarjalnega obdobja (1920–1926).

Ta korpus je doživel štiri različne uredniške usode. Anton Ocvirk je pri sestavljanju *Zbranega dela* (1946–1977) gradivo za otroke označil kot »blago, ki je nastalo mimogrede, pravzaprav ob robu njegove umetniške poti« (Ocvirk 1946: 408, nav. po Komelj 2019, I: 31) in ga v veliki meri ni uvrstil v kanonično izdajo. Lino Legiša je v izboru *Sonce ima krono* (Kosovel 1974; ponatis 1981) otroške pesmi postavil

ob besedila in prozo za odrasle v en sam mešani sklop – dejansko večnaslovniško ureditev, ki pa v literarni vedi ni dobila klasifikacijskega odmeva. Igor Saksida, ki je utemeljil vrednost Kosovelove otroške poezije (Saksida 1992, 1994), otroških pesmi v izboru *Barž = Kons* (2015) ni izpustil po Ocvirkovem zgledu, temveč dosledno glede na lastno uredniško izhodišče: ker je Kosovela klasificiral kot večnaslovniškega in avantgardnega pesnika, gradivo brez avantgardne poteze v tak izbor ni sodilo (Saksida 2015: 161). Miklavž Komelj je leta 2019 v izdaji *Vsem naj bom neznan* prvič objavil celotno rokopisno zapuščino, vključno s pravljično-lutkovnimi besedili, a jo je predstavil kot del neobjavljenega, ne kot del otroškega ali večnaslovniškega korpusa; klasifikacija, ki bi gradivo umestila v en sam koherenten sistem, tako še vedno manjka.

Štiri različne uredniške logike (izključitev, mešana uvrstitev brez klasifikacijskega odmeva, doslednost lastnemu kriteriju, objava brez klasifikacije) vodijo k enakemu rezultatu: pravljično-lutkovna besedila ostajajo brez mesta v katerem koli obstoječem okviru. Raziskovalno vprašanje tega prispevka je, zakaj omenjeno gradivo v nobenem od teh dejanj ni dobilo ustrezne kategorije. Odgovor izhaja iz narave gradiva: Kosovelovo pisanje za otroke ni bilo ne dovolj »otroško« ne dovolj »avantgardno«, da bi ga uvrstili v enega od razpoložljivih uredniških predalov. V terminologiji Kümmerling-Meibauer (1999) gre za t. i. *crosswriting* (sln. v tem prispevku: *večnaslovniško pisanje*), vendar v obliki, ki je uredniška zgodovina ni prepoznala kot merilo kanoničnosti, kot na primer pri Erichu Kästnerju, temveč kot razlog za izključitev ali nekategorizirano objavo. To vprašanje odpira širše vprašanje, zakaj so bralci in uredniki Kosovela dosledno brali kot enotno, preroško figuro. Odgovor je predstavljen v poglavju Razprava, kjer sta uvedena koncepta pesnika kot vidca (Juvan 2011) in karizmatičnega avtorja (Juvan 2014); Komeljeva objava neobjavljenih fragmentov (2019) je le zadnja v vrsti tovrstnih primerov.

2 Gradivo in metoda

Primarni viri vključujejo *Otroške pesmi* in *Zbrano delo I* (Kosovel 1946, ur. Ocvirk, Državna založba Slovenije), *Vsem naj bom neznan: neobjavljeni del zapuščine* (Kosovel 2019, ur. Komelj, zv. 1–2, Založba Goga), rokopisno zapuščino v javni domeni, revijo *Zvonček: list s podobami za slovensko mladino* (1900–1939, Konzorcij) in *Barž = Kons: besede v prostoru* (Kosovel 2015, ur. Saksida, Miš založba). Komeljev uredniški aparat v izdaji iz leta 2019 je avtorskopravno varovan; iz njega so navedeni le kratki odlomki z natančnim mestom.

Simbolno-arhetipska analiza izhaja iz del naslednjih avtorjev: Ferber (2012), Jung (1956, 1959, 1963, 1967), Jung in Kerényi (2001), Šmitek (2008) in Kropej (2008,

2012). Motivno-tipska klasifikacija sledi Aarne-Thompson-Utherjevemu sistemu (Uther 2011); uvrstitev Kresilnika med priredbe tipa ATU 562 je bila neodvisno potrjena. Teorija večnaslovniškega pisanja izhaja iz del avtorjev: Kümmerling-Meibauer (1999, 2004), Beckett (1999) in Falconer (2009); teoretski okvir avantgarde iz Drukerja in Kümmerling-Meibauerja (2015); koncept pesnika vidca in teorije karizme iz Juvana (2011, 2014); ambivalentni status besedila iz Shavita (1986).

Znotraj rokopisne zapuščine so ločeni štirje glasovi: Kosovel, ki piše v slovenščini, Kosovel, ki piše v nemščini, Komeljev uredniški aparat in Komeljev prevod, ki nikoli ni naveden kot Kosovelove besede. Kosovelova prečrtana mesta v rokopisu so v tem prispevku označena z < >. Za presojo rokopisnih sledi avtorske namere je uvedena tristopenjska dokazna lestvica: osnutek (besedilo dejansko obstaja, četudi nedokončano), načrt (namera je zabeležena, besedila pa ni) in delovni zapisek (funkcija zapisa je negotova). Lestvica je avtoričino operativno orodje za ta prispevek.

3 Rezultati

3.1 Filološka identiteta besedil

Tri pesmi se v identični obliki pojavljajo tako v otroških pesmih kot v *Zbranem delu I*: Sonce ima krono (Kosovel 1946: 283), Bori (Kosovel 1946: 62) in Vidim te, mati (Kosovel 1946: 122; prvotno objavljeno v *Ženskem svetu*, 1926: 210). Identiteta besedil – ne zgolj tematska ali slogovna sorodnost – je prvi in najbolj neposredni dokaz, da meja med »otroškim« in »odraslim« Kosovelovim gradivom v samih besedilih ne obstaja: gre za isto pesem, ne za dve sorodni.

3.2 Simbolno-arhetipska plast

Simboli v Kosovelovi otroški poeziji izhajajo iz treh dopolnjujočih se okvirov: literarnega simbolizma (Ferber 2012), slovensko-indoevropske lokalizacije (Šmitek 2008; Kropej 2008) in jungovske arhetipske psihologije (Jung in Kerényi 2001). Sonce je pri Ferberju (2012: 209) svetloba in vid (angl. *light and seeing*), koren simbolizma; Šmitek (2008: 135–136) isto podobo umesti v slovensko-indoevropsko dediščino, kar skupaj osvetli Kosovelove otroške pesmi, v katerih je sonce vir in merilo vidnega sveta. Podobno velja za veter: Heziodova burja, hitra na svoji poti (angl. *Boreas swift in its path*) (Ferber 2012: 235) in Šmitkova antropomorfna oblika ustrezata Kosovelovemu vetru-pastirčku in burji. Drevo nosi generacijsko podobo: dnevi drevesa so dnevi mojega ljudstva (angl. *the days of*

a tree are the days of my people) (Ferber 2012: 219), kar se zrcali v Borih kot podobi trajanja rodu. Pod geslom *Nature* (sln. *narava*) Ferber (2012: 135) izpostavi zemljo kot »mother of all … who nourishes all things living«, torej mater vsega, ki hrani vse živo, kar pojasni simbolno težo matere v pesmi Vidim te, mati. Noč je povezana z molkom, obenem pa se Kosovelov register otroških nočnih pesmi kaže kot »symbolic of spiritual error« – simbol duhovne zablode (Ferber 2012: 137). Vseh pet simbolov deluje enako v odrasli, konstruktivistični poeziji, kar podpira tezo o skupnem simbolnem repertoarju.

Jung in Kerényi (2001) opredelita devet podtipov božanskega otroka (angl. *Divine Child*), med njimi zapuščenega, ranjenega in trpečega; v otroških pesmih se pojavijo verzi, ki ustrezajo temnejšim podtipom te tipologije, kar dodatno govori proti branju gradiva kot preprostega mladostnega dela. Jungovski okvir omogoča, da je otrok v Kosovelovi poeziji razumljen ne kot biografska kategorija, temveč kot arhetipska figura. Kropej (2008: 330, 333) onkraj Šmitkovih univerzalnih vzporednic doda primarni slovenski substrat: škrat kot čuvaj zakladov, vila kot »belo oblečeno bajno bitje«. Ta lokalizacija je ključna za razumevanje Kosovelove izbire imena Jagababa v Kresilniku (glej 3.3): pesnik ne poseže po univerzalnem, temveč po specifično slovenskem bajeslovnem gradivu.

3.3 Kresilnik: študija primera

Scenarij v osmih dejanjih (Kosovel 2019, I: 849) natančno sledi zaporedju Andersenove pravljice *Vžigalnik* (*Fyrtøjet*) (1835, tip ATU 562): star vojak, čarovnica ob drevesu, tri skrinje, kresilnik in pes, kraljična, ječa, morišče, ljudska aklamacija. Kosovel uvede tri spremembe: čarovnico nadomesti Jagababa, vojaka lutka Gašperček,[1] Andersenov Feuerzeug pa poimenuje kresilnik.

Ime Jagababa ni prevzeto iz revije, ki jo je Kosovel bral in v katero je sam pisal. Ko je *Zvonček* leta 1901 objavil rusko ljudsko pravljico o čarovnici, jo je poslovenil kot »čarovnica« (Brinjos 1901: 251–253). Jagababa je torej izpričano slovensko bajeslovno ime: Kropej (2012: 234) navaja »Pehtra Baba, Pehta, Pehtrna, Pjahtra Baba, Jaga Baba, Ježi Baba« kot variantna imena enega bitja, ki ga opiše kot ambivalentno, hkrati »prijazno, svetlo prikazen« in »grozljivo bitje« z zgodovinsko potjo »od Magna Mater … h kristjanjenju … [do] posvetitve in preobrazbe v pravljično bitje«. Ta pot je natančna paralela Kosovelove lastne usode v kanonu: bitje, ki je bilo nekoč sveto in grozljivo hkrati, je bilo potisnjeno v »zgolj« pravljično gradivo,

1 Lutka Slovenskega marionetnega gledališča, ki jo je izdelal Milan Klemenčič (Komelj 2019, I: 843).

enako kot je bilo Kosovelovo teološko-avantgardno pisanje potisnjeno v otroško periferijo literarne vede.

3.4 Cikel Gašperček, Andersenova prevoda in zapisek »(Za Zvonček)«

Cikel Gašperček obsega dva dokončana verza, oba z Ocvirkovimi pripisi v svinčniku o tem, kako naj se bereta (Komelj 2019, I: 847–848): Pesnikom in Končna pesem (»kaj, če sem samo Gašperček / jaz sem bilka med bilkami / trava med travami«; Kosovel 2019, I: 848). Dva prevoda H. C. Andersena – Drugi večer in Večerna molitev, oba iz *Slikanice brez slik* (dan. *Billedbog uden Billeder*) – sta nastala po nemškem izvirniku (Komelj 2019, I: 876, 878; Blažić 2018).

Na lističu z naslovom »Pravljica … (Za Zvonček) … Metka … o deklici Anki« (Kosovel 2019, I: 470) se imeni Anka in Metka ujemata z naslovi, dejansko objavljenimi v *Zvončku* v letih, ki jih je Kosovel sam navedel kot brana (1900–1902): Molčeča Anka (1900, št. 5) in Metka (Rape 1901). Po uvedeni dokazni lestvici je ta zapis uvrščen na stopnjo delovni zapisek, ne načrt: dejstvo, da imeni že obstajata kot naslova v revijah, ki jih je Kosovel bral, dopušča razlago, da gre za bralski izpisek naslovov, ne za avtorski načrt lastnega besedila.

3.5 Avantgardno-konstruktivistični register

Druker in Kümmerling-Meibauer (2015: 1) izraz avantgarda izpeljeta iz vojaškega izraza za predstražo in ga opredelita kot težnjo k »eksperimentalni in radikalni prenovi« mejá sprejetega, ki se izraža tudi v obračanju k »materialnim vidikom umetnosti« ter »združevanju različnih materialov, kar je privedlo do kolaža in montaže«. Kosovelov Kons tem načelom natančno ustreza. Pesnik zavrača rimo kot nosilko pesniške vrednosti: »Rime so izgubile svojo vrednost. Rime ne prepričujejo. Ali si čul trenje koles? Pesem bodi trenje bolesti« (Kosovel 2015: 80). Pesem opredeli kot gradbeno, ne emocionalno dejanje: »Moja pesem je eksplozija, divja raztrganost. Disharmonija« (Kosovel 2015: 79). Besedno montažo, ki vključuje matematične simbole, ponazarja Kons 5: »Gnoj je zlato in zlato je gnoj. Oboje = 0« (Kosovel 2015: 114). Politično-revolucionarni register najizraziteje nastopi v Destrukcijah: »Rušiti, rušiti, rušiti! Milijoni umirajo, a Evropa laže« (Kosovel 2015: 128). Kosovelov dnevniški zapis, priložen pesmi Rdeči atom (III), izrecno teoretizira to pozicijo: »Umetnost ni več … samo estetični problem, ampak estetični, etični, socialni, religiozni, revolucionarni, skratka življenjski problem« (Kosovel 2015: 155), kar je natanko takšna razširitev, kot jo zahteva branje otroškega, avantgardnega in pravljičnega gradiva kot enega samega sistema.

3.6 *Zvonček* kot biografska stalnica

Mladinska revija *Zvonček: list s podobami za slovensko mladino* [1900–1939] v Kosovelovi literarni biografiji ni zgolj naključni medij prvih objav, temveč dosledna os, ki povezuje otroštvo, mladost in zrelo ustvarjalno obdobje: revija mu natisne pesem, ko je star sedem let (Kosovel 1911, nav. po Komelj 2019, II: 16–18), in ga ne izpusti niti pet let po njegovi smrti. Med letoma 1911 in 1912 Kosovel bere prve letnike revije in si izpisuje rubriko Slovanske pravljice [objavljene v *Zvončku* 1900]; leta 1911 objavi svoj prvi natisnjeni dopis; med letoma 1920 in 1922 revija natisne njegove pesmi (Lep odgovor, Škrat Dobrošin, Deček in solnce, avtorstvo pri vseh ni neodvisno potrjeno); leta 1925 nastanejo Kresilnik, cikel Gašperček in esej Duša otroka (nem. *Die Seele des Kindes*); oktobra 1931 revija zadnjič natisne besedilo pod njegovim imenom.

3.7 Esej Die Seele des Kindes

Esej je ohranjen v dveh nedatiranih nemških verzijah (Kosovel 2019, II: 132–139). Prva je zaključena; Kosovel jo je sklenil z dvema potegnjenima črtama. Druga ni bolj dodelana, temveč nasprotno: gre za Komeljevo rekonstrukcijo iz štirih lističev, ki ležijo na štirih ločenih mestih zapuščine, peti listič, na katerem se je rokopis očitno nadaljeval, pa je izgubljen; besedilo se pretrga sredi stavka. Obe verziji izražata isto temeljno tezo, tj. da otrok dojema svet neposredno, skozi domišljijo in vživetje, ne skozi intelekt, med njima pa je razlika, ki je za argument tega prispevka ključna. Prva verzija se sklene teološko: »*wie in einem Paradiese, wo Gott unbewußt in der Seele bebt und schafft*« (Kosovel 2019, II: 133) (sln. *kakor v nekem raju, kjer Bog nezavedno drhti in ustvarja v duši*), druga verzija pa istega mesta nima: namesto boga ustvarjalno moč prevzame otrokova lastna domišljija, ki »*diese phantastische Schaffungskraft … schafft öfters um das Kind einen Märchenland*« (Kosovel 2019, II: 137) (sln. *pogosto ustvari okrog otroka pravljično deželo*). Ustvarjalec pravljične dežele se torej med verzijama premakne od boga k otroku samemu.

Ista premestitev je zabeležena tudi znotraj prve verzije same, kot Kosovelov lastni popravek: besedno zvezo »dem Lande Go[ttes?]« (sln. *deželo boga*) je prečrtal in nadomestil z »einem Märchenlande« (sln. *pravljično deželo*) (Kosovel 2019, II: 132). Drugi popravek na istem mestu kaže enako smer: otrokovo védenje, da so pravljice resnične, je Kosovel sprva zapisal kot vero v njihovo »Wahrheit« (sln. *resnico*), nato pa besedo prečrtal in jo nadomestil z »Wahrhaftigkeit« (sln. *resničnost, iskrenost*) (Komelj 2019, II: 138), kar lahko razumemo kot premik od trditve o zunanji resničnosti pravljic k trditvi o njihovi notranji iskrenosti. Besedilo

je ohranjeno izključno v nemščini; slovenski prevod v Komeljevi izdaji je v celoti urednikovo delo in ni naveden kot Kosovelove besede. Pred letom 2019 je bil znan samo začetek besedila, a v nekoliko spremenjeni obliki, in sicer v Hartingerjevi nemški izbrani zbirki (Komelj 2019, II: 138).

3.8 Kanonizacija

Ocvirkova izključitev otroškega gradiva (1946) je bila kritizirana že leta 1964 (Gspan, nav. po Komelj 2019, I: 20) in pozneje (Mahnič 1982; Saksida 1992, 1994), vendar pravljično-lutkovna besedila niso bila uvrščena v noben kasnejši izbor. Saksidova izpustitev teh besedil (2015) je v tem pogledu razumljiva, saj je Komelj Kosovelove pravljično-lutkovne in druge fragmente v celoti objavil šele leta 2019 (Komelj 2019), torej po izidu Saksidovega izbora; vendar tudi po tej objavi besedila niso bila uvrščena v noben kasnejši izbor.

4 Razprava

Osem plasti iz poglavja Rezultati se med seboj potrjuje na štirih ravneh, ki skupaj brišejo mejo med Kosovelovim otroškim in odraslim opusom. Na filološki ravni identiteta besedil (3.1) in bralski zapis »(Za Zvonček)« (3.4) kažeta, da v samih besedilih ni te meje. Na simbolno-arhetipski ravni (3.2) se izkaže, da isti simbolni repertoar (sonce, veter, drevo, mati, noč, arhetip božanskega otroka) deluje enako v otroški in odrasli poeziji. Zgodovinsko-institucionalna raven nato pokaže, zakaj je bila ta identiteta kljub temu spregledana: *Zvonček* kot Kosovelova biografska stalnica (3.6) in trojna uredniška zavrnitev pravljično-lutkovnega gradiva (3.8) razkrivata izključitev kot ponavljajoči se vzorec. V dveh osrednjih študijah primera se vse tri ravni stekajo v en sam tekstni dogodek: v Kresilniku (3.3), kjer izbira imena Jagababa uteleša ambivalentnost, in v eseju Die Seele des Kindes (3.7), kjer se ista ambivalentnost izrazi kot premik od teološkega k imanentnemu. Avantgardni register (3.5) k tem trem ravnem doda še četrto, etično-eksistencialno: Jagababa kot ambivalentno bajeslovno ime nosi natanko tisto negotovost statusa, ki jo Shavit (1986: 63–92) opredeli kot lastnost besedil na meji med otroškim in odraslim literarnim sistemom, Kosovelov Kons pa isto etično težo, ki jo avantgarda predvideva za umetnost kot »življenjski problem«.

Kosovelov primer obrne merilo večnaslovniškega pisanja kot kriterija kanoničnosti (Kümmerling-Meibauer 1999): pri Erichu Kästnerju je večnaslovniško pisanje delo povzdignilo v kanon obeh sistemov hkrati, pri Kosovelu je isto sočasno pisanje delovalo nasprotno. Gradivo ni sodilo ne v otroško ne v avantgardno kategorijo,

zato je bilo, kot kaže štirikratna uredniška zgodovina, izločeno ali objavljeno brez klasifikacije.

Juvan (2014: 201–202) razvije Webrov pojem karizme onkraj univerzitetnega konteksta: karizmatični so tisti, ki »odstopajo od načela vrednostne nevtralnosti in zadržanosti«, njihova moč pa deluje »prek transferja«, ki bralcu omogoča, da v avtorju prepozna »subjekt, za katerega se predpostavlja, da ve«. Juvan (2011: 119–120) to dopolni z opisom romantičnega samopozicioniranja »pesnika kot vidca, žrtve, preroka«. Ta model natančno opiše razmerje med Kosovelom in njegovimi bralci. Karizma ima dva vira: arhivskega (Ocvirk gradivo bere s svinčnikom, a ga ne objavi; Legiša ga uvrsti mešano, a brez klasifikacijske obrazložitve; Saksida teorijo brani, a prakse ne izpelje; Komelj gradivo objavi, a ga ne klasificira) in avtorskega, zasidranega v življenjski usodi: Kosovel umre pri dvaindvajsetih letih, kar njegovo biografijo umešča v vzorec pesnika vidca, čigar prerana smrt potrjuje njegovo izjemnost. Ta dva vira karizme se vzajemno krepita in pojasnjujeta, zakaj štirikrat različno urejeno in nikoli enotno klasificirano gradivo ni utonilo v pozabo.

5 Sklep

Analiza kaže, da so štirje uredniki vsak po svoji logiki obravnavali gradivo, ki v izvirniku tvori en sam sklop, ne da bi mu dodelili ustrezno kategorijo. Širša implikacija te študije sega onkraj Kosovela, saj postavlja vprašanje, kako literarna veda obravnava žanrsko hibridna, večnaslovniška besedila, ki ne ustrezajo uveljavljenim institucionalnim kategorijam. Kosovelov primer kaže, da kanonizacija ni odvisna zgolj od estetske vrednosti, temveč tudi od dostopnosti gradiva in klasifikacijskega okvira, ki besedilu omogoča mesto v literarnem sistemu.[2]

Viri in literatura

Beckett, Sandra L. (ur.), 1999: *Transcending Boundaries: Writing for a Dual Audience of Children and Adults*. New York, London: Garland Publishing.

Blažić, Milena Mileva, 2018: Kosovelov rokopisni prevod Andersenovih pravljic. Urška Perenič, Aleksander Bjelčevič (ur.): *Starejši mediji slovenske književnosti: rokopisi in tiski*. (Obdobja 37.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 73–79.

Brinjos [Brinar, Josip], 1901: Ivanko in čarovnica. *Zvonček* 2/12. 251–253. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-NLRR6UBH>.

2 Avtorica se zahvaljuje orodju Claude.ai (Anthropic) za tehnično pomoč pri urejanju, lektoriranju in strukturni organizaciji besedila. Vse vsebinske odločitve, teoretske interpretacije, analitične ugotovitve in akademska odgovornost za objavljeno besedilo ostajajo izključno avtoričine.

Druker, Elina, Kümmerling-Meibauer, Bettina, 2015: Introduction: Children's Literature and the Avant-Garde. Elina Druker, Bettina Kümmerling-Meibauer (ur.): *Children's Literature and the Avant-Garde*. Amsterdam: John Benjamins. 1–16.

Falconer, Rachel, 2008: *The Crossover Novel: Contemporary Children's Fiction and Its Adult Readership*. New York: Routledge.

Ferber, Michael, ²2007: *A Dictionary of Literary Symbols*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jung, Carl Gustav, 1956: *Symbols of Transformation*. Princeton: Princeton University Press.

Jung, Carl Gustav, 1959: *The Archetypes and the Collective Unconscious*. Princeton: Princeton University Press.

Jung, Carl Gustav, 1963: *Mysterium Coniunctionis. Princeton*: Princeton University Press.

Jung, Carl Gustav, 1967: *Alchemical Studies. Princeton*: Princeton University Press.

Jung, Carl Gustav, Kerényi, Karl, ²2001: *The Science of Mythology: Essays on the Myth of the Divine Child and the Mysteries of Eleusis*. Prev. R. F. C. Hull. London: Routledge.

Juvan, Marko, 2011: Romantika in nacionalni pesniki na evropskih obrobjih: Prešeren in Hallgrímsson: uvod v tematski sklop. *Primerjalna književnost* 34/1. 119–126.

Juvan, Marko, 2014: Karizma teorije. *Jezik in slovstvo* 59/2–3. 199–207, 237–238. <https://doi.org/10.4312/jis.59.2-3.199-207>.

Kosovel, Srečko, 2019: *Vsem naj bom neznan: neobjavljeni del zapuščine*. Ur. Miklavž Komelj. Zv. 1–2. Novo mesto: Goga.

Kosovel, Srečko, 1946: *Zbrano delo. Knj. 1: Pesmi*. Ur. Anton Ocvirk. (Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev.) Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Kosovel, Srečko, 1974: *Sonce ima krono: pesmi in proza*. Ur. Lino Legiša. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kosovel, Srečko, 1981: *Sonce ima krono: pesmi in proza*.Ur.Lino Legiša. Ponatis. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Kosovel, Srečko, 2015: *Barž = Kons: besede v prostoru*. Ur. Igor Saksida. Dob pri Domžalah: Miš.

Kropej, Monika, 2008: *Od ajda do zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva.

Kropej, Monika, 2012: *Supernatural Beings from Slovenian Myth and Folktales*. Prev. Nives Sulič Dular, Valentina Batagelj. (Studia mythologica Slavica – Supplementa 6.) Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610503385>.

Kümmerling-Meibauer, Bettina, 1999: Cross-Writing as a Criterion for Canonicity: The Case of Erich Kästner. Sandra L. Beckett (ur.): *Transcending Boundaries: Writing for a Dual Audience of Children and Adults*. New York, London: Garland Publishing. 13–30.

Kümmerling-Meibauer, Bettina, 2004: *Klassiker der Kinder- und Jugendliteratur: Ein internationales Lexikon*. Stuttgart: J. B. Metzler. <https://doi.org/10.1007/978-3-476-02952-2>.

Mahnič, Jože, 1982: Srečkove otroške. Srečko Kosovel: *Otrok s sončnico*. Ur. Jože Mahnič. Celje: Mohorjeva družba. 5–8.

Rape, Andrej, 1901: Metka. *Zvonček* 2/11. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-AE051BB4>.

Saksida, Igor, 1992: Otroška in mladinska poezija Srečka Kosovela. *Otrok in knjiga* 19/33. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-ZZPM6H9H>.

Saksida, Igor, 1994: [Nadaljnja obravnava Kosovelove otroške poezije. Podatki o objavi v tej redakciji niso bili neodvisno preverjeni.]

Saksida, Igor, 2015: *Besede v prostoru, prostor besede. Srečko Kosovel: Barž = Kons: besede v prostoru*. Dob pri Domžalah: Miš. 160–191.

Shavit, Zohar, 1986: *Poetics of Children's Literature*. Athens: University of Georgia Press.

Šmitek, Zmago, 2008: Paralele med indijsko in slovensko mitologijo: sledovi skupne indoevropske dediščine. *Studia mythologica Slavica* 11. 127–145. <https://doi.org/10.3986/sms.v11i0.1692>.

Uther, Hans-Jörg, 2011: *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography: Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. Parts I–III. 2. natis. (FF Communications 284–286.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Zvonček: list s podobami za slovensko mladino, 1900–1939. Ljubljana: Konzorcij. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:spr-RTKQKNQX>.

Mateja Gaber
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko z nederlandistiko in skandinavistiko

Zakaj *Pesem o sokolu*?

V učnih načrtih za nemščino in slovenščino (z eno samo izjemo svitanice Dietmarja von Aista) praviloma ni nemške srednjeveške lirike. Na primeru *Pesmi o sokolu* nemškega minezengerja gospoda Kürenberškega lahko pri slovenščini zapolnimo takšno vrzel in učence spodbudimo k različnim interpretacijam poezije. Seznanimo jih lahko s širšim srednjeveškim kontekstom, nekaterimi osnovnimi literarnovednimi pojmi ter s podobo sokola, ki v pesmi deluje kot simbol, ter razložimo pojem svetovne književnosti, kot ga je definiral Johann Wolfgang von Goethe.

1 Uvod

Nemška srednjeveška književnost je bila včasih na slovenskih gimnazijah del šolskega kurikuluma. Dovolj je že, da se ozremo približno 150 let v preteklost in vzamemo v roke šolska izvestja (*Jahresberichte*) gimnazij na slovenskem etničnem ozemlju. Izvestja so bila posledica avstrijske reforme srednjih šol iz let 1848/1849, ki je zahtevala obvezno objavo letnih poročil ob koncu vsakega šolskega leta (Samide 2012: 16). Iz poročil je razvidno, kakšno vlogo je imela nemška srednjeveška književnost v gimnazijskem pouku v 2. polovici 19. stoletja in začetku 20. stoletja, vse do razpada Habsburške monarhije leta 1918. Seveda je jasno, da je bil učni jezik v gimnazijah na slovenskem etničnem ozemlju takrat nemški – pred letom 1848 večinoma celo latinski –, slovenščina je namreč postala učni jezik v vseh gimnazijah šele z ustanovitvijo Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. »Slovenščina [je bila] uvedena kot učni jezik v srednjih šolah povsod, medtem ko je bila nemščina kot predmet hkrati drastično zmanjšana« (Samide 2012: 16). Podatki, ki jih je v svoji disertaciji raziskala Irena Samide, se navezujejo na tri gimnazije na Slovenskem, ki so spadale k trem kronskim deželam Donavske monarhije: ljubljansko (Kranjska), mariborsko (Spodnja Štajerska) in celovško (Koroška). Te tri gimnazije so bile obenem med redkimi gimnazijami na slovenskem etničnem ozemlju, ki so se po avstrijski šolski reformi preoblikovale v osemletne humanistične gimnazije (Samide 2012: 17). Srednjeveške teme, kot so *Pesem o Nibelungih*, *Edda*, *Gudrun*, *Walther von der Vogelweide*, *Ulrich von Lichtenstein*, *Oswald von Wolkenstein* ..., so se izmenično, pa vendar sistematično pojavljale v učnih programih omenjenih gimnazij. Gre za bodisi temeljna dela srednjeveške nemške književnosti bodisi za

najpomembnejše avtorje tega časa. Zlasti velja izpostaviti *Pesem o Nibelungih*, za katero je Wilhelm Schlegel (v Peters 2005: 112) menil, da jo je treba brati in razlagati v vseh šolah, ki se ne omejujejo le na najnujnejše. *Pesem o Nibelungih* predstavlja namreč most med starodavnimi antičnimi epi in (staro)nemško književnostjo in je bila v vseh sedemdesetih letih na gimnazijah obvezno branje; postala je sinonim za nemško srednjeveško književnost, o njeni vseprisotnosti pri pouku na gimnazijah na slovenskem etničnem ozemlju pa pričajo mnogi naslovi esejev, ki so jim takrat še rekli prosti spis (Aufsatz).

Če danes ugotavljamo, da sta iz učnih programov, ko govorimo o pregledu svetovne književnosti, že zdavnaj izginila tako *Pesem o Nibelungih* kot Walther von der Vogelweide, ki velja za največjega nemškega pesnika vse do Goetheja, lahko z žalostjo ugotovimo tudi, da srednjeveške teme in avtorji postopoma izginjajo iz pouka nemščine v slovenskih šolah in iz pouka materinščine v nemških šolah, njihova obravnava pa se vse bolj omejuje na študijske programe germanistike. Toda tudi tam se zdi, da je zanimanja za medievistiko vse manj, čudovite pesnitve nekega oddaljenega časa pa počasi, a vztrajno tonejo v pozabo.

2 (Ne)poznavanje nemške srednjeveške lirike

Na stopnjo poznavanja nemške srednjeveške književnosti pri učiteljih slovenščine je po eni strani vpliva odsotnost srednjeveških besedil v učbenikih (z izjemo svitanice Dietmarja von Aista v prevodu Dušana Ludvika), kar ima svoj dodatni, zgodnejši vzrok v zmanjševanju vsega nemškega po drugi svetovni vojni, ko je bila promocija nemške književnosti nezaželena in posledično ni našla svojega mesta v šolskih kurikulumih. Ivana Zajc ugotavlja, da je denimo v gimnazijah sicer velik poudarek na poeziji, vendar to ne velja za prevodno poezijo. Kot razlog navaja njeno manjše poznavanje (Zajc 2024: 234). Obenem je srednjeveška književnost časovno oddaljena, zato se predavateljem lahko zdi nerelevantna, neaktualna, pretežka, prezahtevna (za učitelje nemškega jezika nenazadnje tudi zaradi nerazumljivosti jezika, ki je precej drugačen od sodobne nemščine). Po drugi strani pa tudi snovalci kurikulumov za pouk književnosti in učitelji slovenščine niso imeli možnosti, da bi bili srednjeveško liriko, minezang, vključili v učbenike ali berila, kajti vse do nedavnega ni bilo (z redkimi izjemami)[1] prevodov nemške srednjeveške lirike v slovenski jezik.[2] To pomeni, da ni bilo *temeljnega literarnega materiala*, ki bi ga lahko bili vključili v učne načrte. Ob poplavi številnih novih besedil, ki

1 Nekaj malega so prevedli Dušan Ludvik, Anton Janko in Tone Pretnar.

2 Sedaj sta na voljo dve knjižni izdaji Mateje Gaber, in sicer *Minezang: Nemška srednjeveška lirika* (2023) in *Ljubezen, kdo ti dal je moč? Walther von der Vogelweide, izbrane pesmi* (2025), ki vključujeta slovenske prevode in obsežnejše spremno besedilo.

se zdijo bolj relevantna, s katerimi se učenec ali učenka lahko bolj poistoveti, pa imajo dandanes srednjeveška besedila še toliko manj možnosti, da postanejo del predpisane literature.[3]

Morda se premalo zavedamo, da je bilo današnje slovensko etnično ozemlje stoletja dolgo del Rimsko-nemškega cesarstva in nato Habsburške monarhije in da so bila naša ozemlja, zlasti področje današnje Koroške in Štajerske (Spodnja Štajerska), v visokem srednjem veku,[4] ki ga Nemci poimenujejo »prvi razcvet nemške književnosti – *erste Blütezeit der deutschen Literatur«* (Könnecke 1895: 62), pomembno središče, stičišče in presečišče potujočih pesnikov – vitezov – minezengerjev. Trije pesniki, ki so delovali na našem ozemlju, so denimo vključeni v najpomembnejši nemški srednjeveški pesniški rokopis *Codex Manesse* oz. *Manessejev rokopis*.[5] To so bili gospod Žovneški (der von Suonegge), gospod Gornjegrajski (der von Obernburg) in gospod Ostrovrški (der von Scharpfenberg) (Janko 1989). Poleg tega je veliko minezengerjev imelo stike z gospodi Ptujskimi,[6] Ulrich von Liechtenstein pa je v svojem delu *Služba gospe* (*Frauendienst*)[7] zapisal slovenske besede *Buge waz primi, gralva Venus – Bog vas sprejmi, kraljica Venera*, ki mu jih je ob prihodu na Koroško izrekel koroški vojvoda Spanheimski (der fürste von Kaernden lant) (Liechtenstein 2000: 211).[8]

3 Minezang

Toda kaj je sploh minezang in kdo so bili minezengerji? Minezang je strokovno poimenovanje za nemško srednjeveško liriko. Glavne teme minezanga so dvorjenje dami, hrepenenje po (največkrat neizpolnjeni) romantični sreči, ločitev zaljubljencev, tožba, odtujenost in odpoved. V zgodnjih pesmih se snubec pogosto pogovarja s predmetom svoje naklonjenosti. Pesmi minezanga so pisali in izvajali minezengerji (ob glasbi, vendar je večina glasbenih zapisov izgubljenih), ki so lahko

3 Podoben manko srednjeveške književnosti ugotavljamo tudi pri učnem načrtu za pouk nemščine, kjer načrt priporoča predvsem pesmi, songe in krajša besedila, vendar hkrati opozarja učitelja, da so pri besedilih pomembni avtentičnost in celostnost, izvirna in celotna literarna besedila in ne poenostavljena ali samo deli besedila (Holc idr. 2008: 19). Glede na to domnevamo, da učitelji raje izberejo sodobnejša in jezikovno razumljivejša besedila.

4 Visoki srednji vek v nemški književnosti omejujemo z letnicama 1150 in 1250, kar sovpada z vladavino štaufovskih cesarjev: Friderika Barbarosse, Henrika VI. in Friderika II.

5 *Manessejev rokopis* je izčrpna dokumentacija nemške pesniške umetnosti pretežno 12. in 13. stoletja in je obogaten z miniaturami minezengerjev. Več o tem Gaber 2023a.

6 Tako denimo Heinrich von Mügeln (izpričan med letoma 1320 in 1371), ki je bil v službi Hartnida Ptujskega.

7 Edini ohranjeni rokopis se danes nahaja v Bavarski državni knjižnici v Münchnu pod signaturo Cod. germ 44.

8 Ker Ulrich ni znal ne brati ne pisati in je svoje besede narekoval kasneje, je presenetljivo, da si je zapomnil prav omenjeni pozdrav v slovenščini. Matičetov (1993) ne izključuje možnosti, da je zapisovalec po vsej verjetnosti znal (tudi) slovensko: »Paradoksa, kako bi 'nepismen' človek lahko več kot petnajst let obdržal v glavi pozdravne besede, izrečene v neznanem jeziku, si ni mogoče razložiti drugače, kot da je naš pesnik bolj ali manj obvladal tudi slovenščino.«

pripadali najvišjim družbenim slojem (npr. cesar Henrik VI.) ali pa so bili brezimni potujoči pesniki. Minezengerje najlaže razložimo z besedno paradigmo nemški trubadurji. Da jih povezujemo s trubadurji, ni tako presenetljivo, saj je minezang prevzel mnoge značilnosti trubadurske lirike. A zgodnji, t. i. podonavski minezang (1150–1170), kamor na primer prištevamo gospoda Kürenberškega, je sicer nastal istočasno kot francoska trubadurska lirika, vendar *neodvisno* od nje. O tem pričajo avtohtone in stare nemške pesniške oblike, kot je denimo nibelunška kitica, v kateri so ustvarjali zgodnji minezengerji, tudi gospod Kürenberški.[9]

Najbolj prepoznavna in za minezang pomembna pesem gospoda Kürenberškega je *Pesem o sokolu.*

4 Gospod kürenberški: *Pesem o sokolu*

Sem vzgajala sokola več kot leto dni.
Ko sem ga ukrotila, kot mi srce želi,
ozaljšala sem perje, zlato pripela mu k nogam,
povzpel se je visoko in poletel drugam.

Zdaj gledam spet sokola, kako leteti zna.
Nožice mu krasita trakova židana.
In perje rdeče se blešči mu, kot se blešči zlato.
Bog združi naj ljubimca, ki se ljubita srčno.

Pesem o sokolu je dvokitična pesem, pri kateri obe kitici tvorita zaključeno in logično celoto. Pripoveduje o zapuščeni ženi in njenem sokolu, ki odleti v drugo deželo. V prvi kitici zapuščena žena (lirski jaz) razloži, kako je ukrotila in vzgojila sokola. Po izteku enega leta se sokol reši ujetništva in odleti. Kot je razvidno iz druge kitice, je iz daljave mogoče opaziti sokola, ki ga krasita zlato in svila. Ravno za nakit sokola velja to, kar je Roland Barthes omenil o zaželenem predmetu v *Fragmentih ljubezenskega diskurza*: »Če sem mislil, da imam dobre možnosti za uresničitev svoje želje, je predmet zame ugoden, če se vidim zapuščenega, je zame neugoden/katastrofalen« (Barthes 2019). Če so namreč svileni trakovi najprej služili kot okraski za označevanje ljubljene ptice, se pozneje nanašajo na izginotje sokola, ki je poletel drugam. Tako sprva znano postane tuje. Sreči skupnega sobivanja, ki jo občutimo v prvi kitici, sledi katastrofa v drugi. Pesem se zaključi s pobožno željo, da naj Bog združi ljubimce, ki se ljubijo. Upoštevaje zadnji verz je očitno, da pesem ne tematizira sokolarstva, temveč gre za dvorsko ljubezen, ki je značilna

9 Takšen paralelizem ni nenavaden; podobno lahko primerjamo Ibn Quzmana, največjega špansko-arabskega pesnika, ter Guilhema IX. Akvitanskega, izumitelja okcitanskega *trobar*. Pesnika sta živela v istem času in kažeta v svojih pesmih veliko podobnosti, vendar sta pripadala različnima kulturama (Širca 2008: 133).

tudi za kasnejši minezang, torej takšno ljubezen, ki je enostranska in neuslišana ter neizpolnjiva. Pesem ima narativni značaj, osrednji sestavni del pripovedne organizacije lirske pesmi je prav dogodek (prim. Pavlič 2014: 228). Ali sokol v pesmi simbolizira viteza, je vredno razmisleka, toda glede na mnoge druge ljubezenske pesmi minezanga, v katerih sokol nastopa v vlogi ljubega partnerja, se zdi takšna interpretacija smiselna (Gaber 2023a: 41).

Pesem gospoda Kürenberškega je le ena od mnogih iz *Manessejevega rokopisa*, ki tematizira sokola. Obenem je ena od mnogih pesmi, ki so del svetovnega literarnega kanona. Sokola namreč najdevamo v literarni zapuščini evropskih kultur in književnosti in posega tako v neumetnostna kot tudi umetnostna besedila. Sokol je del goethejevsko razumljene svetovne književnosti (nem. Weltliteratur),[10] tj. književnosti, ki poleg »sklicevanja na druge literature vključuje tudi zgodovinska in naravoslovna znanja takratnega časa« (Eckermann 1959: 251). Goethe ugotavlja, »da je poezija skupna last človeštva in da v vseh časih nastopa v stotinah in stotinah ljudi« (Eckermann 1959: 251). Na sokola naletimo v kitajski, japonski, perzijski, ruski in arabski poeziji, v srbski narodni pesmi, skratka v domala vseh literaturah sveta.

5 *Pesem o sokolu* pri književnem pouku – razmišljanja

Ivana Zajc v svojem literarnodidaktičnem modelu izhaja iz teorije, ki so jo utemeljili Theo Witte, Tanja Janssen in Gert Rijlaarsdam (Zajc 2024: 226–227). Model vključevanja književnosti v pouk spodbuja tudi poznavanje literarne zgodovine in literarne teorije,

> izpostavlja literarno kulturno dediščino, ki jo predstavljajo ključni literati in njihova klasična besedila [...], v ospredju so predvsem analiza literarnega jezika, zgradbe oziroma formalne strukture književnih besedil in jezikovnih figur [...], literaturo razlaga z vidika socialne produkcije, zato se ukvarja s področji, ki presegajo samo književno besedilo, [...], v ospredju pa so socialni, ideološki, politični, družbeno zgodovinski idr. konteksti produkcije in recepcije književnih besedil (Witte idr. 2006: 19).

Witte idr. prav tako ugotavljajo, da je bistveno, da učenci in učenke ob spoznavanju literarnega dela uživajo. Pouk književnosti naj: »[...] po možnosti spodbuja veselje, naklonjen odnos do leposlovja« (Krakar-Vogel 2013: 3).

Kakšno korist ima branje enostavne srednjeveške *Pesmi o sokolu* za mlade bralce? Če sledimo Witteju idr., ugotavljamo, da omogoča *Pesem o sokolu* spoznavanje širšega družbenega in kulturnega konteksta. Pavera (2025: 600) se ob branju

10 Takrat je bila literatura evrocentrična in omejena zlasti z nemško, francosko, italijansko, angleško in škotsko literaturo.

starejših besedil tudi sprašuje, »[a]li je bralcu potrebno razložiti sobesedilo, funkcijo, ritualno ali estetsko razsežnost besedila«. Zagotovo, kajti učenke in učenci bodo lahko spoznavali temeljne zgodovinske, družbene in kulturne značilnosti (visokega) srednjega veka zlasti na podlagi učiteljeve razlage širšega konteksta. Med drugim tudi sokolarstva, ki je uvrščeno na Unescov seznam svetovne kulturne dediščine. Ob tem bodo učenke in učenci razvijali zmožnost samostojnega kritičnega branja srednjeveške lirike ter ugotavljali, ali je srednjeveška lirika še vedno aktualna, kaj je danes drugače, kako danes denimo pojmujemo ljubezen, kako je sokolarstvo razvito na Slovenskem. Učitelj lahko opozori, da je leposlovje, ki je del svetovne literature, povezano z naravoslovnimi in znanstvenimi dognanji svoje dobe. Z branjem srednjeveških besedil učenke in učence seznanjamo s svetovno književno preteklostjo in obenem tradicijo, kajti »ko pristopamo k starejšim besedilom, z njimi polemiziramo in ohranjamo tradicijo« (Pavera 2025: 599). Upoštevaje spoznanja Witteja idr. lahko *Pesem o sokolu* vključuje vse profile znanja in literarnih kompetenc učenk in učencev, tudi take z zelo omejeno literarno kompetenco.[11] Na podlagi branja *Pesmi o sokolu* lahko učiteljica ali učitelj seznani učenke in učence z različnimi vrstami srednjeveške nemške poezije, kot so npr. svitanica, ženska pesem, dvogovor, križarska pesem, tožba, pesem o naravi ipd., ter pričujočo pesem označi kot ljubezensko in žensko, ki je obenem tudi tožba, kar pomeni, da se različne pesniške zvrsti med seboj lahko tudi prepletajo. Učiteljica ali učitelj lahko učenke in učece opozori na nekatere literarnovedne pojme, kot sta na primer prispodoba in simbol (predmetni simbol). Prispodoba sokola v srednjeveški liriki od gospoda Kürenberškega naprej preraste v simbol, ki ponazarja viteza:

> »[...] tako v epski kot tudi lirski književnosti so sokoli skupaj z nekaterimi drugimi pticami ujedami zaradi svoje divjosti, ki zahteva dolgotrajno krotenje in vzgojo, zaradi lepote, hitrosti in visokega leta, svojega hrepenenja po svobodi in predatorskih lastnosti, ki so jim jih pripisovali, veljali za prispodobo viteza. To je nova prispodoba sokola, ki kmalu preseže svojo zgolj metaforično rabo in postane simbol. Vse te simbolne pomene povezujemo s sokolovo neustrašno naravo, saj si upa napasti ptice, ki so veliko večje in močnejše od njega – in je v spopadu z močnejšimi pticami tudi uspešen« (Gaber 2023b: 104).

11 Witte, Rijlaarsdam in Schram (2012: 21–23) delijo literarno kompetenco na 6 profilov: *zelo omejena literarna kompetenca* (malo bralnih izkušenj, preprost jezik), *omejena literarna kompetenca* (branje in razumevanje preprostih literarnih besedil), *nekoliko omejena literarna kompetenca*, ki vključuje že refleksivno branje in sposobnost interpretacije, *dokaj široka literarna kompetenca*, ki vključuje interpretativno branje in spraševanje po avtorjevem namenu, *razširjena literarna kompetenca* (literarno branje, razumevanje kompleksnih del, bralčevo znanje zadostuje za branje kompleksnih, tudi starejših klasičnih besedil) in *zelo razširjena literarna kompetenca* (akademsko branje, bogate izkušnje s svetovno književnostjo).

V *Pesmi o sokolu*,[12] ki jo uvrščamo med ljubezenske pesmi, je sokol predmetni simbol (*Dingsymbol*),[13] saj sokol kot tak pojasnjuje globlji pomen pesmi in hkrati simbolično ponazarja določene družbenostatusne parametre. Obenem je sokol (v skladu s Heysejevo sokoljo teorijo) osrednji konflikt, okoli katerega se oblikuje ljubezenska zgodba. Čeprav lahko začetni verz *Ich zôch mir einen valken / Sem vzgajala sokola* razumemo dobesedno kot vzrejo sokola, ki je odletel, in predpostavljamo, da gre za pesem, ki tematizira sokolarstvo, je pesem ljubezenska: gre za dvorsko ljubezen, ki ostaja neuslišana, neizpolnljiva, enostranska.

6 Sklepne misli

Pouk književnosti vključuje literarna dela nacionalne književnosti in svetovnega literarnega kanona. V učnih programih za slovenščino zavzema nemška srednjeveška lirika majhen delež, saj razen svitanice Dietmarja von Aista teh besedil ni zaslediti. Ker je bilo slovensko etnično ozemlje v visokem srednjem veku pomembno stičišče literarne ustvarjalnosti, se zdi škoda, da pesniki minezengerji, ki so delovali na slovenskih tleh (ali drugi pomembni pesniki Rimsko-nemškega cesarstva, kot je bil na primer Walther von der Vogelweide) niso bolj vključeni v obvezno ali neobvezno čtivo. Branje srednjeveške *Pesmi o sokolu* gospoda Kürenberškega, ki smo jo predstavili v prispevku, je primerno za različne profile bralcev, saj jo zaradi enostavnosti jezika in vsebine lahko obravnavamo zelo različno. Na podlagi *Pesmi o sokolu* lahko v precejšnji meri zadostimo literarnodidaktičnemu modelu Witteja idr., saj izpostavljamo literarno kulturno dediščino, literata in klasično besedilo, analiziramo jezik, strukturo besedila in literarne figure, v razlago vpletemo področja, ki presegajo samo književno besedilo ter izpostavimo različne časovne in družbene kontekste. Učenci tako širijo spoznanja o srednjeveški književnosti in jo umeščajo v kontekst; spoznavajo tudi nekatere osnovne literarnovedne pojme (npr. simbol, prispodoba, srednjeveške literarne vrste) ter se soočijo s podobo sokola, ki je prepoznaven element svetovne književnosti, kot jo pojmuje Goethe. Sokol je obenem odsev sobivanja človeka in živali od pamtiveka do danes, zato ne čudi, da je sokolarstvo del svetovne kulturne dediščine.

12 Ko v mediavistiki govorimo o t. i. *Falkenlied* (*Pesem o sokolu*), praviloma pomislimo na pesem gospoda Kürenberškega, čeprav je motiv sokola mogoče najti tudi v številnih drugih pesmih. Da se izognemo različnim razumevanjem, uporabimo prve stihe pesmi (*Sem vzgajala sokola*) – takšna je tudi navada pri vseh ostalih pesmih minezanga.

13 Izraz se je v literarni vedi uveljavil šele v 19. stoletju. Paul Heyse (1830–1914), nemški pisatelj, dramatik in prevajalec, ki je za svoje leposlovne prispevke prejel Nobelovo nagrado za književnost, je objavil in formuliral t. i. sokoljo teorijo leta 1871. Izraz izvira iz *Novele o sokolu* v *Dekameronu* Giovannija Boccaccia (1313–1375).

Viri in literatura

Barthes, Roland, 2019: *Fragmenti ljubezenskega diskurza*. Prev. Zoja Skušek. Ljubljana: Založba /*cf.

Eckermann, Johann Peter, 1959: *Pogovori z Goethejem*. Prev. Josip Vidmar. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Gaber, Mateja, 2023a: *Minezang: Nemška srednjeveška lirika*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789612971205>.

Gaber, Mateja, 2023b: Sokol v nemški poeziji visokega srednjega veka. Sašo Jerše, Mateja Gaber (ur.): *Človek, žival: poglavja o njunih sooočanjih*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 101–114. <https://doi.org/10.4312/9789612971601>.

Holc, Nada, Emeršič, Stanka, Kač, Liljana, Muster, Ana Marija, Orešič, Herta, Rustja, Nuša, 2008: *Učni načrt. Nemščina: gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija: obvezni predmet in matura (420 ur), izbirni predmet (140 ur)*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Srednja-sola/Ucni-nacrti/un_nemscina_gimn.pdf>.

Janko, Anton, 1989: Der von Suonegge, der von Obernburg, der von Scharpfenberg – trije nemški viteški liriki s slovenskih tal. Jože Toporišič (ur.): *Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja 10.) Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 171–180.

Könnecke, Gustav, ²1895: *Bilderatlas zur Geschichte der deutschen Nationallitteratur: eine Ergänzung zu jeder deutschen Litteraturgeschichte*. Marburg: Elwert. <https://doi.org/10.11588/diglit.4108>.

Krakar-Vogel, Bož̌a, 2013: Sistemska didaktika književnosti – od teorije k praksi. *Slovenščina v šoli* 16/2. 2–11.

Liechtenstein, Ulrich von, 2000: *Frauendienst*. Prev. Franz Viktor Spechtler. (Europa erlesen.) Celovec: Wieser.

Matičetov, Milko, 1993: Od koroškega gralva 1238 do rezijanskega krajaua 1986. *Jezik in slovstvo* 38/5. 169–174.

Pavera, Libor, 2025: Od transkripcije do spektralne analize – nove poti k objavljanju in interpretaciji liričnih besedil srednjega veka in renesanse (ob obletnici rojstva Milana Kopeckega). *Slavistična revija* 73/4. 599–612. <https://doi.org/10.57589/srl.v73i4.4261>.

Pavlič, Darja, 2014: Lirika z vidika univerzalnosti pripovedi. *Primerjalna književnost* 37/3. 227–238.

Peters, Jelko, 2005: »Dieß Heldengedicht muß in allen Schulen gelesen und erklärt werden«. Zur mittelalterlichen Literatur im Deutschunterricht des 19. Jahrhunderts. Hermann Korte (ur.): *Literaturvermittlung im 19. und frühen 20. Jahrhundert: Vorträge des 1. Siegener Symposions zur literaturdidaktischen Forschung*. Frankfurt na Majni: Peter Lang. 109–135.

Samide, Irena, 2012: *Nemška književnost v gimnazijah na Slovenskem od 1848 do 1918 = Deutsche Literatur in Gymnasien auf dem slowenischen ethnischen Gebiet von 1848 bis 1918*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Širca, Alen, 2008: Ibn Quzman in Guilhem IX. Akvitanski: lirika obscenega kot primer karnevalskega vozlišča med arabsko in trubadursko liriko. *Primerjalna književnost* 31/1. 133–157.

von der Vogelweide, Walther, Gaber, Mateja, 2025: *Ljubezen, kdo ti dal je moč? Walther von der Vogelweide, izbrane pesmi*. Spremna študija in prevod iz srednjeviške nemščine Mateja Gaber. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789612975463>.

Witte, Theo, Rijlaarsdam, Gert, Schram, Dick, 2012: An empirically grounded theory of literary development: Teachers' pedagogical content knowledge on literary development in upper secondary education. *L1-Educational Studies in Language and Literature* 12/4. 1–33. <https://doi.org/10.17239/L1ESLL-2012.01.01>.

Zajc, Ivana, 2024: Literarnodidaktične paradigme in najpomembnejša literarna besedila pri pouku književnosti na slovenskih gimnazijah. *Jezik in slovstvo* 69/3. 223–236. <https://doi.org/10.4312/jis.69.3.223-236>.

Raba slovstvene folklore med izročilom in sodobnostjo

Saša Babič
ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje
sasa.babic@zrc-sazu.si

Po delu plačilo: družbeni koncepti *dela* v pregovorih

Folklorni obrazci so del slovstvene folklore in pogosto del vsakdanjika. V njih so vključene metafore, pa tudi v celoti predstavljajo metaforične enote, ki izražajo diahrone družbene stereotipe, med katerimi je med drugim gospodarska podoba družbe. Vsakdanja ekonomija in gospodarska dejavnost predstavljata večji del vsakdanjega življenja in sta pomembna dejavnika v družinskem življenju. Vsakdanje življenje kot najbolj socialno in najbolj osebno področje življenja najbolj zvesto odraža razumevanje življenja in sveta. Prispevek se osredotoča na odraze stereotipov različnih konceptov in podob vsakdanjega življenja v paremiološkem gradivu. Etnolingvistična raziskava temelji na digitaliziranem slovenskem gradivu pregovorov, hkrati pa se sprašujemo, koliko nam folklorni obrazci povedo o delu, jedeh, času in človeku ter ali lahko iz njih zarišemo konceptualni zemljevid stereotipov.[1]

1 Uvod

Vsakdanjik je del življenja, ki dozdevno teče najmanj opazno, z »ritualiziranimi«, predvsem pa »običajnimi« dejanji (jutranje umivanje zob, prehranjevanje, pospravljanje ipd.), ki se zdijo komajda omembe vredni. Pa vendar se vsakdanjik v sodobni etnologiji nanaša na »kulturo mnogih«, na banalne, razširjene fenomene kulture (Bausinger 1987: 38) oz. najuniverzalnejše in hkrati najbolj enkratno, najbolj socialno in najbolj individualno prizorišče življenja (Lefebvre 1991), zato najzvesteje zrcali razumevanje življenja in sveta. »Skozi inventar pomenov, skritih v vsakdanjem ravnanju, si je mogoče sestaviti podobo o razumevanju časa, pojmovanju dela, religiozni folklori itn., pa tudi prepoznati model izražanja neke dobe« (Slavec 1987: 56). Ker je vsakdanjik tesno vezan na materialno podlago kot tisti del, ki omogoča preživetje, so človekovo delo in z njim prežete gospodarske dejavnosti najbolj očitni izrazi človeške ustvarjalnosti in družbenosti (Arendt 1958; Koch 2012).

1 Prispevek je nastal v okviru projekta *Jezik, kultura in vrednote: gospodarska podoba vsakdanjika v folklornih obrazcih* (J6-50197) in raziskovalnega programa *Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika* (P6-0088), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Posplošeni vidiki vsakdanjika so odtisnjeni tudi v jezik in njegovo rabo – govorimo o povezavah med jezikom in kulturo. O teh je pisal že v 19. stoletju Wilhelm von Humboldt (1767–1835), ki je poudarjal, da vsak jezik vsebuje preplet konceptov in da z učenjem drugega jezika vstopamo vanj vedno v večji ali manjši meri z lastnega zornega kota, tj. iz osebnih jezikovnih vzorcev (po Duranti 1997). Jezik je namreč močno orodje, ki nam omogoča osmisliti svet – omogoča kategorijo misli. Raziskovanje prepleta jezika in kulture se je razvilo v samostojno vedo, v lingvistično antropologijo, za katere začetnika v ZDA (ter hkrati tudi etnolingvistike v Evropi) veljata Benjamin Lee Whorf in Edward Sapir. Vsak s svojim delom je dokazoval, da drugo kulturo lahko razumemo le, če imamo neposreden dostop do jezika, saj vsak jezik zakodira določene izkušnje sveta in gradi svoje besedišče za opisovanje sveta.

V sedemdesetih letih 20. stoletja se je v Evropi vzporedno z lingvistično antropologijo začela razvijati etnolingvistika, vendar nekoliko drugače kot v ameriški tradiciji: bolj so se usmerili v pomen, simboliko in kulturne predstave, ki so zapisane v jeziku. Evropska etnolingvistika je izhajala predvsem iz filoloških in folkloristič-nih tradicij ter se osredinjala na analizo jezika kot nosilca kulturnih pomenov in vrednot, pri čemer je ključni koncept »jezikovna slika sveta« (Bartmiński 2005, 2009). Njihovo izhodišče je bilo, da mora biti etimologija izrazov podprta z raziskovanjem artefaktov in kulturnih konceptov, ki so denotativni del pomena izraza; na ta način bi zajeli celostni kulturni pomen izrazov.

Ob tem pa naj izpostavimo še trditev Mihaila Bahtina (1999), da imajo besede družbeno nabita življenja; jezik ni nevtralni medij za komunikacijo, temveč praksa/dejavnost, prepletena z družbenim (Duranti 1997). Torej, ko govorimo in pišemo, vpliva na naše besede prav družbeni kontekst, v katerem smo izkusili, slišali, videli besede, namene in želje že prej. Zato v antropologiji in folkloristiki jezik ne more biti interpretiran in razumljen zunaj reference na določen družbeni kontekst, v katerem je uporabljen oz., če se postavimo v kontekst vsakdanjika, besede imajo določen kontekst, ki izhaja iz posplošenih vidikov vsakdanjika, izražajo družbene nazore in pričakovanja; samo izrekanje besed pa je dejanje, ki daje njihovi obliki in pomenu še kontekst, izraža družbene nazore itd.

Jezik torej ne opravlja bistvene vloge le v socializacijskem/inkulturacijskem procesu, marveč skozi vse življenje posameznika in različnih družbenih skupin jezik poimenuje in komentira svet, procese v njem, medčloveška razmerja. Jezik ima po pomenskem prenosu v besedilu zelo tvorno vlogo, ki jo uporabnik jezika uporabi ter s tem prevzame odgovornost za jezikovne dejavnosti, kot je npr. z jezikom ljudje poimenujemo in komentiramo … Jezik tako prežema vso kulturo oz.

kultura je večinoma posredovana v jeziku/z jezikom; z jezikom se kulture »učimo« »jezik je kulturni vir« in »družbeno dejanje« (Duranti 1997: 2), kot medij medsebojnega sporazumevanja ustvarja in poustvarja tkivo vsake družbe/kulture ter ju tudi spreminja, kot del spreminjajoče družbe pa se tudi jezik sam spreminja. Jezik je univerzalno in neločljivo povezan s kulturo, na drugi strani pa je kulturnospecifičen, saj upoveduje prav določeno kulturo oz. njene posebnosti, še prav posebej v slovstvenofolklornih žanrih, kjer so vtisnjeni družbeni svetovni nazori. Prek slovstvene folklore kot relativno ustaljenega jezikovnega izraza se posamezniki in skupine izražajo ter posredujejo svoje vrednote in poglede na družbo in svet. V zvezi z družbenimi temelji folklore in folkloro kot performansom so folklorne (jezikovne) oblike »na novo ustvarjen namen, da bi se odzvali na katerokoli dano situacijo« (Noyes 2012: 27).

Del slovstvene folklore so folklorni obrazci, ki med različnimi generacijami posredujejo tako svetovne nazore kot tudi stereotipe. Gre za krajše ali daljše besednozvezne sklope, ki delujejo kot vnaprej pripravljene zveze za rabo (*ready-to--use*), so vnaprej pomensko določene in pogosto metaforične. So formulativni, kar pomeni, da fiksirajo »neko misel ali pojem, ki je postal tradicionalen in se lahko v različnih povezavah redno ponavlja v enaki ali približno enaki verziji« (Bošković--Stulli, Zečević 1978: 22). Govorimo o kratkih jezikovnih oblikah, ki se prenašajo skozi več generacij oz. vztrajajo v jeziku dlje časa (prav zato so pogosto označeni kot tradicionalni): pregovori, uganke, pozdravi, kletvice, delovni vzkliki, molitve, zagovori ipd.; zanje so značilni jedrnatost, zgoščenost in pogosta metaforičnost ter razmeroma stalne forme, vsebine in funkcije (Babič 2015).

Ena od specifičnih lastnosti je, da vsebina folklornih obrazcev, sploh retoričnih (pregovori, frazemi, kletvice, pozdravi), temelji na izkušnjah, vtisih, spoznanjih in na posplošenem, lahko tudi stereotipiziranem družbenem vidiku, metaforičnost pa vse navedeno posplošuje na ravni družbenih norm in vrednot, ki so vsakič znova poudarjene v sobesedilnem ali situacijskem kontekstu. V jeziku torej odsevajo družbeno razumevanje sveta in družbene koncepte, hkrati pa je jezik nosilec kulturnih vrednot: način, kako izrazimo misli, vpliva na odziv naše okolice.

2 Raziskave prepleta folklornih obrazcev in družbe

Preplet folklornih obrazcev s kulturo in družbo se je raziskovalno širše uveljavil v 2. polovici 20. stoletja in je bil obravnavan z več vidikov, v ospredju so etnolingvistične in lingvokulturološke raziskave. Svetovno gledano so začetki raziskav folklornih obrazcev bolj razpršeni: obravnavani so posamični žanri, njihove značilnosti in funkcije (Petsch 1899; Taylor 1931; Vilfan 1997;

Roper 1998; Jay 1999; Kaivola Bregenhøj 2001; Ljung 2011 itd.); analize pregovorov so pozneje razvile v samostojno raziskovalno vejo, paremiologijo (C. Chlosta, S. L. Arora, W. Mieder, G. Hasan-Rokem, H. Jason, A. Krikmann, M. Kuusi, B. J. Whiting, A. T. Litovkina, O. Lauhakangas, P. Grzybek idr.). Za slovensko folkloristiko je eno pomembnejših del, ki povezuje etnološke in folkloristične raziskave, napisala M. Kropej (1995), ki je raziskala povednost pravljice pri prikazovanju stvarnosti. Tudi folklorni obrazci so bili z vidikov povezave z družbo/kulturo obravnavani v slovenski folkloristiki, etnologiji in jezikoslovju. Prvo gradivo, zbrano na terenu, je iz 18. stoletja, ko so nastale tudi prve zbirke folklornega gradiva, konec 19. stoletja tudi znanstveni zapisi gradiva, oprti na dialektološko metodologijo (Baudouin de Courtenay 1988). Prve obravnave posamičnih žanrov so nastale na Slovenskem že zelo zgodaj: prva obravnava ugank je bila objavljena 1788 (Pohlin), prva znanstvena objava o pregovorih pa v letih 1869–1870 (Urbas), oba žanra pa sta bila vključena tudi v etnološke obravnave in razlage ritualov (kot npr. šranga). Pregovorom so folkloristi namenili nekoliko več pozornosti, predvsem zbiranju (Kocbek 1887; Kocbek, Šašelj 1934; Makarovič 1975; Zorec 2000), uganke pa so bile objavljene predvsem kot gradivo (npr. Möderndorfer 1946), samih obravnav ugank pa ni bilo. Molitvam in zagovorom so se podrobneje posvetili Grafenauer (1907, 1937), Möderndorfer (1964), Novak (1983), Dolenc (1999), Makarovič (1982), Zupanič Slavec (2000) predvsem v kontekstu zdravilstva, zdravstva in zdravljenja. Sodobnejše analize in obravnave folklornih obrazcev so se pojavile v drugi polovici 20. stoletja, ko sta se na tem področju dobro uveljavila frazeološki del jezikoslovja (Kržišnik 2008; Jakop 2006; Meterc 2017 itd.) in folkloristika (Stanonik 2017; Babič 2015, 2021, 2024, 2025; Šrimpf Vendramin 2019, 2024, 2025; Mrvič 2024, 2025; Meterc, Mrvič 2024; Ivančič Kutin 2024, 2025; Jakop 2024; Jakop, Babič 2025; Huzjan 2024a, 2024b, 2025 itd.). Tudi obravnava kletvic je prišla v ospredje konec 20. stoletja (Nežmah 1997; Reichmayr 2003; Pšajd 2005).

3 Metodologija

Gradivo, ki smo ga vzeli pod drobnogled, je večinoma iz 19. stoletja in prvih dveh tretjin 20. stoletja. Gre za zbirko pregovorov Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU (gl. Babič idr. 2023), ki je digitalizirana na repozitoriju CLARIN.SI, ter zbirko ugank Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU (Babič idr. 2025), ki je ravno tako digitalizirana na CLARIN.SI. Ker je večina gradiva historičnega (od 16. stoletja pa nekje do sredine 20. stoletja), ga lahko obravnavamo kot

diahroni[2] odsev družbenih konceptov in prek njega interpretiramo zgodovinsko sliko, ki se nam kaže iz folklornih obrazcev (čeprav je marsikateri folklorni obrazec še vedno v uporabi – lahko z enakim, lahko z (deloma) spremenjenim pomenom). Gre za razbiranje oz. mapiranje konceptualnih stereotipov, tj. posplošeno, tipično predstavo o nekem pojmu, ki jo ljudje uporabljamo za razumevanje sveta. Te lahko pridobimo iz analiziranega gradiva, pri čemer govorimo o stereotipu kot posplošeni jezikovni in konceptualni podobi brez pozitivnih ali negativnih konotacij.

Gradivo je lahko do določene mere pristransko, saj je bila večina zbiralcev v času njegovega nastajanja moških, ki so intervjuvali druge moške, predvidevamo lahko, da je zato enot, povezanih na primer z gospodinjstvom ali skrbstvenimi praksami bistveno manj.

Čas nastanka posamičnih folklornih obrazcev je zelo težko določljiv. Tako npr. Peter Grzybek (2008: 43) zapiše, da so »v 19. in 20. stoletju zbiralci slovenske paremiološke izraze v veliki meri prepisovali iz zbirke v zbirko brez podatka o viru in te prepise bogatili z gradivom, ki so ga zasledili na terenu, vendar so med tema tipoma gradiva redko začrtali ločnico«. Zaradi manka znanja, ki zeva med nastankom in zapisom pregovora, se Matej Meterc (2021: 46) sprašuje, ali lahko razberemo pomen posamičnega pregovora »z dokaj veliko mero gotovosti […], saj je pomenska prosojnost lahko zgolj navidezna«. Vprašanje je resnično pomembno; pa vendar se lahko delno naslonimo na jezikovno in kulturno kompetenco in s pomočjo etnoloških podatkov interpretiramo tudi nekatere danes ne več poznane enote.

4 Analiza gradiva

Pri analizi folklornih obrazcev je bilo najbolj sistematično pregledano gradivo pregovorov. Prav vsi pregovori v povezavi z vsakdanjikom so se močno navezovali na delo (gl. Jakop 2024; Babič 2025), saj je delo osnovna dejavnost, ki omogoča preživetje, tj. plačilo: *Po delu plačilo*. Čeprav je delo splošno znan pojem in se zdi, da vsi poznamo njegov pomen, se ob podrobnejšem pregledu izkaže, da je kot »kameleon« – njegov pomen se spreminja glede na čas, prostor in družbo, v kateri se uporablja (Komlosy 2021: 11). Če je *delo* etimološko vezano na ide. koren *dheh$_1$- ʻpoložiti, postaviti’ in ʻizdelovati, delati’ in pozneje na psl. *dě̀ti ʻdelati’ in ʻpostaviti’ (Snoj 2016), sodobnejši pomeni označujejo bolj sam proces in pridobitno dejavnost, ki predstavlja v družbi visoko vrednoto in vpliva na oceno vrednosti

2 Navadno gre za sinhrone in diahrone obravnave (ali jemljejo gradivo iz enega časovnega odseka ali iz več časovnih odsekov). Gradivo je historično, ker je iz različnih preteklih obdobij, obravnava pa je diahrona, ker je pod drobnogled vzela isto gradivo v več časovnih odsekih.

(gl. Mrvič, Poljak Istenič 2025). Slovenski etnološki leksikon pa delo pojmuje kot »posameznikova in družb. dejavnost, zavestna uporaba človeških sposobnosti za namensko načrtno pridobivanje in ustvarjanje gmotnih in duhovnih dobrin« (Baš 2004: 82). Vse navedeno odslikavajo pregovori.

Pri povezovanju koncepta dela kot osnovne dejavnosti preživetja in hrane/jedi se kaže tesna prepletenost (gl. Babič 2025). Še danes dobro poznan pregovor *Brez dela ni jela* pokaže na njuno povezanost. Pogosto najdemo v gradivu hrano kot plačilo za delo. Po drugi strani pa se glede na delo določa jed, ki naj jo posameznik dobi, npr. *Kaša do praga, močnik čez prag, polenta pa v gozd in iz gozda*, saj mora kalorična vrednost hrane ustrezati tipu opravljenega dela (težaško delo terja kalorično izdatnejšo hrano). Delo je tudi tisti element, po katerem se meri vrednost, lahko celo osebnost človeka, npr. *Leni hlapec se boji dela* vs. *Kdor ima rad delo, ima rad tudi ljudi*; *Delo nam donaša čast, plačilo in do jedi slast*. Vsekakor pa je delo tisto, kar naj bi osmišljalo človekov vsakdan in lepšalo življenje, npr. *Kdor se dela boji, slabo živi*; *Delo in mir – sreče izvir*; *Delo krepi človeka.* Del dela(vnika) predstavlja tudi počitek, npr. *Dober počitek, pol dela*; *Po delu je počitek sladak*, pri čemer mora biti to brezdelje (tj. počitek) zamejeno z vnovičnim delom, sicer se prelevi v lenobo, ki pa je, sodeč po pregovorih, eden hujših družbenih prekrškov, npr. *Lenoba – najhujši grdoba*; *Lenoba slabi, delo krepi* (gl. tudi Jakop 2024). Da delo ni vezano zgolj na odraslo populacijo, pričajo pregovori kot *Vsak otrok prinese seboj roke za delo, žlico za jelo* (gl. Huzjan 2024a) oz. pregovor, ki kaže, da pri delu ni izjem, npr. *Za vsako delo roke, za vsako jelo zobe*; *Kdor dela, naj tudi jé*.

Pregovori tematizirajo tudi vpliv prostora na količino dela, npr. vinograd in njiva pomenita veliko dela in skrbi: *Kdor nima dela, naj zasadi vinograd*; *Vinograd potrebuje dela ne pa gnoja*; *Kmetija tam veliko zda, kjer delo, pridnost je doma*, hkrati pa je to delo povrnjeno: *Kdor skrbi za njivo, zanj skrbi njiva*. Grajo odsotnosti s prostora in pomanjkanja skrbi izražata pregovora: *Kmet na strelu, njiva v plevelu; S pridnostjo boš hišo zidal, z lenobo pa podrl*. Uganka oz. šaljivo vprašanje *Kaj dela kmet, kadar po njivi hodi? – Stopinje* pa kaže tudi na samoumevno procesualnost in gibanje. Tudi dom je prostor, kjer sta potrebna delo in skrb, sta pa tematsko vezana: *Gospodinja pri hiši tri vogle podpira, kjer je ni, se pa vse podira*. Pregovori pa izpostavljajo tudi smiselni vrstni red pridobitve gospodarskih prostorov: *Kdor začne gospodariti, naj si kupi naj pred hišico, potem polje, potem travnik in še le na zadnje tudi vinograd*; *Najprej štalca, pol pa kravca*.

Tematiziranje dela je pogosto vezano tudi na posamezne obrti, pri čemer se *pridnost* poudarja pri ženskih delih: *Bolj če bo pridna pozimi predica, dlje bo rožljala pod palcem petica*; *Kuharica pridna in čedna je vse hvale vredna*; pri moških delih

je poudarjeno *mojstrstvo*: *Dober kuhar, dober zdravnik*; *Oblič mizarju, kopito čevljarju*; *En učitelj je boljši kot dve knjigi*. Hkrati na vrednotenje dela in neobičajnost neplačanega dela kaže uganka *Kateri brivec dela vse zastonj? – Veter, ki brije ušesa* – vprašanje izpostavlja predpostavko, da brivci ne delajo zastonj.

Delo pa narekujeta tudi kvaliteta in raba orodja: *Kakšno orodje, tako delo*; *Grčav les potrebuje ostro sekiro*.

V novejšem času se je pojavilo veliko humornih ali antipregovornih oblik v slovenskem prostoru, kot *Bolje lačen v senci kot sit pri delu* (v zbirki z letnico 1999); *Bolje trebuh od hrane kot grba od dela* (v zbirki z letnico 2004); *Od dela se samo mačka redi* (v zbirki z letnico 2001); *Bolje s kolesom v kurbarijo kot z mercedesom na delo* (v zbirki z letnico 2004). Njihovo osrednje sporočilo je, da je bolje živeti brezskrbno življenje, četudi to pomeni nekoliko manj denarja.

Vsekakor pa pregovori kažejo, da je delo eden od stebrov družbe, ki omogoča preživetje, vzpostavljanje in ohranjanje družbenega reda: *Delo in red držita svet.*

5 Zaključek

V lingvističnoantropološkem in etnolingvističnem smislu je jezik nosilec kulturnih pomenov: v semantiki besed in celo v paremioloških enotah lahko razberemo podobe sveta in človeka, družbene poglede na svet ter drobce kulturne zgodovine.

Folklorni obrazci ne predstavljajo logičnega filozofskega sistema (Mieder 2008: 9), saj so vezani na specifične situacije iz vsakdanjega življenja, ko so uporabljeni kot učinkovita formulaična komunikacija in delujejo kot znaki za interpretacijo človekovega ravnanja in družbenih kontekstov. V tem smislu gre za »ljudsko filozofijo«. Da bi presegli status družbeno dekontekstualizirane ljudske modrosti in postali vir za spoznavanje praks, prostora, časa, morajo biti obravnavani s semantičnega, semiotičnega, kulturnozgodovinskega in etnološkega vidika (gl. tudi Kuusi 1957; Grzybek 1994). Folklora namreč ohranja podobe vsakdanjih predmetov in pojavov, ki so povezani z življenjskimi praksami in se prenašajo skozi prostor in čas. Vsi ti pa nam posredujejo izkušnje, opažanja, želje, dogodke ter širše predstave o svetu in obenem razkrivajo temeljne vrednote skupnosti.

Na tej podlagi smo raziskali pregovore, da bi ugotovili, kako je v njih ohranjen koncept dela. Čeprav je tak vpogled le delni – kulture ni mogoče v celoti razumeti skozi eno samo, ozko perspektivo, kot je slovstvena folklora – analiza ponuja dragocene uvide v diahrone družbene poglede na delo. Predstavlja delček širšega mozaika razumevanja vsakdanjega življenja in njegovih kulturnih temeljev.

Etimološko in v slovenskih kratkih folklornih oblikah »delo« že v osnovi vključuje pojem spremembe: eno stanje se preoblikuje v drugo, rezultat pa je dokončan izdelek, ki ga je mogoče »postaviti na mizo« (gl. Snoj 2016). Pregovori delo pojmujejo širše ter ga povezujejo s preživetjem, družbeno hierarhijo, vsakdanjo rutino, njegovo kakovostjo in vrednostjo itd. Mnogi pregovori delo povezujejo s plačilom, pri čemer pogosto uporabljajo hrano ali kruh kot metonimiji. Poudarjajo, da si vsako delo zasluži plačilo in da je plačilo neločljivo povezano z delom.

V novejšem času se je pojavilo veliko humornih ali antipregovornih oblik v slovenskem prostoru, ki izpostavljajo brezskrbno življenje, pa čeprav z manj denarja. Etnografsko terensko delo razkriva tudi pomembno generacijsko razliko v pojmovanju dela, ki pa se v folklornem gradivu še ne odraža. Starejše generacije v intervjujih delo enačijo s fizičnim naporom, medtem ko umsko delo dojemajo kot obliko prostega časa ali dejavnost, ki človeka ne utrudi. Splošno opazovanje kaže, da se mlajše generacije ob duševni izčrpanosti vse pogosteje zatekajo k fizičnim dejavnostim, kot so vrtnarjenje ali ročna dela, ki jih razumejo kot obliko počitka. Sodobno pojmovanje dela ostaja predvsem osredotočeno na plačano delo, medtem ko dejavnosti, kot so skrb za druge, gospodinjska opravila ali hobiji, pogosto niso razumljene kot naporne ali obremenjujoče.

Gradivo, analizirano v tem članku, ki večinoma izvira iz 19. in začetka 20. stoletja, ponuja diahron, zgodovinski pogled na koncept dela. Gradivo je lahko do določene mere pristransko, saj so večino zbrali moški zbiralci, pa tudi večino časopisnih objav so prispevali moški. Čeprav besedila teh pregovorov odražajo čas, v katerem so nastali, je temeljni koncept dela ostal nespremenjen: od dobrega člana družbe se pričakuje, da dela, bodisi zaradi časti bodisi zaradi finančne nuje. Delo ostaja tesno povezano z idejo preživljanja in izboljševanja življenjskih razmer, četudi stvarnost pogosto ne dosega tega ideala.

Viri in literatura

Arendt, Hannah, 1958: *The Human Condition*. Chicago: The University of Chicago Press.

Babič, Saša, 2015: *Beseda ni konj: Estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev*. (Ethnologica – Dissertationes 6.) Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789612547660>.

Babič, Saša, 2021: *Uganke na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610505310>.

Babič, Saša, Peče, Miha, Erjavec, Tomaž, Ivančič Kutin, Barbara, Šrimpf Vendramin, Katarina, Kropej Telban, Monika, Jakop, Nataša, Stanonik, Marija, 2023: *Collection of Slovenian paremiological units Pregovori 1.1*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/1853>.

Babič, Saša, 2024: Zemljevidi časa v folklornih obrazcih. Jožica Jožef Beg idr. (ur.): *Jezik in književnost v spreminjanju*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 34.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 135–147.

Babič, Saša, 2025: »Dobra jed se sama hvali«: Konceptualni zemljevid slovenskih paremioloških enot s komponento poimenovanja jedi. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2. 94–101. <https://cdn2.domdesign.com/users/SEDDrustvo/Site/sites/sed-drustvo.si/modules/Domino/Files/glasnik-slovenskega-etnoloskega-drustva-65-2-2025.pdf>.

Babič, Saša, Erjavec, Tomaž, Farič, Ana, Peče, Miha, 2025: *Collection of Slovenian riddles Uganke 1.0*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI. <http://hdl.handle.net/11356/2023>.

Bahtin, Mihail M., 1999: Problem teksta v jezikoslovju, filologiji in drugih humanističnih vedah. *Estetika in humanistične vede*. Ljubljana: SH – Zavod za založniško dejavnost. 283–309.

Bartmiński, Jerzy, 2005: *Jazykovoj obraz mira: očerki po* ètnolingvistike. Moskva: Indrik.

Bartmiński, Jerzy, 2009: *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. Ur. Jörg Zinken. London: Equinox Publishing.

Baš, Angelos (ur.), 2004: Delo. *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Baudouin de Courtenay, Jan, 1988 [1873]: *Materiali za južnoslovansko dialektologijo in etnografijo IV: Ljudska besedila v prozi in verzih, zbrana v Nadiških dolinah leta 1873*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

Bausinger, Hermann, 1987: Jezik v etnologiji. *Traditiones* 16. 35–50.

Bošković-Stulli, Maja, Zečević, Divna, 1978: *Usmena i pučka književnost*. (Povijest hrvatske književnosti 1.) Zagreb: Liber – Mladost.

Dolenc, Milan, 1999: *Zagovori v slovenski ljudski medicini ter zarotitve in apokrifne molitve*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije.

Duranti, Alessandro, 1997: *Linguistic Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Grafenauer, Ivan, 1907: O »Duhovni brambi« in nje postanku: Donesek k zgodovini praznoverja med Slovenci. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 4. 1–70.

Grafenauer, Ivan, 1937: Najstarejši slovenski zagovori. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 32. 275–293.

Grzybek, Peter, 1994: Foundations of Semiotic Proverb Study. Wolfgang Mieder (ur.): *Wise Words: Essays on the Proverb*. New York, London: Garland Publishing. 31–71.

Grzybek, Peter, 2008: Fundamentals of Slovenian Paremiology. *Traditiones* 37/1. 23–46. <https://doi.org/10.3986/Traditio2008370102>.

Huzjan, Vanja, 2024a: »Dom je bilo samo delo, nič drugega«: problematika otroškega dela v slovenskih pregovorih. Jožica Jožef Beg idr. (ur.): *Jezik in književnost v spreminjanju*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 34.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 95–107.

Huzjan, Vanja, 2024b: Ethnological analysis of lexeme ‘otrok’ (child) in the Collection of Slovenian paremiological units on Clarin.si. Saša Babič idr. (ur.): *Paremiologija med*

tradicijo in sodobnostjo = Paremiology between tradition and innovation. Ljubljana: Založba ZRC. 151–179. <https://doi.org/10.3986/9789610508861_10>.

Huzjan, Vanja, 2025: Dedovanje kmečke posesti: »Majhni otroci in majhni dolgovi dajo veliko opraviti«. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2. 68–79. <https://cdn2.domdesign.com/users/SEDDrustvo/Site/sites/sed-drustvo.si/modules/Domino/Files/glasnik-slovenskega-etnoloskega-drustva-65-2-2025.pdf>.

Ivančič Kutin, Barbara, 2024: Žanrske, pomenske in zgradbene značilnosti bovških pregovorov in (primerjalnih) frazemov z leksemsko sestavino rit = Genre, semantic, and structural characteristics of Bovec proverbs and (comparative) idioms with the lexeme component rit (ass, butt). Saša Babič idr. (ur.): *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo = Paremiology between tradition and innovation*. Ljubljana: Založba ZRC. 75–92. <https://doi.org/10.3986/9789610508861_05>.

Ivančič Kutin, Barbara, 2025: Petdeset folklornih obrazcev o bogastvu, revščini in denarju v bovškem narečnem govoru. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2. 102–107. <https://cdn2.domdesign.com/users/SEDDrustvo/Site/sites/sed-drustvo.si/modules/Domino/Files/glasnik-slovenskega-etnoloskega-drustva-65-2-2025.pdf>.

Jakop, Nataša, 2006: *Pragmatična frazeologija*. (Linguistica et philologica 14.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://doi.org/10.3986/9616568493>.

Jakop, Nataša, 2024: Brezdelje v luči pregovorov in njihove rabe v sodobnem diskurzu. Jožica Jožef Beg idr. (ur.): *Jezik in književnost v spreminjanju*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 34.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 149–160.

Jakop, Nataša, Babič, Saša, 2025: Gospodarske podobe vsakdanjika v luči folklornih obrazcev. *Slavistična revija* 73/2. 295–308. <https://doi.org/10.57589/srl.v73i2.4240>.

Jay, Timothy, 1999: *Why We Curse: A Neuro-Psycho-Social Theory of Speech*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/z.91>.

Kaivola-Bregenhøj, Annikki, 2001: *Riddles: Perspectives on the Use, Function and Change in a Folklore Genre*. (Studia Fennica Folkloristica 10.) Helsinki: Finnish Literature Society.

Kocbek, Fran, 1887: *Pregovori, prilike in reki*. Ljubljana: A. Trstenjak.

Kocbek, Fran, Šašelj, Ivan, 1934: *Slovenski pregovori, reki in prilike*. Celje: Družba sv. Mohorja.

Koch, Gertraud, 2012: Work and Professions. Regina F. Bendix, Galit Hasan-Rokem (ur.): *A Companion to Folklore*. Malden, MA, Oxford, Chichester: Wiley-Blackwell. 154–168.

Komlosy, Andrea, 2021: *Delo: Globalnohistorična perspektiva od 13. do 21. stoletja*. Prev. Mojca Kranjc. Ljubljana: Založba /*cf.

Kropej, Monika, 1995: *Pravljica in stvarnost: Odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štrekljeve zapuščine*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

Kržišnik, Erika, 2008: Viri za kulturološko interpretacijo frazeoloških enot. *Jezik in slovstvo* 53/1. 33–47. <https://doi.org/10.4312/jis.53.1.33-47>.

Kuusi, Matti, 1957: *Parömiologische Betrachtungen*. (Folklore Fellows' Communications 172.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Lefebvre, Henri, 1991 [1947]: *Critique of Everyday Life. Vol. 1: Introduction*. Prev. John Moore. London, New York: Verso.

Ljung, Magnus, 2011: *Swearing: A Cross-Cultural Linguistic Study*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9780230292376>.

Makarovič, Marija, 1975: *Pregovori – življenjske resnice*. Ljubljana: Kmečki glas.

Makarovič, Marija, 1982: *Strojna in Strojanci: Narodopisna podoba koroške hribovske vasi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Meterc, Matej, 2017: *Paremiološki optimum*. (Lingua Slovenica 10.) Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610504153>.

Meterc, Matej, 2021: Aktualna raba in pomenska določljivost 200 pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov. *Jezikoslovni zapiski* 27/1. 45–58. <https://doi.org/10.3986/JZ.27.1.03>.

Meterc, Matej, Mrvič, Rok, 2024: Cross-genre analysis of paremiological prolongations in Slovenian according to Permjakov's distinction between extension and addition. *Proverbium* 41/1. 22–49. <https://doi.org/10.29162/pv.41.1.566>.

Mieder, Wolfgang, 2008: *Proverbs Speak Louder Than Words: Folk Wisdom in Art, Culture, Folklore, History, Literature, and Mass Media*. New York: Peter Lang.

Möderndorfer, Vinko, 1946: *Koroške uganke in popevke*. Celje: Družba sv. Mohorja.

Möderndorfer, Vinko, 1964: *Ljudska medicina pri Slovencih*. (Gradivo za narodopisje Slovencev 1.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Mrvič, Rok, 2024: Besedne zaveze v slovenskem folklornem sistemu: semiotični oris žanrskega okvira. *Studia mythologica Slavica* 27. 101–124. <https://doi.org/10.3986/SMS20242708>.

Mrvič, Rok, 2025: *Prisežni obrazci v sodobnem slovenskem folklornem sistemu: Folkloristična in semiotična analiza priseganja*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Podiplomska šola ZRC SAZU.

Mrvič, Rok, Poljak Istenič, Saša, 2025: Podoba prašiča v slovenskem pregovornem izročilu na razkrižju vrednosti in vrednot. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2. 80–93. <https://cdn2.domdesign.com/users/SEDDrustvo/Site/sites/sed-drustvo.si/modules/Domino/Files/glasnik-slovenskega-etnoloskega-drustva-65-2-2025.pdf>.

Nežmah, Bernard, 1997: *Kletvice in psovke*. Ljubljana: Nova revija.

Novak, Vilko (zbral in ur.), 1983: *Slovenske ljudske molitve*. Ljubljana: Družina.

Noyes, Dorothy, 2012: The Social Base of Folklore. Regina F. Bendix, Galit Hasan-Rokem (ur.): *A Companion to Folklore*. Malden, MA, Oxford, Chichester: Wiley-Blackwell. 13–39.

Petsch, Robert, 1899: *Neue Beiträge zur Kenntnis des Volksrätsels*. (Palaestra 4.) Berlin: Mayer & Müller.

Pohlin, Marko, 1788: *Kratkozhasne uganke inu zhudne kunshte is węle shôle*. Ljubljana: per Vincenzu Ruziczku mejstn. buqvavęszu pod Tranzho.

Prek, Stanko, 1972: *Ljudska modrost trden je most: slovenski ljudski pregovori in reki*. Maribor: Obzorja.

Pšajd, Jelka, 2005: *Še zdaj, na te sveti den, moreš preklinjati?: Psovke in kletvice iz Pomurja in Porabja*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota.

Reichmayr, Michael, 2003: *Ardigata! Krucinal!: Ein slowenisches Schimpfwörterbuch, basierend auf Arbeiten von Josef Matl (1897–1974) zum deutsch-slawischen Sprach- und*

Kulturkontakt. Graz: Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark; Laafeld/Potrna: Pavelhaus/Pavlova hiša.

Roper, Jonathan, 1998: Charms, Change and Memory: Some Principles Underlying Variation. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 9. 51–70. <https://doi.org/10.7592/FEJF1998.09.charm>.

Slavec, Ingrid, 1987: »Historična etnologija« ali o etnologiji kot vedi o preteklosti. *Traditiones* 16. 51–72.

Snoj, Marko, [3]2016: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC. <https://www.fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar>.

Stanonik, Marija, 2017: *Etnolingvistika po slovensko*. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610500148>.

Šrimpf Vendramin, Katarina, 2024: Clothing in proverbs: Between symbol and meaning = Oblačila v pregovorih: med simbolom in pomenom. Saša Babič idr. (ur.): *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo = Paremiology between tradition and innovation*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 137–150. <https://doi.org/10.3986/9789610508861_09>.

Šrimpf Vendramin, Katarina, 2025: Tekstilna kultura v ogledalu frazemov, pregovorov in kratkih folklornih obrazcev. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2. 108–114. <https://cdn2.domdesign.com/users/SEDDrustvo/Site/sites/sed-drustvo.si/modules/Domino/Files/glasnik-slovenskega-etnoloskega-drustva-65-2-2025.pdf>.

Taylor, Archer, 1931: *The Proverb*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Urbas, Viljem, 1869–1870: O pregovorih in prilikah, posebno slovenskih. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne* 27–28. 12 nadaljevanj.

Zorec, Marjeta, 2000: *Slovenski pregovori in reki*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Zupanič Slavec, Zvonka, 2000: Zagovori – magične korenine medicine. *Etnolog* 10/1. 85–94.

Katarina Šrimpf Vendramin
ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje
katarina.srimpf@zrc-sazu.si

Tipni indeks slovenskih folklornih pripovedi med izročilom in sodobnimi raziskovalnimi pristopi

Tipni indeksi so temeljno metodološko orodje folkloristike, ki omogoča sistematično razvrščanje in primerjalno preučevanje pripovednega gradiva. Čeprav so tipni indeksi deležni kritik zaradi poenostavljanja in fiksiranja dinamične narave pripovednega izročila, ostajajo nepogrešljivo raziskovalno orodje. V digitalni dobi se vse bolj razvijajo v odprte podatkovne sisteme, ki omogočajo napredne primerjalne in računalniško podprte analize folklornega gradiva.[1]

Tipni indeksi predstavljajo eno osrednjih metodoloških orodij folkloristike, ki že od začetkov discipline omogočajo sistematično razvrščanje in primerjalno preučevanje pripovednega gradiva. Njihov razvoj je tesno povezan z geografsko-historično metodo, ki se je začela razvijati že v drugi polovici 19. stoletja, vrhunec pa je doživela v okvirih t. i. finske šole. Temeljni cilj tega pristopa je bil rekonstruirati izvor posameznih folklornih pripovedi ter slediti njihovemu širjenju skozi čas in prostor. Metoda temelji na zbiranju čim večjega števila variant iste pripovedi, njihovi primerjalni analizi ter kartiranju njihove geografske razširjenosti. V središču tega pristopa je bila na začetku geografsko-historičnih raziskav tudi težnja po rekonstrukciji t. i. prvotne oblike (nem. *Urform*) pripovedi, kajti geografsko-historična teorija je v začetku predpostavila, da vse variante izhajajo iz ene izvorne različice. S primerjavo različnih zapisov so raziskovalci poskušali identificirati skupne elemente ter na tej podlagi rekonstruirati najstarejšo dosegljivo obliko pripovedi (Goldberg 1984; Kropej Telban 2021: 59). Čeprav je bila finska šola kasneje deležna kritik zaradi svoje osredotočenosti na izvor in zanemarjanja konteksta pripovedovanja (Goldberg 1984), ostaja njena metodološka dediščina temeljna za razvoj tipoloških klasifikacij v folkloristiki.

Indeksiranje pravljic in nekaterih drugih žanrov slovstvene folklore temelji na predpostavki, da je mogoče pripovedi razvrščati v relativno stabilne tipe, ki jih določajo osnovne narativne strukture in motivi. Takšna klasifikacija omogoča primerjalne

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika* (P6-0088), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

analize med različnimi kulturnimi območji ter identifikacijo univerzalnih in lokalno specifičnih pripovednih vzorcev. V tem kontekstu je nastanek tipnih indeksov, ki so jih razvijali Antti Aarne, Stith Thompson in Hans-Jörg Uther, ključnega pomena, saj omogoča sistematično razvrščanje pripovedi v prepoznavne tipe, ki služijo kot osnovne enote primerjalne raziskave.

Finski folklorist Antti Aarne je leta 1910 pripravil obsežnejši tipni indeks pripovedi, ki je bil sprva omejen predvsem na evropsko gradivo. Njegovo delo je kasneje nadgradil Stith Thompson, ki je indeks prevedel, razširil ter vanj vključil tudi mnoga druga evropska pripovedna izročila delno pa tudi pripovedi iz nekaterih drugih delov sveta (Aarne 1928, 1961). Aarnejeva in Thompsonova klasifikacija temelji na pripovednih tipih, razvrščenih pod zaporedne številke, ki so sistemizirane z oznako AaTh (oziroma AT). V tem sistemu je vsakemu pripovednemu tipu dodeljena številčna oznaka in naslov (npr. tip AaTh 510A – Pepelka). Leta 2004 je Hans-Jörg Uther ta sistem dodatno razširil in posodobil ter pozneje še dvakrat dopolnil (Uther 2011, 2024). Nastal je danes uveljavljeni Aarne–Thompson–Uther indeks (ATU), ki predstavlja standardno referenčno orodje v sodobnih folkloristič-nih raziskavah (Blažič 2016; Kropej Telban 2015: 9–10).

V slovenskem prostoru je razvoj tipološke klasifikacije folklornega pripovednega gradiva tesno povezan z vključevanjem v širše evropske folkloristične tokove. Zbiranje in objavljanje slovstvene folklore v 19. in prvi polovici 20. stoletja (npr. pri Štreklju, Valjavcu, Kelemini in drugih) še ni temeljilo na strogo tipološki razvrstitvi, temveč predvsem na žanrskih, tematskih ali regionalnih kriterijih. V slovenskem prostoru se je sistematično urejanje in tipološka klasifikacija folklornega pripovednega gradiva začela z ustanovitvijo Inštituta za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti leta 1951, ko je Ivan Grafenauer vzpostavil temelje za organizirano zbiranje, urejanje in arhiviranje pripovednega izročila. Pomembno vlogo pri tem je imela tudi Albina Štrubelj, ki je kot tajnica in knjižničarka pretipkala obsežno gradivo ter številnim pravljicam tudi določila tipološke oznake. Že zgodaj je bil arhiv zasnovan v skladu z mednarodnimi klasifikacijskimi načeli, kar je omogočilo vključitev slovenskega gradiva v širši primerjalni okvir. Ko je Stith Thompson pripravljal svoj dopolnjeni tipni indeks (Aarne–Thompson 1961), je leta 1959 obiskal Ljubljano in v sodelovanju z Ivanom Grafenauerjem, Milkom Matičetovim in Nikom Kuretom pridobil podatke o slovenskih pravljicah, ki so bile nato vključene v mednarodni sistem AaTh (Kropej Telban 2015: 11–13). Matičetov, ki je metodologijo finske geografsko-historične šole uporabil že v svoji disertaciji, je nameraval pripraviti Kazalo slovenskih pravljic, nadaljeval je s klasifikacijo novega gradiva, vendar tega projekta zaradi intenzivnega terenskega dela, zlasti v Reziji, ni dokončal. Njegovo delo se je nadaljevalo v kasnejših prizadevanjih

za sistematično obdelavo slovenskega pripovednega izročila, ki so prispevala tudi k dopolnitvam mednarodnega tipnega indeksa, zlasti pri pripravi razširjene izdaje Hansa-Jörga Utherja (Kropej Telban 2015: 12–13).

Na te temelje se neposredno navezuje tudi najpomembnejše sodobno slovensko delo na tem področju, večdelni Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic, ki ga pripravlja Monika Kropej Telban, sodelavka Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Gre za prvo celovito prizadevanje, da bi slovensko pripovedno izročilo sistematično uredili v skladu z mednarodno klasifikacijo pravljic in nekaterih povedk ATU, hkrati pa ohranili in analitično ovrednotili njegove specifične značilnosti. Leta 2015 je izšla prva knjiga, ki popisuje živalske pravljice in basni [ATU 1–299] (Kropej Telban 2015), leta 2025 sta pa sta izšli še dve knjigi, v katerih so predstavljene čudežne pravljice [ATU 300–749] (Kropej Telban 2025a in 2025b). S tem slovenski tipni indeks sledi osnovni strukturi mednarodnega ATU-sistema, vendar ga ne reproducira zgolj mehansko, temveč ga aktivno prilagaja slovenskemu gradivu, saj le-to pogosto razkriva bogato variabilnost, ki presega enoznačne tipne opredelitve ali pa združuje elemente več tipov, kar opozarja na meje stroge tipološke razvrstitve (Blažič 2016).

Kljub svoji uporabnosti so tipni indeksi že dolgo predmet kritičnih razprav. Ena osrednjih kritik se nanaša na njihovo tendenco k fiksiranju pripovednih tipov, saj lahko ustvarjajo vtis statičnosti in stabilnosti, ki ne ustreza dejanski fluidnosti folklornega izročila. Pripovedi v praksi obstajajo kot variabilne in situacijsko pogojene izvedbe, ki se nenehno prilagajajo kontekstu pripovedovanja, družbenim razmeram in medijem prenosa. Vendar pa klasifikacijski sistem folklornih pripovedi predstavlja predvsem orodje, s katerim je mogoče lažje obvladovati in raziskovati bogato raznolikost pripovedne kulture.

Folkloristične raziskave so se usmerjale v različne smeri in poudarke, med drugim v analize forme in pomena, psihološke, simbolne in kognitivne študije, v spletno folkloristiko in performančne raziskave ipd. Nekateri sodobni folkloristični pristopi zato tipni indeks razumejo kot analitično orodje ter poudarjajo velik pomen performativnosti, konteksta in funkcije, ki določajo kakšne zgodbe se pripovedujejo v danem trenutku (Stanonik 2001; Ivančič Kutin 2011). Druga večja kritika se nanaša na njegovo geografsko neuravnoteženost, saj temelji predvsem na evropskem in deloma bližnjevzhodnem gradivu, medtem ko so druge kulturne regije slabše zastopane ali celo marginalizirane. Poleg tega so raziskovalci opozorili tudi na vsebinske omejitve indeksa, zlasti na izključevanje ali podreprezentiranost tem, povezanih s seksualnostjo, telesnostjo in družbenimi tabuji (Dundes 1997; Goldberg 1984). ATU-indeks namreč predstavlja deloma filtriran in selekcioniran pregled, ki

ne zajema celotne raznolikosti slovstvene folklore. Te kritike poudarjajo, da tipni indeks ni nevtralno orodje, temveč historično pogojen raziskovalni konstrukt, ki ga je v sodobnih raziskavah treba uporabljati reflektirano in kritično. Vendar pa je treba vedeti, da je mednarodna klasifikacija pripovednih tipov namenjena le tistim pripovednim žanrom, ki se uvrščajo med ljudske pravljice, basni in nekatere povedke ter šaljive zgodbe, ki so si vsebinsko sorodne, imajo dolgo tradicijo in so mednarodno razširjene. Klasifikacija torej služi predvsem kot orodje za raziskovanje tovrstnega pripovednega izročila, ki pa ga je mogoče raziskovati z različnih vidikov in ga primerjati s številnimi drugimi zvrstmi, žanri in družbenimi pojavi.

Tipni indeks danes ne deluje več zgolj kot orodje za razvrščanje, temveč kot raziskovalni okvir, ki razkriva kompleksnost, variabilnost in dinamičnost pripovednega izročila ter spodbuja razmislek o razmerju med mednarodnimi klasifikacijskimi modeli in lokalnimi pripovednimi praksami. V sodobnih raziskavah folklornega pripovedništva se zato tipni indeks vse pogosteje uporablja v povezavi z drugimi analitičnimi pristopi, kot so kontekstualna in performativna analiza, študije pripovedovalcev in pripovednih situacij (Goldberg 1984), ter v zadnjem desetletju tudi digitalno podprte metode obdelave gradiva (Tangherlini 2013, 2016).

Sodobni slovenski tipni indeks, kot ga razvija Monika Kropej Telban, predstavlja pomembno stičišče med mednarodnimi klasifikacijskimi sistemi in lokalno pripovedno tradicijo. Po eni strani omogoča umeščanje slovenskega gradiva v širši evropski in globalni kontekst, po drugi pa razkriva njegove specifične značilnosti ter opozarja na omejitve univerzalnih tipologij (Blažič 2016). Prav v tej napetosti med standardizacijo in variabilnostjo se kaže njegova raziskovalna produktivnost. Ob tem je treba posebej poudariti tudi uporabno vrednost tipnega indeksa ne le za folkloristične, ampak tudi za slavistične raziskave. Tipološka razvrstitev omogoča sistematično primerjavo slovenskega pripovednega gradiva z drugimi slovanskimi tradicijami ter prispeva k razumevanju skupnih vzorcev in lokalnih posebnosti v širšem evropskem kulturnem prostoru. Hkrati tipni indeks predstavlja pomembno orodje pri interpretaciji literarnih besedil, ki črpajo iz folklornega izročila (glej npr. Šrimpf Vendramin 2014), ter pri pedagoškem delu, pri katerem omogoča pregledno predstavitev pripovednih struktur, motivov in njihovih variant.

V digitalnem okolju se odpirajo tudi možnosti za vključevanje slovenskega gradiva v širše primerjalne baze, kar dodatno krepi njegovo vlogo v mednarodnem raziskovalnem prostoru. V zadnjih desetletjih se namreč različni indeksi vse pogosteje umeščajo v okvir digitalne humanistike, ki odpira nove možnosti za njihovo uporabo in nadgradnjo. Digitalne zbirke, podatkovne baze in orodja za mrežno analizo omogočajo bolj dinamično razumevanje različnega folklorističnega

gradiva, saj lahko sledimo povezavam med tipi, motivi, variantami in njihovimi geografskimi ter časovnimi razsežnostmi (Liu idr. 2025; Ilyefalvi 2018). V številnih evropskih državah so tipni indeksi že prešli v digitalno okolje, kjer delujejo kot del podatkovnih baz folklornega gradiva (ISFNR 2026). Projekti, kot je portal Duchas, kjer se predstavlja irska folklora, danski Folklore Nexus ali estonski digitalni folklorni arhivi, povezujejo pripovedne tipe (ATU), motive in variante v relacijske sisteme, ki omogočajo kompleksnejše iskanje, primerjavo in analizo gradiva (Duchas 2026; Nexus 2026; Estonian Folklore 2026). S tem se tipni indeks preoblikuje iz statične klasifikacije v dinamično raziskovalno orodje, ki omogoča sledenje razširjenosti, transformacijam in aktualizacijam pripovednih tipov ter podpira tudi uporabo digitalnih metod, kot so mrežna analiza, kartiranje in računalniško podprta obdelava besedil. Namesto statične klasifikacije se tako uveljavlja pogled na tipni indeks kot na odprt relacijski sistem, ki omogoča večplastno analizo folklornega izročila (Liu idr. 2025; Ilyefalvi 2018). Hkrati pa razvoj digitalnih orodij nakazuje nadaljnjo transformacijo tipnih indeksov v smeri podatkovnih sistemov, ki omogočajo nove načine analize in interpretacije. Tipni indeks tako postaja ne le sredstvo za razvrščanje, temveč tudi platforma za raziskovanje procesov prenosa, preoblikovanja in aktualizacije pripovednega izročila v sodobnem času.

V tem smislu tipni indeks slovenskih folklornih pripovedi ne predstavlja zaključene strukture, temveč odprt raziskovalni projekt, ki se razvija skupaj z novimi metodološkimi pristopi in vprašanji folkloristike. Njegova prihodnost je zato tesno povezana z zmožnostjo povezovanja tradicije z novimi raziskovalnimi paradigmami, ki omogočajo celovitejše razumevanje dinamike folklornega pripovedništva v preteklosti in sedanjosti.

Viri in literatura

Aarne, Antti, 1910: *Verzeichnis der Märchentypen*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia. (Folklore Fellows' Communications 3).

Aarne, Antti, 1928: *The Types of the Folk-Tale: A Classification and Bibliography*. Prev. in razširil Stith Thompson. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia. (Folklore Fellows' Communications 74).

Aarne, Antti, 1961: *The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography*. 2., revidirana izdaja. Prev. in razširil Stith Thompson. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia. (Folklore Fellows' Communications 184).

Blažič, Milena Mileva, 2016: Izvirnost tipnega indeksa slovenskih ljudskih pravljic v medkulturnem kontekstu. *Philological Studies* 14/2. 260–269. <https://hrcak.srce.hr/203735>.

Dúchas, 2026: *Dúchas. Digitised Irish Folklore*. <https://www.duchas.ie/en>.

Dundes, Alan, 1997: The Motif-Index and the Tale Type Index: A Critique. *Journal of Folklore Research* 34/3. 195–202.

Estonian Folklore, 2026: *Estonian Folklorists' Server Haldjas*. <https://www.folklore.ee/en/>.

Goldberg, Christine, 1984: The Historic-Geographic Method: Past and Future. *Journal of Folklore Research* 21/1. 1–18.

Ilyefalvi, Emese, 2018: The Theoretical, Methodological and Technical Issues of Digital Folklore Databases and Computational Folkloristics. *Acta Ethnographica Hungarica* 63/1. 209–258. <https://doi.org/10.1556/022.2018.63.1.11>.

International Society for Folk Narrative Research (ISFNR), 2026: *Online Digital Databases of Folkloric Material*. <https://isfnr.org/resources/online-digital-databases-of-folkloric-material/>.

Ivančič Kutin, Barbara, 2011: *Živa pripoved v zapisu: kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice*. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789612543518>.

Kropej Telban, Monika, 2015: *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Živalske pravljice in basni*. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789612547707>.

Kropej Telban, Monika, 2021: *Pripovedno izročilo: razvoj in raziskovanje*. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610505556>.

Kropej Telban, Monika, 2025a: *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Čudežne pravljice I*. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610509660>.

Kropej Telban, Monika, 2025b: *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Čudežne pravljice II*. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789610510307>.

Liu, Michelle Meng-Ding, Josephine, Nathasya, Josephine, Nathania, 2025: Folklorex-Vis: A Visual Analytics System for Folkloristics Exploration. *2025 11th International HCI and UX Conference in Indonesia (CHIuXiD)*. 19–24. <https://doi.org/10.1109/CHIuXiD68326.2025.11323652>.

Nexus, 2026: *The Danish Folklore Nexus*. <https://scando.ist.berkeley.edu/folklorenexus/>.

Stanonik, Marija, 2001: *Teoretični oris slovstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9616358316>.

Šrimpf Vendramin, Katarina, 2014: Butalci in Süha roba Frana Milčinskega med slovensko pripovedno tradicijo in avtorstvom. Alenka Žbogar (ur.): *Recepcija slovenske književnosti*. (Obdobja 33.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 463–470.

Tangherlini, Timothy R., 2013: The Folklore Macroscope: Challenges for a Computational Folkloristics. *Western Folklore* 72/1. 7–27.

Tangherlini, Timothy R., 2016: Big Folklore: A Special Issue on Computational Folkloristics. *The Journal of American Folklore* 129/511. 5–13. <https://doi.org/10.5406/jamerfolk.129.511.0005>.

Uther, Hans-Jörg, 2004, 2011, 2024: *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography: Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia – Academia Scientiarum Fennica (FF Communications 284–186).

Sara Vukotić
ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje
sara.vukotic@zrc-sazu.si

Pravljični motivi v slovenskih spletnih memih: od začaranosti do razčaranja in nazaj

Prispevek[1] obravnava meme kot obliko spletne folklore ter analizira razmerje med pravljico in memetično komunikacijo. Proppovo morfologijo pravljice, ATU-indeks pripovednih tipov in koncept »pravljičnega omrežja« uporablja kot analitična orodja za raziskovanje prenosa pravljičnih motivov, funkcij in likov v digitalno okolje. Analiza pokaže, da se čudežnost pravljičnega sveta v memih pogosto preoblikuje v ironijo in kritiko, pravljični motivi pa pri tem dobivajo nove funkcije in pomene v sodobnem vsakdanjiku.

1 Uvod

Za razliko od folkloristič nih pristopov in teorij 19. ter prve polovice 20. stoletja, ki so folklorne žanre obravnavali kot statične kategorije, sodobne raziskave poudarjajo dinamizacijo folklornega žanrskega sistema ter žanre razumejo kot fluidna analitična orodja (Frog 2016: 56). Kot pišejo Frog, Kaarina Koski in Ulla Savolainen (2016: 24), je fenomen, označen kot (folklorno) »besedilo«, od druge polovice 20. stoletja pod vplivom strukturalističnih pristopov in performativnih študij začel zajemati tudi širši spekter metatekstualnih značilnosti, kot so uporaba glasu, gestikulacija, obrazna ekspresija in prostorski odnosi. Ta premik od tekstualne k performativni vrednosti folklornih žanrov, pri katerem se pozornost z žanrov kot idealnih, izoliranih in avtonomnih oblik preusmeri na njihovo rabo v konkretnih komunikacijskih situacijah in družbeni interakciji (Frog idr. 2016: 27), je omogočil njihovo razumevanje kot dinamičnih okvirov za ustvarjanje in interpretacijo pomenov v različnih komunikacijskih praksah.[2] Hkrati je odprl tudi prostor za

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika* (P6-0088), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

2 Med pomembnejšimi prispevki k temu premiku velja izpostaviti delo ameriškega folklorista Alana Dundesa (1980), ki je opozoril, da folklornega gradiva ni mogoče razumeti zgolj kot besedilo, temveč ga je treba obravnavati v prepletu teksta, teksture (načina izvedbe) in konteksta (družbene situacije rabe). Takšno razumevanje je pomembno vplivalo na uveljavitev folklornega dogodka kot osrednje analitične enote sodobne folkloristike. Za primer obravnave folklornega dogodka v slovenskem kontekstu kot trikotne sheme, ki povezuje tekst, teksturo in kontekst, ter z njimi opredeljeno posamezno folklorno enoto (eno realizirano pripoved ali pesem), glej npr. Ivančič Kutin (2011).

raziskovanje medžanrskih prepletanj in prehajanj, torej prenosa značilnosti enega žanra v drugega na ravni oblike, vsebine, prakse in funkcije.[3]

Prav takšno razumevanje folklornih žanrov kot dinamičnih komunikacijskih praks zaznamuje tudi zbornik *Disenchantment, Re-enchantment and Folklore Genres* (2021), ki sta ga uredila Nemanja Radulović in Smiljana Đorđević Belić. V njem raziskujeta, v kolikšni meri lahko procesi začaranosti, razčaranja in ponovne začaranosti sveta služijo kot produktiven okvir za razumevanje sodobnih folklornih žanrov in pojavov. Koncept razčaranja sveta, kot ga je na začetku 20. stoletja opredelil Max Weber (2004 [1917]), v kontekstu povojne modernizacije označuje prehod od magičnega in nadnaravnega razumevanja sveta, ki temelji na verovanju, k znanstvenemu in racionalnemu razumevanju, utemeljenemu na argumentaciji in empiričnem dokazovanju, zaradi česar svet postaja vse bolj razložljiv in predvidljiv. Vendar procesov razčaranja ni mogoče razumeti enosmerno. Kot opozarja Christopher Partridge (2004), svet ni nikoli postal povsem »razčaran«. Procesi racionalizacije in nove oblike začaranosti namreč pogosto potekajo sočasno ter se vzpostavljajo skozi alternativne narative, novodobno duhovnost, televizijo in nove medije. Zato je triado začaranost–razčaranje–ponovna začaranost smiselno razumeti kot prepletajoče se procese, saj modernosti ne zaznamuje odprava nasprotij, temveč njihov sočasni obstoj (gl. Radulović, Đorđević Belić 2021: 12). Ponovna začaranost tako ne pomeni vrnitve k »staremu« začaranemu svetu, temveč nastanek novih oblik začaranosti, povezanih s tehnologijo, potrošništvom in popularno kulturo. Prav v tem okviru avtorja folkloro razumeta kot polje, ki se pod vplivom razčaranja ne izgublja, temveč preoblikuje ter ustvarja nove hibridne žanre in narative (Radulović, Đorđević Belić 2021: 13–14).

Prispevek odpira dodaten vidik razumevanja razčaranja in ponovne začaranosti sveta, saj raziskuje kroženje motivov med pravljico kot tradicionalnim »žanrom čudežnega« (Bacchilega 2013) in memom kot značilnim žanrom sodobne folklore (Shifman 2014). V ospredju je vprašanje, kako se pravljični motivi preoblikujejo, ko postanejo del memetične[4] komunikacije: ali gre zgolj za razčaranje pravljičnega

3 Pri tem se praksa nanaša na konkretne okoliščine in načine uporabe žanra, funkcija pa na njegovo širšo družbeno vlogo (Frog 2016).

4 Na tem mestu je treba opozoriti na razliko med terminoma *memetičen* in *mimetičen*. Medtem ko se izraz *mimetičen* nanaša na *mimesis* oziroma reprezentacijo in posnemanje realnosti, izraz *memetičen* izhaja iz pojma *mem*, ki ga je Richard Dawkins (1976) skoval za označevanje enote kulturnega prenosa po analogiji z genom. Z njim je označil različne kulturne prvine, kot so pesmi, ideje, oblačila, izreki ali podobe. Ker je bila takšna razlaga širjenja kulturnih prvin po analogiji z biološko-genetskim prenosom deležna številnih kritik (glej Shifman 2014: 9–14; Banić Grubišić 2023: 37–43), se je izraz *mem* postopoma oddaljil od svojega prvotnega teoretskega pomena. Danes se izraz *mem* v spletnih skupnostih uporablja kot emični izraz za specifično obliko digitalne komunikacije, ta raba pa se je uveljavila tudi v akademskem diskurzu (Shifman 2014: 13–15). V tem prispevku je izraz *memetičen* uporabljen v ožjem pomenu, kot pridevnik za označevanje pojavov, povezanih s spletnimi memi. Izraz *memetična komunikacija* tako označuje komunikacijo, ki temelji na ustvarjanju, preoblikovanju in širjenju spletnih memov kot značilni obliki

sveta in njegovo prilagajanje sodobni vsakdanjosti ali pa kompleksnejšo dinamiko, ki se vzpostavlja, ko pravljico razumemo kot »hipotekst« (Genette 1997) spletnega mema. Z drugimi besedami; če izhajamo iz predpostavke, da je intertekstualnost, torej relacija, ki se vzpostavlja, ko se memi na ustvarjalne načine navezujejo drug na drugega ali na druge elemente oziroma dogodke (popularne) kulture, ena izmed bistvenih značilnosti spletnih memov (Shifman 2014: 2), se zastavlja vprašanje, kakšni novi pomeni nastajajo, ko pravljica postane del takšnega intertekstualnega razmerja.[5]

2 Metodologija in teoretična izhodišča

Preden se v analitičnem delu prispevka podrobneje posvetimo raziskovalnim vprašanjem, je treba na kratko predstaviti metodologijo raziskave ter pojasniti, kako sta opredeljena pojma pravljični motivi in slovenski spletni memi. Pri opredeljevanju slovenskega spletnega »prostora«, v katerem so bili z metodami digitalne etnografije in digitalne folkloristike zbrani memi s pravljičnimi motivi, smo izhajali iz emskih opredelitev samih platform in strani, ki jih njihovi uredniki označujejo kot »slovenske«. V raziskovalni korpus sta bili tako vključeni dve strani na Instagramu (@slomemija, @slovenian_memes), ki po vsebini večinoma tematizirata srednješolsko vsakdanjost, ter stran na Facebooku @slovenska politika memes, osredotočena predvsem na politično dogajanje. Dodaten kriterij pri izboru strani je bilo število sledilcev: vse tri sodijo v kategorijo mikro vplivnežev (5.000–100.000 sledilcev) (Brewster, Lyu 2020).

Meme v prispevku razumemo kot dobro uveljavljen žanr spletne folklore (Blank 2009; Mencej 2022). Pri njihovi opredelitvi izhajamo iz definicije Heimo in Koski (2014: 6), po kateri so internetni memi digitalni objekti, najpogosteje sestavljeni iz kombinacije slike oziroma videa in besedila, ki sporočilo posredujejo na jasen in humoristično način.

Pri opredeljevanju »pravljičnega« kot podlage mema se prispevek opira na dve klasični in še danes pogosto uporabljeni teoriji pravljice: Proppovo *Morfologijo pravljice* (1968 [1928]) in ATU-indeks pripovednih tipov (Uther 2004). Čeprav

sodobne digitalne kulture (glej Shifman 2014).

5 Termin *intertekstualnost* je v literarni teoriji uveljavila Julia Kristeva (1980), izhajajoč iz Bahtinovega razumevanja dialogičnosti, z njim pa označila način, kako vsak tekst nastaja v odnosu do drugih tekstov in z njimi vstopa v dialog. V prispevku se osredotočamo predvsem na intertekstualno razmerje med pravljico in spletnim memom ter na vprašanje, kako memi s kreativnim in humornim preoblikovanjem pravljičnih motivov ustvarjajo nove pomene. V tem kontekstu velja omeniti študijo Kevina Paula Smitha *The Postmodern Fairytale: Folkloric Intertexts in Contemporary Fiction* (2007), v kateri razlikuje različne oblike intertekstualne rabe pravljic – od eksplicitnih referenc in implicitnih aluzij do ustvarjalnih reinterpretacij ter uporabe prepoznavnih pravljičnih motivov, likov in prizorišč.

se zavedamo omejitev teh pristopov, predvsem njihove statičnosti in manjše občutljivosti za kontekst, na kar so opozarjali že folkloristi druge polovice 20. stoletja (Dundes 1968: xvii), ju uporabljamo kot analitični orodji za prepoznavanje pravljičnih motivov, struktur in likov, ki v memih delujejo kot izhodiščna podlaga, nato pa se v novem digitalnem kontekstu preoblikujejo in dobivajo nove pomene.

Obe teoriji izhajata iz strukturalističnega razumevanja pravljice. Proppov model jo razume kot narativno strukturo, zgrajeno iz funkcij in likov (*dramatis personae*), ki te funkcije izvajajo. Opredeli 31 funkcij in 7 tipov likov: zlobneža, darovalca, pomočnika, princeso, pošiljatelja, junaka in lažnega junaka. Pri tem poudarja, da je zaporedje funkcij praviloma stalno, medtem ko se lahko vloge med liki spreminjajo (Propp 1968: 20–21). Ključni okvir pravljice tvori junakova pot od odhoda in preizkušenj do vrnitve in nagrade, kar sodobni raziskovalci še vedno prepoznavajo kot eno njenih temeljnih značilnosti ter virov metaforičnosti (Vaz da Silva 2021: 33). ATU-indeks pripovednih tipov predstavlja skupek medkulturnih pripovednih okvirov, ki temeljijo na motivih in zapletih, razširjenih v različnih kulturnih in geografskih okoljih ter se skozi posamezne različice prilagajajo lokalnim kontekstom. Indeks tako omogoča primerjalno analizo folklornih pripovedi, vendar ne le v smislu prepoznavanja različnih variant posameznih tipov, temveč tudi v raziskovanju načinov, kako se tipične pravljične strukture in motivi prilagajajo novim žanrom in medijem ter pri tem dobivajo nove pomene. ATU-indeks obsega različne kategorije folklornih pripovedi, kot so živalske pravljice, religiozne pripovedi, anekdote, šale in pravljice o neumnih velikanih (ogrih), pri čemer so vsi tipi sistematično oštevilčeni. Za pričujoči prispevek je posebej pomembna skupina čudežnih pravljic (ATU 300–749), kamor sodijo številni prepoznavni pravljični tipi, kot so *Pepelka* (ATU 510A), *Trnuljčica* (ATU 410), ter *Rdeča kapica* (ATU 333). Prav slednja v analitičnem delu služi kot primer, skozi katerega je mogoče pokazati, kako se pravljični motivi in strukture v spletnih memih kreativno preoblikujejo in resemantizirajo.

Na podlagi predstavljenih teoretskih izhodišč se analiza osredotoča na vprašanje, kateri pravljični liki, pripovedni tipi in narativni vzorci se izkažejo kot uporabni za nastanek memov ter kako se pravljični motivi preoblikujejo v memetičnem kontekstu. Njihova prisotnost je bila prepoznavana v besedilnem delu memov (npr. »princesa«, »živela sta srečno do konca svojih dni«), v hashtagih in opisih objav (npr. »izza sedmih gora«, »princeske danes«) ter v vizualnem elementu memov, predvsem v podobah iz ekraniziranih pravljic. V analizo je bil na dvojni način vključen tudi koncept »pravljičnega omrežja« (*fairy-tale web*), ki označuje sistem transformacij in remediacij pravljičnih narativov v različnih medijih in kontekstih (Bacchilega 2013). Po eni strani so bile kot podlaga za nastanek memov

upoštevane tudi sodobne remediacije pravljic, kot so Disneyjeve ekranizacije ali ironične adaptacije, denimo *Shrek*. Po drugi strani so internetni memi obravnavani kot specifična vozlišča znotraj pravljičnega omrežja oziroma kot oblika remediacije pravljičnih motivov v digitalnem komentiranju sodobnega vsakdanjika.

Na podlagi opisanih kriterijev je bilo izmed približno 2000 objav z vseh treh izbranih strani v analizo vključenih okoli 20 primerov. Podobno kot ugotavlja Vlasova (2022) za ruski in angleški spletni prostor, tudi v slovenskem kontekstu pravljični podtekst v sodobni memetični produkciji ni pogost – prevladujejo predvsem reference na popularno kulturo, televizijo, filme in vsakdanje izkušnje. Kljub temu (ali prav zato?) so izbrani primeri zanimivi za analizo, saj osvetljujejo specifične načine prisotnosti pravljičnih motivov v spletni folklori.

3 Analiza ali o pravljici v memetičnem ogledalu

V nadaljevanju predstavljamo tri primere, ki ponazarjajo različne načine vključevanja pravljičnih motivov v spletne meme, od splošnih pravljičnih konvencij in sodobnih remediacij do konkretnih pravljičnih tipov.

3.1 Nekoč davno, tri minute brez pozornosti

Prvi primer pravljični podtekst aktivira v besedilnem delu mema z omembo »princese«, s čimer v interpretacijo prikliče enega najbolj prepoznavnih pravljičnih likov. V Proppovi morfologiji pravljice princesa nastopa kot figura, okoli katere se organizira delovanje drugih likov, njen položaj pa je praviloma povezan s funkcijami iskanja, rešitve in poroke (Propp 1968: 79–80). Prav zaradi takšne pasivne vloge je bila figura princese, posebej v Disneyjevih adaptacijah, pogosto predmet feminističnih kritik.[6] Kot opozarja Vaz da Silva (2021: 34), je Proppov idealni morfološki model izrazito androcentričen, saj ženski liki, predvsem princesa, praviloma niso nosilci dogajanja, temveč ostajajo na njegovem robu. Mem to logiko ironizira in jo hkrati pripelje do skrajnosti: princesa ni ogrožena zato, ker bi jo ugrabil zmaj ali preklela čarovnica, temveč zato, ker tri minute ne prejme pozornosti. Pravljična struktura se pri tem ne razgradi povsem, temveč se razčara in prenese v »banalni« register sodobnega vsakdanjika, kjer se čudežno in usodno preoblikujeta v nenehno iskanje vidnosti, odziva in potrditve.

Ta primer pokaže, da internetni memi pravljičnih motivov ne uporabljajo zgolj za parodiranje in razgradnjo tradicionalnih struktur, kot to za sodobne pravljične remediacije ugotavlja Bacchilega (2013), temveč predvsem kot orodje za humorno

6 Za preoblikovanje princese iz pasivne v aktivno junakinjo glej Walker 1996.

komentiranje sodobnega vsakdanjika. Humor pri tem nastaja skozi pomensko preigravanje besedilnega in vizualnega elementa, kar je po Tsakoni (2009) eden najpogostejših mehanizmov humorja v memetični komunikaciji.

Slika 1: Ko si princesa in ti noben ni posvetil pozornosti že 3 minute (@slovenian_memes, 6. 8. 2017)

3.2 Srečno do konca dni ... brez filtrov

V naslednjem primeru je intertekstualni učinek nekoliko kompleksnejši, saj mem kot podlago uporablja že obstoječo remediacijo pravljice. Zgodba o Shreku, ki temelji na slikanici iz leta 1990, filmsko adaptacijo pa je dobila leta 2001, velja za eno najbolj prepoznavnih parodičnih predelav tradicionalnih pravljic. Kot opozarja Crandall (2006), film sicer ohranja osnovni pravljični okvir, vendar ga hkrati sistematično ironizira in preoblikuje. Posebej pomembna je pri tem reprezentacija lepote: Fiona se ob koncu filma ne spremeni v idealizirano princeso, temveč ostane ogrinja, kar film predstavi kot pozitivno, emancipatorno in čustveno izpolnjujočo rešitev. Kot ugotavlja Goracci (2013), *Shrek* na ta način destabilizira tradicionalni pravljični ideal lepote in Fiono vzpostavi kot »sodobno princeso«.

Mem to logiko ponovno obrne. Fiona, katere transformacija v filmu pomeni sprejetje same sebe in osvoboditev od normativnih idealov lepote, je v memetičnem kontekstu prevedena v logiko digitalnega vsakdanjika in družbenih omrežij: Fiona brez magije postane Fiona brez Instagramovih filtrov. Besedilni del mema (»ko instagram bejbe odstranijo vse filtre«) preusmeri interpretacijo slike in prav v tem preigravanju med vizualnim in tekstualnim elementom nastaja humorni učinek. Podoba Fione za gledalca, ki pozna *Shreka*, še vedno nosi potencialno pozitivne pomene, vendar jih besedilo resemantizira in transformacijo prevede v satiričen komentar digitalnih praks (samo)reprezentacije.

Slika 2: Ko instagram bejbe odstranijo vse filtre (@slovenian_memes, 11. 6. 2021)

3.3 Babica, kako velike zobe imaš!

V dosedanjih primerih smo videli, kako memi kot podlago uporabljajo splošne pravljične konvencije ali njihove sodobne remediacije, v naslednjem primeru pa se mem navezuje na zelo konkretno pravljično zgodbo – *Rdečo kapico* (ATU 333). Mem se odziva na uradni obisk slovenskega predsednika Boruta Pahorja pri britanski kraljici Elizabeti II. leta 2019. Medtem ko so uradni mediji obisk večinoma predstavljali kot pozitivno diplomatsko gesto v kontekstu brexita (gl. npr. *Delo* 27. 2. 2019), mem dogodek interpretira drugače: fotografijo rokovanja spremlja znameniti stavek o »velikih ustih«, naslovljen na babico, s čimer se v interpretacijo takoj prikliče pravljični scenarij prevare, prikrivanja in naivnosti.

Prav v tem je osrednji humorni učinek mema: politična situacija postane razumljiva šele skozi pravljični okvir, ki gledalca usmeri k temu, da za navidezno prijaznim srečanjem prepozna nekaj sumljivega. Podobno kot Rdeča kapica tudi politični akter ne opazi nevarnosti, ki se skriva za prijaznim obrazom »babice«. Aktualna politika se tako prevaja v pravljični register, kar že samo po sebi ustvarja občutek, da je za uradno diplomatsko podobo prisotna še druga, prikrita raven pomena. Mem se hkrati poigrava tudi s samo transformacijo babice v volka: na denotativni ravni kraljica nastopa kot »babica«, konotativno pa se za to podobo vzpostavlja figura volka, ki skriva svojo pravo naravo. Pahor je pri tem kljub svoji politični funkciji simbolno postavljen v položaj majhne deklice v nevarnosti. Prav pravljični podtekst je zato ključen za razumevanje mema: če opazujemo zgolj vizualni element, Pahor deluje višji, bolj pokončen in celo dominantnejši od kraljice, vendar aluzija na *Rdečo kapico* to razmerje moči popolnoma obrne. Skozi zgodbo, ki temelji na

prevari, maskiranju in zaupanju napačni figuri, mem nakaže, da je pravzaprav on tisti, ki mu grozi, da ga bo pojedel »volk«.

Slika 3: Babica, ne zameri, ampak menim, da imaš morda velika usta (@slovenska politika memes, 1. 3. 2019)

4 Sklepne misli ali čira-čara v memetični kulturi

V pričujočem prispevku smo obravnavali načine, kako se pravljični motivi, liki in strukture prenašajo v spletne meme ter pri tem spreminjajo svoje funkcije in pomene. Analiza je pokazala, da se v tem medžanrskem prehajanju transformacije dogajajo na vseh ravneh, ki jih v svoji konceptualizaciji dinamičnosti folklornih žanrov izpostavlja Frog (2016): pravljični narativ se tako iz oralne ali pisne oblike prevaja v multimodalno in digitalno komunikacijo, oddaljeni čudežni svet pravljičnega »nekoč« pa v register sodobnega »tukaj in zdaj«. Hkrati se spreminjajo tudi načini kroženja in uporabe teh narativov: od pripovedovanja in branja prehajajo v spletno deljenje, memetično (re)produkcijo in digitalno cirkulacijo. S tem se spreminja tudi njihova recepcija, saj se uporabnice in uporabniki z njimi ne srečujejo več le ob posameznih priložnostih, temveč so jim zaradi enostavne reprodukcije in nenehnega kroženja v digitalnem okolju skoraj neprestano izpostavljeni. Spremeni pa se tudi njihova funkcija – od omogočanja umika v svet čudežnega in »nemogočega« (Barsotti 2015: 72) do ironičnega komentiranja in kolektivnega osmišljanja sodobne realnosti skozi humor.

Analiza izbranih primerov je pokazala, da internetni memi pravljične motive uporabljajo na različne načine: skozi splošne pravljične konvencije, njihove sodobne remediacije ali konkretne pravljične tipe. Ob tem se je pokazala tudi razlika med memi, ki tematizirajo vsakdanjik, in političnimi memi: medtem ko prvi pravljični okvir uporabljajo predvsem za humorno komentiranje sodobnih

življenjskih slogov in digitalnih praks, ga drugi pogosteje uporabljajo satirično, tj. kot sredstvo politične kritike.

V procesu prenosa pravljičnih motivov v memetični kontekst se pravljični svet pogosto razčara: čudežno, magično in usodno se prevajajo v banalnost sodobnega vsakdanjika, humor pa nastaja prav skozi neskladje med fantastičnim pravljičnim svetom in sodobno realnostjo. Hkrati pa memi kažejo, da razčaranje ni edini proces, ki ga lahko opazujemo v sodobni digitalni kulturi. Instagramovi filtri, spletna vidnost in digitalna samoprezentacija prevzemajo funkcijo sodobnih sredstev transformacije, politične situacije pa skozi pravljične scenarije postajajo bolj razumljive in »berljive«.

Viri in literatura

Bacchilega, Cristina, 2013: *Fairy Tales Transformed? Twenty-First-Century Adaptations and the Politics of Wonder*. Detroit: Wayne State University Press.

Banić Grubišić, Ana, 2023: *Internet mimovi između folklora i popularne kulture*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju; Dosije studio.

Barsotti, Susanna, 2015: The Fairy Tale: Recent Interpretations, Female Characters and Contemporary Rewriting. Considerations about an 'Irresistible' Genre. *Ricerche di Pedagogia e Didattica. Journal of Theories and Research in Education* 10/2. 69–80. <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/5356>.

Blank, Trevor J. (ur.), 2009: *Folklore and the Internet: Vernacular Expression in a Digital World*. Logan: Utah State University Press.

Brewster, Maureen, Lyu, Jewon, 2020: Exploring the Parasocial Impact among Nano, Micro and Macro Influencers. *International Textile and Apparel Association Annual Conference Proceedings* 77/1. <https://doi.org/10.31274/itaa.12254>.

Crandall, Nadia, 2006: The Fairy Tale in the 21st Century: Shrek as Anticipatory Illumination or Coercive Ideology. Fiona M. Collins, Jeremy Ridgman (ur.): *Turning the Page: Children's Literature in Performance and the Media*. Bern: Peter Lang. 165–184.

Dawkins, Richard, 1976: *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press.

Delo, 27. 2. 2019: Borut Pahor začenja tridnevni uradni obisk v Združenem kraljestvu. <https://www.delo.si/novice/svet/borut-pahor-zacenja-tridnevni-uradni-obisk-v-zdruzenem-kraljestvu>.

Dundes, Alan, 1968: Introduction to the Second Edition. Vladimir Propp (ur.): *Morphology of the Folktale*. 2. izd. Austin: University of Texas Press. xi–xviii.

Dundes, Alan, 1980: Texture, Text, and Context. Alan Dundes (ur.): *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press. 20–32.

Frog, 2016: Genres, Genres Everywhere, but Who Knows What to Think? Toward a Semiotic Model. Kaarina Koski idr. (ur.): *Genre – Text – Interpretation: Multidisciplinary*

Perspectives on Folklore and Beyond. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 47–88. <https://doi.org/10.21435/sff.22>.

Frog, Koski, Kaarina, Savolainen, Ulla, 2016: At the Intersection of Text and Interpretation: An Introduction to Genre. Kaarina Koski idr. (ur.): *Genre – Text – Interpretation: Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 17–43. <https://doi.org/10.21435/sff.22>.

Genette, Gérard, 1997 [1982]: *Palimpsests: Literature in the Second Degree*. Prev. Channa Newman in Claude Doubinsky. Lincoln, London: University of Nebraska Press.

Goracci, Giada, 2013: The Postmodern Feminine Beauty Ideal in Shrek. *Iperstoria* 2. <https://doi.org/10.13136/2281-4582/2013.i2.664>.

Heimo, Anne, Koski, Kaarina, 2014: Internet Memes as Statements and Entertainment. *FF Network* 44. 4–12.

Ivančič Kutin, Barbara, 2011: *Živa pripoved v zapisu: Kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice*. Ljubljana: Založba ZRC. <https://doi.org/10.3986/9789612543518>.

Kristeva, Julia, 1980: Word, Dialogue and Novel. Leon S. Roudiez (ur.): *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art*. New York: Columbia University Press. 64–91.

Mencej, Mirjam, 2022: Življenje s COVID-19 v spletni folklori. *Studia Mythologica Slavica* 25. 49–75. <https://doi.org/10.3986/SMS20222503>.

Partridge, Christopher, 2004: *The Re-Enchantment of the West. Volume 1: Alternative Spiritualities, Sacralization, Popular Culture, and Occulture*. London, New York: T&T Clark International.

Propp, Vladimir, 1968 [1928]: *Morphology of the Folktale*. Austin: University of Texas Press. <https://doi.org/10.7560/783911>.

Radulović, Nemanja, Đorđević Belić, Smiljana, 2021: Disenchantment, Re-enchantment and Folklore Genres: An Introduction. Nemanja Radulović, Smiljana Đorđević Belić (ur.): *Disenchantment, Re-Enchantment and Folklore Genres*. Beograd: Institute for Literature and Arts. 7–26.

Shifman, Limor, 2014: *Memes in Digital Culture*. Cambridge, MA: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9429.001.0001>.

Smith, Kevin Paul, 2007: *The Postmodern Fairytale: Folkloric Intertexts in Contemporary Fiction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Tsakona, Villy, 2009: Language and Image Interaction in Cartoons: Towards a Multimodal Theory of Humor. *Journal of Pragmatics* 41/6. 1171–1188.

Uther, Hans-Jörg, 2004: *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Parts I–III*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia – Academia Scientiarum Fennica. (FF Communications 284–286).

Vaz da Silva, Francisco, 2021: Fairy-Tale Enchantments. Nemanja Radulović, Smiljana Đorđević Belić (ur.): *Disenchantment, Re-Enchantment and Folklore Genres*. Beograd: Institute for Literature and Arts. 29–42.

VLASOVA, Oksana Vladislavovna, 2022: Fairy-Tale Images in an Internet Meme as a Creolised Text. *Philology. Theory & Practice* 15/4. 1231–1241. <https://doi.org/10.30853/phil20220198>.

WALKER, Barbara G., 1996: *Feminist Fairy Tales*. Ilustr. Laurie Harden. San Francisco: Harper San Francisco.

WEBER, Max, 2004: *The Vocation Lectures: 'Science as a Vocation'; 'Politics as a Vocation'*. Indianapolis, Cambridge: Hackett Publishing Company.

Sara Ban
Osnovna šola dr. Jožeta Toporišiča Dobova
sara.ban2@guest.arnes.si

Slovstvena folklora med tradicijo in sodobnim poukom: problemsko-ustvarjalni model v tretjem triletju OŠ

Prispevek obravnava možnosti sistematičnega vključevanja slovenske slovstvene folklore v pouk slovenščine v tretjem triletju osnovne šole z uporabo problemsko-ustvarjalnega modela poučevanja. Izhaja iz razumevanja slovstvene folklore kot živega in dinamičnega pojava, ki se uresničuje v folklornem dogodku kot prepletu besedila, izvedbe in konteksta. Takšno pojmovanje presega tradicionalno, pretežno reproduktivno obravnavo folklornih besedil ter odpira prostor za interpretativno, raziskovalno in ustvarjalno delo učencev. V prispevku je predstavljen empirično preizkušen didaktični model, izveden v 7. razredu osnovne šole, ki temelji na problemsko zastavljenih učnih situacijah. Te učence usmerjajo k razmisleku o pomenih, funkcijah in variantnosti folklornih besedil ter k njihovemu umeščanju v sodobni kulturni prostor. Učni proces je zasnovan tako, da spodbuja samostojno interpretacijo, sodelovalno učenje in povezovanje izročila z lastnimi izkušnjami. Analiza učnih priprav in anketnih odzivov učencev kaže, da problemsko-ustvarjalni pristop krepi notranjo motivacijo, poglablja razumevanje slovstvene folklore ter prispeva k njenemu dojemanju kot aktualne in smiselne kulturne prakse. Prispevek ponuja konkretne didaktične usmeritve za sodoben pouk književnosti.

1 Uvod

Slovstvena folklora v osnovnošolskem pouku slovenščine zavzema razmeroma omejen in pogosto vsebinsko zožen prostor. Njena obravnava praviloma temelji na historičnem folklornem gradivu, medtem ko sodobne oblike slovstvene folklore, kot so sodobne uganke, urbane povedke, šale, memi in drugi folklorni pojavi, ki nastajajo in se širijo tudi v digitalnem okolju, vanjo večinoma niso vključene. V šolskem prostoru tako še vedno prevladuje tradicionalen, mestoma romantiziran pogled na slovstveno folkloro kot na dediščino preteklosti, ne pa kot na živo in spreminjajočo se obliko sodobne komunikacije in besedne ustvarjalnosti. V praksi je obravnava slovstvene folklore največkrat usmerjena v branje zapisanih folklornih besedil ter prepoznavanje njihovih motivno-tematskih in žanrskih značilnosti, pri čemer ostajajo v ozadju temeljne folkloristične kategorije, kot so ustnost, variantnost in izvedba konkretnega folklornega dogodka. Takšna redukcija

folklornega gradiva na zapisano besedilo vodi v njegovo literarizacijo in učence oddaljuje od razumevanja slovstvene folklore kot žive, dinamične in kontekstualno pogojene oblike besedne umetnosti. Sodobna književna didaktika poudarja pomen dejavne vloge učenca, problemske zasnove učnega procesa ter razvijanja recepcijske in interpretativne zmožnosti. Problemsko-ustvarjalni pouk, ki izhaja iz raziskovalno zastavljenih učnih situacij, omogoča, da učenci folklorna besedila ne le sprejemajo, temveč jih tudi problemsko razčlenjujejo, vrednotijo in poustvarjajo. Tak pristop odpira možnosti za didaktično osmislitev folklornih posebnosti, zlasti variantnosti in večplastnosti pomenov, ter za povezovanje folklornega izročila s sodobnim izkustvom učencev. Prispevek izhaja iz magistrske naloge (Ban 2025), v okviru katere je bil v 7. razredu osnovne šole empirično preizkušen problemsko-ustvarjalni model poučevanja slovstvene folklore. Namen prispevka je predstaviti teoretična izhodišča modela in njegovo izvedbo ter na podlagi analize učnih priprav in anketnih odzivov učencev ovrednotiti njegove učinke na motivacijo, razumevanje in odnos učencev do folklornega gradiva.

2 Prisotnost slovstvene folklore v osnovnošolskem kurikulumu

Slovstvena folklora kot pomemben del jezikovno-kulturnega sistema v osnovnošolskem izobraževanju opravlja izrazito vzgojno, estetsko in identitetno funkcijo, saj učencem omogoča razumevanje kulturne tradicije ter razvijanje občutka pripadnosti skupnosti. Hkrati prispeva k oblikovanju motiviranega bralca in razvoju kulturne zavesti (Žbogar 2019; Medved Udovič 2019). Kljub temu analiza učnih načrtov in pedagoške prakse kaže, da je njena prisotnost v pouku pogosto omejena in didaktično neizkoriščena. V učnem načrtu za slovenščino iz leta 2018 je slovstvena folklora vključena pod pojmom ljudsko slovstvo ter prisotna v vseh treh vzgojno-izobraževalnih obdobjih. V tretjem vzgojno-izobraževalnem obdobju učenci spoznavajo temeljne literarnovedne pojme, razlikujejo med ljudsko in avtorsko književnostjo ter obravnavajo značilnosti folklornih besedil, kot so tipični motivi, pripovedne zakonitosti in simbolika (Učni načrt 2018). Učni načrt predvideva tudi dejavne metode dela, med drugim dramatizacijo, ustvarjalno pisanje in zbiranje ustnega izročila, ki omogočajo aktivnejše vključevanje učencev v učni proces. Kljub temu raziskave opozarjajo, da se v praksi pouk pogosto omejuje na branje in analizo zapisanih besedil iz učbenikov, medtem ko izkustveni in raziskovalni pristopi ostajajo manj izkoriščeni (Ivančič Kutin 2024). Ob tem je v učnem načrtu 2018 opazno zmanjšanje obsega folklornih besedil, zlasti v tretjem vzgojno-izobraževalnem obdobju, kar vodi v postopno marginalizacijo slovstvene folklore znotraj pouka književnosti (Žbogar 2019; Medved Udovič 2019). Podobno velja za učna gradiva, kjer so folklorni obrazci, kot so pregovori, uganke in druge krajše

oblike, redko zastopani, obravnava pa se večinoma osredotoča na posamezna daljša besedila, kot so pravljice ali pesmi (Babič 2019). Takšna selektivna predstavitev učencem ne omogoča celostnega vpogleda v žanrsko raznolikost slovstvene folklore niti v njeno vlogo v vsakdanjem življenju skupnosti. Pomemben konceptualni premik prinaša novi učni načrt za slovenščino iz leta 2025, ki uvaja termin slovstvena folklora in jo jasneje umešča v okvir književnega pouka. Poudarek je na razumevanju folklore kot kulturne dediščine,[1] povezovanju z lokalnim okoljem ter na raziskovalnih, projektnih in digitalnih oblikah dela (Učni načrt 2025). Tak pristop omogoča večjo avtonomijo učitelja pri izbiri besedil in spodbuja vključevanje lokalnih pripovedi, narečnih različic in drugih oblik ustnega izročila. Kljub tem spremembam ostaja ključni izziv predvsem način didaktične izvedbe pouka. Tradicionalni didaktični pristopi, ki folkloro obravnavajo kot zapisano besedilo, ne zajamejo njenih bistvenih značilnosti, kot so ustnost, variantnost in kontekstualnost (Stanonik 1999). Zato sodobne didaktične usmeritve poudarjajo potrebo po izkustvenem in raziskovalnem pouku, ki učencem omogoča aktivno vlogo, stik z lokalnim okoljem ter doživljanje folklore kot živega kulturnega pojava (Ivančič Kutin 2024). Iz navedenega izhaja, da položaj slovstvene folklore v kurikulumu ni odvisen le od predpisanih vsebin, temveč predvsem od didaktičnega pristopa učitelja. Prav učitelj s premišljeno izbiro metod in vključevanjem lokalnega okolja odloča, ali bo folklora v pouku ostala obrobna vsebina ali pa postala izhodišče za poglobljeno, izkustveno in ustvarjalno učenje.

2.1 Sodobni didaktični modeli poučevanja: problemsko-ustvarjalni pouk in izkustveni pouk *in situ*

Za sodobno in učinkovito vključevanje slovstvene folklore v pouk književnosti se kot posebej ustrezen didaktični model izkazuje problemsko-ustvarjalni pouk, ki temelji na konstruktivističnem razumevanju znanja. Njegov temeljni namen ni zgolj prenos informacij, temveč razvoj aktivnega, kritičnega in ustvarjalnega učenca, ki znanje gradi skozi lastno raziskovanje, interpretacijo in refleksijo (Žbogar 2013). V ospredju je problemska situacija, ki učence spodbuja k razmišljanju, postavljanju vprašanj in iskanju rešitev, pri čemer učitelj ne nastopa več kot glavni posredovalec znanja, temveč kot mentor, usmerjevalec in spodbujevalec učnega procesa. Problemsko-ustvarjalni pouk poteka skozi več medsebojno povezanih faz, ki omogočajo sistematično razvijanje učenčevega mišljenja: od oblikovanja problemske situacije in definicije problema preko samostojnega ali skupinskega raziskovalnega dela do analize, vrednotenja in refleksije rezultatov (Žbogar 2013).

1 Pojem *kulturna dediščina* ima v tem kontekstu dvojni pomen: *nesnovna kulturna dediščina* označuje institucionalno opredeljene in evidentirane enote, medtem ko je za dediščino v širšem pomenu zapuščine predhodnih generacij v folkloristicnem kontekstu ustreznejši izraz *izročilo*.

Takšen proces učencem omogoča, da znanje poglabljajo postopno, ga povezujejo s predznanjem ter umeščajo v širši življenjski in kulturni kontekst. Posebna vrednost tega pristopa je v tem, da spodbuja višje kognitivne procese, kot so analiza, sinteza in vrednotenje, hkrati pa razvija tudi socialne in komunikacijske kompetence ter sposobnost sodelovanja. V kontekstu poučevanja slovstvene folklore ima problemsko-ustvarjalni pouk še dodatno prednost, saj omogoča obravnavo folklore kot živega, dinamičnega pojava. Učenci folklornih besedil ne obravnavajo le kot zapisane literarne enote, temveč kot del širšega kulturnega in družbenega konteksta, ki vključuje pripovedovanje, izvajanje in medgeneracijski prenos (Ivančič Kutin 2024). Prav na tej točki se neposredno povezuje z izkustvenim poukom *in situ*, ki ga razvija Ivančič Kutin in ki temelji na premiku učnega procesa iz učilnice v okolje, kjer so določeni folklorni pojavi prisotni. Tak pristop predpostavlja, da učenci folkloro doživljajo tam, kjer nastaja in živi – v lokalnem prostoru, med pripovedovalci, v neposrednem stiku z izročilom. S tem se vključujejo v učni proces kot aktivni raziskovalci, zbiralci in soustvarjalci, pri čemer ne spoznavajo le besedil, temveč tudi kontekst in način njihovega posredovanja (Ivančič Kutin 2024). Izkustveni pouk *in situ* tako omogoča celostno razumevanje slovstvene folklore, saj združuje njene tri temeljne ravni – besedilo, teksturo in kontekst – ter spodbuja povezovanje z drugimi področji, kot so zgodovina, geografija in umetnost. Hkrati pomembno prispeva k večji motivaciji učencev, saj jim neposredna izkušnja omogoča stik s človeško ustvarjalnostjo, ki se izraža v primarno govorni besedni umetnosti, ter prepoznavanje slovstvene folklore kot živega pojava, prisotnega tudi v vsakdanjih oblikah, kot so šale, povedke, reki in drugi kratki folklorni žanri. Ta pristop se izkazuje kot posebej učinkovit tudi v empiričnem delu prispevka, kjer se je pokazalo, da problemsko-ustvarjalni in izkustveni pouk bistveno povečata angažiranost učencev, poglobita razumevanje folklornih vsebin ter omogočita, da učenci slovstveno folkloro doživijo kot živo in aktualno obliko kulturnega izražanja.

3 Primer dobre prakse poučevanja slovstvene folklore na OŠ dr. Jožeta Toporišiča Dobova

Primer dobre prakse je bil poskusno izveden na Osnovni šoli dr. Jožeta Toporišiča Dobova v 7. razredu v šolskem letu 2024/25. Namen izvedbe je bil preveriti, kako lahko problemsko-ustvarjalni pouk v povezavi z izkustvenim učenjem *in situ* prispeva k bolj poglobljenemu razumevanju slovstvene folklore ter večji motivaciji učencev za delo. Posebna pozornost je bila namenjena vključevanju lokalnega izročila in aktivni vlogi učencev v učnem procesu.

3.1 Metodologija raziskave

Raziskava je temeljila na akcijskem raziskovalnem pristopu. V raziskavo je bilo vključenih 30 učencev 7. razreda OŠ dr. Jožeta Toporišiča Dobova. Podatki so bili zbrani z uvodnim in končnim anketnim vprašalnikom, opazovanjem učnega procesa ter analizo učenčevih izdelkov. Namen raziskave je bil ugotoviti predznanje učencev o slovstveni folklori, spremljati spremembe v njihovem razumevanju in odnosu do obravnavane tematike ter ovrednotiti vpliv problemsko-ustvarjalnega pouka na motivacijo, sodelovanje in ustvarjalnost učencev. Začetna anketa je pokazala, da učenci izraz ljudsko slovstvo oziroma slovstvena folklora sicer prepoznajo, vendar njegovega pomena večinoma ne poznajo natančno.

Graf 1: Poznavanje pojma ljudsko slovstvo/slovstvena folklora

Iz grafa 1 je razvidno, da je največ učencev (63,3 %) navedlo, da so za izraz že slišali, vendar ne vedo natančno, kaj pomeni. Devet učencev (30 %) je odgovorilo, da izraz poznajo in razumejo njegov pomen, le dva učenca (6,7 %) pa se s terminom še nista srečala. Rezultati kažejo, da med učenci obstaja določena stopnja predznanja, vendar je njihovo razumevanje slovstvene folklore večinoma površinsko in povezano predvsem s posameznimi folklornimi besedili, ki jih srečujejo pri pouku književnosti. Analiza odgovorov je pokazala tudi, da učenci poznajo nekatere splošno znane ljudske zgodbe ter posamezne lokalne pripovedi, hkrati pa izražajo zanimanje za tovrstne vsebine. Ugotovitve nakazujejo, da je obravnava slovstvene folklore v šolskem prostoru še vedno razmeroma omejena in pogosto vezana predvsem na branje folklornih besedil v berilih. Kljub temu se je pokazala pripravljenost učencev za aktivnejše, raziskovalno in izkustveno spoznavanje slovstvene folklore, kar je predstavljalo pomembno izhodišče za načrtovanje problemsko-ustvarjalnih dejavnosti.

3.2 Potek učnih ur

Učni sklop je potekal v okviru šestih šolskih ur, ki so bile zasnovane po načelih problemsko-ustvarjalnega pouka in izkustvenega učenja ter so vodile od uvodne motivacije do samostojnega raziskovanja in poustvarjanja.

V 1. uri so učenci rešili uvodni anketni vprašalnik, s katerim smo preverili njihovo predznanje o slovstveni folklori. Sledile so motivacijske dejavnosti (npr. ustvarjanje zgodb, igra »gluhi telefon«, delo po postajah), preko katerih so učenci izkustveno spoznali značilnosti ustnega izročila, kot sta ustnost in variantnost.

V 2. uri je sledila obravnava lokalnih povedk (*Ajdovska žena, Enoglavi zmaj*) po problemsko-ustvarjalnem modelu. Učenci so v skupinah raziskovali vsebino, simboliko in sporočilnost besedil, ob tem pa odgovarjali na problemska vprašanja in oblikovali lastne interpretacije.

3. ura je bila namenjena sintezi znanja. Učenci so oblikovali zapis o slovstveni folklori (definicija, značilnosti, žanri) ter prejeli navodila za terensko delo, pri katerem so morali zbrati primere lokalnega izročila z intervjuji in zapisovanjem narečnih izrazov.

V 4. in 5. uri so učenci zbrano gradivo poustvarjali. Izvajali so dramske uprizoritve, ustvarjali ilustracije in stripe ter pisali lastna besedila. Del učencev je uporabil tudi digitalna orodja (npr. izdelava QR-kod), vsi skupaj pa so sodelovali pri oblikovanju skupnega zbornika.

V 6. uri je sledila predstavitev izdelkov in končna evalvacija. Učenci so ponovno rešili anketni vprašalnik, rezultati pa so pokazali boljše razumevanje pojma slovstvena folklora, večje zanimanje za lokalno izročilo ter pozitiven odnos do raziskovalnega in ustvarjalnega dela.

3.3 Rezultati raziskave

Rezultati uvodne ankete so pokazali, da učenci izraz ljudsko slovstvo oziroma slovstvena folklora sicer poznajo, vendar ga večinoma ne znajo natančno opredeliti. Prav tako se je izkazalo, da večina učencev ne pozna lokalnih zgodb, kar kaže na omejen stik z lokalnim slovstvenofolklornim izročilom in njegovo razmeroma skromno prisotnost v vsakdanjem življenju učencev.

Po izvedbi učnega sklopa so rezultati pokazali opazen napredek v razumevanju slovstvene folklore. Učenci so kot najpomembnejša pridobljena znanja navedli poznavanje folklornih žanrov, pomen zgodb za domačo kulturo, poslušanje in zapisovanje narečnih besedil, ustvarjalno predstavljanje zgodb ter uporabo digitalnih

orodij. Rezultati kažejo, da so poleg vsebinskega znanja razvijali tudi raziskovalne, ustvarjalne in digitalne spretnosti. Pozitivni odzivi na ustvarjanje lastnih zgodb, terensko delo in uporabo sodobne tehnologije potrjujejo, da problemsko-ustvarjalni pouk v povezavi z izkustvenim učenjem spodbuja motivacijo, aktivno sodelovanje in poglobljeno razumevanje slovstvene folklore. Večina učencev je ob koncu izrazila željo po nadaljnjem delu na podoben način, kar potrjuje didaktično vrednost takšnega pristopa.

Graf 2: Pridobljeno znanje in spretnosti

3.4 Učenčevi izdelki

Pomemben del raziskave so predstavljali učenčevi izdelki, ki omogočajo vpogled v njihovo razumevanje in doživljanje slovstvene folklore. Analiza izdelkov je pokazala, da so učenci uspešno povezovali pridobljeno znanje z lastnimi izkušnjami in ga ustvarjalno nadgrajevali. Med izdelki izstopajo zapisi lokalnih zgodb in spominov starejših, ki pričajo o aktivnem vključevanju učencev v proces zbiranja ustnega izročila in o njihovem stiku z lokalno skupnostjo.

Za učence so bili še posebej zanimivi slovarčki narečnih besed, saj so z njimi razvijali svojo jezikovno občutljivost in zavedanje pomena narečij in drugih jezikovnih zvrsti, kot so pokrajinske različice in mestne govorice. Tu je pomembno poudariti, da ne gre le za možnost ohranjanja folklore v podeželskem okolju s krajevnim narečnim govorom, temveč tudi za mestne govore na urbanih področjih. Prav tako so učenci ustvarjali avtorska poustvarjalna besedila, v katerih so pogosto preoblikovali tradicionalne motive in jih umeščali v sodobni kontekst. Pomemben vidik predstavljajo tudi likovni in vizualni izdelki, kot so ilustracije in stripi, ki dopolnjujejo razumevanje vsebine na drugačni, izrazno bogati ravni. Ustvarjanje digitalnih izdelkov, predvsem QR-kod, ki so povezovali besedila z zvočnimi

posnetki, lokacijami ali dodatnimi informacijami, je učencem predstavljalo izziv in s tem povečevalo njihovo notranjo motivacijo pri delu. Ti izdelki kažejo na uspešno vključevanje digitalnih kompetenc v pouk književnosti ter na sposobnost učencev, da folklorno gradivo predstavljajo na sodoben način. Ob koncu raziskave se je pokazalo, da učenci slovstveno folkloro ne le razumejo, temveč jo tudi aktivno poustvarjajo, interpretirajo in prenašajo naprej. S tem se potrjuje osnovno izhodišče raziskave, da lahko ustrezno zasnovan pouk pripomore k oživljanju in aktualizaciji folklornega izročila v šolskem prostoru.

LEGENDA O ZIBOTI IN KAZNARICAH

Zibot je predel Podgorja pri Pišecah. Tu ti je en najlepših koncov (krajev), če se češ vjutro (zjutraj) malo sprajdit. Z avtom se zapelaš (zapelješ) do Slakove domačije, pol ga pa mahneš v breg proti Špički. Zibot je dubo (dobil) ime po trejnki (travniku), ki je cel na vodi in se zible (ziblje). Tem deli (delu) Zibota pa rečejo Kaznarice. Če greš od Slaka pa čez Vulčekovo (Ulčnikovo) domačijo vžrit (korak), si za ferklc vere (četrt ure) gor. Jez (jaz) sem tam bil samo ejket (enkrat), ku dete (kot otrok) s starim atom. Samih dec (otrok) nas niso pustli, de tam budmo (pustili da hodimo tja). Star ate mi je povedo, de je na Kaznaricah eno dekle paslo vole, dok so drugi neke delal poleg v busti (gozdu). Ker ni bugala (ubogala) in je šla preveč proti sredini trejnka (travnika), je z voli vred pala v lukjo, ki je nastala pod njimi. Povedal so, da so čez velko (veliko) let našli v Pšečkim dupli (pišečkem duplu) telege (jarem), ruge (roge) od volov in kite od dikleta (dekleta).

SLOVARČEK NAREČNIH BESED:

trejnk - travnik
busta - gozd
deli - delu
vulčekovo - ulčnikovo
žrit - korak
ferklc vere - četrt ure
ejket - enkrat
dec - otrok
bugala - ubogala
telege - jarem

Slika 1: Primer izdelka: Legenda o Ziboti in Kaznaricah, slovarček narečnih besed, QR-koda s povezavo do točne lokacije ter učenčeva ilustracija povedke

3.5 Didaktična vrednost in predlogi za učitelje

Ugotovitve raziskave potrjujejo visoko didaktično vrednost problemsko-ustvarjalnega pouka v kombinaciji z izkustvenim učenjem pri obravnavi slovstvene folklore. Tak pristop omogoča aktivno vključevanje učencev, spodbuja njihovo ustvarjalnost in kritično mišljenje ter prispeva h globljemu razumevanju

učne snovi. Hkrati omogoča povezovanje književnosti z lokalnim okoljem in vsakdanjim življenjem učencev, kar povečuje smiselnost in motiviranost za učenje. Na podlagi izvedene raziskave se kot posebej pomembni kažejo naslednji didaktični poudarki. Prvič, smiselno je sistematično vključevanje slovstvene folklore v pouk, pri čemer ima posebno vrednost lokalno izročilo, ki učencem omogoča neposrednejšo identifikacijo z vsebino. Drugič, uporaba problemsko-ustvarjalnega pouka se izkazuje kot učinkovita, saj spodbuja aktivno, raziskovalno naravnano učenje in presega pasivno sprejemanje znanja. Pomembno je tudi vključevanje izkustvenega učenja in terenskega dela, ki učencem omogoča stik z nosilci izročila ter doživljanje folklore v njenem naravnem okolju. Tak pristop spodbuja medgeneracijsko sodelovanje, kar se kaže kot pomemben vzgojni vidik pouka. Prav tako se kot smiselna izkazuje uporaba digitalnih orodij, ki omogočajo sodobno predstavitev in dokumentiranje folklornega gradiva ter dodatno motivirajo učence.

Nenazadnje je pomembno tudi medpredmetno povezovanje, saj slovstvena folklora ponuja številne možnosti za povezovanje s področji zgodovine, geografije, umetnosti in kulturne dediščine. Takšen celostno zasnovan pristop omogoča, da slovstvena folklora v pouku ne ostaja zgolj učna vsebina, temveč postane del učenčeve osebne izkušnje ter pomembno sredstvo za razvijanje kulturne zavesti, ustvarjalnosti in razumevanja lastne kulturne identitete.

4 Sklep

Prispevek je pokazal, da ima slovstvena folklora v osnovnošolskem pouku pomembno mesto, vendar njena dejanska vloga pogosto ostaja omejena na tradicionalno, besedilno obravnavo. Analiza učnega načrta in didaktične prakse kaže, da so možnosti za njeno sodobno in celostno vključevanje sicer predvidene, vendar v veliki meri odvisne od didaktičnega pristopa učitelja.

Predstavljeni primer dobre prakse potrjuje, da problemsko-ustvarjalni pouk v povezavi z izkustvenim učenjem *in situ* omogoča bistveno drugačen in učinkovitejši način obravnave slovstvene folklore. Učenci pri takem pouku ne nastopajo le kot sprejemniki znanja, temveč kot aktivni raziskovalci, ki folkloro spoznavajo skozi lastno izkušnjo, ustvarjanje in stik z lokalnim okoljem. To se odraža v večji motivaciji, boljšem razumevanju učne snovi ter v razvijanju pozitivnega odnosa do kulturne dediščine. Posebej pomembno je, da tak pristop spodbuja tudi širše vzgojno-izobraževalne cilje, kot so sodelovanje, kritično mišljenje, ustvarjalnost in medgeneracijsko povezovanje. Hkrati omogoča smiselno vključevanje različnih predmetnih področij ter uporabo sodobnih tehnologij, kar dodatno prispeva k aktualizaciji pouka. Na podlagi ugotovitev lahko zaključim, da problemsko-ustvarjalni

in izkustveni pristopi predstavljajo pomembno priložnost za nadgradnjo pouka književnosti. Njihova širša vključitev bi prispevala k temu, da bi slovstvena folklora v šolskem prostoru zaživela kot dinamičen, aktualen in učencem bližji del kulturne dediščine. Za prihodnje didaktično delo se zato kaže potreba po večjem poudarku na lokalni slovstveni folklori, sistematični uporabi raziskovalnih in izkustvenih metod, nadaljnjem strokovnem usposabljanju učiteljev na področju sodobnih didaktičnih pristopov. Takšno usmeritev lahko razumemo kot pomemben korak k sodobnemu pouku književnosti, ki ne le posreduje znanje, temveč učence aktivno vključuje v njegovo ustvarjanje in doživljanje.

Viri in literatura

Babič, Saša, 2019: Obravnava folklornih obrazcev v osnovnošolskih berilih in revijah. *Jezik in slovstvo* 64/2. 19–30. <https://doi.org/10.4312/jis.64.2.19-30>.

Ban, Sara, 2025: *Poučevanje slovenske slovstvene folklore preko problemsko-ustvarjalnega pouka v tretjem triletju osnovne šole*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. <https://repozitorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=224714&lang=slv>.

Ivančič Kutin, Barbara, 2024: Celostna obravnava slovstvene folklore v šoli: besedilo s kontekstom in teksturo v izkustvenem pouku in situ. *Jezik in slovstvo* 69/3. 165–180. <https://doi.org/10.4312/jis.69.3.165-180>.

Medved Udovič, Vida, 2019: Književni pouk v osnovni šoli med tradicijo in sodobnostjo: Oživljanje žanrov slovstvene folklore pri mladih bralcih. *Jezik in slovstvo* 64/1. 29–38. <https://doi.org/10.4312/jis.64.1.29-38>.

Stanonik, Marija, 1999: *Slovenska slovstvena folkloristika*. Ljubljana: DZS.

Učni načrt. Program osnovna šola. Slovenščina. Posodobljena izdaja. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2018. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/obvezni/UN_slovenscina.pdf>.

Učni načrt. Slovenščina. Izobraževalni program osnovne šole. Ljubljana: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, Zavod RS za šolstvo, 2025. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MVI/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/Ucni-nacrti/2025/UN_OS/Ucni_nacrt_slovenscina_2025.pdf>.

Žbogar, Alenka, 2013: *Iz didaktike slovenščine*. (Slavistična knjižnica 18.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

Žbogar, Alenka, 2019: Slovensko ljudsko slovstvo in antična književnost pri pouku književnosti. *Jezik in slovstvo* 64/2. 31–40. <https://doi.org/10.4312/jis.64.2.31-40>.

Vrste literarnega branja

Alenka Žbogar
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
alenka.zbogar@ff.uni-lj.si

Metoda stopenjske interpretacije: literarnovedna in didaktična izhodišča

V prispevku[1] predstavljam literarnovedna in didaktična izhodišča nove metode književnega pouka slovenščine, imenovane metoda stopenjske interpretacije (MSI). Razvila sem jo iz metode šolske interpretacije (MŠI) z namenom, da bi generaciji alfa, ki odrašča z digitalnimi tehnologijami, književnost (p)ostala intelektualno, estetsko in doživljajsko relevantna izkušnja. Stopenjska interpretacija nadgrajuje šolsko interpretacijo s postopnim razvijanjem literarnega branja na doživljajski, (meta)kognitivno-kritični in ustvarjalni stopnji branja književnosti (Žbogar 2014, 2021). V središče postavlja literarno besedilo, dejavnega učenca ter dialog med učencem, besedilom, učiteljem, vrstniki in literarnim sistemom z namenom spodbujati literarno, bralno in jezikovno zmožnost. MSI utemeljujem s transakcijsko teorijo branja Louise Rosenblatt (1994), s teorijo postopnega grajenja literarnega razumevanja Judith A. Langer (1995), teoretična opora MSI pa sta tudi T-model pismenosti (*T-shaped literacy*) (Wilson, Jesson 2019) in metoda dialoške literarne argumentacije (*dialogic literary argumentation*) (Fulton idr. 2023).

1 Uvod

> Sprosti se. Zberi se. Znebi se vseh drugih misli. Pusti, da svet, ki te obkroža, izpuhti v nerazločnost. Vrata je najbolje zapreti: za njimi je zmerom prižgan televizor. Nemudoma reci drugim: »Ne, nočem gledati televizije!« Povzdigni glas, sicer te ne bodo slišali: »Berem! Nočem, da bi me kdo motil!« (Calvino 1993: 7)

Z začetkom Calvinovega romana *Če neke zimske noči popotnik* se lahko poistovetijo številni ljubitelji književnosti, zlasti pripadniki starejših generacij. Učitelji slovenščine pa opažamo, da mlajših generacij, predvsem mladostnikov, rojenih po letu 2011, imenovanih tudi generacija alfa, od branja leposlovja ne odvrača le televizija, kakor navaja Calvino, pač pa tudi številne digitalne naprave. Današnji mladostniki imajo poleg leposlovja na razpolago računalniške igrice, splet, umetno inteligenco, pametne telefone, tablice, družbena omrežja (TikTok, Instagram, Discord), igre z družabnimi funkcijami (Minecraft, Roblox), raznovrstne aplikacije, pretočne platforme (YouTube, YouTube Kids, Netflix, Voyo …), spletne algoritme, klepetalne aplikacije (Viber, WhatsApp, Snapchat …), podkaste,

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0239, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

vloge, pretočna javljanja v živo, personalizirane oglase, glasbene platforme (Spotify, Apple Music, YouTube Music …), digitalne skupnosti in forume (Reddit, igričarske skupnosti …), šolske digitalne platforme idr. digitalno tehnologijo. Trditi je mogoče, da se generacija alfa z digitalno tehnologijo rodi in z njo odrašča. Digitalne naprave so, kakor ugotavljajo psihologi, pri tej generaciji prevzele tolažilno funkcijo dude (Wolf 2020: 70). Alfa mladostniki pogosto prakticirajo večopravilnost, npr. sočasno poslušajo glasbo in si dopisujejo preko aplikacij, gledajo kratke video posnetke in se hkrati pripravljajo na pisno ocenjevanje v šoli, pišejo SMS-e, berejo in poslušajo glasbo. Imajo potrebo po takojšnji odzivnosti (na telefonske klice, SMS-sporočila, video klice, sporočila na različnih družbenih omrežjih in v igričarskih skupnostih ipd.), kar zmanjšuje njihovo koncentracijo in pozornost. Stroka jim pripisuje »kobiličji um« (Weigel, Gardner 2009: 38): imeli naj bi razpršeno pozornost, zmanjšano sposobnost osredotočanja na eno nalogo ter nenehno potrebo po zunanjih dražljajih (Weigel, Gardner 2009: 38–41). Poleg navedenega živimo v družbi, v kateri jezik, literatura in kultura niso več osrednji tvorci pomena, rezultati raziskave PISA (2022) kažejo, da so dosežki slovenskih petnajstletnikov v bralni pismenosti značilno pod povprečjem OECD in najnižji od začetka sodelovanja Slovenije v raziskavi (Šterman Ivančič, Mlekuž 2023). Spremenjene medijske, komunikacijske in družbene okoliščine vplivajo na to, da lahko književni pouk slovenščine zavzame obrambno držo ter skuša svojo nekdanjo pomembnost in veljavo dokazovati z nekoč trdnimi argumenti. Lahko pa se začne spraševati, kaj literatura[2] v svetu, v katerem zgodbe niso več ekskluzivno vezane na tiskani medij in knjigo, in v svetu, v katerem lahko vsak proizvaja, preoblikuje, vizualno opremi in na lastnem kanalu deli svoje zgodbe, pomeni, koga nagovarja in kako. Če se vsaj deloma strinjamo, da živimo v času spremenjenih družbenih okoliščin, na katere vplivajo tudi digitalne tehnologije, bi veljalo, če si želimo pri književnem pouku slovenščine procesno razvijati literarno zmožnost (Žbogar 2019; Žbogar 2020; Žbogar 2022), na novo premisliti namen, potek, metode in oblike literarnega branja pri pouku slovenščine kot J1.

2 Metodologija

V prispevku ob sintezi tujih teoretičnih spoznanj opisujem literarnovedna in didaktična izhodišča za novo procesno metodo književnega pouka, ki metodo šolske interpretacije (MŠI), usmerjeno zlasti v poglobljeno analizo besedila, reorganizira in nadgradi.

2 Sklepam, da se bo tudi književnost postopoma prilagodila in adaptirala v različne multimedijske oblike ter v digitaliziranih različicah ohranjala jezikovno normo, nacionalno identiteto in kulturni kapital.

Bistvene novosti MSI so:

- tristopenjsko razvijanje bralne izkušnje, ki izhaja iz čustveno-izkušenjskega sveta učenca, ga preko tega usmerja v opazovanje literarnega besedila kot umetniške forme ter ga spodbuja k dejavnemu odzivanju nanj;
- večja dejavnost učenca: bralne in interpretativne zmožnosti učenca so preko sistematičnega in formativno usmerjenega pouka usmerjene zlasti v tvorjenje krajših in daljših besedil;
- sistematično povezovanje recepcijskih in tvorbenih dejavnosti učenca ter
- integracija književnega in jezikovnega pouka slovenščine kot J1.

Prispevek teoretično-didaktično utemelji MSI, njene dejanske učinke na bralno pozornost, literarno interpretacijo in razumevanje, pa tudi na tvorjenje besedil na literarno temo, razvijanje literarne in jezikovne zmožnosti pa bi bilo treba preveriti z empiričnimi raziskavami.

3 Teoretična izhodišča

Dragutin Rosandić je metodični sistem šolske interpretacije sistematično utemeljil zlasti v delu *Metodika književnog odgoja i obrazovanja* (1986), predhodno pa je interpretacijo umetnostnih besedil obravnaval že v knjigi *Književnost u osnovnoj školi* (1978). Za književni pouk slovenščine jo je povzela in prilagodila Boža Krakar Vogel v delih *Poglavja iz didaktike književnosti* (2004) in *Didaktika književnosti pri pouku slovenščine* (2020). MŠI s sistematičnim zaporedjem učnih faz še vedno omogoča doseganje temeljnih ciljev književnega pouka, res pa je, da je bila morda bolj prilagojena za mladostnike, ki so se med odraščanjem kratkočasili z branjem leposlovja (ker digitalnih tehnologij še ni bilo). Nekateri učitelji slovenščine namreč poročajo, da mladostniki generacije alfa MŠI težje sledijo. Morda je razlog v tem, da imajo mladostniki generacije alfa praviloma slabšo koncentracijo, se hitreje začnejo dolgočasiti, posledično jim vodeni interpretativni pogovor, na katerem temelji MŠI, utegne hitro postati nezanimiv. Ker so navajeni na hitre, interaktivne in spreminjajoče se dražljaje, uro po MŠI najbrž doživljajo kot premalo dinamično (Žbogar 2025). MSI ne izhaja iz predpostavke, da je MŠI neučinkovita, pač pa spoznanja, povezana z značilnostmi generacije alfa, vgradi v reorganizacijo metode. Pouk, ki je usmerjen zlasti v učiteljevo opisovanje in kategoriziranje posameznih zapletenih pojmov, premalo izhaja iz učenca in njegovih potreb, zato ne spodbuja motivacije za branje književnosti, opozarja Grosman (1998: 9–25) ter dodaja, da berila z odlomki in povzetki vsebin nudijo ustaljene interpretacije, kar učenca navaja na misel, da besedila sploh ni treba prebrati. Navedeno negativno

vpliva na ustvarjalnost, ubija radovednost in bralni interes, zato se Grosman (1998: 9–25) zavzema za vračanje k umetnostnemu besedilu in aktivno ukvarjanje z njim.

Izhodišča MSI sem razvila v disertaciji (Žbogar 2002), ko sem se zavzela za prehod od akademskega k osebnemu pristopu pri književnem pouku slovenščine: »pridevnik **akademski** izraža to, kar pomenita pojma interpretativno-analitična oz. paradigma poučevanja, pridevnik **osebni**[3] pa to, kar zaznamujeta pojma receptivno-ustvarjalna oz. paradigma učenja« (Žbogar 2002: 203–206). V želji, da bi pouk književnosti postal bolj dinamičen in da bi bolj učinkovito razvijal literarno, bralno in jezikovno zmožnost, sem zasnovala metodo stopenjske interpretacije, ki izhaja iz predpostavke, da pri književnem pouku literaturo beremo na treh različnih stopnjah. Ni nujno, da pri posamezni šolski uri preidemo vse tri stopnje, smiselno pa jih je preiti ob obravnavi posameznega literarnega dela. MSI organizira šolsko uro v krajše sklope, v katerih morajo učenci kaj narediti, in to zlasti v pisni obliki (npr. obnoviti, povzeti, opisati, primerjati, razložiti, raziskati, izbrati, (po)ustvariti besedilo). Gre za stalno ponavljajoče se in sprotno tvorjenje krajših pisnih odgovorov, na katere učenec takoj prejme vrstniško ali učiteljevo povratno informacijo. Na koncu učne ure (ali učnega sklopa), ko zaključujemo obravnavo besedila, se priporoča, da se učenci na obravnavano besedilo odzovejo s tvorjenjem daljše besedilne vrste (npr. v povezavi s cilji jezikovnega pouka).

V nadaljevanju osvetljujem MSI z vidika različnih teorij literarnega branja in tvorjenja na literarno temo. Oprem se na Rosenblatt (1994) in bralčevo vlogo pri opomenjanju literarnega besedila, teorijo procesnega grajenja literarnega razumevanja (Langer 1995), T-model pismenosti (Wilson, Jesson 2019), ki išče sozvočje med literarnim branjem v globino in literarnim branjem v širino. Opisujem tudi DLA-model (*dialogic literary argumentation*) (Fulton, Lin, Newell 2023): osredotočim se na dialoško in argumentacijsko razsežnost literarne interpretacije. Omenjene teorije so teoretična podpora MSI kot procesni, dejavni, integrirani in tvorbno naravnani metodi književnega pouka pri slovenščini. Ker izhajam iz predpostavke, da se literarna zmožnost razvija tudi skozi jezik, npr. ko učenec preučuje, kako jezik in slog preko izbire besed, skladnje, metaforike, zvočnosti, registra, različnih pripovednih perspektiv in pripovednih postopkov soustvarja pomen, ugotavljam, da je MSI ena od metod, s katerimi je mogoče uresničevati načela celostne didaktike slovenščine, saj stremi k integraciji jezikovnega in književnega pouka slovenščine. Pojma celostna didaktika slovenščine in integrirani pouk pri nas

3 Več časa bi bilo torej smiselno posvetiti vprašanjem, kot so: Najdete kakšne povezave med svojimi navadami ter prebranim besedilom? Ali je prebrano besedilo podobno vašemu dejanskemu življenju? V čem vidite nauk zgodbe? Kakšna čustva vam je zbudilo prebrano besedilo? Se vam zdi prebrano besedilo pomembno? Zakaj? (Žbogar 2002: 204).

še nista razvejano utemeljena teoretična koncepta. Celostna didaktika odgovarja na vprašanje, kaj vse pouk slovenščine zajema in razvija, integrirani pouk pa pojasnjuje, kako na izvedbeni ravni ob branju literarnih besedil povezujemo jezikovne in književne vsebine. Pojma sta tesno povezana, vendar nista sinonimna: integrirani pouk je ena od osrednjih didaktičnih strategij celostne didaktike slovenščine. Celostni pouk slovenščine je didaktični pristop, ki povezuje jezikovni in književni pouk, recepcijske, tvorbne dejavnosti ter literarnovedna, jezikoslovna in kulturna znanja v celostno razvijanje sporazumevalne, literarne, bralne in kulturne zmožnosti učencev. Presega tradicionalno ločenost jezikovnega in književnega pouka ter vključuje razvojne posebnosti dijakov, njihove recepcijske zmožnosti, splošno sporazumevalno, jezikovno in medijsko pismenost, vrste in stopnje literarnega branja, dejavnike literarne recepcije, učinke literarnega branja in učno okolje pri pouku slovenščine kot J1. Model TILKA (Mikolič 2016), tj. *Teaching Interculturality through Language and Literature for Conflict Avoidance*, ima nekaj vzporednic s celostno didaktiko slovenščine, a se od nje tudi pomembno razlikuje. Integracija jezikovnega in književnega pouka znotraj celostne didaktike slovenščine si za temeljni cilj zada doseganje vseh ciljev književnega pouka ter tistih jezikovnih ciljev, ki podpirajo vzgojo kultiviranega in razgledanega bralca. Integracija je namenjena zlasti preučevanju jezikovno-slogovnih posebnosti literarnega besedila, da bi poglobljeno doumeli umetniškost literature (tj. njeno estetsko, etično in spoznavno funkcijo). TILKA pa si za temeljni cilj postavi medkulturnost za preseganje konfliktov.

MSI ima stične točke z dvema novejšima tujima metodama, ki povezujeta literarno branje z razvijanjem jezikovne in literarnoargumentacijske zmožnosti. T-model pismenosti (*T-shaped literacy*) sta razvila novozelandska raziskovalca Wilson in Jesson (2019), da bi preprečila pogost zastoj v razvoju jezikovne pismenosti, ki so ga na Novi Zelandiji opažali v višjih razredih osnovne šole in ob prehodu v srednjo šolo. Izhajala sta iz predpostavke, da je pri književnem pouku smiselno sočasno spodbujati kakovost branja (tj. tesno oz. natančno branje manjšega števila izbranih interpretativnih problemov) in količino branja (tj. širjenje bralne izkušnje s primerljivimi literarnimi besedili). Navpična črta črke T ponazarja branje v globino (tesno branje), osredinjeno na določene interpretativne probleme (npr. jezikovno-slogovne prvine, pripovedno perspektivo, značajsko analizo literarnih oseb). Vodoravna črta črke T pa ponazarja branje v širino (učenci berejo več medsebojno povezanih literarnih besedil, ki jih je mogoče primerjati z vidika motivov, tem, ideje, sporočila, zgradbe ipd.). Stična točka med T-modelom pismenosti in MSI je v spodbujanju branja v globino in branja v širino, kar predvideva tudi gimnazijski učni načrt (Bregač idr. 2025). Že MŠI načeloma omogoča tako branje v globino, katerega rezultat je

predvsem interpretativni esej, kakor branje v širino, ki se praviloma dokazuje v razpravljalnem eseju. Vendar se je v gimnazijski praksi, zlasti pod vplivom priprav na splošno maturo, izraziteje uveljavila primerjalna obravnava besedil (z namenom priprave na razpravljalni esej). Manj pozornosti je v šolah načeloma namenjeno poglobljeni literarni interpretaciji, po opažanjih iz prakse pa se na določenih šolah s pripravo na interpretativni esej sploh ne ukvarjajo. MSI želi obe vrsti branja uravnotežiti ter načrtneje razvijati branje v globino, tj. pozorno vračanje k besedilu, zaznavanju njegovih jezikovnih in slogovnih posebnosti, razumevanju vloge jezika in sloga pri oblikovanju pomena ter vadenju utemeljevanja z dokazi iz besedila.

MSI se navezuje tudi na metodo dialoške literarne argumentacije (DLA: *dialogic literary argumentation*), ki so jo kvazieksperimentalno preizkusili Fulton, Lin in Newell (2023).[4] Metodo so razvijali v okviru večletnega raziskovalnega sodelovanja med univerzami in srednjimi šolami ameriškega srednjega zahoda. Gre za vodeni pogovor o literarnem besedilu, v katerem učenci svoje interpretacije preverjajo in utemeljujejo z argumenti iz literarnega besedila, kar sovpada z metakognitivno-kritično stopnjo MSI. Fulton, Lin in Newell (2023) so v raziskavo vključili 278 učencev iz štirinajstih oddelkov osmih javnih srednjih šol. Ob tvorjenju besedil na literarno temo so primerjali učinke tesnega branja in dialoške literarne argumentacije. Učenci so bili razdeljeni v dve skupini. Prva je literarna besedila obravnavala z metodo tesnega branja, druga pa z metodo DLA. Obe skupini sta sicer napredovali v literarni argumentaciji, a je bil napredek izrazitejši v drugi skupini. Raziskava v prepričanjih učencev o lastni jezikovni zmožnosti ni pokazala pomembnih razlik med skupinama, zato Fulton, Lin in Newell (2023) sklepajo, da izboljšanje zmožnosti literarne argumentacije ni bilo neposredno povezano s samopodobo in bralno motivacijo učencev. Za MSI je omenjena metoda pomembna, ker dokazuje, da je tesno branje in pogovor o literarnih interpretacijah pri pouku smiselno nadgrajevati z literarno argumentacijo v pisni obliki. Pri tem učenec ne išče »pravilne« interpretacije, pač pa preizkuša in problematizira različne[5] interpretacije, ki se mu ponujajo, ter jih med seboj primerja. Tudi MSI terja tvorjenje besedil o različnih možnih interpretacijah literarnega besedila ter učenca postopno usmerja k argumentirani in zavestni rabi jezika v pisni obliki.

MSI podpirata tudi transakcijska teorija Louise Rosenblatt (1994), po kateri se literarno besedilo opomenja v odnosu med bralcem in besedilom, in teorija postopnega grajenja literarnega razumevanja (*envisionment-building*), ki jo je

4 Metoda je bila teoretično predstavljena že pred njenim eksperimentalnim preizkušanjem v različnih drugih delih (npr. Bloome idr. 2020).

5 Ahilovo jezo lahko razlaga kot izraz osebne užaljenosti, moralnega protesta ali spornega junaštva. Hamletovo odlašanje raziskuje z vidika moralne razcepljenosti in z vidika posameznika, ki skuša najti trdne dokaze, preden ukrepa.

razvila Judith A. Langer (1995). Branje literature ni le »pravilno« povzemanje vnaprej danega pomena. Pomen se gradi postopno v bralčevih predstavah. Za šolsko rabo to pomeni, naj pri uri književnosti učenci berejo, interpretirajo, se pogovarjajo o svojem razumevanju, se vračajo v besedilo, svoje razumevanje preoblikujejo, nadgrajujejo itd., kar MŠI že vključuje, a bi veljalo tesno branje še dodatno okrepiti. Rosenblatt (1994) priznava legitimnost začetnega osebnega odziva, ki se poraja ob bralčevem vstopanju v literarno besedilo. Bralec pri tem sproti gradi, preverja, širi in preoblikuje svoje razumevanje, zato se po Rosenblatt (1994) literatura učinkovito poučuje skozi opomenjanje tako, da učenca spodbudimo k večkratnemu vračanju v besedilo. Na ta način svoje razumevanje prebranega poglablja.

V času hiperprodukcije besedil, personaliziranih resnic in umetnointeligenčno generiranih vsebin postajata tesno branje in izmenjava različnih interpretacij vse bolj dragocena. Tako MSI kakor MŠI privzgajata k premisleku in dialogu, nastopata proti poenostavljenim in z znanjem nepodprtim interpretacijam, opolnomočita za uspešno premagovanje nelagodja ob zahtevnih, večpomenskih in težje razumljivih besedilih. Umetna inteligenca zmore oblikovati prepričljive interpretacije literarnih besedil, zato bo v prihodnosti učenčev avtentični stik z besedilom še bolj pomemben. Učenčeve odgovore bo od umetno generiranih[6] najbrž mogoče ločiti po njihovi nepopolnosti in procesnosti, avtorstvo izdelka se utegne dokazovati z nedorečenostmi, s popravljanjem napak, pa tudi z izražanjem negotovosti in beleženjem nerazumevanja. Spontani čustveni odzivi, kot so začudenje, ogorčenje, zgražanje, navdušenje, osebne asociacije, nepričakovane povezave, izrazito individualni način izražanja ter navezovanje na konkretne okoliščine pouka, učenčeva čustva in izkušnje, bodo nakazovali, da je besedilo rezultat učenčevega lastnega napora. Pouk književnosti že sedaj pomembno prispeva k razvoju ustvarjalnega in kritičnega mišljenja ter refleksivnega samoopazovanja jezika in njegove zmožnosti izraziti, kako doživlja sebe, druge, svet in resničnosti, posredovane v fikciji, medijih ter družbenih, političnih in drugih skupnostih. V prihodnje[7] pa bo tak prispevek najbrž še večji.

6 Vprašanje, ki se mi ob tem zastavlja, je, ali bo umetna inteligenca morda v prihodnje tudi znala v svoje odgovore vključiti bolj avtentičen način odgovarjanja, kar bo dodatno oteževalo ločevanje umetno generiranih odgovorov od tistih, ki so plod človeškega razmisleka in znanja.

7 V književni pouk bi lahko vključili tudi strojno generirane zgodbe in interaktivne simulacije, učenci pa bi jih primerjali s fikcijskimi svetovi človeške domišljije. V razlikovanju med avtomatizirano produkcijo pomenov in sledmi človeške zavesti bi pouk književnosti opozarjal na to, da se velja upočasniti, biti pozoren na napisano, razmisliti o pomenih, se večkrat vračati v besedilo, iskati odprta mesta, se o njih pogovarjati in jih opomenjati.

4 Metoda stopenjske interpretacije[8]

Stopnje literarnega branja, opisane v nadaljevanju, so vezane na razvojno-logično zaporedje bralnega procesa, didaktični koraki[9] pa na konkretno operativno didaktično izvedbo posamezne stopnje v razredu. MSI je spiralna, tj. procesna metoda, v kateri se emocije, kognicija in kreativnost ter osredotočenje na bralca, umetnostno besedilo in kontekst (pa tudi avtorja in produkcijo, npr. medijske poustvaritve, ter recepcijo, npr. literarne kritike in primerjavo različnih prevodov) med seboj funkcionalno prepletajo in dopolnjujejo, zato se vrstni red posameznih stopenj lahko spremeni, ponovi ali kako drugače prilagodi (naravi literarnega besedila, posebnostim učencev, učnim ciljem ipd.). V okviru MSI bolj kot o medsebojno ločenih in samozadostnih stopnjah literarnega branja govorimo o prevladujočih poudarkih postopnega razvijanja bralne izkušnje. Z nekaj interpretativne svobode je mogoče reči, da je razlika med MŠI in MSI le v strešici nad črko. Njena odsotnost v MSI simbolno nakazuje odmik od vnaprej določene hierarhije in strogega zaporedja posameznih faz, značilnih za MŠI, ter tako poudarja večjo odprtost metode stopenjske interpretacije. MSI namreč ne predvideva strogo določenega zaporedja faz, pravzaprav jih sploh nima. Pomembno pa je, da pri obravnavi literarnega besedila vsaj enkrat preidemo vse tri stopnje literarnega branja. Te se lahko medsebojno prepletajo (in ponavljajo). Ob obravnavi krajšega besedila je vse tri mogoče izpeljati tekom ene šolske ure, kadar pa obravnavamo daljše besedilo, je bolj smiselno, da jih razporedimo tekom več šolskih ur. Posamezna stopnja zato ni nujno časovno omejena na eno zaokroženo fazo učne ure, pač pa se lahko znova vzpostavi glede na besedilo, odzive učencev ali učne cilje. Gre torej za prilagodljivo organizacijo procesa literarne interpretacije.

Obravnava krajšega literarnega besedila lahko poteka po naslednji, zgolj okvirni razporeditvi. Pri daljšem besedilu ali obsežnejši učni temi posamezni stopnji namenimo več šolskih ur (zlasti stopnji (meta)kognitivno-kritičnega branja).

Uvodni del z doživljajsko-motivacijskim vstopom. Ta aktivira učenčeva čustva in izkušnje, ki se navezujejo na literarno besedilo. Aktivira se stopnja doživljajskega branja. Minuto ali dve namenimo umiritvi pozornosti: odložimo (ugasnemo) digitalne naprave, napovemo cilje ure in učence usmerimo v zbrano literarno branje.

Jedro ure z interpretativnim, analitičnim in kritičnim tesnim branjem, ki vključuje tudi refleksijo uspešnosti lastnega bralnega procesa. Aktivira se (meta)

8 Celovita operativizacija MSI presega obseg tega prispevka, zato tu predstavljam le njeno temeljno zgradbo, osrednje didaktične stopnje in nekaj didaktičnih korakov.

9 Operativizacija metode stopenjske interpretacije torej poteka po didaktičnih korakih znotraj posameznih stopenj literarnega branja.

kognitivno-kritična stopnja literarnega branja. Vključujemo tudi doživljajske odzive ter čustveno-izkušenjski stik z besedilom. V tvorbnih nalogah naj se aktivira tudi ustvarjalni odziv učenca.

Sklepni del s sintezno-refleksivnim in ustvarjalno-tvorbenim odzivom, ko se aktivira stopnja ustvarjalnega branja.

Stopnja doživljajskega branja zajema čustveno-izkušenjski vstop v besedilo, je povabilo k dialogu z njim. Pred prvim branjem učenci zapišejo svoja pričakovanja v zvezi z napovedanim besedilom, svoje predstave, pogovorimo se o čustvih in izkušnjah učencev, ki se navezujejo na tista v besedilu. Po potrebi osvežimo predznanje in aktiviramo ustvarjalnost učencev. Sledi prvo branje besedila ter pogovor o prvotnih vtisih, primerjanju lastnega izkustvenega sveta z upovedenim. Ta prvi osebni odziv še ni nujno razvejano analitično utemeljen. Didaktični koraki, ki podpirajo izvedbo doživljajske stopnje literarnega branja, so motivacijski vstop, prvo branje, izražanje bralnega doživetja. Gre torej za orientacijo v besedilo zlasti z aktivacijo čustev in izkustvenega sveta (lahko sicer tudi kognicije in kreacije), kar odpira možnosti za branje v širino ali za branje v globino ter ustvarja izhodišča za nadaljnje razumevanje, razčlenjevanje in vrednotenje prebranega. Jezikovna zmožnost se na tej stopnji razvija preko ubesedovanja vtisov, čustev, atmosfere in (ne)razumevanja prebranega, literarna zmožnost pa preko vzpostavljanja bralnega odziva ter spodbujanja vživljanja v literarne osebe in literarni svet. Na tej stopnji formativno spremljamo napredek učenca npr. ob kratkem zapisu odzivov, izpisovanju kratkega citata ali ključnih besed, označevanju nerazumljivih mest. Po gimnazijskem učnem načrtu za slovenščino (Bregač idr. 2025) se na tej stopnji uresničujejo zlasti cilji znotraj skupine Odzivi.

Naslednja stopnja aktivira analitičen, kritičen, tj. objektiven razmislek o besedilu, pa tudi pridobivanje novega literarnovednega znanja, poglabljanje in utrjevanje že pridobljenega znanja. Spodbuja tudi refleksijo lastnega bralnega procesa. Gre za (meta)kognitivno-kritično literarno branje (Žbogar 2021), ki ga podpirajo naslednji didaktični koraki: oblikovanje interpretativnega problema, tesno branje, motivno-tematska, jezikovno-slogovna in idejno-sporočilna analiza, kratko in argumentirano pisno beleženje novih spoznanj (usvajanje novih pojmov in njihova uporaba), kratka pisna refleksija razumevanja ter uspešnosti lastnega bralnega procesa. Na tej stopnji spodbujamo jezikovno zmožnost z razlago ključnih pojmov, jezikovno-slogovnih učinkov in s tvorjenjem argumentacije. Literarno zmožnost krepijo tesno branje, literarna interpretacija in kontekstualizacija. Formativno spremljamo napredek učenca tako, da ga spodbudimo k oblikovanju književne trditve, iskanju besedilnih dokazov za trditev, oblikovanju lastne interpretacije ter razlaganju, kako

besedilo sedaj učinkuje nanj (kako ga razume po razčlenjevanju). Po gimnazijskem učnem načrtu za slovenščino (Bregač idr. 2025) na tej stopnji aktiviramo cilje vseh treh skupin ciljev (V času in prostoru, Kot besedna umetnost in Odzivi).

Ustvarjalno branje je tvorbno-ustvarjalna stopnja, ki spodbudi odziv na prebrano v obliki tvorjenja neliterarnih, literarnih ali polliterarnih besedilnih vrst, kot so šolski esej, literarna ocena, komentar, obnova, seminarska naloga, nadaljevanje zgodbe, domišljijski intervju, blog, vlog. Ustvarjalnost je torej razumljena kot samostojno preoblikovanje in ubesedovanje pomena, ki vključuje tudi argumentacijske neumetnostne besedilne vrste. Učenec na tej stopnji branja ustvarja pomen navzven: odziva se na umetnostno besedilo in tvori daljše (ne)umetnostno besedilo, ki je rezultat njegovega razumevanja ter nadgradnja prebranega literarnega besedila. To aktivira t. i. vedenjsko raven literarne zmožnosti, na kateri pridobljeno književno znanje in zmožnosti uporabi v kompleksni novi situaciji. S tem dokazuje procesno razvito literarno zmožnost. Ustvarjalno branje se operativizira preko didaktičnih korakov, kot so npr. tvorjenje lastnega besedila, preoblikovanje pomena, primerjalne ali ustvarjalne naloge in refleksija ustvarjenega. Jezikovno zmožnost na tej stopnji spodbujamo tako, da učenca usmerimo v tvorjenje daljšega besedila (npr. interpretativnega, razpravljalnega ali problemskega eseja), v katerem razvejano argumentira svoja razmišljanja ter tako dokazuje tudi literarno zmožnost, saj besedilo samostojno interpretira z rabo ustreznih strokovnih pojmov in literarnovednega znanja. Tvori lahko tudi ustvarjalno besedilo ali katero od besedilnih vrst, predvidenih z jezikovnim delom učnega načrta. Navedeno terja aktivacijo vseh treh skupin ciljev (ki se uresničujejo v Odzivih) (Bregač idr. 2025).

MSI določenih izvedbenih možnosti MŠI ne ukinja, pač pa jih izraziteje poudari, sistematizira in drugače organizira. Težišče književnega pouka premakne od razlagalnega pogovora o umetnostnem besedilu, ki ga vodi učitelj po vnaprej določenem zaporedju faz (MŠI), k stopenjski interpretaciji kot postopnemu, dejavnemu in reflektiranemu učenčevemu vstopanju v »pripovedne gozdove« (Eco 1999) in dialogu z njimi tako, da učenec na dejaven način izhaja in se na koncu obravnave znova vrača k bistvu književnosti, tj. k njeni umetniški naravi. To pomeni, da se na oseben način, izhajajoč iz lastnega čustveno-izkušenjskega sveta, srečuje z raznolikimi glasovi, odprtimi mesti in simulacijami resničnosti ter se na navedeno odziva. Sklepna vrnitev k besedilu preko njegovega (po)ustvarjanja oz. tvorbnega odzivanja nanj ni le ponovitev začetnega doživetja, pač pa njegovo reflektirano preoblikovanje: učenec se k besedilu vrača z novimi uvidi in globljim razumevanjem njegove umetniškosti. MSI je bolj organizacijsko prožna in odprta, poleg tega izraziteje poudarja pomen doživljanja učenca v procesu literarne interpretacije (Zupan Sosič 2024). Doživljanje se aktivira pred branjem in po prvem branju,

različne doživljajske izkušnje pa je treba spodbujati tudi med razčlembo besedila. Posebnost MSI je tudi v tem, da opazovanje jezikovno-slogovnega ustroja besedila nujno vodi k presoji umetniškosti besedila, in to ob učenčevi sprotni tvorbni dejavnosti. Navedeno vodi k predpostavki, da MSI najbrž izraziteje kot MŠI spodbuja branje v globino. Če sem na začetku omenjala, da si generacija alfa želi bolj dinamičnega pouka, to ni zahteva po hitrejšem delu v razredu, pač pa poziv k bolj razgibanemu pouku. V globino namreč ne beremo hitro, beremo pa večkrat in na različne načine, kar pomeni, da menjujemo različne dejavnosti, ki terjajo npr. zbranost, dejavnost učenca, pogovor z vrstniki in učiteljem, tvorjenje besedila, krajše premore za razmislek, tiho in glasno branje, (ponovno) branje po vlogah. Dinamika (ritem) ure naj se torej večkrat med uro spremeni: kombiniramo razlago, individualno delo, delo v parih, v skupinah … Začnemo npr. s pogovorom ali z možgansko nevihto in zapisom asociacij, sledi sočasno doživeto glasno branje kratkih odlomkov iz besedila celotnega razreda z vmesnimi odmori za zapis vtisov, ponovno individualno tiho branje, nato samostojna pisna obnova, pogovor o njej v parih, ponovno učiteljevo glasno interpretativno branje, delo v skupinah za zbiranje kontekstualnih informacij … Pomembno je, da je tekom šolske ure dejaven učenec, kar dokazuje s pogostim in sprotnim tvorjenjem (krajših in daljših) pisnih odgovorov, ki jih lahko tudi glasno prebere, sproti preverja svoje razumevanje in ob učiteljevi ali vrstniški povratni informaciji nadgrajuje natančnost izražanja. Tvorjenje besedil navaja učenca na argumentirano, smiselno in jezikovno ustrezno ubesedovanje literarnega doživetja (interpretacije). Naloge, na katere učenec odgovarja pisno, naj ne temeljijo na obkroževanju ali povezovanju danih odgovorov, dopolnjevanju posameznih besed na črto ali prepoznavanju pravilnega odgovora med ponujenimi možnostmi. Na stopnji (meta)kognitivno-kritičnega branja so primernejše kratke pisne naloge,[10] na katere učenec odgovarja z eno ali več povedmi, utemelji izbiro, oblikuje vprašanje, napiše koherentno misel, poišče dokaz v besedilu in ga izpiše, parafrazira verz ali poved, primerja dve literarni osebi, zapiše osebni odziv, oblikuje protiargument ali popravi lasten odgovor po prejeti povratni informaciji. Povratne informacije so lahko vizualno podprte in interaktivne. Na stopnji ustvarjalnega branja pa so pisne naloge daljše in terjajo večjo koherentno zaokroženost. Svetujem, da pričakovane (pisne) odgovore projiciramo, saj je generacija alfa navajena na kratke, hitro dostopne informacije, ki so vizualno podprte in interaktivne, za kar lahko s pridom izkoristimo digitalno tehnologijo. Raziskave o priklicu znanja namreč kažejo (Agarwal, Bain, Chamberlain 2012), da pogosto kratko

10 Npr. v eni povedi pojasni, kako se Ahilovo razpoloženje spremeni, ko ga stari Priam prime za roke. V pesmi izberi en verz, ki se ti zdi najbolj pomenljiv in v dveh povedih pojasni, zakaj se ti zdi ključen. Oblikuj vprašanje, ki bi ga postavil literarni osebi. Utemelji svojo izbiro. Preoblikuj svoj odgovor na prejšnje vprašanje tako, da boš bolj natančno izrazil svojo misel. Napiši dve možni razlagi naslova. V treh povedih primerjaj Ahilov in Hektorjev odnos do žensk. Kaj ostaja v besedilu neizrečeno? Utemelji.

dejavno sodelovanje v obliki pisnega odgovarjanja učinkoviteje izboljšuje učenje kot ponovno branje, ustno odgovarjanje ali zgolj pasivno poslušanje učiteljeve razlage. Sprotna povratna informacija podpira razvijanje jezikovne zmožnosti, saj učencu omogoči, da napako, nejasnost ali površnost popravi takoj, še preden se ta utrdi kot navada.

Stopenjska interpretacija predvideva manj učiteljeve razlage in aktivnejše pisno sodelovanje učencev, kar pa ne pomeni manj literarnovednega znanja, prav tako metoda ne ukinja frontalnega dela. Res pa je, da od učitelja terja še bolj premišljeno načrtovanje dela in presojo, v katerih primerih sta frontalni pogovor ali razlaga res najbolj primerni obliki dela, kdaj pa bi bilo bolj učinkovito učence usmeriti npr. v samostojno pisno tvorjenje lastne argumentacije.

5 Sklep

MSI sem oblikovala na podlagi prepričanja, da bi veljalo književni pouk prilagoditi spremenjenim bralnim, medijskim, komunikacijskim in družbenim okoliščinam digitalne dobe, v katerih odrašča generacija alfa (Žbogar 2025), ter uskladiti z novimi učnimi načrti in katalogi znanj (2025). To ne pomeni, da naj bi književni pouk postal zaslonski ali na klik. Smiselno pa bi bilo poiskati načine, kako v okoliščinah razpršene pozornosti, hitre menjave informacij in vse večje prisotnosti umetne inteligence ohraniti njegov temeljni smisel: zbrano, poglobljeno in osebno relevantno srečevanje z umetniško naravo literarnega besedila.

Stopenjska interpretacija ne ukinja šolske interpretacije, jo pa nadgradi in preoblikuje tako, da od vnaprej določenega zaporedja faz prehaja k bolj celostnemu, prožnemu, spiralnemu in procesnemu oblikovanju bralne izkušnje z namenom razvijati literarno, bralno in jezikovno zmožnost. Razlika je predvsem v drugačni organizaciji literarne interpretacije in v drugačni razporeditvi poudarkov izvedbe. Namesto strogega zaporedja učnih faz MSI predvideva tri prožne in medsebojno povezane stopnje literarnega branja: doživljajsko, (meta)kognitivno-kritično in ustvarjalno. Te niso nujno vezane na posamezno učno uro, pač pa se lahko glede na učne cilje, odzive učencev in naravo literarnega besedila izvedejo tekom več šolskih ur znotraj obravnave posameznega literarnega besedila.

Predstavljena zasnova MSI je zaenkrat v fazi teoretičnega koncipiranja. Njene konkretne izvedbene možnosti, naloge učenca in učitelja, načine formativnega spremljanja ter prilagoditve različnim literarnim besedilom in skupinam učencev bom podrobneje operativizirala v katerem od naslednjih prispevkov. Prav tako bi veljalo z empiričnimi raziskavami preveriti, kakšna je učinkovitost MSI in kako

se obnese v šolski praksi. Kljub temu se zdi, da MSI omogoča učencu, da svoj uvid v literarno besedilo zaokroži v spoznanje o vrednosti književnega pouka (v spoznanje, da je poglobljeno srečevanje z umetniško naravo književnosti zanj osebno pomembno). Na ta način MSI tudi vzgaja: uči vztrajati pri branju zahtevnega, večpomenskega (morda ne takoj povsem razumljivega) umetnostnega besedila ter tako krepi književno kulturo. Njen namen je, da bi učenec uvidel, kako je ob literarnem besedilu vadil svoje mišljenje, čutenje, argumentiranje, primerjanje, (po) ustvarjanje. Metoda želi razviti sposobnost refleksije lastnega bralnega procesa, kar bi učenca opolnomočilo, da – čeprav literatura odpira številne tujosti – motivirano še naprej tudi v prostem času bere leposlovje in o prebranem samozavestno razmišlja, zmore kultivirano izražati svoje misli, čustva, lastno kreativnost ter uporabljati pridobljeno literarnovedno znanje. Opisano ustvarja pogoje, v katerih književni pouk (p)ostane prostor zbranega branja kanonskih literarnih besedil, poglabljanja vanje, literarne empatije, kritične presoje in ustvarjalnega ubesedovanja pomena ter razvijanja jezikovne zmožnosti. Na ta način bi lahko književni pouk slovenščine prispeval tudi k splošni sporazumevalni in bralni pismenosti. Glede na rezultate raziskave PISA 2022 (Šterman Ivančič, Mlekuž 2023), ki opozarjajo na potrebo po premišljenem razvijanju bralne pismenosti, se stopenjska interpretacija zdi obetaven didaktični pristop. Njeno dejansko vrednost pa bo mogoče presojati ob nadaljnjem razvijanju in raziskovalnem preverjanju.

Viri in literatura

Agarwal, Pooja K., Bain, Patrice M., Chamberlain, Roger W., 2012: The Value of Applied Research: Retrieval Practice Improves Classroom Learning and Recommendations from a Teacher, a Principal, and a Scientist. *Educational Psychology Review* 24/3. 437–448.

Bloome, David, Newell, George, Hirvela, Alan R., Lin, Tzu-Jung, 2020: *Dialogic literary argumentation in high school language arts classrooms: A social perspective for teaching, learning, and reading literature*. New York, London: Routledge.

Bregač, Špela, idr., 2025: *Slovenščina: učni načrt: srednje splošno izobraževanje*. Ljubljana: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, Zavod RS za šolstvo. <https://eportal.mss.edus.si/msswww/datoteke/ucni_nacrti/2026/un-slovenscina_gim-si-dv-kl-ek-ek_si-teh-teh_si-um-um_si.pdf>.

Calvino, Italo, 1993: *Če neke zimske noči popotnik*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Eco, Umberto, 1999: *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove*. Ljubljana: LUD Literatura.

Fulton, Kevin, Lin, Tzu-Jung, Newell, George, 2023: Dialogic literary argumentation and close reading: effects on high school students' literature-related argumentative writing and motivational beliefs. *Frontiers in Psychology* 14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1214773>.

Grosman, Meta, 1998: Zakaj je bralna sposobnost skrb nas vseh. *Branje – skrb vseh: 2. strokovno posvetovanje Bralnega društva Slovenije*. (Zbornik Bralnega društva Slovenije.) Ljubljana: Bralno društvo Slovenije. 9–25.

Krakar Vogel, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.

Krakar Vogel, Boža, 2020: *Didaktika književnosti pri pouku slovenščine*. Ljubljana: Rokus.

Langer, Judith A., 1995: *Envisioning literature: literary understanding and literature instruction*. New York, London: Teachers College Press.

Mikolič, Vesna, 2016: Medkulturno poučevanje jezika in književnosti po modelu TILKA. *Slovenščina v šoli* 19/3–4. 2–17.

Rosandić, Dragutin, 1978: *Književnost u osnovnoj školi: metodičke osnove za interpretaciju umjetničke književnosti (poezije, proze i drame) i narodne književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.

Rosandić, Dragutin, 1986: *Metodika književnog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga.

Rosenblatt, Louise Michelle, 1994: *The reader, the text, the poem: the transactional theory of the literary work*. Carbondale: Southern Illinois University Press.

Šterman Ivančič, Klaudija, Mlekuž, Ana (ur.), 2023: *PISA 2022: program mednarodne primerjave dosežkov učencev in učenk: nacionalno poročilo s primeri nalog iz matematike*. Ljubljana: Pedagoški inštitut. <https://www.pei.si/wp-content/uploads/2024/04/Porocilo22_final_26032024.pdf>.

Weigel, Margaret, Gardner, Howard, 2009: The best of both literacies. *Educational Leadership* 66/6. 38–41.

Wolf, Maryanne, 2020: *Bralec, vrni se domov: beroči možgani v digitalnem svetu*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Wilson, Aaron, Jesson, Rebecca, 2019: T-shaped literacy skills: An emerging research-practice hypothesis for literacy instruction. *Set: Research Information for Teachers* 1. 15–22.

Zupan Sosič, Alojzija, 2024: Doživljanje kot proces literarne interpretacije. *Jezik in slovstvo* 69/3. 237–250. <https://doi.org/10.4312/jis.69.3.237-250>.

Žbogar, Alenka, 2002: *Sodobna slovenska kratka zgodba in novela v literarni vedi in šolski praksi*. Doktorska disertacija. Ljubljana.

Žbogar, Alenka, 2014: Literarno branje in mladostniki. Alenka Žbogar (ur.): *Recepcija slovenske književnosti*. (Obdobja 33.) Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 551–557.

Žbogar, Alenka, 2019: Razvijanje literarne zmožnosti pri pouku književnosti. *Jezik in slovstvo* 64/1. 73–83. <https://doi.org/10.4312/jis.64.1.73-83>.

Žbogar, Alenka, 2020: Razvijanje literarne zmožnosti s Hemingwayjevo kratko zgodbo. *Pedagoška obzorja: časopis za didaktiko in metodiko* 35/2. 38–51.

Žbogar, Alenka, 2021: (Meta)kognitivno-kritično šolsko branje književnosti. *Pedagoška obzorja: časopis za didaktiko in metodiko* 36/3–4. 69–80.

Žbogar, Alenka, 2022: How to grade literary competence in gymnasium literature classes. *Slovene Studies: Journal of the Society for Slovene Studies* 44/1. 43–58.

Žbogar, Alenka, 2025: Literarno branje in razvijanje literarne zmožnosti pri književnem pouku slovenščine v digitalni dobi. *Slavia Centralis* 18/2. 112–138.

Namita Subiotto, Đurđa Strsoglavec
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko
namita.subiotto@ff.uni-lj.si
durda.strsoglavec@ff.uni-lj.si

Slovanske književnosti kot motivacijsko branje

Prispevek predstavi izbor predlaganih slovanskih literarnih besedil iz prenovljenega učnega načrta za slovenščino v gimnaziji. Osredotoča se na slovanske književnosti, ki so kot motivacijsko branje predvidene v okviru obvezne teme *Branje literarnih besedil v celoti* za 2. letnik. Vključuje tudi predlog motiviranja za branje ter kritično sporazumevanje in vrednotenje na primeru romana *Cigan, ampak najlepši* Kristiana Novaka kot uveljavljenega avtorja tako v hrvaškem literarnem sistemu kakor v slovenskem prevodnem literarnem sistemu.

1 Uvod

Ker je slovenščina slovanski jezik, slovenska književnost pa zgodovinsko in kulturno vpeta v slovanski prostor, lahko obravnava slovanskih prevodnih literarnih del pri pouku slovenščine prispeva k celovitejšemu razumevanju lastne jezikovne in literarne tradicije ter razvija zavedanje o sorodnosti slovanskih jezikov, o medsebojnih literarnih stikih ter o mestu slovenske književnosti v širšem slovanskem in evropskem kulturnem prostoru.

Leta 2025 je bil potrjen Učni načrt za slovenščino v gimnaziji (Bregač idr. 2025), v katerem je polovica ur namenjena jezikovnemu pouku, polovica pa pouku književnosti. Pri pouku književnosti učitelj obravnava najmanj devet od trinajstih tem, pri čemer je pet obveznih (Branje literarnih besedil v celoti, Literarni sistem, Stare neevropske književnosti in antika, Predromantika in romantika ter Moderna), med izbirnimi (Srednji vek, Slovenska slovstvena folklora, Od renesanse do baroka, Klasicizem in razsvetljenstvo, Realizem in naturalizem, Književnost prve polovice 20. stoletja, Književnost druge polovice 20. stoletja, Slovenska književnost 21. stoletja) pa izbere najmanj štiri. Iz izbranih tem določi za obravnavo (najmanj) po eno besedilo iz vsakega sklopa oz. s seznama besedil v posamezni temi. Obravnava ga celostno ali pa zgolj s posamezno fazo, npr. branje, izražanje doživetij in mnenj, branje in določanje teme, branje in (po)ustvarjanje idr. (Bregač idr. 2025: 17).

Slovanska prevodna literarna dela so zastopana v treh izbirnih temah (Realizem in naturalizem, Književnost prve polovice 20. stoletja, Književnost druge polovice

20. stoletja), kot izbirna besedila v obvezni temi Predromantika in romantika, najbolj vidno pa v sklopu Slovanske književnosti v obvezni temi Branje literarnih besedil v celoti.

2 Slovanske književnosti kot motivacijsko branje

Ena od obveznih tem v prenovljenem učnem načrtu za slovenščino v gimnaziji je Branje literarnih besedil v celoti. V okviru te teme v 1., 2. in 3. letniku dijak prebere po pet literarnih besedil v celoti, in sicer po eno besedilo po metodi primerjalnega branja ter po dve po metodi domačega branja, po eno po metodi dolgega branja (v celoti pri pouku) in po eno po metodi motivacijskega branja, v 4. letniku pa je število odvisno od maturitetnega sklopa.

Motivacijsko branje je namenjeno predvsem krepitvi bralnih navad, dvigu bralne kulture, razvoju bralnih sposobnosti in (pri)vzgajanju ljubezni do književnosti, kar ima lahko pozitiven vpliv tudi na branje obveznih literarnih del. Dijak naj se med branjem sprosti, uživa v zgodbi in se prepusti literarnemu doživetju. Izbrano besedilo prebere doma, učitelj pa v svoji letni pripravi načrtuje štiri ure pouka na šolsko leto za pogovor ali kakšno drugo dejavnost o tem besedilu po branju. Motivacijsko branje vsebuje tri sklope: žanrska književnost (1. letnik), slovanske književnosti (2. letnik) in svetovna književnost 21. stoletja ter nagrajene knjižne uspešnice (3. letnik). Dijak prebere po eno besedilo iz vsakega sklopa. Učnemu načrtu je priložen seznam predlaganih besedil za motivacijsko branje.[1] Učitelj izbira med predlaganimi besedili in svoj izbor ponudi dijakom, lahko pa izbere tudi drugo besedilo in se sam odloči, ali bodo vsi dijaki v razredu brali isto besedilo, ali bo vsak dijak bral drugo knjigo ali bodo brali v paru, skupinah ipd. Priporoča se, da dijak med ponujenimi besedili samostojno izbira glede na svoj literarni okus, pri branju pa se lahko prepusti užitkom branja, ne da bi se preveč obremenjeval z analizo ali interpretacijo besedila (Bregač idr. 2025: 60–61).

Besedila iz sklopa Slovanske književnosti[2] ustrezajo estetskim kriterijem, prinašajo univerzalna sporočila in izkušnjo slovanskega prostora. Dijaki lahko s spoznavanjem slovanskih književnosti poglobijo tudi razumevanje slovenske književnosti ter jo lažje umestijo v širši in soroden kulturni kontekst. Sklop, ki smo ga pripravili na Oddelku za slavistiko UL FF, ponuja tudi možnosti medpredmetnega povezovanja z geografijo, zgodovino, sociologijo, ekologijo, etiko in drugimi področji.

1 Predlogi za motivacijsko branje (2025): <https://aplikacijaun.zrss.si/api/gradiva/Motivacijsko_branje_predlogi.pdf>.

2 Krajši uvodni opis in cilje sklopa povzemava iz priloge Predlogi za motivacijsko branje (2025).

Cilj sklopa Slovanske književnosti je predvsem spodbujanje motivacije za branje, širjenje kulturne razgledanosti ter razvijanje kulturne in medkulturne zmožnosti, ob tem pa lahko prispeva tudi k bolj vključujočemu učnemu okolju, zlasti v razredih z dijaki, katerih prvi jezik ni slovenščina, temveč kakšen drug slovanski jezik.

Predlagana besedila sklopa Slovanske književnosti so v prilogi razvrščena glede na literarne vrste in zvrsti ter glede na pripadnost posamezni slovanski nacionalni književnosti. Slovanska prevodna literarna dela pa so uvrščena tudi v druge sklope motivacijskega branja, druge metode literarnega branja in druge teme, zato v prispevku sledi seznam vseh slovanskih prevodnih del, ki sva jih razvrstili najprej glede na literarne vrste in zvrsti, nato pa še glede na teme, metode in sklope. Ob delih sva navedli povezave do COBISS.SI-ID in sklice na prispevke s predlogi za njihovo obravnavo pri pouku iz monografije *Slovanske književnosti v srednjih šolah* (Podlesnik, Rezoničnik 2024), zbornikov slovenskih slavističnih kongresov ter revij *Jezik in slovstvo* in *Ars & Humanitas*. Prosto dostopna besedila so zbrana v opombi 3.[3] Predloge obravnave izbranih slovanskih prevodnih besedil bomo predavatelji slovanskih književnosti z Oddelka za slavistiko UL FF pripravljali tudi v bodoče, v študijskem letu 2026/27 pa bomo nekaj del (romane *Divja liga* V. Uroševića, *Laurus* E. G. Vodolazkina in *Pleteni naslonjači* D. Tatarke) obravnavali na srečanjih Slovanska bralna značka.[4]

2.1 Seznam slovanskih prevodnih literarnih del

Dolga pripovedna proza

1) tema Branje literarnih besedil v celoti

1.1 Motivacijsko branje v 2. letniku: Slovanske književnosti

- hrvaška: Kristian Novak: *Cigan, ampak najlepši*, 2020, prev. Đurđa Strsoglavec (COBISS.SI-ID 303917056),
- bosansko-hercegovska: Nenad Veličković: *Oče moje hčere*, 2009, prev. Đurđa Strsoglavec (COBISS.SI-ID 247992064),
- črnogorska: Andrej Nikolaidis: *Odlašanje. Parezija*, 2021, prev. Dijana Matković (COBISS.SI-ID 47200515),
- makedonska: Vlada Urošević: *Divja liga*, 2009, prev. Namita Subiotto (COBISS.SI-ID 246390528);

3 Prosto dostopna besedila: bolgarska <https://slavistika.net/e-viri/sskz_bg>; bosansko-hercegovska <https://slavistika.net/e-viri/sskz_ba>; češka <https://slavistika.net/e-viri/sskz_cz>; hrvaška <https://slavistika.net/e-viri/sskz_hr>; ruska <https://slavistika.net/e-viri/sskz_ru>; slovaška <https://slavistika.net/e-viri/sskz_sk>; poljska <https://slavistika.net/e-viri/sskz_pl>; makedonska <https://slavistika.net/e-viri/sskz_mk>.

4 Slovanska bralna značka: <https://slavistika.ff.uni-lj.si/slovanska-bralna-znacka>.

predlog obravnave: Literarna upodobitev makedonske prestolnice v romanu Divja liga Vlase Uroševića (Subiotto 2024b: 127–139),

- ruska: Evgenij Germanovič Vodolazkin: *Laurus*, 2025, prev. Lijana Dejak (COBISS.SI-ID 280853248);
  predlog obravnave: Sodobni ruski zgodovinski roman v slovenskih prevodih (Podlesnik 2024b: 177–188),
- slovaška: Dominik Tatarka: *Pleteni naslonjači*, 2014, prev. Andrej Pleterski (COBISS.SI-ID 275957248);
  predlog obravnave: Zahodnoslovanske književnosti v sodobnem šolskem literarnem kanonu (Šnytová idr. 2024: 67–80).

b) Motivacijsko branje v 1. letniku: Žanrska književnost (biografija)

- srbska: Vladimir Pištalo: *Tesla, portret med maskami*, 2012, prev. Đurđa Strsoglavec (COBISS.SI-ID 264500736),
- bosansko-hercegovska: Aleksandar Hemon: *Tole ni zate*, 2023, prev. Irena Duša (COBISS.SI-ID 165185539),

Žanrska literatura (znanstvena fantastika in distopija)

- češka: Karel Čapek: *Vojna z močeradi*, 1980, prev. Zdenka Škerlj-Jermanova (COBISS.SI-ID 15717120);
  predlog obravnave: Roman Vojna z močeradi Karla Čapka: znanstvenofantastični roman ali globalna antiutopija (Šnytová 2024b: 539–545) in Zahodnoslovanske književnosti v sodobnem šolskem literarnem kanonu (Šnytová idr. 2024: 67–80),
- poljska: Stanisław Lem: *Solaris*, 2010, prev. Tatjana Jamnik (COBISS.SI-ID 252979968);
  predlog obravnave: Umetna inteligenca in kreativnost – vizije strojnega pesništva v znanstvenofantastični prozi Stanisława Lema (Rezoničnik 2025: 165–181) in Zahodnoslovanske književnosti v sodobnem šolskem literarnem kanonu (Šnytová idr. 2024: 67–80).

c) Motivacijsko branje v 3. letniku: Svetovna književnost 21. stoletja ter nagrajene knjižne uspešnice

- bolgarska: Georgi Gospodinov: *Časovno zakloniš̌če*, 2025, prev. Borut Omerzel (COBISS.SI-ID 243650051).

1.2 Domače branje

- ruska: Fjodor Mihajlovič Dostojevski: *Zločin in kazen*, 2025, prev. Marjan Poljanec (COBISS.SI-ID 224909315); Mihail Jurjevič Lermontov: *Junak našega časa* (COBISS.SI-ID 16064769), 1986, prev. Mile Klopčič.

2) tema Predromantika in romantika

- ruska: Aleksander Sergejevič Puškin: *Jevgenij Onjegin*, 1998, prev. Mile Klopčič (COBISS.SI-ID 74982656).

3) tema Realizem in naturalizem
- ruska: F. M. Dostojevski: *Zločin in kazen*, Lev Nikolajevič Tolstoj: *Ana Karenina*, 2015, prev. Gitica Jakopin (COBISS.SI-ID 278883584).

4) tema Književnost prve polovice 20. stoletja
- bosansko-hercegovska: Ivo Andrić: *Most na Drini*, 2025, prev. Đurđa Strsoglavec (COBISS.SI-ID 254108675).

5) tema Književnost druge polovice 20. stoletja
- češka: Ladislav Fuks: *Moji črnolasi bratje*, 2010, prev. Tatjana Jamnik (COBISS.SI-ID 253086720),
- srbska: Danilo Kiš: *Grobnica za Borisa Davidoviča*, 1999, prev. Ferdinand Miklavc, Mojca Mihelič (COBISS.SI-ID 97840128).

Kratka proza

1) tema Branje literarnih besedil v celoti

1.1 Motivacijsko branje v 2. letniku: Slovanske književnosti
- bolgarska: Vesela Ljahova: *Zlata poroka* iz zbirke *Četrt ob obvoznici*, 2020, prev. Namita Subiotto (COBISS.SI-ID 23623171);
  prosti dostop: gl. opombo 3;
  predlog obravnave: Vera, upanje in ljubezen v Mali Sodomi (Dimitrov 2024: 153–157),
- bosansko-hercegovska: Lamija Begagić: Azra: *Dnevni dialogi* iz zbirke *Obletnica mature*, 2011, prev. Đurđa Strsoglavec (COBISS.SI-ID 255079936),
  prosti dostop: gl. opombo 3;
  predlog obravnave: (Ne)moč besed v kratkih zgodbah Tanje Mravak, Lamije Begagić in Davida Albaharija (Strsoglavec 2024: 59–67),
  Snježana Mulić: *Balada o Haretu* iz zbirke *Krsta po meri*, 2011, prev. Đurđa Strsoglavec (COBISS.SI-ID 254984192),
- češka: Jan Balabán: *Silvester Svinov* iz zbirke *Počitnice*, 2004, prev. Bojana Maltarić (COBISS.SI-ID 212936448),
  prosti dostop: gl. opombo 3;
  predlog obravnave: Kratke zgodbe Jana Balabána v kontekstu razvoja kratkega pripovedništva v češkem okolju (Šnytová 2024a: 99–106),
- črnogorska: Ognjen Spahić: *Heliocentrične pripovedi doktorja Maksima Džankića* iz zbirke *Polna glava radosti*, 2017, prev. Dijana Matković, Urban Vovk (COBISS.SI-ID 288148992),

- hrvaška: Tanja Mravak: *Pšanc* (iz zbirke *Morava se pogovoriti*, 2012, prev. Đurđa Strsoglavec (COBISS.SI-ID 262309632)),
  prosti dostop: gl. opombo 3;
  predlog obravnave: (Ne)moč besed v kratkih zgodbah Tanje Mravak, Lamije Begagić in Davida Albaharija (Strsoglavec 2024: 59–67),
  Maša Kolanović: *Hladilnik* iz zbirke *Spoštovani žužki in druge srhljive zgodbe*, 2022, prev. Seta Knop (COBISS.SI-ID 120672003),
- makedonska: Petre M. Andreevski: *Vampir* iz antologije *Kar vidijo mačke: makedonska kratka proza*, 2008, ur. in prev. Namita Subiotto (COBISS.SI-ID 236824576),
- ruska: Viktor Pelevin: *Kristalni svet*, 2021, prev. Jani Rebec (COBISS.SI-ID 93827331);
  prosti dostop: gl. opombo 3;
  predlog obravnave: Kristalni svet Viktorja Pelevina: kratka zgodba, v kateri se nekaj dogaja in nič ne zgodi ter v kateri se zgodi vse, ker se v njej zgodi literatura (ali Zakaj bi morala biti tudi proza o drogah – če ne beremo, da bi prebrali, temveč zato, da beremo – obvezno srednješolsko branje) (Podlesnik 2024a: 77–97),
- slovaška: Pavel Vilikovský: *Vse, kar vem o srednjeevropejstvu (z malo prijateljske pomoči od Olomouca in Camusa)* iz zbirke *Kruti strojevodja: izbrana proza*, 1998, prev. Andrej Rozman (COBISS.SI-ID 77532416),
  prosti dostop: gl. opombo 3;
  predlog obravnave: Literarna pot z vlakom: o evropskosti kratke proze Pavla Vilikovskega (Sevšek Šramel 2024a: 107–114),
- srbska: Slavoljub Stanković in Slavimir Stojanović: *Knjiga vtisov*, 2022, prev. Đurđa Strsoglavec (COBISS.SI-ID 123702275).

1.2 Žanrska literatura (ljubezenska) v 1. letniku:

- ruska: Fjodor Mihajlovič Dostojevski: *Bele noči*, 2020, prev. Urša Zabukovec (COBISS.SI-ID 46853379).

1.3 Svetovna književnost 21. stoletja ter nagrajene knjižne uspešnice v 3. letniku:

- poljska: Olga Tokarczuk: *Transfugij* iz zbirke *Bizarne zgodbe*, 2020, prev. Jana Unuk (COBISS.SI-ID 17669891),
  prosti dostop: gl. opombo 3;
  predlog obravnave: Poljska kratka proza: Olga Tokarczuk in Bizarne zgodbe (Rezoničnik 2024: 115–124).

2. Primerjalno branje

- makedonska: Venko Andonovski: *Vinska mušica* iz zbirke *Freske in groteske*, 2025, prev. Namita Subiotto (COBISS.SI-ID 257908483),
  prosti dostop: gl. opombo 3; npr. ob Kafkovi *Preobrazbi*,

predlog obravnave: Motiv preobrazbe v kratki zgodbi Vinska mušica Venka Andonovskega (Subiotto 2024c: 69–76).

3. Realizem in naturalizem
   - ruska: Nikolaj Vasiljevič Gogolj: *Plašč/Nos*, 2026, prev. Urša Zabukovec (COBISS.SI-ID 273951747).

Dramatika

1) Branje literarnih besedil v celoti

1.1 Motivacijsko branje v 1. letniku: Slovanske književnosti
   - bosansko-hercegovska: Almir Bašović: *Prividi iz srebrne dobe*, 2020, prev. Sašo Puljarević (COBISS.SI-ID 45906947),
   - češka: Václav Havel: *Skušnjava*, 1990, prev. Jaroslav Skrušny (COBISS.SI-ID 48883),
   - hrvaška: Tena Štivičić: *Spet ta nedelja!*, 2002, prev. Alja Predan (COBISS.SI-ID 179699),
   - makedonska: Goran Stefanovski: *Divje meso* iz zbirke *Demon iz Debar maala*, 2008, prev. Aleš Mustar (COBISS.SI-ID 238881536),
   - poljska: Sławomir Mrożek: *Tango*, 2023, prev. Uroš Kraigher, redakcija prevoda Darja Dominkuš (COBISS.SI-ID 242515971),
   - ruska: Vladimir Presnjakov, Oleg Presnjakov: *V vlogi žrtve*, 2008, prev. Tatjana Stanič (COBISS.SI-ID 2315099),
   - slovaška: Jana Bodnárová: *Snežni vrh* iz zbirke *Dno: tri drame*, 2023, prev. Maruša Avman Palermo idr. (COBISS.SI-ID 163720963),
   - srbska: Milena Marković: *Barčica za punčke*, 2009, prev. Zdravko Duša (COBISS.SI-ID 2816091).

1.2 Svetovna književnost 21. stoletja ter nagrajene knjižne uspešnice v 3. letniku
   - beloruska: Svetlana Aleksijevič (in Špela Frlic): *Vojna nima ženskega obraza*, 2026, prev. Jani Rebec (COBISS.SI-ID 283126275).

2. Domače branje
   - ruska: Anton Pavlovič Čehov: *Češnjev vrt*, 1998, prev. Milan Jesih (COBISS.SI-ID 80323328).

Lirika

1) Branje literarnih besedil v celoti

1.1 Motivacijsko branje v 2. letniku: Slovanske književnosti

- bosansko-hercegovska: Adisa Bašić: *Oči Sophie Scholl*; *N. N., v mrazu bosanske zemlje*; *Mati Pogum*; *Front line on-line*; *Napredna inteligenca*; *Maščevanje*; *Rojstni dan* (v reviji *Literatura* 26/282, 2014, 110–114, prev. Primož Čučnik (COBISS.SI-ID 291296000)),
- češka: Ivan Martin Jirous: izbor pesmi iz antologije *Nesrečno srečni: antologija češke poezije druge polovice 20. stoletja*, 2012, prev. Tatjana Jamnik in študentje bohemistike (COBISS.SI-ID 262881024);
  predlog obravnave: Svet ljudi in svet živali v poeziji Ivana Martina Jirousa (Šnytová 2024c: 47–55),
- črnogorska: Lena Ruth Stefanović: *Hudič (Avtobiografija)*; *Luna v raku*; *Skriti Afganistan*; *Potepuh nad morjem megle* (v zborniku *Strah in pogum = Fear and courage: 36. mednarodni literarni festival Vilenica*, 2021, 237–251, prev. Đurđa Strsoglavec (COBISS.SI-ID 83888899)),
- hrvaška: Renato Baretić: *CD-romska*; *Noč II*; *Dopust*; *Hud moški*; *V tvoje(m) ime(nu)*; *Načrt*; *Vsem*; *P. S.* (v reviji *Rp./Lirikon21*, 4/19-20, 2008, 135–145, prev. Đurđa Strsoglavec (COBISS.SI-ID 36997218)),
- makedonska: Blaže Koneski: *Pasje brdo* iz cikla *Marko krale = Kraljevič Marko*, 2021, prev. Namita Subiotto (COBISS.SI-ID 85550851);
  pesem dostopna tudi v prispevku Kraljevič Marko v makedonski poeziji: od epskega junaka do lirskega subjekta (Subiotto 2024a: 191–199),
  Danica Ručigaj: *Brezno vrženo v srce zaradi slutenj* iz zbirke *Srebrne nočne igre in Ujetniki vetra*, 2022, prev. Maja Kovač (COBISS.SI-ID 118119683);
  predlog obravnave: V krogih poezije Danice Ručigaj (Zupan Sosič 2025: 159–173),
- ruska: Josif Brodski: *Opredelitev poezije* v reviji *Sodobnost,* 35/12, 1987, 1107–1114, prev. Tone Pavček (COBISS.SI-ID 256683779),
- poljska: Czesław Miłosz: *Ars poetica?* iz zbirke *Začarani Gusti; Mesto brez imena; Od sončnega vzhoda do njegovega zahoda; Himna o Biseru*, 2023, prev. Jana Unuk (COBISS.SI-ID 146417667),
- slovaška: Mila Haugová: *Canto triste* iz zbirke *Dama in samorog: izbrane zbirke*, 2021, prev. Andrej Pleterski (COBISS.SI-ID 90985731);
  predlog obravnave: Vrhunci sodobne slovaške poezije: Mila Haugová in Eva Luka s perspektive živalskega in mitološkega sveta (Sevšek Šramel 2024b: 37–46),
- srbska: Vasko Popa: *Vasko Popa* (COBISS.SI-ID 114076416)).

2) tema Književnost prve polovice 20. stoletja

- bolgarska: Elisaveta Bagrjana: *Slučaj* v monografiji *Bagrjana in Slovenija*, 2011, prev. Namita Subiotto (COBISS.SI-ID 253651712),
- ruska: Marina Cvetajeva: *Življenju* iz zbirke *Marina Cvetajeva*, 1993, prev. Tone Pavček (COBISS.SI-ID 36303104).

3) tema Književnost druge polovice 20. stoletja

- poljska: Wisława Szymborska: *Radost pisanja* iz zbirke *Radost pisanja: zbrane pesmi*, 2019, prev. Jana Unuk (COBISS.SI-ID 301986816).

3 Predlog motiviranja za branje romana *Cigan, ampak najlepši*

V zadnjem delu prispevka predstavljava predlog motiviranja za branje ter kritično sporazumevanje in vrednotenje, in sicer na primeru romana *Cigan, ampak najlepši* Kristiana Novaka kot uveljavljenega avtorja tako v hrvaškem literarnem sistemu kakor v slovenskem prevodnem literarnem sistemu.

Roman *Cigan, ampak najlepši* je v izvirniku izšel leta 2016, v slovenskem prevodu Đurđe Strsoglavec pa prvič v zbirki Žepna Beletrina leta 2020 in drugič[5] v zbirki Literature sveta iste založbe leta 2026. Kristian Novak je bil ob obeh izidih gost medijsko izredno odmevnega slovenskega literarnega festivala Fabula. *Cigan, ampak najlepši* je žanrskosinkretično delo (mdr. družbeni roman, psihološki roman, napeta kriminalka, ljubezenski roman, roman z notranjimi monologi). Je diskurzivno raznoliko besedilo, vsebuje mdr. esejistični in dokumentaristični diskurz, posnema znanstveni in publicistični slog, ter polifono in jezikovno izredno mimetično (mdr. vključuje knjižni jezik, pogovorni jezik, slenge različnih interesnih skupin, sociolekte, ruralno narečje, arabščino, kurdščino, bajaščino – jezik medžimurskih Romov, medicinski žargon, kriminalistični žargon, gnomske izraze, arhaično romsko ljudsko izročilo). Večplastno zgodbo o ceni pripadanja ter pravici do identitete in ljubezni prepletajoče podajajo štirje prvoosebni pripovedovalci (mladi medžimurski Rom Sandokan oz. **S**andi (naslovni Cigan), življenjska brodolomka in povratnica iz urbanega okolja **M**ilena, kurdski begunec **N**uzat in zagrebški policijski predstavnik za medije **P**lančić). Roman obsega sedem poglavij (s podpoglavji), naslovljenih s fobijami oz. strahovi (pred znanim, pred lastnim odsevom, pred paraliziranostjo, pred luknjami, pred izbiro, pred simetrijo) in filijo (uživanje v opazovanju mrtvih). V naslovih podpoglavij je za zaporedno številko podpoglavja vedno začetnica imena pripovedovalca (npr. 1. S / TRSTIKA IN STRAHOPETEC; 1. M / RAHLA TLA; 2. N / STRMOGLAVLJENI KRALJI; 3. P / PRAVIČNIKI IN NARODI), kar bralcu na začetku pomaga pri identifikaciji, pozneje pa že po govorici in slogu dojame, za katerega pripovedovalca gre oz. kdo pripoveduje. Dogajalni prostor, kjer se zgodbe vseh pripovedovalcev po številnih analepsah in prolepsah združijo, je Medžimurje. Novakov roman je

5 Tudi njegov roman *Črna mati zemla*, ki je v izvirniku izšel leta 2013, v slovenskem prevodu Đ. Strsoglavec pa prvič leta 2015, je pri založbi Modrijan leta 2020 doživel drugi natis, kar je pri prevodnih izdajah prej izjema kakor pravilo.

izrazito družbeno zaznamovan, pred bralca postavlja aktualne in težke teme ter problematizira sodobno prepričanje, da je posameznik edini odgovoren za lastno usodo, in predvsem etnično stigmatizacijo.

Zakaj se lotiti tako vsebinsko in zgradbeno kompleksnega ter motivno-tematsko večplastnega romana, v katerem »[v]sak indic skriva množico novih smeri branja, interpretacije, opomenjanja, obenem pa gre za delo, ki sega globoko v sodobno družbeno tkivo in nagovarja njegove najtemačnejše kanale« (Geršak 2020) in ki ima poleg tega še precej intriganten naslov? Poveden odgovor ponuja Tjaša Gajšek v diplomski nalogi *Pripovedne strukture v romanu Cigan, ampak najlepši Kristiana Novaka*:

> Nobeno literarno delo, ki mi je do zdaj prišlo v roke, vame ni poseglo tako ostro, kot se mi je to nepričakovano in silovito zgodilo, ko sem prvič prebrala roman *Cigan, ampak najlepši*. Med spremljanjem Milenine in Sandijeve trpke ljubezenske zgodbe ter opazovanjem Nuzatovega neizbežnega drsenja v propad me je neobvladujoče premetavalo iz enega čustvenega stanja v drugega, preganjala me je slutnja bližajoče katastrofe in jokala sem, ko se je naposled zgodila, trpljenje in žalost likov, ki so moje misli polnili še dolgo po tem, ko sem roman odložila, sem prevzemala nase, treslo me je ob njihovi nepripadnosti, občutku nemoči, majhnosti in poraženosti ter posebej bolelo, ko sem v okoljih, ki so jih skrbno razpostavljali pred mano, prepoznavala elemente sveta, v katerem živim in katerega del sem tudi jaz. *Cigan, ampak najlepši* me je zaznamoval, ker gre za zgodbo, ki ji v literaturi najraje sledim; za surove portrete ljudi, ki ne obstajajo, a zaživijo, ko v njihovih najintimnejših hrepenenjih in slabostih prepoznamo sebe, lastne strahove in obče človeški občutek nezmožnosti (Gajšek 2021: 6).

O romanu *Cigan, ampak najlepši* je na voljo veliko prosto dostopnih člankov, študij, intervjujev in recenzij,[6] ki so lahko v pomoč pri obravnavi, interpretaciji in odzivih, pri spodbujanju motivacije za branje, širjenju kulturne razgledanosti ter razvijanju kulturne in medkulturne zmožnosti. Obravnava romana je poleg tega primerna podlaga za medpredmetno povezovanje (npr. geografija, zgodovina, sociologija, psihologija), za krepitev kritično sporazumevalne zmožnosti in zmožnosti kritičnega mišljenja, za pogovor o vlogi in pomenu socialnih in funkcijskih zvrsti ter za argumentirano opredelitev do mnenja Roberta Hutinskega (2020) na spletnem priporočilnem portalu Dobre knjige <https://www.dobreknjige.si>:

6 Za dodatno spletno gradivo gl. npr. Gabriela Babnik: »Tista prekleta beseda 'ampak'« <https://airbeletrina.si/tista-prekleta-beseda-ampak/>; Saša Banjac Lubej in Vesna Hrdlička Bergelj: »Sobivanje je zelo nenavadna beseda.« <https://www.rtvslo.si/kultura/knjige/sobivanje-je-zelo-nenavadna-beseda/641349>; Barbralka: »Cigan, ampak najlepši: 'Te zgodbe ne bo povedal nihče, če je ne povem jaz.'« <https://barbralka.wordpress.com/2020/06/29/cigan-ampak-najlepsi-te-zgodbe-ne-bo-povedal-nihce-ce-je-ne-povem-jaz/>; Beletrina v živo: »Kristian Novak« <https://beletrina.si/dogodki/beletrina-v-zivo-kristian-novak>; Koridor: »FABULA 2020: Kristian Novak: Cigan, ampak najlepši« <https://koridor-ku.si/literatura/recenzija-literatura/kristian-novak-cigan-ampak-najlepsi/>.

> Cigan, ampak najlepši je vrhunska literatura. In velika zgodba. Zgodba našega časa. Zgodba o pajdaštvu. O rasizmu. O diferenciaciji. O tistih drugih, ki so lahko vseeno naši. Pod določenimi pogoji. [...] In Kristian Novak je velik pisatelj. Čisti presežek.

4 Sklep

»Temeljno vodilo izbiranja tem in literarnih besedil naj bo vzgajanje motiviranega, razmišljujočega in kultiviranega bralca«, je navedeno v didaktičnih priporočilih prenovljenega učnega načrta za slovenščino v gimnaziji (Bregač idr. 2025: 17), in prav to je vodilo tudi nas pri izbiri besedil iz slovanskih književnosti. Kajti skozi spoznavanje drugega in drugačnega spoznavamo tudi sebe in lastno – in bolj(e) ko se bomo poznali, bolj človečni bomo.

Viri in literatura

Bregač, Špela, idr., 2025: *Slovenščina: učni načrt z didaktičnimi priporočili: gimnazija*. Spletna izd. Ljubljana: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje: Zavod RS za šolstvo. <https://eportal.mss.edus.si/msswww/datoteke/ucni_nacrti/2026/un-dp-slovenscina_gim-si-dv-kl-ek-ek_si-teh-teh_si-um-um_si.pdf>.

Dimitrov, Ljudmil, 2024: Vera, upanje in ljubezen v Mali Sodomi. Blaž Podlesnik, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. (Slavica Slovenica 6.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 153–157.

Gajšek, Tjaša, 2021: *Pripovedne strukture v romanu Cigan, ampak najlepši Kristiana Novaka.* Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. <https://repozitorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=144959&lang=slv>.

Geršak, Ana, 2020: Kristian Novak: Cigan, ampak najlepši. MMC RTV Slovenija, 4. 3. 2020. <https://www.rtvslo.si/kultura/beremo/kristian-novak-cigan-ampak-najlepsi/516222>.

Hutinski, Robert, 2020: Kristian Novak: Cigan, ampak najlepši. Dobre knjige, 5. 3. 2020. <https://www.dobreknjige.si/knjige/cigan-ampak-najlepsi/>.

Podlesnik, Blaž, 2024a: Kristalni svet Viktorja Pelevina: kratka zgodba, v kateri se nekaj dogaja in nič ne zgodi ter v kateri se zgodi vse, ker se v njej zgodi literatura (ali Zakaj bi morala biti tudi proza o drogah – če ne beremo, da bi prebrali, temveč zato, da beremo – obvezno srednješolsko branje). Blaž Podlesnik, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. (Slavica Slovenica 6.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 77–97.

Podlesnik, Blaž, 2024b: Sodobni ruski zgodovinski roman v slovenskih prevodih. Blaž Podlesnik, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. (Slavica Slovenica 6.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 177–188.

Podlesnik, Blaž, Rezoničnik, Lidija (ur.), 2024: *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. (Slavica Slovenica 6.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. <https://doi.org/10.4312/9789612973810>.

Rezoničnik, Lidija, 2024: Poljska kratka proza: Olga Tokarczuk in Bizarne zgodbe. Blaž Podlesnik, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. (Slavica Slovenica 6.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 115–124.

Rezoničnik, Lidija, 2025: Umetna inteligenca in kreativnost – vizije strojnega pesništva v znanstvenofantastični prozi Stanisława Lema. *Jezik in slovstvo* 70/1–2. 165–181. <https://doi.org/10.4312/jis.70.1-2.165-181>.

Sevšek Šramel, Špela, 2024a: Literarna pot z vlakom: o evropskosti kratke proze Pavla Vilikovskega. Blaž Podlesnik, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. (Slavica Slovenica 6.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 107–114.

Sevšek Šramel, Špela, 2024b: Vrhunci sodobne slovaške poezije: Mila Haugová in Eva Luka s perspektive živalskega in mitološkega sveta. Blaž Podlesnik, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. (Slavica Slovenica 6.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 37–46.

Strsoglavec, Đurđa, 2024: (Ne)moč besed v kratkih zgodbah Tanje Mravak, Lamije Begagić in Davida Albaharija. Blaž Podlesnik, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. (Slavica Slovenica 6.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 59–67.

Subiotto, Namita, 2024a: Kraljevič Marko v makedonski poeziji: od epskega junaka do lirskega subjekta. Blaž Podlesnik, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. (Slavica Slovenica 6.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 191–199.

Subiotto, Namita, 2024b: Literarna upodobitev makedonske prestolnice v romanu Divja liga Vlade Uroševića. Blaž Podlesnik, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. (Slavica Slovenica 6.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 127–139.

Subiotto, Namita, 2024c: Motiv preobrazbe v kratki zgodbi Vinska mušica Venka Andonovskega. Blaž Podlesnik, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. (Slavica Slovenica 6.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 69–76.

Šnytová, Jana, 2024a: Kratke zgodbe Jana Balabána v kontekstu razvoja kratkega pripovedništva v češkem okolju. Blaž Podlesnik, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. (Slavica Slovenica 6.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 99–106.

Šnytová, Jana, 2024b: Roman *Vojna z močeradi* Karla Čapka: znanstvenofantastični roman ali globalna antiutopija? Jožica Jožef Beg, Mia Hočevar, Neža Kočnik (ur.): *Jezik in književnost v spreminjanju*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 34.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 539–545.

Šnytová, Jana, 2024c: Svet ljudi in svet živali v poeziji Ivana Martina Jirousa. Blaž Podlesnik, Lidija Rezoničnik (ur.): *Slovanske književnosti v srednjih šolah*. (Slavica Slovenica 6.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 47–55.

Šnytová, Jana, Rezoničnik, Lidija, Sevšek Šramel, Špela, 2024: Zahodnoslovanske književnosti v sodobnem šolskem literarnem kanonu. *Ars & Humanitas* 18/2. 67–80. <https://doi.org/10.4312/ars.18.2.67-80>.

Zupan Sosič, Alojzija, 2025: V krogih poezije Danice Ručigaj. *Berem pesmi*. Vnanje Gorice: KUD Police Dubove. 159–173.

Drago Meglič
Gimnazija Murska Sobota
drago.meglic@gmail.com

Domače branje med izzivi in priložnostmi

Prispevek raziskuje možnosti za obravnavo domačega branja pri pouku slovenščine v programu splošna gimnazija, ki je po posodobljenem učnem načrtu (Bregač idr. 2025) del obvezne učne teme z naslovom *Branje literarnih besedil v celoti*. Tema je ena od petih obveznih, ki jih mora učitelj obravnavati v štirih letih splošnega gimnazijskega izobraževanja. Predvideva branje in obravnavo dveh besedil v 1., 2. in 3. letniku. Nabor predlaganih besedil je v primerjavi s prejšnjim gimnazijskim učnim načrtom (Poznanovič Jezeršek idr. 2008) delno posodobljen. Domače branje je mogoče kombinirati tudi z drugimi vrstami literarnega branja te teme, npr. primerjalnim branjem. Dijak mora po učnem načrtu (Bregač idr. 2025) tako v prvih treh letnikih skupno prebrati po pet literarnih besedil v celoti, v 4. letniku pa besedila maturitetnega sklopa. Po učnem načrtu se dijak z domačim branjem najbolj poglobljeno in temeljito zbliža s književnim delom z obveznega seznama literarnih besedil, ob teh besedilih pa se pri pouku sledi vsem ciljem teme *Branje literarnih besedil v celoti*.

1 Umestitev domačega branja v gimnazijskem učnem načrtu (2025)

Poleg domačega branja obvezno temo Branje literarnih besedil v celoti sestavljajo še tri enote: motivacijsko branje (predvideva obravnavo po enega besedila od 1. do 3. letnika), dolgo branje pri pouku (v 1., 2. in 3. letniku po eno besedilo, v 4. letniku po presoji učitelja) in primerjalno branje (v 1., 2. in 3. letniku po eno besedilo). Domače branje se torej obravnava v vsakem letniku. Nabor predlaganih besedil za obravnavo po letnikih v II. letniku zajema tudi predloge naslovov, ki sicer periodizacijsko sodijo v obravnavo pri pouku v IV. letniku.

Nabor predlaganih besedil za obravnavo domačega branja:

I. letnik

- Sofoklej: Antigona / Kralj Ojdip
- Cervantes: Don Kihot / Boccaccio: Dekameron (izbor)

II. letnik

- J. W. Goethe: Trpljenje mladega Wertherja / A. S. Puškin: Jevgenij Onjegin/M. J. Lermontov: Junak našega časa
- F. M. Dostojevski: Zločin in kazen / G. Flaubert: Gospa Bovary
- J. Jurčič: Deseti brat / Kratka proza slovenskega realizma (izbor)
- I. Tavčar: Visoška kronika / Cvetje v jeseni

- H. Ibsen: Nora / O. Wilde: Saloma / A. P. Čehov: Češnjev vrt

III. letnik

- I. Cankar: Na klancu / Hiša Marije Pomočnice / Martin Kačur
- A. Camus: Tujec / C. Kosmač: Pomladni dan
- Svetovna novela 19. in 20. stoletja / Od Ivana Preglja do Cirila Kosmača
- S. Grum: Dogodek v mestu Gogi / V. Bartol: Alamut
- L. Kovačič: Otroške stvari / Kristalni čas
- M. Jesih: Soneti / D. Jančar: Veliki briljantni valček
- M. Krese: Da me je strah? / A. Mugerli: Čebelja družina

Ob domačem branju učni načrt (Bregač idr. 2025) znotraj iste obvezne teme uvaja tudi dolgo branje pri pouku, ki poteka v 1., 2. in 3. letniku po eno besedilo, v 4. letniku pa po presoji učitelja. Gre za bralno prakso, pri kateri dijaki daljše literarno besedilo berejo postopno, po delih, v šoli in doma, ob sprotnem spremljanju, usmerjanju in pogovoru z učiteljem – v nasprotju z domačim branjem, pri katerem dijaki besedilo preberejo samostojno in v celoti, preden se o njem v razredu poglobljeno spregovori. Didaktično utemeljitev take postopne, procesno naravnane obravnave daje Krakar Vogel (2020), ki poudarja pomen etapnega, sproti vodenega branja zahtevnejših besedil za razvoj bralne vztrajnosti, razumevanja in doživljanja prebranega. Prav zato dolgo branje sledi podobnim ciljem in standardom znanja kot domače branje: obe obliki bralca vodita k poglobljenemu razumevanju besedila v času in prostoru njegovega nastanka, k razvijanju zmožnosti vsebinske in oblikovno-slogovne razčlembe ob uporabi strokovnih pojmov ter k oblikovanju odziva na prebrano, ki je podlaga za nadaljnje ustno in pisno izražanje. Razlika med obema oblikama je torej predvsem v načinu vodenja bralnega procesa, ne pa v temeljni ciljni naravnanosti, zato tudi učni načrt cilje in standarde na več mestih navaja skupno – za domače in dolgo branje.

Obvezna tema *Branje literarnih besedil v celoti* podobno kot druge obvezne in izbirne teme sestoji iz skupin ciljev *Literarno besedilo v času in prostoru*, *Literarno besedilo kot besedna umetnost* in *Odzivi na prebrano*. V nadaljevanju navajamo cilje, standarde znanja in termine, povezane z domačim branjem, iz vsake skupine posebej. Obvezni cilji so označeni z O, izbirni z I (ležeči tisk), minimalni standardi znanja pa so v krepkem tisku.

Cilji, standardi znanja in termini ob obravnavi domačega branja:

Literarno besedilo v času in prostoru

Cilj:

Dijak:

- **O: spoznava okoliščine, v katerih so nastala/bila izdana/uprizorjena besedila za domače in dolgo branje**.

Standardi znanja
Dijak:
- **besedila za domače in dolgo branje umesti v čas in prostor** nastanka/izida/uprizoritve ter avtorjev opus.

Termini:
- literarno obdobje, avtorjev opus, žanrska književnost, slovanske književnosti, književne uspešnice, književnost 21. stoletja.

Literarno besedilo kot besedna umetnost
Cilji
Dijak:
- O: samostojno bere literarna besedila, posluša zvočne knjige; bere redno ter se uči učinkovito upravljati, organizirati čas branja in prosti čas;
- O: izraža razumevanje in doživljanje prebranega, ob tem razvija samozaupanje, samospoštovanje in se uči uravnavati svoja čustva (porajajoča se ob leposlovnem branju, tudi nelagodje v primeru negativnih čustev), s tem razvija pozitivno podobo o sebi kot bralcu;
- O: zna obnoviti prebrana literarna dela;
- O: besedila za domače in dolgo branje zna ob uporabi strokovnih pojmov poglobljeno vsebinsko in oblikovno-slogovno razčleniti;
- O: se zaveda, da je interpretacija odvisna od posameznikovih izkušenj, vrednot in znanja;
- O: ob uporabi strokovnih pojmov zna opisati, pojasniti in utemeljiti umetniškost (literarnost) prebranega besedila;
- O: primerja prebrano književno besedilo z vsebinsko in/ali oblikovno primerljivimi besedili.

Standardi znanja
Dijak:
- pozna literarna besedila, izbrana za domače branje;
- **obnovi literarno delo, ga** poglobljeno **vsebinsko** in oblikovno-slogovno **razčleni**;
- pisno ali/in ustno ob uporabi terminov **razpravlja o vsebini**, zgradbi, slogu in umetniškosti **prebranega besedila**;
- **pisno in/ali ustno** poglobljeno **primerja prebrana književna besedila**.

Termini:
- interpretacija literarnega besedila.

Odzivi na prebrano
Cilji
Dijak:
- O: po drugem ali večkratnem branju besedilo kritično vrednoti in svoje stališče utemeljuje, pri tem razvija strpnost do drugega in drugačnega, odpravlja stereotipe in razvija zmožnost spreminjanja stališč in vrednot;

- O: o prebranem besedilu argumentirano razpravlja (npr. v šolski debati), ob tem svoje sporazumevalne zmožnosti razvija skozi nenasilno in asertivno komunikacijo;
- O: svoje znanje in stališča o obravnavanem besedilu izraža v šolskem eseju in še eni besedilni vrsti, npr. v referatu in/ali raziskovalni nalogi in/ali oceni in/ali govornem nastopu ipd.;
- O: prebrana besedila aktualizira;
- I: *literarno (po)ustvarja v različnih medijih, tudi digitalnem*;
- I: *spremlja medijske predelave, obravnave ali aktualizacije obravnavanih besedil*;
- I: *spremlja aktualne književne in kulturne dogodke, povezane z besedili iz obravnavane teme, in/ali na njih prisostvuje (taki dogodki so npr. literarni večer, kulturna prireditev v kraju, podelitev literarnih nagrad, intervjuji z ustvarjalci, lokalne učne poti ipd.)*;
- I: *temo obravnavanega besedila medpredmetno povezuje (npr. s psihologijo, sociologijo, filozofijo, umetnostno zgodovino, zgodovino, tujimi jeziki, geografijo idr.), s čimer razvija zmožnost širjenja spoznanj o književnosti in njihovega uvrščanja v širši kulturni kontekst*.

Dijak:

- o prebranem besedilu tvori šolski esej;
- **literarna besedila pisno/ustno aktualizira, se do prebranega opredeli in svojo opredelitev** poglobljeno **utemelji**;
- govorno interpretira (recitira, deklamira, interpretativno bere) umetnostna besedila;
- *v pisnem izdelku temo medpredmetno poveže glede na izvedene medpredmetne povezave (npr. z zgodovino, umetnostno zgodovino, geografijo)*;
- pisno oz. ustno komentira ali oceni gledališko, filmsko, medijsko idr. predelavo obravnavanega dela;
- poleg eseja napiše eno besedilno vrsto (ali več), ki je vsebinsko povezana z obravnavano temo.

Termini:

- šolski esej, razpravljalni esej, razlagalni/interpretativni esej.

Pregled ciljev, standardov in terminov v učnem načrtu (Bregač idr. 2025) nazorno kaže, da domače branje ni več izoliran otok znotraj pouka književnosti, temveč postaja integrirano jedro obveznega sklopa *Branje literarnih besedil v celoti*. Sistemska umestitev prinaša tri ključne konceptualne spremembe:

- **Ravnovesje med tradicijo in sodobnostjo:** Nabor besedil ohranja nujno ogrodje nacionalnega in svetovnega kanona (od antike do realizma), hkrati pa s prožnejšim umeščanjem sodobnejših avtorjev in žanrov (npr. književnost 21. stoletja, svetovna novela) odgovarja na recepcijske zmožnosti današnje generacije dijakov.
- **Preplet kognitivnega in afektivnega razvoja:** Zahtevani cilji poleg klasične strukturne analize (zgradba, slog, literarno obdobje) enakovredno izpostavljajo dijakovo doživljanje, uravnavanje čustev ob branju ter kritično

vrednotenje. Literarna vzgoja namreč ne oblikuje le znanja, ampak tudi dijakovo osebnost in empatijo.

- **Funkcionalna nadgradnja v esej:** Jasna vez med domačim branjem in tvorjenjem šolskega (razpravljalnega ali interpretativnega) eseja ter drugih besedilnih vrst pomeni, da prebrano delo služi kot problemsko izhodišče za razvijanje dijakove lastne argumentacije in pisnega izražanja.

Takšna celostna in večplastna taksonomija ciljev pa pred učitelja postavlja pomemben izziv: kako tako visoko zastavljene standarde in termine prenesti v vsakdanjo šolsko prakso, ne da bi pri tem dijaka prikrajšali za užitek ob branju. Odgovor na to vprašanje ponujajo uradna didaktična priporočila, ki natančneje določajo dinamiko sodobnega pouka.

2 Didaktična priporočila za obravnavo domačega branja

Učni načrt v temi *Branje literarnih besedil v celoti* med didaktičnimi priporočili za temo posebno pozornost namenja tudi domačemu branju. Predlaga obravnavo po naslednji strategiji:

> Pred domačim branjem se priporoča pestra neposredna motivacija in lokalizacija besedila, razdelitev nalog skupinam in posameznikom. K načrtovanju dejavnosti se pritegne dijaka in/ali sodelavca (v primeru medpredmetno zasnovanega pouka). Medbralne strategije zajemajo etapno domače branje: dijak npr. do določenega roka prebere določeni del besedila, k pouku prinese svoje zapiske o prebranem in se v skupinah pogovori o doživljanju, (ne)razumevanju, mnenjih. Sledijo interpretativne in ustvarjalne frontalne, skupinske, individualne dejavnosti po branju, npr. aktualizacija, kritičen odziv dijaka, metakognitivni razmislek o uspešnosti uporabljenih bralnih strategij, vrednotenje, razmislek o umetniškosti (literarnosti) besedila, medijske poustvaritve dijakov, primerjava medijskih poustvaritev z besedilom ipd. (Bregač idr. 2025: 61).

V skupini ciljev *Literarno besedilo v času in prostoru* med didaktičnimi priporočili za skupino ciljev priporoča: »Ob obravnavi besedil, ki jih je dijak prebral v celoti, se ne pričakuje raziskovanja niti opisovanja literarnozgodovinskih okoliščin besedila, pač pa **zgolj navedba literarnega obdobja, avtorja in** kakšnega pomembnega **podatka o njegovem opusu**. Pouk se posveča interpretaciji in odzivom na prebrano. Se pa podpre dijaka, če se iz lastne radovednosti odloči raziskovati kontekst besedila, ki ga je prebral ali ga namerava prebrati. V zadnjem primeru se dijaku ponudi priložnost spoznano deliti pri pouku« (Bregač idr. 2025: 62).

Didaktična priporočila za skupino ciljev *Literarno besedilo kot besedna umetnost* navajajo naslednje:

- Priporočeni seznami za motivacijsko in prostoizbirno primerjalno domače branje se lahko spreminjajo. Učitelj naj upošteva izbirnost kot močan motivacijski dejavnik in dijaku dopušča, da se v čim večji meri sam odloča, katero knjigo bo prebral. To je priložnost za dijakovo raziskovanje lastnih interesov in učenje prevzemanja odgovornosti za svoje učenje.
- Zaradi različnih dejavnikov je prvi cilj (dijak samostojno bere literarna besedila) težko doseči, zato je smiselno, da so cilji transparentni in da se jih večkrat osmišlja ter pretvarja v za dijake razumljive namene branja in učenja. To velja za vse teme, a je za branje daljših besedil (predvsem samostojnega branja doma) še pomembnejše. Iz jasnih namenov branja in učenja je mogoče izpeljati tudi konkretne in realne kriterije uspešnosti, po katerih bo dijak lahko samouravnaval svoje branje oz. doseganje ciljev. Oboje, namene branja in kriterije svojega napredka dijak oblikuje v dialogu z učiteljem.
- Za oblikovanje pozitivnega odnosa do branja je pomembno ustvarjanje prijetnega vzdušja in spodbudnega okolja. Po možnostih učitelj (v sodelovanju z dijakom in/ali drugimi učitelji ali knjižničarjem) poskrbi za prijetno in umirjeno atmosfero ter oblikuje bralne kotičke, lahko v razredu, šolski knjižnici ali katerem drugem šolskem prostoru, na šolskem vrtu, v mestnem parku ipd. Dijaka se spodbuja, da si bralni kotiček uredi tudi doma.
- Obseg, struktura in globina interpretacije besedil, ki jih dijak prebere v celoti, je odvisna od ciljev in značilnosti besedila. Pri besedilih iz sklopa motivacijsko branje se npr. priporoča, da dijak najprej izraža svoje doživljanje, nato pa razumevanje prebranega. Pri zahtevnejših literarnih besedilih (npr. pri starejši književnosti, v kateri je več tujosti) z učiteljevo pomočjo najprej odstranjujemo tujosti, npr. preoblikujemo verzno besedilo v prozno, prevajamo arhaične izraze v sodobni knjižni jezik, pojasnjujemo kulturno-duhovne in zgodovinske okoliščine idr., temu sledi interpretacija, izražanje doživljanja pa se poveže z vrednotenjem in aktualizacijo prebranega besedila.
- Po branju dijak pojasnjuje, v čem je med branjem užival, kaj mu je vzbujalo nelagodje, kaj ga je presenetilo, kaj ga je spodbudilo k razmišljanju, kaj mu je bilo tuje, česa ni razumel ipd. To velja za izražanje doživljanja in razumevanja po vsakem branju (tudi ob obravnavi besedil v okviru literarnih obdobij). Učitelj upošteva dijakovo odločitev za stopnjo zaupnosti, do katere želi izražati svoje doživljanje besedila (prvotni čustveni odziv po prvem branju besedila). (Bregač idr. 2025: 64)

Iz navedenih didaktičnih priporočil je razvidno, da novi učni načrt prinaša paradigmatski premik: domače branje se iz tradicionalnega, zgolj retrospektivnega preverjanja prebranega (ki je pogosto temeljilo na faktografskem obnavljanju vsebine) spreminja v procesno voden bralni dogodek.

Ključni poudarki teh priporočil se odražajo v treh smiselnih zahtevah za sodobnega učitelja:

- **Diferenciacija in avtonomija:** Uporaba izbirnosti in bralnih kotičkov upošteva dijakovo individualnost, s čimer se krepi njegova notranja motivacija in odgovornost za lastno učenje.
- **Sistematično odstranjevanje ovir:** Pri zahtevnejših (zlasti starejših) besedilih učitelj ne nastopa več kot ocenjevalec napak, temveč kot usmerjevalec, ki dijakom pomaga premoščati jezikovno in kulturno tujost.
- **Varno okolje za čustveni odziv:** Zavedanje, da je interpretacija odvisna od posameznikovih izkušenj, zahteva spoštovanje stopnje zaupnosti. Pouk tako postane prostor za varno izražanje nelagodja in razvijanje empatije.

Ta priporočila od učitelja zahtevajo natančno načrtovanje vseh treh faz (pred branjem, med njim in po njem), kar pa v praksi pomeni večjo prožnost pouka. Kako ta teoretična izhodišča zaživijo v konkretni učilnici in kako lahko z etapnim pristopom (Krakar Vogel 2020) dijake uspešno pripravimo na poglobljeno interpretacijo, poskušamo pokazati na konkretnem primeru obravnave.

3 Primer obravnave domačega branja

Za primer obravnave domačega branja vzemimo Sofoklejevo tragedijo *Kralj Ojdip* v 1. letniku; pri rednem pouku sicer že obravnavamo tudi *Antigono*, zato so dijaki osnovne podatke (življenja in delo avtorja, literarnovedni pojmi tragedija, tragično, katarza, dramski trikotnik, analitična in sintetična dramska tehnika …) že poznajo.

Proces obravnave se začne pred samim branjem, ko sta ključna motivacija in umestitev besedila v širši kontekst. Dijake najprej spodbudimo k razmisleku o univerzalnih vprašanjih, ki jih drama odpira, na primer o razmerju med usodo in svobodno voljo, o dolžnosti in osebni svobodi, o krivdi in kazni ... Tako aktiviramo njihovo predznanje (povezava z *Antigono*) in vzbudimo interes. Sledi kratka lokalizacija, v kateri se dijaki seznanijo z osnovnimi elementi mita o tebanski kraljevi hiši, pri čemer ključnih razpletov ne razkrivamo. Pomemben del uvodne faze je tudi vključevanje dijakov v načrtovanje dela: skupaj z njimi oblikujemo načine beleženja branja in predlagamo možne končne naloge in tako povečamo njihovo motivacijo in občutek soudeleženosti. Naloge lahko razdelimo med posameznike in skupine glede na različne tematske poudarke, kot so motiv usode, simbolika slepote ali značaj glavnega junaka, dejavnosti pa lahko povežemo tudi z drugimi predmeti, na primer s filozofijo ali zgodovino.

Sledi faza medbralnih dejavnosti, ki temelji na etapnem branju. Besedilo razdelimo na več smiselnih delov, te pa dijaki berejo postopno. Po branju vsakega dela pripravijo zapiske, v katerih beležijo svoje vtise, vprašanja, nerazumevanje (npr. neznanih/manj znanih besed, motivov …) in ključne ugotovitve. V razredu nato potekajo vodeni pogovori v manjših skupinah, v katerih dijaki izmenjujejo mnenje, primerjajo razumevanje in skupaj razjasnjujejo morebitne nejasnosti. Učitelj pri tem razpravo usmerja, tudi pri pojasnjevanju nerazumljivih mest, navezav, simbolov idr., vendar v ospredju ostaja dijakova interpretacija. Postopno branje omogoča tudi poglobljeno spremljanje razvoja zgodbe, napetosti in značajev, hkrati pa dijake spodbuja k aktivnemu in refleksivnemu branju (Krakar Vogel 2020).[1]

Po zaključku branja se dejavnosti tako usmerijo v interpretacijo, ustvarjalno poustvarjanje in refleksijo. V ospredju je poglobljena razprava o osrednjih vprašanjih tragedije, kot so krivda, odgovornost in spoznanje, pri čemer dijaki oblikujejo lastna stališča in jih argumentirajo. Posebej poudarimo aktualizacijo, tj. dijake spodbudimo, da razmišljajo o tem, kako se teme iz tragedije kažejo v sodobnem svetu. Ustvarjalni del obravnave omogoča različne oblike izražanja, od dramatizacije in vizualnih interpretacij do sodobnih medijskih oblik, kot sta npr. video ali podkast. Tako dijaki svoje razumevanje besedila dokazujejo ob lastni interpretaciji, oprti tako na literarnovedno znanje kot izkušenjski svet.

Pomemben del zaključne faze je tudi metakognitivni razmislek, v katerem dijaki ocenijo lastne bralne strategije, razmišljajo o svojem razumevanju in prepoznajo, kaj jim je pri branju najbolj pomagalo. Sledi vrednotenje, ki lahko vključuje samovrednotenje, vrstniško ocenjevanje in učiteljevo povratno informacijo; pri tem se upoštevajo razumevanje besedila, interpretativne zmožnosti, ustvarjalnost in sodelovanje. Obravnava se lahko nadgradi tudi s primerjavo literarnega besedila z njegovo gledališko ali filmsko priredbo, kar dijakom omogoča razmislek o vplivu medija na interpretacijo.

Celoten proces se zaključi s skupno refleksijo, v kateri dijaki premislijo o pomenu drame in njeni aktualnosti ter se vrnejo k izhodiščnim vprašanjem o človekovi usodi, odgovornosti in zmožnosti samospoznanja.

1 Refleksivno branje (pogosto imenovano tudi *kritično* ali *premišljujoče branje*) je proces, pri katerem bralec ne sprejema besedila zgolj pasivno, ampak se nanj aktivno odziva, ga analizira in povezuje z lastnim znanjem, izkušnjami ter vrednotami. Namesto vprašanja tipa *Kaj se je zgodilo?* si bralec med refleksijskim branjem zastavlja vprašanja, kot so: *Zakaj je to pomembno?, Kako se to ujema z mojim pogledom na svet?* in *Kaj so avtorjevi skriti motivi?*

4 Zaključna misel

Učni načrt za slovenščino v splošni gimnaziji (Bregač idr. 2025) prinaša premišljeno prenovo obravnave književnosti, pri čemer domače branje iztrga iz primeža tradicionalnega preverjanja in ga umešča v dinamičen, procesno naravnan sklop. Kot kaže primer obravnave Sofoklejeve tragedije *Kralj Ojdip*, sodobni didaktični pristopi ne spreminjajo le vloge dijaka, temveč redefinirajo celotno bralno izkušnjo.

Uvajanje domačega branja odpira več ključnih prednosti:

- **Prehod od pasivnosti k refleksiji:** Z etapnim branjem in medbranimi strategijami dijaki prenehajo biti zgolj pasivni porabniki vsebine – postajajo aktivni sooblikovalci pomena.
- **Krepitev metakognicije in čustvene inteligence:** Dijaki se ob vodenem dialogu učijo upravljati svoj čas, prepoznavati lastne bralne strategije ter ozaveščati čustvene odzive in nelagodje, ki jih kompleksna literatura odpira.
- **Aktualizacija in medpredmetnost:** Povezovanje klasičnih del s sodobnim svetom ter medpredmetno povezovanje (filozofija, sociologija, zgodovina) dokazujeta, da kanonska besedila ostajajo živa in relevantna za razumevanje današnje družbe.

Sodobno zasnovan pouk domačega branja tako uspešno krmari med izzivi sodobnega časa (kot sta npr. upad bralne motivacije in površno branje) ter priložnostmi, ki jih ponujajo formativno spremljanje, medijske poustvaritve in kritični dialog. Tako domače branje v gimnazijskem prostoru izpolni svoj najplemenitejši cilj: vzgojiti samostojnega, kritičnega in empatičnega bralca za 21. stoletje.

Viri

Bregač, Špela, idr., 2025: *Slovenščina. Gimnazija. Učni načrt z didaktičnimi priporočili.* Ljubljana: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje in Zavod RS za šolstvo.

Krakar Vogel, Boža, 2020: *Didaktika književnosti pri pouku slovenščine.* Ljubljana: Rokus Klett.

Poznanovič Jezeršek, Mojca, idr., 2008: Učni načrt. Slovenščina: gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Ivana Zajc
Univerza v Novi Gorici, Raziskovalni center za humanistiko, Fakulteta za humanistiko
ivana.zajc@ung.si

Ko zgodba zahteva čas: Dolgo branje kot priložnost in izziv za dijake

Prispevek[1] obravnava didaktični pristop dolgega branja pri pouku književnosti, pri katerem učenci zahtevnejše literarno besedilo spremljajo v celoti ali po daljših odlomkih skozi daljše časovno obdobje v šoli. Prispevek najprej opredeli osrednje značilnosti metode in poudari njen pomen za razvoj literarne zmožnosti, kritičnega mišljenja in poglobljenega razumevanja besedila. V nadaljevanju se opira na različne raziskave, ki kažejo, da je uspešnost dolgega branja povezana z motivacijo učencev, učiteljevo podporo ter jasnim strukturiranjem dejavnosti. Poseben poudarek nameni vlogi bralnih strategij. V sklepnem delu predstavi didaktični model dolgega branja v gimnaziji na primeru Cankarjevega dela *Pohujšanje v dolini šentflorjanski*, kjer prikaže dejavnosti za poglobljeno razumevanje besedila s poudarkom na elementu zasramovanja in sramu.

1 Uvod

V didaktiki književnosti je dolgo branje tip literarnega branja,[2] ki ga spremlja obravnava literarnega besedila, pri kateri učenci ne berejo le posameznih odlomkov, temveč celotno delo ali njegov večji del pri pouku skupaj z učiteljem. Metoda dolgega branja vključuje branje, pripovedovanje ali kombinacijo obojega (prim. Kordigel Aberšek 2008). Namen dolgega branja je »podpreti dijaka pri zahtevnejših bralnih izzivih« (Bregač idr. 2025: 59). Gimnazijski učni načrt za slovenščino (Bregač idr. 2025: 60) poleg dolgega branja predvideva tudi motivacijsko branje, primerjalno branje in domače branje, ob tem pa »omogoča različno poglobljeno obravnavo literarnih besedil, ki jih dijak prebere v celoti. Učitelj izbere cilje, ki jih namerava doseči ob posameznem besedilu, ustrezne metode, oblike dela in dejavnosti ter načrtuje zadostno število ur pouka, da bo na zastavljene načine dosegel izbrane cilje« (Bregač idr. 2025: 60). Cilj je, da dijaki spoznavajo okoliščine, v katerih so besedila za dolgo branje nastala, bila izdana ali uprizorjena, ter jih znajo

1 Prispevek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Oblike sramu v slovenski književnosti* (J6-60113), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

2 Literarno branje »izkazuje bralčev zavesten odnos do literarnega besedila kot umetnine, njegovo odprtost za estetsko funkcijo besedila, ki se kaže tako na ravni forme kakor sporočilnosti in večpomenskosti, odvisna pa je od bralčeve senzibilnosti in njegove zmožnosti sprejemanja literature kot umetnosti« (Žbogar 2025: 125).

umestiti v čas in prostor nastanka, izida ali uprizoritve in v avtorjev opus (Bregač idr. 2025: 61). Ob tovrstni obravnavi besedil, ki jih dijaki preberejo v celoti, se ne pričakuje niti raziskovanja niti opisovanja literarnozgodovinskih okoliščin besedila, ampak le navajanje literarnega obdobja, avtorja in kakšnega pomembnega podatka o njegovem opusu. Pouk se posveča interpretaciji in odzivom na prebrano (Bregač idr. 2025: 62). Med standardi znanja v omenjenem učnem načrtu je navedeno, da dijak »pozna literarna besedila, izbrana za domače, dolgo, primerjalno branje; obnovi literarno delo, ga poglobljeno vsebinsko in oblikovno-slogovno razčleni; pisno ali/in ustno ob uporabi terminov razpravlja o vsebini, zgradbi, slogu in umetniškosti prebranega besedila; pisno in/ali ustno poglobljeno primerja prebrana književna besedila« (Bregač idr. 2025: 63). S to metodo učencem postopoma predstavljamo daljša književna besedila, tako da jih berejo po posameznih poglavjih (eno ali dve poglavji naenkrat) oziroma pri zbirkah kratke proze po zgodbah posebej, saj vsaka predstavlja samostojno in vsebinsko zaključeno celoto. Pristop omogoča, da učenci spremljajo razvoj zgodbe, likov in tem skozi daljše časovno obdobje ter besedilo razumejo kot smiselno celoto. S poglobljenim branjem daljših književnih besedil razvijajo literarno zmožnost,[3] kritično mišljenje in interpretacijo (Žbogar 2025). To branje poteka postopno, po poglavjih ali smiselnih delih, pri čemer se učitelj in učenci sproti pogovarjajo o prebranem, napovedujejo nadaljnji potek in razlagajo pomembne dogodke. Termini branja v nadaljevanjih so redni, branju sledi spontani pogovor o prebranem (prim. Kordigel Aberšek 2008).

V članku najprej opredelim dolgo branje in utemeljim njegov pomen, zatem pa se posvetim nekaterim od možnih oblik njegove izvedbe v gimnazijskem pouku književnosti v okviru slovenščine kot materinščine. V zadnjem delu predlagam dejavnosti ob dolgem branju drame *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* avtorja Ivana Cankarja, ki ga za dolgo branje v izboru predlaga gimnazijski učni načrt za slovenščino (z didaktičnimi priporočili) (Bregač idr. 2025: 59).

2 Kaj je dolgo branje in zakaj je pomembno

Dolgo branje je pomembno, ker omogoča celostno razumevanje literarnega besedila in sledenje razvoju zgodbe, likov in tem skozi daljše časovno obdobje, spodbuja poglobljeno bralno razumevanje, literarno zmožnost in kritično mišljenje. To je še posebej pomembno v dobi pospešene digitalizacije, ki vpliva na načine vsakodnevnega branja: Igor Peras idr. (2023) v sistematičnem pregledu več deset raziskav

3 Literarno zmožnost Alenka Žbogar utemeljuje kot »specifičen sklop znanj, čustveno-motivacijskih zmožnosti in védenj za estetsko, interpretativno, etično, spoznavno in kontekstualno branje umetnostnih besedil« (2025: 113). To branje se »zaradi večpomenskosti, pripovednih postopkov, žanrskih in zgradbenih posebnosti, medbesedilnosti ter doživljajske dimenzije – razlikuje od branja neumetnostnih besedil« (2025: 113).

ugotavljajo, da je pri daljših literarnih besedilih branje tiskane različice pogosto povezano z boljšim razumevanjem in koncentracijo kot branje z zaslona.

Kot navaja učni načrt, učitelj organizira pouk z dolgim branjem tako, »da je dijakom na voljo dovolj izvodov literarnega besedila istega prevajalca in da se branje daljših odlomkov pri pouku kombinira z dodatnim samostojnim domačim branjem dijakov« (Bregač idr. 2025: 98). Učni načrt predlaga, da se dramsko besedilo bere po vlogah, ki si jih dijaki izberejo vnaprej in na katere se pripravijo, vloge pa lahko med branjem menjajo (Bregač idr. 2025: 98). Poleg tega lahko bere tudi učitelj, »vendar učitelj hkrati vodi pouk, tako da po potrebi za krajši čas prekine branje in preverja razumevanje ali usmerja v sprotno zgoščeno zapisovanje spoznanj, doživetij, citatov ipd. V središču naj ostaja branje ter razumevanje in doživljanje prebranega« (Bregač idr. 2025: 98). Poudarjena sta tudi hitrost branja, ki naj bo naravna in tekoča, brez stalnega ustavljanja ob neznanih besedah, ter individualno in tiho branje, ki krepi osebni odnos do besedila. Učitelj ima vlogo usmerjevalca in podpornega vodnika, ne pa glavnega razlagalca, pri čemer mora dijake postopno uvajati v samostojen način dela. Ključno je tudi, da je učitelj bralni zgled, saj s svojim odnosom do branja pomembno vpliva na dijake in njihovo bralno kulturo (Day in Bamford 2002: 137–140). Raziskave dosledno potrjujejo močno pozitivno povezavo med izvajanjem dolgega branja in motivacijo učencev za branje književnosti (Robb in Ewert 2023: 3).

3 Potek dolgega branja in spremljevalne dejavnosti

Dolgo branje temelji na uporabi različnih bralnih učnih strategij pred branjem, med branjem in po njem, ki učence spodbujajo k aktivnemu razumevanju, interpretaciji in povezovanju književnega besedila z lastnimi izkušnjami ter predhodnim znanjem. Pred branjem učenci najprej aktivirajo svoje predznanje, in sicer na podlagi naslova, oblikovanja naslovnice, slik ali parateksta oziroma z branjem prvega uvodnega odlomka poskušajo napovedati, o čem delo govori. Pri tem učitelj vodi pogovor z usmerjevalnimi vprašanji, npr. kdo so predvidoma osrednji liki, kje in kdaj se zgodba odvija in kakšen problem bi se lahko pojavil. Učenci lahko oblikujejo tudi lastna vprašanja ali bralne hipoteze. Po posameznem branju sledijo spremljevalne dejavnosti, povezane s prebranim besedilom (glej Day in Bamford 2002: 138), v tisku, za širok nabor dejavnosti ob dolgem branju v širino oziroma motivacijskem branju pri poučevanju tujih jezikov). Razlogi za to so različni: ugotoviti, kaj so učenci razumeli in doživeli med branjem, spremljati njihov odnos do branja, beležiti, kaj in koliko berejo, spodbujati deljenje bralnih izkušenj, pa tudi ustvarjanje povezav med branjem in drugimi vsebinami učnega načrta. Učenci

lahko, kot navajata Day in Bamford (2002: 138), na primer pišejo o svojih najljubših književnih likih, predstavijo najboljšo ali najslabšo knjigo, ki so jo prebrali, ali uprizorijo oziroma interpretativno preberejo posebej zanimiv odlomek romana.

Po posameznih delih obravnave odlomkov besedila oziroma posameznega krajšega besedila poteka skupinski pogovor, kjer učenci primerjajo svoje razumevanje prebranega. Učitelj spodbuja razlago ključnih dogodkov, razjasnitev nejasnosti in povezovanje vsebine obravnavanega dela z lastnimi izkušnjami. Navajamo primer dejavnosti ob dolgem branju, kot jo opisuje pedagoginja:

> Dolgo branje smo začeli s pripovedmi o pesnikovem značaju, nato so učenci v skladu z dovoljenjem staršev ključne podatke v besedilu označevali s svinčnikom ali označevalcem besedila (ali so jih izpisovali), potem pa so zbrano zapisali na v kartoteki predvideno mesto. Sledila je primerjava in dopolnjevanje v parih ter kratka predstavitev (Lotrič Komac 2023: 53).

Pomembno je, da dijaki argumentirajo svoja mnenja in poslušajo ter vrednotijo interpretacije in argumentacije drugih dijakov, kar omogoča globlje razumevanje besedila. Po zaključku branja lahko na primer pripravijo plakat z značilnostmi glavnih likov, kjer jih opišejo z besedami, citati in simboli in prikažejo njihove odnose v zgodbi. Lahko ustvarijo tudi alternativen konec zgodbe, pri čemer morajo upoštevati značaje likov in logiko dogajanja v literarnem delu.

4 Dolgo branje *Pohujšanja v dolini šentflorjanski* Ivana Cankarja

V okviru obveznega branja literarnih besedil v celoti je za dolgo branje pri gimnazijskem pouku v delu *Slovenščina: Učni načrt z didaktičnimi priporočili* (Bregač idr. 2025: 59) predvideno v 1., 2. in 3. letniku po eno literarno besedilo, v 4. letniku pa je število besedil prepuščeno presoji učitelja; običajno se dolgo bere maturitetni sklop. Med danimi besedili je na izbiro tudi drama *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* Ivana Cankarja. Dolgo branje poteka v razredu, zaradi dramske oblike pa lahko sodelujejo različni dijaki, ki prevzemajo branje posameznih vlog, kar deluje socializacijsko in motivacijsko, ob tem pa dijaki vadijo glasno interpretativno branje. Predlagamo dejavnost, ki se osredotoča na analizo teme sramu in zasramovanja med branjem, saj raziskave kažejo, da mladostnike, posebej starejše, zanimajo medosebni odnosi likov in njihovo čustvovanje (Žbogar 2025: 126), dejavnost pa daje dijakom priložnost, da podrobno mapirajo karakterizacijo likov in dogajanje, ki se razpleta v dialektiki skrivanja in razkrivanja. Z analizo posameznega čustvenega vidika, ki ima v tej drami pomembno vlogo, dijaki opazujejo dramski trikotnik in gradnjo napetosti ter karakterizacijo likov. Kot navaja Alenka Žbogar (2014: 555), pri gimnazijskih bralcih spodbujamo vse vrste branja, zlasti pa kognitivno branje,

ki »razvija sposobnost primerjanja (iskanje podobnosti in razlik), vrednotenja, sintetiziranja, odkrivanja vzročno-posledičnih odnosov in argumentiranja, bralcu omogoča globlje spoznavanje in razumevanje prebranega ter spodbuja kritično refleksijo o literaturi.« V nadaljevanju so iz učnega načrta (Bregač idr. 2025: 121) navedeni cilji obdobja Moderne na Slovenskem v času in prostoru ter standardi znanja, ki jih dosegamo ob obravnavi drame *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* Ivana Cankarja.

Cilji
Dijak:
- O: časovno in prostorsko umešča književnost evropske in slovenske moderne;
- O: spoznava temeljne družbeno-kulturne in duhovnozgodovinske značilnosti obdobja ter jih prepoznava v literarnih delih; (1.3.2.1)
- O: navaja bistvene družbeno-kulturne okoliščine, ki so prispevale k razvoju književnosti evropske in slovenske moderne;
- O: razume in vrednoti pomen evropske in slovenske moderne v primerjavi s preteklimi literarnimi obdobji;
- O: v pisnih in elektronskih virih raziskuje biografijo avtorjev in njihov širši opus, družbene in kulturne okoliščine vsakdanjega življenja ob koncu 19. in na začetku 20. stol.; pri tem izboljšuje osebne strategije iskanja podatkov, analizira, primerja in kritično vrednoti verodostojnost in zanesljivost podatkov, informacij in digitalnih vsebin ter ugotovljeno predstavi (Bregač idr. 2025: 121).

Standardi znanja
Dijak:
- časovno in prostorsko umesti književnost evropske in slovenske moderne;
- opiše smeri, navede predstavnike obdobja in njihova reprezentativna dela;
- pozna družbeno-kulturne in duhovnozgodovinske značilnosti obdobja, kar dokaže tako, da ob odlomkih iz obravnavanih besedil navaja njihove temeljne značilnosti in jih razloži;
- navede bistvene družbeno-kulturne okoliščine, ki so prispevale k razvoju književnosti evropske in slovenske moderne, npr. vzpon meščanstva, razvoj znanosti, industrije in tehnike, politične razmere na Slovenskem na prelomu stoletja, socialne napetosti, gospodarska kriza idr.;
- ovrednoti pomen slovenske in evropske moderne v primerjavi s preteklimi literarnimi obdobji, npr. z romantiko;
- na dogovorjen način predstavi biografijo avtorjev in njihov širši opus, družbene in kulturne okoliščine vsakdanjega življenja ob koncu 19. in na začetku 20. stol. (Bregač idr. 2025: 121).

Moderna kot besedna umetnost je v učnem načrtu opredeljena z naslednjimi cilji:
Dijak:
- O: bere predpisana besedila ter izraža doživljanje in razumevanje prebranega, pri tem zaznava in uzavešča lastno doživljanje (telesne občutke, čustva, misli, vrednote, potrebe, želje) in lastno vedenje;

- O: razvija literarno empatijo, tako da prepoznava meje med doživljanjem sebe in drugega; (3.3.4.2)
- O: spoznava nove literarnoteoretične pojme;
- O: predpisana besedila interpretira ob uporabi literarnoteoretičnih in literarnozgodovinskih pojmov ter v njih prepoznava in opredeli prvine literarnih smeri iz obdobja moderne;
- O: razume, da je interpretacija obravnavanih besedil odvisna od posameznikovih izkušenj, vrednot in znanja;
- O: na podlagi prebranih besedil oblikuje preproste književne probleme in trditve; v primeru težav zna poiskati ustrezne podatke in/ali pomoč (npr. vrstnika, učitelja, strokovnjaka …); (5.2.3.1 | 5.2.4.2)
- O: na podlagi pridobljenega znanja kritično vrednoti obravnavana besedila;
- O: besedila primerja z že obravnavanimi vsebinsko in/ali oblikovno primerljivimi književnimi besedili (Bregač idr. 2025: 122).

Standardi znanja pa so naslednji (Bregač idr. 2025: 122):

Dijak:

- prebere predpisana besedila in izrazi razumevanje in doživljanje;
- besedila obnovi, povzame;
- prepozna, poimenuje, definira nove literarnoteoretične pojme in pojasni, kako učinkujejo v besedilu;
- predpisana besedila interpretira ob uporabi literarnoteoretičnih in literarnozgodovinskih pojmov;
- v odlomkih obravnavanih besedil prepozna, opredeli in pojasni prvine novih literarnih smeri (nove romantike, dekadence, simbolizma, impresionizma);
- besedila primerja z že obravnavanimi vsebinsko in/ali oblikovno primerljivimi književnimi besedili;
- obravnavana besedila kritično vrednoti;
- neobravnavano besedilo samostojno interpretira z uporabo literarnoteoretičnih pojmov (Bregač idr. 2025: 122).

Cankarjeva satirična drama *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* obračunava s slovensko meščansko družbo na prelomu stoletij. Sram v dolini šentflorjanski ne izvira iz dejanskih grehov, ampak iz strahu pred tem, da bi grehi postali javni. Prebivalci se navzven predstavljajo kot vzorni, čedni in pobožni ljudje, v resnici pa jih ženeta poželenje in hinavščina. Ko učitelj Šviligoj pripoveduje, da je pogledal skozi okno k Petru in Jacinti, večkrat poudari, da ga je bilo sram, čeprav ga je prav radovednost prisilila v opazovanje. Njegov sram kaže na notranji konflikt. Posebej izrazit je sram pri županu, županji in dacarju, ko Peter namigne, da pozna njihove skrivnosti iz preteklosti. Zaradi strahu pred razkritjem lastne sramote mu dajejo denar in se ponižno podrejajo njegovim zahtevam. Njihov sram ni povezan z obžalovanjem dejanj, ampak z možnostjo izgube ugleda v skupnosti. Delo s tem pokaže, da je družba navidezno moralna, v resnici pa temelji na prikrivanju napak. Sram

postane sredstvo za ohranjanje videza čednosti, ne pa spodbuda k osebni odgovornosti ali moralni spremembi. Vsi obsojajo Petra in Jacinto kot »pohujšanje«, hkrati pa sami nosijo veliko večje in prikrite grehe.

Pri obravnavi te Cankarjeve drame se učni proces lahko strukturira skozi več ravni razumevanja in analize, ki dijake postopno vodijo od osnovnega razumevanja besedila do interpretacije in ustvarjalnega odziva. Najprej je predvidena motivacijska aktivnost, kjer dijaki s skupnim sodelovanjem in prek pogovora oblikujejo miselni vzorec o sramu v literaturi in širši ustvarjalnosti: sram v književnih besedilih, ki jih poznajo, izražanje sramu v glasbi, ki jo poslušajo, v likovni umetnosti in filmu. Sledijo predstavitve. Po branju literarnega odlomka se učenci usmerjajo v razumevanje vsebine, pri čemer odgovarjajo na vprašanja, kot so: kaj je v drami glavni vir sramu v dolini šentflorjanski, kako se prebivalci predstavljajo navzven in kakšna je njihova dejanska podoba, zakaj učitelj Šviligoj občuti sram ob opazovanju Petra in Jacinte ter kako Peter vpliva na župana, županjo in dacarja. Takšna vprašanja omogočajo razumevanje osnovnih odnosov med liki in temeljne problematike besedila. V nadaljevanju se dijaki usmerjajo v razlago in analizo ključnih pojmov. Pri tem pojasnjujejo razliko med dejanskim grehom in strahom pred njegovim razkritjem ter razmišljajo o tem, zakaj sram v drami ne vodi k moralni spremembi, temveč predvsem k prikrivanju. Posebno pozornost namenjajo tudi vprašanju, kako se v dolini šentflorjanski kaže družbena hinavščina.

Po prvih etapah dolgega branja poteka razprava o tem, kako se te realne razmere zrcalijo v zaprtosti in dvoličnosti prebivalcev doline šentflorjanske. Dijaki v skupinah svoje ugotovitve prikažejo v brezplačnem spletnem programu StoryMap z ugotovitvami iz prebranega besedila. Izbrani fiktivni dogodek iz dramskega dogajanja povežejo s prizori in citati iz drame ter pojasnijo, kako se v njih odražajo motivi sramu, hinavščine in družbene dvoličnosti. Sledi razprava o tem, kako Cankar s satiro kritizira slovensko meščansko družbo in kako se zgodovinske okoliščine zrcalijo v ravnanju prebivalcev doline šentflorjanske. Ob koncu dijaki v kratki refleksiji utemeljijo, katera družbeno-kulturna okoliščina po njihovem mnenju najbolj prispeva k razumevanju drame.

Sledi analiza likov, ki temelji na t. i. mapiranju sramu. Dijaki na primeru izbranih likov (Šviligoja, župana in dacarja) razmišljajo, kaj povzroča njihov sram, kako se nanj odzivajo in kaj to razkriva o njihovi osebnosti ter družbeni vlogi. Na ravni dramske analize dijaki preučujejo strukturo napetosti v besedilu, pri čemer razmišljajo o tem, kaj v drami ustvarja dramski trikotnik, kateri trenutki so ključni za razkritje skrivnosti ter kako se konflikt med razkritjem in prikrivanjem postopoma stopnjuje. Miselni procesi višjih taksonomskih ravni zahtevajo kritično

razmišljanje o vlogi sramu v drami. Dijaki presojajo, ali sram deluje kot moralna vrednota ali kot družbeno orodje, zakaj prebivalci raje kaznujejo Petra in Jacinto kot sami sebe ter kaj drama razkriva o človeški naravi in družbeni podobi. Dijaki med procesom dolgega branja lahko vodijo tudi bralni dnevnik, ki poleg opisanih sestavin vključuje tudi analitično-vizualno nalogo. Ta izhaja iz pristopa analize omrežij v literarni vedi (prim. Mihurko idr. 2024), tj. tipa oddaljenega branja, ki zajame in vizualizira odnose med liki. V okviru te naloge dijaki izrisujejo mrežo odnosov med liki z vidika motiva sramu, pri čemer se osredotočajo na razmerje med prikritimi in razkritimi vsebinami v besedilu. V središče sheme umestijo posamezne like, nato pa z različnimi grafičnimi oznakami (npr. puščice, barve ali simboli) ponazorijo povezave med njimi. Poseben poudarek namenijo vizualizaciji prikrivanja: v enem delu mreže predstavijo vsebine, ki jih liki javno izražajo ali navzven kažejo, v drugem delu pa vsebine, ki jih skrivajo, potlačijo ali jih razkriva le kontekst pripovedi. Takšen pristop dijakom omogoča poglobljeno razumevanje motivacije likov, družbenih odnosov in temeljne ideje dela, hkrati pa razvija njihovo sposobnost interpretacije, simbolnega mišljenja in vizualne predstavitve literarnih vsebin. Zaključni del dejavnosti spodbuja refleksijo o sodobni rabi pojma sram. Dijaki razmišljajo, kdaj se ljudje danes najpogosteje sramujejo in ali je sram lahko tudi pozitiven občutek, pri čemer svoje odgovore utemeljujejo z izkušnjami ali primeri iz vsakdanjega življenja. Za prihodnje raziskave predlagamo še empirično preverjanje predlaganega didaktičnega pristopa in različnih dejavnosti ob dolgem branju, s čimer bi pridobili nadaljnje informacije o njihovi učinkovitosti in smiselnosti vključevanja v pouk.

Viri in literatura

Bregač, Špela, idr., 2025: *Slovenščina: Učni načrt z didaktičnimi priporočili*. Ljubljana: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje in Zavod Republike Slovenije za šolstvo. <https://eportal.mss.edus.si/msswww/datoteke/ucni_nacrti/2026/un-dp-slovenscina_gim-si-dv-kl-ek-ek_si-teh-teh_si-um-um_si.pdf>.

Cankar, Ivan, 2025: *Pohujšanje v dolini šentflorjanski*. Colto. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-YOXO35W6>.

Day, Richard R., Bamford, Julian, 2002: Top ten principles for teaching extensive reading. *Reading in a Foreign Language* 14/2, 136–141. <https://doi.org/10.64152/10125/66761>.

Kordigel Aberšek, Mojca, 2008: *Didaktika mladinske književnosti*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Lotrič Komac, Tatjana, 2023: Dolgo branje – poezija Franceta Prešerna in sočasno branje pripovedi o njem. *Slovenščina v šoli* 26/1, 51–55.

Mihurko, Katja, Zajc, Ivana, Ilin, Darko, Marinković, Mila, 2024: Analize omrežij v elektronski zbirki Pisma: vidik metapodatkov in semantičnih povezav besedišča. *Primerjalna književnost* 47/2, 31–44. <https://doi.org/10.3986/pkn.v47.i2.02>.

Peras, Igor, Klemenčič Mirazchiyski, Eva, Japelj Pavešić, Barbara, Mekiš Recek, Žiga, 2023: Digital versus paper reading: A systematic literature review on contemporary gaps according to gender, socioeconomic status, and rurality. *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education* 13/10. 1986–2005. <https://doi.org/10.3390/ejihpe13100142>.

Robb, Thomas N., Ewert, Doreen, 2023: Extensive reading research in language learning: A review. *Language Teaching* 57. 1–30.

Žbogar, Alenka, 2014: Literarno branje in mladostniki. Alenka Žbogar (ur.): *Recepcija slovenske književnosti*. (Obdobja 33.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 551–557.

Žbogar, Alenka, 2025: Literarno branje in razvijanje literarne zmožnosti pri književnem pouku slovenščine v digitalni dobi. *Slavia Centralis* 18/2. 112–138.

Klemen Lah
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik
klemen.lah@ff.uni-lj.si

Primerjalno branje v gimnaziji: most do razvite literarne zmožnosti

Prispevek obravnava vlogo primerjalnega branja, in sicer v okviru učnega načrta za gimnazije (2025), v katerem tak način branja predstavlja tisti del književnega pouka, v katerem dijaki berejo daljša besedila v celoti, jih medsebojno primerjajo in ob tem razvijajo višje ravni literarne zmožnosti ter ključne kompetence. Prispevek na podlagi konkretnih primerov knjižnih parov, predvidenih v učnem načrtu, pokaže, da je primerjalno branje učinkovit most med literarnim kanonom in sodobnejšimi besedili ter pomemben didaktični pristop pri razvoju celostne literarne zmožnosti in ključnih kompetenc dijakov.

1 Primerjalno branje

Primerjanje je ena temeljnih človekovih spoznavnih dejavnosti. Z njim prepoznavamo podobnosti in razlike, oblikujemo pojme, razvrščamo pojave, vzpostavljamo razmerja med njimi ter poglabljamo razumevanje sveta. Tudi v literarni vedi ima primerjalna metoda posebno mesto, saj omogoča raziskovanje odnosov med besedili, motivi, temami, žanri, avtorji, vplivi, literarnimi obdobji in kulturnimi prostori ter njihovo razumevanje (Kos 2004).

Primerjalno branje lahko opredelimo kot načrtovano bralno dejavnost oziroma didaktično strategijo, pri kateri dijaki[1] sočasno ali zaporedno berejo oziroma obravnavajo dve ali več literarnih besedil ter jih povezujejo na podlagi izbranih primerjalnih prvin. Primerjajo lahko literarne osebe, pripovedne perspektive, motive, simbole, zgradbo, jezikovno-slogovne postopke, literarnozgodovinski kontekst, vrednostne sisteme, recepcijski učinek oziroma bralčevo doživljanje in vrednotenje besedila. Takšno branje dijaka spodbuja v bolj poglobljeno razumevanje pomena, zgradbe in jezikovno-slogovne oblikovanosti literarnega dela.

Pri pouku književnosti primerjalno branje spodbuja višje taksonomske ravni bralne in literarne zmožnosti. Od dijakov zahteva sintezo informacij iz več besedil, prepoznavanje medbesedilnih povezav, razumevanje različnih perspektiv, interpretacijo,

1 V prispevku izraz dijaki uporabljam kot spolno nevtralno poimenovanje za vse dijakinje in dijake oziroma za vse učeče se osebe v gimnazijskem izobraževanju.

vrednotenje in argumentirano izražanje lastnega stališča. Pomembno je tudi zato, ker omogoča povezovanje literarnega kanona s sodobnejšimi besedili in z vprašanji, ki so mladim bralcem bližja.

Pomen primerjalnega branja je tesno povezan z razvijanjem literarne zmožnosti. Alenka Žbogar literarno zmožnost opredeljuje kot zmožnost literarnega branja, raziskovanja in ustvarjanja, ki vključuje interpretiranje besedil, poznavanje literarnih vrst, zvrsti in oblik, empatično odzivanje, vrednotenje ter kritično refleksijo prebranega. Med njene pomembne sestavine sodi tudi zmožnost primerjanja besedil in oblikovanja utemeljenih sodb o različnih literarnih pojavih (Žbogar 2019). Primerjalno branje je tako pomemben način razvijanja kompleksnega literarnega mišljenja.

V učnem načrtu za gimnazije (Bregač idr. 2025) ima primerjalno branje posebno mesto znotraj branja daljših literarnih besedil v celoti. Zasnovano je kot pristop, pri katerem dijaki že prebrano besedilo povežejo z drugim literarnim delom ali odlomkom ter ob tem razvijajo zmožnost opazovanja podobnosti in razlik, razumevanja medbesedilnih razmerij in oblikovanja utemeljenih interpretativnih sklepov. Tako prispeva k razvoju interpretativne samostojnosti, kritičnega mišljenja, kulturne zavesti in medbesedilne zmožnosti, ki sodijo med ključne cilje sodobnega književnega pouka.

Primerjalno branje ima tudi širši vzgojno-izobraževalni pomen. Ker dijake sooča z različnimi pogledi na človeka, družbo, zgodovino, identiteto in vrednote, spodbuja kulturno zavest, medkulturno razumevanje, empatijo in etično refleksijo. Dijaki ob njem spoznavajo, da so literarna besedila del širšega literarnega, kulturnega in zgodovinskega sistema, v katerem besedila vstopajo v dialog med seboj, s tradicijo in z bralcem. Prav zato je primerjalno branje eden najpomembnejših didaktičnih mostov do celostno razvite literarne zmožnosti.

2 Primerjalno branje v gimnazijskem učnem načrtu (2025)

Učni načrt za slovenščino v gimnaziji področje branja literarnih besedil v celoti razdeli na štiri sklope: motivacijsko branje, dolgo branje, domače branje in primerjalno branje. V prvem, drugem in tretjem letniku dijaki vsako leto preberejo po pet daljših literarnih besedil v celoti, pri čemer ima vsak sklop svoje posebne cilje, načine obravnave in didaktično funkcijo. Motivacijsko branje je usmerjeno predvsem v krepitev bralnih navad in bralnega užitka, dolgo branje podpira dijake pri zahtevnejših bralnih izzivih, domače branje omogoča temeljitejše srečanje z obveznimi literarnimi besedili, primerjalno branje pa je namenjeno vzpostavljanju

medbesedilnih povezav in razvijanju primerjalnega literarnega mišljenja (Bregač idr. 2025: 59–61).

Posebnost primerjalnega branja je, da temelji na povezovanju že prebranega besedila z drugim literarnim delom ali odlomkom, ki ga je mogoče z njim smiselno primerjati. Dijaki primerjalno besedilo praviloma preberejo samostojno doma, pri pouku pa se obravnava osredotoči na izbrano primerjalno prvino**:** na primer na motiv, temo, književno osebo, pripovedno perspektivo, zgradbo, žanrske značilnosti, jezikovno-slogovno oblikovanost, vrednostni sistem ali kulturnozgodovinski kontekst. Za primerjalno branje sta pri pouku priporočeni največ dve šolski uri na leto, kar omogoča predvsem problemsko zasnovano obravnavo (Bregač idr. 2025).

Predlagani knjižni pari razkrivajo eno ključnih didaktičnih usmeritev prenovljenega učnega načrta: vzpostavljanje dialoga med literarnim kanonom in sodobnejšimi literarnimi besedili**.** Med predlaganimi primeri so na primer Margaret Atwood: *Penelopina preja* ob starogrških besedilih, Jean-Paul Sartre: *Zaprta vrata* ob Dantejevi *Božanski komediji*, Tjaša Mislej: *Naše skladišče* ob *Boju na požiralniku* ali *Dogodku v mestu Gogi*, Patrick Süskind: *Parfum* ob Dostojevskega *Zločinu in kazni*, Tina Vrščaj: *Na Klancu* ob Cankarjevem romanu *Na klancu*, Veronika Dintinjana: *V suhem doku* ob Jesihovih *Sonetih*, Matjaž Zupančič: *Hodnik* ob *Velikem briljantnem valčku* ter Maja Haderlap: *Angel pozabe* ob romanu Maruše Krese *Da me je strah?* (Bregač idr. 2025: 59).

Takšni knjižni pari omogočajo, da dijaki prepoznavajo medbesedilne navezave, razumejo vpliv literarne tradicije na sodobno književnost ter razmišljajo o tem, kako novejša besedila preoblikujejo, dopolnjujejo, aktualizirajo ali problematizirajo kanonska dela. S tem primerjalno branje pomembno prispeva k razvijanju medbesedilne zmožnosti, interpretativne samostojnosti in kritične refleksije, ki so cilji sodobnega književnega pouka.

3 Od epa do romana: primerjalno branje *Odiseje* in *Penelopine preje*

Kot primer uresničevanja primerjalnega branja sem za prenovljeno berilo *Umetnost besede 1* pripravil primerjavo Homerjeve *Odiseje* in romana *Penelopina preja* Margaret Atwood. Izbor knjižnega para temelji na izraziti medbesedilni povezanosti obeh del: Atwoodova vstopa v dialog z enim od temeljnih besedil evropske književnosti in ga literarno preoblikuje z vidika likov, ki so bili v izvirnem epu potisnjeni na rob pripovedi – Penelope in dvanajstih usmrčenih služabnic.

V terminologiji Gérarda Genetta lahko razmerje med *Odisejo* in *Penelopino prejo* razumemo kot hipertekstualno: poznejše besedilo nastaja na podlagi starejšega,

ga preoblikuje, prestavlja v nov kontekst in mu spreminja vrednostne poudarke (Genette 1997). Z vidika teorije priredbe pa je *Penelopina preja* primer ustvarjalne reinterpretacije, saj adaptacija po Lindi Hutcheon ni zgolj ponovitev izvirnika, temveč njegovo novo branje v drugačnem zgodovinskem, kulturnem in recepcijskem okviru (Hutcheon 2006).

Takšna primerjava omogoča uresničevanje ciljev primerjalnega branja. Dijaki se srečajo z dvema književnima besediloma iz različnih obdobij in ob tem opazujejo, kako se literarna tradicija nadaljuje skozi dialog, preoblikovanje in ponovno interpretacijo. Spoznavajo, da kanonsko besedilo ni zaprt in dokončan sistem pomenov in da se lahko v različnih zgodovinskih, kulturnih in bralskih okoliščinah vedno znova bere, vrednoti in problematizira.

3.1 Sprememba pripovedovalca kot sprememba perspektive

Učna enota se začne z motivacijskim vprašanjem, kako bi se znane zgodbe spremenile, če bi jih pripovedoval drug lik. Dijaki tako najprej razmišljajo o splošnem problemu pripovedne perspektive in spoznavajo, da razumevanje dogodkov ni nikoli povsem nevtralno, temveč je vselej povezano z vprašanji, kdo pripoveduje, komu pripoveduje, iz katerega položaja in s kakšnim namenom. S tem se obravnava smiselno povezuje tudi z jezikovnim poukom, zlasti z razumevanjem okoliščin jezikovne komunikacije.

V *Odiseji* prevladujeta glas vsevednega pripovedovalca in pripovedni glas glavnega junaka Odiseja, ki pomemben del svojih dogodivščin predstavi retrospektivno: kot pripoved o lastnem vračanju domov. Bralec zato velik del dogajanja spremlja skozi perspektivo junaka, zmagovalca trojanske vojne, moža in kralja. V romanu Margaret Atwood pa se pripovedna perspektiva umeri k Penelopi in dvanajstim služabnicam. Dogodki, ki so bili v antičnem epu obrobni ali samoumevni, postanejo v sodobnem romanu predmet osrednje presoje.

Ta premik lahko natančneje pojasnimo s pojmom fokalizacije. Genette je fokalizacijo uvedel kot pripovednoteoretski pojem, s katerim ločujemo vprašanje, kdo govori, od vprašanja, skozi čigavo zavest oziroma perspektivo so dogodki predstavljeni. Fokalizacija pomeni izbiro oziroma omejitev pripovednih informacij glede na znanje, izkušnjo, zaznavo ali vrednostno lego pripovedovalca oziroma literarnega lika (Genette 1980; Niederhoff 2013).

Dijaki tako spoznavajo, da je pripovedovalec tudi pomemben soustvarjalec pomena: isti dogodek lahko v drugi pripovedni perspektivi dobi drugačno moralno težo, drugačne poudarke in drugačen interpretativni učinek. Primerjalno branje zato

dijake vodi od vprašanja »Kaj se je zgodilo?« k zahtevnejšima vprašanjema »Kako je dogodek predstavljen?« in »Zakaj je predstavljen prav tako?«. Prav ta premik od vsebinskega razumevanja k refleksiji o načinu pripovedovanja je eden ključnih korakov pri razvijanju višjih ravni literarne zmožnosti.

3.2 Od herojske pripovedi k etični problematizaciji

Osrednje primerjalno jedro učne enote predstavljata prizora usmrtitve služabnic. V Odiseji sta poboj snubcev in kaznovanje služabnic umeščena v logiko ponovne vzpostavitve (moralnega ali božjega) reda: Odisejeva vrnitev pomeni obnovitev njegove oblasti, kaznovanje tistih, ki so oskrunili njegov dom, in simbolno očiščenje palače. Služabnice so v tem okviru predstavljene predvsem kot prestopnice, ki so se povezale s snubci in izdale gospodarja ter njegov dom. Njihova smrt zato v antičnem vrednostnem sistemu ni posebej problematizirana, razumljena je kot posledica obnovitve porušenega družbenega reda (Homer, *Odiseja*, 22. spev; prev. Anton Sovre):

> Kadar opravijo vse in dvorana je zopet v redu,
> ženejo ženske na dvor iz trdnó zgrajene palače,
> sredi med stolp okrogli in obzidje dvoriščno,
> tam jih stisnejo v kot, od koder ni moč ubežati,
> Reče tedaj razumni Telémah drugovoma tole:
> »Tem pa res ne privoščim, da umrle poštene bi smrti,
> candram, ki meni na glavo nasule so grdo sramoto,
> materi naši takisto, ko stregle so snubcev pohoti.«
> Reče tako in pripne od stebrà pri vratih dvoriščnih
> tja do okroglega stolpa konòp s temnorilčaste ladje,
> dobro visoko od tal, da nogé bi ne segle do zemlje.
> Kakor če zajdejo drozgi lahní ali divje golobje
> v zadrgo lovne nastave, ki skrito opreza v grmovju,
> kadar v gnezdo leté, a sprejme jih smrtni počitek;
> ravno tako tudi dékle v vrsti iztezajo glave,
> z zankami krog vratov, da bedne poginejo smrti:
> malo samo pocebljajo z nogami, in konec je vsemu.

Atwoodova isti dogodek premesti v sodobno sodno dvorano, kjer služabnice prvič dobijo možnost, da same spregovorijo o svoji usodi. Perspektiva se tako premakne od glavnega junaka k stranskim likom, žrtvam, od herojske logike povračila k etični problematizaciji nasilja. V ospredje stopijo vprašanja prisile, spolnega nasilja, suženjstva, razredne neenakosti in pravice do glasu. Sodobna recepcija *Penelopine preje* pogosto poudarja prav to razsežnost: roman izpostavi utišane ženske glasove in razkrije, kako se razmerja spola in razreda vpisujejo v literarno tradicijo (Hauser 2018; Nistandra 2021; Plaß 2023).

Sodnik: Kakšen direndaj je tamle zadaj? Mir! Gospe, ne delajte teatra! Popravite si obleko! Snemite si vrv z vratu! Sedite!
Dekle: Pozabili ste na nas. Kaj pa *naš* primer? Ne morete ga kar spustiti! Hladnokrvno nas je obesil! Dvanajst! Dvanajst deklic! Za nič!
Sodnik (branilcu): To je nova obtožba. Strogo vzeto bi jo morali obravnavati v ločenem postopku; ker pa sta obe zadevi očitno tesno povezani, bom poslušal argumente. Kaj lahko rečete v zagovor svoje stranke?
Branilec: Deloval je v okviru svojih pravic, vaša milost. Bile so njegove sužnje.
Sodnik: Vendar je moral imeti razlog. Niti sužnja ne smeš ubiti za prazen nič. Kaj so naredila ta dekleta, da so si zaslužila obešenje?
Branilec: Imela so spolne odnose brez dovoljenja.
Sodnik: Hm, a tako. S kom so imela spolne odnose?
Branilec: S sovražniki moje stranke, vaša milost. Prav s tistimi, ki se jim je zahotelo njegove kraljice, da ne rečem njegove butice. *(hihitanje ob pesniški duhovitosti.)*
Sodnik: Menda so bile najmlajše od dékel.
Branilec: Seveda, Bile so najčednejše in najbolj vredne greha, seveda. Večinoma.
Dekle se grenko zasmejejo.
Sodnik (lista po knjigi Odiseja*):* Tukaj v tej knjigi – kamor moram pogledati, ker je glavni vir podatkov pri tej zadevi – čeprav je res, da, po mojem mnenju, izraža neetične tendence in vsebuje preveč seksa in nasilja – piše, tukajle, da pogledam – v 22. spevu, da so bile dékle posiljene. Snubci so jih posilili. Nihče jih ni ustavil. Piše tudi, da so jih snubci vlačili naokrog za svoje umazane in/ali gnusne namene. To torej pomeni, da se dékle niso mogle braniti in da so bile popolnoma nemočne. Drži?
Branilec: Nisem bil zraven, vaša milost. Zgodilo se je tri ali štiri tisoč let pred mojim časom.
Sodnik: Dobro, pokličete pričo Penelopo.
Penelopa: Spala sem, vaša milost. Dostikrat sem spala. Lahko vam samo povem, kaj so pozneje povedale.
Sodnik: Kdo je povedal?
Penelopa: Dékle, vaša milost!
Sodnik: So povedale, da so bile posiljene?
Penelopa: Ja, vaša milost. V bistvu.
Sodnik: In ste jim verjeli?
Penelopa: Ja, vaša milost. Pripravljena sem jim bila verjeti.
Sodnik: Menda so bile pogosto nesramne.
Penelopa: Ja, vaša milost, vendar …
Sodnik: Vendar jih niste kaznovali in so ostale vaše služkinje?
Penelopa: Dobro sem jih poznala vaša milost. Rada sem jih imela. Lahko bi celo rekla, da sem jih nekaj sama vzgojila. Bile so mi kot hčerke, ki jih sama nisem imela. (Zajoka.) Tako so se mi smilile. Ampak na dvoru prej ali slej vsako déklo posilijo; obžalovanja vredno, ampak za dvor nekaj običajnega. V Odisejevi glavi proti njim ni govorilo, da so bile posiljene. Ampak to, da so bile posiljene brez dovoljenja.
Sodnika (se zaheheta): Oprostite, gospa, ampak ali ni ravno to posilstvo? Brez dovoljenja?
Branilec: Brez gospodarjevega dovoljenja, vaša milost.

Sodnik: A tako. Vendar njihovega gospodarja ni bilo doma. Torej so bile v bistvu prisiljene, da spijo s snubci, in tudi če bi se upirale, bi jih vseeno posilili in mogoče še precej bolj grdo?
Branilec: Ne razumem, kakšno zvezo ima to z našim primerom.
Sodnik: Očitno tudi vaša stranka ni. *(Se zaheheta.)* Vendar je vaša stranka živela v drugačnih časih. Takrat so bila pravila vedenja drugačna. Nerodno bi bilo, če bi ta obžalovanja vredni, vendar manjši prekršek omadeževal drugače izjemno ugledno kariero. In ne bi bil rad obtožen anahronizma. Zato zaključujem primer.
(Atwood 2005: 137–141)

Natančna in večnivojska primerjava dijakom omogoča neposredno opazovanje, kako kulturni in zgodovinski kontekst vplivata na vrednotenje literarnega dogodka. Dejanja, ki jih antični ep razume kot obnovitev pravičnosti, se v sodobnem romanu pokažejo kot moralno sporna. Pri tem ne gre za preprosto problematiziranje antičnega besedila; dijaki so povabljeni k poglobljenemu branju, ki upošteva tako zgodovinski kontekst *Odiseje* kot razliko med antičnim in sodobnim vrednostnim sistemom.

3.3 Problem anahronizma in zgodovinsko občutljivo branje

Eden ključnih didaktičnih izzivov pri takšnem knjižnem paru je razmerje med zgodovinskim razumevanjem in sodobno moralno presojo. Dijak mora razumeti, da je bila *Odiseja* ustvarjena v svetu drugačnih družbenih razmerij, v katerem so oblast, spol, suženjstvo in družinska čast razumljeni drugače kakor v sodobnosti. Hkrati pa primerjalno branje od njega zahteva, da ne ostane zgolj pri zgodovinski razlagi, temveč se vpraša tudi, kaj se zgodi, ko isti dogodek presojamo z današnjimi etičnimi vatli.

Prav zato je sodna dvorana v *Penelopini preji* didaktično zelo učinkovita. Sodišče je prostor pričevanja, dokazovanja, ugovora in presoje; v njem se mit premakne iz območja herojske pripovedi v območje javnega spora. Sodnik v odlomku zazna moralno vprašljivost usmrtitve služabnic, vendar se obenem sklicuje na drugačne čase in drugačna pravila vedenja. Roman tako preseže preproste sodbe in odpre problem anahronizma: kako presojati pretekla dejanja z današnjimi vatli, ne da bi pri tem spregledali zgodovinsko pogojenost sveta, v katerem so bila ta dejanja razumljena kot normalna.

Primerjalno branje je zato tudi dragocena vaja v zgodovinski, kulturni in etični občutljivosti. Dijaki se učijo razlikovati med razumevanjem konteksta in opravičevanjem nasilja, med zgodovinsko razlago in moralno presojo ter med avtoriteto kanonskega besedila in pravico sodobnega bralca, da to avtoriteto kritično preizpraša.

3.4 Žanrski premik: od epa k romanu in sodnemu dialogu

Primerjava *Odiseje* in *Penelopine preje* je tudi primerjava dveh literarnih vrst in z njima povezanih vrednostnih sistemov: *Odiseja* kot ep gradi podobo junaka, njegove poti, preizkušenj, vrnitve in ponovne vzpostavitve reda, njena pripovedna logika je usmerjena k utrjevanju herojskega dejanja in kolektivnega spomina, *Penelopina preja* pa antično zgodbo preoblikuje v sodobno prozno besedilo, ki epsko snov dopolni z drugačnimi izkušnjami, žanrskimi predelavami in vrednostnimi pogledi.

V *Penelopini preji* je posebej pomembna uporaba žanrsko hibridne zgradbe**.** Penelopina prvoosebna pripoved se prepleta z nastopi zbora služabnic, ki se oglašajo v različnih oblikah: kot pesem, tožba, obtožba, parodija, balada, predavanje ali sodni prizor. Takšna razslojenost besedila ustvarja polifonično strukturo, v kateri enotno epsko pripoved nadomesti večglasno soočanje različnih pogledov, ki načenjajo avtoritativne razlage mita (Nistandra 2021; Bernardo 2024).

Za pouk književnosti je ta žanrski premik posebej dragocen, saj pokaže, da literarna oblika ni nevtralna. Primerjalno branje tako razvija zmožnost razumevanja povezave med literarno vrsto in vrednostnim učinkom besedila**.**

3.5 Glas marginaliziranih likov in etično branje

Eden najpomembnejših premikov v *Penelopini preji* je, da glas dobijo liki, ki so bili v *Odiseji* (skoraj) brez glasu. Dvanajst služabnic v Homerjevem epu nastopa predvsem kot skupina, opredeljena z vidika njihove domnevne krivde. Atwoodova jih v sodobni reinterpretaciji postavi v središče moralnega spraševanja: kdo je imel v antičnem svetu pravico govoriti, čigava izkušnja je bila vredna pomnjenja in kdo je bil iz zgodbe izbrisan (Hauser 2018; Plaß 2023)

Takšno branje odpira področje, ki bi ga lahko imenovali etično branje. Dijak se ne sprašuje več samo, kako je besedilo zgrajeno, temveč tudi, koga besedilo vidi in koga prezre, komu podeljuje glas in komu ga odvzema. Vprašanja iz učne enote – denimo čigav glas v Homerjevem odlomku manjka, kdo govori namesto služabnic in kako se naše vrednotenje spremeni, ko same spregovorijo – usmerjajo dijake prav v to etično dimenzijo literarne interpretacije.

Primerjalno branje tako postane tudi način razvijanja empatije in kritične distance. Dijaki se učijo, da so literarna besedila tudi sredstva reprezentacije, moči in izključevanja. Branje je v takem primeru poskus razumevanja razumevanje pogojev in okoliščin, pod katerimi je določen pomen sploh mogoč.

3.6 Razvijanje višjih ravni literarne zmožnosti

Pri pripravi učne enote je poudarek namenjen dejavnostim, ki od dijakov zahtevajo razumevanje, analizo, primerjanje, vrednotenje, argumentiranje in oblikovanje lastnih interpretacij; primerjajo pripovedne perspektive, razmišljajo o odsotnosti glasu služabnic v epu, presojajo pravičnost kazni, analizirajo razmerje med antičnimi in sodobnimi vrednotami ter ugotavljajo, kako sprememba pripovedovalca spremeni razumevanje zgodbe. Od dijakov zahtevajo, da svoje mnenje utemeljijo, primerjajo različne vrednostne sisteme in se zavedajo lastnega bralskega položaja, iz katerega izhajajo.

Na tej ravni primerjalno branje presega zgolj prepoznavajo podobnosti in razlik: dijaki vse bolj razumejo, da literarno besedilo razumejo in umeščajo v razmerje z drugim besedilom glede na družbeno-kulturni kontekst in lastna vrednostna izhodišča. Prav v tej zmožnosti povezovanja različnih perspektiv in oblikovanja kompleksnejših interpretacij se kaže eden najpomembnejših prispevkov primerjalnega branja k razvoju literarne zmožnosti.

3.7 Med literarnim kanonom in sodobnim bralcem

Posebna prednost izbranega knjižnega para je njegova zmožnost vzpostavljanja mostu med literarnim kanonom in sodobnim bralcem. *Odiseja* je eno temeljnih besedil evropske književnosti, vendar je zaradi časovne, jezikovne in vrednostne oddaljenosti številnim dijakom težje razumljiva. *Penelopina preja* ima posredniško vlogo, saj antično zgodbo približa skozi vprašanja, ki so sodobnim bralcem razumljivejša: položaj žensk, razmerja moči, nasilje, pravičnost, stereotipi in pravica do lastnega glasu (Plaß 2023; Bernardo 2024).

Z aktualizacijo dijakom pokaže, da so antična besedila živa dela, ki še danes sprožajo vprašanja, polemike in omogočajo nove interpretacije. Primerjalno branje tako kanon razume kot izhodišče za dialog med preteklostjo in sedanjostjo, ne pa kot nedotakljivo avtoriteto ali zgodovinski spomenik. V tem tudi ena največjih didaktičnih prednosti primerjalnega branja: dijakom omogoča, da kanonsko delo najprej razumejo v njegovem zgodovinskem okviru, nato pa ga ponovno premislijo z vidika sodobnega sveta.

4 Sklep

Primer knjižnega para *Odiseja – Penelopina preja* nazorno pokaže, da je primerjalno branje premišljena didaktična metoda, ki omogoča prehod od razumevanja posameznega literarnega besedila k razumevanju odnosov med besedili. Dijaki ob

takšni obravnavi razvijajo tudi zmožnost večperspektivnega branja, zgodovinsko občutljive interpretacije, etične presoje in argumentiranega vrednotenja. Prav zato je primerjalno branje v tem primeru mogoče razumeti kot enega najmočnejših didaktičnih mostov med literarnim kanonom in sodobno literarno zmožnostjo: kanonsko besedilo ostaja izhodišče, v dialogu s sodobnimi deli pa zaživi kot odprt, problemski in interpretativno večnivojski literarni prostor.

Viri in literatura

Atwood, Margaret, 2005. *Penelopina preja*. Ljubljana: Modrijan.

Bregač, Špela, idr., 2025: *Slovenščina: Učni načrt z didaktičnimi priporočili*. Ljubljana: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje in Zavod Republike Slovenije za šolstvo.

Genette, Gérard, 1980: *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Prev. Jane E. Lewin. Ithaca: Cornell University Press.

Genette, Gérard, 1997: *Palimpsests: Literature in the Second Degree*. Prev. Channa Newman, Claude Doubinsky. Lincoln: University of Nebraska Press.

Hauser, Emily, 2018: There Is Another Story: Writing after the Odyssey in Margaret Atwood's The Penelopiad. *Classical Receptions Journal* 10/2. 109–126. <https://doi.org/10.1093/crj/clx016>.

Homer, 1982: *Odiseja*. Prev. Anton Sovrè. 3. natis. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Hutcheon, Linda, 2006: *A Theory of Adaptation*. New York/London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203957721>.

Kos, Janko, 2004. *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.

Niederhoff, Burkhard, 2013: Focalization. Hühn, Peter, Meister, Jan Christoph, Pier, John, Schmid, Wolf (ur.): *The Living Handbook of Narratology*. Hamburg: Hamburg University. <http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/focalization>.

Nistandra, Namrata, 2021: Re-writing Myth: An Analysis of Margaret Atwood's The Penelopiad. University of Bucharest Review. *Literary and Cultural Studies Series* 11/2. 64–70.

Plaß, Celina, 2023: Feminist Retelling of a Greek Myth: Reclaiming the Voice of Penelope. *In Progress 1*. Hannover: Leibniz Universität Hannover. <https://doi.org/10.15488/14392>.

Žbogar, Alenka, 2019: Razvijanje literarne zmožnosti pri pouku književnosti. *Jezik in slovstvo* 64/1. 73–83. <https://doi.org/10.4312/jis.64.1.73-83>.

Žbogar, Alenka, 2025: Literarno branje in razvijanje literarne zmožnosti pri književnem pouku slovenščine v digitalni dobi. *Slavia Centralis* 18/2. 112–138.

Iz prakse za prakso

Lea Vrečič Lehner
Osnovna šola Veržej
lea.lehner@gmail.com

Branje in razumevanje slovstvene folklore v osnovni šoli

Prispevek predstavlja primer dobre prakse pri obravnavi slovstvene folklore v 8. razredu osnovne šole s poudarkom na živalskih pregovorih. Učna ura je bila izvedena tako v rednem oddelku osmošolcev kot v oddelku osmošolcev z učenci s čustvenimi in vedenjskimi motnjami. Izvedba je temeljila na večkanalnem in procesnem pristopu, kar učencem omogoča lažje prepoznavanje prenesenega pomena ter razvoj paremiološke kompetence, ki ohranja pomembno vlogo pri sodobnem pouku slovenščine.

1 Uvod

Slovstvena folklora ni samo ostanek preteklosti, temveč ima pri pouku slovenščine v osnovni šoli večplastno vrednost. V prispevku je večji poudarek namenjen predvsem živalskim pregovorom, s pomočjo katerih se učencem približa pretekli način razmišljanja in opazovanja narave, hkrati se spodbuja zavedanje, da so živali v ljudskem izročilu nosilke človeških značajskih lastnosti in moralnih naukov. Vključevanje tovrstnih vsebin v osnovnošolski prostor odpira možnosti za medpredmetno povezovanje, predvsem z jeziki in zgodovino, in hkrati ponuja izziv za delo z učenci s specifičnimi vzgojno-izobraževalnimi potrebami. Po eni strani učencem približa kulturno izročilo in način razmišljanja preteklih generacij, po drugi strani pa jih sistematično spodbuja k razumevanju jezika v prenesenem pomenu.

Pregovori in reki so večbesedni ustaljeni jezikovni izrazi s prenesenim pomenom oz. frazemi ali frazeološke enote, obenem pa žanri ustnega slovstva, zato se jim najbolj posvečata jezikoslovje in folkloristika. Paremiologija je posebna veda, ki se ukvarja s pregovori in sorodnimi žanri, zato pregovore jezikoslovci in folkloristi strokovno imenujemo tudi z nadpomenko paremiološka enota ali paremija (Meterc 2018: 25–28). Kržišnik navaja, da pregovori sodijo v okvir frazeologije (Kržišnik 1994: 135). Pregovore in rekla/reke je treba razumeti kot prežitek (Slavec Gradišnik 2000: 75). Slovstvena folkloristika pri raziskovanju njihovega nastanka in razvoja upošteva tudi mitološke sledove in številne jezikovne posebnosti (arhaizmi) (Stanonik 2015: 173).

2 Pregovori in pouk slovenščine

Pri pouku slovenščine slovstvena folklora omogoča povezovanje književnega in jezikovnega pouka. Učenci se ob njej ne srečujejo le z vsebino besedil, temveč tudi z jezikom, ki je pogosto zgoščen, prenesen, slikovit in simbolen. Prav zato so pregovori, reki in frazemi posebno dragoceni za razvijanje razumevanja prenesenega pomena. Kot poudarja Jesenšek, so frazeološke besedne zveze, pregovori in sorodno izrazje pomemben del naravnega jezika, saj prispevajo k živosti, slikovitosti in raznolikosti sporazumevanja (Jesenšek 2018: 21–24).

Danes pri pouku slovenščine pregovori in sorodne enote niso izpostavljena učna vsebina. V učnih načrtih se izrecno ne omenjajo, v učbeniškem gradivu pa so skromno zastopani znotraj obravnave stalnih besednih zvez oz. frazemov, kar posledično vpliva na razvoj paremiološke kompetence. Znotraj jezikovnega pouka se stalne besedne zveze načeloma sistematično obravnavajo v 7. razredu osnovne šole, frazemi pa v 2. letniku gimnazije. Ena najobičajnejših aktivnosti, ki se izvaja v zvezi s pregovori, je še zmeraj pisanje basni z moralnim naukom na koncu, kot je npr. »Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade«. Kljub temu je opazno, da se sestavljavci učbeniškega gradiva vse bolj zavedajo učinkovitosti tovrstnih enot, zaradi česar frazeme ali pregovore uporabljajo tudi v naslovih poglavij, npr. »Srce mi je padlo v hlače«. V učbeniškem gradivu se sicer večinoma pojavljajo bolj znane in uveljavljene enote, t. i. šolski primeri, npr. »Kadar mačke ni doma, miši plešejo«, »Bolje vrabec v roki kot golob na strehi«, »Lepa beseda lepo mesto najde«, zato učenke in učenci novejših enot, ki jih sami morda bolje poznajo in celo uporabljajo, niti ne prepoznavajo kot pregovornih, npr. »V tretje gre rado«, »Nikoli ne reci nikoli«, »Nihče ni popoln« (Ulčnik 2018: 29–34).

V *Učnem načrtu za slovenščino v osnovni šoli* (Poznanovič Jezeršek idr. 2018)[1] ciljev, povezanih z razvijanjem razumevanja pregovorov, ni veliko, so pa omenjeni cilji, vezani na frazeme in z njimi povezane dejavnosti. Ti cilji se navezujejo na tretje vzgojno-izobraževalno obdobje. V drugem vzgojno-izobraževalnem obdobju se učenci učijo predvsem, da frazeoloških sestavin v zgradbi frazema ne moremo razumeti samo dobesedno, ampak predvsem idiomatično. V tretjem vzgojno-izobraževalnem obdobju učenci poznajo poimenovanje stalna besedna zveza oz. frazem, frazeme prepoznajo v besedilu, razumejo njihov pomen in vlogo ter jih uporabljajo pri pisanju in govoru (Poznanovič Jezeršek idr. 2018).

Ob pregledu splošnih ciljev v učnem načrtu iz leta 2018 razberemo, da nekateri cilji predvidevajo razvijanje frazeološke zmožnosti. Pri prvem cilju je frazeološka

1 V prispevku predstavljam primer dobre prakse po učnem načrtu iz leta 2018.

zmožnost zajeta v okviru vloge slovenskega jezika, ki vključuje razvijanje jezikovne, narodne in državljanske zavesti. Drugi cilj se navezuje na razvijanje zmožnosti sprejemanja, razumevanja, doživljanja, vrednotenja in tvorjenja besedil ter oblikovanje jezikovne in književne kulture. Tu je zmožnost vezana na kritično sprejemanje in vrednotenje umetnostnih ter neumetnostnih besedil. Četrti in peti cilj, ki vključujeta razvijanje jezikovne, slogovne in metajezikovne zmožnosti, pa se na razvijanje frazeološke zmožnosti navezujeta neposredno. V nadaljevanju so predstavljeni operativni cilji in standardi znanja, povezani z razvijanjem frazeološke zmožnosti v *Učnem načrtu* 2018 za slovenščino.

Na področju jezika so cilji, povezani z razvijanjem frazeološke zmožnosti, zajeti v sklopu *Razvijanje jezikovne in slogovne zmožnosti*. Učenci in učenke razvijajo poimenovalno zmožnost tako, da »razlagajo dane besede in frazeme iz besedila in jih smiselno uporabljajo v svojem besedilu« (Poznanovič Jezeršek idr. 2018: 34). V sklopu *Razvijanje metajezikovne zmožnosti* učenci in učenke:

> v svojem okolju in v besedilih opazujejo jezikovne pojave, navedene v razdelku Vsebine (2. Jezikoslovni izrazi), ter dejavno, problemsko in procesno spoznavajo strokovne izraze zanje; te razumejo, uporabljajo in ponazarjajo s primeri iz obravnavanega besedila in s svojimi primeri; povezujejo jih v zaokroženo sistemsko celoto, ki jim predstavlja tudi izhodišče za opazovanje tujih jezikov. (Poznanovič Jezeršek idr. 2018: 37).

V razdelku *Vsebine* je v podpoglavju *Jezikoslovni izrazi* naveden termin stalna besedna zveza s prenesenim pomenom oz. frazem (Poznanovič Jezeršek idr. 2018: 38). Standardi znanja na področju jezika določajo, da učenec razloži dane frazeme iz besedila ter jih smiselno uporabi v novih okoliščinah (Poznanovič Jezeršek idr. 2018: 58).

Na področju književnosti ni cilja, ki bi eksplicitno omenjal frazeme oziroma pregovore. Se pa zmožnost navezuje na sklop *Razvijanje recepcijske zmožnosti*, kjer je navedeno, da učenci »zaznavajo, razumejo in razložijo besede/besedne zveze s prenesenim pomenom ter jih poimenujejo s strokovnim izrazom« (Poznanovič Jezeršek idr. 2018: 41).

3 Implementacija strokovnih smernic pri delu z učenci s ČVM

Pri izvedbi učne ure v oddelku z učenci s čustvenimi in vedenjskimi motnjami (v nadaljevanju ČVM) smo izhodišča didaktike slovenščine neposredno povezali s priporočili iz strokovnega gradiva o podpori učencem s ČVM (Žnidar idr. 2025: 3–4). Poučevanje teh učencev zahteva celostno oblikovanje spodbudnega in predvidljivega okolja, ki deluje kot varovalni dejavnik pred vedenjskimi izbruhi ali

čustvenim umikom. Učna ura o živalskih pregovorih je bila strukturirana skladno s štirimi področji podpore:

- Jasna in predvidljiva struktura učne ure: Jasnost in predvidljivost zagotavljata varno učno okolje. Učna ura je bila razdeljena na krajše, časovno zamejene sklope, navodila podana po korakih.
- Slikovna ponazorila: Prehod od dobesednega k prenesenemu pomenu je potekal s pomočjo slikovnega gradiva, kar je preprečilo miselne blokade.
- Vnos elementov sproščene komunikacije in dejavnosti: Vključitev funkcionalnega gibanja skozi delo s karticami v prostoru in dramatizacijo je omogočila varno sprostitev motorične napetosti.
- Omogočanje izkušenj, da zmore sam: Diferenciacija končnih aktivnosti je učencem ponudila občutek avtonomije, delo v skupini pa je služilo kot voden trening socialnih veščin.

4 Prikaz izvedbe učne ure in dejavnosti

Predstavljena učna ura z obravnavo slovenskih živalskih pregovorov je bila razdeljena na tri dele: uvodno motivacijo, osrednji del z reševanjem različnih tipov nalog ob uporabi jezikovnih virov ter sklepni del, v katerem so učenci aktivnost (poustvarjanje v obliki risbe ali uprizoritev z igro vlog) izbrali po želji, kar je med drugim služilo tudi potrjevanju močnih področij.

4.1 Uvodna motivacija in delo s karticami

Na začetku ure so učenci ob slikovnem gradivu živali razpravljali o njihovih značajskih lastnostih in povedali lastne izkušnje. V nadaljevanju so v parih s pomočjo kartončkov reševali uganke in se fizično postavili k sliki ustrezne živali v učilnici. Ob tem so odgovarjali na usmerjevalna vprašanja o kontekstu rabe in učinku posameznega pregovora (šaljiv, opozorilen, negativen). Oblikovanje namigov v treh točkah – od splošnih bioloških lastnosti živali do njihove vloge v pregovoru – učencem omogoča razvoj paremiološke kompetence, saj jih vodi od dobesednega k prenesenemu pomenu. To sistematično stopnjevanje je izjemno pomembno za učence s specifičnimi potrebami, saj jim prek živalskih značilnosti ponuja izhodišče za lažje prepoznavanje človekovih lastnosti.

Namigi na kartončkih	**Rešitev (Pregovor)**
1. Žival, ki rada laja. 2. Glas je pogosto hujši od dejanja. 3. Ne ugrizne vedno.	Pes, ki laja, ne grize.

1. Žival, ki menja dlako. 2. Živi v gozdu. 3. Njegov značaj ostane enak.	Volk dlako menja, nrave pa ne.
1. Majhna žival. 2. Rada pleše, ko je varno. 3. To se zgodi, ko nekoga ni doma.	Kadar mačke ni doma, miši plešejo.
1. Ptica, ki brska po tleh. 2. Včasih ima srečo. 3. Tudi če ne vidi dobro.	Tudi slepa kura zrno najde.
1. Žival, ki vleče voz. 2. Ne gleda se ji v zobe. 3. Darila ne ocenjuj preveč.	Podarjenemu konju se ne gleda v zobe.

4.2 Osrednji del: delovni list in uporaba jezikovnih virov

V frontalnem delu so učenci samostojno reševali delovni list, ki je vseboval tri naloge treh različnih tipov:

1. Dopolni pregovor.

- Starega _____ ne moreš naučiti novih trikov. *(pes)*
- Volk sit, _____ cela. *(koza)*
- _____ smrdi pri glavi. *(riba)*
- Ena _____ še ne prinese pomladi. *(lastovka)*
- Vsako _____ ima svoje veselje. *(tele)*

Nalogo so v rednem oddelku učenci reševali samostojno in ni bilo zaznati posebnih vrzeli pri samostojnem iskanju rešitve. V oddelku z učenci s ČVM so bila podana kratka in jasna navodila; učencem je bila ponujena uporaba računalnika in iskanje rešitev ob pomoči uporabe spletnega slovarja.

2. K razlagi pomena pregovora, ki je povzet po *Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* avtorja Mateja Meterca, pripiši ustrezno črko. Ena je odveč.

A	Še pes ima pri jedi mir.	__ predstava o popolnem moškem ne ustreza dejanskosti
B	V sili hudič še muhe žre.	__ mačke so trdožive, vzdržljive živali
C	Princev na belem konju ni.	__ ni vljudno in sprejemljivo motiti človeka med jedjo
Č	Mačke imajo devet življenj.	__ kdo ima podobne lastnosti kot kdo, s komer se rad druži
D	Isti ptiči skup letijo.	__ v neugodnih okoliščinah, ob pomanjkanju česa je kdo zadovoljen s čim slabšim
		__ opisuje situacijo, ko je čigav izgovor slab

Tudi pri tej nalogi v rednem oddelku ni bilo zaznati težav pri reševanju naloge. V oddelku z učenci s ČVM so učenci ponovno želeli uporabljati računalnik. Uporaba računalnika predstavlja pomemben motivacijski dejavnik; dejavnost jim je popestrila delo in povečala pripravljenost za sodelovanje. Ker je v razredu manjše število učencev, se je krepila še socialna vključenost.

3. Preberi besedilo in prepoznaj tri pregovore. Izpiši jih in pripiši, kako si jih razlagaš. V pomoč naj ti bo slikovno gradivo.

Včasih nas kdo poskuša pretentati, a moramo biti previdni, ker gre osel enkrat na led in se iz napak učimo. Pri delu z drugimi pa hitro ugotovimo, da isti ptiči skup letijo, zato je pomembno, komu verjamemo. Kljub temu pa se moramo zavedati, da pes, ki laja, ne grize, in se ne ustrašiti vsake glasne besede.

Pregovor: _____

Razlaga: _____

Učenci v rednem oddelku so v krajšem sestavku prepoznali tri pregovore (*osel gre enkrat na led*, *isti ptiči skup letijo*, *pes, ki laja, ne grize*), jih izpisali ter s pomočjo portala *Fran* primerjali svoje interpretacije s slovarskimi razlagami.

Tudi v tem delu učne ure se je uporaba računalnika in portala izkazala kot spodbuda za aktivno učenje. Ob jasnem dogovoru, kaj učenec sme uporabljati in koliko časa, je bila omogočena uporaba računalnika. Pri nekaterih učencih se je pokazal odpor do zapisovanja razlage.

4.3 Sklepni del: dramatizacija in ustvarjalno preoblikovanje

V zaključni fazi so imeli možnost diferenciacije. Dejavnost so si izbrali glede na lastno močno področje:

- poustvarjanje: izbirali so lahko med oblikovanjem stripa, posodabljanjem jezikovne različice pregovora z uporabo slenga ali narečja, pisanjem kratkega dialoga ali ilustracijo dobesednega in prenesenega pomena;
- uprizoritev: v skupinah ali parih so pripravili kratke prizore, s katerimi so morali telesno, z mimiko in glasom uprizoriti izbrani pregovor, ostali pa so ugibali njegov pomen.

5 Primerjava odzivov med oddelkoma in razprava

Primerjava izvedbe med rednim oddelkom in oddelkom z učenci s ČVM nakazuje, da diferenciacija ne pomeni zniževanja standardov znanja, temveč modifikacijo poti do njihovega doseganja.

	Redni oddelek	Oddelek z učenci s ČVM
Prepoznavanje in razlaga pomena	Hitra, samostojna konceptualizacija in uspešno povezovanje z abstraktnim pomenom.	Uspešna ob močni vizualni opori; nagnjenost k začetnemu dobesednemu interpretiranju.
Pragmatična raba	Analitična razprava; argumentiranje različnih moralnih interpretacij; sledila je razprava o okoliščinah rabe.	Izkustvena in situacijska raba; odlična vključitev pregovorov v osebne oz. vrstniške odnose.
Ustvarjalno preoblikovanje	Večja naklonjenost pisnim formatom (kratke zgodbe, dialogi).	Izrazita preferenca do vizualnih in gibalnih.

V rednem oddelku je pedagoški proces potekal po načrtovanih aktivnostih. Učenci so se razmeroma samostojno, brez nenehnega učiteljevega usmerjanja lotili razlaganja pomenov in bili uspešni pri aktualizaciji izrazov v sodobnih življenjskih situacijah (šola, šport, družbena omrežja). Ključni kazalnik njihovega razumevanja je bila sposobnost uspešne aktualizacije starodavnih modrosti v vsakdanjem sodobnem življenju. Vodena razprava je v tem oddelku služila kot pomoč za razvoj argumentacije. Učenci niso le zagovarjali svojih stališč, temveč so se aktivno učili poslušanja in sprejemanja drugačnih, včasih povsem nasprotnih pogledov, kar krepi njihovo splošno komunikacijsko zmožnost.

V oddelku z učenci s ČVM se je potrdilo, da daljša frontalna razlaga ni učinkovita. Učencem so se pri razumevanju prenesenega pomena kot učinkovite izkazale izkustvene metode. Učenci, ki imajo težave z verbalnim izražanjem, so s pomočjo izbranih metod lažje premostili težave pri razumevanju prenesenega pomena in ubesedovanju svojih razlag. Ob tem se je pri izvedbi ure upoštevalo, da so učenci potrebovali sekvenčno vodenje, v smislu krajših in jasnih navodil, poznavanje aktivnosti celotne ure in takojšnjo povratno informacijo učitelja. Ta primer dobre prakse nakazuje pomemben didaktični vidik: pregovori, predvsem živalski, so zaradi svoje metaforičnosti izjemno primerna vsebina za delo z učenci s ČVM. Ker ti učenci pogosto težko dekodirajo zapletene medosebne odnose, živalski pregovori ponujajo varen prostor za analizo človeškega obnašanja. Pri analizi pregovora se učenec ne sooča z lastnim neustreznim vedenjem, temveč skozi projekcijo v žival razmišlja o konceptih zaupanja, hinavščine ali jeze. Pragmatični vidik rabe pregovorov (Jakop 2003) se s tem povezuje s socialno-čustvenim učenjem in razmislekom o samoregulaciji.

6 Zaključek

Izvedeni primer dobre prakse kaže, da je pouk lahko učinkovit, kadar je zasnovan aktivno, izkustveno in ustvarjalno. Pri učencih s čustvenimi in vedenjskimi motnjami so se kot ključne izkazale prilagoditve v obliki krajših sklopov, jasne strukture učne ure, igre in gibanja.

Slovstvena folklora zato ni le vsebina, s katero učenci spoznavajo preteklost, temveč je živo didaktično sredstvo, ki ob ustreznih prilagoditvah omogoča različne poti do doseganja skupnih izobraževalnih ciljev in standardov znanja.

Viri in literatura

Jakop, Nataša, 2003: Pragmatični frazemi v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Jezikoslovni zapiski* 9/2. 65–74.

Jesenšek, Vida, 2018: Zakaj in čemu frazeologija pri pouku materinščine. Natalija Ulčnik (ur.): S*lovenščina na dlani 1*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 21–24. <https://doi.org/10.18690/978-961-286-164-3.4>.

Kržišnik, Erika, 1994: Frazeologija kot izražanje v podobah. Marja Bešter idr. (ur.): *Pouk slovenščine malo drugače*. Trzin: Different. 135–151.

Meterc, Matej, 2018: O pregovorih in njihovem raziskovanju. Natalija Ulčnik (ur.): *Slovenščina na dlani 1*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 25–28. <https://doi.org/10.18690/978-961-286-164-3.5>.

Meterc, Matej. (2020–). *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC. <https://doi. org/10.3986/3023-9664>.

Poznanovič Jezeršek, Mojca, idr., 2018: *Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt (posodobljena izdaja)*. Ljubljana: Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zavod RS za šolstvo. <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MIZS/Dokumenti/Osnovna-sola/Ucni-nacrti/Tuji-jeziki/UN_slovenscina_2018.pdf>.

Slavec Gradišnik, Ingrid, 2000: *Etnologija na Slovenskem: Med čermi narodopisja in antropologije*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Stanonik, Marija, 2015: Slovenski pregovori kot kulturna dediščina. Klasifikacija in redakcija korpusa. *Traditiones* 44/3. 171–214. <https://doi.org/10.3986/Traditio2015440309>.

Ulčnik, Natalija, 2018: Začinimo slovenščino. Natalija Ulčnik (ur.): *Slovenščina na dlani 1*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru. 29–34. <https://doi.org/10.18690/978-961-286-164-3.6>.

Žnidar, Simona, Rogelj, Simona, Bogdan Zupančič, Ana, Vidic, Dejan, Arzenšek Krajačič, Helena, Ambrož, Ana, 2025: *Podpora učencem s čustvenimi in vedenjskimi motnjami. (Podporna gradiva za učitelje pri vključevanju otrok in mladostnikov iz ranljivih skupin.)* Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. <https://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-RJ-4CERB0>.

Tadej Kralj
Osnovna šola narodnega heroja Rajka Hrastnik
tadej.kralj@guest.arnes.si

Igra vlog kot način razvijanja jezikovne zmožnosti pri pouku slovenščine

Prispevek poudarja vlogo šole kot ključnega prostora za oblikovanje jezikovne in kulturne identitete ter pomen ustvarjalnih, vključujočih didaktičnih pristopov pri pouku slovenščine. Namen prispevka je prikazati, kako lahko igra vlog kot didaktična metoda prispeva k razvijanju kritične sporazumevalne zmožnosti pri učencih v osnovni šoli. Predstavljene so dejavnosti jezikovnega pouka, s pomočjo katerih lahko prek igre vlog načrtujemo scenarij proslave ob Prešernovem dnevu, ki na inovativen in humoren način osvetljuje pomen ustrezne rabe slovenskega jezika v sodobnem, digitalno zaznamovanem okolju. Uprizoritev je umeščena v širši didaktični okvir razvijanja sporazumevalne zmožnosti v osnovnošolskem izobraževanju. Osrednji lik »jezikovnega detektiva« skozi interaktivni dialog z učenci in občinstvom opozarja na pogoste jezikovne napake ter spodbuja pravilno in zavestno rabo slovenščine.

1 Uvod

Učencem devetega razreda sem pri jezikovnem pouku pripravil izroček z jezikovnimi nasveti (*Blefsikon slovenskega pisanja*), v katerih so prepoznavali jezikovne napake in jih odpravljali. Učenci so dejavno in problemsko na primerih spoznavali napake na posameznih ravninah jezikovnega sistema in jih utemeljevali. S tem so preverjali metajezikovno zmožnost ter ustvarjali osnovo za razvijanje in krepitev svoje (kritične) sporazumevalne zmožnosti, zlasti jezikovne samozavesti. Ker znanje, pridobljeno z izpolnjevanjem ciljev in standardov, ne sme biti samo sebi namen, ampak mora biti povezano s sprejemanjem in tvorjenjem novih besedil, smo dane povedi uporabili pri igri vlog, v kateri smo v ospredje postavili jezikovnega detektiva, ki med uporabniki jezika spodbuja ustrezno rabo slovenščine, ter učence, ki zgledno skrbijo za knjižni jezik. Izdelano igro vlog smo umestili v širši kontekst priprave povezovalnega programa za scenarij šolske proslave ob Prešernovem dnevu.

2 Jezikovna zmožnost

Pojem zmožnost je leta 1965 v jezikoslovje vpeljal Chomsky, in sicer je uveljavil razlikovanje med splošno zmožnostjo in individualno performanco. T. i. idealni govorec/poslušalec na podlagi prirojenega mehanizma za usvajanje jezika in bivanja v homogeni (enojezični) jezikovni skupnosti usvoji (nereflektirano) znanje svojega prvega/maternega jezika – tj. razvije zmožnost, da tvori neskončno število pravilnih povedi svojega jezika oz. prepozna tvorjene povedi kot pravilne oz. nepravilne. To, kar posameznik na podlagi svojega jezikovnega potenciala (zmožnosti) v prvem jeziku dejansko uporabi pri konkretnem govorjenju (sporazumevanju), pa je uresničitev njegove zmožnosti – tj. njegova performanca (angl. *performance*), ki se v slovenski strokovni literaturi v glavnem prevaja kot raba jezika (Bešter Turk 2011: 114).

Po Canalu in Swain (1980) sestavljajo sporazumevalno zmožnost tri delne zmožnosti: slovnična/lingvistična zmožnost (obvladanje besedišča, oblikoslovnih, skladenjskih in semantičnih pravil ter fonoloških in pravopisnih pravil); sociolingvistična zmožnost, ki omogoča presojo ustreznosti jezikovne rabe v raznih družbenih okoliščinah na podlagi poznavanja družbenih pravil; in strateška zmožnost, ki vključuje poznavanje jezikovnih in nejezikovnih sporazumevalnih strategij, s katerimi nadomestimo npr. prekinitve pri sporazumevanju, primanjkljaje v sporazumevalni zmožnosti itn. (Bešter Turk 2011: 116).

Sporazumevalna zmožnost se kaže v treh razsežnostih (Vogel 2021: 9):

- spoznavna razsežnost se nanaša na kognitivne, pragmatične, jezikovne spretnosti in strategije; na metaznanje oz. vedenje o svetu na splošno in o specifični temi, o jeziku, njegovih pravilih, besedilnih vzorcih in sistemu ter o družbeno-kulturnih razmerjih, jezikovnih različicah, sporazumevalnih načelih; pa tudi na metakognicijo o lastni ali tuji jezikovni dejavnosti, ki omogoča samokorekcijo oz. izboljšanje, prenos znanja v nove kontekste, samostojno usvajanje novega znanja oz. reševanje problemov;
- čustveno-vrednostna razsežnost se nanaša na splošno naravnanost in čustveni ter vrednostni odnos tako do teme, načina njenega prikazovanja, do svoje vloge in naslovnika, kot do jezika na splošno in v vsej njegovi raznovrstnosti. Pri tem pozitivni odnos ne pomeni nekritičnega sprejemanja lastnega oz. znanega, temveč zavzetost za kritični razmislek o ustaljenih vzorcih in shemah;
- v akcijski razsežnosti pa poleg motivacijske sestavine, ki izhaja iz posameznikovih potreb, hotenj in želja ter je poudarjena v funkcionalnem modelu, dobiva enako pomembno vlogo moralna. To pomeni pripravljenost jezikovno delovati osebno in družbeno odgovorno.

Po učnem načrtu za slovenščino (Bregač idr. 2025: 11) pri jezikovnem pouku razvijamo sporazumevalno zmožnost v slovenskem knjižnem jeziku, tj. praktično in ustvarjalno obvladovanje vseh sporazumevalnih dejavnosti (tako na funkcionalni kot kritični ravni) in jezikovnosistemskih osnov. Učenec sprejema, razčlenjuje, kritično interpretira, vrednoti razvojni stopnji ustrezna besedila ter tvori po vlogi in izbiri koda (oz. kodov) različna govorjena in zapisana besedila. Ob njih se kritično uči inherentnih lastnosti besedil in jezikovnega sistema ter razvija ustvarjalen, spoštljiv in odgovoren odnos do soljudi, drugačnosti, do naravnega in kulturnega okolja.

3 Igra vlog kot didaktična metoda

Pri jezikovnem pouku opravila v veliki meri vključujejo jezikovne dejavnosti, kot so na primer pisanje poročil, sodelovanje v razpravi, nastopanje pred občinstvom, odgovarjanje na e-sporočila ipd., in se lahko izvajajo znotraj določenih kontekstov, t. i. igre vlog. S takšnimi akcijskimi pristopi, pri katerih so učeči se aktivno vključeni v smiselno, četudi simulirano sporazumevanje, bi se pri učenkah in učencih lažje vzbudil občutek, da se pri jezikovnem pouku slovenščine naučijo nekaj novega in uporabnega. Gre torej za učenje jezika z uporabo, ki omogoča neposredni prenos pridobljenih zmožnosti v realne sporazumevalne situacije, kar ima za učenke in učence smisel in povečuje motivacijo za učenje (Krapš Vodopivec 2020: 144–147). Cilj je »potopitev« v situacijo, v kateri se bo posameznik najverjetneje znašel tudi v resničnem življenju, zato mora biti čim bolj podobna realni (Kiefer 2018: 469). V njej se simulirajo za konkretno situacijo tipična jezikovna opravila. Igra vlog je sestavljena iz niza povezanih dejavnosti in jo sestavlja več jezikovnih opravil. Ta pristop je primeren za vse vrste jezikovnega izobraževanja (Arhar Holdt idr. 2024: 127).

3.1 Izroček z jezikovnimi nasveti

Dejavnost je bila izvedena pri pouku slovenščine v heterogeni učni skupini 9. razreda s petnajstimi učenci. Učna priprava je obsegala jezikovno vajo z jezikovnimi nasveti, oblikovanje igre vlog in pripravo povezovalnega programa za šolsko proslavo ob Prešernovem dnevu. Namen dejavnosti je bil preveriti, kako lahko učenci jezikovno znanje osmislijo v še drugih ustvarjalnih okoliščinah, kot sta igra vlog in šolska proslava.

Izbral sem nekaj jezikovnih nasvetov iz *Blefsikona slovenskega pisanja*.[1] Učenci so v povedih z jezikovnimi nasveti odpravljali jezikovne napake, o katerih so ti

1 Blefsikon slovenskega pisanja je pripravila skupina ljudi, včasih znana pod imenom Mojstrovi prevajalci. Kljub

nasveti govorili. Jezikovni nasvet v povedi je bil namig za napako, ki so jo morali prepoznati in utemeljiti. Učenci so razvijali metajezikovno, skladenjsko, oblikoslovno in besedoslovno zmožnost ter kritično zmožnost.

Jezikovno znanje so učenci utrjevali z nasveti, ki govorijo o sklanjanju množinskih samostalnikov (*Naučite se pravilno sklanjati množinske samostalnike, da ne bodo vsi mislili, da ste brez možgan.*), rabi predlogov s in z (*Predloga z in s uporabljajte v skladu z pravili.*) in o ustrezni rabi vezniške besede ki/kateri (*Uporabljajte vezniške besede, katere so pravilne).* Ponovili smo rabo glagolov morati in moči (*Če nočete biti nejasno razumljeni, boste obvezno mogli paziti na razlike med glagoloma moči in morati.*), rabo nedoločnika in namenilnika (*Treba je razlikovat med nedoločnikom in namenilnikom, drugače gre vse skupaj rakom žvižgati.*), rabo prihodnjika (*Če boste uporabljali za prihodnjik pomožni glagol bil/-a/-o, bo vaša učiteljica iz prvega razreda zelo razočarana.*), rabo mestnika v predložnih besednih zvezah (*Če ne veste, kako tvoriti mestnik, poglejte, kaj piše o njemu v slovnici.*), rabo rodilnika ob zanikanju (*Pred pisanjem ne pozabite obnoviti pravilno uporabo rodilnika.*) in rabo dvojine (*Ko omenjate dve osebe, uporabljajte dvojino.*). Pri učni uri smo se seznanili z jezikovnimi nasveti z jezikovnimi napakami, ki se iz govorjenega jezika najpogosteje prenašajo v knjižni zborni jezik.

Z danimi jezikovnimi nasveti smo torej ponovili slovnična/pravopisna pravila in odpravili napake v njih:

- Naučite se pravilno sklanjati množinske samostalnike, da ne bodo vsi mislili, da ste brez možganov.
- Predloga z in s uporabljajte v skladu s pravili.
- Uporabljajte vezniške besede, ki so pravilne.
- Če nočete biti nejasno razumljeni, boste obvezno morali paziti na razlike med glagoloma moči in morati.
- Treba je razlikovati med nedoločnikom in namenilnikom, drugače gre vse skupaj rakom žvižgat.
- Če boste uporabljali za prihodnjik pomožni glagol bil/-a/-o, bo vaša učiteljica iz prvega razreda zelo razočarana.
- Pred pisanjem ne pozabite obnoviti pravilne uporabe rodilnika.
- Če ne veste, kako tvoriti mestnik, poglejte, kaj piše o njem v slovnici.

Šola je ključni dejavnik razvoja slovenske jezikovne identitete, pri čemer moramo učence s primeri iz vsakdanjih govornih položajev seznanjati, kaj je slogovno zaznamovano in kaj slogovno nezaznamovano (Kralj 2025: 174). Jezikovni nasveti so opominjali na ustreznejšo rabo besed: knjižno/neknjižno (»*Popačenke« iz drugih*

temu da so pravila zapisana na hudomušen način, se lahko z vsemi popolnoma strinjamo.

jezikov sigurno ne pašejo v lepo slovenščino.), domače/prevzeto (*Če uporabljate tujke, jih ne uporabljajte frekventno.*), pri čemer smo opozorili, da sta knjižni in neknjižni jezik enakovredni jezikovni zvrsti, a da je izbira ene ali druge zvrsti odvisna od okoliščin govornega dejanja; pri rabi domačih in prevzetih besed pa raje premislimo o prednostni rabi domače ustreznice. Sodobne družbene razmere pri učencih pogosto brišejo meje med položajno rabo knjižnega in neknjižnega jezika.

Jezikovni nasveti so govorili tudi o tem, kaj je slogovno ustrezneje. V nasvetu *Besedilo bo bolj razgibano, če v besedilu uporabljate sopomenke. Tudi razgibanost takega besedila je tako večja*. so ugotovili, da je pri tvorjenju besedil ponavljanje besede ali besedne zveze slogovno neustrezno in da ga je treba nadomestiti z ustreznim načinom izogibanja ponavljanju, kot je npr. s sopomenko. Nasvet *Ne menjavajte glagolskih časov po nepotrebnem, saj ste s tem, ko boste tako zapisali, naredili veliko slogovno napako.* opozarja na pravilno rabo glagolskega časa, ki sovpada z ustrezno rabo slogovnih postopkov, npr. pri opisovanju je v večji meri v rabi opisni sedanjik, pri pripovedovanju pa preteklik. Z jezikovno vajo so učenci razvijali kritično sporazumevalno zmožnost zlasti na osnovi spoznavne razsežnosti, pri kateri so prepoznavali jezikovne zakonitosti, jezik in njegova pravila.

3.2 Igra vlog z uporabo jezikovnih nasvetov z izročka jezikovnih vaj

Učenci so po rešeni jezikovni vaji razmišljali, kako bi lahko jezikovne nasvete uporabili pri igri vlog. Odločili so se, da bi lahko širše v družbi za pravilnejšo jezikovno rabo skrbel jezikovni detektiv, ki bi delil jezikovne nasvete vsem uporabnikom jezika (v šoli v prvi vrsti vsem učencem in učenkam).

> JEZIKOVNI DETEKTIV: Tako kot detektiv preiskuje družbene nepravilnosti, tako jaz, jezikovni detektiv, z nasveti opozarjam na ustreznejšo jezikovno rabo v vseh vrstah naših besedil, bodisi govorjenih bodisi zapisanih.
>
> UČENKA: Kateri pa so ti nasveti? Nam poveste kakšnega, gospod jezikovni detektiv?
>
> JEZIKOVNI DETEKTIV: Bom, ampak naloga ne bo tako preprosta. V vsakem nasvetu za pravilno rabo slovenščine bo ena napaka, ti pa boš moral/-a ugotoviti, kaj je narobe!

3.2.1 Prepoznavanje slogovnih napak

> JEZIKOVNI DETEKTIV: Ne menjavajte glagolskih časov po nepotrebnem, saj ste s tem, ko boste tako zapisali, naredili veliko slogovno napako.
>
> UČENKA: Že vem! V povedi so uporabljeni tako sedanjik, nato preteklik in še prihodnjik! Čista zmeda. Gre takole: Ne menjavajte glagolskih časov po nepotrebnem, saj s tem, ko tako pišete, delate veliko slogovno napako. Poved sem popravila tako, da so vsi glagoli v brezčasnem sedanjiku.

3.2.2 Prepoznavanje slovničnih in pravopisnih napak

JEZIKOVNI DETEKTIV: Če nočete biti nejasno razumljeni, boste obvezno mogli paziti na razlike med glagoloma moči in morati.

UČENKA: Lahko še enkrat ponovite? (*Detektiv še enkrat ponovi jezikovni nasvet.*) Že vem, namesto besede *mogli* je treba uporabiti besedo *morali*! Gre vendar za neko nujo ali obvezo.

JEZIKOVNI DETEKTIV: Razlikovat moramo med nedoločnikom in namenilnikom, drugače gre vse skupaj rakom žvižgati.

UČENEC: Hm, to bi vedel osmošolec ali devetošolec, ki se pripravlja na Vodnikovo tekmovanje!

UČENKA: Že vem. Ob naklonskih glagolih uporabimo nedoločnik, ob glagolih premikanja pa namenilnik. Torej: Razlikovati moramo med nedoločnikom in namenilnikom, drugače gre vse skupaj rakom žvižgat.

3.2.3 Prepoznavanje besedoslovnih neustreznosti

JEZIKOVNI DETEKTIV: »Popačenke« iz drugih jezikov sigurno ne pašejo v lepo slovenščino.

UČENEC: Definitivno ne spadajo!

JEZIKOVNI DETEKTIV: Gotovo ne spadajo. Če uporabljate tujke, jih ne uporabljajte frekventno.

UČENEC: Pogosto!

JEZIKOVNI DETEKTIV: Če imamo primerno slovensko ustreznico, premislimo o tem, ali ji lahko pri rabi damo prednost!

Z igro vlog so se učenci seznanjali s kritično sporazumevalno zmožnostjo na področju spoznavne razsežnosti, pri kateri so svoje pridobljeno znanje od jezikovne vaje, ki je preverjala zlasti metajezikovno zmožnost, prenesli v nove širše kontekste. V igri vlog tako jezikovni detektiv svetuje, učenec/učenka prepozna napako in predstavi popravljeno poved.

4 Umestitev jezikovnega detektiva v šolsko proslavo ob Prešernovem dnevu

Ker je bila igra o jezikovnem detektivu in jezikovnih nasvetih učencem zanimiva ter poučna, smo se odločili, da jo predstavimo tudi širši javnosti. Tako smo lik jezikovnega detektiva in učence, ki smiselno razmišljajo o jezikovnih nasvetih, vključili v povezovalni program scenarija šolske proslave ob Prešernovem dnevu.

UČENEC: Slovenski kulturni praznik ali Prešernov dan je dan, ko se ne spominjamo samo Franceta Prešerna, ampak se spomnimo tudi na druge literarne ustvarjalce in kulturnike, ki so bili prijatelji našega jezika – slovenskega jezika.

UČENKA: Našemu jeziku moramo posvečati pozornost na vsakem koraku, zanj moramo skrbeti, ga negovati v tem digitalnem svetu, v katerem slišimo veliko angleščine …

UČENEC: Ker če ne bomo vsi, res prav vsi varuhi našega jezika …

UČENKA: Se bodo Prešeren, Kette, Cankar, Kosovel, Sovre …

UČENEC: Toporišič in še kdo!

UČENKA: V grobu obračali!

UČENEC: Zato bi morali ustanoviti jezikovno policijo!

UČENKA: Ki bo skrbela za jezikovni red v naši državi!

UČENEC: Kako si to predstavljaš?

UČENKA: Takole! (*Pokaže na skupino otrok, ki priteče na oder z napisom Happy Birthday in poje sošolcu/sošolki za rojstni dan v angleščini.*)

JEZIKOVNI DETEKTIV: Jaz sem jezikovni detektiv! Prosim vas, da pesem zapojete v slovenščini!

Igra vlog se je izkazala kot učinkovita didaktična metoda, saj so učenci jezikovne vsebine usvajali v konkretnih sporazumevalnih situacijah. Humor, dialog in javno nastopanje so povečali njihovo motivacijo ter spodbudili aktivno razmišljanje o jezikovni rabi. Učenci niso zgolj prepoznavali jezikovnih napak, temveč so morali svoje popravke tudi pojasniti in jih smiselno uporabiti v novem kontekstu. Pri dejavnosti se je pokazalo, da nekateri učenci jezikovno napako sicer hitro prepoznajo, težje pa svojo rešitev slovnično utemeljijo, zato je bilo treba dodatno usmerjanje pri razlagi jezikovnih pravil. S proslavo smo dosegli enega od osrednjih ciljev jezikovnega pouka, in sicer jezikovno delovati osebno in družbeno odgovorno.

Primer razvijanja kritične sporazumevalne zmožnosti		
spoznavna razsežnost	čustveno-vrednostna razsežnost	akcijska razsežnost
jezikovna vaja pri pouku	igra vlog	uporaba igre vlog v šolski proslavi ob Prešernovem dnevu

Tabela: Razvijanje kritične sporazumevalne zmožnosit (Vogel 2021)

5 Sklep

Temeljni cilj jezikovnega pouka je razvijanje kritične sporazumevalne zmožnosti. Vaja z jezikovnimi nasveti, v katerih so bile napake, je najprej preverjala

metajezikovno zmožnost (slovnično, slovarsko, pravopisno). Jezikovna vaja je spodbujala učenčevo spoznavno razsežnost. Primere smo uporabili v igri vlog ter jih umestili v širši družbeni kontekst, kjer so učenci v spoznavni in čustveno-vrednostni razsežnosti svoje znanje prenesli v nov kontekst in pokazali vrednostni in čustveni odnos do teme ter načina njenega prikazovanja. Nato smo igro vlog umestili še v povezovalni program proslave ob Prešernovem dnevu, s čimer so sodelujoči učenci pokazali pripravljenost jezikovno delovati osebno in družbeno odgovorno. Igra vlog tako povezuje jezikovno znanje, ustvarjalnost in kulturno zavest ter učence spodbuja k premišljeni, odgovorni in kritični rabi jezika.

Viri in literatura

Arhar Holdt, Špela, Ferbežar, Ina, Kalin Golob, Monika, Krek, Simon, Pavle, Andreja, Rozman, Tadeja, Stabej, Marko, 2024: Nova slovenščina. *Jezik in slovstvo* 69/3. 117–138. <https://doi.org/10.4312/jis.69.3.117-138>.

Bešter Turk, Marja, 2011: Sporazumevalna zmožnost – eden izmed temeljnih ciljev pouka slovenščine. *Jezik in slovstvo* 56/3–4. 111–130. <https://doi.org/10.4312/jis.56.3-4.111-130>.

Bregač, Špela, idr., 2025: *Slovenščina: Učni načrt: Osnovna šola*. Ljubljana: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje in Zavod RS za šolstvo.

Canale, Michael, Swain, Merrill, 1980: Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. *Applied Linguistics* 1/1. 1–47.

Chomsky, Noam, 1965: *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge (Massachusetts): MIT Press.

Kiefer, Karl-Hubert, 2018: Didaktische Szenarien in der berufsbezogenen Sprachausbildung. Christian Efing, Karl-Hubert Kiefer (ur.): *Sprache und Kommunikation in der beruflichen Aus- und Weiterbildung: Ein interdisziplinäres Handbuch.* Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag. 469–480.

Kralj, Tadej, 2025: Raba družbenih zvrsti jezika pri pouku slovenščine in širše v osnovnošolskem izobraževanju. *Slavia Centralis* 18/1. 174–187.

Krapš Vodopivec, Irena, 2020: Analiza jezikovnih učbenikov za slovenščino – podajanje snovi o sporazumevanju in besedilnih vrstah. Tadeja Rozman idr. (ur.): *Empirični pogled na pouk slovenskega jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 142–177.

Leemeta, 2012: 37 nasvetov za boljšo slovenščino. *Blefsikon slovenskega pisanja.* <https://www.leemeta.si/blog/jezikovne-dileme/37-nasvetov-za-boljso-slovenscino>.

Vogel, Jerca, 2021: Kritična sporazumevalna zmožnost – osrednji koncept sodobnega pouka prvega jezika. *Jezik in slovstvo* 66/1. 3–16. <https://doi.org/10.4312/jis.66.1.3-16>.

Urška Stanković Elesini, Barbara Luštek Preskar, Tanja Medved, Jani Toroš
Univerza v Ljubljani, Naravoslovnotehniška fakulteta
urska.stankovic@ntf.uni-lj.si
barbara.lustekpreskar@ntf.uni-lj.si
tanja.medved@ntf.uni-lj.si
jani.toros@ntf.uni-lj.si

Vabilo v svet poezije Srečka Kosovela: razvoj didaktičnih namiznih iger

Prispevek predstavlja interdisciplinarni projekt, v katerem so študenti grafike v duhu Kosovelovega leta razvijali družabne igre z uporabo metode oblikovalskega snovanja. V sklopu projekta je nastalo šestnajst iger, ki skozi različne igralne in učne mehanike vključujejo Kosovelovo poezijo in spodbujajo različne miselne procese. Analiza zaključne ankete je pokazala, da je 78,8 % študentov prek projekta bolje spoznalo Kosovelovo življenje in delo, medtem ko je 30,3 % študentom približal, 21,2 % pa navdušil nad poezijo.

1 Uvod

Upad bralne pismenosti ni le slovenski, temveč globalni problem, na kar opozarjajo prenekatere raziskave (Klemenčič, Mirazchiyski 2023: 35; OECD 2023), iz katerih je razvidno, da učeči se berejo manj ter da težje vztrajajo v počasnem in poglobljenem branju, ki se zahteva za razumevanje zahtevnejših literarnih oblik, med katerimi je tudi poezija.

Liang in Chen (2013: 3944) predstavita poezijo kot ustvarjalni jezik, ki izboljšuje domišljijo in samorefleksijo, toda njena nejasnost in kompleksnost pogosto vodita v negativno percepcijo in demotivacijo bralcev. Saksida (2008: 30) poudarja, da branje poezije ponuja ustvarjalni dialog z besedilom v smislu zaznavanja zvočnosti, ritma, rime, likovne podobe besedila, posebnosti na ravni jezika (večpomenskost, sopomenke, tvorjenke, figure) ter motivov in teme. Šolska interpretacija umetnostnega besedila med drugim poudarja uvodno motivacijo (Medved Udovič 2015: 76), ki omogoča čustveno in vsebinsko povezanost z besedilom ter omogoča ustvarjalne pristope, med katerimi imajo velik pomen tudi igre (Saksida 2008: 104–105). S pomočjo iger se zmanjšuje začetni odpor, krepi radovednost in odpira pot do pogovora o občutkih in sporočilu pesmi (Liang, Chen 2013: 3945). Igre postanejo učni pripomoček, pri čemer je sporočilo igre odvisno od učnega cilja.

Povezujejo lahko domišljijo, realnost in sporočilnost literarnega dela. Z njimi ustvarimo motivacijsko okolje, ki omogoča prijetno izkušnjo, v kateri tematiko doživljamo in raziskujemo skozi zgodbo, igranje, interakcijo. Poezija postane interaktivna, zanimiva, razumljiva in dostopna. Z igro lahko dosežemo visoko angažiranost, čustveno vpletenost, aktivno vlogo učečega in pripravljenost, da nekatere aktivnosti v igri ponavlja in pri tem vztraja (Jedrinović 2026: 6–10).

2 Namizne igre

Namizna igra (angl. *tabletop game*) je širši krovni izraz za igre, ki se igrajo na mizi ali drugi ravni površini. Med namizne igre spadajo igre s prilagojeno igralno ploščo (angl. *board game*), igre s kartami (angl. *card game*), igre s kockami (angl. *dice game*), igre z miniaturami (angl. *miniature game*), igre s polaganjem ploščic (angl. *tile-based game*) ter igranje vlog (angl. *role-playing games*) (Rodriguez 2026).

Namizne igre vključujejo tri pomembne elemente: *igralno mehaniko*, *tematike*, ki prek estetike in zgodbe gradijo čustveno vez z igralcem, in *komponente*, ki vse to fizično utelesijo v obliki kartic, kock, igralnih plošč itd. (Sicart 2008; Beltrami 2020).

Izobraževalne ali didaktične igre poleg igralnih mehanik vključujejo tudi *učne mehanike*, ki zajemajo načine in miselne procese, ki jih želimo sprožiti pri igralcu. Arnab idr. (2015: 399–400) so na podlagi Bloomove teorije vzpostavili povezavo med igralnimi in učnimi mehanizmi. Pri tem poudarjajo, da je učenje bolj kot na zgolj kognitivne procese osredotočeno na izvajanje nalog ter da igra omogoča neprekinjeno preverjanje usvojenega znanja, kar ima pomemben motivacijski učinek. Ključne razlike med igralno in učno mehaniko so: pri igralni mehaniki spremljamo, kaj igralec dela, v učni ugotavljamo, kaj se je naučil; pri igralni mehaniki igralec izvaja zunanje akcije, medtem ko pri učni mehaniki potekajo notranji miselni procesi; v igralni mehaniki se oblikujejo izkušnje, v učni pa razumevanje; igralne mehanike ustvarjajo motivacijo, učne ustvarjajo znanje.

Na drugi strani je lahko tudi ustvarjanje iger učni pristop, ki spodbuja k učenju in ustvarjalnemu razmišljanju, pripomore k sposobnosti kritičnega razmišljanja, razlage, uporabe in opazovanja svojega obstoječega znanja z več vidikov, spodbuja rekonstruiranje obstoječega razumevanja, znanja, pomena in tudi vrednot ter pripomore k analiziranju, sintetiziranju, vrednotenju, revidiranju, načrtovanju in spremljanju (Jedrinović 2026: 21).

3 Raziskovalno vprašanje in hipoteze

Pri pregledu literature smo ugotovili, da se večina raziskav osredotoča na vpliv igre na dojemanje poezije pri igralcih, nismo pa zasledili raziskav o tem, kako lahko razvoj igre vpliva na dojemanje poezije pri njenih ustvarjalcih. Raziskovalno vprašanje se je zato ponudilo kar samo: zanimalo nas je, kako se pedagoško usmerjen in fazno strukturiran razvoj iger, ki so jih oblikovali študenti, odraža na njihovem dojemanju in prenosu poezije v učne mehanike. Na podlagi zastavljenega raziskovalnega vprašanja smo oblikovali dve hipotezi: H1: Razvoj namiznih iger približa poezijo študentom; H2: Razvoj namiznih iger pripomore k večjemu navdušenju študentov nad poezijo.

4 Metodologija razvoja iger

Razvoj namiznih iger s področja Kosovelove poezije je bil kompleksen proces, v katerem so sodelovali študenti 1. letnika magistrskega študija Grafičnih in interaktivnih komunikacij pri predmetih Inovacijski management in Trženjsko upravljanje podjetij. Projekt smo izvedli v treh korakih:[1] 1) predprojektne dejavnosti, 2) razvoj in izdelava namiznih iger po metodi oblikovalskega snovanja, 3) analiza igralne in učne mehanike izdelanih iger in rezultatov krajšega vprašalnika (podpoglavji 2.3 in 2.4).

4.1 Predprojektne dejavnosti

Pred začetkom projekta smo za boljše razumevanje tematike obiskali Kosovelovo spominsko sobo v Sežani, kjer so študenti spoznali Kosovelovo življenje, okolje, v katerem je odraščal, se posvetili njegovemu načinu razmišljanja in poeziji. Sledilo je predavanje o Kosovelovi otroški poeziji, v kateri so se seznanili z raznolikostjo njenih interpretacij.

4.2 Razvoj iger po Brownovem modelu oblikovalskega snovanja

Za razvoj iger smo uporabili Tim Brownov model oblikovalskega snovanja (angl. *Design Thinking*), ki poudarja osredotočenost na človeka, vključeno hitro prototipiranje pa predstavlja konkretna izhodišča za testiranje in nadgrajevanje predvidenih končnih rešitev (Nagy 2015; Noweski idr. 2012: 79–80). Metoda vključuje šest faz (slika 1). V prvi fazi so študenti raziskovali vsesplošno upadanje zanimanja za branje ter analizirali trg iger, ki spodbujajo zanimanje za poezijo. Nadalje so opazovali ciljne skupine, z njimi izvedli ankete ali intervjuje ter pridobili mnenja in

1 Projekt izdelave namiznih iger z naslovom Igralna avantura skozi poezijo Srečka Kosovela podpira HUD sklad UL.

želje o igrah. V tretji fazi so oblikovali lastno mnenje o priložnostih za razvoj novih iger ter si postavili smernice, iz katerih so izhajali pri njihovem razvoju. Sledilo je generiranje novih idej, pri čemer so ideje nadgrajevali, združevali, spreminjali, jih celo opustili in začeli iskati povsem nove. Ob koncu faze so na podlagi ustreznih kriterijev izbrali idejo, ki so jo razvili v prototip. V fazi prototipiranja so iz različnih materialov, ki so jih našli v svoji neposredni bližini (papir, kartonske škatle ipd.), izdelali prototipe iger, ki so jih s sprotnim testiranjem izboljševali v smislu igralne in učne mehanike, stanja »flow«[2] (Csikszentmihalyi 2004) itd. V fazi implementacije so prototipe spreminjali v dejanske izdelke, ki se lahko testirajo s ciljnimi uporabniki.

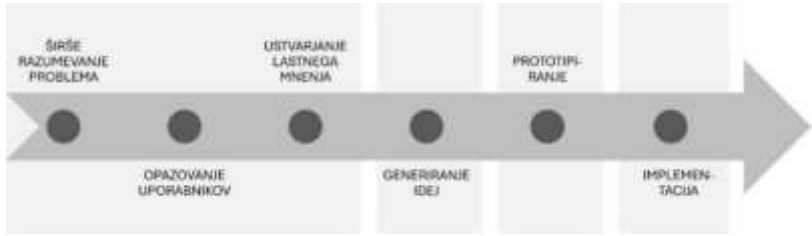

Slika 1: Faze razvoja namiznih iger

4.3 Analiza upodabljanja Kosovelove poezije in njegovega življenja skozi igralne in učne mehanike izdelanih iger

V projektu je bilo izdelanih 16 iger, ki se razlikujejo po tematiki, vsebini, namenu, cilju, izbrani ciljni skupini, igralni ter učni mehaniki in komponentah. Za namene prispevka smo izbrali štiri igre, katerih igralne in učne mehanike smo predstavili kot primere. Opise smo povzeli po poročilih skupin, ki so igre izdelale, in jih dopolnili z dodatnimi ugotovitvami.

4.4 Zaključna anketa med študenti

Na koncu projekta je 33 študentov izpolnilo anonimno anketo. Zaprti tip vprašanj je vključeval šest trditev: 1) Tema projekta o Srečku Kosovelu se mi je zdela primerna; 2) Izdelava namizne igre je bila zanimiv način spoznavanja Kosovela; 3) S projektom sem bolje spoznal/a Kosovelovo življenje in delo; 4) Projekt mi je približal poezijo; 5) Projekt me je navdušil nad poezijo; 6) Namizna igra, ki smo jo izdelali v skupini, lahko pomaga pri razumevanju Kosovelovih del. Študenti so trditve ocenili na petstopenjski Likertovi lestvici. Povezanost med posameznimi trditvami smo ugotavljali z izračunom Pearsonovega korelacijskega koeficienta. Na

2 Stanje »flow« je stanje optimalne zmogljivosti, zadovoljstva in občutka nadzora, ki nastopi, ko so igralčeve sposobnosti usklajene z zahtevnostjo igre, cilji jasno določeni, povratne informacije pa kakovostne. Igralec postane tako zatopljen v igro, da izgubi občutek za čas in sebe.

koncu ankete smo študentom postavili še odprto vprašanje o tem, katera Kosovelova tema, pesem ali misel se jim je najbolj vtisnila v spomin.

5 Rezultati

5.1 Načini upodabljanja Kosovelove poezije skozi učne mehanike štirih iger

Učne mehanike, kot že omenjeno, vključujejo načine in miselne procese, ki jih želimo sprožiti pri igralcu. V nadaljevanju podajamo kratke opise in učne mehanike štirih iger, namenjenih različnim starostnim skupinam.

Slika 2: Medolov (avtorja igre: Kniewald Eli in Valenta Nik; foto: Sara Teršar)

Igra ***Medolov*** je namizna igra, namenjena otrokom 1. triade. Vključuje ilustrirane plošče (izzive), ki jih igralci na začetku igre poljubno postavijo na igralno površino ter figuro medvedka, ki pomaga pri zbiranju koščkov medu. Učna mehanika igre temelji na aktivnem sodelovanju in veččutnem učenju, kar vključuje kooperativno igranje s skupnim ciljem (tj. medvedku napolniti trebušček) in multimodalne izzive, kot so gibalne in govorne veščine, opazovanje okolice in socialne veščine. Igra spodbuja aktivno poslušanje z razumevanjem, bogatenje besednega zaklada in domišljije, interaktivno interpretacijo ter spoznavanje ritma in rim. Igra poezijo spremeni v živahno izkušnjo, kjer so verzi orodje za napredovanje v igri, hkrati pa otrokom odpirajo vrata v svet literarnega izražanja.

Slika 3: Lov na verze: od Sežane do Tomaja (avtorice igre: Pipan Evelin, Stanonik Tinkara in Vidic Nika; foto: Sara Teršar)

Igra ***Lov na verze: od Sežane do Tomaja*** je namenjena starejšim od 9 let. Vključuje igralno ploščo z izrisano potjo od Sežane do Tomaja, na kateri igralce čakajo poučno-zabavni izzivi. Učna mehanika igre temelji na prepletu tekmovanja in sodelovanja, kar omogoča igralcem, da se hkrati potegujejo za zmago in istočasno ustvarjajo literarno delo. Namesto pasivnega branja se igralci aktivno vključijo v proces gradnje pesmi ter se skozi nepričakovane izzive nezavedno učijo o kraškem okolju in biografskih podatkih avtorja. Igra se lahko

izpelje na lažji in abstraktnejši način ter poudarja, da je nastanek poezije proces, ki se lahko nenehno spreminja. Spodbuja k sestavljanju pesmi, kjer sta v ospredju ustvarjanje in domišljija. Nastala pesem je rezultat zabavnega družabnega dogodka, ki omogoča socialno interakcijo in skupinsko interpretacijo besed ter razumevanje strukture pesmi in ritma.

Slika 4: KosoVerz (avtorici igre: Dolgov Kaja, Smej Lana; foto: Sara Teršar)

Igra ***KosoVerz*** je namenjena starejšim od 17 let. Igra temelji na aktivni interpretaciji in asociativnem povezovanju verzov iz pesmi Ekstaza smrti z vsakdanjimi situacijami iz življenja mladih. Učna mehanika vključuje kontekstualizacijo poezije, saj igralci namesto abstraktne analize verze povežejo z vsakdanjimi situacijami in občutki ter s tem spoznavajo, da poezija ni le zgodovinski artefakt, temveč je lahko sredstvo za izražanje sodobnih osebnih izkušenj. Igralca postavi v vlogo interpretov, ne le pasivnih poslušalcev, z iskanjem povezav pa na igriv način izvaja analizo z iskanjem globljih pomenov v besedilu. Z navezovanjem verzov na lastne občutke igralec vzpostavi osebni odnos do avtorja in njegovega dela. Igra poudarja ustvarjalno in kritično razmišljanje, poezijo pa spremeni v dinamično in interaktivno izkušnjo, ki neposredno nagovarja svet mladih.

Slika 5: Verzacije (avtorice igre: Fileva Delfina, Mandelj Brita, Stojanovska Sofija; foto: Sara Teršar)

Igra ***Verzacije*** je namenjena starejšim in vključuje ploščice, na katerih so zapisane kitice dvanajstih Kosovelovih pesmi, ki jih igralec skozi igro sestavlja v smiselne celote. Učna mehanika igre temelji na prepoznavanju strukture pesmi, pri čemer igralci namesto pasivnega branja fizično »zlagajo« pesmi v celoto. Literarno analizo spremeni v tekmovalno in zabavno dejavnost, poezija postane predmet druženja in pogovora, spodbuja socialno učenje in izmenjavo interpretacij. Igra vključuje različne Kosovelove pesmi, kar omogoča, da igralci v poeziji najdejo teme, ki se jih osebno dotaknejo, npr. melanholija, upanje in druga univerzalna človeška vprašanja. V igri je pomembno strateško razmišljanje, saj za daljše pesmi in pravilen vrstni red kitic igralci dobijo dodatne točke.

5.2 Vpliv razvoja iger na spoznavanje in približanje poezije študentom

Iz grafa je razvidno, da je bila večini študentov (75,8 %) izbrana tematika o Srečku Kosovelu primerna za izvedeni projekt, medtem ko je bil manjši delež (15,2 %) z izborom tematike nezadovoljen. Slednji so navedli dva razloga: slovenščina jim ne ustreza ali pa so zaradi Kosovelovega leta že imeli preveč projektov na to temo.

Večina študentov (81,8 %) je menila, da je izdelava namiznih iger zanimiv način spoznavanja Kosovelovih del, medtem ko se 15,2 % študentov s tem ni strinjalo. Prav tako je večina (78,8 %) menila, da so s projektom bolje spoznali Kosovelovo delo in življenje.

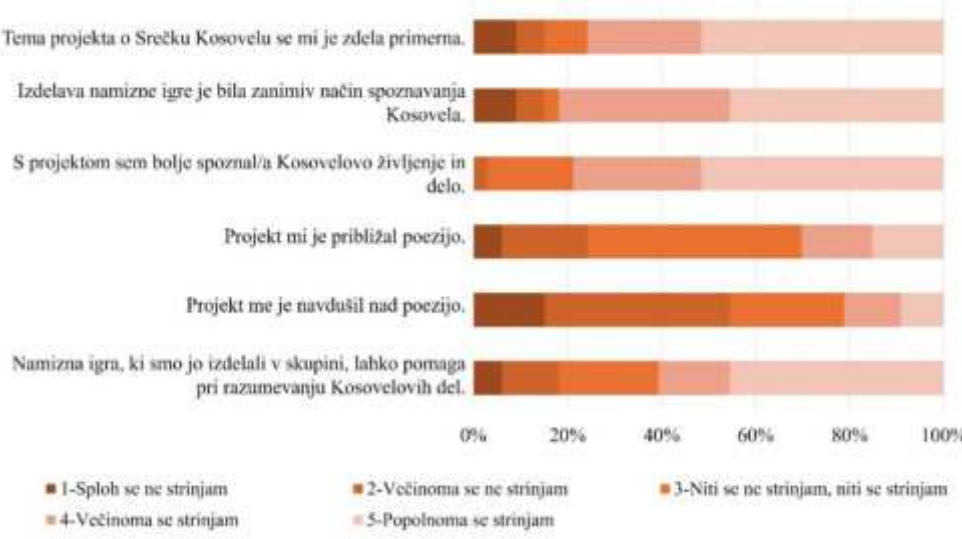

Graf: Rezultati anketnega vprašalnika

Kljub temu da je projekt pripomogel k boljšemu spoznavanju Kosovelovih del in življenja, je poezijo približal le 30,3 % študentom; 45,5 % študentov je pri tej trditvi ostalo neodločenih, 24,2 % pa se s trditvijo niso strinjali. 54,5 % študentov je ocenilo, da jih projekt ni navdušil nad poezijo, 21,2 % pa jih je trdilo nasprotno (24,2 % je ostalo neodločenih). Med trditvama »Projekt mi je približal poezijo« in »Projekt me je navdušil nad poezijo« je pričakovano močna pozitivna povezanost ($r = 0,82$), saj so tisti, ki jim je bila poezija s projektom približana, običajno nad njo tudi bolj navdušeni. Pozitivna korelacija ($r = 0,64$) je tudi med boljšim spoznavanjem Kosovelovega življenja in dela ter dejstvom, da jim je projekt približal poezijo, kar pomeni, da je omenjeno spoznavanje ključno tudi za razumevanje poezije.

Ko smo študente vprašali, katera Kosovelova tema, pesem ali misel se jim je najbolj vtisnila v spomin, so med odgovori najpogosteje navedli pesmi Kons 5, Sonček boža tačico, Naš prašiček, Zlati čoln, zbirko Medvedki sladkosnedki, Močeradek, pa tudi Oktober in Ekstaza smrti. Všeč jim je bila simbolika pesmi Deček s sončnico. Med zapisanimi mislimi izpostavljamo dve: »Najbolj se mi je vtisnila Kosovelova tema človekove osamljenosti in hkrati upanja v boljši svet. Še posebej me nagovarja njegova misel, da mora umetnost opozarjati na družbene probleme in spodbujati spremembe« in »Gnoj je zlato, zlato je gnoj – kar ima tebi vrednost, je odvisno od tega, kdo si, kje si in kam greš.«

60,6 % študentov je menilo, da bi njihova namizna igra lahko pomagala pri boljšem razumevanju Kosovelovih del, medtem ko se s tem ni strinjalo 18,2 % študentov. V kolikšni meri bodo igre pomagale pri razumevanju Kosovelovih del, bomo ugotovili s testiranjem v ciljnih skupinah.

6 Zaključek

Projekt je ponudil vpogled v vpliv strukturiranega razvoja namiznih iger na dojemanje kompleksne literarne snovi pri študentih grafike. S pomočjo končne analize smo potrdili zastavljeno hipotezo H1: *Razvoj namiznih iger je zanimiv način, kako poezijo približati študentom*. Večina študentov (81,8 %) se je strinjala, da je bila izdelava namiznih iger zanimiv način spoznavanja Kosovela in njegovih del. Projekt je s svojo fazno strukturo oblikovalskega snovanja študente aktivno vpeljal v raziskovanje Kosovelovega življenja in njegove poezije. To potrjuje tudi podatek, da je 78,8 % udeležencev prek projekta bolje spoznalo njegovo življenje in delo.

Hipotezo H2: *Razvoj namiznih iger pripomore k večjemu zanimanju študentov za poezijo* smo ovrgli oziroma delno sprejeli. Rezultati so pokazali, da kljub zanimivemu procesu razvoja iger to še ni zagotovilo za splošno navdušenje nad poezijo. Le 30,3 % študentov je menilo, da jim je projekt približal poezijo, medtem ko je večina (54,5 %) menila nasprotno. Čeprav obstaja močna korelacija ($r = 0,64$) med spoznavanjem avtorjevega življenja in dela ter približanjem njegove poezije, je bil proces ustvarjanja iger zadosten motivacijski dejavnik za spremembo osebnega interesa le pri manjšem deležu študentov do te literarne zvrsti.

Igre so s prepletom igralnih in učnih mehanik preoblikovale poezijo v interaktivno izkušnjo. Ključni naslednji korak je testiranje prototipov v izbranih ciljnih skupinah in realnih okoljih (šole, knjižnice), kar bo dokončno potrdilo njihovo vrednost v smislu spodbujanja bralne pismenosti in zanimanja za poezijo.

Viri in literatura

Arnab, Sylvester, Lim, Theodore, Carvalho, Maira B., Bellotti, Francesco, de Freitas, Sara, Louchart, Sandy, Suttie, Neil, Berta, Riccardo, De Gloria, Alessandro, 2015: Mapping learning and game mechanics for serious games analysis. *British Journal of Educational Technology* 46/2. 391–411. <https://doi.org/10.1111/bjet.12113>.

Beltrami, Diego, 2020: A board game design process: A game is a system (Part 4). *UX Collective*. <https://uxdesign.cc/a-board-game-design-process-a-game-is-a-system-5469dfa4536>.

Csikszentmihalyi, Mihaly, 2004: *Flow, the secret to happiness*. TED. <https://www.ted.com/talks/mihaly_csikszentmihalyi_flow_the_secret_to_happiness>.

Jedrinović, Sanja, 2026: *Razvoj in uporaba didaktičnih (namiznih) iger*. Uvodno predavanje v projektu Igralna avantura skozi poezijo Srečka Kosovela. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Naravoslovnotehniška fakulteta. 1–28.

Klemenčič, Eva M., Mirazchiyski, Plamen V., 2023: *Mednarodna raziskava bralne pismenosti (IEA PIRLS 2021): Nacionalno poročilo – prvi rezultati*. Ljubljana: JRZ Pedagoški inštitut. <https://www.pei.si/wp-content/uploads/2023/05/Nacionalno_porocilo_PIRLS_2021.pdf>.

Liang, Hsin-Yi, Chen, Sherry Y., 2013: Game Poetry: Promotion of Poetry through a Game-Based Learning System. *Proceedings – 2013 IEEE International Conference on Systems, Man, and Cybernetics, SMC 2013*. IEEE. 3944–3949. <https://doi.org/10.1109/SMC.2013.673>.

Medved Udovič, Vida, 2015: Med komunikacijskim in problemsko-ustvarjalnim poukom književnosti. *Jezik in slovstvo* 60/3–4. 75–85. <https://doi.org/10.4312/jis.60.3-4.75-85>.

Nagy, Tine, 2015: Dizajnersko razmišljanje – kje izvira in kam seže filozofija. *Podjetnik.net*. <https://podjetnik.aktualno.si/dr-tine-nagy-dizajnersko-razmisljanje-kje-izvira-in-kam-seze-filozofija/>.

Noweski, Christine, Scheer, Andrea, Büttner, Nadja, von Thienen, Julia, Erdmann, Johannes, Meinel, Christoph, 2012: Towards a Paradigm Shift in Education Practice: Developing Twenty-First Century Skills with Design Thinking. Hasso Plattner idr. (ur.): *Design Thinking Research: Measuring Performance in Context*. Berlin, Heidelberg: Springer. 71–94. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-31991-4_5>.

OECD, 2023: *PISA 2022 Results (Volume I): The State of Learning and Equity in Education*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/53f23881-en>.

Rodriguez, Elena, 2026: What Is a Tabletop Game? Definition, Types & How to Choose. *ElectronicsHub by Alibaba.com*. <https://electronics.alibaba.com/question/tabletop-games-guide-what-they-are-how-to-choose>.

Saksida, Igor, 2008: *Poti in razpotja didaktike književnosti*. Mengeš: Izolit.

Sicart, Miguel, 2008: Defining Game Mechanics. *Game Studies* 8/2. <https://www.gamestudies.org/0802/articles/sicart>.

Andraž Stevanovski
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo
andraz.stevanovski@gmail.com

Od bralca k implicitnemu nebralcu? Domače branje slovenskih srednješolcev v času digitalne kulture

Prispevek obravnava odnos slovenskih srednješolcev do domačega branja v digitalni kulturi ter vpliv digitalnih medijev na literarno recepcijo. Teoretični del temelji na recepcijski estetiki, sodobni literarni didaktiki, raziskavah bralne motivacije in konceptu implicitnega nebralca.[1] Empirični del predstavlja rezultate anonimne ankete med 184 dijaki slovenskih srednjih šol. Raziskava kaže, da domače branje ostaja pomemben del pouka, vendar dijaki ob branju vse pogosteje uporabljajo književne obnove in umetno inteligenco. Digitalni mediji vplivajo predvsem na zbranost in doživljanje branja. Prispevek prinaša eno izmed prvih empiričnih preverjanj koncepta implicitnega nebralca med slovenskimi srednješolci ter odpira razmislek o prihodnosti domačega branja v digitalnem okolju.

1 Uvod

Branje književnosti se v času digitalne kulture spreminja. Pametni telefoni, družbena omrežja in umetna inteligenca vplivajo na bralne navade, zbranost in način literarne recepcije, zato se spreminja tudi položaj domačega branja kot ene temeljnih oblik književnega pouka.

Čeprav se slovenska književnodidaktična raziskovanja posvečajo literarni recepciji, književni vzgoji in v zadnjem času tudi konceptu implicitnega nebralca, ostaja manj raziskano, kako srednješolci v digitalnem okolju dejansko berejo ter kako pri tem uporabljajo književne obnove, video povzetke, filmske priredbe in umetno inteligenco.

V razpravi analiziram odnos slovenskih srednješolcev do domačega branja ter vpliv digitalnih medijev na njihove bralne navade in literarno recepcijo. Raziskava temelji na anonimni anketi med 184 dijaki slovenskih srednjih šol, kvantitativne rezultate pa dopolnjuje kvalitativna analiza odprtih odgovorov. Interpretacija izhaja

1 Koncept implicitnega nebralca je razvil Peter Sloterdijk; v slovensko književno didaktiko ga prenaša Milena Mileva Blažić (2025).

iz recepcijske estetike, sodobne literarne didaktike, raziskav bralne motivacije in koncepta implicitnega nebralca. Izhajam iz naslednjih hipotez:

- slovenski srednješolci domače branje vse pogosteje dopolnjujejo ali nadomeščajo z različnimi oblikami posredovanega poznavanja književnih del (književne obnove, video povzetki, umetna inteligenca idr.);
- digitalno okolje pomembno vpliva na način literarne recepcije, predvsem na zbranost pri branju daljših besedil ter doživljanje literarnega branja;
- kljub digitalizaciji ostajata kakovostna književna vzgoja in premišljen izbor domačega branja pomembna dejavnika razvijanja trajne bralne motivacije med srednješolci.

2 Teoretična izhodišča

2.1 Literarno branje in literarna zmožnost

Vprašanje domačega branja je povezano z vprašanjema, kaj literarno branje sploh je in kakšna je njegova vloga pri sodobnem književnem pouku. Književno besedilo ni samo nosilec informacij, pač pa estetska tvorba, katere pomen nastaja v dejavnem odnosu med besedilom in bralcem, ki pri tem ni le prejemnik informacij, temveč besedilo razume, interpretira in vrednoti, ga povezuje z lastnimi izkušnjami ter tako razvija svojo literarno, estetsko in kritično zmožnost. Zato domačega branja ne moremo razumeti samo kot obveznosti, ampak kot enega ključnih načinov razvijanja literarne zmožnosti.

Recepcijska estetika razume literarno delo kot odprto strukturo, katere pomen se oblikuje šele v srečanju med besedilom in bralcem. Njegovo razumevanje določa bralčev horizont pričakovanj, oblikovan s predhodnimi bralnimi izkušnjami, kulturnim kontekstom in zgodovinskim trenutkom, medtem ko bralec v procesu branja aktivno soustvarja pomen besedila.

Na teh izhodiščih temelji tudi sodobna slovenska književna didaktika. Alenka Žbogar literarno zmožnost razume kot sposobnost dejavnega, interpretativnega in kritičnega branja. Poudarja, da je njen cilj razvijanje bralca, ki zna literarno delo razumeti, interpretirati in vrednotiti, ne pa zgolj obnoviti njegove vsebine (Žbogar 2019: 74–76). Boža Krakar Vogel za literarno branje, »katerega vsebine in dejavnosti so predvidene v učnih načrtih« (Krakar Vogel 2022: 25), zapiše, da je »eden od temeljnih ciljev književne vzgoje in nalog učitelja slovenista, pa tudi vseh tistih, ki se znotraj kurikuluma ukvarjajo z bralno vzgojo« (Krakar Vogel 2016: 6). Zato književne vzgoje ni mogoče skrčiti na preverjanje podatkov o prebranem delu, saj je bistveno razvijanje interpretativnega mišljenja, »[l]iteratura namreč

sodobnemu posamezniku ne prinaša hitrih in enoznačnih informacij in presoj o času, prav tako ne lahko dosegljivega užitka […]« (Krakar Vogel 2016: 6).

Podobno opozarja Alojzija Zupan Sosič, da književnost razvija posebne oblike razumevanja sveta, ki jih ni mogoče nadomestiti z drugimi vrstami besedil. Kot zapiše, »literarna interpretacija ni samo zbiranje literarnozgodovinskih in literarno teoretičnih podatkov, ampak je predvsem možnost za ozaveščanje neizrazljivega […] ter krepitev čustvene in estetske inteligence« (Zupan Sosič 2024: 244). Prav zato neposredno srečanje z literarnim besedilom ostaja nepogrešljiv del književne vzgoje.

Skupna značilnost predstavljenih pogledov je razumevanje literarnega branja kot dejavnega procesa, ki zahteva čas, zbranost in interpretacijo. Literarni pomen ne nastane sam od sebe niti ga ni mogoče v celoti nadomestiti z obnovo ali povzetkom. Kot opozarja Milena Mileva Blažić, književna vzgoja pomembno sodeluje pri oblikovanju kulturnega spomina in bralne identitete mladih (Blažić 2025: 93). Prav zato je vprašanje domačega branja vprašanje razvoja literarne zmožnosti v sodobni digitalni kulturi.

2.2 Bralna motivacija v mladostništvu

Razumevanje odnosa srednješolcev do domačega branja zahteva tudi vpogled v dejavnike, ki oblikujejo bralno motivacijo. Raziskave kažejo, da bralne navade nastajajo v prepletu osebnih interesov, družinskega okolja, šole, vrstnikov in širšega kulturnega prostora.

Broeder in Stokmans ugotavljata, da na prostovoljno branje najmočneje vplivajo hedonistični odnos do branja, implicitna norma družine in prijateljev, privlačnost razpoložljivega izbora knjig ter zaznana bralna zmožnost (Broeder, Stokmans 2013: 110).

Na zmanjševanje zanimanja za branje opozarjata Merga in Moon, ki poudarjata, da je aliterarnost (*aliteracy*), stanje, pri katerem je posameznik usvojil bralno zmožnost, ne pa tudi volje do branja, postaja v mednarodnih raziskavah mladostništva vse večja skrb (Merga, Moon 2016: 122). Aliterarnost tako ne pomeni nezmožnosti branja, ampak izgubo pripravljenosti za prostovoljno in poglobljeno branje. Avtorja opozarjata, da imajo pri oblikovanju pozitivnega odnosa do knjig pomembno vlogo učitelji, starši in vrstniki (Merga, Moon 2016: 122–126). Podobno Susan Lutz Klauda ugotavlja, da vpliv družinskega okolja ostaja pomemben tudi v adolescenci. Po njenem mnenju je podpora staršev pri branju eden izmed številnih dejavnikov, ki lahko vplivajo na razvoj in ohranjanje bralne motivacije otrok (Klauda 2009: 325).

Starši bralno motivacijo spodbujajo predvsem z lastnim zgledom, dostopnostjo knjig in pogovorom o prebranem; motivacija za prostovoljno branje z odraščanjem pa se postopoma zmanjšuje (Klauda 2009: 325–327). Vendar Božа Krakar Vogel navaja vsaj eno (kratkotrajno) rešitev: »Kakovostna neposredna pedagoška komunikacija med zavzetim učiteljem, učenci in literaturo je […] potrjena kot proces, ki zmore spodbuditi akcijski (trenutni) interes mladih za književnost« (Krakar Vogel 2016: 6).

Pomemben dejavnik sodobnega branja predstavlja tudi digitalno okolje. Loh in Sun ugotavljata, da digitalni mediji niso nadomestili tiskanih knjig, so pa spremenili njihove funkcije. Medtem ko uporabniki digitalne medije povezujejo predvsem s hitrostjo in priročnostjo, tiskana besedila še vedno razumejo kot primernejša za poglobljeno razumevanje. Digitalno in tiskano branje zato ne predstavljata nasprotij, ampak različna načina uporabe besedil (Loh, Sun 2019: 670–671).

Bralne navade nastajajo v prepletu notranje motivacije, družinskega in šolskega okolja ter privlačnosti knjižnega izbora, ugotavljajo omenjeni avtorji, a večina njihovih raziskav je nastala pred množično uporabo umetne inteligence, zato ne odgovarja na vprašanje, kako se spreminja literarna recepcija v času, ko je mogoče književno delo spoznati tudi brez njegovega neposrednega branja.

3 Empirična raziskava

3.1 Namen raziskave in metodologija

Z empiričnim delom raziskave sem želel ugotoviti, kakšen je odnos slovenskih srednješolcev do domačega branja v času digitalne kulture ter kako digitalni mediji vplivajo na njihove bralne navade in literarno recepcijo. Posebno pozornost sem posvetil vprašanju, ali dijaki literarna dela berejo v izvirniku ali pa jih vse pogosteje nadomeščajo oziroma dopolnjujejo z obnovami, video povzetki, filmskimi priredbami in umetno inteligenco.

Raziskavo sem zasnoval kot kvantitativno raziskavo z elementi kvalitativne analize. Podatke sem zbral z anonimnim spletnim vprašalnikom v aplikaciji 1KA, ki je obsegal 19 vprašanj o bralnih navadah, domačem branju, vplivu digitalnih medijev in položaju slovenskega jezika v digitalnem okolju. Sodelovalo je 184 dijakov petih slovenskih srednjih šol (54 % prvošolcev, 30 % drugošolcev, 15 % tretješolcev in 1 % maturantov). Zaradi priložnostnega vzorca rezultatov ni mogoče neposredno posploševati.

Podatke sem analiziral z deskriptivno statistiko, odprte odgovore pa s tematsko analizo. Interpretacija temelji na raziskavah bralne motivacije in konceptu implicitnega nebralca. Kljub omejitvam raziskava ponuja pomemben vpogled v sodobne bralne navade slovenskih srednješolcev.

3.2 Bralne navade srednješolcev

Pred analizo domačega branja je treba odgovoriti na temeljno vprašanje: Ali slovenski srednješolci sploh še berejo? Čeprav se pogosto trdi, da mladi knjig skoraj ne odpirajo več, rezultati raziskave kažejo precej bolj raznoliko sliko.

Na vprašanje, koliko knjig po lastni izbiri preberejo v enem letu, je 31 % dijakov odgovorilo, da preberejo več kot pet knjig, 20 % tri do pet knjig, 31 % eno ali dve knjigi, 17 % pa nobene.

Graf 1: Število knjig, ki jih dijaki po lastni izbiri preberejo v enem letu

Rezultati kažejo, da srednješolcev ni mogoče obravnavati kot homogeno skupino nebralcev. Skoraj polovica jih po lastni izbiri letno prebere največ dve knjigi, dobra polovica pa najmanj tri. To potrjuje omenjene ugotovitve Broederja in Stokmansa (Broeder, Stokmans 2013: 102–106) ter raziskave Klaude (Klauda 2009: 325–327).

Pri vprašanju z več možnimi odgovori o tem, katere vrste besedil berejo najpogosteje, je 60 % dijakov navedlo knjige, 59 % objave na družbenih omrežjih, 57 % podnapise filmov in serij, 33 % novice oziroma spletne članke, 31 % stripe ali mange, 23 % fanovsko literaturo (*fanfiction*), le 5 % pa je odgovorilo, da skoraj ničesar ne bere.

Graf 2: Vrste besedil, ki jih dijaki najpogosteje berejo

Rezultati kažejo, da mladi ne berejo nujno manj, berejo pa drugače. Knjiga ostaja najpogosteje izbrana oblika branja, si pa ta položaj deli z različnimi digitalnimi besedili. Podobno ugotavljata tudi Loh in Sun (2019: 670–671), to pa potrjujejo tudi odprti odgovori dijakov,[2] denimo: »Branje ni izginilo, samo preselilo se je drugam.« To kaže, da digitalna kultura ni odpravila branja, ampak je bistveno razširila nabor besedil, s katerimi se mladi srečujejo vsak dan. Zato se osrednje raziskovalno vprašanje ne glasi več, ali srednješolci berejo, ampak kakšno mesto ima v njihovih bralnih praksah književnost.

3.3 Domače branje med obveznostjo in izbiro

Osrednje vprašanje raziskave je bilo, kakšen odnos imajo srednješolci do domačega branja. Rezultati kažejo, da je odnos do domačega branja precej bolj raznolik, kot bi lahko sklepali iz splošnih predstav o upadanju branja med mladimi.

Graf 3: Pogostost branja predpisanega domačega branja

2 Vsi odgovori dijakov so lektorirani.

Na vprašanje, kako pogosto preberejo predpisano domače branje, je 31 % dijakov odgovorilo, da ga vedno preberejo v celoti, 33 % skoraj vedno, 17 % predvsem dela, ki jih bodo pisali v eseju, 13 % domače branje prebere le redko, 6 % pa ga ne prebere nikoli.

Skoraj dve tretjini sodelujočih domače branje praviloma prebere, rezultati tako ne potrjujejo splošnega opuščanja literarnega branja, kažejo pa različne načine soočanja z obveznim branjem. Ujemajo se z ugotovitvami o aliterarnosti Merge in Moona (2016: 122) in z rezultati, do katerih je v svoji analizi bralnih navad slovenskih srednješolcev iz jugovzhodne regije prišla Erika Kum (2022: 88).

Ko dijaki domačega branja ne preberejo, ga najpogosteje nadomeščajo z drugimi viri. 49 % jih uporabi obnovo, 14 % uporablja umetno inteligenco, 10 % vpraša o delu vrstnike, 4 % pa si ogledajo filmsko priredbo dela.

Graf 4: Načini nadomeščanja neprebranega domačega branja

Ti rezultati potrjujejo Sloterdijkov koncept implicitnega nebralca, o katerem v slovenski književni didaktiki razmišlja Milena Mileva Blažić, ki opozarja, da se literarna dela danes »pogosto nadomeščajo s povzetki, analizami ali celo generiranimi povzetki umetne inteligence« (Blažić 2025: 95). Moja raziskava kaže, da obnove še ostajajo najpogostejša oblika posredovane recepcije, umetna inteligenca pa se uveljavlja kot pomemben dejavnik.

Raziskava je preverjala tudi razloge za nebranje domačega branja. Dijaki so navedli pomanjkanje časa (28 %), nezanimivost literarnega dela (25 %), težave s koncentracijo (18 %), telefon oziroma družbena omrežja (6 %), zahtevnost jezika (4 %) in počasnost branja (4 %).

Posebej zanimivo je, da telefone in družbena omrežja kot neposreden razlog za nebranje navaja razmeroma malo dijakov. Namesto tega pogosteje izpostavljajo pomanjkanje časa, nezanimivost književnega izbora in težave z zbranostjo. Vendar

odprti odgovori kažejo, da je »pomanjkanje časa« pogosto tesno povezano prav z uporabo digitalnih medijev. Dijaki denimo zapišejo: »Telefon je bolj zanimiv kot knjiga«, »Po TikToku se težko zberem za branje« in »Knjiga zahteva veliko več časa, kot smo ga danes pripravljeni nameniti eni stvari.« To nakazuje, da vpliv digitalnih medijev pogosto ni prepoznan kot neposreden vzrok, temveč se kaže posredno – kot občutek pomanjkanja časa in zmanjšana zmožnost dolgotrajne zbranosti. Rezultati zato kažejo, da digitalni mediji ne vplivajo le na način preživljanja prostega časa, temveč tudi na pogoje za poglobljeno branje.

Graf 5: Razlogi za nebranje domačega branja

3.4 Digitalno okolje in spreminjanje literarne recepcije

Digitalni mediji so pomemben del vsakdana srednješolcev, zato je raziskava preverjala tudi njihov vpliv na literarno branje. Rezultati kažejo, da digitalna kultura vpliva predvsem na način literarne recepcije in pogoje za poglobljeno branje.

Pametni telefon vsak dan uporablja 95 % sodelujočih dijakov. Med branjem ga 30 % skoraj nikoli ne preverja, 52 % občasno, 13 % pogosto, 4 % pa zelo pogosto. To pomeni, da je za veliko večino dijakov telefon tudi med branjem stalno navzoč, s tem pa predstavlja potencialen vir motenj in prekinitev zbranosti, četudi ga ne uporabljajo neprestano.

Rezultati kažejo, da kratke video vsebine pomembno vplivajo na bralno izkušnjo dijakov. Kar 33 % jih meni, da po uporabi TikToka, Instagrama, Reelsov ali YouTube Shortsov težje berejo daljša besedila, dodatnih 35 % pa ta vpliv zaznava vsaj deloma. Podobno se 64 % dijakov v celoti ali deloma strinja, da se jim knjige zdijo počasnejši vir informacij od kratkih digitalnih vsebin. Hkrati pa polovica sodelujočih ocenjuje, da lahko daljše besedilo bere več kot trideset minut brez prekinitve, le 2 % pa manj kot pet minut. To kaže, da digitalni mediji verjetno spreminjajo pričakovanja glede ritma in dinamike besedil. Problem zato ni toliko

v tem, da dijaki ne bi bili več zmožni poglobljenega branja, ampak da književnost vse težje konkurira hitrim, kratkim in nenehno menjajočim se digitalnim vsebinam.

Graf 6: Pogostost preverjanja telefona med branjem

Na vprašanje, katera trditev najbolje opisuje njihov odnos do branja, je 37 % odgovorilo, da radi berejo, 34 % branje zanima, vendar pri njem težko vztrajajo, 21 % bere predvsem zaradi šolskih obveznosti, 8 % pa meni, da jih branje hitro utrudi.

Odprti odgovori dodatno osvetljujejo rezultate. Dijaki na vprašanje: »Zakaj (po tvojem mnenju) danes populacija vse manj bere?« odgovarjajo: »zaradi stvari, ki so veliko bolj enostavne za početi, na primer gledanje telefona«, »nižja koncentracija«, »preveč hitrih vsebin«, »lažji oziroma hitrejši načini zabave«, »mladi smo se navadili, da informacije dobimo takoj« itd.

Rezultati se ujemajo z ugotovitvami Loh in Suna, da uporabniki različne medije izbirajo glede na namen branja, vendar kažejo še nekaj več: digitalna kultura ne spreminja samo medija, ampak tudi način, kako mladi doživljajo literarno branje. Knjiga ostaja pomembna, a zahteva obliko pozornosti, ki jo sodobno digitalno okolje vse redkeje spodbuja.

3.5 Kaj želijo brati srednješolci?

Kvalitativna analiza odprtih odgovorov dopolnjuje statistične rezultate in omogoča vpogled v to, kako dijaki razumejo domače branje ter kakšne spremembe si želijo. Povprašani so bili: »Katere knjige bi morali obravnavati pri pouku književnosti, pa jih ne?«

Večina sodelujočih domačega branja ne zavrača kot takega, temveč problematizira predvsem izbor literarnih del in način njihove obravnave. Eden izmed dijakov je zapisal: »Branje je obvezna vsebina, pri kateri nimamo možnosti proste izbire

knjig, ki bi nas zanimale.« Podobna stališča se ponavljajo tudi v drugih odgovorih. Dijaki si želijo »več sodobnih knjig«, »aktualnejše teme«, »knjige, v katerih se lahko najdemo«, »več možnosti izbire« ter »manj prisile, več priporočil«. Takšni odgovori kažejo, da del dijakov obvezno branje vse pogosteje presoja z vidika osebnega ugodja, zanimivosti in možnosti izbire, manj pa z vidika izobraževalne vrednosti književnosti. To odpira vprašanje, ali se v šolskem prostoru postopoma krepi kultura individualnih pričakovanj in pravice do izbire, medtem ko se pomen zahtevnosti, discipline in vztrajnosti pri učenju umika v ozadje. Domače branje namreč očitno ni več razumljeno predvsem kot izobraževalna obveznost, ampak kot dejavnost, ki mora ustrezati osebnim preferencam.

Pomemben del odgovorov predstavljajo konkretni knjižni naslovi, ki bi jih dijaki vključili med domače branje. Ob kanonskih delih, kot so *1984*, *Živalska farma*, *Fahrenheit 451*, *Bratje Karamazovi* in *Preobrazba*, pogosto predlagajo tudi dela popularne književnosti, kar kaže na premik literarnega okusa k bralno dostopnejšim in tržno uspešnejšim besedilom. Rezultati se ujemajo z ugotovitvami Broederja in Stokmansa, da je privlačnost knjižnega izbora pomemben dejavnik prostovoljnega branja (2013: 87), vendar hkrati opozarjajo, da šola ne sme zgolj slediti obstoječim bralnim preferencam, temveč jih tudi oblikovati. Opuščanje kanonskih del v korist izključno popularne književnosti bi lahko postopno osiromašilo estetsko, kulturno in kritično pismenost mladih. To potrjuje tudi odgovor dijaka: »Če je knjiga dobra, jo preberem brez težav. Problem je, kadar me ne pritegne že na začetku.« Takšni odgovori kažejo, da posredovana recepcija pogosto ni posledica zavračanja književnosti, temveč neskladja med šolskim književnim kanonom, bralnimi pričakovanji mladih in sodobno bralno kulturo.

4 Razprava s sklepom

Raziskava kaže, da je položaj domačega branja med slovenskimi srednješolci bistveno kompleksnejši, kot pogosto nakazujejo javne razprave. Mladi književnosti praviloma ne zavračajo, spreminjajo pa se načini literarne recepcije, vloga posrednikov in pogoji, v katerih prihaja do stika z literarnim besedilom.

Rezultati potrjujejo, da neposredno branje ni več edina pot do poznavanja literarnega dela. Sicer skoraj dve tretjini dijakov domače branje po lastnih navedbah prebereta, skoraj polovica uporablja obnove, vse pomembnejšo vlogo pa prevzema tudi umetna inteligenca. Raziskava tako predstavlja empirično potrditev koncepta implicitnega nebralca med slovenskimi srednješolci ter kaže, da ta pogosto ni popolno nasprotje implicitnega bralca, temveč situacijska oblika sodobne literarne recepcije.

Potrdila se je tudi hipoteza o pomembnem vplivu digitalnega okolja na literarno recepcijo. Kratke video vsebine in stalna prisotnost pametnega telefona ne zmanjšujejo predvsem sposobnosti koncentracije, ampak spreminjajo navade pozornosti in pričakovanja glede ritma besedila. Mladi zato ne berejo nujno manj, ampak berejo drugače. Ključno vprašanje prihodnosti književnega pouka tako ni količina prebranih knjig, temveč ohranjanje pogojev za poglobljeno branje.

Raziskava je delno potrdila tudi pomen književne vzgoje in izbora domačega branja za razvijanje bralne motivacije. Dijaki si želijo sodobnejšega in raznovrstnejšega književnega izbora, kar potrjuje ugotovitve Broederja in Stokmansa ter Merge in Moona o pomenu notranje motivacije in privlačnosti knjižnega izbora. Hkrati pa njihovi predlogi kažejo izrazit premik od književnega kanona k popularni književnosti. Čeprav med predlaganimi deli ostajajo tudi pomembna dela svetovne klasike, prevladujejo dela, ki so bližje sodobni popularni kulturi in njihovim bralnim pričakovanjem. A šola ne sme zgolj slediti obstoječemu bralnemu okusu, temveč ga mora tudi oblikovati. Opuščanje kanonskih del v korist izključno popularne književnosti bi lahko postopno oslabilo estetsko, kulturno in kritično pismenost državljanov, kar pa je razvidno tudi iz Učnega načrta za slovenščino (2025), ki jasno predpisuje v obravnavo temeljna kanonska dela, vseeno pa učiteljem in tudi dijakom dovoljuje izbirnost, denimo pri obravnavi Prešernovih del se lahko izbira med obravnavo pesmi *Pevcu* ali pa *Neiztrohnjeno srce* (Bregač idr. 2025: 76). Prav tako za dijake od 1. do 3. letnika predpisuje eno delo, katerega cilj

> je krepitev bralnih navad, dvig bralne kulture, razvoj bralnih sposobnosti in vzgajanje ljubezni do književnosti, kar ima lahko pozitiven vpliv tudi na branje obveznih literarnih del. Pomembno je, da se dijak med branjem sprosti, uživa v zgodbi in se prepusti literarnemu doživetju (Bregač idr. 2025: 42).

Rezultati raziskave kažejo, da prihodnosti domačega branja ne bo mogoče zagotavljati zgolj z nadzorom nad branjem ali omejevanjem uporabe umetne inteligence. Veliko pomembnejši bo premislek o vlogi književnega pouka v digitalni kulturi. Njegova naloga ostaja uvajanje mladih v zahtevnejša literarna besedila ter razvijanje interpretativnih, estetskih in kritičnih zmožnosti, ki jih hitra digitalna komunikacija ne more nadomestiti. Prav v tem se kaže tudi temeljni pomen domačega branja: ne kot preverjanje šolske obveznosti, temveč kot eden ključnih in za nekatere edinih prostorov poglobljenega, počasnega in reflektiranega srečanja z literaturo.

Viri in literatura

Blažić, Milena Mileva, 2025: Implicitni nebralec: književna vzgoja, kanon in institucionalno nebranje. Jožica Jožef-Beg, Duša Divjak Race (ur.): *Slavistično društvo Slovenije:*

Slovenistika in slavistika 90 let kasneje. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije 35.) Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 93–104.

Bregač, Špela, idr., 2025: *Slovenščina: učni načrt: srednje splošno izobraževanje*. Ljubljana: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, Zavod RS za šolstvo.

Broeder, Peter, Stokmans, Mia, 2013: Why should I read? A cross-cultural investigation into adolescents' reading socialisation and reading attitude. *International Review of Education* 59/1. 87–112. <https://doi.org/10.1007/s11159-013-9354-4>.

Klauda, Susan Lutz, 2009: The Role of Parents in Adolescents' Reading Motivation and Activity. *Educational Psychology Review* 21/4. 325–363. <https://doi.org/10.1007/s10648-009-9112-0>.

Krakar Vogel, Boža, 2016: Oblike kurikularnega branja literature. *Otrok in knjiga* 43/95. 5–16.

Krakar Vogel, Boža, 2022: Vrste kurikularnega branja in odzivi kurikularnih bralcev. Alenka Žbogar (ur.): *Branje v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. (58. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 25–34. <https://doi.org/10.4312/SSJLK.58.25-34>.

Kum, Erika, 2022: Bralne navade slovenskih srednješolcev iz jugovzhodne regije s poudarkom na času po pandemiji Covid-19. Alenka Žbogar (ur.): *Branje v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. (58. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.) Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 86–92. <https://doi.org/10.4312/SSJLK.58.86-92>.

Loh, Chin Ee, Sun, Baoqi, 2019: I'd Still Prefer to Read the Hard Copy: Adolescents' Print and Digital Reading Habits. *Journal of Adolescent & Adult Literacy* 62/6. 663–672. <https://doi.org/10.1002/jaal.904>.

Merga, Margaret Kristin, Moon, Brian, 2016: The Impact of Social Influences on High School Students' Recreational Reading. *The High School Journal* 99/2. 122–140. <https://doi.org/10.1353/hsj.2016.0004>.

Zupan Sosič, Alojzija, 2024: Doživljanje kot proces literarne interpretacije. *Jezik in slovstvo* 69/3. 237–250. <https://doi.org/10.4312/jis.69.3.237-250>.

Žbogar, Alenka, 2019: Razvijanje literarne zmožnosti pri pouku književnosti. *Jezik in slovstvo* 64/1. 73–83. <https://doi.org/10.4312/jis.64.1.73-83>.

Priznanja
Zveze slovenskih slavističnih društev

Štefan Kardoš
Slavistično društvo Prekmurja, Porabja in Prlekije
stefan.kardos@guest.arnes.si

Utemeljitev podelitve častnega članstva Franciju Justu

Slavistično društvo Prekmurja, Prlekije in Porabja predlaga podelitev častnega članstva v Zvezi slovenskih slavističnih društev Franciju Justu.

Franci Just je dolgoletni član Slavističnega društva Prekmurja, Prlekije in Porabja (prej SD Pomurja in SD Prekmurja in Prlekije), bil je njegov večkratni predsednik, prvič v letih 1989–1991, nazadnje v letih 2021–2025. Ni le eden najvidnejših članov društva in eden najvidnejših slavistov v pomursko-porabski regiji, ampak tudi ena od osrednjih osebnosti založniške in uredniške dejavnosti v tem prostoru in eden najpomembnejših raziskovalcev književnosti slovenskega panonskega prostora nasploh, poleg tega pa organizator in tvorec nekaterih najpomembnejših festivalov, prireditev in drugih dejavnosti na področju kulture v Pomurju in Porabju v zadnjih nekaj desetletjih. Do leta 2025 je bil profesor slovenščine na Srednji tehniški in poklicni šoli Murska Sobota, ob koncu šolskega leta 2024/25 pa se je upokojil. Živi v Murski Soboti in je še vedno med najaktivnejšimi člani Slavističnega društva Prekmurja, Prlekije in Porabja.

Franci Just (1959) je po končani gimnaziji študiral slovenski jezik in književnost ter primerjalno književnost z literarno teorijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Na slavistiki je diplomiral s temo *Pomurski pesniki 1920–1940*, na komparativistiki s temo *Vpliv Lessingove dramatike na Linharta*. Dipoloma na slavistiki je tako že nakazovala njegovo glavno področje raziskovanja. Leta 1991, ob 100. obletnici smrti primerjalnega slovanskega jezikoslovca Franca Miklošiča, je v sodelovanju z Martino Orožen, Cilko Jakelj in Matijem Žižkom izdal *Miklošičevo zlaganko* in *Miklošičevo mapo* – pomožno učno gradivo za slovenski jezik v osnovnih in srednjih šolah. V časopisih in revijah *Delo*, *Dialogi*, *Mentor*, *Večer* in *Vestnik* je v 80. in 90. letih predstavljal in razčlenjeval aktualno pomursko literarno sceno. V rubriki Za zeleni jezik tednika *Vestnik* se je v letih 1992–1996 s 100 zapisi posvetil tudi vprašanjem jezikovne kulture in javne rabe slovenščine.

Pri Zvezi kulturnih organizacij Murska Sobota je uredil več monografskih in periodičnih publikacij ter bil urednik kulturološke revije *Separatio*. Je soustanovitelj založbe Franc-Franc, ki sta jo ustanovila s pisateljem Ferijem Lainščkom. V obdobju od 1992 do 2016 je uredil na desetine knjig, napisal mnoge spremne besede, ob tem pa te knjige predstavljal na literarnih večerih in drugih dogodkih. Z založbo je bil tudi pobudnik in organizator enega najpomembnejših slovenskih literarnih festivalov *Srečanje slovenskih mladinskih pisateljev Oko besede* (po ukinitvi založbe je festival prevzelo kulturno društvo Argo, katerega soustanovitelj in član je prav tako Franci Just), v okviru katerega se v sodelovanju z *Večerom* podeljuje tudi nagrada večernica, in festivala narečne književnosti *Dialekta*. V okviru založbe Franc-Franc (in potem društva Argo) je med drugim izšlo že 26 literarnih del v zbirki Med Rabo in Muro, ki jo še vedno ureja Franci Just. Ta dvojezična literarna zbirka (v knjižni slovenščini in porabščini), ki izide vsako leto decembra kot knjižni dar za bralce časopisa *Porabje*, je ključno prispevala ne le k razvoju slovenskega bralca v Porabju, ampak tudi k razvoju porabske književnosti. Kot urednik in avtor sodeluje tudi z drugimi ustanovami, na primer z Ustanovo dr. Šiftarjeva fundacija. Ob 250. obletnici izida Küzmičevega *Nouvega zákona* in ob 300. obletnici Küzmičevega rojstva je Just evangeličanskim tvorcem prekmurskega knjižnega jezika namenil posebno pozornost. Rezultat njegovih raziskovalnih naporov je odkritje najstarejšega zapisa o Küzmičevi bibliji v enem od nemških arhivov (zapis je nastal konec 18. st. v literarni reviji v Leipzigu) in odkritje do tedaj neznane izdaje Sijartove knjižice Molitvi iz 1841.

V SDPPP je v nekaj zadnjih letih strokovno napisal in uredil več knjig, na primer zbirko neobjavljenih pesmi Milana Vincetiča *Postile*, dve knjigi iz zbirke *So z nami, smo z njimi*, in sicer prvo o izročilu Števana Küzmiča, Janoša Kardoša in Franka Bükviča ter drugo o izročilu Petra Dajnka. Uredil je monografijo *Štefan Barbarič in Prekmurje*, nastopil je v dokumentarnem filmu o Milanu Vincetiču *Jaz sem mravljišče drobnih smrti* kot osrednji pripovedovalec, bil je eden od pobudnikov in organizatorjev literarnega natečaja *Porabske litere*, namenjenega vzgoji bodočih porabskih piscev, organiziral je številne spominske prireditve ob različnih obletnicah domačih avtorjev itn., v času njegovega zadnjega mandata predsednika SDPPP (2021–2025) je društvo vsako leto pripravilo okrog 20 različnih dogodkov, zaradi česar je leta 2024 pridobilo status društva v javnem interesu na področju kulture. Ključno v tem obdobju je bilo tudi njegovo vztrajno opozarjanje ožje strokovne in širše javnosti na nepravilnosti v rabi slovenskega jezika in poskuse spreminjanja ustavnega statusa slovenščine v nekaterih pomurskih ustanovah.

Ob nagradah, ki jih je za svoje delo prejel Franci Just, naj izpostavimo nagrado Slavističnega društva Slovenije za dosežke v literarnozgodovinskem raziskovanju in publicistiki (2005) in nagrado za življenjsko delo MO Murska Sobota (2024).

Bibliografija Francija Justa obsega več sto enot. Kot je že bilo omenjeno, je njegovo glavno znanstvenoraziskovalno področje literarna zgodovina, vendar pa piše tudi o drugih tematikah. Nemogoče bi bilo na tem mestu našteti vse njegove prispevke, vseeno pa izpostavljamo nekaj najpomembnejših.

Samostojne knjige:

- *Med verzuško in pesmijo* (2000),
- *Besede iz Porabja, besede za Porabje* (2003),
- *Panonski književni portreti 1* (2006),
- *Panonski književni portreti 2* (2012),
- *Porabje* (2009, prevod v madžarščino A Rába-vidék, 2011, prevod v angleščino The Raba Region, 2011),
- *Veršuši, pripovedavke in zménje 1. Pogled na literarno ustvarjanje v prekmurskem jeziku do 1919* (2015),
- *Prekmurski pisateljski prostori* (2019),
- *So z nami, smo z njimi 2*.

Soavtorske knjige:

- *Slovensko Porabje* (2001),
- *Reka Mura v Sloveniji* (2003),
- *Občina Lendava/Lendva Község/Lendava commune* (2005),
- *Matija Balažic: Na križpotju življenja – zbrani spisi* (2005),
- *Občina Gornja Radgona/Gornja Radgona Commune/Gemeinde Gornja Radgona* (2007),
- *Goričko – na zelenem otoku presahlega morja* (2008),
- *Občina Šalovci/The Municipality of Šalovci/Šalovci község* (2008),
- *Občina Črenšovci/The Municipality of Črenšovci* (2008),
- *Po ravnici navzgor. Literarni opus Ferija Lainščka – evidence in refleksije* (2010),
- Občina Puconci/The Municipality of Puconci/Gemeinde Puconci (2011),
- *Erato, muza ljubezenske in erotične poezije – sledi panonskih muz* (2012),
- *Občina Veržej/The Municipality of Veržej/Die Gemeinde Veržej* (2013),
- *Slovenska pisateljska pot – vodnik po domovanjih 106 pesnikov in pisateljev* (2013),

- *Radenci/The Municipality of Radenci* (2018), *Pregled zgodovine Prekmurja – preteklost Prekmurja od prazgodovine do konca 20. stoletja* (2021),
- *Čas pozabe* (2021),
- *So z nami, smo z njimi 1* (2023).

Zaradi vsega naštetega Francija Justa predlagamo za častnega člana Zveze slovenskih slavističnih društev. Trdno smo prepričani, da si ta naziv več kot zasluži.

Alenka Černelič Krošelj
Posavski muzej
alenka.cernelic.kroselj@pmb.si

Utemeljitev priznanja Ireni Majce za izjemen prispevek k ohranjanju Toporišičevega dela in zapuščine

Posavski muzej Brežice je kot eden osrednjih partnerjev projekta Toporišičevo leto neposredno sodeloval z Ireno Majce in Civilno iniciativo z Mosteca pri pripravi in izvedbi številnih aktivnosti, namenjenih ohranjanju dela in zapuščine akademika prof. dr. Jožeta Toporišiča. Na podlagi večletnega sodelovanja ocenjujemo, da sta Irena Majce in Civilna iniciativa s svojim vztrajnim, povezovalnim in prostovoljnim delovanjem pomembno prispevali k ohranjanju spomina na enega največjih slovenskih jezikoslovcev ter k popularizaciji slovenistike, jezikovne kulture in pomena slovenskega knjižnega jezika.

Irena Majce z Mosteca pri Dobovi je upokojena dolgoletna novinarka. Svojo novinarsko pot je začela na Radiu Brežice, pozneje pa je vrsto let delovala kot dopisnica Radia Slovenija za Posavje. S svojim delom je spremljala kulturno, družbeno in javno življenje Posavja ter pomembno prispevala k prepoznavnosti regije v slovenskem medijskem prostoru. Po upokojitvi je ostala dejavna v domačem okolju in svoje bogate izkušnje s področja komuniciranja, povezovanja ljudi in predstavljanja kulturnih vsebin namenila projektom ohranjanja kulturne dediščine ter spomina na rojaka, akademika prof. dr. Jožeta Toporišiča.

Po smrti akademika Jožeta Toporišiča decembra 2014 je bila med glavnimi pobudniki Civilne iniciative v spomin akademiku dr. Jožetu Toporišiču, ki je nastala na Mostecu kot izraz spoštovanja domačinov do njegovega življenjskega dela in želje, da bi njegova zapuščina ostala trajno navzoča v slovenskem kulturnem in strokovnem prostoru. Na spominskem večeru 18. decembra 2014 je iniciativa oblikovala vrsto konkretnih pobud: preimenovanje Osnovne šole Dobova po dr. Jožetu Toporišiču, postavitev spominske plošče na njegovi rojstni hiši, postavitev

javnega spominskega obeležja, pripravo strokovnih srečanj o slovenskem jeziku ter druge oblike trajnega ohranjanja njegove dediščine.

Posebna vrednost Civilne iniciative je bila, da njene pobude niso ostale zgolj na ravni želja in predlogov, temveč so se pod vodstvom in ob dejavni vlogi Irene Majce postopoma uresničevale. Njena največja zasluga je bila v sposobnosti povezovanja različnih posameznikov, ustanov in okolij ter v vztrajnosti pri uresničevanju skupnega cilja – ohraniti Toporišičevo delo kot živo dediščino slovenskega jezika.

Iz teh prizadevanj je nastal projekt **Toporišičevo leto**, ki je v letih 2015 in 2016 prerasel lokalne okvire in postal nacionalno prepoznaven kulturni, strokovni in izobraževalni projekt. V Posavskem muzeju Brežice smo lahko neposredno spremljali, kako je pobuda domačinov z Mosteca prerasla v široko sodelovanje med raziskovalnimi, kulturnimi in izobraževalnimi ustanovami ter številnimi posamezniki. Projekt je povezal Narodno in univerzitetno knjižnico, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Posavski muzej Brežice, Knjižnico Brežice, Gimnazijo Brežice, Osnovno šolo dr. Jožeta Toporišiča Dobova, Slavistično društvo Posavja ter številne druge ustanove in sodelavce. V okviru projekta je bilo izvedenih več deset strokovnih, kulturnih in izobraževalnih dogodkov: razstav, predavanj, okroglih miz, predstavitev jezikovnih virov, jezikovnih delavnic, spominskih slovesnosti in drugih vsebin, namenjenih tako strokovni javnosti kot učencem, dijakom, študentom in širšemu občinstvu. Pomemben vidik projekta je bil, da Toporišičevega dela ni predstavil zgolj kot pomembnega dela zgodovine slovenskega jezikoslovja, temveč kot živo dediščino, povezano s sodobnim razvojem slovenskega jezika. Predstavljene so bile aktualne teme slovenske jezikovne kulture, sodobni slovarski in pravopisni viri ter vprašanja prihodnosti slovenskega knjižnega jezika. S tem je projekt pomembno prispeval k popularizaciji slovenistike in približanju jezikoslovnih vsebin širši javnosti.

Prizadevanja Irene Majce in Civilne iniciative so prinesla tudi številne trajne rezultate. Med njimi posebej izstopajo preimenovanje Osnovne šole Dobova v Osnovno šolo dr. Jožeta Toporišiča Dobova, postavitev spominske plošče na njegovi rojstni hiši na Mostecu, vključitev njegove življenjske in strokovne poti v muzejske predstavitve Posavskega muzeja Brežice, poimenovanje Trga Jožeta Toporišiča v Brežicah ter nastanek različnih razstavnih, publicističnih in izobraževalnih vsebin, ki zagotavljajo trajno navzočnost njegove zapuščine v javnem prostoru. Dediščina Toporišičevega leta se kaže tudi v nadaljnjih pobudah, med katerimi imajo posebno mesto Toporišičeva priznanja, ki jih podeljuje Filozofska

fakulteta Univerze v Ljubljani za dosežke na področju slovenistike in izjemne študentske dosežke. Tudi s podporo Občine Brežice ta priznanja danes predstavljajo trajen spomin na Toporišičev znanstveni opus in spodbudo novim generacijam slovenistov.

Kot partner projekta ocenjujemo, da je največji prispevek Irene Majce prav njena izjemna povezovalna vloga. S svojo vztrajnostjo, organizacijskimi sposobnostmi in predanostjo slovenskemu jeziku je uspela povezati domačine, slaviste, jezikoslovce, raziskovalce, učitelje, knjižničarje, muzealce, predstavnike kulturnih ustanov in lokalnih skupnosti. Prav zaradi tega je projekt Toporišičevo leto presegel okvir običajnega spominskega obeleževanja in postal zgleden primer sodelovanja civilne družbe, kulturnih ustanov in slavistične stroke.

Pomembno je poudariti, da se delo Civilne iniciative ni zaključilo z uradnim iztekom projekta leta 2016, ampak se je še nekaj let nadaljevalo z različnimi dejavnostmi za ohranjanje spomina na akademika Jožeta Toporišiča in uresničevanjem pobud, ki utrjujejo zavest o pomenu slovenskega jezika, jezikovne kulture in slovenistične znanosti. Njihovo delo predstavlja dragocen zgled, kako lahko lokalna pobuda z jasnim ciljem, strokovno podporo in dolgoletno vztrajnostjo doseže rezultate nacionalnega pomena. Prizadevanja za stalno prisotnost dediščine akademika prof. dr. Jožeta Toporišiča s svojo vztrajnostjo nadaljuje in uresničuje Irena Majce tudi s podporo družine Toporišič in Ogorevc.

Posavski muzej Brežice ocenjuje, da je prav Irena Majce s svojim dolgoletnim, vztrajnim in povezovalnim delom odločilno prispevala k temu, da delo akademika prof. dr. Jožeta Toporišiča po njegovi smrti ni ostalo zgolj predmet zgodovinskega spomina, temveč je ponovno postalo del strokovne razprave, izobraževalnega procesa in širšega kulturnega prostora. Od leta 2014 do danes je bilo v sodelovanju z več kot dvajsetimi kulturnimi, znanstvenimi, izobraževalnimi in lokalnimi ustanovami pripravljenih več deset strokovnih, kulturnih in izobraževalnih dogodkov ter uresničenih vrsto trajnih pobud, ki so Toporišičevo ime in delo trajno umestile v slovenski javni prostor. Posebno je tudi leto 2026, ko obeležujemo 100. obletnico Toporišičevega rojstva.

Skupna prizadevanja predstavljajo zgleden primer sodelovanja civilne družbe, kulturnih ustanov in slavistične stroke pri ohranjanju in popularizaciji slovenske jezikovne dediščine. Izjemno dragoceno je, da je iz pobude domačinov z Mosteca nastal projekt nacionalnega pomena, ki je povezal najpomembnejše ustanove s področja slovenistike in jezikoslovja ter pomembno prispeval k širjenju zavesti o pomenu slovenskega jezika in delu njegovega najvidnejšega raziskovalca in utemeljitelja.

Zaradi tega izjemnega, trajnega in vseslovensko odmevnega prispevka Posavski muzej Brežice predlaga, da Zveza slovenskih slavističnih društev podeli priznanje Ireni Majce za izjemen prispevek k ohranjanju Toporišičevega dela in zapuščine.

Neža Kočnik
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
neza.kocnik2@um.si

Utemeljitev priznanja Miji Michelizza za posebno uspešno strokovno delo na področju slovenistike

Dr. Mija Michelizza je znanstvena sodelavka na Oddelku za leksikologijo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in docentka s področja jezikoslovja na Podiplomski šoli ZRC SAZU. Slovenistiko je študirala na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer je leta 2011 tudi doktorirala z disertacijo *Vloga in pomen spletnih besedil v slovenščini*. Njeno raziskovalno delo je osredinjeno na sodobno leksikologijo in leksikografijo, na jezik spleta in drugih elektronskih medijev, na determinologizirano leksiko v splošnih razlagalnih slovarjih ter na terminologijo.

Z raziskovanjem jezika elektronskih medijev se je že zgodaj uveljavila kot ena prvih slovenskih raziskovalk, ki so se temu področju posvetile sistematično. Svoja dognanja je strnila v monografiji *Spletna besedila in jezik na spletu: primer blogov in Wikipedije v slovenščini* (2015, zbirka Lingua Slovenica, Založba ZRC), ki je odprla raziskovanje mrežne govorice v slovenistiki. To pionirsko usmeritev v zadnjih letih nadgrajuje z raziskavami determinologizacije in jezikovno-družbeno občutljivimi vprašanji sodobne leksikografije.

Poseben pečat je dr. Michelizza pustila v slovenskem slovaropisju. Kot koordinatorica dela in terminoloških pregledov ter sourednica in soavtorica sodeluje pri temeljnem nacionalnem slovaropisnem projektu *eSSKJ: Slovar slovenskega knjižnega jezika*, tretja izdaja, soavtorsko pa je prispevala tudi k drugi izdaji *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* in *Šolskemu slovarju slovenskega jezika*. Gre za dela, ki sooblikujejo osrednjo referenčno infrastrukturo slovenščine in so vsakodnevno v rabi med govorkami in govorci, učiteljicami in učitelji ter raziskovalkami in raziskovalci.

Njeno znanstveno in strokovno delo presega raziskovalno sfero. Od leta 2024 je glavna sourednica mednarodne jezikoslovne revije *Slovenski jezik / Slovene Linguistic Studies*, pri kateri je pred tem več let delovala kot tehnična urednica, kot članica uredniškega odbora *Jezikovne svetovalnice*. Pri tem raziskovalno delo

dosledno povezuje z jezikovnim svetovanjem, z javnimi nastopi in s poljudnimi prispevki pa dejavno približuje jezikoslovje in slovaropisje širši javnosti.

Za stanovsko društvo je nepogrešljiva njena dolgoletna organizacijska zavezanost: od leta 2018 vodi Sekcijo za leksiko pri Zvezi slovenskih slavističnih društev, od leta 2019 pa tudi programski in organizacijski odbor prireditev ob mednarodnem dnevu slovarjev (16. oktober), ki so v tem času prerasle v uveljavljeno vsakoletno strokovno, znanstveno in popularizacijsko srečanje. Program povezuje slovaropisce in druge jezikoslovce iz Slovenije in tujine ter različne skupine strokovnih in drugih uporabnikov slovarjev, z mednarodnimi znanstvenimi simpoziji, okroglimi mizami, delavnicami, predstavitvami in drugimi dogodki pa prispeva tako k povezovanju slovaropisne skupnosti in njeni mednarodni vpetosti kot k približevanju slovarjev in slovaropisja širši javnosti. Kontinuiteta prireditve, ki je leta 2025 potekala že sedmič zapored, in njeno postopno vsebinsko širjenje sta pomemben dosežek tudi z vidika vidnosti leksikografije znotraj slovenistike in zunaj nje. Dr. Mija Michelizza je bila v letih 2018–2024 delegatka Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v upravnem odboru ZSSD. S svojim delom tako že vrsto let neposredno soustvarja delovanje stanovskega društva ter krepi njegovo strokovno, povezovalno in popularizacijsko vlogo.

Zaradi izjemnega prispevka k sodobni slovenski leksikologiji in leksikografiji, k temeljnim slovaropisnim projektom ter zaradi predane strokovne in organizacijske zavezanosti slovenistiki in stanovskemu društvu dr. Mijo Michelizza predlagam za priznanje Zveze slovenskih slavističnih društev za posebno uspešno strokovno delo na področju slovenistike.

***

Beseda *društvo*, ki jo SSKJ2 razlaga kot *organiziran[o] skupin[o] ljudi, ki ima skupne cilje in deluje po določenih pravilih*, je »pomensko prenarejena po zgledu hrv. *drúštvo* v enakem pomenu« (SES[3]).[1] A v danes označenem kot zastarelem pomenu je *društvo* ʻdruščina, tovarišija’, izpeljanka iz besede *drug* ʻtovariš’. Iz psl. **drûgъ* ʻtovariš, prijatelj, sopotnik’ se je pomensko razvil **drûgъ* ʻdrug, ne ta’. Za tega *drugega* SSKJ2 z oznako pogovorno navaja razlago ʻki ni domač, tuj’, Pleteršnikov slovar pa ʻdruge vere, druge narodnosti biti’, ob čemer se kar vsiljuje odmev Konstantinovih besed, s katerimi je l. 867 v Benetkah zavrnil latiniste (trojezičnike, pilatnike), ki so nasprotovali prevajanju cerkvenih knjig v slovanski jezik (Babič 2014: 16):[2]

1 Snoj, Marko, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.
2 Babič, Vanda, 2014: *Učbenik stare cerkvene slovanščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

> Ne pada li dež od Boga na vse enako? Ali sonce ne sije na vse? Mar ne dihamo zraka vsi enako? Ali se ne sramujete samo tri jezike določati, a vsem drugim narodom in plemenom velevate, naj bodo slepi in gluhi?

Mija Michelizza je v društvu in tudi sicer vselej delovala *povezovalno*, *tovariško*. V prispevku *Med tipičnim in stereotipnim: družbena občutljivost pri pripravi ilustrativnega gradiva v eSSKJ* je zapisala, da »odgovorna izbira ilustrativnega gradiva zlasti pri družbeno občutljivi leksiki in tudi sicer upravičeno postaja pomemben segment leksikografskega dela« (2021: 649). Dasiravno utemeljitev za podelitev priznanja ni leksikografsko delo, upam, da sem kriteriju odgovorne izbire ilustrativnega gradiva pri očitno družbeno občutljivem leksemu *društvo* zadostila. Odgovorno je namreč izbrati *druga*, tovariša, in ne *drugega*, tujega. Mija v tem kontekstu vedno izbere in deluje prav. In ravno zato si to priznanje še toliko bolj zasluži.

David Križman
Osnovna šola Brežice
david.krizman@osbrezice.si

Utemeljitev priznanja Rut Zlobec za izjemno delovanje na področju poučevanja slovenskega jezika

Z velikim spoštovanjem predlagamo Rut Zlobec za priznanje Zveze slovenskih slavističnih društev za dolgoletno, predano in izjemno vplivno delovanje na področju poučevanja slovenskega jezika, širjenja slovenske kulture, povezovanja slovenskega prostora z zamejstvom in izseljenstvom ter spodbujanja medkulturnega dialoga.

Rut Zlobec je svojo poklicno pot posvetila slovenskemu jeziku in njegovemu posredovanju mladim generacijam. Leta 1992 se je zaposlila kot učiteljica slovenščine na osnovni šoli Maksa Pleteršnika v Pišecah in je skupaj s sodelavci vrsto let ustvarjala izjemno spodbudno učno okolje, v katerem so učenci razvijali jezikovno znanje, kulturno zavest in spoštovanje do slovenske dediščine. Šola je leta 1999 postala članica UNESCO ASP mreže šol in postala svetilnik mnogim drugim šolam. Delež Rut Zlobec pri tem je neprecenljiv.

Pomemben pečat je pustila pri razvoju in izvajanju projekta »Obarvana slovenščina«, ki je v 90. letih 20. stoletja predstavljal tehnološko izjemno sodoben in vključujoč pristop k učenju ter doživljanju slovenskega jezika. Povezoval je različne institucije in utrjeval zavedanje, da je jezik živ prostor srečevanja raznolikih izkušenj, kultur in dialektov.

Rut Zlobec je tudi dolgoletna dejavna članica društva Pleteršnikova domačija in s svojim znanjem in energijo prispeva k ohranjanju spomina na jezikoslovno in slovaropisno dediščino Maksa Pleteršnika ter k razvoju kulturnih dejavnosti v lokalnem in širšem slovenskem prostoru. Njeno delo povezuje preteklost s sedanjostjo in ustvarja temelje za prihodnje rodove.

Posebno mesto v njenem delovanju ima poučevanje dopolnilnega pouka slovenščine v Srbiji, ki se je začelo leta 2007. Brez pretiravanja lahko zapišemo, da je od takrat Rut Zlobec pomembna ambasadorka slovenskega jezika, identitete in kulturne

pripadnosti med Slovenci in njihovimi potomci zunaj meja Republike Slovenije. Njeno angažirano delo presega običajne pedagoške okvire, njen delovnik se ne konča z večerom.

Posebej velja izpostaviti njeno pobudo in dejavno podporo pri projektu **Moja hiša je tvoj dom**, ki uteleša vrednote gostoljubnosti, medkulturnega dialoga in solidarnosti. Projekt predstavlja zgled dobre prakse povezovanja lokalnega vaškega okolja z ljudmi slovenskih korenin ter potrjuje njeno prepričanje, da »so naša ognjišča topla samo toliko, kolikor dovolimo drugim, da se ob njih ogrejejo«.

V celotnem svojem strokovnem in družbenem delovanju Rut Zlobec dokazuje, da je slovenščina mnogo več kot učni predmet – je prostor identitete, ustvarjalnosti, sodelovanja in medsebojnega razumevanja. S svojim delom pomembno prispeva k razvoju slavistične stroke, k promociji slovenskega jezika doma in v tujini ter k vzgoji številnih generacij mladih, ki po njeni zaslugi slovenščino doživljajo kot vrednoto in življenjsko priložnost.

Njeno delo zaznamujejo strokovna odličnost, neomajna predanost slovenskemu jeziku, povezovanje ljudi in skupnosti ter trajen prispevek k razvoju slovenske jezikovne in kulturne zavesti. Zato menimo, da si Rut Zlobec prav gotovo zasluži priznanje Zveze slovenskih slavističnih društev za življenjsko delo na pedagoškem področju.

Ernesta Dejak Furlan, Sonja Žežlina
Slavistično društvo Nova Gorica
ernesta.furlan@scng.si
sonja.zezlina@guest.arnes.si

Utemeljitev priznanja Meliti Osmanagić za ohranjanje slovenskega jezika in kulture ter krepitev slovenske identitete pri Slovencih in njihovih potomcih v Bosni in Hercegovini

Melita Osmanagić ima izjemne zasluge za ohranjanje slovenskega jezika in kulture ter krepitev slovenske identitete pri Slovencih in njihovih potomcih v Bosni in Hercegovini. Kot učiteljica dopolnilnega pouka slovenščine učiteljice in članica Slovenskega kulturnega društva Cankar v Sarajevu ni svojega dela nikoli omejevala le na obvezne pripadajoče dejavnosti, ampak je obe vlogi živela od jutra do večera, delavno, ustvarjalno in inovativno.

Melita Osmanagić je prišla prvič v stik s poučevanjem v vojni vihri, ko je zapustila Sarajevo. Začela je v begunskem taborišču v Mariboru, kjer je svoje znanje dve leti predajala bosanskim beguncem. To delo je opravljala volontersko z obljubo, da se bo to nekoč ovrednotilo, kar se kasneje ni uresničilo. Vendar ni tega dela nikoli obžalovala, saj ji je pomagalo takrat in kasneje preživeti težke življenjske preizkušnje. Začetek vojne v BiH je leta 1992 doživljala v Sarajevu. Ko je bilo njeno stanovanje, tako kot mnoga druga, uničeno, je bila iz mesta evakuirana s sinovoma, starima 7 in 13 let. Najprej k sorodnikom v Rovinj, nato v Slovenijo v begunski center v Mariboru. Poučevanje v begunstvu v vojnem času je bilo namenjeno bosanskim otrokom: poučevala jih je bosanščino, da ne pozabijo materinščine, in slovenščino, da se naučijo jezika okolja. Povezovanje obeh jezikov in obeh kultur ohranja vse življenje. Njeno redno poučevanje slovenščine v Sarajevu se je začelo leta 2003, ko je prevzela delo dveh dotedanjih učiteljic. Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje in Zavod za šolstvo je formalno seznanjala s svojim delom, se redno udeleževala vsakoletnih izobraževanj v Sloveniji in tedensko pošiljala poročila, vsebinska in metodološka o svojem delu v razredu.

Svojim slušateljem je skušala poleg ur slovnice, spoznavanja jezika in njegovih posebnosti približati slovensko kulturo, zgodovino, glasbo, ljudsko izročilo in

tudi geografsko podobo Slovenije. S svojimi učenci je obeleževala vse slovenske praznike in običaje; s posebno ljubeznijo so praznovali Prešernov dan in dan reformacije. Spoznavali so raznolikost slovenske pokrajine, prepevali, plesali in likovno ustvarjali. Melito Osmanagić je pri delu vodila velika ljubezen do Slovenije, slovenščine, slovenske melodije in seveda besede. Pri svojem delu je znala združevati milino in strogost, ki je potrebna, da se naučiš jezika in njegove strukture. S posebno predanostjo je pripravljala gostovanja svojih učencev v Sloveniji. Udeleževali so se organiziranih prireditev, npr. Pikinega festivala v Velenju, srečanj Dobrodošli doma, na katerih so lahko pokazali svoje znanje in vloženi trud.

Drugi del njene angažiranosti pa je potekal neodvisno od raznih institucij. Sama je za svoje učence mnogo let pripravljala večdnevne poučne ekskurzije širom Slovenije. S svojo poslovno žilico je pri županu Ljubljane uredila bivanje otrok in pogosto tudi njihovih staršev v prestolnici, nato so v nekaj dneh prekrižarili Slovenijo, se predstavili rojakom in odrajžali naprej.

Melita Osmanagić je organizirala tudi večdnevno gostovanje bosanskih pesnikov v Novi Gorici in skupaj s Slavističnim društvom Nova Gorica na predvečer Prešernovega dne, 7. 2. 2014, pripravila čudovit literarni večer bosanske poezije. S seboj je pripeljala pesnika Rasima Z. Pršteta in prof. dr. B. Spahića. Večer je porodil novo sodelovanje, saj smo leta 2016 v Sarajevo pospremili Oktet Vrtnica.

Leta 2017 je s prispevkom sodelovala v Bovcu na osrednjem strokovnem dogodku, ki ga pripravljajo tri primorska društva, tj. na Primorskih slovenističnih dnevih.

Melita Osmanagić in njeni učenci so bili večkrat gostje Slavističnega društva Nova Gorica, prav tako je bilo društvo lepo sprejeto, ko je obiskalo Sarajevo. Za dijake Šolskega centra Nova Gorica in Gimnazije Nova Gorica je organizirala srečanje z dijaki, učitelji in jim predstavila kulturo in zgodovino Sarajeva. Ob teh obiskih so se spletla mnoga prijateljstva, tudi s kolegi, ki jih ni več med nami.

Melita Osmanagić je za svoje delo leta 2013 prejela uradno zahvalo ministra dr. Jerneja Pikala. Bolj radodarni s pohvalami so bili njeni nekdanji slušatelji, kar jo tudi zdaj, ko je upokojena, neskončno razveseljuje.

V Slavističnem društvu Nova Gorica menimo, da si Melita Osmanagić za svoje delo in predanost slovenskemu jeziku in poučevanju zasluži priznanje Zveze slovenskih slavističnih društev.

Barbara Ivančič Kutin, Saša Babič
Podiplomska šola ZRC SAZU
barbara.ivancic@zrc-sazu.si
sasa.babic@zrc-sazu.si

Utemeljitev priznanja Roku Mrviču za izjemno doktorsko delo

Rok Mrvič, rojen leta 1994 v Celju, je leta 2017 diplomiral iz slovenistike in rusistike na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, leta 2020 pa je na obeh smereh še magistriral, in sicer na temo dialektologije in frazeologije. V istem akademskem letu je pridobil dve štipendiji – Škrabčevo štipendijo in štipendijo programa Erasmus+, s katero je opravil študijski obisk na moskovskem Inštitutu za slavistiko Ruske akademije znanosti. Jeseni, prav tako leta 2020, se je zaposlil na Inštitutu za slovensko narodopisje ZRC SAZU kot mladi raziskovalec na področju slovenske slovstvene folkloristike z raziskovalnim mentorstvom doc. dr. Barbare Ivančič Kutin in se hkrati vpisal na doktorski študij na doktorskem študijskem programu *Primerjalni študij idej in kultur,* modul *Slovenske študije – tradicija in sodobnost* Podiplomske šole ZRC SAZU s pedagoškim somentorstvom doc. dr. Saše Babič. Za temo doktorske disertacije na polju slovstvene folkloristike, filološke vede, ki se ukvarja z besedno umetnostjo govorjenega jezika, je izbral kratke jezikovne forme, ki sodijo med folklorne obrazce in hkrati med frazeme.

Jeseni 2022 je gostoval na Inštitutu za filozofijo in semiotiko Univerze v Tartuju, kjer je opravil študijsko in strokovno izpopolnjevanje na področju semiotike kulture pod mentorstvom prof. dr. Peetra Toropa. V času štiriletnega programa usposabljanja mladega raziskovalca je vestno in zavzeto sodeloval v programskih in projektnih ter drugih dejavnostih Inštituta za slovensko narodopisje.

V strokovni bibliografiji Roka Mrviča je bilo jeseni 2025 enainštirideset znanstvenih in strokovnih referenc, med njimi trije izvirni in en pregledni znanstveni članek, samostojni prispevek v znanstveni monografiji, ter souredništvo znanstvenokritične izdaje gradiva. Redno se je udeleževal mednarodnih konferenc in simpozijev, kjer je predstavljal izsledke svojih raziskav. Je član uredništev dveh slovenskih znanstvenih revij, in sicer od leta 2018 je tehnični urednik *Slavistične revije*, od leta 2021 pa revije *Traditiones*.

Doktorsko disertacijo na znanstvenoraziskovalnem polju slovenske slovstvene folkloristike je Rok Mrvič zagovarjal 16. septembra 2025 in za svoje delo doktorsko delo je prejel najvišjo akademsko pohvalo – **summa cum laude.**

Doktorsko delo z naslovom *Prisežni obrazci v sodobnem slovenskem folklornem sistemu. Folkloristična in semiotična analiza priseganja*, ki ga je dr. Rok Mrvič zagovarjal 16. septembra 2025, je v več pogledih izjemno. Obravnava doslej skoraj neraziskano, prezrto skupino folklornih pojavov: teoretsko in empirično konceptualizira *zaveze*, tj. *prisege* in *obljube*, in jih utemelji kot samostojno žanrsko skupino folklornih obrazcev. Osrednji cilj doktorske disertacije je bil izdelava žanrskega modela, praktični preizkus ustreznosti le-tega in dopolnitev z etnografskim delom. Koncept zasnove modela žanra zavez je sestavljen iz štirih vidikov – oblikovnega, vsebinsko-izvedbenega, praktičnega in funkcijskega. Z doktorsko raziskavo odprta raziskovalna vprašanja pomenijo pretres razmerja med prepoznanim (identificiranim), zbranim (inventariziranim), razvrščenim (klasificiranim), razčlenjenim (analiziranim) in razloženim (interpretiranim) gradivom v sodobni slovstveni folkloristiki. Žanrske opredelitve zavez se je avtor lotil s pomočjo študija obsežnega večdisciplinarnega seznama znanstvene in strokovne literature ter inovativno kombinacijo več metodoloških pristopov: (primerjalne) folkloristične analize, semiotične in (med)žanrske intertekstualne analize ter zgodovinskega in etnografskega pristopa obravnav folklornega gradiva. Na ta način je lahko razločil in opredelil posamezne tipe zavez, kot so zakletev, zaobljuba, prisega, obljuba, stava.

Sistemskega opisa folklornih obrazcev zavez se je lotil na osnovi modela triravninske zgradbe folklornega dogodka, ki obsega njihovo realizacijo na ravni teksta, teksture in konteksta. Besedilo prisege namreč največkrat spremljajo izoblikovane in ustaljene geste, kot je npr. dvignjena desnica ali desnica na srcu, položaj dela telesa, npr. figa v žepu. Na ravni *teksta* se prepletajo reference na *teksturo* in *kontekst*. Poleg Dundesove folkloristične triade se avtor naslanja na semiotični žanrski model folklorista Froga, ki ga nekoliko prilagodi in nadgradil. Avtor je izdelal izvirno shemo temeljnih tekstualnih kategorij, kot so izpričane v zgradbah obravnavanih tekstov na podlagi oblikovno-vsebinskega žanrskega vidika na časovni osi, torej kot proces.

Prisege osvetljuje z vidikov temeljnih folklorističnih oz. etnološko-antropoloških konceptov, kot so tabu, magija in ritual, ki pomembno vplivajo na interpretacijo zbranega gradiva ter ugotavlja prekrivnost in razlike žanra zavez s kletvami in kletvicami in prepričljivo pokaže zgodovinsko povezavo med njimi.

Avtor je pri iskanju primerov za svojo analizo prečesal osupljivo količino virov. Gradivo je sistematično izpisoval iz Štrekljeve rokopisne zapuščine, zapisov

Janeza Trdine, folklornih pripovedi v vseh 58 knjigah zbirke Glasovi, digitalne zbirke slovenskega paremiolškega gradiva Pregovori 1.1 ter izbranih pravnozgodovinskih razprav.

Sodobno gradivo pa je pridobival z lastnim terenskim delom na dva načina: z dogovorjenimi pogovori oz. intervjuji in z naključnim beleženjem situacijske rabe potencialnih zavez. Svoje gradivo je dosledno opremil s kontekstualnimi podatki, kar je bila podlaga za analizo sodobnih sprememb rabe zavez, njihovo funkcijsko poenostavljanje in izpraznjenje. Zbrano gradivo je zapisal v izvorni (največkrat v narečni oz. pogovorni) obliki. Vse pridobljeno gradivo, tj. 1208 enot folklornih obrazcev, je uredil ter skupaj s preglednim navajanjem razpoložljivih metapodatkov in sobesedilom priložil k disertaciji v obliki prve slovenske *Rastoče zbirke gradiva o slovenskih slovstvenofolklornih zavezah*. Poleg izjemnega teoretičnega prispevka je slednje še druga zelo pomembna in uporabna pridobitev za slovensko slovstveno folkloristiko in obenem koristen vir za etnološke, jezikoslovne, pravnozgodovinske in druge raziskave, saj bo izšla tudi kot javno dostopen digitalni korpus.

Dr. Rok Mrvič v svoji 508 strani obsežni doktorski disertaciji izpričuje temeljito poznavanje svojega lastnega raziskovalnega polja – folkloristike, pa tudi spoznanja drugih ved, ki jih premišljeno prilagojeno vključuje v dokazovanje svojih hipotez ter razvija niz tehtnih znanstvenih ugotovitev, premis in tudi terminoloških predlogov.

Zaradi kompleksnega, filigransko natančnega, inovativnega in znanstveno utemeljenega dela, ki nesporno pomeni velik doprinos za razvoj ne le slovenske, pač pa tudi mednarodne folkloristike, meniva, da dr. Rok Mrvič več kot zasluži priznanje Zveze slovenskih slavističnih društev.

Hotimir Tivadar
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
hotimir.tivadar@ff.uni-lj.si

Utemeljitev priznanja Luku Horjaku za posebno uspešen doktorski študij

Luka Horjak je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je na 1. in 2. bolonjski stopnji študiral slovenistiko in nemcistiko. Na slovenistiki je diplomiral (2016) in magistriral (2018) s področja fonetike pod mentorstvom prof. dr. Hotimirja Tivadarja, na nemcistiki pa magistriral s področja fonologije stare visoke nemščine pod mentorstvom prof. dr. Marije Javor Briški. V času magistrskega študija se je udeležil Škrabčevih dni, študentske jezikoslovne konference Stulikon in izmenjave z Univerzo v Torontu. Od oktobra 2018 do februarja je bil doktorski študent Humanistike in družboslovja, smer Slovenistika, pod mentorstvom prof. dr. Hotimirja Tivadarja. Zanimajo ga akustična in artikulacijska fonetika, fonologija, pravorečje in zgodovina slovenskega in nemškega jezika – zlasti stara visoka nemščina.

Od novembra 2018 je zaposlen kot asistent za slovenski jezik na Oddelku za slovenistiko, kjer je tudi med doktorskim študijem predano in na visoki pedagoški ter strokovni ravni izvajal vaje iz različnih jezikoslovnih predmetov. Redno se udeležuje jezikoslovnih srečanj (Obdobja, Poučevanje govora AGRFT UL, Istraživanja govora). Novembra 2019 je v okviru CEEPUS-štipendije izvedel dve gostujoči predavanji na dunajskem Inštitutu za slavistiko, in sicer o slovenskem pravorečju in o zgodovini slovenskega jezika. Maja 2022 je v okviru doktorskega študija spoznaval uporabo ultrazvoka za raziskovanje jezične artikulacije na Filozofski fakulteti Univerze v Zagrebu (mentor prof. dr. Marko Liker). V okviru raziskovalnega bivanja v Zagrebu in programske skupine P6-0215 (Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave, vodja: dr. Mojca Smolej) je objavil Preliminarno raziskavo izgovarjanja slovenskih jezičnih nezvočnikov z ultrazvočno napravo (2023). V strokovni bibliografiji avtorja je do pomladi 2026 dvainpetdeset znanstvenih in strokovnih referenc. Med njimi so 4 izvirni znanstveni članki, 2 objavljena znanstvena prispevka na konferenci, 10 objavljenih povzetkov znanstvenih prispekov na konferencah ter 5 samostojnih znanstvenih sestavkov ali poglavij v monografski publikaciji. Od leta 2023 je tehnični urednik znanstvene

revije *Jezik in slovstvo*, ki izhaja v sozaložništvu ZSSD in UL. Prav tako je recenzent znanstvenih prispevkov za omenjeno revijo in *Jezikoslovne zapiske* ter znanstveni monografiji *Pravopis na zrnu graha* in *Čiv, čiv, še sem živ*.

18. februarja 2026 je na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani zagovarjal doktorsko disertacijo *Fonetično-fonološka načela kodifikacije sodobnega slovenskega govorjenega jezika*, ki predstavlja pionirski in temeljni prispevek k sodobni slovenski fonetiki in fonologiji. Gre za prvo celovito akustično in preliminarno artikulacijsko obravnavo nezvočnikov v slovenščini, segmentov, ki doslej niso bili sistematično raziskani ne na akustični ne na artikulacijski ravni. Avtor oblikuje znanstveno utemeljena fonetično-fonološka načela, ki so ključna za prihodnjo kodifikacijo slovenskega govorjenega standarda, zato delo pomembno presega ozko lingvistično raziskavo in odpira pot k posodobitvi jezikovnih norm, hkrati pa prinaša povsem novo empirično metodologijo v slovenistično jezikoslovje: kvantifikacija akustičnega signala nezvočnikov z metodo štirih momentov spektra, uvedba enačbe lokusa (spremembe vrednosti drugega formanta), uvedba empiričnega raziskovana koartikulacije (vpliv samoglasnika na nezvočnik pred seboj) in uvedba opisa sagitalne lege jezika glede na oddaljenost od ultrazvočne sonde.

V teoretičnem delu Horjak jasno opredeli koncepte standardizacije in kodifikacije ter izčrpno predstavi dosedanje instrumentalne fonetične in fonološke raziskave slovenščine. Na tej podlagi in sodobni mednarodni fonetični literaturi utemeljeno zasnuje lasten raziskovalni pristop in pripravi gradivo za natančno empirično analizo nezvočnikov. Jedro disertacije predstavljata akustična in ultrazvočna raziskava nezvočnikov, izvedeni na skrbno izbranem vzorcu govorcev, ki ga preverili verifikatorji (fonetiki, spikerja), ter s preizkušenimi metodami sodobne eksperimentalne fonetike. Analiza štirih momentov spektra (težišče spektra, razpršenost spektra, (a) simetričnost spektra, nagib spektra) omogoči natančno razlikovanje med večino nezvočnikov, rezultati pa se izkažejo za skladne s podobnimi raziskavami v drugih jezikih. Gre za prvi empirični opis nezvočnikov v slovenskem jezikoslovju. Posebej dragocen je izsledki o koartikulacijski variabilnosti, s katerimi avtor prvič vzpostavi lestvico koartikulacijske stabilnosti slovenskih nezvočnikov.

Ultrazvočna artikulacijska analiza dodatno potrjuje akustične ugotovitve in prinaša prve vizualne opise lege jezika pri izgovoru večine nezvočnikov standardne slovenščine. Rezultati izzivajo doslej splošno sprejete domneve o predvidljivem vplivu samoglasnikov na artikulacijo soglasnikov, kar pomembno prispeva k razumevanju slovenskega fonetičnega sistema. Posebej inovativni so izrisi

sagitalnega položaja jezika, ki jih avtor predstavi v 92-stopinjskem polarnem koordinatnem sistemu.

Disertacija je metodološko izjemno skrbna, teoretično premišljena in empirično izvirna. Predstavlja model sodobnega raziskovanja govorjenega jezika ter vzpostavlja standarde za prihodnje fonetične in fonološke študije. Zaradi svoje celovitosti, inovativnosti in neposrednega pomena za kodifikacijske procese predstavlja disertacija enega najpomembnejših novejših prispevkov k slovenski jezikoslovni in fonetični znanosti, zato si dr. Luka Horjak zasluži priznanje Zveze slovenskih slavističnih društev za posebno uspešen doktorski študij.

Klara Šumenjak, Jana Volk
Univerza na Primoskem, Fakulteta za humanistične študije, Oddelek za slovenistiko
klara.sumenjak@fhs.upr.si
jana.volk@fhs.upr.si

Utemeljitev priznanja Niki Pavletić za posebno uspešen doktorski študij

Priznanje Zveze slovenskih slavističnih društev za posebno uspešen podiplomski (doktorski) študij prejme Nika Pavletić. Njeno celotno doktorsko obdobje zaznamujejo odlični raziskovalni, pedagoški in strokovni dosežki, ki pomembno prispevajo predvsem k razvoju področja slovenščine kot drugega oziroma tujega jezika.

Osrednji del njenih dosežkov predstavlja doktorska disertacija z naslovom *Slovenščina in makedonščina v stiku: oblikoskladenjska analiza pisnih izdelkov makedonskih govorcev pri učenju slovenščine kot drugega in tujega jezika do ravni B1*, ki je metodološko inovativna, znanstveno izvirna in po obsegu ter raziskovalni zahtevnosti presega običajne doktorske standarde. Dodana vrednost raziskave je oblikovanje lastnega testnega korpusa pisnih izdelkov govorcev makedonščine. Korpus, pripravljen v okolju Sketch Engine, vključuje 538 besedil oziroma 56.151 besed 98 študentov in študentk. Besedila so bila pretipkana, anonimizirana in ročno označena, kar predstavlja izjemno zahtevno pripravo raziskovalnega gradiva ter visoko stopnjo metodološke natančnosti. Kandidatka je s tem vzpostavila raziskovalno infrastrukturo, ki presega okvir posamezne doktorske naloge in odpira nove možnosti za nadaljnje raziskave na področju analize jezikovnih napak pri učenju slovenščine kot drugega oziroma tujega jezika.

Disertacija ne prinaša zgolj opisnih ugotovitev, temveč ponuja sistematično tipologijo napak in analitični model z neposredno uporabno vrednostjo za poučevanje. Ker raziskava temelji na avtentičnih besedilih študentov in študentk, njeni rezultati neposredno prispevajo k razumevanju učnih težav ter razvoju ciljno usmerjenih pedagoških rešitev.

Dr. Nika Pavletić je v času doktorskega študija objavila več znanstvenih in strokovnih prispevkov s področja slovenščine kot drugega oziroma tujega jezika,

v katerih obravnava predvsem jezikovne napake govorcev makedonščine ter vprašanja učenja in poučevanja slovenščine kot drugega oz. tujega jezika.

Posebna vrednost njenega dela je dosledno povezovanje raziskovanja s pedagoško prakso. Kandidatka je avtorica e-učbenikov *Slovenščina kot tuji jezik 1* <https://shorturl.at/GpGxg> in *Slovenščina kot tuji jezik 4* <https://shorturl.at/QvYR1> ter soavtorica učbenika za Poletno šolo slovenskega jezika *Halo, tukaj slovenski Mediteran!* <https://shorturl.at/bueYq>.

Poleg tega je pripravila tudi več specializiranih učnih gradiv za učenje slovenščine kot drugega oziroma tujega jezika. V letu 2025 je pripravila pet slovničnih priročnikov za makedonske govorce in govorke, in sicer:

- Samostalnik, pridevnik, zaimek <https://shorturl.at/aw5zn>,
- Skloni <https://shorturl.at/kXdmu>,
- Glagol <https://tinyurl.com/3c57acez>,
- Prislov, predlog, členek <https://tinyurl.com/ycyb4zsn>,
- Zapis, veznik in konektor, besedni red <https://tinyurl.com/4ne34fsd>.

Ta gradiva imajo izrazito uporabno vrednost, saj temeljijo na analizi dejanskih učnih težav govorcev drugih jezikov in predstavljajo na podatkih utemeljena učna gradiva. V času, ko število učečih se slovenščine iz različnih jezikovnih okolij narašča, takšna gradiva pomembno prispevajo k razvoju sodobnih didaktičnih pristopov ter k oblikovanju sistematičnih in strokovno utemeljenih rešitev za poučevanje slovenščine kot drugega oziroma tujega jezika. K njenemu pedagoškemu in strokovnemu delu sodi tudi mentorstvo, saj je bila somentorica pri dveh zaključnih delih s področja slovenščine kot drugega in tujega jezika.

Pomemben del njenega strokovnega delovanja predstavlja tudi sodelovanje v mednarodnih projektih. Sodelovala je v evropskem projektu LanGuide, v okviru katerega sta bili razviti digitalna platforma in mobilna aplikacija za učenje jezikov. Projekt spodbuja večjezičnost in internacionalizacijo visokošolskega prostora ter povezuje jezikoslovno znanje s sodobnimi tehnološkimi pristopi k učenju jezikov.

Aktivno sodeluje tudi v evropski univerzitetni mreži Transform4Europe (T4EU), kjer je vključena v skupino strokovnjakov za razvoj novih učnih gradiv. V tem okviru sodeluje pri pripravi modula s področja digitalne večjezičnosti in pri razvoju jezikovnega potnega lista, namenjenega spodbujanju večjezičnih kompetenc študentov v evropskem visokošolskem prostoru.

Njeno delo pomembno prispeva tudi k razvoju fakultete. Na Oddelku za slovenistiko UP FHŠ opravlja funkcijo namestnice predstojnice oddelka, v preteklosti pa je

bila tudi namestnica vodje Centra za slovenski jezik in kulturo UP FHŠ. Kandidatka že vrsto let sodeluje tudi pri organizaciji in izvedbi Poletne šole slovenskega jezika Halo, tukaj slovenski Mediteran!, ene osrednjih mednarodnih dejavnosti fakultete na področju poučevanja slovenščine kot tujega jezika, v letošnjem letu pa je prevzela tudi njeno vodenje.

Akademsko odličnost kandidatke potrjuje tudi povprečna ocena študija 10.

Celota njenih dosežkov kaže na izjemno uspešno in celovito doktorsko študijsko obdobje, ki združuje raziskovalno odličnost, pedagoško ustvarjalnost in aktivno strokovno delovanje.

Na podlagi navedenega ocenjujemo, da dr. Nika Pavletić s celoto svojih znanstvenih, pedagoških in strokovnih dosežkov izrazito presega običajne zahteve doktorskega študija. Njeno delo združuje metodološko inovativnost, raziskovalno samostojnost in neposreden vpliv na razvoj poučevanja slovenščine kot drugega oziroma tujega jezika, zato si zasluži priznanje za posebno uspešen doktorski študij.

Marko Jesenšek
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti
marko@jesensek.si

Utemeljitev priznanja Nini Zver za posebno uspešen doktorski študij

Priznanje Zveze slovenskih slavističnih društev za posebno uspešen doktorski študij prejme Nina Zver. Njena doktorska disertacija *Jezikovne značilnosti rokopisnih pridig Jožefa Horvata* obsega 606 strani. Odlikuje jo izvirna analiza Horvatovega jezika, ki razširja vedenje o razvoju prekmurskega jezika pred poenotenjem slovenske knjižne norme. Dr. Nina Zver je opravila pionirsko delo na področju analize prekmurskega pridižnega jezika. Potrdila je, da je bila (1) prekmurska različica slovenskega knjižnega jezika kultiviran jezikovni standard v prekmurski katoliški cerkvi vse do konca prve svetovne vojne, ko je (2) prekmurski knjižni jezik prešel v narečne okvire in s tem (3) omogočil oblikovanje enotne slovenske knjižne norme. Gre za (a) prvo javno predstavitev 530 prekmurskih rokopisnih pridig, (b) določitev, kdo jih je napisal, (c) izvirno analizo Horvatovega jezika in (č) diplomatični prepis njegovih pridig, ki so nastale med letoma 1903 in 1931 (več kot 2700 strani besedila, ki je na USB-ključku priloženo disertaciji).

Analiza Horvatovih pridig je pokazala, da se je pridižni jezik v Prekmurju razvijal iz pokrajinsko partikularne prekmurščine zgodnjih rokopisnih pridig v združevalno vseslovensko smer. Disertacija je tudi mala slovnica prekmurskega pridižnega jezika na glasoslovni, oblikoslovni in skladenjski ravni, Nina Zver pa je sestavila tudi slovarček Horvatovega panonskega besedja in napisala malo stilistiko njegovega jezika ter pri tem prišla do naslednjih odkritij:

Avtor pridig je gradiščanski Hrvat Jožef Horvat, ki se je zelo dobro naučil prekmurske različice slovenskega jezika; kot duhovnik v Prekmurju je razširjal rabo slovenskega jezika v cerkvi in javnosti ter tako spodbujal slovensko narodno zavest v Prekmurju.

- Horvat je pisal pridige po že obstoječih predlogah, tako da jih je ustrezno prirejal, nekatere pa je napisal povsem samostojno.
- Horvatov pridižni jezik je sooblikoval normo prekmurskega knjižnega jezika in vplival na preobrazbo slovenskega knjižnega jezika; enotni slovenski knjižni jezik se je oblikoval sredi 19. stoletja, vendar je bil v prekmurskem

prostoru sprejeman postopoma do konca 1. svetovne vojne – pred uveljavitvijo v prekmurskih šolah se je oblikoval in razširjal predvsem v cerkvi, pomembno vlogo pri tem pa je opravil pridižni jezik; pridiga je bila v Prekmurju dolgo tudi nadomestna literarna zvrst.

- Horvatov pridižni jezik izhaja iz različice slovenskega prekmurskega knjižnega jezika, vendar je v 20. stoletja začel opuščati pokrajinski partikularizem in se razvijati v enotno slovensko smer, ki se v Prekmurju dokončno uveljavi po koncu prve svetovne vojne.
- Horvatov pridižni jezik se je oblikoval v treh obdobjih: (a) v prvem obdobju gre za sestav knjižne prekmurščine in nadnarečnega kultiviranega govora cerkve na širšem območju Prekmurja, prisotni pa so tudi nekateri hrvaški jezikovni vplivi; (2) v drugem obdobju se prepletajo značilnosti prekmurskega knjižnega in narečnega oz. govorjenega jezika, tako da so prepoznavne razlikovalne jezikovne prvine dolinske in ravenske različice prekmurskega narečja (zlasti na besedni ravni), sčasoma pa so prevladale značilnosti ravenske različice; (3) v tretjem obdobju je Horvat začel uvajati slovensko izrazje in postopoma uporabljati slovenski knjižni jezik, ki ga je usvajal z branjem Mohorjevih knjig in nabožnega periodičnega tiska.
- Kultiviran in slogovno dognan Horvatov pridižni jezik je bil primeren za uzaveščanje in sprejemanje slovenske knjižne norme v Prekmurju, za kar ima največ zaslug pisno in govorno sporočanje v prekmurski cerkvi.

Posebej poudarjam uporabnost rezultatov disertacije za prakso, saj omogoča: (1) sočasno analizo jezikovnega in literarno-kulturnega ustvarjanja prekmurskih piscev do sredine 20. stoletja; (2) digitalizacijo prekmurskih rokopisov; (3) reverjanje dvojničnega razvoja slovenskega knjižnega jezika; (4) razumevanje razvoja slovenskega jezika iz pokrajinske prekmurske knjižne različice v enotno normativnost. Nina Zver je prva v Sloveniji natančno raziskala prekmurski pridižni jezik, ki je še danes razmeroma podcenjena polliterarna zvrst. Sestavila je obširen seznam prekmurskih rokopisnih in tiskanih pridig ter dokazala, da obstaja v starejšem prekmurskem nabožnem slovstvu bogat neraziskan retorični opus, ki kaže, kako se je prekmurski slovenski jezik ohranjal v cerkvi. Pomembno raziskovalno spoznanje dr. Nine Zver je, da je bila prekmurska pridiga do sredine 19. stoletja umetnostna literarna zvrst, v začetku 20. stoletja pa je soočila narečje s knjižnim jezikom ter pomagala ohranjati slovenstvo prekmurskih Slovencev pred nasilno madžarsko raznarodovalno politiko.

Disertacija je obogatila slovenistično in slavistično stroko z izvirno ter v slovenistiki prvič predstavljeno analizo prekmurskega pridižnega jezika – v doktoratu je prikazan jezikovni obrat od pokrajinskosti v splošnoslovensko smer oz. združevanje ter normiranje enotnega slovenskega knjižnega jezika. Raziskovalno delo dr. Nine

Zver je izvirni znanstveni prispevek k razumevanju jezikovnih razmer v Prekmurju in dokaz, da je prekmurski pridižni jezik tlakoval pot enotni slovenski knjižni normi.

Nina Zver je bila na dodiplomskem študiju na FF UM uvrščena med najboljših 5 % študentov v generacijah 2017 in 2019. V študijskem letu 2020/21 je bila štipendistka Ustanove patra Stanislava Škrabca, med letoma 2019 in 2024 je bila mlada raziskovalka na Oddelku za slovanske jezike in književnosti FF UM, kjer je sedaj na podoktorskem usposabljanju. Dodajam, da po zagovoru doktorata zelo uspešno in po kakovosti nadpovprečno nadaljuje znanstveno-raziskovalno delo na področju slovenskega jezika – po vrednotenju bibliografskih kazalcev raziskovalne uspešnosti po metodologiji ARIS ima v zadnjem ocenjevalne obdobju 1.063,3 upoštevanih točk, in sicer $A'' = 347{,}37$, $A' = 511{,}22$, $A^{1/2} = 868{,}3$, ocena A1 = 3,9. Njena bibliografija obsega 54 enot (marec 2026). Citatov ima zelo veliko, čeprav jih pomanjkljivi storitvi WoS in Scopus, ki sta še zlasti neprimerni za kvantificiranje slovenistike, preštejeta le 18 (WOS = 8; SCOPUS = 10).

Priznanje Zveze slovenskih slavističnih društev dr. Nini Zver je popolnoma utemeljeno, saj je napisala vrhunsko doktorsko disertacijo *Jezikovne značilnosti rokopisnih pridig Jožefa Horvata* in nesporno sodi v vrh mladih raziskovalcev zgodovine slovenskega jezika, še zlasti jezikovnih razmer v Prekmurju.

SLAVISTIČNO DRUŠTVO
POSAVJA